Pris: 1 Rub. 50 kop. Sr.

Johan Waaranen.

SUOMI,

Tidskrift i fosterländska ämnen.

1853.

Trettonde årgången.

Utgifven

på

Finska Litteratur-Sällskapets förlag.

Helsingfors,
Finska Litteratur-Sällskapets Tryckeri,
1854.

Imprimatur: *G. F. Aminoff.*

Innehåll:

Om sättet att i Finska periodbyggnaden uttrycka Negativa Begrepp,

af

G. A. Avellan.

Ibland de många frågor i Finska språkets syntax, som icke blifvit tillräckligen utredda, är äfven den huru negativa begrepp på detta språk skola uttryckas. Hrr von Becker och Eurén, såsom nästan de enda, hvilka bearbetat Finska satsläran, hafva väl hvardera efter sin plan vidrört denna fråga, men endast kortligen, emedan en utförlig diskussion öfver ett enskilt ämne, sådant som detta, icke kunnat ingå i en systematisk grammatik, allraminst i någondera af dem, som Eurén till vägledning för ungdomen vid Finlands läroverk utgifvit. Emellertid fordrar detta ämne, likasom andra detaljer af vårt på egenheter rika Finska tungomål, att genom observationer på det lefvande språket i folkets mun nogare studeras och utredas, så att hvar och en som skrifver Finska, måtte kunna i praktiken med säkerhet begagna det ljus, som af de på denna väg gjorda forskningar uppgår. Och som författaren, genom sin i Suomi 1850 intagna Kritik öfver sättet att i Finskan uttrycka begreppet om tid *redan gjort början*

med en detaljerad utredning af det ovissa och till en del omtvistade i Finska satsläran; så vill förf. vidare fortsätta denna utredning, samt nu för sina värda landsmän framställa resultatet af sina forskningar öfver negationen i Finska språkets periodbyggnad, hvars bruk, likasom sättet att uttrycka tidsbegreppet, ibland skriftställarne hittills varit högst obestämdt och vacklande.

I.

Bruket af negativa verbet.

Att Finskan, olikt andra tungomål, förnämligast uttrycker negation i periodbyggnaden med ett särskilt verb, är kändt af enhvar, som aldrig så litet vid språkets egenheter fäst uppmärksamhet. Detta verb (negativa verbet) böjes som alla andra verber, såväl till numerus som person, efter satsens subjekt, antingen detta är uttryckt, eller underförstås; t. ex. *en (minä) lue*, *et (sinä) lue*, *ei (hän) lue*, *emme lue* o. s. v. Men sådant sker egentligen blott när sjelfva handlingen, såsom i nu anförda exempel, framställes med negativ betydelse. Också finnes stundom derjemte en annan handling i samma period angifven, som med den förra jemföres, då vid negativa verbet, som i detta fall upprepas, ett enklitikum fästes, hvarigenom en sådan jemförelse antydes; t. ex. *en kirjoita*, *enkä huoli kirjoittaa; emme puhu*, *emmekä tahdo puhua;* hvilket ock sker när negation alternativt gäller tvenne subjekter, såsom *en minä*, *etkä sinä kirjoita; emme me ettekä te asiasta huoli* o. s. v. Om deremot det negativa i satsen angår objektet, eller någon annan del af predikatet, så begagnas negativa verbets 3:dje personalböjning i singularis oförändrad nästan såsom ett adverb eller konjunktion, huru än subjektet må omvexla; t. ex. *en tunne asiaa eikä ihmisiä*, *emme puhu miehistä eikä vaimoista; satuja*

emme ole kuulleet eikä noudattaneet, älä ole rikkiviisas eikä ykspintainen; älä itse eikä muitten kautta ihmisiä petä. I sådant fall rättar sig det negativa verbet ej efter subjektet såframt hufvudverbet icke upprepas, eller ett annat verb träder i dess ställe [1]), så att tvenne fullständiga satser med subjekt och predikat uppkomma; såsom *en tunne asiaa, enkä tunne ihmisiä: emme kehu miestä, emmekä kiitä vaimoa; satuja emme ole kuulleet, emmekä tahdo niitä noudattaa; älä ole rikkiviisas, äläkä ykspintaisesti toisia vastaan riitele; älä petä itse, äläkä muitten kautta toisille vääryyttä te'e* [2]). Vidare bör märkas, att flere negationer icke äga rum, utom när de i perioden befintliga satserna eller de skilda delarna af subjekt och predikat i samma sats äro alternativt nekande; ty då t. ex. tvenne verber med samma betydelse hopställas, skall konjunktion *eli (elikkä)*, som antyder identitet [3]), binda dem tillsamman. Man skulle

---

1) Att nekningsordet icke ovilkorligen hänför sig till satsens subjekt, synes också af Finnarnes sätt att svara på frågor, när svaret utfaller nekande. Härpå anför v. Becker såsom exempel: *Hevoistako haet? — Ei, härkiä;* hvilket svar, ifall verbum *hae* deruti ingår, skulle lyda: *en hae hevoista, vaan härkiä.* Likaså: *Huomenako tulet? — Ei* (icke *en) ylihuomena.* (Se Finsk Gramm. § 89. F.)

2) Emot denna theori står i Krist. Sanom. N:o 19, s. 1, rr. 10, 11 nfr. 1853 — *"tähän hetkeen asti en ole minä heissä havainnut erinomaista hartautta enkä (eikä) liikutusta."* Men Matth. 22; 29 — — *ette tiedä raamatuita, eikä Jumalan voimaa,* hvarvid uti "Anm. till finska Bibelöfv." (s. 17) föreslås förändringen — — *ettekä Jumalan voimaa,* är alldeles enligt regeln konstrueradt, medan Jos. 23: 7, *eikä myös palvelisi* och Rom. 14. 21, *Se on hyvä, ettes lihaa söisi, eikä viinaa joisi* i nämde Anm. (ss. 17, 18) med fog blifvit rättade till: — *ettekä palvelisi* och: — *etkä viinaa joisi.*

3) Skillnaden emellan konjunkt. *eli (elikkä)* och *taikka (tai, tahi)* samt *vai* har v. Becker (§ 90. B.) uppgifvit vara den, att *eli, elikkä* för-

t. ex. säga: *en ajattele eli luule minun mitään saavani.* Detsamma sker om subjekterna äro identiska, såsom *ei yhdenkään ihmisen järki eli mieli sitä käsitä.* Men om verberna innebära olika begrepp, så inträder det negativa ordet, som böjes efter sitt subjekt; t. ex. *en lue enkä kirjoita;* äfvenså när tvenne subjekter med skild bemärkelse stå i spetsen för en sats, enligt hvad redan blifvit förklaradt. Hvad åter predikatet och dess utbildning, antingen genom verber eller andra ord, angår; så gäller derom, ifall dess delar innefatta likhet, att dessa på samma sätt förbindas genom en disjunktiv eller ock en kopulativ partikel; t. ex. *perheen pitää kunnioittaman isää eli isäntää; ei hän tahdo syödä ja juoda, vaan maata.* Då i sist anförda exempel uttrycket *syödä ja juoda* tillkänna-

---

binder liktydiga ord och satser, hvaremot *taikka, tai, tahi* ger tillkänna, att tvenne eller flere ord eller satsafdelningar hafva olika betydelse; medan *vai* åter i frågor har samma funktion som *taikka* i andra fall. Att denna skillnad är grundad, finnes af de dervid anförda exemplen: *Pursi eli laiva sattui karillen; kuin olette ruuvalla eli kuin syötte,* och: *jos ajan re'ellä tai rattailla — tai aamulla tai illalla,* samt: *yölläkö se tapahtui, vai päivällä? mitä teillä on juotavana, sahtia vai vettä; etkö saanut, vai etkö pyytänytkään?* o. s. v. Men ännu mera öfvertygas man om uppgiftens riktighet, då man erinrar sig, att en Finne aldrig säger alternativt: *eli mies eli vaimo; eli hän leikkaa ruvista pellolla, elikkä on kotona suuruksella,* utan *taikka mies, taikka vaimo; taikka hän leikkaa ruvista, taikka on kotona suureksella.* Dessutom vet man att *taikka!* eller *taikka maarin (mar, maaria)!* uttaladt med en ton af säkerhet och hån, utmärker motsägelse eller absolut förkastande af hvad en annan yttrat; hvilket icke heller skulle kunna uttryckas med *eli.* Emellertid synas våra Finska skribenter icke vilja veta af ifrågavarande skillnad, utan förvexla oupphörligen *eli* och *taikka,* samt dessutom nyttja dem båda för *vai;* hvarigenom de frånkänna språket den bestämdhet i uttryck, som det äfven i detta afseende äger framför många andra tungomål.

ger att något jemte hvartannat äger rum, som i verbet *maata* har sin motsats (utmärkt genom partikeln *vaan*); så sammanbindas de förstnämda verberna genom konjunktion *ja*. Men ifall omdömet gäller delar af predikatet med skild betydelse, så måste negativa verbet med sin suffix göra tjenst framför den sista af dem; t. ex. *ei Jumala asettele meille ulkonaisesti ihmisiä*, *aikoja*, *eikä tiloja*. I sednare fallet kunna också tvenne ord, som innebära motsatt begrepp, medelst konj. *taikka* bindas ihop och partals sammanställas i grupper, hvilka genom negation åtskiljas; t. ex. *ette ole isommat taikka vähemmät*, *eikä rikkaammat taikka köyhemmät kuin toisetkaan.*

Att kopulativa konjunktion *ja* rätteligen ej bör stå tillsamman med negativa verbet, såvida dessa ord till begreppet äro motsatta, inses utan svårighet. Emellertid finnes på en sådan ordställning exempel öfverallt i Finska bibelöfversättningen och katekesen; äfvensom den i allmänhet förekommer i äldre asketiska böcker. Ur 1776 års bibelupplaga må anföras endast Matth. 26: 60, *Ja ei löynnet (Mutta ei löytäneet)* och Mark. 8: 2 — *ja ei ole heillä mitä he söisit (eikä ole heillä mitä he söisivät)* jemte v. 18: *Silmät teillä on*, *ja et te näe? (ettekä näe!)*, *ja korvat teillä on*, *ja et te kuule? (ettekä kuule!)* samt utur P. Athanasiuksen Tunnustus i katekesen momm. 11, 14, 16, 18: *Ja ei kuitenkaan*, hvilket borde heta *eikä kuitenkaan.* Mera sällan göra nyare författare sig skyldiga till detta brott emot Finska språkets genius, ehuru det hos dem icke heller är alldeles utan exempel, såsom: — *tahdomme kunnialla kuolla meidän veljeimme tähden*, *ja ei sallia meidän kunniatamme häpiään joutua!* [4]) i st. f. — — — *eikä sallia kunniaamme häpiään joutua!*

4) Joh. Hybnerin tekemät "Piplián Historiat." Hels. 1850: s. 159. r. 12 nfr.

Mera vanligt fel hos nutidens skribenter är deremot det, att de ställa verbet, som antyder handlingen, med vanlig finit ändelse framför negativa verbet inom samma sats; t. ex. — *puolustaja on rohjennut ei ainoastansa säilyttää, vaan vielä puolustaakin toisenlaista mieltä* — och: *Sillä tavalla ovat nyt tulleet ripitetyksi ei ainoastansa sairaat ja salarippiin tuomitut, vaan kaikki* [5]). En sådan konstruktion innefattar en större logisk motsägelse än det ofvan nämda uttrycket *ja ei* el. *ja et.* Ty om man ibland de anförda bibliska exemplen ger akt på satsen *ja et näe* i Mark. 8: 18; så finnes att der konj. *ja* förbindes med föregående sats *silmät teillä on*, och att verbalböjningen *et* riktigt följes af hufvudverbet *näe*, utan att detta åtminstone har positiv ändelseform; men uti de nu citerade fraserna stå orden *on ei* och *ovat ei* i anseende till sin betydelse uti fullkomlig strid med hvarandra; utom det att negativa verbet *ei* borde, för att uttrycka negation fullkomligen, nödvändigt betaga hufvudverbet dess vanliga personaländelse. Dessa fraser måste således konstrueras på följande sätt: — *puolustaja ei ole ainoastansa rohjennut säilyttää, vaan puolustaakin toista mieltä* — och: *Sillä tavalla ei ole ainoastansa sairaita ja salarippiin tuomituita tähän aikaan ripitetty, vaan kaikkia muitakin.* Vill man åter i sistnämde fras flytta hufvudverbet *ripitetty* till eftersatsen, så blir konstruktion här ganska naturligen: *Sillä tavalla ei ainoastansa sairaita ja salarippiin tuomituita, vaan kaikkia muitakin on tähän aikaan ripitetty.* På detta sätt blir eftersatsen, som är positiv, fullständig, och försatsen deremot elliptisk; medan vid det förra konstruktionssättet förhållandet var tvertom. Men i begge fallen är frasen genom

---

5) Suometar N:o 10, s. 1, sp. 3, r. 3, 4, 5 — och s. s. s. sp. r. 29—32; 1853.

den nu föreslagna förändringen genuint Finsk, så att verb. aux. *olla* uti negativ sats är böjdt till *ole (ei ole ripitetty)* och i positiv till *on (on ripitetty* [6]).

Ett annat brott emot vårt regelbundna modersmål i hänsigt till negationens bruk är det, att negativa verbet insättes i sådana positiva satser eller perioder, hvilka i frågform, under en liflig hemställan till läsaren, tala till hans omdöme, d. v. s. sådana som börjas med orden *mikä*, *mitä* och *kuinka (miten)* och i slutet vanligen utmärkas med utropstecken. Uti perioder af denna art är negation nästan utan exempel i andra språk utom i Svenskan. Derifrån har nämde uttryckssätt, likasom flere andra missbildade fraser, jemväl influtit i Finska skrifter. Man läser nemligen nu öfverallt, der stilens kraft och behag genom pathetisk diktion skall förhöjas, uttryck, sådana som de följande: *Mikä voimallinen ja sanomatoin asia eikö usko ole*, — *mitä kelpo miehiä eikö ole langennut* [7]), — *kuinka paljo enemmin meidän ei pidä kristillistä esivaltaamme kuulla ja totella?* [8]) — *kuinka usein*

---

6) Annat är förhållandet, om nekningsordet icke har afseende på verbum och dess subjekt, utan hänför sig till något annat ord i predikatet. Då sättes nemligen negation framför de ord som den modifierar i tredje person; t. ex. *minä olen lapseni kasvattanut, ei vitsalla ja pahoilla sanoilla, vaan neuvoilla ja siviällä menetyksellä; Kristus on meidän lunastanut, ei hopialla eikä kullalla, vaan omalla pyhällä verellänsä.* Dock kunna äfven sådana fraser, som dessa, genom en liten vändning få den vanliga konstruktion: *en ole lapsiani vitsalla ja pahoilla sanoilla kasvattanut, vaan neuvoilla ja siviällä menetyksellä; Kristus ei ole meitä hopialla eikä kullalla lunastanut, vaan pyhällä verellänsä.*

7) Lutheruksen Kirkko-Postilla s. 408, sp. 1, rr. 7, 8 nfr. och s. 418, sp. 1, rr. 1, 2 nfr.

8) Oulun Wiikko-Sanomia N:o 29, s. 2, sp. 1, rr. 15, 16 nfr. — årg. 1852.

eikö minua olla turhaan kunnioitettu! — *O kuinka yhteensopiva eikö sinun ilmestyksesi ja minun uneni ole* [9]), — *Kuinkas monta eikös vielä tänäkin päinänä joukossamme löydy, jotka* — *itsensä kääntävät tästä Evangeliumista*, — *Kuinkas kunnioitettava eikös ole se mies, joka* — — *omaisuutensa kasvattaa omaksi ja yhteiseksi hyödyksi* [10]). Sådana uttryck kan Finska språket icke erkänna för sina; emedan detta språk, som alltid fordrar den yttersta bestämdhet, icke tål detta tvetydiga vacklande emellan *esse* och *non esse*, som ej är ovanligt för Svenskan, der hvardags-jargongen till och med företer sådana uttryck som: *visst ä' inte det sannt; visst var inte mannen der*, i st. f. *visst är det sannt, visst var ju mannen der*. Tvertom, ju mera eftertryck en Finne vill gifva åt sitt tal, ju mera pathos han deri inlägger, dess mer klart och tydligt är hans sätt att uttrycka sig. Han skulle således, utan att i ofvanstående tirader använda negativa verbet, helt enkelt säga: *mikä voimallinen ja sanomatoin asia usko on!* — *mitä kelpo miehiä on langennut!* m. m. Också hafva våra bibelöfversättare i detta fall rätt uppfattat språkets natur, då de öfverallt utan den pleonastiska negation återgifvit exklamatoriska fraser. Till bevis derpå tjena följande bibelspråk:

Ps. 3: 2, *Voi Herra, kuinka monta on minulla vihollista!* Ps. 8: 10, — — *kuinka ihmeellinen on sinun nimes kaikessa maassa!* Ps. 21: 1, — *ja kuinka suuresti hän (kuningas) iloitsee avustas!* Ps. 31: 20, *Kuinka suuri on sinun hyvyytes, jonkas panit tallelle niille, jotka*

---

9) P. Eustahiuksen elämän vaiheet. Hels. 1848. s. 6, rr. 10, 11, och s. 10, rr. 7, 8 nfr.

10) Köyhille ja Rikkaille. F. M. Franzén'illa. s. 4, rr. 8, 9 nfr. och s. 10, rr. 9, 10, 11 nfr.

sinua pelkäävät! Ps. 36: 8, *Kuinka kallis on sinun hyvyytes, Jumala, että ihmisten lapset siipeis varjon ala uskaltavat!* Ps. 39: 6, *Kuinka aivan turhat ovat kaikki ihmiset, jotka kuitenkin niin suruttomasti elävät!* Ps. 84: 2, *Kuinka ihanat ovat sinun asuinsias, Herra Sebaoth!* Ps. 104: 24, *Herra, kuinka suuret ja monet ovat sinun kasialas!* — Matth. 23: 37, — — *kuinka usein minä tahdoin ko'ota sinun lapses, niinkuin kana kokoo poikansa siipeinsä alle;* — Rom. 11: 33, *O sitä Jumalan rikkauden ja viisauden ja tunnon syvyyttä! kuinka tutkimattomat ovat hänen tuomionsa ja käsittämättömät hänen tiensä!*

Ibland senare tiders skriftställare, hvilka merendels bilda sina exklamatoriska tirader efter Svenskan [11]), framstår såsom ett prisvärdt undantag Hr Ignatius, utur hvars »Martti Luterus» [12]) för sällsynthetens skull dessa vid bokens slut i frågform affattade exklamationer här anföras: *O kuinka ihana ja iloittava oli aikanansa se elämän tuli ollut, jonka viiminen kipuna nyt sammui! Kuinka suuren ja suloisen tieden valon, kuinka runsaan ja riemuittavan uskon lämpimän oli se sytyttänyt pimikäisessä ja kohmeloisessa kuollon varjon maassa!* — — [13]).

---

11) Att äfven redaktören af "Suomen Huoneenhallitusseuran Sanomia" hör till dem, som i detta fall hylla negationens bruk, synes af nämde tidskrifts 9:de nummer för 1853, der det s. 1, rr. 8, 9 nfr. heter: *Mikä ääretön vahinko eikö siis joka vuosi tule petojen surmaamisesta?* i st. f. *Mikä ääretöin vahinko siis — — tulee petoin surmaamisesta!*

12) Lukemisia Suomen Kansalle, N:o 2.

13) Märkligt är det eljest, att likasom alla afsteg ifrån det rätta öfverhufvud leda till flere fel, så uppkomma äfven genom misstagen om ett språks grammatikaliska struktur nästan alltid andra oriktigheter, hvilka med de förra hafva gemenskap. Så finner man i det fjerde af de ofvanföre såsom felaktiga citerade exemplen: *kuinka usein*

Ehuru nu genom ofvanstående deduktion blifvit ådagalagdt, att negationens inrymmande i exklamatoriska fraser icke kan af vårt språk godkännas, är meningen likväl icke den,

---

eikö minua olla turhaan kunnioitettu, 1:o att passivum *olla (ollaan)* der är nyttjadt för akt. *ole,* 2:o att denna fras ej har någon konseqvent enhet med de i positiv form affattade uttryck, som föregå, — *voi miten monta rikosta minussa on! kuinka monta hyvää työtä* — — *olen laiminlyönyt;* emot hvilken inkonseqvent utförda tirad de högtidligt pathetiska, genuint gifna, tvenne fraser uti det till sist ifrån bibeln, Rom. 11: 33, citerade språket på det fördelaktigaste kontrastera. Likaså företer det femte exemplet: *O kuinka yhteensopiva eikö sinun ilmestyksesi ja minun uneni ole* det fel att en jakande konjunkt. *ja* står tillsamman med det negativt slutande verbet *ole.* Vidare anmärkes emot det sjette och sjunde exemplet: att såväl suffixen *kö* vid det pleonastiska hjelpverbet *ei,* som vid frågeordet *kuinka* i begge dessa exempel är utstyrdt med paragogiska konsonanten *s,* som i Westfinskan blott gäller för 2:dra personal-ändelsen, och således på obehörig plats här anbragt, ej allenast tvenne gånger stöter örat, utan äfven åtminstone för Finnarne i vestra delen af vårt land gör meningen mörk. En sådan tillsats är vid frågeordet lika olämplig, som vid negativa verbets suffix. Men för att gifva en exklamatorisk fras mera eftertryck, kan man vid frågeordet foga enklitikum *pa, pä,* helst denna partikel redan i sig sjelf innebär en apell af den talande till andras omdöme; och då komme det exempel, som sist varit i fråga, med uteslutande af såväl negationen, som af interj. *o,* att lyda: *Kuinkapa sinun ilmestykses sopii minun uneni kanssa yhteen!* Genom en sådan frågeordets utbildning skulle en exklamatorisk sats eller period också mera bestämdt skiljas ifrån verkliga frågor, uti hvilka eljest tonvigten, som lägges på första ordet *kuinka* o. d. medan den i exklamatoriska satser hvilar på de efterföljande orden, äfven allena gör denna skillnad märkbar. Emellertid kan suffixen *pa, pä* ej få rum der perioden börjas med interjektion, hvilken väl i Finskan öfverhufvud bör nyttjas ganska sparsamt, men då den är skickligt anbragt i en exklamation, gifver denna tillräckligt eftertryck.

att frågor i allmänhet, äfven då läsarens tysta svar väntas jakande, ej skulle tåla att negativt uttryckas. Detta kan nemligen ske ganska genuint i Finskan, likasom i andra tungomål, endast frågan icke börjas med ordet *mikä*, *mitä* eller *kuinka (miten)*. Genom uteslutande af detta ord kan också ibland med bibehållande af negativa verbet och dess suffix *(kö)* en exklamation få äkta Finskt uttryck. Om man t. ex. förändrar den ofvanföre ifrån Oulun V. *San.* citerade frasen: *kuinka paljo enemmin meidän ei pidä kristillistä esivaltaamme kuulla ja totella?* till: *eikö meidän pidä paljo enemmin kristillistä esivaltaamme kuulla ja totella;* så blir den i alla afseenden regelrätt och klanderfri.

Huruvida negativa verbet, hvilket såsom defektivt alldeles saknar modi nominales, och således äfven kasus infinitivus, kan stå för infinitiven af ett hufvudverb, då detta är satsens subjekt, afgör v. Becker ogillande [14]). Också inses lätt att en sådan ordställning, hvilken ännu stundom förekommer hos våra skribenter, t. ex. i Maamieh. Yst. 1853, N:o 12, s. 1, sp. 1, rr. 5, 6 nfr. — *vielä nytki on* — — *tapana näinä päivinä ei työtä tehdä*, är oriktig; såvida *ei*, som har finit form, lika litet som ett annat verb i denna form och på sådan plats modifierar infinitiven af hufvudverbet. Man skulle t. ex. icke kunna säga: *on varsin kiitettävää aina ahkeroitsee (ahkeroita) tehdä hyviä.* Derföre borde sådana fraser, som den anförda, konstrueras helt annorlunda, och den förevarande rättas till: *vielä nytkin on tapana olla näinä päivinä työtä tekemätä* el. *työtöinnä.* Detta vore ren Finska, medan det förra konstruktionssättet icke annat är än en otillbörlig härmning af Svenskan, hvars inverkan i så många fall gjort vårt modersmål skada. Men om i en sådan fras,

---

14) Finsk Gramm. § 119. Reg. 1.

som den ifrågavarande, pleonastiskt tillsättes partikeln *että* *(ett'ei tehdä työtä)*, så förvärras den oriktiga satsbildningen ännu mer, emedan *että* med infinitivus verbi i och för sig sjelft är ibland de gröfsta Sveticismer, hvarmed också på senaste tider det ädla språket af Finska skribenter vanställes [15]).

Att för öfrigt negativa verbets plats i en Finsk period är satsens början, eller att negation åtminstone skall föregå det ord, hvarom någonting säges nekande [16]), borde ingen som skrifver Finska, förbise. En verklig Finne ger nemligen genom sitt uttryckssätt strax tillkänna, om hans yttrande bör förstås positivt eller negativt. Han skulle icke heller fatta meningen i en sådan satsbildning, som ofta anträffas i Svenskan och Tyskan, der efter flere bi- och mellansatser negativa partikeln kommer till sist, för att bestämma hela periodens negativa beskaffenhet. I detta afseende kan Finskan jem-

15) Flere sådana Sveticismer, äfvensom andra språkfel finnas uti "Köyhille ja Rikkaille," F. M. Franzén'ilta (suomentanut A. J. Weänenen, Helsingissä). Der förekommer, s. 19, i en svit: *että maailmallista onnea etsiä, että tavarata koota — — — että purpuralla itsensä vaatehtia — —* Vidare träffas dylika ss. 31, 41, 131; och s. 171 är partikeln *että* genom en hel mellansats skild ifrån infinitiven *(vaariinottaa)*, hvilket är emot språkets genius en förbrytelse mer. — Ifrågavarande Sveticism vill ganska trögt gifva vika för genuinare uttryck; ty också i Suometar finnas derpå ännu exempel, såsom: *— että — — — laskea — Että luulla; Että riidellä;* (N:o 14, s. 1, sp. 3, rr. 23, 24, och r. 10 nfr. samt Lisäl. 14:teen N:roon s. 2, sp. 3, rr. 32, 33—1853.

16) Ett annat ord, som har emfas, kan visserligen sättas främst i satsen, endast negation gå före det ord, hvars negativa betydelse den anger. T. ex. i uttrycket: *menköön veljeni, minä en mene,* der frågan är att *gå* eller *icke gå*, står i sednare momentet *minä* såsom en motsats till *veljeni* framför negat. *en*, hvilken modifierar verbet *tule*.

föras med Latinet eller Fransyskan, icke med Svenskan, Tyskan och Engelskan. Ty ungefär i samma ordning som Latinaren säger: *non venit amicus*, och Fransmannen: *l'ami ne vient pas*, uttrycker sig äfven en Finne: *ei tule ystävä*, eller *ei ystävä tule;* hvaremot detta på Svenska skulle heta: *vännen kommer icke*, T. *der Freund kommt (kömmt) nicht*, Eng. *the frind comes not.* Mest röjer sig den vigt negation får i en Finsk period, då man tar negativa verbets imperativ eller optativ i betraktande. Imperativen ställes nemligen framför hufvudverbets imperativ i 2:dra person singularis, såsom *älä huuda*, men såväl i 1:sta, som 2:dra person af pluralis framför detta verbs optativ, *älkäämme*, *älkäät huutako*, äfvensom 3:dje person af negativa verbet både i entalet och i flertalet under optativ form föregår hufvudverbets optativ, *älköön* el. *älkööt huutako.* Ganska väl blir ett negativt begrepp här uttryckt i spetsen för en gifven befallning eller yttrad önskan; medan Svenska språket i dylika fall ofta låter länge nog vänta på den negativa bestämningen af perioden, hvilken vanligen börjas alldeles lika som om satsen vore jakande, t. ex. *Höj i morgon, då du talar till det talrikt uti kyrkan församlade folket, icke strax alltför mycket din röst!* Den otvetydiga klarhet i framställningen, hvaraf Finska språket äfven i hänsigt till dess negativa imperativ, är mäktigt, hade också bordt fästa våra bibelöfversättares uppmärksamhet, så att de icke, såsom nu skett, skulle ha återgifvit budorden med det långsträckta uttrycket: *ei sinun pidä muita jumalita pitämän — turhaan lausuman — tappaman* o. s. v. (hvilket dessutom ej innebär ovilkorligt förbud, utan vi vocis betyder: *du måste icke*, eller *det är för dig ingen nödvändighet att hafva andra gudar* m. m.), då detta gudomliga *veto* mera enkelt, mera kraftfullt och i alla händelser mera genuint hade kunnat gifvas med: *älä pidä — älä lausu*

— *älä tapa* o. s. v. helst budet då vore generellt, och icke skulle synas ställdt till viss man, såsom i förstnämnde uttryck, der pronomen *sinun* i konstruktionen ingått.

Emellertid hafva bibelöfversättarne här så till vida följt Finska språklagen, att de ställt negation i spetsen för de bud, der någonting förbjudes; äfvensom de i alla andra fall, der satsen är negativ, iakttagit denna regel. Men deremot bryta ofta nutidens öfversättare och författare genom att lemna främsta rummet, icke åt negationen, utan åt ett annat i perioden befinteligt ord, hvarvid suffixen *kaan*, *kään* är fästad; t. ex. — *tätäkään emme tee, vaan määrätyillä ajoilla. Hengellisen elämänsä kasvantokaan ei siis tainnut olla toisen kanssa samankaltainen.* — *joista yksikään ei ollut läsnä?* [17]) eller *Kukaan järjellinen ihminen ei kadehdi kiven onnellisuutta.* — *Mutta kenenkään armeliaisuutta hän (hänen) kuitenkaan ei tarvitse etsiä* [18]).

För att öfvertygas om det förvända i en sådan konstruktion, måste man, enligt hvad ofvanföre blifvit antydt, besinna, att Finska språket hufvudsakligast lägger vigt på negation, der satsen är nekande. Detta synes också deraf, att verbet, som utmärker sjelfva handlingen, förlorar jemte ändelserna den personalbestämning, hvilken hvarje positiv sats ovilkorligen fordrar, medan denna bestämning fästes vid negativa ordet, som i sig sjelft är ett verb, och ehuru inskränkt till praesens och imperativen, har alla de ändelser, som utmärka personerna. Och då språket äfven för öfrigt i hvarje period först uttrycker sådant, hvarpå åhörarens uppmärksamhet förnämligast skall fästas, så att t. ex. i frågor och svar det ord,

17) Muistelmia P. Krystomon ja Joh. Hussin Elämästä, Hels. 1849; s. 6, r. 9 nfr. — s. 31, rr. 11, 12 och s. 32, r. 3 nfr.

18) Suometar N:o 4, s. 2, sp. 3, rr. 11, 12, och N:o 5, s. 3, sp. 1, rr. 5, 6 nfr. — 1853.

som har meningsvigten, alltid börjar perioden [19]); så borde förhållandet här vara detsamma, och negativa verbet, när det inom samma sats har i följe med sig partikeln *kaan*, *kään*, föregå denna partikel, hvilken då hänför sig till någonting förut nämdt, som står med det negativt anförda i visst förhållande. Sannt är väl det, att sagde partikel jemväl innebär en förnekning, men då den af det negativa verbet äger hela sin betydelse, och såsom ett eko med förändradt ljud är deraf beroende, så borde detta logiska skäl redan vara tillräckligt, för att anvisa den sin behöriga plats efteråt i periodbyggnaden; hvarom icke, så skall hela Finska folket ur tusende munnar emot skribenter, som icke höra eller följa dess röst, gifva denna ordning sin i allo giltiga bekräftelse.

Likadant konstruktionssätt följde fordom Latinaren, då han t. ex. sade: *ne somnus quidem aegrotum semper reficit*, och ej tvertom: *quidem ne somnus* etc. Samma ordning iakttager också ännu en Fransman, då i hans språk den underordnade partikeln *pas* eller *point* följer efter negationen *ne*, som egenteligen bestämmer frasens negativa betydelse (*le sommeil ne refait pas (point) toujours le malade);*

19) Icke blott i frågor och svar, utan ock uti andra satsbildningar står vanligen det ord som dominerar hvarje sats, i spetsen för periodens särskilta afdelningar. Denna företeelse är isynnerhet märkvärdig uti ordspråk, hvilkas parallelismer merendels börjas med ett ord, hvarpå jemförelsen hufvudsakligast beror. Såsom prof kunna anföras: *Mylly käypi käyttäjälle; lapsi syöpi syöttäjältä.* — *Kylmä kulta kumppanina; valjut vaimon rikkaudet.* — *Kuluu päivä pilvessäkin; menee aika ämmänäkin.* — *Tulee mies meren-takainen; ei tule mies turpeen-alainen.* — Och att vida flere ordspråk börjas med negativa verbet, än med något annat ord, såsom man kan se af den genom F. Litteratur-Sällskapets försorg år 1842 utgifna samlingen "Suomen Kansan Sanalaskuja," bevisar än ytterligare hvilken betydelse detta verb har i den Finska periodbyggnaden.

äfvensom när uttrycket *non plus*, under dylik jemförelse som Latinarnes *ne quidem* och Finnarnes suffixiva partikel *kaan* el. *kään* innebär, slutar en negativ period; t. ex. *et moi je ne m'en suis refait non plus.* Man är väl ej berättigad att stödja någon grammatikalisk regel i ett tungomål på företeelserna i ett annat; men derigenom att likheterna i tvenne eller flere språk ställas i bredd, blir regeln i hvartdera af dem klarare, och genom en sådan jemförelse är det först möjligt att rätt uppfatta egenheterna i ett enskilt språk, samt att för dess grammatik vinna fullständighet och säkerhet.

Då nu, såsom näst ofvanföre blifvit nämndt, suffixen *kaan*, *kään* antyder någonting negativt; så får den ej brukas i affirmativa satser, i hvilka enkl. *kin (ki)* skulle ha sin plats. Alldeles oriktigt begynnes således företalet i »Luth. Kirkko-Post.» (1 Osa, 5 Wihko) med: *Viimeinkään saatuamme Lutheeruksen Evankeliumi-Postillan ensimmäisen osan valmiiksi* — — — i st. f. *Viimeinkin saatuamme* m. m. En likadan oriktighet förekommer i »Muistelmia P. Krysostomon ja Joh. Hussin elämästä» s. 50, r. 1 och följ. der det heter: *Ritari Khlumille, jota (Hussi) kehoitti viimeinkään hänelle sellaista julkista kuulustelemista toimittamaan, hän kirjoitti* — — — hvarutom detta felaktiga uttryck träffas här och der i flere andra Finska skrifter. Likväl måste observeras, att suffixen *kaan*, *kään* någon gång jemväl kan få rum i en positiv sats, då nemligen dess tendens är förminskning, svårighet, tvifvel o. d. I sådant fall är denna tendens uttryckt såväl redan i periodens början, som efteråt i det ord, som har suffixen vid sig fogad; t. ex. *tuskin sain vähääkään lainarahoistani takaisin; harvoin kuuttakaan tynnyriä tapetaan ohratynnyrin kylvöltä; merimies tulee aivan myöhään kotiinsa, jos hän tänäpänä kotia pääseekään (om han i dag ens kan komma hem). Mitä tuossa arkussa*

onkaan (lienee ollakkaan), koska se niin julmasti painaa (hvad *månde väl* finnas i den der kistan!)[20]. Det är af sådan orsak som denna suffix oftast nyttjas i frågor, ehuru positiva; såsom: *oletkos ollenkaan suurustanut? toitteko tarpeeksikaan jyviä myötänne? hakkasiko hän yhtäkään syltää halkoja päiväänsä?* Men detta gäller visst icke för alla interrogativa satser. Ty när den frågande ej förmodar någon förknappning, svårighet el. dyl. vara förhanden, brukar han suffixen *kin* vid ett ord, som deraf ofta just är motsatsen; t. ex. *oletkos jo montakin kertaa syönyt? toitteko paljonkin jyviä myötänne? hakkasiko hän montakin syltää halkoja viikkoonsa? olivatko he kauvankin kylässä vieraisilla?* o. s. v. [21]).

Hvad objektet för ett af negation modificeradt verb beträffar, så står det alltid i infinitivus kasus, antingen detta är finit, eller jemte nekningsordet har imperativ eller optativ

20) Ganska riktigt heter det således i "Serkukset" (Wiipurissa 1848) s. 8, r. 4—6 nfr. *Saara tätinne on vähän huolinut teistä ennenkään, — — ja taitaa vähän toivoa teitä nytkään luoksensa.*

21) Ord som bemärka qvantitet antingen af tid eller rum, utesluta uti interrogativa satser stundom det egentliga frågeordet. Exempel härpå förekommer i Luc. 16: 7, — *paljoko sinä olet (sinun on) velkaa?* hvilket i föregående vers 5 fullständigt heter: *kuinka paljo sinä olet (sinun on) minun Herralleni velkaa?* Men i denna mening, då nemligen frågan är *huru mycket* el. *huru länge?* börjar qvantitetsordet med vidhäftad suffix *ko (kö)* perioden, och suffixen *kin* får der icke rum. Så skulle det här i kontexten sist anförda exemplet: *olivatko he kauvankin kylässä vieraisilla?* (voro de länge ute att gästa?) under förändring till: *kauvanko he olivat kylässä vieraisilla?* komma att betyda: *huru länge voro de ute att gästa?* Genom en sådan naiv vändning uttrycker Finskan ofta begrepps-nyanser, hvilka mången, som endast ytligt känner språket, antingen icke ser, eller oriktigt fattar.

form, antingen effekten är total eller blott partiell; hvartill orsaken är, att handlingen, som hufvudverbet antyder, i dessa fall framställes antingen såsom ogjord eller icke att göras. Exempel ses ofvanföre; men här må dock tilläggas: *ei hurskas mies toisen kalua varasta; älä haukuttele miehiä pois heidän työstänsä; älkäät viekö lasta ulos; älköön tuoko koiraa takaisin.*

När suffixen *kaan*, *kään* företräder negativa verbets ställe, så bör äfven det nomen, hvarvid suffixen fogas, ifall det är objekt i satsen, vara böjdt till infinitiv; hvarpå jemväl exempel näst ofvanföre finnas, så att flere sådana här ej behöfva anföras.

Till fullständigheten af denna uppsats hör äfven att betrakta det negativa verbet i etymologiskt och orthografiskt afseende. Då det i praesens singularis heter *en*, *et*, *ei* och i pluralis *emme*, *ette*, *eivät;* så bildas deraf imperativens 2:dra person i sing. *elä*, och i plur. 1:sta och 2:dra pers. *elkäämme*, *elkäät*, samt optativens 3:dje pers. *elköön*, *elkööt*. Detta är också Savolaxarnes och Karelarnes uttal. Men i vestra Finland, äfvensom i Tavastland har vokalen *e*, hvarmed imperativen och optativen begynnes, öfvergått till *ä*-ljud, utan tvifvel för den tvetydighet, som *elä*, hvilket äfven är imperativ af verbets *elän*, *elää* (lefva) förorsakar, isynnerhet då *elää* (lefva) följer omedelbart på negativa verbets imperativ, t. ex. i uttrycket: *elä elä irstaisesti!* hvilket icke allenast till ljudet är ganska stötande, utan ock till meningen svårfattligt. Företrädet af skrifsättet *älä*, *älköön* framför *elä* och *elköön* borde derföre icke vara tvifvelaktigt för någon, som vet värdera välljudet och tydligheten högre än den etymologiska enformigheten, hvarifrån Vestfinskan, just för att vinna nämde fördelar, här afviker [22]. — Optativens 2:dra

22) En sådan sträfvan till bestämdhet och klarhet förnimmes öfverallt i

personalböjning *älvös (ellös)* höres vanligen ej i talspråket; äfvensom den sällan förekommer i skrift. Likaså är 3:dje person af imperativen *älkään*, *älkäät* nästan obruklig, medan i dess ställe optativen *älköön*, *älkööt* begagnas. — Första och 2:dra pers. pluralis af praesens *emme*, *ette* finnes i bibeln vanligen fördelad på skilda ord *en me*, *et te*, ehuru dessa böjningar af negativa verbet såväl enligt uttalet, som ordbildnings-principen alltid borde sammanskrifvas till *emme*, *ette*. Deremot synes partikeln *että*, som framför praesens af negativa verbet icke blott uti bibeln, utan ofta i andra skrifter dermed förenas till ett enda ord, *etten*, *ettei*, *ettemme* o. s. v. böra genom apostrof åtskiljas, och således tecknas *ett'en*, *ett'et (ett'es)*, *ett'emme*, *ett'ette*, *ett'eivät*, i likhet med *ehk'en*, *ehk'et*, *ehk'ei* och *vaikk'en*, *vaikk'et*, *vaikk'ei* m. m. helst *ettet* och *ettette* svårligen af ögat uppfattas. Annat är förhållandet med ordbildningen *ellen*, *ellet*, *ellei*, som rätteligen tecknas så, emedan intet enskilt ord *ell*, *ellä* i språket finnes. Ty om än första stafvelsen i *ellen*, *ellet* m. m. vore

de skilda dialekterna af Finska tungomålet. Då t. ex. i Satakunda nomen ***kasvo***, plur. ***kasvot*** (icke ***kasvu, kasvut)*** betyder växt, planta, men ***kasvot***, ansigte, i Kumo och Hvittis socknar uttalas ***kasuvat, kasuvia;*** så sker det pålagligen för att icke ***kasvot***, ansigte, måtte förblandas med ***kasvot***, växter. Instruktiven af modus verbalis ***sanoin, puhuin, kysyin*** o. d., som nu vanligen tecknas ***sanoen, puhuen, kysyen***, skiljes i nämde socknar ifrån 1:sta pers. sing. af imperfektet derigenom att den förra utdrages till ***sannoin, puhhuin, kyssyin;*** och då en sådan konsonant-fördubbling enligt dialekten å orten i allmänhet äger rum före lång vokal och diftong, när föregående stafvelse är till qvantiteten kort, samt tredje pers. praes. af verb. ***tulen -lla*** derföre utsäges ***tullee;*** så får samma pers. i koncessiven heta ***tullenee;*** äfvensom ***ollee***, af ***olen -lla***, i nämde modus jemväl för analogiens skull uttalas ***ollenee.*** Man ser häraf huru till och med anomalierna i språket följa en viss princip, hvilken åtminstone dialektvis för dess evolutioner blir verklig lag.

konjunktion *eli*, så har den vid sammansättningen undergått lika mycken förändring, som pron. *se* och *tämä (tää)* uti *sellainen* och *tälläinen*, hvilka icke heller skulle kunna apostroferas till *sel'lainen*, *täl'läinen*. På samma sätt som *ellen*, *ellet*, *ellei*, måste jemväl *jollen*, *jollet*, *jollei* skrifvas såsom ett ord, ehuru första stafvelsen är adessivus af pron. *jolla*, som under elision af slutvokalen *a* med negativa verbets böjningar sammansmultit. Också förnimmes i hänsigt till de sistnämda ordbildningarnes orthografi hos författarne ingen skiljaktighet. Likaledes är man ense derom att *jos en*, *jos et*, *jos ei* böra betraktas såsom särskilta ord, hvilka icke kunna med hvarandra ingå i någon förening.

Hvad ändelsen *vät* i negativa verbets 3:dje pers. pluralis angår, så har den längesedan derifrån bortfallit, så att nämde verbalböjning ingenstädes, utom kanske på någon ort i östra Finland, numera fullständigt uttalas. Det synes således icke vara väl betänkt, att såsom Finska språkets målsmän senast velat göra, åter söka fästa den torkade grenen vid sin stam, för hvilken den blifvit alldeles främmande. Största delen af landets befolkning är van att höra negation *ei*, utan tillsats af ändelsen *vät*, angifva den plurala betydelsen af negativa satser, likasom språket icke heller gör någon skillnad vid 3:dje personalsuffixen *nsa*, hvilken för pluralis är densamma som för singularis. Icke heller förtydligar ifrågavarande ändelse meningen; utan då den förlänger ett annars välkändt ord, leder den tvertom uppmärksamheten ifrån sammanhanget genom sitt främmande ljud, hvilket blir så mycket obehagligare, då det flere gånger i samma period upprepas, såsom Matth. 13: 13 — *etteivät he nähden näe*, *eivätkä kuullen kuule*, *eivät myös ymmärrä* [23]). Som dessutom

23) Uusi Testamentti; Helsingissä, J. C. Frenckellin ja Pojan kirjapainossa, 1852.

negation merendels står i satsens eller periodens begynnelse, men 3:dje persons plurala böjning, då satsen är positiv, der jemförelsevis mera sällan får sin plats; så kommer den förlängda formen *eivät* att emot vanlig konstruktionsordning börja periodens serie, t. ex. *eivät vieraat tule, jollei heitä kutsuta* (pos. *vieraat tulevat jos heitä kutsutaan*), hvilket är stötande för hvarje öra, som icke redan hunnit vänja sig vid sådant missljud. Härtill kommer, att 3:dje persons ändelse i pluralis nog allmänt uteslutes ifrån alla andra verber, ej allenast uti det nuvarande talspråket, utan ock ganska ofta i runor, ordspråk m. m. hvilka ifrån äldre tider blifvit bevarade [24]. Att således företrädesvis vid det negativa verbet foga denna af Finlands folk utdömda stafvelse, vore lika olämpligt, som att för Svenska språket återtaga de föråldrade verbalböjningarna *hafver*, *maler*, *stjäler*, *tåler* o. d. sedan de nu allmänt förkortas till *har*, *mal*, *stjäl*, *tål*. Vill man emellertid icke lemna slutformen af negativa verbets 3:dje pers. pluralis alldeles obegagnad, så borde den endast få rum der satsens subjekt icke är synligt, såsom i sista momentet af ofvan citerade Matth. 13: 13 — *eivät myös ymmärrä*, samt då hufvudverbum i periodafdelningen icke är finitum, utan företrädes af participium, såsom Joh. 20: 9. *Sillä eivät he vielä raamattua ymmärtäneet*. Men hänger en suffix vid negativa verbet, så blir ifrågavarande ändelse i allt fall öfverflödig, såvida suffixen, som förbinder periodens delar, medan den

24) Också enligt den strängaste grammatik fordrar en positiv sats, ej allenast der infinit. pluralis företräder subjektet, utan äfven då flere subjekter i nominativus sing. eller ett sådant i samma kasus af pluralis förekommer, oftast att verbet skall stå i singularis, t. ex. i uttrycken: *menipä isä ja äiti poijes; minun särkee jalat; teillä on korvat kuulla ja silmät nähdä* (icke: *menivätpä — minun särkevät — teillä ovat*).

hänvisar på subjektet i nästföregående satsdel, äfven i sednare delen förklarar den i hufvudverbet uttryckta handlingens plurala betydelse. Man skulle således t. ex. hellre säga: *ei hullut huomaa, eikä ajattelekkaan mitä heidän rauhaansa sopii*, än — — *eivätkä ajattelekkaan* o. s. v.

II.

Bruket af abessivus (karitivus) kasus.

Utom det att Finska språket med ett för detsamma egendomligt verb i tal och skrift uttrycker negativa förhållanden, har detta språk jemväl tvenne andra ordasätt att förklara hvad som i menskliga tanken utgör motsatsen af det positiva, eller rättare, att meddela begreppet om brist och saknad. Sådant sker nemligen ej blott genom karitiva adjektiver, hvilka Finskan har gemensamt med andra tungomål, utan ock genom en för språkets nominer egen kasus, tillförene *karitivus*, numera *abessivus* kallad. Denna kasus, hvilken för språkforskaren är af samma märkvärdighet, som negativa verbet, har likväl ej i Finska konstruktionen den stora betydelse som detta verb. Ty då negativa verbet beherrskar en hel sats, hvars negativa innehåll det angifver, inskränker sig verkan af abessivus kasus till ett enda ord, utom då denna kasus är böjningsform af modus nominalis d. v. s. af ett verb med nominal betydelse. Men likasom negativa verbet ibland har i följe med sig en partikel, suffixen *kaan*, *kään*, hvilken jemte det tyder på ett negativt förhållande; så får äfven abessivus kasus genom en annan partikel, preposition *ilman*, hvilken likt abessivus utmärker *tomhet* och *brist*, ett mera bestämdt och kraftfullt uttryck för det negativa, som nämde kasus angifver. Jemför man åter dessa partiklar med hvarandra; så finner

man, att då suffixen *kaan*, *kään*, såsom beroende af negativa verbet, i periodbyggnaden har sin plats efter detta verb, står deremot preposition *ilman* i spetsen för ett ord med negativ betydelse. Denna preposition är nemligen i perioden den styrande, så att den bestämmer böjningsformen af det nomen, som skall åtfölja den. Emellertid har dess rektion hittills varit osäker, och språkbruket är såvida deladt, att efter ifrågavarande preposition infinitivus kasus begagnas vexelvis med abessivus icke allenast på skilda orter, utan ock inom samma trakt, ofta af samma personer; medan Finska språkets målsmän äfvensom skriftställarne i vårt land jemväl vackla emellan dessa tvenne kasus, utan att synas hafva reda på, hvilkendera i förhållande till preposition *ilman* är den rätta [25].

---

25) D:r Renvall yttrar sig i sitt F. Lexikon om part. *ilman*: "*constr. max. cum Defect.* (*abess.*) *rar. cum Infin.*" och i sin senare utgifna Finska Språklära (s. 46) om abessivus: "Denna casus vill börja komma ur bruk eller ofta försummas, emedan half-Finnar i dess ställe oriktigt och ofinskt pläga säga *ilman taloa, paitsi minua* o. s. v. ett svetizerande missbruk." v. Becker uppger ock. (F. Gramm. § 81. 3) att prep. *ilman* står före karitivus (abessivus); likväl under tilläggning (§ 124 D. Anm.) att *ilman* också understundom konstrueras med infinitivus kasus. Redaktionen af Suometar åter, som synes hylla den, kanske af henne någon gång äfven yttrade, åsigt, att *ilman* alltid fordrar infinitiven, har likväl icke konseqvent följt sin princip uti praktiken. Då t. ex. i årg. 1851, N:o 45, s. 3, sp. 1. ofvanföre står: *Seura — — onkin ilman muiden apua täyttänyt vaikutuksensa*, heter det nedanföre s. s. *Hän teki mitä tehtävä oli ilman katselematta ei sinne, ei tänne — —* Likaledes läses i följande nummer s. 3, sp. 2, r. 8 nfr. — *ilman erinäisiä maksuja*, men r. 7, *ilman hinnata*. Att i F. bibelöfversättningen part. *ilman* vexelvis konstrueras med infinitivus och abessivus, har blifvit observeradt uti "Anmärkningar till finska Bibelöfversättningen (s. 16) af Hrr Geitlin och Akiander, hvilka bestämdt förklara sig för den meningen, att ifrågavarande partikel

För att kunna afgöra en så tvistig fråga, blir det nödigt att bestämma hvad begrepp preposition *ilman* i förening med åtföljande kasus innebär. Ger man nogare akt på Finska allmogens tal, så märker man, att när denna preposition har i följe med sig ett nomen i abessivus kasus, betecknar den egentligen icke privation af sak eller ting i och för sig sjelf, utan häntyder på uteblifvande af biträde eller medel, hvarvid, efter satsens innehåll för öfrigt, ömsom ett positivt eller negativt resultat uppkommer. En Finne säger således t. ex. *ilman minuta* (utan min hjelp) *huone olisi palanut; mutta ilman sinuta sekä kalut että huone saatiin varjeltua; ilman äiditä* (utan en moders biträde) *lapsi jäisi alastomaksi; ilman kirveetä* (utan att använda yxe) *ei saatu ovea auki; ilman rahata* (såsom ett medel) *ei taida mitään ostaa.* Om deremot infinitivus kasus följer ifrågavarande preposition, så synes den utmärka allenast en brist på något, som skulle höra till fullständigheten af en sak, eller saknad af någon person, som kunde eller borde vara i följe med en annan o. s. v. utan minsta afseende på medel eller åtgärd; t. ex. *tyhmä meni metsään ilman kirvestä* (utan att ha yxe med sig, såvida yxen icke kunde vara ett medel att komma fram till skogen); *mies meni kirkkoon ilman vaimoa* (utan att hustrun följde med): *pariskunta on ilman lapsia* o. s. v. Äfvenså skulle *ilman* hafva hos sig infinitivus kasus, när denna partikel svarar emot Sv. *oberäknadt*, och häntyder på någonting, som öfverskjuter ett angifvet antal, eller som jemte det man uppgifvit äger rum; t. ex. *ilman isäntää on kaksi muuta sai-*

ovilkorligen följes af karitivus el. abessivus kasus. — För öfrigt är det kändt att Karelskan har part. *ilman* med infinitivus, medan abessivus der nyttjas utan denna partikel; hvaremot de öfriga F. dialekterna åt öster och norr, likasom Vestfinskan, lära med oftanämde partikel förbinda abessivus och infinitivus ömsom.

rasta talossa, oberäknadt husbonden, d. v. s. att husbonden är sjuk och tvenne andra jemte honom. Sålunda skulle en ganska bestämd skillnad uppkomma emellan följande tvenne talesätt: *ilman lääkäriä neljä miestä tänäpänä kuoli kaupungissa* (oberäknadt läkaren) och: *ilman lääkäritä olisi neljä miestä kuollut* (om icke läkaren skulle hafva hjelpt med sin kur). I förra fallet nyttjas dock hellre prep. *paitsi*, hvilken alltid konstrueras med infinitiven, såsom *paitsi muita*, *paitsi sitä* o. s. v.

Att prep. *ilman*, då den antyder bristande åtgärd, saknad af hjelp eller medel, regerar abessivus, finnes isynnerhet deraf, att nämde kasus såsom böjningsform af modus nominalis subst. på *ma* alltid står med denna preposition i periodbyggnaden; hvaremot infinitivus af modus nominalis aldrig med densamma kan hopställas. Verbet, hvars funktion i allmänhet är att uttrycka åtgärd, handling, ger under sådan form tillkänna, att ifall åtgärden eller handlingen uteblefve, det antydda resultatet äfven skulle uteblifva, eller ock att någonting sker eller verkställes, utan att en sådan åtgärd behöfves; t. ex. *ei kylvämätä ruvis kasvaa*, *mutta saadaanpa heiniä kylvämätäkkin.* Men till yttermera visso lägges då till abessivus kasus ifrågavarande preposition, hvilken ännu närmare bestämmer meningen. Då således t. ex. *ilman ystäväin auttamata köyhä joutuisi kurjuuteen* ej kan gifvas med: *ilman ystäväin auttamaa* — — så följer deraf, att man icke heller får säga: *ilman ystäväin apua*, utan att det skall heta *ilman avuta*. Men ville någon uti formen *auttamata* endast se en protraherad infinitiv af mod. verb. subst. *auttama*, så finner han att sådant ej är fallet med enstafviga verber, hvilka här endast få tvenne stafvelser; likasom tvåstafviga ord, som äro rena nominer, icke heller uti nämde kasus tåla protraktion. Och då t. ex. af verbet *luon*,

luoda det verbala substantivets infinitiv är *luomaa*, men abessiven *luomata*, säger en Finne ej: *ilman luomaa*, utan *luomata*, eller med förstärkning af *ilman*, som får oratorisk vigt, *ilman luomata*. En sådan konstruktion är ock för tydlighetens skull ovilkorligen nödig, emedan den verbala abessiven, då den ej förlorat verbets vanliga regim, kan hafva objekt, hvilket, emedan ett negativt begrepp angifves, måste stå i infinitivus [26]). Skulle det nemligen heta: *työmies oli ilman ojaa luomaa koko päivän;* så komme tvenne infinitiver, som antyda olika förhållanden, att stå omedelbart vid hvarandra, hvarigenom meningen blefve så förvirrad att den ej kunde förstås. Af allt detta framgår, att verkliga nominer, ej mindre än de, som bildas af verbum, ehuru de förstnämda ofta i vårdslöst tal eller i skrift af falsk princip blifva i orätt kasus brukade, enligt språkets naturliga lynne, måste, så ofta de innebära ofvansagde begrepps-modifikation, efter prep. *ilman* böjas, icke till infinitivus, utan till abessivus kasus [27]).

---

26) Oriktigt har Suomen Huoneenhallitusseuran Sanomia, N:o 9, s. 1, rr. 12, 13 — 1853, i detta fall objektet böjdt till genitivus (som här vore det logiska subjektets kasus): — *joka ei hinnan lainaamatta jaksa toista siaan ostaa;* hvilket borde heta: — — *hintaa lainaamata jaksa toista siaan ostaa.*

27) Häremot kunde väl invändas, att då pre- och postpositioner i allmänhet konstrueras antingen med genitivus eller infinitivus, sistnämde kasus i förevarande fall ändock vore den rätta. Men detta inkast förfaller lätt, om man erinrar sig, att Finskan företer flera exempel, att sådana partiklar jemväl få andra kasus i följe med sig, hvilket hufvudsakligen beror af det förhållande, som nämde partiklar jemte nomen, hvarmed de förbindas, egentligen antyda. Så nyttjas *päin* ej blott med infinitivus, utan ock, under någon modifikation af begreppet, med illativus kasus: *juoksi kirkkoon päin* (rakt till kyrkan), men — *kirkkoa päin* (till trakten af kyrkan). *Ulkona, kaukana* och *ulos, kauvas*, hvilka äro prepositioner

Men churu, såsom ofvanföre blifvit förklaradt, partikeln *ilman* under visst förhållande äfven synes kunna sättas med infinitivus kasus, d. v. s. när vid angifvande af begreppet om brist och saknad ingen handling till hjelp eller biträde omnämnes, eller ens tänkes; så äro sådana fall dock ganska sällsynta. Som nemligen hvarje brist inom naturen eller menskligheten förutsätter saknad af medel för ett visst ändamål, så föreställer sig såväl den talande, som åhöraren nästan alltid, der en sådan brist äger rum, ett uteblifvet medel eller en försummad åtgärd. Den ytterst fina nyansen i begreppet emellan brist på sak och uteblifvande af hjelp eller åtgärd är således svår att i hvarje fall genom språket uttrycka. Ty om t. ex. någon säger: *ei isä päästä lasta mihinkään ilman äiditä (äitiä?)*, så menar han med *ilman äiditä: utan att modren åtföljer barnet för att vårda det.* Likaså betyder: *ostaisin jyviä, mutta olen ilman rahata (rahaa?) — — har icke penningar att köpa med.* Då nu Finnar, som tala sitt modersmål korrekt, här nyttja abessivus kasus med prep. *ilman*, ligger i uttrycket alltid någon syftning på åtgärd och

likaväl som adverbier, konstrueras alltid med elativus; emedan de antyda ett utgående utur, eller aflägsnande ifrån ett rum, såsom *ulkona — ulos huoneesta, kaukana — kauvas vuoresta* o. s. v. Likaledes beror det af en olika nyans i bemärkelsen, om partikeln *ympäri* skall sättas med genitiven eller infinitiven. Genitivus utvisar nemligen, att den handling verbet innebär, är bestämd; t. ex. *käy metsän ympäri* (går ikring skogen utom densamma); då infinitiven ger tillkänna en alldeles obestämd handling: *kävelee ympäri metsää* (vandrar hit och dit inom skogen). Om man nu fäster sig vid bemärkelsen af preposition *ilman*, som är *tomhet* och *saknad;* så finnes ingenting vara naturligare, än att denna preposition ingår i förbindelse med abessivus kasus, hvilken jemväl antyder brist eller uteblifvande af hjelp och biträde, hellre än med infinitiven, som i och för sig sjelf aldrig har sådan betydelse.

medel, hvarom ingen, som känner språket, kan misstaga sig. Dessutom har Finskan i sitt rika förråd andra uttryck, hvilka under skilda begrepps-modifikationer äfven antyda brist, förlust och saknad, när icke någon föreställning om åtgärd eller handling i begreppet ingår. Sådana äro *olla paitsi; jäädä vaille* och isynnerhet alla karitiva adjektiver, hvilkas natur och rätta bruk nedanföre skall vidare beskrifvas. Ex. *Minua petettiin, että olen rahojani paitsi; kauppias jäi toivottua voittoa vaille*[28]; *pariskunta on lapsitoin; lapset ovat isättömät;* hvilka fraser ej skulle kunna lika genuint återgifvas med: — — *olen ilman rahojani; jäi ilman toivottua voittoa; — on ilman lapsia; — ovat ilman isää.*

Utan afseende på den ofvan beskrifna, merendels svårfattliga nyansen i bemärkelsen, kan man derföre såsom ovilkorlig regel antaga, att partikeln *ilman* säkrast alltid konstrueras med abessivus. En annan fråga är åter, om icke denna partikel framför nämde kasus kunde umbäras, eller om icke den i sådan ställning blir pleonastisk, då abessivus allena uttrycker en privation, hvarom den talande vill gifva begrepp. Dertill svaras, att då ett ord, som i språket verkligen finnes, icke godtyckligt får derifrån utmönstras, så bör man väl äfven

28) Ehuruväl *paitsi* såsom preposition framföre infinitivus af ett nomen icke betyder annat än *oberäknadt, utom, undantagande;* så uttrycker det i egenskap af postposition eller adverb efter infinitiven ibland ganska genuint, att någonting felas eller brister, förnämligast i någons ägo, såsom: *mies on hevoistansa paitsi.* Detsamma antyder ock allativen och adessiven af nomen *vajaa, vajaalle, vajaalla* eller i kontraherad form *vaille, vailla*, medan det nomen som dermed förbindes, ger tillkänna hvad och huru mycket som brister; såsom *kaivo jäi vettä vaille; kappa on korttelia vailla.* De öfriga kasus af detta ord äro icke i bruk; men dess förvandter *vajava* och *vajavainen* (egenteligen uttänjda former deraf) förekomma i alla kasus. Jemf. Renvalls Suomal. Sana-Kirja, Tom. post. s. 285.

begagna ifrågavarande partikel der språket sådant fordrar. Också ger den alltid mera bestämdhet åt abessiven, medan den förtydligar meningen, isynnerhet när en eller flere genitiver föregå denna kasus, såsom i följande tirad: *Ilman Suomen kirjallisuuden seuran kehoituksita ja kustannuksita olisivat kielemme kalliit tavarat jääneet tuntemattomiin.* Men alldeles oumbärlig blir den vid de nominer, som hafva abessivens och infinitivens ändelse lika. Man kan väl säga: *leivätä, ruuvata ei voi mies työtä tehdä*, men icke: *talonpoika on maata elänyt* och *puuseppä ei ole puuta taitanut mitään tehdä;* hvarföre här nödvändigt måste tilläggas prep. *ilman (ilman maata, ilman puuta)*, om meningen skall förstås [29]. Med verbernas modus nominalis är denna preposition deremot mindre nödig; emedan abessiven såsom flerstafvig här alltid skiljes ifrån infinitiven, hvilken har en stafvelse mindre, och slutas på *maa, mää*, i stället att abessiven har *mata, mätä* till ändelse. I de flesta fall är till och med uttrycket vida vackrare, om part. *ilman* framför modus nominalis uteslutes; t. ex. *jää tekemätä mitä ei aikanansa tehdä, alottelemata mitä ei ollenkaan hankita*, der *ilman* vore en stötande pleonasm. Men när meningen innehåller någon motsats, hvarpå uppmärksamheten fästes, behöfver äfven den verbala abessiven deraf förstärkning; såsom *morsian meni vaatimata vihille, mutta ilman vaatimata ei mennyt ylkä.* Likaså när handlingen genom flere föregående genitiver får subjektiv bestämning; t. ex. *ilman omain sukulaisten ja vierasten holhomata ja kustantamata poika kasvoi mieheksi.* Annars tillhör, såsom sagdt är, den

29) Härmed öfverensstämmer yttrandet i Anmärkningar till finska Bibelöfversättningen (s. 16): "der infinit. och caritivus hafva lika flexionsändelser, t. ex. *puhtaita vaatteita* (infin. och carit. plur.), måste *ilman* — — utsättas."

ifrågavarande förstärkningen genom part. *ilman* mera nominer än verbernas modus nominalis; hvilket finnes om man jemför uttrycken: *epäilemätä* med *ilman epäilyksetä*, samt: *kenenkään toimittamata* med *ilman kenenkään toimitukseta.*

Vidare anmärkes om abessivus kasus, att den icke synes tåla pronominal-suffix. I v. Beckers F. Grammatik (§ 106), äfvensom i F. Språklära af Eurén (189, 214) skulle väl exemplen: *(Ilman) pitkitä puheittasi* samt *isä kulki lapsittansa*, och: *sain asian toimeen auttamattasi* utvisa, att denna suffix kunde abessiven tilläggas; men sådant sker vanligen ej i talspråket. Åtminstone föregås suffixen då af ett separat pronomen; såsom: *sain asian toimeen ilman sinun avutas.* Men icke ens med sådant pronomen har abessiven suffix, när den är kasus af mod. nominalis; hvarföre man ej hör: *sinun auttamatas*, utan *sinun auttamata.* Icke heller synes abessiven kunna till sin betydelse modifieras af ett adjektiv i samma kasus, antingen *ilman* till förstärkning begagnas eller icke. Man hör derföre i talspråket aldrig: *ei vähätä vaivata sateella heiniä ko'ota*, eller: *ilman paljota rahata uusi navettorivi rakennettiin.* Emellertid förekommer både i F. bibelöfversättningen och hos nutidens Finska skribenter adjektivet böjdt till abessivus såsom attribut för substantivet i samma kasus; t. ex. Ap. G. 24: 18, *ilman yhdetäkään kapinata ja metelitä* och Hebr. 9: 14, *ilman kaiketa* [30]) *viata;* äfvensom i Uskon Tunnustus-Kirjat, s. 31, rr. 6, 7 — *luulevat ihmisten saavan Pyhän Hengen ilman*

---

30) *Kaiketa* står här, likasom hos nyare författare (hvilka ofta bruka dylikt uttryck), för att angifva ett fullkomligen negativt begrepp (*alldeles obesmittad);* men innebär i sejlfva verket en inskränkning deraf. Ty *ilman kaiketa viata*, om adjektivet med denna kasus här kunde få rum, skulle vi vocis betyda: utan *total* (men väl *någon)* besmittelse.

ulkonaisetta sanatta, och s. 96, rr. 20, 21 — *koska Lakia ei voida pitää ilman Kristuksetta; eikä liion ilman Pyhättä Hengettä.*

Dessa och dylika fraser hafva förmodligen varit föranledda deraf att man misstagit sig på ord, hvilkas abessivus antingen alltid eller dialektvis är lika med infinitiven, såsom i uttrycken: *ilman tukevata puuta ei suurta kiveä nosteta* och *ilman oppineita tutkioita ei ole maan luontoa käsitetty*. Man har nemligen ej märkt det adjektivet i sådant fall icke annat är än infinitivus, hvarföre man börjat taga för afgjordt, att det äfven kan nyttjas i abessivus såsom attribut till ett substantiv i denna kasus. Men om örat bedrages, så skall likväl den minsta eftertanke finna misstaget, helst ingen, som umgås med Finnar, torde erinra sig hafva hört: *ilman vahvata puuta* och *ilman hyvitä tutkioita*, hvartill nämde uttryck lätt kunna förändras. Om således någon modifikation i det negativa begreppet skall angifvas; så får man icke gripa till det ginaste uttryckssättet. Ty dertill finnas genuinare utvägar nog för hvarje skriftställare, som icke åtnöjes med att beqvämt öfverflytta en främmande tankegång i Finskans yttre former [31]). Så skulle de två ofvanföre först anförda exemplen kunna förändras till: *ei varsin vaivata* — eller *juuri ilman vaivata — heiniä ko'ota* och *ilman suuria rahoja kustantamata uusi navettorivi rakennettiin.* På samma sätt kunde de anförda bibelspråken återgifvas med: *aivan*

31) En så maklig öfversättnings-method har i Finska skrifter alstrat uttryck, sådana som *ilman että olla* (utan att vara) och *ilman edestä* (för intet), för hvilka numera ingen, som gör anspråk på att kunna språket, borde behöfva varnas. Emellertid läses än i 1:sta nummern af Maamieh. Yst. för innevarande år (1853), s. 2, sp. 1, rr. 5, 6 nfr. — — *se (raitis ilma) on sinulla ilman edestä, jos miten paljon siitä nautita tahtonet.*

ilman kapinata ja metelitä; — *varsin ilman viata* el. *varsin viatoinna;* äfvensom de ifrån Uskon Tunnustus-Kirjat citerade fraserna omskrifvas till: *ilman sanata ulkonaisesti* el. *ilman ulkonaista sanaa käsittämätä*, och *ilman Pyhän Hengen avuta* el. *Pyhää Henkeä saamata.* Mera korrekt och måhända mera expressivt blefve jemväl v. Beckers: *ilman pitkitä puheitasi* (der adj. *pitkitä* är abess. kasus) förändradt till *puheitas pitkittämätä.*

I afseende på partikeln *ilman* kan ännu komma i fråga, huruvida den rätteligen står absolut, såsom följande talesätt ur folkets mun skulle utvisa: *jollet tahdo syödä, ole ilman; kaikille annettiin kultarahoja, mutta Sakki jäi ilman; älä vaivaa lasta, joka ilmankin itkee! ilmanko tyttö noin itseänsä katselee, kuin puetettiin korioihin vaatteisin!* Om dessa talesätt, hvilka egentligen äro elliptiska, uppväxt på Finska språkets grund, kan dragas i tvifvel. Emellertid hafva de genom längre bruk redan fått en viss stämpel af naiv Finskhet, så att man ej torde kunna frånkänna dem burskap i språket, helst icke blott främmande ord, utan ock främmande satsbildning, när den öfverensstämmer med språklagarne, måste i Finskan, likasom i andra tungomål, få inträde, och med henne småningom införlifvas [32]). Men dessa och dylika uttryck

32) Att ifrån Svenskan härledda uttryck i Finskan vunnit häfd, ser man af talesättet *vuosi vuodelta, päivä päivältä,* som är en verbal öfversättning af Sv. *år från år, dag från dag,* och ej kan nyttjas till andra bestämningar af tiden än år och dag. Men här är ablativen riktigt använd likasom i analoga fall: *ensimäiseltä vuodelta jäi monta niittua ojittamata; eiliseltä päivältä lykättiin yksi työ tähän päivään tehtäväksi; kuninkaallinen asetus 4:neltä päivältä Toukokuuta 1800* m. fl. Men om nämde talesätt utsträckes längre, och den nyancerade betydelsen af Finska nominernas kasus icke noga iakttages; så komma de nybildade uttrycken i strid med språkets genius, som derföre icke erkänner dem för sina; t. ex. *Ennen*

kunna visserligen ock återgifvas annorlunda, såsom: *jollet tahdo syödä, ole syömätä; — mutta Sakki jäi rahaa paitsi* o. s. v.

III.

Karitiva ords betydelse och bruk.

Såsom ofvanföre är nämdt, har Finska språket sådana adjektiver, som för sin egenskap att antyda negativa begrepp kallas karitiva, gemensamt med andra tungomål. Bildningen af dessa adjektiver är dock i Finskan helt annan, än i de flesta kända språk. Ty då andra språk merendels få sina negativa adjektiver genom tilläggning af en såkallad prefix i början af ordet, uttryckes negation i de Finska adjektiverna på samma sätt som för abessivus kasus, medelst ändelsen, hvilken är en organisk utveckling af sjelfva stammen, och derföre jemväl står dermed i närmare förening. Emellan karitiva adjektiverna och abessivus kasus är åter den skillnad, att de förras betydelse är inskränkt inom dem sjelfva; hvaremot abessiven i visst fall, d. v. s. när den bildas af modus nominalis, verkar utom sig så vida att den kan styra ett objekt. Men som karitiva adjektiverna, likt alla andra adjektiver, beteckna en egenskap eller beskaffenheten hos någonting; så stå de icke blott såsom predikat i satsen, utan kunna

---

tahtoisin — — — ovi ovelta leipää anoa; — oli pappi — — ruvennut — kulkema'an talo talolta koko seurakunnan läpi; — semmoiset, jotka sikiöinensä kulkevat kylä kylältä kerjäämässä — — (Oulun Viikko-San. N:o 16, s. 1, sp. 2, rr. 9, 10 och rr. 1, 2 nfr. samt N:o 17, s. 3, sp. 1, rr. 4, 5 nfr. årg. 1852); hvilket borde heta: — *tahtoisin käydä ovelta ovelle leipää anomassa — ruvennut kulkemaan talosta taloon — kulkevat kylästä kylään.*

ock såsom attribut till substantivum modifiera dess bemärkelse. De komma sålunda ofta i nära förbindelse med substantivum och förutsätta alltid ett sådant, i fall de icke sjelfva hafva dess funktion. I alla händelser antyda dessa adjektiver ett förhållande, som varar längre, än det som genom abessivus kasus tillkännagifves. Om t. ex. en Finne säger: *sairas oli puhumatoin*, så förstås dermed, att den sjuka var oförmögen att tala (ett fortfarande tillstånd); hvaremot: *sairas oli puhumata* betyder att den sjuke icke för tillfället talte. Likaså heter det: *poika on jakutoin* (äger ingen rock), eller — *jakuta* (har ingen rock på sig). Om denna skillnad icke alltid iakttages, utan man äfven hör: *mies seisoo pihalla jakutoinna ja lakitoinna;* så kommer det deraf att abessivus *jakuta*, *lakita* skulle utmärka ett medel eller vilkor för något ändamål, såsom i följande uttryck: *ei taida pakkasella jakuta käydä jään ylitse; ilman lakita leipojan kaatuu hiukset silmiin.* Denna nyans i betydelsen emellan abessivus kasus och karitiva adjektivet framstår ännu klarare genom jemförelse af dessa tvenne fraser: *lapsi meni isätä kotia* (gick hem utan att följas af sin far) och: *lapsi tuli kotia isätöinnä* (— — utan att ha far, d. v. s. faderlös).

Men anmärkningsvärdt är att så väl abessivus kasus, som karitiva adjektiverna hafva ömsom aktiv och passiv betydelse, antingen de i satsbildningen hänföras till subjektet, eller utgöra en förklaring af predikatet. På samma sätt som t. ex. säges: *emäntä meni suurustamata kirkkoon* (utan att äta frukost) och *ruoka jäi häneltä suurustamata* (utan att redas af), säges ock: — *viipyi puolipäivään saakka suurustamatoinna ulkotyössä, ja laitettava ruoka seisoi suurustamatoinna takalla.* Men till språkets nycker hör, att vissa karitiva adjektiver, likasom abessivus af vissa nominer, förstås aktivt, medan andra företrädesvis hafva passiv

betydelse. Detta gäller likvål förnämligast om karitiva adjektiverna. Så antyder ordet *armotoin* mest alltid ett aktivt förhållande, såsom *armotoin isäntä on lapsillensakin armotoin*, ty mindre vanligt är: *kerjäläinen käy armotoinna ympäri kylää;* hvaremot *luvatoin* utmärker någonting passivt, t. ex. i uttrycket *varkaus on luvatointa*, emedan man ej kan säga: *tyttö meni luvatoinna omenapuuhun*. Samma aktiva betydelse hafva de ifrån verbum härledda adjektiverna *puhumatoin*, *kiittämätöin*, *syömätöin*, *ymmärtämätöin* m. fl. hvarföre det icke heter: *asia jäi puhumattomaksi (puhumata); leipä makaa syömätöinnä (syömätä)* o. s. v. Deremot betecknar *epäilemätöin*, *kutsumatoin*, *luomatoin*, *pahentamatoin*, *tekemätöin* m. fl. passiva förhållanden såväl hos subjektet, som objektet eller någon annan del af predikatet. Sådant beror ofta deraf huruvida verbet, som utgör stamordet, är transitivt eller intransitivt. Derföre få adjektiverna *näkemätöin* och *kuulematoin* (af *nähdä* och *kuulla*) aktiv bemärkelse, då det förra betyder: som icke ser, d. v. s. *blind*, och det sednare: som icke hör, eller *döf;* hvaremot *näkymätöin* och *kuulumatoin* (af *näkyä* och *kuulua*) bemärker *osynlig*, som icke ses, och *ohörbar*, som ej höres. Men icke ens bestämmer en sådan härledning alltid det karitiva adjektivets betydelse; ty *tuntematoin* och *tuntumatoin* (det förra af v. transit. *tunnen — tea*, det sednare af v. neutr. *tunnun — tua)* innebära båda, med liten modifikation i betydelsen, ett passivt förhållande, så att *tuntematoin* bemärker *okänd* och *tuntumatoin utan känsla;* t. ex. *halvattu mies, jonka toinen käsi oli peräti tuntumatoin, sanottiin olevan koko pitäjässä tuntematoin.*

Stundom aflägsna sig karitiva adjektiverna till sin betydelse ifrån primitivet på mångahanda sätt. Ifrån vissa nominer och verber, som hafva flere bemärkelser, öfvergår allenast

en sådan till det deraf bildade karitivet; eller tages karitivet blott i figurlig mening, och stamordets egenteliga betydelse ingår deruti alldeles icke. Ibland åter innebär karitiva adjektivet en bemärkelse, som är alldeles olik stamordets. Detta förklaras af följande exempel. Subst. *suunta* betecknar egentligen *riktning*, *kosa*, och translate äfven *ordning* och *skick;* men med adj. *suunnatoin* förstås allenast *oordentlig*, *oskicklig*. Likaså antyder *saamatoin* vanligen ej att någon är lottlös, eller icke har fått någonting i besittning, utan det säges om en som är *oskicklig*, *tafatt*, som icke får något till väga. Med *jumalatoin* menas icke heller, att den som har detta epitet, är utan Gud, utan att Gud ej af honom aktas, d. v. s. att han är *ogudaktig;* äfvensom med *laitoin* icke förstås att någon saknar lag, utan att en handling strider emot lagen eller är *olaglig*. Ännu mer skilja sig adjektiverna *puoletoin* och *tavatoin* ifrån sina stamord, emedan de nästan alldeles förlorat den egentliga bemärkelsen i *puoli* och *tapa*. Vidare hafva några af dessa adjektiver, utom den negativa bemärkelsen, äfven den att antyda det något ej kan ske eller göras, d. v. s. uttrycka en *omöjlighet*. Sådana äro *hillimätöin*, *käsittämätöin*, *lukematoin*, *parantamatoin*, *sanomatoin* m. fl. [33]). Att också menniskans sträfvan att krydda sitt tal med kraftiga hyperboler alstrar ett rhetoriskt nonsens, som genom bruket och vanan får en viss stämpel af giltighet [34]), synes

33) Oriktigt har "P. Athanasiuksen Tunnustus" i katekesen *mittaamatoin* i bemärkelse af *omätlig* el. *oändelig*, såvida detta adjektiv allenast betyder *omätt*. *Ääretöin* vore här det rätta ordet.

34) Denna företeelse förnimmes i alla språk. Isynnerhet blifva de från adjektiver härledda adverbier i hvardags-jargongen ofta emot all logik brukade. Så hör man ibland Finnar: *poika elää hurskaasti* (d. ä. *irstaisesti); kovasti hyvä ihminen*, *pahasti paljo perunoita*, medan Svensken säger: *fasligt vacker*, *grufligen roligt* o. s. v. När

af uttrycken *jumalatoin työ* (som svarar emot Latinarnes *labor improbūs); armotoin ase* (förträffligt, högst lämpligt verktyg) o. a. d.

I afseende på naturen af karitiva adjektiverna får ej heller lemnas oanmärkt, att då de egentligen hafva sin origin i nominernas abessivus kasus, så antaga de tvenne olika former, allt efter som de bildas af abessivus singularis eller pluralis. Så blir t. ex. af *kädetä* och *käsitä kädetöin* (enhändt) och *käsitöin* (utan händer), af *kynnetä* och *kynsitä kynnetöin* och *kynsitöin*, af *siivetä* och *siivitä siivetöin* och *siivitöin*, af *silmätä* och *silmitä silmätöin* och *silmitöin*, af *sormeta* och *sormita sormetoin* och *sormitoin*, af *lapseta* och *lapsita lapsetoin* och *lapsitoin* m. m. Detta gäller likväl allenast om sådana karitiver, som hafva rena nominer till stamord; ty kari-

---

sedan menniskohjertats förderf genom svordomar fått utbilda språket, så uppkomma än mera barska adverbier, hvilka ofta förbindas med ord af alldeles motsatt betydelse; såsom i Sv. *fördj — svårt, förbannadt bra* m. m. Finskan saknar icke heller sådana kraftord, ehuru detta språk merendels gör af dem ett mera logiskt bruk än andra tungomål. — I anledning häraf torde det icke vara alldeles främmande för ämnet att påminna, att man i tryck och skrift äfven till adverb bör välja det egentliga ordet, som förklarar meningen, och icke är i motsägelse dermed. Man borde t. ex. icke, såsom mången af Finska skribenter, alltid nyttja samma adverbiala ord, och skrifva *hyvin julma, hyvin huono, hyvin heikko, hyvin vaarallinen* m. m. då språket ur sitt rika förråd erbjuder dels sådana adverbier, som passa för alla uttryck *(sangen, aivan, juuri* o. d.), dels sådana, som hvart på sitt ställe äro särdeles lämpliga. Riktigt sammanställda blefve sålunda orden: *kovasti kipiä, varsin huono, peräti tyhjä, pahasti rikki, vahvasti väkeä;* hvaremot adv. *hyvin* kunde få sin plats vid ord, som verkligen betyda någonting godt, eller fördelaktigt, såsom *hyvin terve mies, hyvin paljo riistaa* o. s. v. ty det är just på valet af det egenteliga ordet, som äfven i detta fall stilens fullkomlighet hufvudsakligen beror.

tiva verbalia, hvilkas stam alltid är singularis, få blott en enda bildningsform. Men också kunna på långt när icke alla de karitiver, som hafva sitt ursprung ifrån verkliga nomina, ikläda sig den dubbla formen. De t. ex. hvilkas primitiv i pluralis har penultima stafvelsen diftongisk, förlora alltid diftongens efterljud, och blifva derigenom merendels likformiga med de karitiver, som komma af entalets abessiv, såsom *hampaatoin*, *aseetoin*, *neuvotoin*, *palvotoin*, *kalutoin* o. d. Äfvensom detta efterljud försvinner också i de få karitiver, hvilka, af pluralis bildade, blifva olika med dem, som härledas ifrån singularis; såsom *jalatoin*, *malatoin*, *saratoin* (af *jalka*, *malka*, *sarka)*, såvida dessa i plural form heta *jalvotoin*, *malvotoin*, *sarvotoin*, icke *jalvoitoin* o. s. v.

Denna egenhet i karitiva adjektivernas bildning gör att det vid framställningen af skilda begrepps-nyanser i den Finska periodbyggnaden fordras olika uttryckssätt, hvilka endast den som är väl bekant med språket, vet att välja och använda. Det heter t. ex. *kaksi pariskuntaa*, *jotka yhdessä vihittiin*, *ovat lapsittomat*, *ja leski*, *jolta ainoa lapsi kuoli*, *on nyt lapsetoin*. Likaså: *ei taida merimies kengätöinnä* (utan att ha skor på sig) *pitkiä matkoja kävellä mailla*, *kuin kaupungin palossa jäi peräti kengittömäksi* förlorade alla sina skoplagg [35]).

---

35) Att i det sednare exemplet karit. *kengätöinnä* har entalets bildning, kommer deraf, att också abessivus kasus i detta och dylika fall fordrar singularis, t. ex. *poika juoksee kengätä tanhualla, vaikk'ei ole peräti kengitä (kengitöin), kuin hiljan hänelle niitä tehtiin.* Det heter ock: *hevoinen, joka oli kengätä, lyötiin kenkään, ja on sitte pysynyt kengessä.* — Här är icke stället att förklara bruket af singularis och pluralis i den Finska satsbildningen. Dertill skulle behöfvas en afhandling för sig; emedan skriftställarne snart sagdt alla dervid begå större eller mindre misstag.

Ifrån de här ofvan från flere sidor skärskådade adjektiverna härleda sig åter substantiver, hvilka likasom adjektiverna, af hvilka de omedelbart bildas, hafva negativ betydelse, och jemväl för öfrigt, med undantag af sin substantiva halt, uttrycka de modifikationer i detta begrepp, som deras närmaste primitiver. Sådana substantiver äro *armottomuus*, *luvattomuus*, *onnettomuus*, *viattomuus*, *puhumattomuus*, *kiittämättömyys*, *kuulumattomuus*, *näkymättömyys*, *käsittämättömyys*, *lukemattomuus* m. fl. Dock kan i anseende till det begrepp en del karitiva adjektiver innebära, icke af alla utan undantag sådana substantiver bildas [36]).

Såvida de Finska stamorden i allmänhet utgrena sig till derivater af flere slag, blir af karitiva adjektiverna, likasom af adjektiver öfverhufvud, jemväl adverbier. Men då dessa adjektiver sakna instruktivus kasus, så kan med sådan form af dem intet adverbium bildas; utan de karitiva adverbierna lyktas alla på *sti*, såsom *armottomasti*, *onnettomasti*, *laittomasti*, *hävyttömästi* o. s. v. Mera sällan formeras dock af verbala adjektiver adverbium ens med denna ändelse, hvarföre sådana adverbier blifva till antalet få, ibland hvilka här

36) Det borde icke behöfva påminnas, att dessa likasom alla andra från adjektiver härledda substantiver på *uus, yys, aus* m. m. endast kunna brukas i singularis, ifall icke de Finska litteratörerna skulle ha tagit sig före, att tvertemot vårt logiskt bildade språks natur gifva sådana substantiver äfven pluralis. Det är icke nog med de redan ifrån äldre tider i språket införda pluraler: *rikkaudet, omaisuudet, salaisuudet, totuudet, velvollisuudet,* hvilka under denna form redan blifvit i Finskan naturaliserade; utan abnormiteterna i språkets organism ökas ännu dageligen, då man också med förbiseende af ordens abstrakta innehåll utaf *mahdottomuus, hyvyys, luonnollisuus, sopivaisuus* m. fl. skapar pluralis: "*mahdottomuudet*", "*hyvyyksiä*", "*luonnollisuuksia*", "*sopivaisuuksia*" o. s. v. hvilket ingen Finne säger efter.

nämnas *mahdottomasti*, *käsittämättömästi*, *sanomattomasti*. Dessutom kunna karitiva adjektiverna, i genitivus sammanställda med annat adjektiv, på adverbialt vis modificera dess bemärkelse; t. ex. *kuvattoman julma*, *mitättömän vähä*, *äärettömän iso*, *sanomattoman paljo*. För öfrigt öfvergår de karitiva adjektivernas betydelse till de af dem bildade adverbier på samma sätt som till substantiverna, hvilka här förut blifvit beskrifna.

Om man nu känner karitiva adjektivernas och de af dem härledda substantivers och adverbiers betydelse, så skall deras bruk i syntaktisk hänsigt icke blifva svårt. Dertill fordras nemligen blott, att i enlighet med den betydelse man under umgänget med Finnar funnit hos hvarje karitiv, gifva sådana ord, i rätt kasus böjda, sin behöriga plats i satsbildningen. Men också skulle det höra till fullständigheten af ett Finskt lexikon, att alla karitiva ord med deras särskilta bemärkelser vore noggrannt der uppgifna, icke allenast de som komma af rena nominer, hvilka i Renvalls »Suomalainen Sana-Kirja» ensamt (ehuru blott till en del) finnas intagna, utan förnämligast alla karitiver, som hafva sitt stamord i något verb, hvars bemärkelser under dess bildning till nomen på mångfaldigt sätt kunna förändras. En sådan fullständighet i lexikon vore för enhvar som studerar Finska, utan att vara i tillfälle att inhämta kännedom deraf igenom talspråket, af ganska stor nytta; emedan man i detta, likasom i många andra fall, alltför mycket misstager sig på derivaterna, om man endast vet primitivernas betydelse.

Sedan bruket af abessiven, äfvensom karitiva ordens natur och betydelse blifvit utredda, återstår att egna några ord åt frågan om abessivens och karitiva adjektivernas orthografi. Denna fråga väckte, såsnart Finska språket med mera

allvar började undersökas och bearbetas, ibland litteratörerna i vårt land en schism, som ännu fortfar så vida, att icke allenast abessivus kasus, utan äfven karitiva adjektiverna blifva olika tecknade, allt efter den skilda princip, som de Finska skriftställarne i sådant afseende hylla.

Om man tar abessivus kasus i betraktande, så finner man af alla äldre Finska skrifter, framför allt bibeln, katekesen och psalmboken, att denna kasus tillförene alltid haft enkelt *t* i ändelsen; såsom *isätä*, *pojata*, *ruuvata*, *tarpeeta*, *puhumata*, *vetämätä*. Men sedan v. Becker uti sin år 1824 utgifna Finska Grammatik, såsom en dialekt-egenhet anmärkt, att i denna, af honom karitivus benämda, kasus konsonanten *t* jemväl höres dubbel, sågs i Oulun Viikko-Sanomia, som några år derefter utkommo, abessiven allraförst med den ifrågavarande fördubblingen, såsom den i norra Österbotten verkeligen uttalas. Och då sedermera Dr Lönnrot i tidskriften Suomi [37]) utredt, att karitiven och infinitiven båda ursprungligen i språket utgjort samma kasus, hvilken med tiden delat sig så, att infinitiven före slutvokalen *a*, *ä* alltid haft enkelt *t*, men karitiven fått det dubbelt, eller utmärkts med slutaspiration; började man allmännare nyttja en sådan fördubbling i skrift och tryck, helst Dr Lönnrot sjelf deri föregick med sitt exempel. Till stöd för detta skrifsätt anfördes ibland annat, att fördubblingen af *t* uti abessiven ännu äger rum uti Vepsernas idiom, som talas på några orter i sydvest och öster om Onega, dit man på sätt och vis velat förlägga Finska språkets vagga; hvarföre man sökte återföra detta språk till samma böjningsform, som det af ålder haft, ifrån den förmenta urartning det undergått, då abessivus kasus förlorat sitt dubbla *t*-ljud, och endast genom aspiration efter följande

---

37) Årg. 1841, 5:te haftet ss. 34, 35.

vokal vunnit någon ersättning för det fordna starkare tonfallet på *tt* [38]). Också har bruket af fördubblingen numera så tagit öfverhand, att de fleste, som författa eller öfversätta något på Finska, nyttja den i skrift; ehuru mången af dessa skribenter aldrig i sin lefnad hört ifrågavarande kasus så utsägas, och sjelfve hvarken i dagligt tal eller vid högtidligare föredrag nyttja fördubblingen. Emellertid är detta bruk ingalunda Finska skriftspråket till nytta. Ty då man numera äfven i verkliga folkskrifter inför detta skrifsätt; så kommer det att göra en oberäknelig svårighet vid läsningen åtminstone för nio tiondedelar af Finlands befolkning, som utsäger abessiven med enkelt *t* och aspiration efter slutvokalen [39]). Inga äldre

---

38) Uti uppsatsen "Suomen kieli kirjallisesti käytettävänä" (Suometar N:o 16, 19, 20; årg. 1847) rekommenderas fördubbling af *t*, emedan den enligt Wepsernas språk, ursprungligen skulle höras i abessivens ändelse, hvilket uttal sedan äfven i Ryska Karelen och en del af norra Österbotten gjort sig gällande. Deremot yttrar Hr Akiander i "Försök till utredning af Finska språkets ljudbildning" (Suomi årg. 1845 s. 403—406), att en sådan fördubbling enligt ljudlagarne icke ovilkorligen kan äga rum för alla ord i någon dialekt; hvarjemte han förklarar abessivens form *ta'*, *tä'*, hvilken nästan alla inhemska dialekter adopterat, "för den lättaste och med jemvigtslagen mest öfverensstämmande." — Också finnes af D:r Lönnrots senast (H:fors 1853) utgifna Akademiska afhandling om det Nord-Tschudiska språket, hvilket är detsamma som Wepsernas språk (s. 51), att nominernas abessiv i detta idiom har enkelt *t*. Derigenom förfaller naturligtvis det skäl till tvåskrifning af *t* för ifrågavarande kasus uti Finskan, hvilket fördubblingens försvarare i Suometars ofvan citerade uppsats med så mycken värma omfattat.

39) Olägenheterna vid läsningen af abessivens dubbla tt för Finlands allmoge har utgifvaren af "Uskon Tunnustus-Kirjat" icke mer än öfversättarne af Lutheeruksen Kirkko-Postilla" öfvervägt, då de så tecknat denna kasus; hvaraf uttalet för ett Vestfinskt öra är ganska stötande isynnerhet när tvenne substantiver, i nämde kasus

personer kunna mera böja sin talorgan efter detta uttal, och den uppgående generation, som fått en i talspråket okänd ändelseform att öfva sig på, skall endast med särskilt möda, genom skickliga och trägna lärares omsorg, vänjas att läsa efter den nya methoden. Man hade derföre i tid bordt behjerta den Finska menighetens behof, hvars egendom språket är, och icke gifva denna dyrbara egendom till pris åt en förment korrekthet, hvilken endast kan tillfredsställa språkforskaren, då han deri ser modersmålets historiska utveckling. Man hade bordt besinna att ett uttal, som är inskränkt till en högst ringa del af landet, ej kan påtvingas dess hela befolkning, hvars talorganer fordra ett annat uttryck. Ingenting vore således för fosterlandsvännen mera önskvärdt, än att en förändring i sättet att teckna abessivus kasus än, medan tid är, skulle göras, så vida att det dubbla *t* blefve aflagdt i abessiven, hvilken under vårt modersmåls utveckling iklädt sig en annan form, och att man ville återtaga det äldre skrifsättet med enkelt *t*, hvilket, då det i Finsk skrift varit i sekler begagnadt, genom vanan redan fått en viss helgd [40]).

böjda, följa efter hvarandra, eller ock ett adjektiv (mindre språkenligt) såsom attribut tillägges substantivet, t. ex. *ilman ristin vaivatta ja vastuksetta; ilman edellisettä tutkinnotta; ilman Jumalan erinomaisetta lahjatta* (Usk. T. Kirj. s. 3, sp. 1, r. 3; s. 41, rr. 20, 21 och s. 51, r. 14).

40) Såsom någonting ibland landsmän mindre kändt nämnes, att abessivus kasus på en ort i Satakunda, d. v. s. Hvittis och Kumo socknar, ofta får aspireradt *i* till slutvokal; t. ex. *hengeti', lapseti', leeväti' (leivätä)*. Detta gäller isynnerhet om abessivus i verbernas modus nominalis. Den lyktas nemligen der nog vanligt på *i*, såsom *puhumati, suurustamati, (työtä) tekemäti*, o. s. v. hvarföre äfven det bekanta ordspråket: *Saapi olla lähtemätä, ei saa olla viipymätä* här lyder: *Saa olla menemäti, vaan ei viipymäti*. — Att denna företeelse fordom varit mera vidsträckt i landet, synes af vissa

Hvad åter de karitiva adjektiverna beträffar, så är det för hvarje Finne, som älskar sitt land och dess språk, en glad företelse, att dessa adjektiver, hvilkas ändelse under den noggrannare forskningens tid redan började tecknas *ton*, *tön*, nu mer och mer återvinna sin diftongiska slutform *toin*, *töin*. Det sistnämda skrifsättet, som af ålder haft sin typ uti bibelfinskan, upptogs ej blott af Judén och Renvall, utan följdes jemväl af andra skriftställare, så att det redan i alla Finska böcker och skrifter fick ett obestridt inträde. Men sedan v. Becker i sin grammatik (§ 29) uppgifvit, att karitiva adjektivernas stam vore ändelsen *ttoma*, *ttömä*, hvilket deras genitiv och de deraf härledda kasus skulle utvisa, och Dr Lönnrot jemväl ansett denna ändelse för nämde adjektivers ursprungliga nominativ [41]), statuerade Collan och Eurén nästan samtidigt i sina grammatikor [42]) som regel att slutformen *ton*, *tön*, icke *toin*, *töin* här vore den rätta, helst de för denna regel funno stöd ej blott i Savolaxskan, utan jemväl i talspråket på flere orter af vestra Finland, der diftongen i denna ändelse ofta försummas. — Emellertid hade ock en annan derivations-princip, hvilken Dr Lönnrot senare uppgaf, gjort sig gällande. Enligt den antages, att af nominernas abessivus kasus, som är grunden till karitiva adjektivernas bildning, ändelsen *tomi*, *tömi* uppkommit, hvilken genom omkastning af vokalen *i* först förändrats till *toim*, *töim*, och sedan, då konsonanten *m* icke kan sluta något Finskt ord, ganska natur-

---

ord med sådan ändelse, hvilka ännu, såsom adverbier nyttjade, i det allmänna språket finnas qvar; t. ex. *alati*, *ijäti*, *kaiketi*, *peräti*, *ääneti*, *(ääreti)*, som Renvall i sin Finska Språklära, s. 46, anför.

41) "Bidrag till F. Språkets Grammatik"; Suomi, fjerde häftet, årg. 1841, s. 35.

42) Fab. Collan, F. Språklära, § 60. — G. E. Eurén, F. Formlära (Åbo 1846), s. 64, och F. Språklära (Åbo 1849), § 73.

ligen öfvergått till *toin*, *töin*[43]. Detta skrifsätt, som förekommer i åtskilliga Finska böcker och skrifter, hvilka på olika tider i vårt land sett dagsljuset [44]), har också alltid blifvit följdt af Finskhetens härold Suometar, medan andra Finska tidningar för karitiva adjektiverna dels nyttjat den nakna ändelsen *ton*, *tön*, dels den fylligare *toin*, *töin* [45]). Och då senast uti nya upplagan af Kalevala, emot hvad som var fallet i den äldre, den diftongiska principen öfverhufvud blef rådande, så har sistnämde fulltoniga ändelse äfven för karitiva adjektiverna der blifvit antagen, likasom sedan i Oulun Viikko-Sanomia samma orthografiska princip numera följes. Denna återgång till det ursprungliga skrifsättet, hvilket uppbäres af en sådan auktoritet som Lönnrots, gifver anledning till den förmodan, att detta skrifsätt småningom skall blifva det allmänna; oaktadt Eurén i sin nyss utgifna »Suomalainen Kielioppi» fortfar att söka karitiva adjektivernas stam i genitiven, och derföre allt ännu såväl i denna grammatik, som i Suomen Huoneenhallitusseuran Sanomia med bart *o* tecknar ifrågavarande adjektivers slutstafvelse.

Valet emellan dessa tvenne sätt att skrifva karitiva adjektiverna borde också ej vara underkastadt någon tvekan. Om man nemligen utan afseende på derivation endast fäster sig vid det kända faktum, att Finska språkets mest utmärkande karakter är rikedom på vokaler, hvilka, förenade till diftonger, förhöja skönheten i dess toner; så vill man gerna höra sådana tveljud hvar helst de enligt språkets natur kunna

---

43) Jemf. Suometar årg 1847, N:o 20, s. 1, sp. 1

44) Ibland hvilka nämnes den ypperliga folkskriften "Kultala".

45) Numera hafva endast Krist. Sanomia den karitiva ändelsen tecknad *ton*, *tön*. Deremot hylla Sanomia Turusta och Kristillinen Huvittaja, äfvensom Maamiehen Ystävä, med Suometar och Oulun Viikko-Sanomia här den diftongiska formen *toin*, *töin*.

få rum. Isynnerhet finnes i de diftonger, der vokalen *i* förbindes med en föregående vokal, hvilka på senaste tid blifvit räknade till oegentliga, ett verkeligen Grekiskt välljud. Jemför man t. ex. orden *vakainen*, *suloinen*, *kyhkyinen* med *vakanen*, *sulonen*, *kyhkynen; rankaista*, *kirjoittaa*, *reväistä* med *rankasta*, *kirjottaa*, *revästä*, och *neuvoi*, *kaatui*, *lymmyi* med *neuvo*, *kaatu*, *lymmy;* så skall man ej tveka att åt det diftongiska uttalet gifva företrädet. Samma fulltonighet förnimmes jemväl i karitiva adjektiverna, när de hafva diftong i slutstafvelsen, hvilket icke är fallet då i denna stafvelse vokalen *o* allena är röstbärare. Också är en sådan diftongisk utgång icke ovanlig i flera andra fall. Ty utom nominernas instruktivus och genitivus i pluralis samt praet. indikat. af verberna förekommer detta slags tveljud uti nominer, sådana som *tutkain*, *avoin*, *istuin*, *eläin* o. d. hvilka icke, likt karitiva adjektiverna, endast återfå diftongen i infinitiven och den andra formen af essivus kasus (*tutkainta*, *avointa*, *istuinta*, *eläintä* och *tutkainna*, *avoinna* m. m.); utan rätteligen behålla den i alla kasus (*tutkaimen*, *tutkaimelle*, *tutkaimeen*, och *avoimen*, *avoimelle*, *avoimeen* o. s. v.) Men den goda verkan, som rikedom på vokaler och deras förening till diftonger med efterljud af *i* har på Finska språkets välljud, röjer sig förnämligast då detta språk användes till poesi. Det är också der som företrädet af karitiva adjektivernas fulltoniga ändelse *toin*, *töin* framför den nakna formen *ton*, *tön* förnimmes af hvar och en, som har sinne för det eufoniskt sköna. Ty den diftongiska stafvelsen, såsom längre till qvantiteten, fyller arsis af hvarje versfot, der den får rum, vida bättre än en stafvelse med en enda kort vokal, och gör sålunda, då rösten hufvudsakligen dröjer på vokalerna, versen mera klangfull; äfvensom en så uthållande stafvelse både som maskulint och feminint rim har ett i alla afseenden vackrare

tonfall, än en kort vokal ensam kan bilda med den slutna konsonanten *n*. Till jemförelse framställes här prof af en efter hvartdera skrifsättet utförd strof:

Älä itke toivotoinna,	Älä itke toivotonna,
Vaikkas viatoinna	Vaikkas viatonna
Vaivaa kärsit, isätöin!	Vaivaa kärsit, isätön!
Herra auttaa avutointa,	Herra auttaa avutonta,
Suojaa suojatointa;	Suojaa suojatonta;
Murhees siis on perätöin.	Murhees siis on perätön.



Granskning af Hr Schiefner's öfversättning af Kalevala.

Öfversättarne af klassiska litteraturens mästerverk, Voss, Adlerbeth m. fl. stadgade genom sina utmärkta öfversättningsarbeten det till en regel, att en god öfversättning bör icke allenast troget återgifva originalets tankar och uttryck, utan äfven i den yttre formen, rytmen och metern, så mycket som möjligt efterlikna detsamma. Och om formen icke är något tillfälligt, utan det nödvändiga uttrycket af den verket inneboende idéen, så ligger det ingen öfverdrift i yrkandet, att vid öfversättningar strängt afseende bör hafvas äfven på återgifvandet af originalets form. Här som i allt annat gäller dock den gamla utnötta sanningen, att gåendet af medelvägen är bäst, och regelns efterlefnad bör icke stegras till fullkomligt slafveri. Men hvad annat än slafveri kan det kallas, att försöka t. ex. öfversätta i de moderna språken Pindari sånger på originalets metrar? Hvilken tysk eller svensk läsare med någon känsla för språklig skönhet skall någonsin finna njutning i läsandet af detta filologiska bråk? Och omöjligt är det väl äfven, att samma poetiska form kan hos tvänne alldeles skilda tider och i tvänne alldeles olika språk representera lika mycken och samma slags skönhet; ja det kan väl hända, att en poetisk form, som i *en* tid och hos *ett* folk gällt för skön, i en

annan tid och hos ett annat folk icke innebär någon skönhet alls. Det var väl insigten häraf och af den sanning, hvilken en annan mästare i formskönhet sednare uttalade i orden

I många former trifs det sköna,

som ledde Schiller, då han ville göra menniskor, som saknade kännedom af latinet, bekanta med Eneidens skönheter, att göra sina öfversättningar ur detta verk på ett modernare och för tyska öron mindre hårdt versslag än hexametern. Så hafva äfven åtskilliga nyare öfversättare från Sanskrit och de orientaliska språken, för att undvika sina resp. originalers i de moderna språken föga sköna versslag, dels utblandat eller moderniserat dessa versslag dels valt helt nya, i hvilka det för deras språk var lättare att röra sig och att uttöma originalets innehåll. Äfven vid vårt Universitet har ett sådant öfversättningsförsök från den rika indiska litteraturen nyligen sett dagen, ett försök, kanske icke bland de minst lyckade.

Öfversättarne af vår finska fornpoesi i Kalevala och Kanteletar hafva icke låtit sig läras af dessa tidens tecken, utan vidhållit den method, Castrén engång, under helt andra omständigheter, påfann för tolkandet af dessa den finska andans rika skatter. Den finska runoversen, så simpel den än må synas såsom bestående blott af fyra trocheer, har genom de ofta förekommande cesurerna och olikheten af deras läge i versen att erbjuda en sådan mångfalld och omvexling, att den sällan förefaller stampande och tröttsam; hvilket i goda runor undvikes äfven derigenom, att accent, qvantitet och cesur i en följande vers aldrig inträffa på samma ställe som i den föregående, och om detta händer, sker det blott för att derigenom antyda någon särskild omständighet. Icke sällan söker och lyckas runoversen, att genom de inom den menskliga artikulationens omfång befintliga ljuden icke allenast uttrycka oartikulerade naturljud, utan äfven tillkännagifva och karak-

terisera olika nyanseringar af form, färg, tyngd, snabbhet m. m. Den pryder sig dessutom med allitterationens och rimmets sinnligt smekande behag, af hvilka den förra finnes regelbundet i hvarje vers, det sednare deremot inträder mer sällan och oftast förenadt med likheten i accentens och cesurens läge samt, såsom denna, för att fästa uppmärksamheten vid något särskildt, ovanligt.

Hvad af alla dessa den finska poesiens egendomliga skönheter hafva nu de svenska och tyska öfversättarne gifvit oss i deras öfversättningar? Näppeligen annat än de fyra trocheiska fötterna, torra och afklädda allt behag. Ty dessa öfversättares språk, byggande versen på accenten, hafva icke kunnat förläna deras verser den retelse, som uppstår genom accentens strid med och förtrampande under qvantiteten och den deraf förorsakade cesuren; deras språk, hvilka långt härförinnan aflägsnat sig från all närmare beröring med naturen och numera hafva föga känsla för dess mångfalldiga företeelser, hafva äfven förlorat förmågan att i ljud efterbilda dessa, och detta har gjort, att det finska originalets rika onomatopoesi också gått förlorad i öfversättningarna; deras språk hafva slutligen vägrat dem begagnandet af allitterationen, som i finska fornpoesien motsvarar de sinnligt musikaliska medel, såsom rimmet, assonansen, hvilka i andra språk tjena till poesiens förskönande.

Denna nakenhet, denna brist på alla de medèl, hvarigenom det poetiskt sköna innehållet göres äfven till språkligt skön form, har också hämnat sig i ty, att åtminstone de svenska öfversättarnes af den finska fornpoesin arbeten blifvit nästan onjutbara för den större allmänheten. Eller huru många läsare hafva öfversättningarna ur Kalevala och Kanteletar haft bland andra, än dem som af vetenskapligt intresse eller nyfikenhet ledts att tråka och bråka dem igenom? Det hade dock

för öfversättarne varit lätt att undvika beskyllningen för brist på formskönhet i deras öfversättningar, om de blott föresatt sig att öfversätta eller rättare *ersätta* allt, hvad deras originaler innebära. Om nemligen öfversättningarna nödvändigt skulle vara trocheiska, — ehuru jamben såväl i svenskan som tyskan är vida allmännare begagnad, — skulle den finska trocheiska versens rörlighet och omvexling bordt ersättas förmedelst inskjutande af en eller flera daktyler, allt efter innehållets beskaffenhet, i den monotoni, detta versslag icke kan undvika att hafva i svenskan, hvilken åtgärd skulle tillskyndat versen mycken lätthet och omvexling. Vidare skulle densamma då och då kunnat sluta maskulint, hvilket medfört den fördel, att en mängd ord, hvilka öfversättarne på grund af dessas metriska beskaffenhet varit tvungna att utbyta mot andra eller dels genom stympning dels genom onödig uttänjning göra trocheiskt målfylliga, icke behöft uteslutas. Också skulle detta maskulina slut kunnat utgöras af ett rim, hvilket ingalunda varit en öfverloppsgerning, utan just ersatt, och ersatt på ett för de moderna språken naturligt sätt, det musikaliska element i det finska originalet, som nu blifvit oöfversatt, nemligen alliterationen. Slutligen hade parallelismen utan skada för originalet kunnat undvikas öfverallt, der icke några innehållsrika synonymer, hvilka gifvit uttrycket den nyansering, parallelversen alltid innebär i finskan, i deras språk erbjudit sig för öfversättarne, hvilka nu, i brist på sådana synonymer, mångenstädes varit tvungne att i parallelversen helt kallt upprepa hufvudversens såväl ord som innehåll.

Till åstadkommande af en så beskaffad öfversättning af Kalevala, som den nu antydda, erfordras dock sammanstötandet af flera lyckliga omständigheter, på hvilkas inträffande ännu icke är att hoppas. Utom bättre hjelpmedel för språkets kännedom än de närvarande bör en öfversättare, som vill göra

en fullkomlig tolkning af detta vårt national-epos, ega äfven kännedom af folkets seder och lefnadssätt, emedan många svårigheter och dunkla ställen i verket endast på detta sätt kunna blifva klara och förståndliga för honom. Härjemte bör han, hvilket är en hufvudsak, besitta en icke ringa poetisk talang i behandlandet af det språk, hvarpå han vill göra sin tolkning. Att Hr Schiefner icke egt alla dessa förmoner, är icke hans fel. Han har gjort mer än mycket, då han egnat tid och arbete åt ett i »guld« och lysande ära sig så litet lönande företag, som öfversättandet af ett ringa folks visserligen utmärkta, men i alla fall föga bemärkta fornqväden. Så mycken tack vi således än äro skyldiga Hr Schiefner för detta hans arbete, må det dock ursäktas oss, att vi, i medvetandet af att Kalevala tills vidare är det enda storverk, Finnarne lyckats utföra, ville se detta verk så väl återgifvet som möjligt på det språk, i hvars drägt det blir mest tillgängligt för de europeiska kritici. Och då vi i det föregående redan yttrat vår tanke om sjelfva den method, Hr Schiefner äfven begagnat vid sitt öfversättnings-arbete, vele vi i det följande för framtida rättelse anmärka sådana ställen, der Hr Schiefner, enligt vår åsigt, i ett eller annat afseende misstagit sig om originalets rätta mening. Må oss dock dessförinnan tillåtas tvänne anmärkningar, som så tillvida äro af allmännare beskaffenhet som de fel, hvilka de gälla, icke förekomma enstaka, utan hela Kalevala igenom.

Den förra af dessa anmärkningar gäller ordet *kypäri* l. *kypärä*, hvilket öfverallt öfversättes med *Mütze*, mössa. Castrén har visserligen i sin öfversättning af Kalevala återgifvit detta ord på samma sätt, och i Estniskan är det den allmänna benämningen på denna hufvudbonad. Men i Finnens föreställning betyder ordet *hjelm* och i följande verser (Kal. XXV: 599—604):

Onpa meiän patvaskalla

— — — — — — —

Päässä pystyinen kypäri,
Puhki pilvien puhuja,
Läpi metsän läiköttäjä

tyckas orden *pystyinen*, rak, upprätt, med hvilket epithet *kypäri* förekommer på många ställen i Kalevala (t. ex. XVIII: 375, XIX: 497 m. fl.), och *läiköttäjä*, glänsande, skimrande, antyda, att denna hufvudbetäckning var gjord af någon metall. Och då Finnarne egde många andra både anfalls- och försvars-vapen, hvarföre skulle de just saknat hjelmen? Från en sednare, men fattigare, tid omtalas att de haft hjelmar, »ganska konstigt sammansatta af ox-, rhen- och elg-klöfvar, likasom öfver hvarandra liggande fjäll; andra förfärdigade de af en tjock hud« (Arwidsson, Finland och dess Innevånare I D. sid. 42).

En annan anmärkning af allmännare beskaffenhet är den, att många nomina propria af öfversättarn blifvit ställda i versen så, att den accentuerade första stafvelsen står i thesis, hvaremot den andra oaccentuerade, såsom stående i arsis, kommer att språkvidrigt uttalas med betoning, såsom: *Karjála*, *Welldmo*, *Luotóla*, *Pohjóla*, *Ainikki*, *Kyllikki* (III: 180, V: 20, VII: 67, 169, XII: 17, 37) m. fl. Namnen *Tuoni* och *Suomi*, ehuru tvåstafviga, äro begagnade såsom trestafviga, i hvilket skick det förra förekommer t. ex. XVI: 277, 285, 317, 331 o. a., det sednare XLVI: 642 m. fl.

Vi skride nu till anförande af de enskilda oriktigheter och misstag i Hr S:s öfversättning, vi under genomläsningen af arbetet varsnat, och uppräkne dem i den ordning de förekomma i detsamma.

Run. 1.

v. 79—80.

Lagen lange in der Kälte,
Weilten lange im Verwahrsam

I originalet:

Wiikon on virteni vilussa,
Kauan kaihossa siaisnut

Ordet *kaiho* uttrycker närapå motsattsen af *Verwahrsam*, ty det betyder *mörker*, *dunkel*, *dunkelt* l. *föraktadt läge*. Sångaren säger: »länge hafva mina sånger dväljts i köld och under förakt, skall jag nu bära dem i stugan, der de skola tillvinna sig uppmärksamhet och anseende?«

v. 267.

Wo ins Wasser sie sich tauchte

I o.

Kussa ilman kuplistihe

Ordet *kuplistain* betyder hellre *höja sig*, ty det kommer af *kupla*, *blåsa*, *bubbla*, och *kuplistan*, *bilda blåsor* l. *bubblor*.

v. 294.

Auf der weichen Wogenfläche

I o.

Utuisilla lainehilla

Utuinen betyder här icke annat än *dimmig*, *töcknig*, *töckenhöljd*.

v. 320.

Mit dem Finger ohne Namen

I o.

Sormella nimettömällä

Nimetön sormi heter det s. k. ringfingret.

Run. 2.

v. 157—160.

Klafterweit sind seine Augen,
Klafterbreit stehn ihm die Beine,
Anderthalb der Klafter haben
Seine Knie' und zwei das Hüftbein

I o.

Syltä oli silmien välitse,
Syltä housut lahkehesta,
Puolta toista polven päästä,
Kahta kaation rajasta

I den första af dessa verser öfverdrifver öfversättarn påtagligen de nog kolossala dimensionerna i originalet, hvars mening är, »att det var en famn emellan hans ögon«; skall ordet *weit* åter förstås adverbielt, och den tyska öfversättningen vara detsamma som: famnsvidt voro hans ögon (neml. från hvarandra), så är uttrycket nog dunkelt. I de tre följande verserna skildrar originalet vidden af det plagg, som bekläder benen, medan öfversättningen uppgifver dimensionerna för sjelfva benen.

Run. 3.

v. 64.

Steines Bogen auf die Schultern

I o.

Kivi-harkon hartioille

Ordet *harkko*, *klump*, *block*, förekommer aldrig i de betydelser, tyska ordet *Bogen* kan hafva.

v. 144.

Sage du, mein goldnes Knäbchen

I o.

Sano korvin kuullakseni

Wäinämöinen hade föga anledning att tilltala Joukahainen med en så smekande benämning, som öfversättningen har det, utan han sade: »säg, att jag må höra det med mina öron.«

v. 301—304.

Wandelte so Joukahainens
Krummholz um in junge Zweige,
Und in schlechtes Stroh das Kummet,
Singet Ruthen an die Riemen

I o.

Lauloi nuoren Joukahaisen
Wesat lauloi vempelehen,
Paju-pehkon länkilöihin,
Raiat rahkehen nenähän

Detta ställe är onödigtvis för fritt öfversatt. I svensk öfversättning lyder det så: »han sjöng unga träd på Joukahainens loka, en pilbuske på hans rankor, vidträd i ändan af dragremmen.«

v. 313—314.

Bannt des Bogens bunte Wölbung
Singend auf des Wassers Fluthen

I o.

Siitä jousen kirja-varren
Kaariksi vesien päälle

I öfversättningen antydes ej, att Joukahainens båge blef förvandlad till en regnbåge, hvilket originalet tillkännagifver i den sednare versen.

v. 420.

Jeden Nagel eingenommen

I o.

Joka vakkanen varottu

Guld och silfver, hvarom här är fråga, kunde just ej

förvaras på spikar eller knaggar, men väl i *askar* l. *korgar*, som ordet *vakkanen* betyder.

v. 523—524.

Ihm, dem Schwachen, eine Stütze
Und ein Schutzdach an dem Hause

I o.

Turvaksi tutisevalle,
Suojaksi sopen kululle

Dessa originalets verser äro IV: 241—242 öfversatta med

Ihm, dem Schwankenden, zur Stütze,
Und zum Schutz ihm in der Stube

i hvilken sednare öfversättning den förra versen blifvit riktigt återgifven. Det målande i benämningen *sopen kulu*, som ordagrannt betyder en som ständigt vistas i stuguvrån och sliter på den, *vråslitare*, har dock på hvardera stället blifvit oöfversatt.

v. 547—548.

Um am Fenster dort zu sitzen,
Um die Bänke blank zu halten

I o.

Ikkunoillen istujaksi,
Lautsoille lavertajaksi

Lavertaja betyder för ingen del skurerska eller n. d., utan *jollrerska*, *skämtarinna*. Wäinämöinens gemål skulle ej behöfva bekymra sig om så låga hushållssysslor som bänkarnas renhållning, utan skulle »sitta ledig vid fönstren« och »jollra på bänkarna« med den gamle mannen.

Run. 4.

v. 25—28.

Brauch' ja nicht des Schiffes Balken,
Brauche nicht des Bootes Leisten,

Geh' in einfachem Gewande.
Nähr' mich von des Brootes Kanten

I o.

Huoli en haahen haljakoista,
Wehnän viploista valita,
Asun kajoissa sovissa,
Kasvan leivän kannikoissa

I öfversättningen häraf hänga de två första verserna på intet vis tillsamman med de två sednare. I originalet deremot stå de förra i den skönaste motsatts till de sednare, och lyda i svensk öfversättning: »jag bryr mig icke om skepps- (de på skepp hemtade, utländska) rockarna, bekymrar mig ej om hvetebröds-skifvor.«

v. 157—158.

Mit den Blumen ging behend ich
Freudig nach dem Haus' des Vaters

I o.

Tulin kukkana kotihin,
Ilona ison pihoille

Med hvilka blommor, såsom öfversättningen vill hafva det, kom hon hem, ty om sådana talas ej i det föregående? Dessa verser lyda öfversatta: »som en blomma l. förvandlad till en blomma kom jag hem, som en glädje till min faders gårdar.«

v. 205—207.

Also ist der Armen Stimmung,
So der Sinn der grauen Ente,
Wie das Eisstück an dem Dache

I o.

Niinpä on poloisten mieli,
Niinpä allien ajatus,
Kuin on hanki harjan alla

Här är sista versen orätt öfversatt. På svenska lyder den: »såsom snödrifvan under takåsen«, der den smälter endast med svårighet.

v. 285—288.

Lass, o Vater, du das Weinen,
Mutter, werde nur nicht böse,
Trockne, Schwesterchen, die Wangen,
Bruder, lass die Thränen bleiben

I o.

Ei mua isoni itke,
Ei emo pane pahaksi,
Ei kastu sisaren kasvot,
Weikon silmät vettä vuoa

Här står öfversättningen åter i rak motsatts till originalets mening. På svenska heter stället: »Ej begråter mig min fader, ej lägger min moder på sinnet, ej fuktas min systers kinder, icke flyta min broders ögon tårar.«

Run. 6.

v. 7—8.

Thut ihm an die goldnen Zügel,
Legt ihm Riemen um voll Schönheit

I o.

Pisti suitset kullan suuhun,
Päitsensä hopean päähän

Det är hästen, som här kallas *kulta* och *hopea*, ej betslen och remmarna (egentl. grimman), såsom tyska öfversättningen tagit saken.

v. 120.

Meiner Schwester Sohn, mein Neffe

I o.

Lankoni sisaren poika

Joukahainens moder angifver med dessa ord sin skyldskap med Wäinämöinen, och kallar denne sin »svågers systers son,« ej sin systerson, såsom öfversättningen har.

Run. 7.

v. 363—365.

Trieb der alte Wäinämöinen
Rasch sein Ross und jagt' von dannen,
Liess die Leinen lustig schweben

I o.

Siitä vanha Wäinämöinen
Löi orosen juoksemahan,
Harjan liina liikkumahan

Här har öfversättarn missförstått den sista versen. Sådana omkastningar af sammansatta ords delar, som *harjan liina* i st. f. *liina-harjan*, äro mycket vanliga i runo-poesin, och tjena till att bringa allitererande ord närmare till hvarandra. *Liina-harjan* är ett epithet till *orosen* och betyder *hvitmanig*.

Run. 8.

v. 145—147.

Zimmert eifrig an dem Boote,
Baut das Fahrzeug unverdrossen

I o.

Weikaten venettä veisti,
Purtta puista ukkaellen

Här ligger mycken vigt på den omständigheten, att Wäinämöinen begynnte timra båten *på vad (veikaten)* och *med skryt (uhkaellen)*, ty det var just derföre hans arbete fick en så olycklig utgång. Enligt den finska folkföreställningen skall nemligen ett företag, i hvilket man ingått på vad och om hvars lyckliga utgång man på förhand skrutit,

nödvändigt misslyckas. Detta gifver också Wäinämöinen sjelf tillkänna IX: 579—586, hvarest de i föregående verser bortlemnade uttrycken blifvit rätt återgifna i den tyska öfversättningen. Stället lyder:

Zimmre nicht, o Volk der Zukunft,
Nicht, o Volk, das nun emporsteigt,
Um die Wette je ein Fahrzeug,
Prahlend nicht des Bootes Wölbung;
Gott nur setzt dem Lauf ein Ende,
Er, der Schöpfer, nur Vollendung,
Nimmer wird der Held sie finden,
Nie des Kräft'gen Hand sie bieten!

I o.

Elkätte etinen kansa,
Kansa vasta kasvavainen,
Weikaten venettä tehkö,
Uhkaellen kaartakana;
Jumalass' on juoksun määrä,
Luojassa lopun asetus,
Ei uron osoannassa,
Wallassa väkevänkänä!

v. 458.

Wohl aus hundert Meilen Ferne

I o.

Sa'an taipalen takoa

Taival kan stå här i två olika betydelser. Meningen kan vara antingen den, att han, som hemtat de i fråga varande örterna, varit tvungen att draga sin båt öfver hundra landtungor *(taipalet)*, eller den, att denne person rastat på vägen hundra gånger, emedan äfven det håll, man på en resa tillryggalägger emellan tvänne rastningar, kallas *taival.* I hvar-

dera af dessa betydelser uttrycker ordet ett större och mer obegränsadt afstånd än tyska öfversättningens *mil*, och giffver sålunda äfven en större betydelse åt de med så mycken möda anskaffade helande örterna.

v. 474—478.

Dadurch, dass mit dieser Salbe
Ich den wunden Fleck bestreiche,
Ich den Bruch damit verschmiere,
Soll die Espe gleich genesen,
Schöner als sie je gewesen!

I o.

Kun lie näissä voitehissa
Wian päälle vietävätä,
Wammoille valettavata,
Haapa yhtehen paratkos,
Ehommaksi entistäsi!

Öfversättarn har icke förstått rätt det egendomliga uttryckssättet i de första verserna. I svensk öfversättning heter stället: »om denna salva duger till att föras på ett sår, att gjutas på skadade ställen, må du, o asp, växa ihop, till mycket helare än förut!«

Run. 11.

v. 50—52.

Werd' nicht gehen, werd' nicht wollen
In dem Wasser Ehstlands rudern,
Werd' nicht Saari's Wogen messen

I o.

En lähe, lupoakana
Wiron vettä soutamahan,
Saarellista sauomahan

Det är Saari-jungfrun, som i dessa ord uttrycker sin

vägran att antaga sina utländska friares äktenskapsanbud. Men hon kunde icke hafva något emot att ro på Saaris, sitt eget hemlands, vatten, såsom den tyska öfversättningen gifver vid handen, hvarföre ordet *saarellista* icke bör härledes från nomen proprium *Saari*, utan från ordet *saari*, holme, ö, och betyder således *holmrik*, *örik*.

v. 87—92.

Werd' der Weiber Lachen hemmen,
Werd' der Mädchen Kichern dämpfen,
Schlag' mit Füssen an den Busen,
Schlage nach dem Arm des Säuglings,
Das beendigt wohl das Schmähen,
Ist ein guter Schluss des Spottens

I o.

Kyllä hää'än naisten naurun,
Soppityrskyt tyttärien,
Potkaisen pojan povehen,
Käsikannon kainalohon,
Siin' on pää hyvänki pilkan,
Parahanki parjauksen

Det karakteristiska i denna Lemminkäinens hotelse har blifvit förvandladt till ett nonsens i den tyska öfversättningen. Öfversättarn har nemligen icke förstått de två mellersta verserna, hvilka i svensk öfversättning lyda: »jag skall sparka en gosse (dem) under bröstet, (förskaffa dem) en armbörda under armen.« Lika oförståndligt är i den tyska öfversättningen modrens svar (v. 94—97):

Weh mir Armen um mein Leben!
Sollten Saari's Weiber lachen,
Sollten es die keuschen Jungfraun,
Wird ein grosser Streit entstehen

I o.

Woi poloinen päiviäni!
Nauraisitko Saaren naiset,
Pitäisit pyhäiset piiat,
Niin siitä tora tulisi

De två mellersta verserna här böra öfversättas: »om du skulle skymfa Saari-qvinnorna, skända de kyska jungfrurna.»

v. 385—392.

Rein ist auf dem Schnee die Ammer,
Reiner auf dem Gatten, Theure,
Weiss der Schaum zwar auf dem Meere.
Weisser auf dem Ehemanne,
Schlank im Meere wohl die Ente,
Schlanker noch an deinem Schützer.
Glänzend ist der Stern am Himmel,
Glänzender an deinem Manne

I. o.

Puhas on pulmonen lumella,
Puhtahampi puolellasi,
Walkea merellä vaahti,
Walkeampi vallassasi,
Sorea merellä sorsa,
Soreampi suojassasi,
Kirkas tähti taivahalla,
Kirkkahampi kihloissasi

Äfven detta vackra ställe har öfversättarn återgifvit orätt. Det lyder i svensk öfversättning: »ren är snösparfven på snön, en renare är vid din sida, hvitt är skummet på hafvet, en hvitare är i ditt våld, smärt är sjöfogeln på hafvet, en mer smärt är under ditt beskydd, strålande är stjernan på himmeln, en mer strålande har du förlofvat dig med.»

Run. 13.

v. 225—230.

Streichelt dann des Elenns Rücken,
Klopfet es auf seinen Nacken:
»Möchte ich anjetzo weilen,
Möchte ich nun ruhen können
An des jungen Mädchens Seite,
Bei dem Hühnchen, das nun wächset»

I o.

Selkeä silittelevi,
Taljoa taputtelevi:
»Oisi tuossa ollakseni,
Sopisipa maatakseni
Nuoren neitosen keralla,
Kanssa kasvavan kanasen»

Lemminkäinens ord förklara icke, i den tyska öfversättningen, hvarföre han klappade elgen. Detta tillkännagifver likväl originalet, ty stället heter öfversatt till svenskan: »han stryker dess rygg, klappar dess hud (och yttrar:) det vore godt, det anstode mig väl, att hvila *här* (neml. på elgens hud) med den unga tärnan, med den uppväxande dufvan», hvarmed Pohjas jungfru menas.

Run. 15.

v. 17—18.

Blutbefleckt bis an die Weichen,
Rothgefärbt bis zu den Knieen

I o.

Joss' on verta säärivarsi,
Polven korkeus punaista

Säärivarsi sträcker sig icke ända till *veka lifvet*, utan slutar med knäet.

v. 145.

Wege, ihr, die Gott geschaffen

I o.

Oi tiehyt Jumalan luoma

Tiehyt är icke pluralis, såsom tyska öfversättarn antagit, utan diminutivum af *tie*.

v. 155—156.

Dass von Hunden wir durchlaufen,
Dass von Rädern wir befahren

I o.

Joka koiran juostavaksi,
Ratsahan ajeltavaksi

Med någon eftertanke hade öfversättarn bordt inse, att vägarna på de tider, i hvilka Kalevala-händelserna försiggå, föga kunde befaras med *hjul*. Ordet *ratsas*, *ratsahan*, betyder också, enligt Renvall, *ridande*, men begagnas numera, utom i sammansättningar såsom *ratsasmies* m. fl., blott i instr. plur. *ratsain*, till häst. Det är ordet *ratas*, *rattahan*, hjul, som vilseledt såväl den tyska öfversättarn som Hr Borg, hvilken öfversätter detta ställe:

Att af hvarje hund begagnas,
Och af hjul på hjul befaras.

Run. 16.

v. 332—334.

Dorten lag der Mann in Schlummer,
War der Held in Schlaf versunken,
Ausgestreckt mit seinen Kleidern

I o.

Siinä mies makaelevi,
Uros unta ottelevi
Mies makasi, vaate valvoi

Med orden: »mannen slumrade, hans drägt vakade» (i sista versen) antyder originalet på ett sinnrikt sätt Wäinämöinens äfven af trollsömnen icke fullkomligt söfda vaksamhet, hvilken omständighet undgått den tyska öfversättarn.

v. 335—340.

War ein Weib im Reich Tuoni's,
Eine wackelkinn'ge Alte,
Spinnerinn von Eisenfäden,
Giesserinn von Kupferdrähten,
Spinnet wohl ein Hundert Netze,
Bringt ein Tausend selbst zu Stande

I o.

Oli akka Tuonelassa,
Akka vanha käykkäleuka,
Rauta-rihman kehreäjä,
Waski-lankojen valaja,
Kehräsi sataisen nuotan,
Tuhantisen tuuritteli

v. 343—348.

War ein Greis im Reich Tuoni's,
Drei der Finger hatt' der Alte,
Spinnen konnt' er Eisennetze,
Kupfernetze er bereiten,
Spinnt ein ganzes Hundert Netze,
Bringt ein Tausend selbst zu Stande

I. o.

Oli ukko Tuonelassa,
Se on ukko kolmisormi,
Rautaverkkojen kutoja,

Waskinuotan valmistaja,
Se kutoi sataisen nuotan,
Tuhantisen tuikutteli

v. 351—354.

Tuoni's Sohn mit Hakenfingern,
Eisenspitz'gen Hakenfingern,
Zieht der Netze ganzes Hundert
Durch den Fluss im Reich Tuoni's

I. o.

Tuonen poika koukkusormi,
Koukkosormi, rautanäppi,
Se veti sataisen nuotan
Poikki Tuonelan joesta

På alla dessa tre ställen äro orden *satainen* och *tuhantinen* orätt öfversatta med *hundra* och *tusen.* De äro adjektiva, betydande: *som utgöres*, *består af hundra* l. *tusen*, och här bör ett längdmått, sannolikast *syli*, famn, underförstås. Meningen blir då: »en not af hundra och tusen famnar» o. s. v. Enligt originalet hade Tuonis »käring» den andel i förfärdigandet af denna not, att hon spann tråden dertill, hvaremot »gubben» (v. 343—348) knöt densamma färdig. Denna skillnad har försvunnit i öfversättningen, som låter den sednare äfvenledes spinna, utan att omtala knytandet alls. Här har läsarn dessutom (v. 335, 343 o. 354) exempel på det ofvan omnämnda uttänjandet af ordet *Tuoni* till tre stafvelser. Tvåstafvigt deremot är detta namn v. 351.

Run. 17.

v. 253—254.

Meinen Nabel undurchbohret,
Meine Schläfen ungefährdet

I. o.

Napoa navertamasta,
Ohimoita ottamasta

Det onda, Wipunen hade i magen, kunde icke omedelbart verka på hans *tinningar* (*Schläfe*), såsom den tyska öfversättningen gifver vid handen. Också är den allmännast kända betydelsen af *ohima* l. *ohimo* icke tinning, utan *sida*.

v. 437—446.

Dass du nie in deinem Leben
Von der Stelle dort entkommest,
Sollte ich dich nicht befreien,
Sollt' ich dich nicht lösen können
Gegen neun der besten Hammel,
Die ein einzig Schaf getragen.
Gegen neun der stärksten Stiere,
Die dieselbe Kuh geworfen,
Gegen neun der schönsten Hengste,
Die da Füllen einer Stute

I o.

Jost' et pääse päivinäsi,
Selviä sinä ikänä,
Kun en pääsne päästämähän,
Kerinne kerittämähän
Yheksällä oinahalla,
Yhen uuhen kantamalla,
Yheksällä härkäsellä,
Yhen lehmäsen vasoilla,
Yheksän oron keralla,
Yhen tamman varsasilla.

Wipunen har förbannat det onda, han fått i sina inelfvor, till Tuonis mörka flod, och för att så mycket mer försäkra

sig om att det skall förblifva der för evärdlig tid, uppställer han för dess befriande derifrån ett villkor, som är en omöjlighet, neml. att han sjelf skulle komma åkande med nio gumsar, födda af en tacka m. m. för att från Tuonis flod lössläppa detsamma. Den tyska öfversättningen antager, att han skulle använda dessa nio gumsar m. m. såsom lösen för det ondas befriande, en tolkning som svårligen kan godkännas.

v. 485—494.

Fliehst du, Böser, nicht von hinnen,
— — — — — — — — — —
Nehme ich des Adlers Klauen,
— — — — — — — — — — —
Dass den Schlechten ich zerdrücke,
Dass das Scheusal ich bezwinge,
Ohne dass der Kopf erbrauset,
Und die Seele überwallet»

I o.

Kun et vääjänne välehen,
— — — — — — — —
Saan minä kokolta kourat.
— — — — — — — — —
Joilla konnat kouristelen,
Ilkeät iki asetan,
Pään pärisemättömäksi,
Hengen huokumattomaksi

Wipunen behandlar och tilltalar det onda såsom en vanlig magplåga, hvilken han visserligen tilldelar personlig existens, men ingalunda *själ*, såsom tyska öfversättarn uppfattat det. Ordet ***henki*** har väl numera äfven denna betydelse, men i Kalevala förekommer det aldrid annorlunda än i bemärkelsen af *andedrägt*, *lif*, och troligt är, att Wipunen med

all sin vishet icke hade reda på skillnaden mellan materiel och immateriel ande. Denna tolkning motsäges äfven af ordet *huokumattomaksi*, af *huokua*, andas.

Run. 18.
v. 359—361.

Dann den Rock aus grobem Tuche,
Vierfach ist er umgeschlagen
Ums Gewand von blauer Farbe

I o.

Siihen sarka-kauhtanaisen,
Weroin neljin vieritetyn,
Päälle haljakan sinisen

Originalet säger, att Ilmarinen öfver den blå rocken skulle taga en annan af vadmal, som var »bebrämad med fyra klädeslister l. med fyra slags kläde.« En helt annan tolkning af stället lemnar den tyska öfversättningen, hvilken likväl litet längre fram, der det heter att Ilmarinen skulle taga en pels

Päälle sarka-kauhtanaisen,
Tuon veralla vierittämän,

återgifver samma beskrifning riktigt med orden:

Auf den Rock von grobem Tuche,
Welchen feines Tuch umkreiset.

Run. 19.
v. 400.

Auf die flinkste, auf die weiss'ste

Werevä betyder *af frisk färg*, *röd*, och står i passande motsatts till *valkea.* Här uppräknas blott kroppsliga behag, hvarföre den tyska öfversättningens *flinkste* icke lämpar sig på detta ställe.

v. 409—412.

Woher wusstest du, Geliebter,
Hörtest du, o goldner Apfel,
Dass die Jungfrau hier gewachsen,
Dass der Flachs des Hauptes flattert

I o.

Mistä tiesit teltamoinen,
Kuulit kultainen omena
Tämän neien kasvavaksi,
Tukan liina liikkuvaksi

Här är i sista versen samma slags omkastning af ett sammansatt ords delar, som den ofvan (pag. 61) anmärkta i ordet *liina-harja. Liina-tukka* har samma betydelse som detta ord, med den skillnad att det sednare nyttjas om menniskor.

Run. 20.

v. 95—96.

Schlafen konnt' er in der Schale.
Stehen unter einem Siebe

I o.

Alle maljan maata mahtui,
Alle seulan seisomahan

Alle maljan bör öfversättas ordagrannt: »*under* en skål», ty de små dimensionerna blifva derigenom tydligare och komma i bättre proportion till hvarandra.

Run. 22.

v. 63.

Rasch nun nach dem Dorf zu gehen

I o.

Käpäs käymähän kylähän

Här och på flera andra ställen (XXIII: 430, 481, 830; XXIV: 245, 257, 258; XXXII: 165, 168), der ordet *kylä* förekommer i betydelsen af *främmande* land, trakt, boning l. n. d., har det blifvit öfversatt med *Dorf*, ehuru tyska språket erbjuder ett ordet *kylä* i denna bemärkelse alldeles motsvarande ord i *Fremde*.

v. 117—120.

Bist auf längre Zeit gewandert,
Gingst auf Jahre und auf Monde.
Lebenslang vom Vaterhause,
Während deine Mutter lebet

I o.

Jopa jou'uit viikommaksi,
Kuuksi päiväksi katosit,
Iäksi ison majoilta,
Elin-ajaksi emosi

I den sista af dessa verser bör efter ordet *emosi* underförstås det föregående *majoilta*, och de två sednare verserna öfversättas: »för hela din lifstid från din faders boningar, för hela din lifstid från din moders.«

v. 263—268.

Wärest dann erst gut gewesen,
Wärest heilvoll dann gewesen,
Wärst als Dampf du aufgestiegen,
Wärst als Rauch du ausgezogen,
Als ein Blättlein fortgeflogen,
Als ein Funken fortgeeilet

I o.

Äsken sie hyvä olisit,
Äsken kerta kelpoaisit,

Utuna ulos menisit,
Savuna pihalle saisit,
Lehtisenä lenteleisit,
Kipunoina kiiättäisit

Här är icke fråga om något i det förflutna, utan om en möjlighet i framtiden, och meningen är denna: »då först skulle du anses god (i ditt blifvande hem hos svärföräldrarna), om du ginge ut som en dimma, som röken, om du flöge omkring med bladets lätthet och med gnistans snabbhet.«

v. 321—328.

That die Arbeit, als es Zeit war,
Wandte voller Müh' die Schultern,
War durchweichet von dem Schweisse
Und die Stirne glänzt' von Schaume;
Kommet eine andre Stunde,
Muss das Feuer an sie schüren,
Muss dem Ofen Heizung geben,
Dorthin ihre Hände richten

I o.

Teki työtä työn ajalla,
Wäänti hartion väellä,
Hipeä hien väessä,
Otsa vaahen valkeassa;
Kun tulevi toinen aika,
Niin tulehen tuomitahan,
Ajetahan ahjoksehen,
Sen kätehen käsketähän

Detta ställe, som i mer än ett hänseende blifvit missförstådt af den tyska öfversättarn, lyder på svenska ordagrannt: »må hon arbeta under arbetets tid, bemöda sig med axlarnas styrka, (så att) hyn öfversköljes af svett, pannan

är i hvitt skum; när så kommer en annan tid, så fördömes hon (dock) i elden, förjagas i essjan, anmanas hin i våld.« Vv. 327 o. 328 utgöra ett bildligt uttryck för den elakhet, hvarmed svärdottren ansågs behandlas hos sina svärföräldrar, och hvaröfver i de finska runorna så oftas klagas. V. 328 har det bildliga språket upphört och sanningen kommer fram osmyckad. Ett detta liknande ställe är XXIII: 630 ff., hvilket öfversättarn likaledes missförstått och öfversatt orätt.

Run. 23.

v. 441—446.

Darfst du nicht gerade sagen:
»Nein, sie giebt mir keine Butter!»
Sage, dass sie stets gegeben,
Mit dem Löffel dir gereichet,
Wenn auch einmal nur im Sommer,
Seit dem Winter du bekommen

I o.

Ellös konsana sanoko:
»Ei anna anoppi voita;«
Sano aina annettavan,
Kapustalla kannettavan,
Jos kerran kesässä saanet,
Senki toisen talvellista

De två sista verserna äro orätt öfversatta. De lyda i svensk tolkning: »om du ock får blott en gång om sommarn, och detta äfven (smör) från förra vintern.«

v. 491—494.

Jene sind im Haus des Goldes,
Stets im Schoosse der Geliebten,
Ich bin ohne Gold und Stätte,
Alle Zeit auch ohne Liebe

I o.

Heill' on kultansa kotona,
Aina luona armahansa,
Minä kullatoin, koitoin,
Ajan kaiken armahatoin

Ordet *Gold* kan väl icke i tyskan, i likhet med finskans *kulta*, antaga betydelsen af *den älskade*, *älskling*, och såvida är öfversättningen här oriktig.

v. 613.

Sommers sammelt' ich die Halme

I o.

Kesät kontuja keräsin

Ordagrannt: »om sommarn samlade jag hemman.« Den olyckliga svärdottren vill härmed hafva sagdt, att hennes sommar-arbete tillskyndade svärföräldrarnas hus så stor vinst, att de kunde köpa nya hemman. Tyska öfversättningen är alldeles oriktig.

v. 623—626.

Niemals ward an mein Ermatten,
Nicht geglaubt an meine Schwäche,
Helden selber ja ermatten,
Kräft'ge Füllen sinken nieder

I o.

Ei uskottu uupuvani,
Ei varattu vaipuvani,
Waikka uupuivat urohot,
Waipuivat hevosen varsat

Här har öfversättarn förvandlat de två sista versenra till en allmän reflexion, oaktadt de höra till sjelfva berättelsen i det föregående. Ordet *uros* behöfver ej på detta ställe öfversättas med *hjelte*, utan betyder helt simpelt *man*, och tempus för verberna får icke förändras till præsens. De omnämnda

verserna lyda i svensk öfversättning: »fastän männerna tröttnade, hästens fålar neddignade.«

v. 649—650.

Liegend ass und rücklings ruhte,
Rücklings seine Arbeit machte

I o.

Kylin söi, selin makasi,
Selin työnsä toimitteli

Den olyckliga makan angifver i dessa verser den egentliga orsaken till sin sorg, neml. att hennes man »spisade med sidan åt henne, samt sof och arbetade med ryggen åt henne,« och derigenom betygade, att hon numera blifvit honom likgiltig. Om han skulle *ätit liggande*, såsom den tyska öfversättningen har det, hade sådant visserligen varit stridande mot anständigheten, men kunnat föga uppröra hennes qvinliga känslor i den grad, som fallet nu var.

Run. 24.

v. 31—32.

Stattlich um mit Kraft zu waschen,
Tüchtig um das Tuch zu walken

I o.

Pulski poukkujen pesiä,
Warski vaate-valkasia

Sednare versen är orätt öfversatt och lyder på svenska: »en omtänksam linne-blekerska.«

v. 281—282.

Kam mein Weib in unsre Stube,
Kam und fuhr mir in die Haare

I o.

Nainen kun tuli tupahan,
Tuli kuin tukan repiä

Tyska öfversättarn har icke observerat ordet *kuin* och öfverdrifver derigenom den nog mörka bilden af en nyckfull och argsinnt hustru, som originalet lemnar på detta ställe.

Run. 25.
v. 677—678.

Sang beständig seine Lieder,
Sang beständig, übte Zauber

I o.

Laulelevi virsissänsä,
Laulelevi, taitelevi

Ordet *taitaja* betyder visserligen trollkarl, men verberna *taian* o. *taitelen* förekomma aldrig i bemärkelsen af *trolla*, *idka trolldom*. *Taitelen* betyder här: *kunna*, *vara kunnig*.

Run. 26.
v. 441—442.

Da begann das Ross zu wiehern,
Bleibt das Breitgeöhrte stehen

I o.

Jo hepo hörösteleikse,
Luppakorva luonteleikse

Ordet *hörösteleikse* uttrycker den lifliga oro, hvarmed hästen under fnysning och uppspännande af öronen tillkännagifver närvaron af ett föremål, hvaraf den väntar sig någon fara. Att öfversätta det med *gnägga*, såsom äfven Hr Borg gjort, är så mycket mer orätt, som hästen icke gnäggar vid sådana tillfällen. Run. XXXVIII: v. 181—182, der samma uttryck förekommer, närmar sig den tyska öfversättningen mera originalet med tolkningen

Da beginnt das Pferd zu schnaufen,
Fängt das Schlappohr an zu stutzen.

v. 633.

Schwarze Schlange, Erdensclavin

I o.

Mato musta, maan-alainen

Öfversättarn har sannolikt af likheten mellan *alainen* och *alamainen* låtit förleda sig att sålunda öfversätta detta ställe. *Maan-alainen* har icke någon annan betydelse än den af *en, som vistas under jorden.*

Run. 27.

v. 109—113.

Andre brachten sie in Kellen,
Liessen sie gar spärlich rinnen,
Während ich mit reichem Maasse
Eine Hälfte ausgeschüttet
Von der guten, eignen Gerste

I o.

Muut ne kantoi kauhasilla,
Muut ne tiiskinä tiputti,
Minä määrin mätkäelin,
Puolikkoisin putkaelin
Omiani ohriani

Ordet *puolikko* lär väl, enligt hvad dess härledning utvisar, ursprungligen betydt ett kärl af en *half tunnas* rymd, men har småningom förlorat denna betydelse, och motsvaras nu i svenskan närmast af ordet *fjerding.* De tre sista verserna lyda i svensk öfversättning: »jag kastade mått-tals, östc fjerdingtals af mitt eget korn.«

v. 215.

Bin kein Kalb von einem Weibe

I o.

En ole vaimojen vasikka

Ordagrannt öfversatt: »jag är ej qvinnornas kalf.« d. v. s. en kalf, som qvinnorna sköta, icke, såsom tyska öfversättningen har, en ur qvinna född.

Run. 28.

v. 33—34.

Doch die Sonne dörrt die Wangen,
Und der Mond schmilzt seine Schläfen

I o.

Päivä poltti poskipäitä,
Kuuhut kulmia valaisi

Ett månsken, sådant den tyska öfversättningen här har det, är något onaturligt. Ordet *valaisi* betyder blott *upplyste.*

Run. 29.

v. 491—496.

Gar nichts wusste dieser Adler,
Wusste nichts der dumme Vogel,
Wusste nur, dass man gestorben,
Und der Rab', dass man vernichtet,
Durch das Schwert davon getrieben,
Mit dem Beile man getödtet

I o.

Ei kokko mitänä muista,
Eikä tunne tuhma lintu:
Kokko tiesi kuolleheksi,
Ja kaarne kaonneheksi,
Miekalla menetetyksi,
Tapetuksi tapparalla

I svensk öfversättning: »örnen visste ingenting, och intet känner den dumma fogeln: örnen trodde, att *hon* dött, och korpen, att hon försvunnit« o. s. v.

Run. 30.

v. 23—24.

Bist vielleicht schon voll von Kriegern
Bei des nächsten Tages Ende

I o.

Lienet täynnä soutajia
Päivän huomenen perästä

Soutaja betyder ej krigare, utan *roddare.*

v. 159.

Ist ein Finklein auf dem Rücken

I o.

Pieni on peiponen selällä

Månne ordet *Rücken* i tyskan har samma betydelse af fjärd, som finska ordet *selkä?*

v. 266.

Pfannen leg' ich an die Schnüre

I o.

Panun alle paulojeni

Ordet *panu* betyder *eld.* Öfversättningen låter förmoda, att Lemminkäinen haft kännedom om vår tids fyrfat, hvilket dock lärer vara svårt att antaga.

v. 467—474.

Schirme du, o starker Schöpfer,
Hüte du, o Gott voll Schönheit,
Schütz' mit deinen Gnadenarmen,
Du mit deinen grossen Kräften,
Du der Männer Sinnes Richtung,
Die Gedanken du der Weiber,
Das Gespräch der Bartgeschmückten,
Das Gespräch der Bartberaubten

I o.

Warjele vakainen luoja,
Kaitse kaunoinen Jumala,
Auta armo-kourallasi,
Wäkevällä vallallasi
Miesten mieli-juohtehista,
Akkojen ajatuksista,
Pakinoista partasnien,
Pakinoista parratointen

I öfversättningen bedes om det, hvarför man i originalet just vill blifva skyddad. I svensk öfversättning lyder stället: »beskydda mig, o starke skapare, akta, o herrlige Gud, hjelp mig med din nåderika hand, med din starka makt, *från* männers stämplingar, från qvinnors (onda) tankar, från de skäggbevuxnes förtal, från de skägglöses förtal.«

Run. 32.

v. 181—182.

Nicht das schlechte Heu sie drückte,
Nicht Verderben sie ereilte

I o.

Wihan suovan sortamatta,
Katehen kachtimatta

Öfversättarn har mistagit sig här i ty, att han härledt ordet *suovan* från *suova*, *höstack*, ehuru det rätteligen är participium af ordet *suon*, *suoa*, *önska*, *tillönska*, *unna*.

v. 213—214.

Milch verleihe der Mairikki,
Frische Milch den lieben Kühen

I o.

Anna maito Mairikille,
Omenalle uuet piimät

Omena är här namnet på en ko, i likhet med de föregående Tuorikki, Mairikki m. fl.

v. 399—406.

Hast Verlangen du nach Nahrung,
Und verlangt dein Sinn nach Speise,
Friss du Schwämme in dem Walde,
Mach' dich an der Ameis' Haufen,
Raffe rother Stengel Wurzeln,
Honigbissen von Metsola,
Nicht das Gras zu meinem Futter,
Nicht das Heu für meine Theuren

I o.

Kun tulevi ruoan tarvis,
Syöä mielesi tekevi,
Syö'ös sieniä metsästä,
Murra muurahais-kekoja,
Juuria punaisen putken,
Metsolan mesi-paloja,
Ilman ruoka-ruohoittani,
Minun henki-heinittäni

De två sista verserna innehålla en djerf bild, i hvilken Ilmarinens värdinna kallar sina kor sitt »födo-gräs,« sitt »uppehälles-foder,« och dem, icke fodret för dem, beder hon björnen undvika.

Run. 34.

v. 107—108.

Kam ein Mütterchen des Weges,
Blaubekleidet eine Alte

I o.

Tuli akka vastahansa,
Siniviitta viian eukko

Wiian eukko, »löfskogens gumma l. beskyddarinna,« således ej vägens, såsom tyska öfversättningen tolkar.

Run. 36.

v. 281—284.

Doch du hörst mich nicht, o Mutter,
Sprech' ich gleich mit meinen Augen
Mit den Augenbrauen jammernd,
Mit dem Scheitel sogar klagend

I o.

Et kuulle emo minua,
Jos ma silmillä siherrän,
Eli kulmilla kujerran,
Päälaella lausuelen

Detta sköna ställe har såväl den tyska öfversättarn som Hr Borg alldeles missförstått. Den sednare öfversätter det på följande sätt:

Dock, du torde mig ej höra,
Om jag än med ögon talar,
Jemrar mig med ögonbrynen,
Klagar högt med sjelfva hjessan.

Huru man skall »jemra sig med ögonbrynen« eller »klaga med hjessan« är svårt att förstå. Kullervos yttrande är detta: »du torde ej höra mig, min mor, om jag ock snyftar öfver dina ögon, eller qvider på dina ögonbryn, talar på din hjessa,« d. v. s. du torde ej höra mig, om jag ock står och klagar på din graf. Med denna tolkning, som är den naturligaste, öfverensstämmer dessutom det följande bättre än med de nämnde öfversättarnes, ty följande vers lyder: »modren vaknar uti grafven.« Ett liknande ställe är XXIV: 395—404. Stället lyder i originalet:

Sitte toiste tultuani,
Kotihini käytyäni
Eipä äiti ääntä kuulle,
Iso ei itkua tajunne,
Jos ma kulmilla kujerran,
Päälaella laulattelen,
Jo on nousnut nuori nurmi,
Kasvanut kataja-pehko
Ibolle imettäjäni,
Kasvopäille kantajani

Detta har i den tyska öfversättningen blifvit rätt återgifvet sålunda:

Kehr' ich einstmals hieher wieder,
Komm' ich nach der lieben Heimath,
Hört die Mutter nicht die Stimme,
Nicht der Vater mehr das Weinen,
Wenn ich an den Schläfen jammre,
An des Kopfes Seite singe,
Schon ist junges Gras gewachsen,
Schon Wachholder ausgeschossen
Auf dem Leibe meiner Mutter,
Auf dem Haupt der lieben Alten.

Run. 45.
v. 50—51.

Trug sie auch den neunten Monat,
Nach der Rechnung alter Weiber

I o.

Ympäri yheksän kuuta
Waimon vanha'an lukuhun

D. ä. i svensk öfversättning: »omkring nio månader, till qvinnans gamla (vanliga) tal l. räkning.«

Run. 46.

v. 47—48.

Meine Lust hat mich geführet,
Mich nach Metsola geleitet

I o.

Mieleni minun tekevi,
Mieli käyä Metsolassa

Med dessa ord tillkännagifver Wäinämöinen, att han först *ämnar* begifva sig till Metsola på björnjagt. Tyska öfversättningen begagnar orätt tempus præteritum.

v. 182.

Er, der Träge, der hier kommet

I o.

Werkanuttu vieremässä

Det är visserligen björnen som kallas så, och tyska öfversättningens epithet *der Träge* vore kanske naturligare än *verkanuttu.* Denna benämning får dock björnen dels med afseende å hans dyrbara pels, dels, i likhet med andra berömmande epitheter såsom *mesikämmen*, *metsän omena* m. fl., hvarmed Finnen ännu i våra dagar behedrar björnen, för att likasom hålla honom vid godt lynne och för att genom undvikande af de fulare biord, hvarmed han på grund af sina verkliga egenskaper kunde benämnas, äfven undvika verkningarna af dessa. Litet längre fram benämnes han också *verka-housu*, *klädesbyxa*, hvilket Hr Schiefner äfven öfversatt rätt. Det lärer varit likheten med ordet *verkkainen*, *trög*, som ledt honom till den alltför fria öfversättningen här.

Såsom läsarn sjelf sett af de här meddelade anmärkningarna utmärker sig sednare hälften af Hr Schiefners öfversättning genom större felfrihet än den förra. Till hela arbetets förtjenster bör äfven räknas den utomordentliga trohet, hvar-

med originalet återgifves, — der nemligen öfversättarn icke misstagit sig, — hvilken egenskap kanske äfven föranledt en del af våra anmärkningar, ty vi skulle gerna sett den iakttagen öfverallt.

Slutligen meddelas här en öfversättning ur Kalevala, gjord i den stil, vi i början af uppsattsen föreslogo, dock med undantag för rimmet, som uteblifvit från denna öfversättning, dels emedan den blef gjord förrän förf. var ense med sig sjelf om de fordringar, man billigtvis kunde göra på en god öfversättning ur Finskan, dels derföre, att han äfven derefter skulle svårligen vågat sig in på det svenska rimmeriet, såsom alldeles obekant med dess mysterier. Säkerligen har denna öfversättning äfven andra brister, men den vill ej heller gälla för något mästerstycke, utan bör betraktas blott såsom ett praktiskt bevis på möjligheten af en runo-öfversättning utan den dödande enformighet och släpighet, som i svenskan vidlåder runo-metern.

36:te Runon.

Kullervo Kalervo-sonen,
Unga mannen med strumpor blå,
Redde sig då att krig begynna,
Rustade sig till blodig stråt;
På en timma slipar han svärdet,
Och på en annan hvässer sitt spjut.
Då tog hans moder så till ordet:
»Gif dig icke i striden, min son,
Störta, min olycksfödde älskling,
Ej i blodiga vapnens brak!

Den sig fåvitskt störtar i kriget,
Utan orsak längtar till strid,
Den förgöres ock uti kriget,
Finner uti striden sin död,
Och han stupar snarligt i svärdet,
Och i egna vapen förgås.«
»Du med en get dig ger i kriget,
Rider hän till strids med ett lamm,
Snart blir geten i striden besegrad,
Lätt blir lammet trampadt i dyn,
Och med en hund du återvänder,
Med en groda du rider hem.«
Kullervo Kalervo-sonen
Svarade då och yttrade så:
»Ej jag i kärrets gyttja då sjunker,
Faller ej då på naken hed,
Naken hed, der korpar och kråkor
Hemvist ha och skördar få,
När jag stupar i stridens tummel
Faller död på hämndens fält;
Skönt det är att i striden falla,
Herrligt i vapenbraket att dö,
Lätt och skön är sjukdom i kriget,
Snabb är ynglingens hädangång,
Han försvinner utan att tvina,
Utan att sjukas faller han ned.«
Så hans moder då tog till ordet:
»Om du då i striden förgås,
Hvad skall sedan din gamle fader
Hafva till stöd för sin ålders dar?«
Kullervo Kalervo-sonen
Svarade då och yttrade så:

»Må han stupa på hemmets sophög,
Må han ute på gården dö!«
»Hvad skall sedan din gamla moder
Hafva till stöd för sin ålders dar?«
»Må hon dö på sin halmkärfsbörda,
Qväfvas i boskapsstallet in!«
Hvad skall sedan din unga broder
Hafva till stöd för sin framtids dar?«
»Må han förgås i skogens sköte,
Digna ned på sin åkers teg!«
»Hvad skall sedan din späda syster
Hafva till stöd för sin framtids dar?«
»Må hon dö på vägen till brunnen,
Sjunka ned på sin bykningsfärd!«
Kullervo Kalervo-sonen
Reder sig att ur hemmet gå,
Yttrar då åt sin fader till afsked:
»Nu farväl, min älskade far!
Månn' du kommer att tårar fälla,
När du förnimmer att jag dött,
Att jag gått ur lefvandes antal,
Lemnat lucka i slägtens led?«
Fadren så till svar genmälte:
»Icke jag kommer att tårar fälla,
När jag förnimmer, att du dött;
Annan son jag då afla skulle,
Annan son och en bättre än du,
Bättre son, som har mera förstånd.«
Kullervo Kalervo-sonen
Svarade då och yttrade så:
»Jag ej heller då tårar fäller,
När jag förnimmer att du dött;

Fader slik kan jag nog mig bilda,
Munnen af lera och hufv'et af sten,
Och till ögon jag lägger tranbär,
Skägget skapar af hedens strån,
Ben inunder af grenigt vidträd,
Och dess hull af multnade trän.«
Yttrar se'n åt sin bror till afsked:
»Nu farväl, min älskade bror!
Månn' du kommer att tårar fälla,
När du förnimmer, att jag dött,
Att jag gått ur lefvandes antal,
Lemnat lucka i slägtens led?«
Brodren så till svar genmälte:
»Icke jag kommer att tårar fälla,
När jag förnimmer, att du dött;
Annan bror då väl aflas skulle,
Annan bror, som är bättre än du
Och som är dubbelt ståtligare.«
Kullervo Kalervo-sonen
Svarade då och yttrade så:
»Jag ej heller då tårar fäller,
När jag förnimmer, att du dött;
Broder slik kan jag nog mig bilda,
Munnen af lera och hufv'et af sten,
Och till ögon lägger jag tranbär,
Håret skapar af hedens strån,
Ben inunder af grenigt vidträd,
Och dess hull af multnade trän.«
Yttrar så åt systren till afsked:
»Nu farväl, o syster min!
Månn' du kommer att tårar fälla,
När du förnimmer, att jag dött,

Att jag gått ur lefvandes antal,
Lemnat lucka i slägtens led?«
Systern så till svar genmälte:
»Icke jag kommer att tårar fälla,
När jag förnimmer, att du dött;
Annan bror då väl aflas skulle,
Annan bror och en bättre än du,
Bättre bror, som har mera förstånd.«
Kullervo Kalervo-sonen
Svarade då och yttrade så:
»Jag ej heller då tårar fäller,
När jag förnimmer, att du dött;
Syster slik kan jag nog mig bilda,
Munnen af lera och hufv'et af sten,
Och till ögon lägger jag tranbär,
Håret skapar af hedens strån,
Öron af insjöns rundade näckblad,
Weka lifvet af lönnens stam.«
Yttrar så åt sin mor till afsked:
»O du ljufvaste moder min,
Du min huldaste bärarinna,
Och min ledarinna så öm!
Månn' du kommer att tårar fälla,
När du förnimmer, att jag dött,
Att jag gått ur lefvandes antal,
Lemnat lucka i slägtens led?«
Modren då genmälte detta,
Och till svar hon yttrade så:
»Du förstår ej en moders sinne,
Känner ej hennes hjertas slag;
Nog jag kommer att tårar fälla,
När jag förnimmer, att du dött,

Att du gått ur lefvandes antal,
Lemnat lucka i slägtens led:
Tåras så att vår stuga svämmas,
Golfvet sköljes af tårars svall,
Lutad skall jag i skjulet snyfta,
Gråta i boskapsstallet på knä;
Bringa med tårar snön till isfält
Och isfälten försmälta till barmark,
Bara marken till grönskning drifva,
Bäckar gråta i grönskande gräs.«
»Hvad jag ej kan öppet begråta,
Hvad jag högt ej klaga förmår,
Så att menniskorna det hörde,
Det jag i badstu'n gråta skall,
Hemligt gråta dess lafvar i böljor,
Och golftiljorna bringa i flöd.«
Kullervo Kalervo-sonen,
Unga mannen med strumpor blå,
Drog nu med klingande spel uti krig,
Gaf sig jublande ut i härnad;
Spelte i skog och blåste på kärr,
Wäckte genklang ur hedens ås,
Spelte muntert på grönskande fälten,
Slog sina drillar bland slättens ljung.
Kom så efter honom en sägen,
Och ett rykte förmälte så:
»Dött har redan din fader der hemma,
Somnat af din fostrare god;
Kom att hafva uppsigt deröfver,
Att den döde begrafning får!«
Kullervo Kalervo-sonen
Härpå till svar genmälte så:

»Om han dött, så må han ha dött;
Hemma i huset en vallack finnes,
Må han med den till grafven släpas,
Bringas hän under Kalmas tak!«
Bröt så upp och spelte på kärret,
Spelade ock på svederna gladt;
Då kom efter honom en sägen,
Och ett budskap förmälte så:
»Dött har redan din broder der hemma,
Somnat af din fostrares son;
Kom att hafva uppsigt deröfver
Att den döde begrafning får!«
Kullervo Kalervo-sonen
Härpå till svar genmälte så:
»Om han dött, så må han ha dött;
Hemma i huset finnes en hingst,
Må han med den till grafven släpas,
Bringas hän under Kalmas tak!«
Bröt så upp och spelte på kärret,
Spelade ock bland granarna gladt;
Då kom efter honom en sägen,
Och ett budskap förmälte så:
»Dött har redan din syster hemma,
Somnat af din fostrares barn;
Kom att hafva uppsigt deröfver,
Att den döde begrafning får!«
Kullervo Kalervo-sonen
Härpå till svar genmälte så:
»Om hon dött, så må hon ha dött;
Hemma i huset finnes ett sto,
Må hon med det till grafven släpas,
Bringas hän under Kalmas tak!«

Drillande går han vägen framåt,
Tågar i gröna gräset med spel;
Kom då efter honom en sägen,
Och ett budskap förmälte så:
»Dött har redan din hulda moder,
Somnat din fostrarinna god;
Kom att hafva uppsigt deröfver,
Att den döda begrafning får!«
Kullervo Kalervo-sonen
Härpå till svar genmäler nu:
»Ve mig, olycksfostrade yngling,
Att min hulda moder nu dött!
Hon, som redde mitt sängomhänge,
Och som mitt täcke stickade grannt,
Hon, som spann de långa väfvar,
Och som svängde sin slända så snabbt.
Hon har dött, jag var ej tillstädes,
Var ej tillhands, då hon hädan gick,
Kanske hon dog af vinterkölden,
Eller omkom af brist på bröd!»
»Omsorgsfullt den döda der hemma
Ren med Tysklands-tvål bör tvås,
Sedan i sidentyger lindas,
Och insättas i svepning af lärft;
Derpå må hon till jorden föras,
Bringas hän under Kalmas tak,
Föras i graf med klagoqväden,
Bringas hän med sörjande sång.
Sjelf jag hem än hinner ej komma,
Än ej på Unto jag tagit min hämnd,
Falla skall dock ilskne mannen,
Nidingen bringas om sitt lif.«

Under spel han tågar till kriget,
Och med jubel till Untola hän,
Och han yttrade då och sade:
»O du Ukko, den högste bland gudar!
O, att du nu mig skänkte ett svärd,
Svärd, som vore det skönsta och största,
Och som skulle åt hopar förslå,
Dög till att möta hundradetal!«
Fick då ett slagsvärd efter sin önskan,
Svärd, som af alla var skarpast och bäst;
Och med det han fällde allt folket,
Ödde Untamo-stammen ut;
Husen brännde han upp till aska,
Bragte allt till gnistor och rök,
Endast stenar af härden qvarstå,
Och af gården rönnen allen.
Kullervo Kalervo-sonen
Återvände slutligen hem,
Hem till sin döde faders stugor,
Och till sin fostrares åkerfält;
Stugan finner han vid sin hemkomst
Öfvergifven, öde och tom,
Ingen bjuder honom famnen,
Ingen stiger att räcka sin hand.
Hand han räckte då åt härden,
Kallnade voro kolen deri;
Och deraf han nogsamt märkte,
Att hans mor ej mer var i lif.
Hand han räckte då åt ugnen,
Stenarna voro kalla deri;
Och deraf han nogsamt märkte,
Att hans far ej mer var i lif.

Sänkte då blicken ned mot golfvet,
Golfvet var ej städadt och rent;
Och deraf han nogsamt märkte,
Att hans syster ej mer var i lif.
Derpå gick han till landningsstället,
Der fanns ej mera någon båt;
Och deraf han nogsamt förmärkte,
Att hans bror ej mer var i lif.
Då begynnte han bittert att gråta,
Gret så en dag, gret ock två,
Och derunder han yttrade detta:
»O du, min hulda, döda mor!
Hvad har du väl åt mig qvarlemnat,
Medan du lefde på jorden än?«
»Ej du mer lär höra min stämma,
Om jag ock står på ditt ögonlock,
Om jag ock på dina tinningar snyftar,
Gjuter min sorg, då jag står på din hjessa.»
Men då vaknar modren i grafven,
Och hon talar ur mullen så:
»Qvar jag lemnade hunden Musti,
Att du med den kan gå på jagt;
Tag då denna din hund och vandra
Ut till de vida ödemarker,
Inåt den vilda skogens djup,
Vandra till skogsjungfrurnas boning,
Till de blåklädda tärnornas hem,
Bort till sluttningen af skogsslottet,
Att du din näring må söka der,
Bedja dig del af deras håfvor.«
Kullervo Kalervo-sonen
Tog så denna sin hund och gaf sig

Att snabbfotad långs vägen vandra
Inåt den vilda skogens djup.
När han gått ett stycke af vägen,
Vandrat åt skogen under en stund,
Kom han till den rysliga fläcken,
Råkade stiga på samma täppa,
Der han kränkt den unga jungfrun,
Skändat sin egen moders barn.
Der gjöt doftande gräset tårar,
Gröna ängen sin klagan sjöng,
Späda blomstren i sorg voro sjunkna,
Ljungens blommor beklagade djupt
Denna kränkning af unga jungfrun,
Skändning af egen moders barn;
Ej mer frodades späda gräset,
Ljungens knopp ej blomma mer slog,
Blomma ej nånsin slog på det stället,
På den olycksbringande fläck,
Der han kränkt den unga jungfrun,
Skändat sin egen moders barn.
Kullervo Kalervo-sonen
Blottade då sitt skarpa svärd,
Han beskådar det och vänder,
Undersöker och frågor det gör;
Så han frågar af skarpa svärdet,
Om det hade lust i sin håg,
Lust att förtära brottsligt hjerta,
Och att dricka skändare-blod.
Svärdet anade mannens afsigt,
Fattade hjeltens fråga rätt väl,
Och till svar det detta sade:
»Hvarföre skulle jag ej ha lust,

Lust att förtära brottsligt hjerta,
Och att dricka skändare-blod,
Jag förtär ju ock skuldfritt hjerta,
Dricker nog ofta brottlöst blod.«
Kullervo Kalervo-sonen,
Unga mannen med strumpor blå,
Stötte då svärdsfästet i marken,
Och det i jorden tryckte in,
Mot sitt bröst han riktade spetsen,
Sjelf mot dess udd han störtade sig,
Och så gjorde han sjelf sin bane,
Famnade så sin tidiga död.
Detta var unga mannens bane,
Kullervo-hjeltens ändalyckt,
Och så slutade stolta kämpen,
Så den olycksförföljde dog.
När då gamle Wäinämöinen
Hörde, att Kullervo slutat sitt lif,
Kämpen gått ur de lefvandes antal,
Yttrade han och sade så:
»Icke må du, o kommande slägte,
Vrångvis fostran åt barnet ge,
Låt det ej vårdas af elak vårdare,
Vaggas af främmande vaggerskor in!
Barn, som fått en vrångvis fostran,
Son, som vårdats af elak vårdare,
Lär sig aldrig att något begripa,
Får icke nånsin manna-förstånd,
Om han ock blifver gammal till åren,
Växer och stadgas väl till sin kropp.«

Aug. Ahlqvist.

Några blad ur Finnlands häfder för K. Gustaf I:s regeringstid;

af

J. J. Tengström.

I.

Från Sverge genom mellanliggande haf afsöndrade, inom eget land genom åsar och vattendrag på mindre områden fördelade, spridde, bortgömde och förenade, mot bråd fremmande inflytelse förskansade, öfvade och härdade i gemenskapen med en stilla sträng, sparsamt mild natur, kunde Finnarne, så vidt på deras land och dess lägen ankom, oaktadt sin fåtalighet, i talrikare, mäktigare folks grannskap, bibehålla sig, och fortplanta inom sig sin karakter, sed och språk, sin egna gestalt af mensklig tillvarelse. Att ett utifrån meddeladt samhällstillstånd ledde till ny inhemsk sedlig odling, att detta såsom dyrbaraste gåfva och välgerning kändes, att dess ursprungligen fremmande, öfverhetliga upphof, stöd och skydd, såsom af Gud gifven högsta makt, orubbligt tacksamt och trofast hyllades, sammanhörde med hvartannat, sammanslöt finska folket inom sig, och gjorde det förtjent af sin lycka samt värdigt att hållas i helgd.

Öfverallt, hvarest Finnarnes vid sjölif och kustnäringar ovane östre grannar af den väldiga slaviska folkstammen först nalkades nordens medelhaf, Östersjön, stannade de dels sjelfmant på afstånd derifrån, dels funno de sig uti att från dess stränder utträngas. Deremot kunde de äldste, i hörnet af samma hafs begge stora vikar bosatte Finnarne icke undgå att af motsvarande skandinaviska till sjös erfarna befolkning få besök. Derigenom tillskyndades dem redan i äldre medeltiden, att svenska väldet och kristendomen hos dem infördes. I äldre liksom i nyare tid utbredde sig med och genom handelsrörelse mensklig odling och förädling. Enligt hvad finska språkets gamla egna tillgånger och fordna poesi ådagalägga eller antyda, hade Finnarne dessförinnan, framom alla sina ännu i öster utgrenade stamförvandter, tillegnat sig mensklig odling. Sannolikt hade, innan de i Finnland fästade sina bopålar, folkflyttningar i andra verldsnejder skänkt dem gemenskap med det slägte af nationer, åt hvilket bildningen i verldshistorien synes förnämligast hemfallen. Men inom sig sjelfva sammanslötos de till ett större helt och uppgingo för sig sjelfva såsom ett folk, först derigenom, att de med Sverge, katolska kyrkan och Europa införlifvades.

Genom den utifrån införda samhällsordningen och genom kyrkliga inrättningar utbreddes eller skyddades förbindelser landets från hvarandra aflägsnare bygder emellan. Finnarne hade, synes det, innan de underlades svenska väldet, upptagit och på fredligt vis intagit isynnerhet sydliga och sydvestliga delar af landet. Med Sverge förenade, utsträckte de sina bosättningar, medan förut bebygda trakter tillika tätare befolkades. De underlade sig sitt nuvarande land i det hela först efter det de sjelfve blifvit svenska väldet underlagde. Finnland eröfrades åt Sverge genom Finnarne sjelfva. Men denna fredliga eröfring uppkom och fortsattes med stöd af svensk

samhällsordning. Från det tidigt bebodda, tätare befolkade sydvestra Finnland utgick en handelsrörelse, hvilken småningom omfattade allt fjermare, dessförinnan upptagna, men genom sin aflägsenhet bortgömda landsändar och satte dem med det hela i förbindelse.

Under skydd af samhällsordning vaknadt bar det groende näringslifvet i sitt sköte saknaden af närmare delaktighet i hennes inrättningar. Lämpad efter nordiska, till en del gemensamma lägen och förhållanden, från svenska folket i dess helhet utgången, var Sverges rättsförfattning jemväl i Finnland för inhemskt folklifs sjelfbestånd särdeles gynnsam. Detta främjades af kristendomens, utan åtskillnad mellan rika och fattiga, herrar och tjenare, folken omhuldande allmänlighet. Finnlands egen kyrkostyrelse utgjorde en ständig, jemväl för landets särskilda samhällsbehof vaksam och verksam förening dess inbyggare emellan. Derigenom att samhällsförvaltning och lagskipning utifrån infördes, saknades deras meddelanden på landets språk. Behof deraf och medel dertill uppstod och tillkom från samma håll.

Såsom svenska väldets första insteg i Finnland sannolikt af kustbefolkningens ömsesidiga tidigare närings- eller handelsgemenskap fått sin anledning, så hade de tillbaka åter åt samma privata gemenskap. likaså, troligtvis, gifvit nytt lif. Genom Svenskars öfverflyttning till spridda finska kustorter, hade en Finnland sjelft tillhörig svensk befolkning uppkommit. Denna hade stannat vid sina första bosättningar i hafvets grannskap. Särskildt genom dessa Svenskar och en först åter hos dem på näringsväg inledd bekantskap med finska språket främjades bland Finnarne samhällsordning. Samma, hos landets jordbrukande och näringsidkande svenska inbyggare tillgängliga språkkunskap erbjöd sig, synes det, genast såsom utväg för ett offentligt behof deraf, då lagskipning inrättades och

hennes tolkning på landets egna tungomål erfordrades. Uppkomsten af egna inhemska, med landets förhållanden bekanta och sjelfva af dem delaktiga, lagskipande myndigheter befordrades likaså derigenom, att lagens tungomål för en del af landets inbyggare utgjorde modersmål.

Genom muntligt bruk i rättegånger och dervid uppkommet återgifvande af svensk lag, grundlades ett motsvarigt finskt lagspråk. Denna lags skriftliga öfversättande kunde icke komma å bane, då till och med dess egna språk vid denna tid i sjelfva Sverge höll på att från skriftligt bruk uttrångas samt för latinet gifva vika. Att svenska lagskipningen med rättesnören af romerskt-katolskt eller jemväl tyskt ursprung beblandades, låg äfvenså emot hennes inneburna rigtning till offentlighet.

Men den upprättelse statsmakten genom konung Gustaf I erhöll, visade sig genast för särskilda samhällsförhållanden synnerligt välgörsam. Att konungen sjelf afgörande ingrep omedelbart i det minsta liksom i det största af allmänna ärender, öfverensstämde med hvad i sjelfva verket fordrades, eller stred icke emot hvad hans folk ansåg erforderligt. Upptuktelse vederfors många gamla, både i högre och lägre kretsar utbredda, med ursprunglig lag och gemensamt väl oförenliga, samt blott egennyttiga, råa, osamhälliga anspråk. Länge endast föga märkbart upplefde, i skötet af den groende nya samhällsordningen, ett dåmera jemväl för hennes framgång betydelsefullt medelstånd. Behofvet af särskilda bestämdare statsinrättningar började småningom känna sig. En långt före dessas tillkomst mognad saknad af dem antyder sig, i det att sedermera flera, isynnerhet angelägna och vigtiga, högre embetsverk liksom på en gång, eller inom ganska kort tidrymd af nästföljande århundrade, det ena efter det andra få sin stiftelse och grundläggning.

Om förhållanden i Finnland på konung Gustaf I:s tid har vår tid vunnit en mängd af vigtiga upplysningar. Dessa syntes genom sammanställning efter innehåll kunna sjelfva sins emellan få och gifva förklaring, samt i och med detsamma utvisa tilläfventyrs ännu afhjelpliga luckor.

Medan inhemsk svensk rättsförfattning i medeltidens fortgång under fremmande, för hennes utveckling likväl oumbärlig, odlings inflytelse, rubbats, och bland annat den högsta lagskipning, som räfsttingen ålåg, kommit af sig och förfallit; hade i dessas ställe i Finnland af Konung Erik af Pommern, sannolikt redan vid konungens besök der 1407 eller i följe deraf, en landsrätt blifvit tillsatt. I öppet bref af den 16 Januari 1411 om finska allmänningars utskiftande helsar konungen »alla de der bygga och bo under den landsrätt vår nåd haf»ver skipat i Åbo» [1]. Till »våra älskeliga goda män, der vi »hafve befallt sitta öfver landsrätten i Österland i Åbo» skrifver han den 22 November 1414 med förebråelser i följande ordalag inledda: »Vi undre storliga, att de fattige män af »Österland söka oss så fjerran med deras käromål, efter det »vi hafve eder ytterligare befallt, att höra och rätta alla ären»der der i landet, och skipa allom rätt» [2]. Från året derpå 1415 den 25 Juni finnes ett öppet bref af samma landsrätt, om råer mellan Tavastland, Satakunta och Savolaks [3]. Stadgar för sin fortsättning får denna rätt ännu, eller först långt senare, genom ett den 29 Oktober 1435 af samma konung gifvet öppet bref, hvarvid de gamla räfsttingens inrättning såsom föresyn iakttages. Angående räfsttingen hade varit stadgadt, att de en gång om året i hvarje lagsaga skulle anställas. För det räfstting, som i Åbo borde gå för sig, hade dagen efter S:t Henriks fest varit utsatt. Den i stället stiftade landsrätten skulle, såsom 1435 bestämdes, årligen samman-

träda näst före S:t Henriks dag om sommaren, den, som upplysningsvis kan tilläggas, vid årsdagen af biskop Henriks liks ditflyttning från Nousis vanliga marknadstiden., Konung Erik ville, som han åter betygar, med denna landsrätt hafva för Finnland ersatt, att han icke oftare kunde ditkomma, och att han ej eller utan mycken svårighet derifrån på så långt afstånd kunde af finska bönderna med deras ärender besökas [4]. Men dessutom blef, genom ett annat, samma dag eller äfvenledes den 29 Oktober 1435 gifvet, öppet bref Finnlands biskopsstift, som dittills haft blott en lagman, i tvenne lagsagor fördeladt, hvarvid åter finska allmogens till konungen inkomna klagomål, eller enkom det, att lagmansting saknats, jemväl äro åberopade [5]. Afvikelser från förordningen om landsrätten, i tiden för dess anställande, visar en och annan gammal handling. Så ett af riksföreståndaren Sten Sture vid landsrätt å Åbo rådstuga den 6 November 1470, om en äng, gifvet dombref. Så tvenne andra urkunder: ett intyg den 17, och ett dombref påföljande den 20 Oktober 1488 i Åbo utfärdade [6]. Men å ett dernäst numera bekant, 1510 omkring den 29 Juli, likaledes af dåvarande högsta lagskipande myndighet, gifvet utslag nämna sig i början af detsamma fyra domare, Södermanlands lagmän Johan Arendsson, Axel Larsson, och Finnlands begge lagmän Klas Henriksson (Horn) samt Henrik Stensson, med tillägg, utan att hvarken landsrätt eller räfstting omtalas, blott som följer: »då vi för rätta sutto i Åbo »rådstuga efter vår käre herres och höfvidsmans herr Svante »Nilssons, Sverges rikes föreståndares, begäran och befallning»; hvarpå sedan, som enkom märkligt synes, jemte för öfrigt uppgifna närvarande herremän, främst anföres »ärlig och väl»boren qvinna, fru Mätta, vår käre förenämnde höfvidsmans »husfru» [7]. I tvenne dombref åter från 1513, den 21 Juli och den 6 Augusti, skrifver riksföreståndaren Sten Sture den yngre,

likaså utan domstolens skilda eller egna betecknande, blott och allenast: »då jag för rätta satt på rådstugan i Åbo» [8]). Men närmare efter det att så kallad landsrätt i Finnland tog sin början, eller jemväl från denna tid förekomma dombref, i hvilka det heter, att de å räfstting utfärdats. Ett sådant är gifvet 1410, detta i Ulfsby 1410 söndagen efter S:t Henriks dag; ett annat 1420 [9]); ett tredje den 11 Juni 1437 i Åbo [10]), detta åter alltså jemväl ungefär på ort och tid, hvilka för landsrätten voro bestämda, samt härmed synbarare, tyckes det, antydande, att benämningen af räfstting i stället för den af landsrätt framgent understundom brukats. Som vid datum å främst nämnda dombref kan anmärkas, förekommer i fortsättning under kyrkoreformationens tidehvarf en mängd af mer eller mindre offentliga urkunder, som på sön- eller helgdagar utfärdats [11]). Men under loppet af femtonde århundradet, med det påföljande jemfördt, hade i och för Finnland konungsdom, som det hette, oftare utfallit. Äldre samhällsförfattning återställdes väl öfverhufvud från och med konung Gustaf I:s regering, eller gjorde sig småningom å nyo gällande i flera allmänna förhållanden. Men rättegångsverket i det hela rönte ingen särskild, på djupet deraf ingripande omvårdnad. Förnämligast blott genom klarare vaknad saknad af förbättringar deri, gick det dem och en framtid till mötes.

Bland k. Gustafs första förnämsta anhängare i Finnland framstå Knut Eriksson till Laukko, bröderne Erik och Ivar Fleming samt Björn Klasson till Leppas (numera Stjernsund). Knut Eriksson var långt förut riksråd; åtminstone redan 1504. I en förordning om flera kyrkors anläggande i Finland, hvilken rikets råd då utfärdade, och der de i början hvar och en stå nämnda, anträffas jemväl Knut Eriksson. [12]). Vid samma tid hade han Österbottens domsaga. Såsom lagman dömde han 1513 om råer mellan Sastmola och Hvittis. Året derpå

1514 nämnes han uttryckligen såsom lagman i Österbotten och Satakunta, hvilka landskap egentligen, äfvensom Åland, hörde till norrfinne lagsaga. I nästnämnda egenskap höll han s. å. ting i Birkkala. [13]). Att i Österbotten första lagmansting af honom 1517 förrättats, uppgifva gamla handskrifna anteckningar om detta landskap [14]). Par af honom de nästföljande åren gifna lagmansdomar förvarar delagardiska biblioteket å Löberöd i Sverge. I den ena, från 1519, stadfästar han ett 1462, af Olof Brodersson vid ting i Pelkäne, gifvet råbref [15]). I den andra, från lagmansting i Kumo 1521, meddelar han, i häradshöfdingen Anders Slattes närvaro, stadfästelse å ett, med nästanförda äldre nära lika gammalt, utslag af Peder Sverd vid häradsting 1466 rörande Ylistaroboers af samma Kumo socken fisk- och qvarnvatten [16]). Att ytterligare 1522 »Knut Ersson, lagman i Österbotten och Satakunta, hållit vinterting för allmogen af Kyro socken, i ärlig svens närvaro, Göran Helsing, fogde på Korsholm, torsdagen näst efter sancti Sigfrids dag», förmäla, med här intagna ordalag, de nyss åberopade gamla österbottniska anteckningarna. En senare uppgjord förteckning öfver lagmän i norrfinne lagsaga anför vid åren 1507—1518 blott Henrik Stensson [17]). Att inom området af samma lagsaga på denna tid två lagmän dömde, ses af det förestående. Äfven den andra finska lagsagan synes då varit skiftad. Till henne skulle, jemte Nyland och Tavastland, egentligen äfven höra Östra och Vestra Karelen, såsom de, Savolaks inbegripet, i k. Eriks anförda bref af 1435 få heta. Men om Knut Erikssons till Laukko måg Arvid Eriksson (Stålarm) finnes antecknadt, att han åren 1510, 1515, 1525 förekommer såsom lagman i Karelen [18]). Såsom ytterligare antydning rörande norrfinne lagsaga åter, kan anföras, att bland sex »Svea rikes råd och män i Finnland», dem ett försåtligt konung Kristian tyranns bref af den 10 Juni 1520

helsar, ställas, näst söderfinne lagmannen Klas Henriksson (Horn), efter hvarandra Knut Eriksson och Henrik Stensson [19]), hvilke begge, som det här nyss anförda utvisar, åtminstone icke långt förut ännu innehaft hvar sin del af samma lagsaga. Knut Eriksson, hvilken ett 1523 i Stockholm uppsatt köpebref ännu jemväl nämner såsom lagman i Norrfinnland [20]), utmärkte sig bland rikets der då församlade råd, i det han motarbetade bekräftelsen af Lybecks handelsprivilegier, eller, som den gamla berättelsen lyder, icke gerna ville för sin del besegla dem, samt förespådde, att sedan rikets gäld till Lybeckarne vore betald, desse skulle, som följden jemväl blef, ytterligare påyrka eller söka med våld bibehålla vunna förmåner [21]).

Då samma år flera nya riksråd utnämndes, tillföll samma värdighet i Finnland bröderna Erik och Ivar Fleming samt Björn Klasson [22]), hvilke dernäst i Söderköping, jemte åtskilliga åter samlade rikets råd, genom öppet bref förbundo sig vilja med k. Gustaf försvara hvad mot k. Kristian hade skett [23]). För öfrigt voro på denna tid, och länge efteråt, vanligen riksråden kring hela landet spridde, efter som de å skilda orter hade sina sätesgårdar; i följe hvaraf jemväl de, hvilke sålunda voro i Finnland fästade, der vanligen stadigt vistades, äfvensom deras slägter sitt finska fosterland varaktigt tillhörde. Blott de utmärktaste, hvaribland bröderne Erik och Ivar Fleming för sin tid måste räknas, plägade till vigtigare öfverläggningar oftare inkallas. Men konungen uppehöll sig ej eller sjelf desto beständigare i Stockholm, utan ganska vanligt å slott och gårdar på närmare afstånd från hufvudstaden, till hvilka då jemväl riksråd, som påkallats, samlade sig. Jemte Ivar Fleming finnes Björn Klasson bland de rikets råd, som vid riksdagen i Westerås 1527 utfärdat ett och annat öppet bref; äfvensom han och begge Flemingarne voro med

vid Strengnäs herredag 1529 och vid arfföreningen i Westerås 1544; då deremot Knut Eriksson till Laukko, tilläfventyrs för sin höga ålder, vid intetdera af dessa tillfällen hade infunnit sig [24]).

Enligt dermed att lagmansembetena dåmera, i följe af förhållanden som under medeltiden tillkommit, vanligen, ehuru icke alltid, tillhörde riksråden, erhöllo begge Flemingarne snart Finnlands begge lagsagor. Men såsom Knut Eriksson först tillika varit riksråd och häradshöfding samt sjelf förrättat häradsting, så finnes åter riksrådet Björn Klasson hafva i Hollola härad beklädt domare-embetet. Ur hans vid ting der 1543 förda dombok har ett gammalt utdrag bibehållit sig. Men jemte lagmansembetena voro åt Erik och Ivar Fleming dessutom ofta äfven högre krigsbefäl anförtrodda. Mellan civila och militära tjenster gjordes ingen skillnad. Att Ivar Fleming 1524 fick norrfinne lagsaga, hade till påföljd uppträden mellan honom och Knut Eriksson till Laukko, hvarvid, liksom ofta i detta öfvergångsskifte två stora tidehvarf emellan, jemte lysande förtjenster hos de utmärktaste enskilda, tillika gemensamma skuggsidor, i sällsam blandning om hvarandra, framsticker. Utan att för öfrigt tillgången är synlig, erhöll Knut Eriksson året derpå 1525, och enligt hvad af det här ofvan anförda aftages, då för andra gången, fullmakt att vara lagman i Satakunta och Österbotten [25]). Att härvid icke förblef visar sig snart.

Men Ivar Fleming, som tills vidare blott bibehöll den öfriga delen af norrfinne lagmansdöme, finnes framgent inom området af denna, och åtminstone ännu 1538, tillika hafva dömt såsom häradshöfding. Ett från samma tids lagskipning länge bibehållet, i sitt slag sällsynt minnesmärke, Ivar Flemings tillsammans förda »lagmans- och häradsdombok öfver Masku och »Vemo härader från 1524 till 1531», innehållande blott fåordiga

anteckningar om förekomna mål, gick i och jemte Universitetets bibliothek i Åbo vid branden der 1827 förloradt [26]). Som Vemo och Masku härader, i hvilka Norra Finnland, nordliga numera så kallade Egentliga Finnland, var fördeladt, åtminstone något senare hvardera skildt hade sin domare, så torde de jemväl förut likaså varit skilda; och skulle sålunda Ivar Fleming på sin hand en tid bortåt förenat icke blott ett, utan till och med, som sällan torde medgifvits, tvenne häradshöfdingeembeten inom sin egen lagsaga. Men efter 1531, hvarmed hans nästnämnda dombok stannade, innehade han åtminstone icke mer Masku häradsrätt. Ett af Sten Henriksson, såsom häradshöfding der, vid ting i Reso den 30 Juni 1532 utfärdadt dombref finnes ännu i behåll. Fullmakt å samma häradsrätt erhöll sedermera, den 19 Maj 1539, Henrik Klasson (Horn) till Kankkas [27]). Men öfverhufvud icke sällan voro lagmännerne tillika häradshöfdingar. Ivar Flemings ofvannämnde företrädare Henrik Stensson, som vid år 1506 kallas häradshöfding i nyss omtalda Vemo härad, finnes 1511—1521 hafva hållit häradsting i Lappo socken [28]).

Från första årtiondet af k. Gustafs regering tillkommer ett, isynnerhet skarpt i ögonen fallande, märke på rättegångsverkets obestånd. Erik och Ivar Flemings en broder Jakob Fleming erhöll af konungen den 17 September 1526 Kumo häradsrätt i förläning mot förbindelse att till kronans tjenst hålla fyra karlar med hästar och dragtyg. Som Kumogårds län innefattade hela Satakunta, hvilket i ett öfra och ett nedra härad var fördeladt, torde tilläfventyrs den nyssnämnda förläningen i Öfra Satakunta häradsrättt egentligen hafva bestått. Denna förläning frångick honom 1529. Som konungen tillskref honom, hade han der brukat orätt och våld, samt tagit åker och äng, säd och hö från bönderna, hvilka bedt för Guds skuld få komma tillbaka under Åbo slott. Det borttagna

befalldes han återställa, tills han, som inom den honom upplåtna domsaga jemväl haft jord i förläning, detsamma inför oväldig domare bönderna afvunnit. [29]).

Hvarken räfstting, eller som det i Finnland en tid bortåt hette, landsrätt hade på länge hållits. Konungen kom dit sjelf 1530 på ett besök, hvarvid riksrådet Knut Andersson (Lillie) från Sverge följde öfver. Åt denne uppdrogs af konungen sedermera ransaknings anställande för angifvelser, som mot Ivar Fleming och då åter jemväl mot Jakob Fleming inlupit. Finska bönders klagomål mot Jakob Fleming hade konungen dessförinnan i Stockholm, i närvaro af riksråd, sjelfva pingstdagen s. å. 1530, mottagit [30]). För rättvisans handhafvande och lagskipningens upprättelse var från och med k. Gustafs regering till en början åtminstone det vunnet, att allmogen säkrare åter omedelbart på högsta ort kunde anföra sina besvär. Men behofvet af denna rättighet, som bönderne enligt urgammal häfd åtnjöto, var också till en början åter åtminstone lika så trängande som någonsin förr. Erik och Ivar Fleming, af hvilka högsta vanliga lagskipning inom landet sjelft berodde, hade hvardera inom sin lagsaga vidsträckta förläningar. De voro utsatta för ovanliga frestelser till, samtidigt mer och mindre vanligt, egenmäktigt förfarande, dem de ej eller motstodo.

Emellertid finnes af konungen sjelf under hans nyssnämnda besök i Finnland 1530 räfstting hafva varit anstäldt. Sådan högsta lagskipning förrättade konungen personligen åtminstone i Åbo. Ett dervid afgjordt mål faller i ögonen. Hemmansegare i närbelägna Pisu by återfordra af staden någon jord, hvilken de, för ett länge sedan på stadens fäherde föröfvadt dråp, skulle mistat, men nu vilja, såsom pantgods och redan med penningar ersatt, återbekomma, enligt hvad konungens derpå den 2 September gifna utslag, något otydligt

tyckes det, förmäler [31]). Som bekant kunde, enligt då gällande äldre rättsförfattning, de flesta brott genom böter och förlikning försonas. [32]). Med det anförda syntes ett annat minnesmärke, af dylik lagskipning här kunna sammanställas. Mera mot slutet af k. Gustafs regeringstid, under krigsåret 1556, var en landsknekt angifven, att hafva för en bondhustru i Visulaks socken (icke kyrko- utan kronosocken, länsmansdöme) i Nyslotts län, kommit, enligt gamla ordalydelse, »i skada och dråp». Men som derjemte anmälts och besannats, att han, efter gerningen gripen och fängslad, till målsegarne, hustruns barn och arfvingar, 120 mark örtuger utbetalt, erhöll han deröfver den 3 Juni s. å. (1556) af länets befallningsmän Ture Bjelke och Gustaf Fincke bevis, samt befriades och lösgafs, dock, som utslaget tillika lyder, på konungens nåd och onåd, hvad han i underdånighet förvärfva kunde [33]). Bland en mängd angifvelser, som samma krigsår 1556 mot en underbefälhafvare Joen Varg anförts samt jemväl af honom till någon del erkänts, förekommer, det han, efter att i dryckenskap hafva slagit en karl ihjäl, derpå till mansbotens erläggande af hvarje knekt ett öre, af hvarje befallningsman en half mark uttagit [34]). Angående förenämnda, af Nyslotts befallningsmän gifna hänvisning till konungens nåd, syntes här upplysningsvis ytterligare kunna anföras, att sådant tillägg icke förekommer vid ett under konung Erik 14:s regering, i ungefär dylikt mål, fäldt utslag. I Viborg den 19 Februari 1567 inför borgmästare och råd, i närvaro af befallningsmannen derstädes Arvid Olofsson (Stålarm) [35]), hade en borgare anmält, på välbördige och stränge riddares, herr Hans Björnssons vägnar, att dennes tjenare genom, såsom samme riddare dernäst icke ovanligtvis tituleras, »hans stränghets» broders, Klas Björnssons, hand omkommit; hvarpå rätten förklarat Klas Björnsson för allt vidare tilltal dermed fri, att af honom åt tjenarens,

jemte några slägtingar, då äfven närvarande moder skulle erläggas, för en kristlig mansbot, 130 mark örtuger [36]). Nämnde begge, sjelfve icke ens tillstädes komne bröder, riksrådet Björn Klassons till Leppas söner, voro sista ättlingarne af denna, på sin tid i Finnland ansedda, förmögna adliga slägt. Den stadgade mansboten var, i förhållande till varornas låga pris eller myntets höga värde, ganska dryg. Myntet hade dock under k. Gustafs regering försämrats, så att då med två mark örtuger vid 1525 års kröningsgärd en tunna råg löstes, och på samma tid ett lod silfver beräknades till en mark örtuger, så svarade kring 1540 tre mark efter örtugsberäkningen mot två lod fint silfver [37]). Men vid k. Gustafs eget förenämnda, i Åbo 1530 den 2 September gifna, utslag tillkommer, såsom rörande konungens öfriga samtidiga lagskipning i Finnland, ett dagen derpå å Åbo slott utfärdadt öppet bref, deraf föranledt, att riksrådet och lagmannen Henrik Bitz's enka, fru Anna (Tott) klagat, att henne föga rätt skett, samt att hon af lagmän, häradshöfdingar och fogdar till konungen förvisats; hvarpå konungen, för att icke med hvarje hennes ärende bekymras, anbefaller, det henne, hvar helst hon för rätta komme, hjelp och bistånd skulle vederfaras [38]). Äfven härvid framlysa vidsträcktare samtidiga, dels lagliga, dels olagliga förhållanden. Lagligt kunde domare på grund af sin okunnighet, som dock med ed skulle betygas, till konungen hänskjuta förekommande mål. Men olagligtvis hade blifvit ganska vanligt, att landets egna domstolar omedelbart af rättsökande sjelfva förbigingos. Nyss nämnda fru Anna sökte 1534 åter konungen å Svartsjö, der bland åtskilliga rikets råd äfven från Finnland Erik Fleming var tillstädes. Som hon då klagade, hade en i Sääksmäki belägen vattenqvarn, hvilken enligt gamla dombref, äfvensom efter Erik Flemings för tillfället afgifna intyg, redan hennes förfäder tillhört, blifvit henne fråntagen; hvarpå utslag

föll, att hon skulle få annamma samma qvarn igen, och att ingen måtte deremot göra henne förfång [39]). Härmed åter kan ytterligare sammanställas, att året förut, 1533, ett mål från Finnland förehades vid domstol i Upsala, i hvilken enligt konungens förordnande, under hans vistelse der pingsttiden s. å., jemte stadens borgmästare och råd, tre riksråd sutto. En borgare från Ulfsby stad, Klas Skrifvare påstod mot konungens tjenare Anders Pehrsson, att Lautila hemman i Ulfsby socken, hvilket denne olagligtvis fått af sin fader till skänks, på grund af arfsrätt hans hustru och hennes medarfvingar tillhörde; hvilket genom samma rätts af konungen sjelf stadfästade utslag dem jemväl tillerkändes. Men ganska ofta tyckas alldeles vanliga mål äfven omedelbart af konungen ensam hafva blifvit afgjorda. Medan han året derpå i Juni vistades å Gripsholm, gaf han den 10 i samma månad åt sin »troman» Hans i Bussila bekräftelse å bref och bevisningar lydande, att dennes styfson, konungens småsven, Jöns Nilsson vore till godset Hepjoki i Piikkis närmast »byrdig», samt att Hans, å styfsonens vägnar, mot en domkyrkan tillkommande redlig »stadga», skulle få samma gods behålla och bruka, »efter vi icke annat besinna »kunne, än att samma bref äro skäligen utgifna», skrifver konungen [40]). För öfrigt tyckes jemväl Finnlands egne högste embetsmän i förbigående och åsidosättande af landets domstolar hafva gifvit föresyn. Från Nyslott begärdes 1547 af nyss dit befordrade befallningsman Gustaf Fincke, att Jöns Knutsson till Laukko, son till dåmera aflidna riksrådet Knut Eriksson, måtte rörande ett förhållet arf stämmas honom till svaromål inför konungen sjelf eller dess råd eller flera goda män der i landet [41]). Förgäfves inskärptes sedermera 1563 genom allmän förordning af konung Erik 14 bland annat, att alla klagomål och trätor borde först på häradsting ransakas, och sedan kastas vad under lagmannen [42]). Som jemväl här-

af kan aftagas, fortgick, under k. Gustafs regering, hela tiden, det ofog med omedelbart rättsökande hos konungen sjelf, hvilket dessförinnan inrotat sig. Den högsta lagskipning konungen personligen enligt med gammal laglig ordning i Åbo bestred, torde ej eller sträckt sig till flera delar af Finnland. Och sedermera förflöto åter många år innan räfstting på nytt anställdes.

Emedlertid fortgick den misshandling af domareembetet och dess bestämmelse, hvaraf prof här redan visat sig i tillgången vid lagsagors och häradsrätters bortgifvande. Denna fortsättning framsticker skarpt isynnerhet i ytterligare dylikt förfarande med norrfinne lagsaga, som redan genom Ivar Flemings utnämning till lagman derstädes var inledt. Med kyrkoreformationen hade ett godtycke i prestatjensters besättande uppkommit, hvilket torde medverkat, att likaså framgent fullmakter å domareembeten utdelades och tillbakatogos. Ett prof af det förra torde tilläfventyrs här såsom upplysning vara på sin plats. Bland finska stiftets både äldsta och förnämsta pastorater hörde Pedersöre i Österbotten. Detta gafs 1530 åt, såsom en gammal anteckning lyder, Herr Jakob Blome, eller Blomme. Herrar hade under medeltiden länge endast riddare och prelater, slutligen likväl alla prester, äfven de ringaste, fått heta, men icke ens riksföreståndarena, om de icke varit riddare. Det katolska bruket synes efter reformationen i början bibehållit sig. Till kyrkotjenst, åter ännu efter katolskt talesätt, i samma Pedersöre utnämndes 1534 Jöns Fordell; hvarpå Blome fick åtnöja sig med frälsefrihet för tre hemman och två tunnor smör årligen af efterträdaren [43]. Ungefär lika godtyckligt såsom om Pedersöre prestgäll, blef ungefär vid samma tid om norrfinne lagsaga förordnadt. Riksrådet Knut Eriksson till Laukko, 1525, som sagdt, för andra gången till lagman i Satakunta och Österbotten utnämnd, finnes året derpå, 1526, vid lagmansting i Oripää by af Lojmi-

joki, gifva utslag i en råtvist [44]. Ytterligare för år 1531 anträffas han uttryckligen kallad lagman i nästnämnda begge landskaper [45]. Med Satakunta hade dåmera en förändring timat, i det att hela denna del af landet 1529 tillagts till förläningar, hvarmed der konungens svåger grefve Johan af Hoya dessförinnan var utstyrd [46]. Domare i nedra häradet af samma Satakunta var Joakim Fleming, hvilken åter han, samma nästnämnda år 1529, då hans bröder Erik, Ivar och Jakob för begångna våldsamheter tilltalades, hade blifvit, på sjelfva nyårsdagen, med Saaris gård i Virmo förlänad, mot förbindelse att derifrån erlägga 300 örtuger i guld [47]. Som för år 1531 vid det nyss anförda tillkommer, i afvikelse derifrån, hölls då, på söndagen näst före fastlagssöndagen, i Hvittis sockens Sampu by, förmodligen i länsmansgården af samma namn, lagmansting, icke af Knut Eriksson, men dock i hans samt Joakim Flemings närvaro. Det förrättades af grefve Johan till Hoya, som dervid stadfästade nyssnämnde lagman och riksråd Knut Erikssons samt fordne häradshöfding Peder Sverds i samma mål gifna domar [48]. Men samma år (1531), åter på söndag, den 23 Juli, höll Knut Eriksson sjelf, såsom lagman i Österbotten och Satakunta, sommarting med allmogen i Pedersöre socken [49]. Joakim Fleming finnes dock åter 1533 i Euraåminne socken hafva förrättat, som den gamla uppgiften kallar det, öfverlagmansting, hvilket grefve Johan till Hoya och och Knut Eriksson öfvervarit [50]. Otvifvelaktigt synes emellertid, att den sistnämnde ännu tills vidare vid sitt lagmansembete qvarstod. Att han vid nästnämnda tillfällen icke förrättade det, fordrar förklaring. Men Ivar Fleming, ehuru för sina laglösa tilltag nyligen ställd under tilltal, kunde snart derefter med framgång, som påföljden utvisar, göra anspråk på den honom 1525 frångångna, åt Knut Eriksson tillerkända del af norrfinne lagmansdöme. Sannolikt i följe af hans an-

sökning, utfärdar konungen den 23 Februari 1533 en öppen skrifvelse, hvarmed inbyggarena i Norra Finnland underrättas, att detta, som en lång tid förblifvit i tu lagmansdömen skiftadt, numera åter lägges i ett lagmansdöme igen; samt att Ivar Fleming, såsom för sin lifstid rätte lagman öfver hela Norra Finnland, nu dit förordnats. Samme inbyggare i Norra Finnland, hvilke, enligt Flemings öfver dem anförda klagomål, tredskats att åt honom betala lagmansräntan, blefvo genom kongligt bref af den 18 Maj s. å. dertill befallde [51]). Men redan par veckor derefter, den 2 Juni, utfärdades för Knut Eriksson till Laukko kongligt bref å lagmansdömet i Norra Finnland, såsom den gamla anteckningen lyder, hvarjemte Fleming, genom skild konglig skrifvelse, förständigades, att han, »så länge Knut lefde», ej egde med samma lagsaga sig befatta [52]). Det här så kallade lagmansdömet i Norra Finnland vill säga Satakunta och Österbotten. Men åter ännu likväl samma år 1533 den 13 December utfärdar konungen ett öppet bref till alla dannemän i Norra Finnlands lagsaga, hvarmedelst dem förständigas, att Ivar Fleming, deras rätte lagman, låtit konungen förstå, huruledes en del af dem tredskats lagmansräntan erlägga, hvarföre de anbefallas honom godtgöra [53]). I dessa hvarandra korsande förordnanden torde oreda och bakslughet gemensamt drifvit sitt spel. List behöfdes, men saknades ej eller, från konungens sida. Hvad såsom 1533 afgjordt förekommer, förblef ej eller nu ståndande. Par år derefter, medan Ivar Fleming var borta i Danzig, utfärdade konungen den 22 December 1535 öppet bref till Satakunta och Österbottens allmoge, som derigenom underrättas, att emedan deras lagman Knut Eriksson vore sjuklig och gammal, samt sannolikt önskade sin egen son till sin efterträdare, hade konungen åt Jöns Knutsson på Laukko, till belöning för huld och långlig trotjenst, lagmansdömet unnat och förlänat [54]). Den gamla norrfinne lagsagans

härmed jemväl för Jöns Knutssons lifstid stadfästade delning förblef tills vidare, och jemväl många år bortåt, bibehållen. Att efter nästnämnda derom fattade beslut riksrådet Knut Eriksson ej eller länge, eller åtminstone icke mer 1538 fanns i lifvet, utvisar en då ingången arfsförening [55]) mellan hans måg Nils Grabbe och Jöns Knutsson, hvilken dessutom förekommer såsom gift med sin systers styfdotter, Grabbes egen dotter af ett tidigare äktenskap, och sålunda skulle varit sin svågers svärson [56]). Året derefter, 1539, lärer Jöns Knutsson till riksråd blifvit utnämnd [57]), och sålunda uppnått samma värdighet, som hans fader innehaft. Efter hans moder, gamle riksrådet Knut Erikssons till Laukko maka, af en äldre adlig slägt, som i hennes tid höll på att utslockna och å manliga sidan försvann, antogo hans efterkommande det i Finnlands egna högre rättegångsverk, senare jemväl, frejdade namnet Kurck [58]). — Förut åberopade anteckningar rörande Österbottens landskap innehålla, att lagmannen derstädes Jöns Knutsson nästnämnda år 1539 utfärdat synebref mellän Malax och Munsmo i Mustasaari, och att han 1547 på Henriksmessodag hållit lagmansting med allmogen af Kyro socken i Ojaniemi by, i närvaro af fogden i Österbotten Ragvald Halvarsson och häradshöfdingen dersammastädes Anders Vestgöte. Lagmansdomar, som han 1541, 1542, 1547, 1557 utfärdat, förvarar ofvan nämnda delagardiska bibliothek. Ytterligare finnes han 1565 hafva dömt i Hvittis [59]). Något senare ännu qvarstod han vid lagsagan. Men denna frångick honom slutligen; hvarefter han länge ännu fanns i lifvet qvar. Redan 1529 hade han inom samma lagsaga fått Nerpes socken, jemte all konglig ränta och rättighet, i förläning; hvaremot han, ungefär såsom Jakob Fleming 1526 för Kumo häradsrätt blifvit ålagdt, borde, sjelf fjerde, hålla sig med dugliga hästar och goda tyg rustad [60]). Att senare med sådant beting häradsrätter i Finnland skulle

blifvit af konungen bortgifna, finnas dock icke spår till. Men samma år 1535, då åt Jöns Knutsson fadrens lagsaga tilldelades, erhöll han jemväl Österbottens häradsrätt [61]). Inom den gamla norrfinne lagsagan voro alltså de begge der anställde lagmännerne Ivar Fleming och Jöns Knutsson tillika hvardera inom sitt lagmansområde dessutom häradshöfdingar. Men i stället för Österbottens gafs året derpå, 1536, Sääksmäki häradsrätt åt Jöns Knutsson, såsom han, enligt en gammal kort anteckningsordalydelse, tillförene haft det. Häradshöfding i Österbotten blef då den i sådan egenskap här redan nämnde Anders Vestgöte, som der sedermera länge beklädde samma embete [62]).

Som här kan sammanställas, tillföllo häradsrätter icke blott lagmännerna, utan jemväl de å slotten anställda fogdarna, befallningsmännen, hvilka hvar på sitt håll i landets förvaltning utgjorde högsta myndighet. Att denna och domarebefattning på samma hand förenades, kunde för ingenderas bestämmelse vara fördelaktigt. Flera sålunda gynnade embetsmän äro emellertid tillika genom förtjenster mer och mindre utmärkte. Främst må nämnas Måns Nilsson till Achtis (i Lemo), såsom han skref sig, hvilken åtminstone någon tid bortåt njöt konungens synnerliga förtroende. Med fullmakt å häradsrätten i Kumogårds läns nedra härad den 7 Okt. 1533 försedd [63]), erhöll han 1535 fogdebref å nästnämnda län [64]), hvarjemte samma år betydliga medel å länets årliga skatt till lönetillökning för honom anslogos, äfvensom han s. å. den 23 Juli erhöll bref å länets hela småskatt, som den hette [65]). Både såsom fogde och domare förekommer genast här jemväl Jöns Vestgöte. Han och Måns Nilsson få tillsammans konungens fullmakt af den 25 November 1540 att hafva befallning öfver landsknecktarna i Finnland [66]). Framgent ännu några år qvarstod Måns Nilsson vid sina förut innehafda embeten. Då sedermera 1545

den tappre, men i samtidiga ryska gränseförhållanden, som det tyckes, alltför trotsige Nils Grabbe måste från sitt länge å Viborgs slott bibehållna befäl afgå, öfverlemnades detta åt Måns Nilsson med biträde af Gustaf Fincke, mot en af dem den 13 September afgifven skriftlig försäkran [67]). Måns Nilsson tyckes, åtminstone vid denna tid, varit af konungen synnerligt väl ansedd. Kort efter flyttningen till Viborg anhöll han om befrielse eller afsked från sitt nya embete, såsom honom alltför svårt. Men konungen svarade i bref af den 14 November s. å. (1545), det någon annan att sätta dit till Viborg i hans ställe icke funnes, äfvensom för öfrigt eller öfverhufvud så högtförståndige män ej eller just annars vore att tillgå; hvarföre »vi», skrifver konungen, »måtte bruka det folk »vi hafve, och hoppas dock, det hafver, näst Guds hjelp, in»gen mangel, när du och Göstaf» (Fincke) »ville man lägga »viljan vid, der vi ock intet tvifvel om hafve» [68]). Ålagde att öfver vintern qvarstanna, förblefvo begge sedermera med sin embetsverksamhet fästade vid samma landskap; der dock Viborgs och Nyslotts län, redan i äldre tid fördelade, men sedermera åter tidtals sammanslagna, 1547 på nytt från hvarandra afsöndrades; hvarvid Fincke blef till befallningsman å Nyslott förordnad [69]). — Men äfven nyss nämnde Nils Grabbe, som 1534 å Viborg anställts, förenade domare- och fogdeembete. Dessförinnan 1523—1529 var han i Raseborgs län häradshöfding, samt åtminstone 1533 i Haliko härad. Under tiden finnes han 1524 femte dag jul, vid ting i Bjerno hafva gifvit ett utslag, för att här tillägga hvad gamla handlingar [70]) uttryckligen vid handen gifvit. Bland senast tryckta historiska urkunder rörande Finnland anträffas tre dombref, af Henrik Henriksson till Dönisby, å häradshöfdingen i Raseborgs län Nils Grabbes vägnar häradsdom i värjo hafvande, gifna vid ting den 23 Oktober 1536 i Sjundå, den 27 Juni 1538 i

Ingo, den 7 Juni 1546 i Lojo, alla tre om jordagods, om skifte, köp, rågång, och dermed hvardera rörande den vidt besuttne Erik Flemings egendomar. — Samme Henrik Henriksson till Dönisby finnes dessförinnan 1534 i Augusti, å Erik Flemings vägnar, hålla lagmansting i Piikkis, och sedermera, 1550 i September, i Sagu dömma i stället för Klas Kristersson Horn såsom häradshöfding i Haliko och Piikkis härader [71]. — Med dylik förening af embeten, som på Måns Nilssons och Nils Grabbes händer anträffas, förekommer samtidigt fogden å Tavastehus Erik Olofsson (Stålarm). Dit 1532 befordrad fick han s. å. den 28 Oktober dessutom häradsrätten i Borgå härad, som hans fader tillförene haft [72]. — Och nyss jemte Måns Nilsson nämnde Jöns Vestgöte [73]) synes 1530 både såsom fogde i Åbo län, då nemligen, för egennyttiga våldsamheter tilltalad [74]), och äfven samma år såsom domare, i det han utfärdade ett ännu, enligt kort uppgift, i Karkku kyrka bibehållet utslag, rörande Ekosalo holme. Ytterligare för 1536—1544 kallas han uttryckligen häradshöfding i öfra Satakunta, och dernäst åter 1545—1550 under-lagman, d. v. s. tjenstförrättande, i Norrfinne lagsaga. Enligt hvad sedermera 1555, kort före ryska krigets början, ståthållarena i Novgorod skrifva till konung Gustaf, hade desse då nyss från Måns Nilsson, Henrik Klasson (Horn) och Jöns Vestgöte fått ett bref [75]). Och, såsom åtminstone Henrik Klasson Horn, ehuru icke lika med honom utmärkt, qvarstod jemväl efter fiendtligheternas utbrott, Jöns Vestgöte bland befälhafvande. Att krigsyrket ej eller för honom varit fremmande, synes bland annat en gammal uppgift antyda, enligt hvilken, då hans enka å Växiö gård 1563, under hertig Johans och konung Eriks brödrafejd, plundring öfvergått, förlusten af hans vid detta tillfälle bortröfvade harnesk och ridtyg samt gångkläder till intet mindre än 2000 mark uppskattades [76]). — Men bland finska, un-

der konung Gustafs regering, både vid rättegångsverk och länestyrelse på en gång fästade embetsmän, hvilkas minnen om allmänna förhållanden upplysa, visar sig ytterligare jemväl Erik Spåre. Efter sin moder, hvars man var borgare i Nådendål, hade han antagit tillnamn och sköldmärke. Som i senare tid anmärkts, skola på k. Gustafs tid flere finske köpmän haft adelsmäns döttrar till äkta [77]). Medan inhemskt borgerligt medelstånd uppgick, lände till bibehållande af redbara gamla anor och med dem förenade fruktbara erinringar, att såsom Kurckarnes, jemväl andra, mindre lysande, utgångna slägters namn till dessas efterkommande på mödernet öfvergingo. Erik Spåre, som till fogde i Öfra Häradet af Tavastehus län 1533 befordrats, samt året derpå 1534, genom skildt kongligt bref, berättigats till de der åt landsfogden vanligen anslagna krögare-, husmans- och köksmästare-penningar, fick ännu s. å. 1534 nästnämnda härad, enligt egen begäran, afträda, emedan han detta, jemte Nyslotts län, såsom af befallningsmannen å Tavastehus Erik Olofsson (Stålarm) jemväl anmälts, icke hunne förestå; hvarpå det, enligt hvad kort om godt förmäles, skulle Henrik Pehrsson åter tillfalla [78]). Såsom förklaring åtminstone öfver näst antydda, 1534, åt Spåre anslagna inkomster kan tilläggas, att slotten, enligt stat, hvart och ett hade sin skrifvare, kock, köksmästare och stallmästare, hvilka sjelfve af allmogen sina löner uppburo [79]). Domare-embete fick Spåre genom konungens den 15 September 1538 gifna öppna bref, hvari han med Hattula häradsrätt förlänades. Vid denna qvarstod han ännu 1563 [80]). Såsom enstaka bekräftelser kunna par gamla dombref anföras. Vid ting med allmogen i Leihijärvi socken, ännu i nyare jordböcker bibehållen benämning å vestra delen af Hattula, på söndag, den 21 November 1546, förnyar Erik Spåre, såsom häradshöfding i Hattula härad, ett äldre utslag rörande en qvarn i Ohtojoki. Sedermera å ting

i Hattula socken den 28 Juli 1553 dömmer han i råtvist mellan riksrådet Björn Klassons enka, fru Karin till Leppas och Anders Jönsson till Katinala [81]). Emellertid finnes 1540 fogdebref på Nyslott för Peder Månsson vara utfärdadt [82]). Om Spåre åter förekommer, att han jemte flera finska frälsemän, deribland äfven nyssnämnde Jöns Vestgöte, den 7 September 1542 blifvit till slottslofven i Stockholm förordnad [83]). Sedermera, under ryska kriget 1555, 1556, då andre här ofvan anförde befallningsmän samt tillika häradshöfdingar drogo ut i fält, hade jemväl Erik Spåre sitt knektbefäl [84]). Dernäst förekommer han åter, men blott för kortare tid, å Nyslott anställd. Nemligen i början af 1558, då Gustaf Fincke borde inställa sig i Stockholm, förordnades den 9 Februari, i hans ställe, till Nyslott i slottslofven Erik Spåre jemte dåvarande häradshöfding i Öfra Satakunta härad Hans Björnsson till Leppas och Gammelgård, hvilken tilläfventyrs först efteråt uppnådde den riksrådsvärdighet, hvarmed, dock blott enligt osäker uppgift, jemväl han skulle, liksom hans fader, varit beklädd [85]). En efter konung Gustafs bortgång Erik Spåre, på hans äldre dagar, vederfaren utmärkelse kan här, till framhållande af hans minne, slutligen nämnas. Då konung Erik 1561 för sitt frieri ernade resa utrikes, fick grefve Svante Sture konungens förordande att vara Finnlands ståthållare och gubernator [86]). Detta torde sedermera, jemte konungens resa, gått om intet. Emellertid var grefve Sture derigenom anvisad att i finska angelägenheter taga till råds antingen herr Lars Fleming, Ivar Flemings snart derefter genom döden bortryckte ende son, eller herr Fincke, eller, efter som de funnes att tillgå, jemväl Erik Spåre eller Jakob Henriksson (Hästesko). — Men äfven till Gustaf Finckes, liksom till Erik Spåres, minne hör spår utaf, huru domsagor med andra områden för offentlig verksamhet sammanslogos. Hollola häradsrätt, hvilken, som

nämndt. riksrådet Björn Klasson i lifstiden haft, blef några år efter hans frånfälle, med egen tillgång gifven åt Gustaf Fincke. Denne, dåmera å Nyslott anställd, hade af k. Gustaf fått uppdrag att besörja utflyttningar och bosättningar på, som vanlig äldre, halft finsk, benämning lydde, erämarken i Tavastland. I och för detta bestyr anhöll Fincke, genom bref till konungen den 15 Februari 1552, att åt honom, för befrämjande af Hollola befallningsmans erforderliga åtgärder, häradsrätten der måtte öfverlåtas, samt att dåvarande häradshöfding derstädes, den äfvenledes nyss nämnde Jakob Henriksson (Hästesko) måtte annorstädes få ersättning. I konungens svar af den 14 Mars s. å. (1552) godkändes, att Fincke, som orden falla, behölle Hollola häradsrätt; hvarefter konungen om detta underrättar Jakob Henriksson, med tillägg, kort om godt, att konungen icke vore obenägen annorstädes förunna honom underhåll [87]). Häradshöfding i Raseborgs läns östra härad finnes Jakob Henriksson sedermera hafva varit åtminstone kring 1561 [88]), samma år han, som nyss anfördes, blef jemte Lars Fleming, Gustaf Fincke och Erik Spåre af k. Erik 14 åt grefve Sture, för dennes tillernade vigtiga uppdrag i Finnland, anvisad att tagas till råds. Att för öfrigt det egna sätt, hvarpå Jakob Henriksson förlorade Hollola domsaga, ej eller lärer varit desto ovanligare, kan förmodas äfven utaf dylikt, som, från litet senare tid, här till upplysning tyckes erbjuda sig, jemte det att förut k. Gustafs förfarande med prestgällsfullmakter förklaringsvis framhållits. Åbo stads församlings redan 1540 utnämnde kyrkoherde magister Knut blef af konung Erik 1562 på den grund från embetet skild, att han, såsom i fullmakten för efterträdaren åberopas, skulle visat sig på sin plats mindre tjenlig än nödtorften fordrade; hvarefter han likväl året derpå 1563 till biskop i Viborg utnämndes [89]). — Men bland utmärkta män i Finnland, framom här tillsammans

redan nämnda befallningsmän och häradshöfdingar kunna, från k. Gustafs senare regeringstid, anföras de tre fältherrarne Nils Boye, Henrik Klasson Horn och dennes brorsson Klas Kristersson till Åminne, i motsatt ordning likväl genom krigsbedrifter berömde, för öfrigt dock hvardera jemväl, men isynnerhet Henrik Klasson, i förgrunden af flera vigtiga allmänna fredliga förhållanden synlig. Inom området af söderfinne lagsaga, som efter Erik Flemings frånfälle Henrik Klasson Horn tillföll, finnes Nils Boye i Raseborgs läns vestra härad åtminstone 1560, 1561 [90]), Klas Kristersson Horn i samma Raseborgs län från 1550 framåt [91]), och derefter kring 1561 i Storsavolaks (sedermera S:t Mickel) och i Lappvesi härad [92]) hafva varit häradshöfding. — Embeten vid rättegångsverket och vid landets förvaltning anträffas dock härjemte stundom på samma hand äfven i en förening, hvartill inga utmärktare förtjenster synas hafva föranledt. Häradshöfdingebref på nyssnämnda Lappvesi härad fick 1541 en Bertil Jönsson [93]). Sedermera vid 1552 förekommer han såsom fogde inom samma Viborgs län [94]), året dernäst såsom befallningsman å Viborg [95]). Att han derunder vid häradsrätten qvarstod, aftages af en underrättelse från nästnämnda år, 1552, enligt hvilken han då nyligen i Taipale hållit ting [96]). Om nästgränsande domsaga synes här kunna tilläggas, att fullmakt »å häradshöfdingedömet eller domare»embetet uti Savolaks i hela Nyslotts län, med den årliga »ränta, som af förenämnda Savolaks domaredöme årligen plä»gar afgå», enligt ursprunglig ordalydelse, gafs den 13 Mars 1542 åt fogden å konungens gård Örby, Tomas Nilsson [97]). Om denne också icke derjemte bibehöll sin förra befattning, skulle dock, som tyckes, återstå att märka, det fogden på Örby får domare-embetet i Savolaks. — Men öfverhufvud funnos, isynnerhet under k. Gustafs tidigare regeringsår, ännu högst få skickligare embetsmän att tillgå. Desse få behöfdes

på många olika håll. På deras händer måste derföre ofta alldeles skilda uppdrag sammanställas; och kunde det till någon del, vid samtidiga samhällsförhållanden, utan dessas känbarare skada. Emellertid var, såsom länge förut och efteråt, öppet fält lemnadt för egennyttigt efterfikande af indrägtiga tjensters förening, hvilken ofta derigenom utverkad, sedermera lände lagskipning och allmän förvaltning till ofärd. Att på sådan väg jemväl domare-embeten vunnos, faller framför allt i ögonen; och framsticker bland skarpaste märken på hela det under medeltiden grundlagda samhällsskickets slutligt iråkade oskick.

För groende nya samhällsförhållanden hinderlig var isynnerhet den öfvermakt, hvarvid enskilde genom börd och och rikedomar uppsatte framgent bibehöllo sig. Ingen var för det allmännas makt och för rättvisans handhafvande i Finnland farligare än Erik Fleming. I vigtiga brydsamma offentliga värf som oftast behöflig och anlitt, fortsatte han både listigt och våldsamt sina olagliga, egennyttiga tilltag, för hvilka sällan eller aldrig offentliga lagliga tilltal, utan förnämligast blott, genom bref från den å sin sida icke mindre sluge, efter omständigheterna ömsom stränge och eftergifvande k. Gustaf, ena gången efter den andra, ehuru skarpt likväl utan synnerlig verkan, tillrättavisningar utföllo.

Bland de barskaste hör ett bref till honom från konungen af den 18 Juni 1537, tillika upplysande om allmänna ställningen i landet. De på k. Gustafs tid, och länge ännu sedermera, i samma betydelse så kallade länsmän ålåg att framskaffa konungens sändebud och andra i offentliga ärender stadda eller på embetets vägnar resande [98]). Men enskilde, som färdades i egna ärender, plägade för sin del äfven hos länsmännen tilltruga sig skjuts och fri förtäring. Samma år 1537 Fleming fick nästnämnda bref, skrifver konungen kort förut

den 28 Maj till Nils Grabbe i Viborg: »Så vet du ock väl »sjelf, Nils, huru mycken onyttig täring derstädes plägar ske »uti Finnland, i de länsmansgårdar, så att länsmannen skall »sitta vederredo alla de der komma, gifve Gud hvem de till- »höra, eller hvad det för sällskap är»[99]. Detta samma ofog beifrar konungens bref af den 18 Juni till Fleming bland annat i följande ordalag: »Der den skjutsfärd och den länsmans- »gästning af eder och flera icke blifver afställd, då skole vi »tänka der annat till, så att en part skola springa af de läns- »mansgårdar, så att det skall knaka i dem. De skola, näst »Guds hjelp, blifva försvarade, de arme bönder, så länge vi »skole vara eder herre, konung och regent. Hvad rätt det »dock är, herr Erik, att man skall så ligga uppå de stackars »bönder och utäta och utarma dem»[1]). Några i detta bref förekommande uttryck finnas, dock vara blott upprepade från en allmän författning. Begge sammanhöra genom sitt innehåll. Nemligen samma dag den 18 Juni 1537 utfärdar konungen en skrifvelse till Finnlands frälsemän, riksråden uttryckligen inbegripna, eller till, såsom helsningen i början lyder, »alle friborne frälsemän innan råds och utan, i meniga Finnland»' Enkom och omständligt, samt med skarpaste ordalag, förbjuder konungen hvad i brefvet till Erik Fleming, enligt här derutur intagna utdrag, beifras. »Af eder som landet hafven», skrifver konungen, »utarmas kronans skattskyldiga allmoge med den dagliga länsmansgästningen, skjutsfärder etc.» De anbefallas låta sina egna landboer åtminstone dela samma tunga. »Men», tillägger konungen, »det J eller edre karlar alltid skola ligga »och utäta och föröda, först i den ena länsmansgården, och »sedan i den andra, vilje vi ingalunda efter denna dag till- »städja; ej eller den stora skjutsfärd J bruken både med kö- »penskap, en del och annan, der J plägen fara och flyttta eder »emellan edra gårdar; hvilket oss icke heller står till att lida,

»anten af en eller annan, utan råds eller innan, med mindre »den tunga går öfver allt, som sagdt är. Och skolen J ändå »tänka till att hafva måtta med eder; der våre fogdar skola »hafva ett noga uppseende uppå med, så framt vi icke ene »reso skole tala både dem och eder derom till, hvar våre un- »dersåter blifva förderfvade. Tänker till, att vi än ene reso »akte komma dit till landet, och höra så väl den fattiges som »den rikes käromål och klagan i den måtto. Vi kunne icke »besinna, hvarföre vi och kronans skattskyldige bönder äro »eder pligtige årligen sådana borgläger året igenom i länsmans- »gårdarna, och sådana skjutsfärder rida och renna åter och »fram, till ingen nytta, utan till att förderfva bönderna. Vi »låte oss så tycka, att J fördenskull hafven arf och eget, att J »eder dermed hålla skolen. Och en part af eder hafven der- »med stora förläningar af kronan, deraf J edra karlar väl af- »hålla måtten på edra gårdar, och ställa somt af med den »länsmansgästningen, den de arme stackare veta aldrig någon »ände uppå.» — — — »J plägen, en part af eder, hafva för »sed, då J kommen i länsmansgården, och står icke så lika »till, som J eller edre karlar vilja, pocka, truga, slå länsman- »nen eller bonden, likasom de vore edre egne undergifne, »köpte Ehster och trälar och deras folk, liksom de fattige »hade intet försvar. Så alldenstund vi skole vara eder herre »och konung, akte vi så väl försvara dem, som alla andra ri- »kets inbyggare för öfvervåld och orätt; och vilje, och bjude »eder som sådant göra plägen, att J och edre karlar ställa »sådant af, så framt att icke någre skola blifva straffade der- »öfver, så andre skola se dervid. Der rätter eder efter.» [2]) Erik Fleming, som skildt i samma afseende uppburit så skarpa förebråelser, och sedermera sökt med åberopande af gamla, i århundraden erkända, privilegier urskulda sig, får derpå från konungen ett svar af den 2 December s. å. (1537), hvari,

bland annat, för öfrigt mera skonsamt, honom förständigas, det »hvar än så vore, att», som konungen skrifver, »våre förfäder» (fordne regenter) »sådana privilegier gifvit hade, som dock »icke troligt är; då hafve vi dess makt och våld, dem igen»kalla, när de i sådana måtto missbrukas, som nu skedt är» [3]. Samma missbruk fortsatte emellertid framgent de fleste privilegierade. Erik Fleming var långt för detta bortgången, då konungen, vid sin vistelse i Åbo under ryska kriget, sedan jemväl öfver hela riket våldgästning och olaga skjutsfärder den 4 Maj 1541 blifvit förbjudna [4], ytterligare, efter flera års förlopp, skildt åter för Finnland den 17 Maj 1556 med samma bestämmelse utfärdade ett strängt mandat, hvars början såsom dem det egentligen gällde uppräknar: »friborne, frälsemän, höf»vidsmän och ridtmästare öfver våre hingstridare och skyttar, »desslikes befallningsmän öfver våra knektar, samt våre fogdar och andre våre tjenare öfver hela Finnland.» Som dem tillkännagifves, hade konungen, bland många under hans vistelse i landet upptäckta brister, funnit, huru som alle der af och till resande ville hos prester, länsmän och andre konungens undersåter hafva fri kost och täring, samt dessutom, menige man till förderf, skjutshästar; hvarföre konungen nu påbjuder, att å de krogar, hvilka, enligt förut gifven befallning, borde vid alla allmänna vägar vara upprättade, enskilde resande ega för betalning gästa, men de, som i offentliga värf färdas, böra mat och öl kostnadsfritt erhålla, och med skjutshästar förses; samt slutligen, att hvarje öfverträdelse af detta påbud, och böndernas betungande med gästning och olagliga skjutsfärder skall straffas till lifvet, med mindre de brottslige derutinnan njöte konungens synnerliga nåd [5]. I spetsen för Finnlands styrelse trädde, kort efter sedan detta påbud utkommit, hertig Johan. Utan att konungens författning åberopas, skrifver hertigen året derpå 1557 den 16 December från Åbo

till Gustaf Fincke å Nyslott, och anbefaller, det noga uppseende må hållas på de skjutsresor, som tagas i Nyslotts län, så att ingen vid halsstraff dem taga skall, med mindre han hafver konungens eller hertigens pass eller bådbössa; och skulle åt länets landsfogdar, dem till efterrättelse, afskrift af detta hertigens bref meddelas [6]). De förnyade författningarna iakttogos lika litet som de gamla. Som utgången visar, befästades likväl dåmera, genom blindt fortgående olagliga tilltag, ett vaknadt behof af lagskipningens upphjelpande. Framgent kunde emellertid, åtminstone, omedelbart hos konungen klagomål anföras. Deras egen närmaste framgång var dock ofta blott den, att de anklagade deras förbrytelser i skarpa ordalag förehöllos. Erik Fleming fick 1539 konungens den 12 Juni s. å. utfärdade stemning, att inom sex veckor inför konungen eller rådet bemöta Jöns Mickelssons på Moisio angifvelser, enligt hvilka denne från hus och hem blifvit af Fleming bortdrifven. Också finnes Fleming härpå till Sverge öfverkommen, men utan att af stemningen vidare påföljd synes till. Enligt konungens, i två andra mål från Finnland, den 5 Augusti 1539 å Gripsholm gifna, ännu bibehållna utslag, hade han öfver samma mål i Erik Flemings närvaro ransakat [7]).

Medan i många förhållanden lagarnas handhafvande vid landets egna domstolar helt och hållet saknades, och förbigåendet af dessa genom omedelbart rättsökande hos konungen tog öfverhanden; tilläto sig åter domarena hvad blott högsta makten i lagskipningsväg tillkom. Till upplysning jemväl för detta äldre tidehvarf tjenar en från närmast senare århundrade bibehållen märkvärdig inhemsk urkund, Åbo hofrätts, några år efter dess stiftelse, den 16 Juli 1627 gifna »fullmakt »eller underrättelse för lagmännerna här i Finnland angående »deras rätta solenna myndighet och autoritet»; hvari hofrätten, bland andra vid landets lagskipning utbredda oordningar, fram-

håller, att till och med häradshöfding ofta understått sig dömma på lagmansdomar och bref [8]). Härmed visar sig i allmännare eller historisk betydelse, rörande äldre inhemsk lagskipning, en förebrående påminnelse, hvilken Erik Fleming såsom lagman af konungen mottog, efter det han året förut för enskildt våldsamt förfarande fått det nyss anförda stränga brefvet. Som han, förmodligen nyligen, upphäft ett af hans företrädare i lagmansembetet utfärdadt fastebref, erinras han 1538 af konungen, att »den ene lagmannen icke bör drifva den an»dre lagmannens dom, utan det skall ske inför rikets råd» [9]).

Men vetterligen först efter lång mellantid, eller ändtligen 1545 kom åter räfstting att i Finnland anställas. Som ofvan anförts, hade konungen, då han 1530 besökte Finnland och sjelf der räfstting förrättade, varit från Sverge åtföljd af riksrådet Knut Andersson (Lillie). Denne och jemte honom riksrådet Johan Olofsson blef 1545 till Finnland öfverskickad. Tillsammans med de begge finska riksråden Erik Fleming samt Björn Klasson, och dessutom ännu två andra finska embetsmän Jöns Vestgöte och Gustaf Fincke, skulle de begge svenske vara en från Ryssland väntad beskickning till mötes för underhandling vid och om gränsen. De begge svenske riksråden hade dock flera uppdrag. För Viborgs stad utfärdades af dem en ordinans [10]), hvartill åtskilliga af borgerskapet anförda besvär och klagomål [11]) torde gifvit anledning. Från befälet å slottet der blef Nils Grabbe skild, som här ofvan redan anfördes. Grabbe hade dessförinnan fått varningar, dem han icke motsvarat. Bland annat hade honom, i bref från konungen 1542 den 16 Juni, blifvit föreskrifvet, att emedan konungen som bäst hade många jern i elden, och af många ovänner vore ansatt; så borde mot Ryssarna, oaktadt ett nästlidna höst af dem anstäldt infall, icke för mycket pockas, som konungen uttrycker sig [12]). Men de begge, 1545

till Finnland öfverskickade, riksråden voro jemväl anbefallde der hålla räfst. I denna egenskap finnas de s. å. hafva utfärdat två ännu bibehållna dombref, det ena den 6 September å Viborgs, det andra den 16 Oktober å Åbo rådstuga. Deremellan hade af dem, sannolikt flerestädes, men åtminstone i Sjundo [13]), och, som korta anteckningar uttryckligen förmäla [14]), den 23 September i Lampis socken, samt den 2 Oktober å Kumo gård räfstting blifvit anstäldt. Öfverallt der de färdades, upptogos af dem besvär och klagomål [15]). Det i Viborg gifna dombrefvet afskaffar åtskilliga obehörigt pålagda skatter, hvaröfver Nyslotts läns allmoge hade klagat [16]). Vid räfsttinget åter i Åbo stadfästades, genom det der gifna, nämnda dombrefvet, ett äldre från 1480 af Sten Sture, angående rättighet till notfiske på Erstan [17]). Det ena som andra tinget öfvervoro flere finske frälsemän, Erik Fleming, Björn Klasson till Leppas, Jöns Knutsson till Laukko, Jöns Vestgöte samt Torsten Salomonsson (Ram) till Torlaks voro så väl i Viborg som i Åbo tillstädes, och finnas likaledes hafva bivistat räfsttinget i Lampis [18]). Som det i Viborg gifna dombref till sist förmäler, sutto der, i nämnden, stadens borgmästare Ambrosius, Henrik Biur och sex andre, hvilke jemväl, dels med dels utan tillnamn, uppräknade, torde hört till stadens borgerskap. Hvad räfsttingens, härmed till någon del synliga, inrättning beträffar, kan från jemförelsevis nyare tid, då Åbo hofrätt stiftades, den kort derefter för lagmännerna utfärdade underättelse åter tjena till upplysning; såvida hofrätten der bland annat jemväl åtalar, att lagmansting hållits utan tillkallande af uthäradsnämnder, häradshöfdingar och frälsemän från landet, hvilka med deras närvaro skolat rätten styrka och till mera anseende bepryda [19]).

Att bland lagmän, häradshöfdingar och frälsemän vid räfsttingen 1545 Ivar Fleming icke nämnes, och att Jöns Vest-

göte från och med samma år 1545 till och med 1550 varit i Norrfinnlands lagsaga underlagman, såsom de tjenstförrättande vanligen hette, torde tilläfventyrs hafva något sammanhang. Att deremot Erik Fleming, åtminstone eller jemväl under senare lefnadsår, såsom lagman sjelf förrättat sina ting, utvisa några af hans, bland historiska handlingar, tryckta utslag. Tidigare, eller 1534 den 6 Augusti, anställer, å hans vägnar, Henrik Henriksson till Dönisby lagmansting med allmogen i Piikkis socken; hvarvid ett råbref för Louknais och Littois byar utfärdas. Men sjelf håller Erik Fleming 1538 den 2 Januari lagmansting med Rengo socken, såsom det heter i då gifna fastebref å jord i Nyby. Samma år den 30 April stadfäster han en förlikning om råer mellan Pusula, Rautala och Lahtis byar; hvarvid å ena sidan riksrådet Björn Klasson till Leppas förekommer. Och vid lagmansting med Pemar sockens allmoge den 18 Februari 1542 bekräftas af honom en om halfva Pintelä hemman träffad förlikning [20]). Ännu i sitt sista lefnadsår 1548, måndagen näst före S:t Pauli dag, håller han lagmansting i Storsavolaks, sedermera S:t Mickel [21]).

Mot slutet af samma år, 1548, dogo bröderne Erik och Ivar Fleming. Vid samma tid bortgick Nils Grabbe, på manssidan af sin slägt den siste. Björn Klasson till Leppas finnes ännu nämnd i påskriften å ett konungens bref af den 4 Oktober 1549 »till rådet med flera i Finnland» [22]). Men sannolikt kort derefter, afsomnade jemväl han [23]). I slutet af påföljande år, den 30 December 1550, lemnade biskop Mårten Skytte lifvet. Sålunda försvunno snart efter hvarandra k. Gustafs förste utmärktaste anhängare i Finnland. Men der uppgingo i deras ställe andre, landet likaledes tillhörige, under konungens egen ledning bildade högre embetsmän. Den efter Erik Fleming lediga söderfinne lagsaga erhöll Henrik Klasson Horn. Långt dessförinnan hade han, i afseende å sin företrädare, haft ett

hemligt uppdrag, som bär prägeln af konungens, för honom då redan fattade, synnerliga förtroende. Som 1540 af Nils Grabbe upptäckts, och åt Henrik Klasson Horn meddelats, samt af denne näst derefter närmare utspanats och hos konungen angifvits, hade hertigen af Preussen sökt i någon förrädisk stämpling inleda Erik Fleming, hvilken än längre tillbaka, som här kan tilläggas, eller åtminstone 1534, tilläfventyrs icke utan vidare utsträckt sammanhang, jemväl hade stått med »de lifländska herrar» i underhandling [24]). På det som af Henrik Klasson Horn 1540 om Erik Fleming anmälts, hade den förre af konungen fått uppdrag, att obemärkt öfver Fleming hafva uppseende [25]). Sedan denne, 1548 den 14 December, slutat sin verksamma lefnad, utfärdades den 22 Mars »artiklar, »hvaruppå kongl. maj:t hafver unnat och efterlåtit Henrik Klas»son till Haapaniemi det lagmansdöme i Södra Finnland, som »salige herr Erik Fleming haft hafver» [26]). Men att i detta betydelsefulla tidskifte oafbrutet i Finnland funnos män af en sällsynt skicklighet, på hvilka konungen kunde lita, hade tillbaka på land och folk, i hvars sköte de uppstått, sina oberäkneliga välgörsamma följder med sig.

För Henrik Klasson Horn och Gustaf Fincke bibehöll konungen oafbrutet, som det tyckes, samma förtroende. Under sista årtiondet af hans regering förekomma desse gemensamt vid ett i Finnland sällsynt fall af högsta lagskipning, erinrande om bekanta, i Sverge, mer än en gång under k. Gustafs regering, utbrutna, upproriska folkrörelser, och dermed jemväl vidsträcktare om andra, hela stora tidskiften, då, i skötet af stater och samhällen, mot dem förgripliga anslag och tilltag, likt farsoter, utan synligt yttre sammanhang på skilda, från hvarandra aflägsna håll, framsmygt. Till bönderna i Lappvesi härad ställdes af k. Gustaf den 9 December 1552 ett öppet bref, hvari dem förehålles, att de blanda sig i saker,

hvarmed de föga hafva att beställa; att de, med det skick konungen för rikets bästa stadgar och gör, icke låta sig nöja, utan beskylla fogdarna, såsom skulle desse, emot konungens vilja, sådant för händer hafva. Konungen hade låtit, som han skrifver, anteckna några stycken, dem de efter eget sinne företagit och stadga velat. Mildt likväl i det hela, eller skonsamt, förebrår konungen dem, för det de besvärat sig öfver sina utskylder, såsom olagligt pålagda, och öfver kostnader vid de, i stället för vanliga två ting, dåmera årligen anställda fyra; hvarjemte, om gästningarna otillständigt af dem påyrkats, att öfverblefna matvaror, eller, som de kallas, fetalier och spannmål, i stället att till utspisning å slotten bortskickas, borde hos läns- och fjerdingsmän qvarstanna. Att allmogen sålunda förgått sig, ville konungen dock egentligen tillräkna enskilda uppviglare, desamma, som sedan varit hos konungen såsom ombud. Desse skulle, som försports, jemväl sjelfve, medelst färder af och an i länet, sin beskickning tillställt; hvarvid de både med penningar och varor riktat sig. Synnerligen hade om en af dem, Måns Pedersson Nyrhi, förnummits, att han, vid nyss af ridfogden Bertil Jöransson anställd uppbörd, velat från utskylders erläggande hindra andra dertill benägna, samt till och med, mot någon af dessa, hotande skakat sin yxhammare. Konungen erinrar, att kronans inkomster erfordrades för landets försvar, och att skatterna derföre icke kunde minskas; att långt förrän fogden Bertil Jönsson i häradet fått befallning, de öfverklagade fyra ting varit införda; att dessa, som konungen inhemtat, jemväl vore nyttiga; samt beträffande det dervid af gästningen öfverblifvande, hvarom en del af allmogen förmenat sig kunna bestämma, att konungen ville hafva det för sina slott till utspisning. »Och skolen »J veta», skrifver konungen, »att vi äre för den skuld eders »rätte öfverhet och herre, det vi eder, och icke J oss styra

»och regera skolen; derföre vi eder förmane, att J icke något »regement eller stadga, efter edert sinne, eder företaga sko-»len, utan låter oss dermed råda, göra och låta.» Slutligt uppmanar konungen dem hjelpa till, att ofvan nämnde Måns Nyrhi, för sin öfverdådighet och ohörsamhet, måtte få sitt straff[27]). Som till upplysning härvid torde tjena, hade konungen förut, 1531, skildt för Finnlands lagmän och häradshöfdingar, genom öppet bref af den 4 November, stadfästat, att de, enligt gammalt bruk, skulle, vid tingen, å länsmansgårdarna, hafva fri gästning och hästfoder, med förbehåll, att icke onödigt antal folk och hästar medföljde[28]). Som härjemte till upplysning synes höra, hade sedermera vid ofvan nämnda räfstting i Viborg, 1545, af Nyslotts läns allmoge klagats, att årligen fyra, som det kort hette, gästningar måste hållas[29]). Hvad i Lappvesi härad 1552 förefallit, hade till påföljd, att der året derpå, 1553, af Henrik Klasson Horn och Gustaf Fincke, på konungens befallning, landsting anställdes. Som desse derom till konungen inberätta[30]), upplästes då, för allmogen, konungens nyss anförda, den 9 December 1552 gifna, mandat. Härpå uppträdde den der nämnde bonden Måns Nyrhi, och androg, det han varit hos konungen, och för två af de fyra tingen erhållit eftergift; hvarvid han, som orden i samma berättelse lyda, »ville hafva uppväckt den »menige man till stor genvördighet emot eder kongl. maj:ts »nådiga påbud.» Och, som der vidare förmäles, »efter det man »förnamm, att den menige man var fast bättre benägen att »höra Måns Nyrhis tal och föregifvan, än eder kongl. maj:ts »nådiga mandat och påbud, som ock strax hände, att när vi »sporde de tjugufyra i nämnden och den menige man uppå »tinget till, hvad de hellre ville lyda och följa eder kongl. »maj:ts mandat efter, eller Måns Nyrhi, dertill svarade en af de »tjugufyra i nämnden, Inge Multiain», — — — »och sade, nå-

»gra resor: vi vilje icke hålla flera än två ting, och dermed »ville uppväcka den menige man till ohörsamhet; för den skuld» — — — »hafve vi då strax ställt förenämnde Måns Nyrhi och »Inge Multiain i rätta för de tjugufyra, och der klagat dem »an för upproriska och ohörsamma bösewichter emot deras »rätte herre, och sedan med stor nöd bekommit dom på »dem.» En afskrift af domen, hvarigenom de fälldes till dödsstraff, medföljer till konungen [31]). »När de nu med detsamma», förmäles det ytterligare i Henrik Klasson Horns och Gustaf Finckes berättelse, »vordo utledde till att rättas» (afrättas), »ville den menige man hafva med makt tagit Måns Nyrhi ifrån »hofmännen» (konungens knektar). »Sedan när de voro rät»tade, så gaf den menige man bättre köp, och lofvade gerna »vilja hålla alla fyra ting, och intet befatta sig med den fo»dring» (gästning). »Hade vi ock väl haft tillfälle», skrifva desamme vidare, »att låtit ändå tre andra bönder springa» (straffas till lifvet), »som hade jagat nämnden upp, då Bertil »Jönsson ville hålla ting i Taipale; så blef det denne gång »efterlåtet, för sådana ursäkter, efter det de hade alla tre va»rit hos eder kongl. maj:t i sommars; skulle icke andre hafva »blifvit sky, och dermed afskräckte, att klaga för eder kongl. »maj:t deras brister, hvar så behof gjordes, om de tre hade »blifvit rättade. Och uppå den tid voro här bönder af Jääskis »af Savolaks af Tavastehus län, och lyddes allt, huru det spel »skulle ändas; derefter ville de veta ställa deras sak. Hade »ock Jääskis bönder sagt: Låt oss få höra, hvad friheter Lapp»vesi bönder få; derefter kunne vi ock rätta oss.» Vid denna berättelse om landstingets förlopp bifogas underrättelser, föranledda af ridfogden Bertil Göranssons räkning öfver spannmål, som till gästningen, för senast i häradet anställda fyra ting, skulle åtgått, hvarefter ännu hos bönderna rester utestode. Som hos konungen nu anmäles, borde likaså åter-

stoder finnas hos länsmän och fjerdingskarlar, då desse icke, såsom Bertil, $1\frac{1}{2}$, utan 2 spann för hvarje tunna öl, beräknat. Desamme beskyllas att hafva, hvad af gästningen öfverblifvit, »oaktsamligt förtärt, efter deras gamla bruk, och icke »fört det in till Viborg, som dem hade bordt», åter enligt ordalydelsen i samma till konungen ställda bref. Slutligt hemställes, om icke en anbefalld liten påökning i skatter kunde, med afseende å riksgränsens närhet, allmogen eftergifvas, tills att vissare fredligt tillstånd kunne uppnås. Men hvad samma bref såsom skäl anför, att blott tvenne bland de brottsliga dömts till döden, synes vara värdt förnyad uppmärksamhet. Ljust framskinar Henrik Klasson Horns och Gustaf Finckes omvårdnad om böndernas gamla rättighet och ansatts att omedelbart hos konungen klaga. Desses vaknade nya mod och förtröstan hade emellertid i sin början stundom med sig öfvermod, då nytt, friare tillstånd alstrade missförstånd utaf dermed förenade rättigheter.

Redan blott, att bönderne fortfarande och uthålligt hos konungen androgo sina besvär, bidrog att rädda deras rättighet dertill. Denna hade emellertid varit förfärligt hotad. Ett talande prof på den fara, hvari samma rättighet sväfvat, förekommer bland hvarjehanda andra minnesmärken utaf den öfvermäktige Erik Flemings tilltag i Raseborgs län, åren 1528 och 1529. Bönder, der, som hos konungen angifvit honom, hade han derföre låtit basta och binda, samt derhän plågat, att somlige hade påföljande vinter, under fruktan för honom och hans tjenare, i skogarna uppehållit sig. Samme bönder hade derefter på nytt hos konungen anklagat honom. Konungens häraf föranledda, 1529 gifna, bref, påminner Fleming om, att de våldsgerningar, för hvilka han beskyllts, i lagen räknades för edsörebrott. Men konungen stannar vid en, mot hvad förefallit föga, som det tyckes, svarande, hotelse, att han skulle

förlora förläningen[31]. Medan konungen sjelf i många sådana förhållanden, isynnerhet i början af sin regering, nödgades se genom fingren; medverkade för hans ändamål, att allmogen framgent dock mot sina förtryckare till honom tog sin tillflykt, och derigenom från sitt håll, såsom detta tillät, höll samma utväg öppen. Med Erik Flemings våldsamheter sammanstäldt, visar sig i så mycket ljusare dager Henrik Klasson Horns och Gustaf Finckes, vid deras ofvan nämnda gemensamma lagskipning, iakttagna milda förfarande.

Samma aflägsna område af Finnland, inom hvilket, på konungens befallning, landstinget 1553 anställdes, fick två år derefter, 1555 om hösten, af konungen sjelf ett besök, som då nödiga krigsförsvarsanstalter föranledde. Midt under dessa hann konungen på återresan från Viborg, med lagskipning i landet sjelf taga befattning, som dock blott en kort underrättelse antyder, enligt hvilken å Borgå prestgård dombref, rörande rågång emellan Gerby och Jackarby, af honom den 10 November s. å. utfärdats[32]. Obestämda, som jordagodsen till sitt omfång då voro, gåfvo de oupphörligt anledning till tvister. Oredan ökades genom den i Finnland gängse olika beräkning af jordtal.

Dylik landsförderflig olikhet rådde i mått, mål och vigt öfverhufvud. Ett och annat prof på denna, i Finnland af gammalt, inrotade förvirring, sammanhör med minnen från lagskipningen der, under k. Gustafs regering. Mot Henrik Klasson Horn, hvilken i Raseborgs län 1540 med Tenala socken förlänats, blefvo 1545, under då pågående räfstting, klagomål af bönderna derstädes anförda, att numera icke, såsom då Erik Fleming haft länet i förläning, efter Åbo pund, utan efter revalskt, som vore åtta marker drygare, smörskatt hos dem uppbars; deremot Henrik Klasson Horn, till vederläggning af samma klagomål, åberopade skattboken i konungens kammare,

som väl skulle utvisa, att vigten icke ökats [33]. — Kort efter det Gustaf Fincke till befallningsman å Nyslott förordnats, blef af honom, genom bref derifrån, den 19 Juli 1547, hos konungen anmäldt, det hans företrädare, Klemet Skrifvare, äfven benämnd Finske Klemet Skrifvare, förmodligen så kallad efter någon förut i Sverige innehafd beställning, skulle, enligt konungens befallning, aflagt det gamla skattbesmanet, och sedermera i tre år efter revalskt besman skattgäddor uppburit, men derföre fått af kammarråd något tilltal. På denna anmälan af Fincke svarar konungen, i bref till honom från Gripsholm, den 15 Augusti s. å., att om än vidare, i uppbörden, det drygare besmanet brukades, öfvervigten jemväl vid persedlarnas lefverering borde tagas i räkningen [34]. Denna, af konungen sjelf gifna, godtyckliga och obestämda föreskrift, sammanhör med många drag af allmänna förvaltningen och af k. Gustafs rikshushållning, hvarvid kronans inkomster förnämligast afseddes, och skipandet af lag och rätt lemnades derhän. — Under kriget 1556, då mot en befälhafvare, Joen Varg, flera angifvelser inlupit, bekände denne, angående sina upphandlingar för knektarnas behof, att han inköpt öl efter 3½ mark för tunnan, och deraf sedan Stockholms kanna till ett öre beräknad utsålt [35]. — Beskrifning öfver oredan i Finnland, hvad mått, mål och vigt beträffade, vid början af nästföljande århundrade, lemnar Hertig Karls då för fogdarna gifna, märkvärdiga förordning. »Annat besman», som der beifras, »kappe, spann och tnnna hafver fogden haft, annat skrif»varen, annat länsmannen, och annat bolmannen; ett annat »hafver uppbörds besman, kappor och tunnor varit, och annat »utgifts; ja, den ene vigten och målet hafver, hvarken borgare eller bönder uti en stad eller socken emellan, varit den andra lik» [36]. Denna senare allmänna beskrifning gäller till upplysning jemväl om äldre förhållanden, sådana de i spridda företeelser visa

sig. Samma år 1556, då, som nämndt, höfvidsmannen Joen Varg var anklagad, mot utgången deraf, i December månad, hölls å Åbo slott borgrätt öfver fogden i Sääksmäki härad Hans Olofsson och skrifvaren Tomas Bertilsson, hvilke efter Tavastehus vigt, samt öfver Borgå sockens fogde, som efter Borgå vigt, skatt uppburit, men sedermera de influtna varorna efter Stockholms vigt, pund för pund, lefvererat; äfvensom öfver fogden i Norra Finnland, Ragvald Haldvarsson, skrifvaren Klemet Eriksson och ridsvennen Tomas, hvilke i konungens räknekammare föregifvit 12 lispund 16 marker, i stället för 11 lispund 14 marker, efter det vid smöruppbörden af dem begagnade besman motsvara 16 lispund Stockholms vigt. För dessa och flera förbrytelser dömdes allesammans att, som orden lyda, kläda galge och gren [37]). Som härvid upplysningsvis kan erinras, egde Finnlands, ej mindre än Sverges fogdar, att personligen i konungens räknekammare i Stockholm, redogörelse och räkenskap aflägga. De förre borde derföre mellan midsommar och mormessa (katolska Marie födelsedag, den 8 September), i Stockholm infinna sig [38]). Att i deras räkenskaper utgifterna borde efter Stockholms spann och vigt vara uppförda, men uppbörden, med iakttagande af orternas vanliga spann och vigt, förrättas, finnes uttryckligen föreskrifvet. Men näst anförda märkvärdiga rättegångsuppträde hade tillkommit, som tyckes, i följe af nyss timad, högst vigtig förändring i Finnlands styrelse.

Medan kriget mot Ryssland 1555 höll på att tillställas, stiftade konungen den 28 Juni krigsartiklar; hvarjemte han till höfvidsman öfver skepp och galejor, som till Finnland skulle afgå, utnämnde Jakob Bagge [39]). I Augusti anträdde konungen sjelf öfverresan till Finnland; dit han åtföljdes af sin andre son, hertig Johan, som då var i sitt adertonde år. Till Åbo den 13 Augusti anländ fanns konungen åtminstone

den 22 i samma månad ännu der qvar. I Åbo blef Bagge af konungen utnämnd till högste befälhafvare öfver krigshären, som samlades vid gränsen. Men sedermera i konungens, den 27 Oktober s. å. (1555), i Viborg utfärdade »öppna bref för »dem, som befallningen uti Viborg, uti fejden hafva skola», finnes jemte Bagge, till sin börd Norrman, dessutom Klas Kristersson Horn kallad öfverste för alla knektarna [40]). Från Åbo, den 21 Augusti, skrifver konungen till Gustaf Fincke, det han med första ernade sig längre in i Finnland, samt anbefaller Fincke skyndsamt komma honom till mötes, ehvar han kunde finna honom [41]). Dit till Åbo, sedermera först i December, efter sin resa upp emot gränsen, återkommen, skrifver konungen nästföljande den 28 Januari (1556) till sin äldste son, hertig Erik i Sverge, ett bref förestafvadt af den ängsligaste fruktan för fienden, såsom då hotande att öfversvämma hela Finnland; hvarföre konungen ville i hast komma bort derifrån, och få sig till mötes skickade, till Åland, antingen från Stockholm några skepp, eller ock åtminstone skutor från Veddö, i fall det förra icke för is i skärgården läte sig göra. Men förfärligt uppskrämd, som konugen då var, skrifver han, blott trenne dagar senare, i samma resebestyr, åt helt annat håll. Medelst bref af den 1 Februari till begge fogdarna i Korsholms län och i Vesterbotten, skildt till hvardera, infordrar konungen deras betänkande, huruvida hans återfärd till Sverge skulle, säker för fiendtliga infall, kunna genom Norrbotten (Öster- och Vesterbotten) anställas; samt anbefaller, att, om samma färd syntes dem rådlig, i sådant fall Ijo, Kemi och Torno socknars bönder borde, konungen till mötes, framom de för fienden lättast åtkomliga orterna, med hästar, renar och skidkarlar vara samlade, utan att dock om konungens förestående ankomst få minsta underrättelse. Härpå svarar Vesterbottens fogde, Lars Olofsson afrådande, »både för bärning»

(bergning, föda) »och de onde vägars skuld, som man utaf »de elfvar der äro i landet härefter hafver sig till att förmoda», enligt samma svars ordalydelse [41a]). Afstyrkande torde jemväl österbottniske fogden Joen Bagge hafva yttrat sig. Sannolikt innan dessa svar framhunnit, afgå åter till Sverge bref från konungen; nemligen den 16 Febr. först och främst ett till riksrådet Peder Brahe, innehållande, att som konungen, undan den anryckande öfvermäktiga fienden, måste antingen öfver Åland eller genom Norrbotten rädda sig; så borde till Åland skyndsammast skutor för hans öfverfart komma, såsom förut var föreslaget, från Veddö; eller ock, om isen hindrade, i sådant fall genast till Norrlanden, Helsingland, Medelpad, Ångermanland, någon förståndig man afsändas, hvilken egde der uppresa allt manskap, och, med detta, i Norrbotten vara, till förstärkning mot fienden vid konungens genomresa; hvarom dock, som åter upprepas, alls ingen minsta underrättelse borde få utspridas. Och kort derpå skrifver konungen ytterligare till Sverge, jemväl åter till hertig Erik, och berättar bland annat om en stor komet, stående från nordost till sydvest, hvilken länge synts i Finnland, hvarmed sannolikt, såsom vanligen genom sådana förskräckliga himmelstecken, något ondt vore förebådadt, och hvarföre förmaningar till gudaktighet borde utfärdas [41b]). Konungens, i det ena brefvet efter det andra dåmera framträdande, bedröfvade och misstänksamma sinnesstämning, förebådade i sjelfva verket en långvarigare djup mjeltsjuka; hvari han, under par tre sista, af de sjuttio år han genomlefde, slutligen alldeles djupt insjönk, så att han, enligt en gammal beskrifning öfver hans dödssjukdom och öfver dessförinnan rubbadt helsotillstånd [41c]), oupphörligt klandrade sina embetsmäns olydnad, och, då något ondt syntes förestå, befarade det allra värsta, såsom han genom kometer och sällsynta händelser fann det förutspådt. Af denna, slutligen hos

konungen djupt inrotade sinnesstämning, rönte skildt Finnland flera vedermälen. I ofvan nämnda bref till Brahe, af den 16 Februari, klagar konungen, att han, i det olycksaliga kriget, genom flere finskes och andre oförnuftiges uppgifter om Ryssarnes enfaldighet och svaghet, blifvit inledd; hvarigenom han, med sin husfru, sina kära barn, sitt krigsfolk, ja, all sin välfärd, uti sådan farlighet, som nu på färde vore, hade blifvit försatt. Emellertid stannade konungen, hela samma Februari månad öfver, ännu qvar i Åbo, förmodligen, till en del, i väntan på svaren från Norrbottens fogdar. Men i början af nästföljande månad anträdde han öfverresan till Åland; hvarest han å Kastelholm den 8 Mars inträffade. Enligt hvad en nyare svensk häfdeforskare blott i förbigående, utan anteckning om äldre källa, förmodligen såsom bekant, uppgifver, följde dit till Kastelholm med konungen både hans gemål, och hertig Johan jemte yngre syskon. Att drottningen sålunda, med konungens alla barn af hans mellersta äktenskap, skulle varit i Åbo hos honom, kan finnas bekräftadt, genom hans ur brefvet till Brahe nyss anförda klagan öfver den fara, hvari han med hela sin familj då sväfvade. Såsom bekant kan tilläggas, att han, näst derefter, på Åland åtminstone haft drottningen hos sig, och med henne tillsammans vistats å Kastelholm. Men bestämd uppgift, att hon, och dessutom de kongliga barnen, först, eller dessförinnan, till fasta Finnland öfverkommit, och när, förmodligen om hösten 1555, detta skulle skett, saknas emellertid, åtminstone efter hvad här såsom kunnigt måste åberopas [42]). Den brådska, hvarmed konungen hade sökt komma från Finnland bort, tyckes aftagit vid uppnådt längre afstånd från krigsfaran. Öfverresan från Åland till Sverige, först förmodligen för den ogynnsamma årstiden uppskjuten, fördröjdes ytterligare. Fredsunderhandling hade dåmera redan hunnit komma å bane. I stället att fortsätta resan till Sverge, vände

konungen, af hertig Johan åtföljd, tillbaka till fasta Finnland; dit han sålunda inuti Maj månad återkom, och hvarest han, vid sitt härmed förnyade besök, förnämligast i Åbo uppehöll sig. Ett och annat bref finnes dock af honom, mot slutet af samma månad, utfärdadt med »datum vid Pemar å» [43]). Från Åbo anträdde han jemväl sin slutliga öfverresa till Sverge, då han den 1 Juli med allo lemnade Finnland, som han sedan icke återsåg.

Under sin sålunda, från Augusti 1555 räknadt, långvariga vistelse på finsk botten, eller både först och främst isynnerhet vid återresan från Viborg om hösten nästnämnda år, och dernäst under ungefär tre månaders vistelse i Åbo, samt ytterligare jemväl under de par månader han på Åland tillbragte, äfvensom. samt slutligen, medan han på nytt i Åbo, denna senare gång omkring half annan månad, uppehöll sig, vidtogos hvarjehanda författningar rörande landet, af hvilka förbudet mot våldgästning och olaga skjutsfärder, gifvet den 17 Maj 1556, här ofvan anförts.

Nära till allra sist, innan konungen, som nämndt, med allo lemnade Finnland, offentliggjordes ett beslut, hvilket sannolikt långt förut varit påtänkt och förberedt. Hertig Johan, jemte sin fader, redan genast året förut till Finnland öfverkommen, åtföljde honom sedan, äfven på hela färden till och från riksgränsen. Under samma resa tyckes hertigen fått, vid konungens handläggning af vissa förekommande angelägenheter, vara tillstädes, samt på sätt och vis deltaga. Under återfärden till Åbo dröjdes den 12 November (1555) i Sibbo. Af konungens kansliskrifvare, Bertil Eriksson, skrefs derifrån till Nyslott, till Ture Bielke, som för krigets skuld dit var förordnad till befallningsman, hvarjemte dock Gustaf Fincke qvarstod. Nemligen samme Bertil Eriksson hade, den 22 Oktober, der, å Nyslott öfvervarit en då, efter konungens befall-

ning, af Ture Bielke och Gustaf Fincke anställd undersökning om länets räntepersedlar [44]). Förmodligen hade han vid detta tillfälle fått af Bielke uppdrag, dem brefvet angår. Bielke hade begärt få veta, om konungens vilja vore, att han skulle å Nyslott qvarstanna; hvilket konungen sjelf sedermera, genom egenhändigt, samma förenämnda dag, den 12 November, från Sibbo, till honom ställdt svar, bejakar, eller anser likast på någon tid till görandes, för de lägenheter då på färde voro, som konungen skrifver [45]). Att han härom skulle af konungen sjelf få underrättelse, meddelas honom i brefvet från Bertil Eriksson. Men denne skrifver tillika: »Efter eder herrlighets »befallning hafver jag några resor andragit de värf och ären»der inför kongl. maj:t samt min nådige unge herre, hertig »Johan»; hvarpå i senare hälften af samma korta bref tilllägges: »desslikes hafver jag ock några resor rönt om eders »herrlighets tjenare och hästar. Så hafver högbemälde min »nådige unge herre mig så svarat: herr fader och vi äre till»freds, att han behåller sina tjenare och hästar hos sig; dock »med så skäl, att eders herrlighet rycker tillhopa med de an»dra, hvar så behof göres uti framtiden; derom jag sade mig »vilja skrifva eders herrlighet svar om, efter som hans först»liga nåde mig svarade, etc.» [46]). Meningen synes varit, det Ture Bjelke borde hålla sig färdig, att med sina, förmodligen jemte honom sjelf, från Sverge öfverkomna, tjenare och hästar rycka ut i fält. Åt hertigen torde åtminstone små befattningar vid krigsbestyren hafva varit anförtrodda. I nästföljande månad, den 21 December 1555, fyllde han sina aderton år. Då konungen sedermera, mot våren 1556 [47]), till Åland öfverreste, följde dit, som nämndt, jemväl den unge hertigen. Till hertigen, icke till konungen, skrifva från Nyslott, Ture Bielke och Gustaf Fincke, den 23 Mars s. å., och inberätta, att de bekommit från Kexholm något anbud om skildt

stillestånd blott ömsesidiga län emellan; samt att de tillika mottagit ett bref, hvilket de, emedan ingen der å Nyslott kunde läsa ryska, hade skickat till Viborg; hvarjemte de frambära en anhållan från krigsfolket å Nyslott om någon hjelp, förmodligen rundligare underhåll, för hvilken de begära hertigens förord hos konungen. Öfverskriften å deras bref lyder: »högborne furste och herre, herr Johan, hertig till Finnland, vår »gunstige och nådige herre ganska ödmjukeligen tillhanda« [48]). Om åt hertigen då redan, ehuru mindre offentligt, denne titel varit tillerkänd, kan här icke afgöras. Blott dunkelt framskymtar, att de beslut konungen sedermera näst före sin afresa från Åbo kungjorde, hvarigenom Johans titel af hertig till Finnland bereddes, redan tidigare varit fattade. Att med dem för Finnland en ny följd af allmänna förhållanden vidtog, visade sig snart.

Genom öppet bref af den 27 Juni s. å. 1556 gifver konungen åt hertig Johan och hans manliga arfvingar i förläning Åbo län, Kumogårds län, Nerpis inbegripet, samt Åland [49]). Konungen åberopar härvid både verdslig lag, och den af Gud i fromma föräldrars hjertan inplantade kärlek; hvaraf honom vore ålagdt, att, sedan han låtit till sin efterträdare välja hertig Erik, jemväl bereda åt sina öfriga barn ett furstligt underhåll. Att konungen i stort, slutligen, såsom stundom förut i smått, med riket såsom med sin egendom faderligt hushållade, fick till en början Finnland röna. Efter förenämnda stiftelse gaf konungen två dagar senare, den 29 Juni, en förordning, hvarmed åt hertig Johan uppdrogs högsta befallning öfver hela Finnland, att råda, bjuda, göra och låta såsom vore konungen sjelf tillstädes. Konungen hade, som dervid förklaras, förnummit i Finnland stor orätt och öfvervåld, uppkomna, emedan icke, i konungens ställe, någon högste befallningshafvande funnits att tillgå [50]). Samma dag, den 29 Juni, undertecknade

konungen ett annat öppet bref, deri åt hertigen befälet öfver Finnlands krigsfolk anförtroddes. Med dessa förordnanden i närmaste sammanhang står »Vapen- och sköldebref för her»tig Johan på sitt förstendöme i Finnland»; hvilket, enligt ett uppenbart felaktigt nyare aftryck, skulle hafva datum den 7 September 1557, men icke i September utan i Januari s. å. torde utgått [51]). Inledningsvis anföres der, att med rådets, adelns och meniga ständers råd och samtycke, af konungen, genom ett förordnadt testamente, gifvits åt hertig Johan samt hans manliga arfvingar i förläning några slott och län i Finnland, nemligen Åbo slott och län, Raseborgs län, Kumogårds län och Åland; äfvensom hans yngre bröder likaledes fått förläningar. Det härvid åberopade samtycket torde betyda arfföreningen i Vesterås 1544, der hertig Erik till sin faders efterträdare utkorades, och tillika bestämdes, att hans yngre bröder å orter i riket, dem konungens testamente komme att utse, skulle få sitt furstliga underhåll [52]). Raseborgs län var emellertid genom sköldebrefvet hertig Johan tilldeladt; eller finnes der, utan att något föregånget beslut närmare uppgifves, redan hafva blifvit till hans, 1556 bestämda, förläningar tillagdt. Såsom samma sköldebrefs anledning anföres, att de der uppräknade slotten och länen saknat vapen- och sköldemärke. Af den unge furstens fåfänga framskymtar sedermera snart det ena draget efter det andra. Vore sköldebrefvets här nyss förmodade datum, den 7 Januari, rigtigt; så fölle sig, såsom skulle hertigen sjelf tillerkänt sig ofvan anmärkta, hela året dessförinnan redan någon gång, som syntes, i skrifvelse till honom brukade titel. Från en af honom sjelf den 29 December 1556 undertecknad urkund, dess inledning, som lyder: »Vi Johan med Guds nåde, Sverges, Götes »och Vendes arffurste«, skiljer sig en nästföljande, gifven den 25 Januari 1557, hvarest vid det näst anförda finnes tillagdt:

»hertig i Finnland«; utom att äfven för öfrigt ett och annat nytt ordasätt framträder, såsom i början, der hertigen skrifver: »vår synnerliga gunst och nådiga vilja tillförene«, och det i slutet bifogade: »eder härmed Gud befallandes« [53]. Men vid de från hertigen blott i följe af hans befallning öfver hela Finnland utgångna förordnanden bibehålles framgent på sina ställen uttrycket: »uppå kongl. maj:ts, vår käre herr faders vägnar«. Samma nästnämnda år 1557 i September tog konungen af honom å Stockholms slott en vidlyftig, men alldeles obestämd förpligtelseskrift [54]; enligt hvilken han såsom en trogen undersåte borde förhålla sig, samt det mesta krigsfolk han förmådde, konungen till handa hålla. Konungens sedermera i Stockholm den 1 Juli 1560 gifna testamente upprepar förläningsbrefvets och nästnämnda förpligtelses uttryck; men förklarar dessutom, att under förläningarna, en som annan, all skatt och sakören inbegrepos, samt all mark och vatten med fiskerier och qvarnar, dem konungen sjelf förut på kronans vägnar innehaft.

Emellertid vidtog med konungens afresa från Finnland hertigens förvaltning der. I Åbo, som konungen d. 1 Juli 1556 lemnat, qvarstannade hertigen tills vidare. Men som senare skrifvelser från honom utvisa, befann han sig den 30 i samma månad å Hvittis sockens länsmansgård Sampu, och derefter den 12 Augusti i Tavastehus [55]. Att han påföljande höst (s. å. 1556) i Viborgs län uppehållit sig, aftages af bref, hvilka han der utfärdat [56]. I Viborg, som hertigens ett senare bref från Åbo till länestyrelsen i Nyslott förmäler, samtyckte Finnlands meniga adel och förband sig, att till krigsfolkets underhåll lefverera spannmål och fetalier, hvilka, enligt hertigens dernäst gifna föreskrift, ridfogdarne skulle utkräfva; hvarefter af dessa rörande samma uppbörd klara register borde till konungens räknekammare i Åbo inlemnas. Skattebönderna var

dylik hjelpgärd kort om godt pålagd [57]). — Vintern derpå, äfvensom de begge nästföljande, vistades hertigen i Åbo; eller anställde derifrån utfärder, äfven till aflägsnare delar af landet, såsom under resorna skrifna bref från hertigen utvisa. Ännu finnes bland gamla urkunder bibehållen en inbjudning, gifven i Åbo den 22 December 1556 till Erik Flemings enka, fru Hebla till Qvidja, att med »käre barn och jungfru« andra dag jul hos hertigen göra sig, som orden lyda, »lustig och lättsinnig», jemte andra gäster, dem hertigen låtit gunstligen kalla [58]). Men vid samma tid året derpå, den 21 December 1557, skref han bref å Visulaks gård i (krono-) socknen af samma namn (en del af nuvarande S:t Mickel) [59]). Enligt alldeles afsöndrad, enstaka uppgift, fick han 1558, för åkommen fluss-sjukdom, sig tillskickad en vid hofvet i Stockholm anställd, från Böhmen till Sverige inflyttad, medicine doktor Johan Cop; hvilken, i egenskap af läkare, hade varit något tidigare för Finnland derigenom begagnad, att då, under kriget, på konungens befallning, föreskrifter om botemedel mot der då gängse farsot, hade från honom i Stockholm anskaffats [60]). I Finnland fanns alls icke råd och biträde af någon lärd läkare att tillgå, förrän universitetet stiftades, och dervid, jemte andra lärare-embeten, en medicine profession. Från samma förenämnda år, 1558, äfvensom från året förut och efteråt, finnas i behåll åtskilliga bref af hertigen, skrifna om vårarna i Mars månad å Ulfsby gård, eller, som datum jemväl lyder, »vår gård i Ulfsby» [61]); hvarur inhemtas, att han, denna årstid, plägat der vara på besök, men ingen anledning till samma sålunda bestämda färder kan aftagas.

I urkunder, hvilka Gustaf Finckes ännu bibehållna, så kallade brefbok förenar, omtalas en och annan gång näst-nämnda Ulfsby gård, och det Fincke tillhöriga Sonnäs, såsom gränsande till hvarandra. Men vid ett långt förut, 1481, ef-

ter häradshöfdingen [62]) Peder Svärd, å samma Sonnäs, anstäldt arfskifte, hade »stora gården i Ulfsby» tillfallit ena mågen, Olof Drake; hvaremot den andre, Gustaf Slatte, hade fått Sonnäs, med gemensamt fiskvatten [63]). På k. Gustafs Ulfsby gård syftar åtminstone, tyckes det, konungens ett, den 24 Maj 1527, till Kumo och Ulfsby socknar utfärdadt förbud, att annorstädes än vid egen strand, och att, isynnerhet icke i Ulfsby fjärd, fiska med stötnot, hvarigenom, då laxen ej finge gå upp i elfmynningen, konungens laxfiske hindrades [64]). Många år derefter, i ett bref af den 19 April 1558, från Porkkala gods i Lampis, hvilket, äfvensom Perno i Reso, jemte Sonnäs i Ulfsby, Gustaf Fincke tillhörde, skrifver denne till hertigen och anhåller, att få, såsom förr, låta i elfven bruka kolken, en finsk benämning å nyss nämnda stötnotsfiske, samt att han måtte återbekomma ett stycke åker [65]); hvaruppå hertigen den 3 Maj svarar, från Åbo, att, då Fincke ditkomme, om kolken skulle förhandlas, men att Ulfsby gårds befallningsman, Nils Birgersson, genast befallts åkern återställa [66]). Under sin senare regeringstid hade k. Gustaf väl, tyckes det, ända till Finnland utsträckt sin privata hushållning. Af en Åbo borgare, Peter von Aken, uppköpte han 1541 inom S:t Marie socken, i byn »Koszmiki» (»Kärsämäki?»), sex stänger jord gammalt frälse [67]). Men hans gård i Ulfsby synes varit kronoegendom.

Der var jemväl förenämnda år 1558, mot början af våren, hertig Johan på besök. Den 4 och 8 Mars skref han derifrån bref till Fincke [68]). Derifrån förordnade han, samma den 8 Mars (1558), att Ulfsby stad, såsom för sitt läge otjenlig att befästas, skulle flyttas till Björneborg. Långt derefter, enligt hvad en senare, men nu mera jemväl redan gammal skriftlig anteckning af enskild hand förmäler, skulle fordna Ulfsby kungsgård, på denna jemförelsevis nyare tid Gammel-

gård kallad, hafva blifvit till socknens kyrkoherde-boställe anslagen [69]). Att hertig Johan äfvenledes 1559 i Mars vistats der, å Ulfsby gård, utvisa åter par derifrån inom få dagar, nemligen den 16 och 21 Mars, till Gustaf Fincke, skrifna bref [70]). Men längre fram på våren s. å. (1559), i början af Maj, lemnade hertigen för längre tid Finnland; dit han sedan icke, förr än efter sin faders frånfälle, lärer hafva återkommit.

Innan konungen sjelf, som nämndt, den 1 Juli 1556, från Finnland afrest, dagen förut, den 30 Juni, alltså tredje dagen efter den, då förläningarna skriftligen gifvits åt hertigen, utfärdade konungen ännu till Nyslotts län ett öppet bref [71]). Innehållet hänför sig till äldre påbud. Långt dessförinnan, den 27 Maj, 1538, hade konungen aflåtit till Åbo stift två skilda förordningar, begge genom domkapitlets klagomål föranledda. Att, såsom både bönder och frälsemän emot Vesterås recess tillåtit sig, utan lagligen bevisad rättighet, annamma kyrkogods, förbjudes i den ena förordningen; i den andra, att försumma och vägra erläggande af tionde till prester och kyrkor [72]). Denna senare blef 1556 för bönderna i Nyslotts län å nyo inskärpt. Med hotelse af laglig näpst förehålles dem, att tiondeskatten vore till hjelp för prester, skolmästare, fattiga studenter, djeknar, sjuka i hospitalerna, och till bidrag för stiftelse af högskola eller studium, såsom andra konungariken och furstendömen hade det. De ändamål, som härmed framhöllos, voro efter reformationen länge vanvårdade. Blott långsamt gjorde de sig gällande såsom icke blott kyrkliga. Att lagskipnings- och rättegångs- liksom läroverk eftersattes, samt att genom förordningar, dem omedelbart till konungen ställda besvär hade utverkat, vanligen föga uträttades, sammanhörde med hvartannat. Åtminstone blott några år efter konung Gustafs frånfälle, skulle, som biskop Juusten då anmärker [73]) förnyelse af påbudet om tionden åter behöfts.

Bland det som, sedan hertig Johan trädt i spetsen för Finnlands förvaltning, dervid föreföll, hör ett uppträde, hvilket till sin egna anledning outredt, emellertid, åtminstone jemte k. Gustafs nyss nämnda författningar, om samma laglösa tillstånd upplyser. Från kyrkorna på Aland hade 1547, genom befallningsmannen å Kastelholm Torsten Henriksson, åtskilligt silfver, bestående i monstranser, blifvit å Stockholms slott i konungens »kammar» derstädes afgifvet, som ett der då den 27 Augusti af »silfverskrifvaren» Joakim Olofsson meddeladt qvittens utvisar [74]). Att detta silfver enligt konungens befallnig uttagits, kan icke betviflas. Tvetydigt förefaller ett senare dylikt tag, hvarvid hertig Johan är synlig. Hertigen lät 1558 i Åbo och Raseborgs län, genom Henrik Klasson Horn, från kyrkorna insamla allt deras silfver, enligt hvad biskop Juusten några år derefter, i ett bref på latin, till konung Eriks sekreterare, Göran Pehrsson, klagande framdrager. Skildt rörande Åbo domkyrkas lidna förlust öfversände Juusten, vid samma tillfälle, en förteckning, hvilken, som det sagts honom [75]), af en bland hertigens utskickade (»*unus de sublevatoribus*»), »munt-» (mynt?) skrifvaren Martin Johansson skulle blifvit afgifven. Äfven i andra kyrkor funnes, som Juusten förmäler, dylika förteckningar öfver borttaget silfver, utan uppgift om vigten, förmodligen till döljande af förlustens belopp, såsom han ville uttyda det [76]). Hvad sålunda 1558 föröfvats, tyckes hertigen ensam blifvit tillräknadt, att dömma efter Juustens framställning. Men att kyrkorna på detta sätt behandlades, och att allmogen vägrade erlägga kyrkotionden, äfvensom öfverhufvud att författningar utfärdades och icke iakttogos, stod med hvartannat i vexelverkan. Derunder likväl, eller till och med genom de rådande grofva oordningarna, framdrefvos dåmera särskilda fordringar, dem ett allmänt kändt behof af ny samhällsordning innebar. Bland hertigens upp-

drag i Finnland ingick otvifvelaktigt upphjelpandet af kronans inkomster. Öfverhufvud var hans faders, k. Gustafs, uppmärksamhet rigtad förnämligast på allmänna hushållningens angelägenheter. Samma Nyslotts län, dit konungen sjelf till sist, före afresan från Åbo, utfärdade påbudet om kyrkotionden, blef åter första föremålet för hertigens utöfning af den honom i Finnland betrodda förvaltning.

Gustaf Fincke, som, der å Nyslott anställd, oafbrutet, tyckes det, hade njutit k. Gustafs synnerliga förtroende, och tillika haft vigtiga uppdrag på andra håll sig tilldelade, får från hertig Johan bref af den 2 Juli 1556, hvari honom försummelse af kronouppbördsräkenskapers inlemnande förebrås [77]. I sammanhang med detta och andra märken på första rigtningarna af den unge hertigens förvaltning, eller på anvisning dertill, som han förmodligen fått, vore sannolikt, att genom hans anstalt jemväl den borgrätt sammanträdde, hvilken, som nämndt, hölls i Åbo i December s. å. 1556, och på en gång dömde ej mindre än sex kronouppbördsmän att hängas.

Men domare-embetena besattes, efter det hertigen fått i Finnland välde, dels med samma vanvård af deras bestämmelse som förut, dels med än gröfre, eller åtminstone med än mer i ögonen fallande missaktning. Under hertigens ofvan nämnda vistelse i Viborg om hösten 1556, underrättas genom bref från honom af den 11 September, Bielke och Fincke å Nyslott, att, som han skrifver, »kongl. maj:ts, vår käre herr faders och »vår trotjenare» Lasse Larsson beskyllt dem hafva annammat Savolaks häradsrätts honom förlänade ränta; och förklaras dem hertigens gunstiga vilja, att Lasse Larsson må vid det han fått varda bibehållen [78]. — Inom området af sin egen förläning ville hertigen, som det tyckes, alls icke låta de fullmakter gälla, hvarigenom domare-embeten der dessförinnan blifvit af konungen besatta; utan ansåg sig berättigad om dessa

eller de förnämsta, indrägtigaste, alldeles på nytt förfoga. Henrik Klasson Horn, som 1549 erhållit söderfinne lagsaga, finnes der de nästföljande åren hafva sjelf förrättat ting. Ett ännu bibehållet utslag, som han vid lagmansting i Tenala 1550, i sin svågers, häradshöfdingen i Raseborgs län, Erik Arvidssons (Stålarm) till Grabbacka närvaro utfärdat, stadfäster, för Nils Boye, hustru Karins till Gennarby gåfvobref å Germundby [79]. För 1553 förekommer bref af Henrik Klasson Horn från Virala by, den 30 December, i hvilket han nämner ett, om rå mellan samma by och Hyvikkälä, af honom sjelf fäldt utslag, samt anmodar Herman Fleming, till hvilken brefvet är ställdt, att på samma sätt afgöra den förnyade tvisten [80]. Men sedermera, 1556, finnes Henrik Klasson Horn, på en till hertig Johan rörande söderfinne lagmansdöme ingifven ansökning, hafva bekommit svar af den 29 December s. å., innehållande, det hertigen, på konungens, sin herr faders, behag, velat gunstigen för detta år åt honom unna och efterlåta all den lagmansränta honom i Finnland dittills till godo kommit; hvarjemte vederbörande uppbördsmän befallas åt honom samma ränta utlemna [81]. Hvad derpå dernäst följt, synes icke till. Men att Henrik Horn, som här upplysningsvis kan tilläggas, åtminstone längre tid derefter, 1567, haft i behåll, eller dåmera och dessförinnan återfått sitt lagmansdöme, utvisar ett samma år af honom utgifvet dombref [82]. Sannolikt förefaller, att hertigen med det anförda, hvarvid han velat på konungens behag låta bero, blott menat söderfinne lagsagas utom hans förläningar belägna område. — Om Finnlands andra, eller norrfinne lagsaga finnes kortligen uppgifvet, att hertigen derå, den 17 December 1558, utfärdat fullmakt för Göran Fincke, här ofta nämnde Gustaf Finckes broder [83]. Huruvida Jöns Knutsson till Laukko fått behålla det honom, af konungen långt förut, tilldelade lagmansdömet Satakunta och

Österbotten, lemnar anförda uppgift osagdt. Men om Göran Fincke finnes antecknadt, som här ytterligare upplysningsvis tilläggės, att han den 3 December 1568 utnämnts till lagman öfver Norra Finnland, Satakunta, Österbotten och Åland. Häraf skulle kunna förmodas, att Jöns Knutsson dittills bibehållit åtminstone Österbotten såsom lagmansdöme [84]). I allt fall skulle han åtminstone då hafva helt och hållet förlorat det embete, som han uttryckligen för sin lifstid fått af k. Gustaf. Hertig Johan ansåg sig också i allmänhet, äfvensom han erkändes, tyckes det, berättigad, att, i stället för redan, af k. Gustaf, utnämnda embetsmän, andra tillsätta. Åt kyrkoherden i Kimito Petrus Ragvaldi, som dit 1554 af k. Gustaf förordnats, gaf hertigen, i Abo den 11 December 1557, efter derom gjord ansökning, ny fullmakt [85]), som här åter till upplysning kan anföras. Samma rättigheter, som hertig Johan, tyckas jemväl dernäst hans bröder inom sina hertigdömen tillerkänt sig, och jemväl någon tid utan all inskränkning fått utöfva. Efter k. Gustafs död blef, på riksdagen i Arboga, 1561, rättigheten att utnämna lagmän, hertigarna fråntagen [86]). Domarena sjelfve tyckas ansett sina embeten såsom andra förläningar. Efter k. Gustafs frånfälle begärde Gustaf Fincke hos k. Erik, att få qvarstå vid Hollola domsaga, som han dittills tillsammans med befallningsmanskapet å Nyslott innehaft; hvarjemte han kort om godt ansökte, att framdeles likaså få uppbära Hollola prestränta [87]). Den efter reformationen vidtagna godtyckliga behandlingen af kyrkliga inkomster, jemte indrägtiga, så kallade verldsliga embetens sammanslående, hade inom katolska kyrkan sjelf gifven föresyn bland annat af de der vanliga prebendena. Grofva missbruk hade för sig häfd. Mildare dager faller derigenom på mången enskild, som af dem begagnade sig. Tidehvarfvet i det hela framstår desto mörkare å ena, men å andra sidan åter likväl förklaradt, då der,

midt ibland skenbart herskande förvirring, ny samhällsordning i sjelfva verket börjar arbeta sig fram. Med den, i och för privat dynastiskt, husfaderligt ändamål, af k. Gustaf, på hans ålderdom, vidtagna stiftelsen af hertigdömena, fördröjde han sjelf fruktbarheten af sin föregångna långvariga, landsfaderliga verksamhet; ådrog sig sjelf, för slutet af sin lefnad, tryckande bekymmer; och inledde, för sina egna närmaste, en följd af olyckliga förvecklingar, hvilkas förlopp tungt drabbade land och rike, och isynnerhet för Finnland tryckande utföll.

Emellertid uppgick der samhällsodling, med stöd af den sedliga och religiösa, som genom kyrkans reformation gjordes gällande. Sannolikt isynnerhet från detta århundrade eller öfvergången mellan katolska och protestantiska förhållanden, härleda sig finska folkets intill denna dag bibehållna kärnrika ordstäfven, bildligt, och i beblandning med äldre poetisk form, uttryckta rätts- och vishetsreglor, förstånds- och erfarenhetssattser. Samtidigt med landsspråken i hela Europa, vann jemväl det finska, och kom inom sitt område, i jemförelse med förr, till allmän betydenhet. Under medeltiden nästan alls icke skriftligen begagnadt, uppnådde det stadga genom den nya inhemska kyrkans flera kort efter hvarandra tryckta andaktsböcker. En sällsam, i sitt slag ensam utmärkelse vederfors detsamma af hertig Johan. Då, på någon anledning, hvarom intet förmäles, bref från honom till konung Korl 9 i Frankrike skulle afgå, kunde han, enligt uppgiftens lydelse, icke förmås skrifva det på annat språk än finska [88]). I denna företeelse af furstlig fåfänga visar sig landsspråkens vunna nya anseende; hvilket redbarare och varaktigare än som blott nu anförda besynnerliga prof framställer, kom finska folket till godo. Deremot skenbarligen rakt motsatta anspråk tyckas dock på samma tid varit hysta. Som en gammal, kort, fåordig anteckning uppgifver, hade finska språket blifvit före-

mål för fleres hat. Af dem, som deri öfverensstämt, nämnas blott en doktor i lagfarenheten Andreas och en kamrer Hans Tomasson. Begge desse skulle jemväl, som samma underrättelse tillägger, hafva genom sitt råd och sin inflytelse vållat, att till Åbo biskopsembete i ledigheten efter Agricola, från Sverge, den för Finnland alldeles fremmande, dessutom redan ålderstigne och jemväl derföre olämplige Follingius befordrades [89]. Om nyss nämnde doktor Andreas kan här, i brist på annan upplysning, blott tilläggas, att han härstammade från Nerike; att k. Gustaf, 1550, skickat honom i rikets värf utomlands, bland annat till kejsaren; att han, vid konungens begrafning, 1560, hastigt dött; och att den sedermera, på konung Karl 9:s tid, för utgifvandet både af landskapslagarna, och af landslagen i finsk öfversättning, anlitte hofkansleren och likaledes juris doktorn Nils Chesnecopherus var hans systersson [90]. Att samme doktor Andreas sjelf i eller för Finnland skulle haft något offentligt uppdrag, synes alls icke till. Men den jemte honom uppgifne kamrer Hans Tomasson hade der, mot slutet af k. Gustafs regering, vigtiga befattningar, hvarom här i det följande. Till börden Dansk, hörande, synes det, bland de, vid bristen på inhemska skickliga embetsmän, i rikets tjenst antagna fremlingar, finnes han nämnd i ett konungens bref af den 2 Augusti 1545 till Vesterås och Strengnäs biskopar, enligt hvilket desse till konungens kamrer Hans Tomasson borde öfverlemna sina landbönder [91]. Tilläfventyrs skulle dock hans och fleres mot finskan hysta hat, som antydda gamla uppgift kallar det, ej mindre än hertig Johans finska bref till franska kungen, sålunda från landsspråkens nya anseende kunna härledas, att svenskan, medan hon inom sitt eget land tillbakaträngde latinets bruk, förmenades böra i Finnland, åtminstone i Finskans ställe, uteslutande råda [92]. Men som just då som bäst religionens urkunder höllo på att inom finska kyrkan

blifva på folkets egna språk tillgängliga; så grundlades dermed jemväl förbättringar i Finnarnes samhällsläge, hvarvid isynnerhet märkbart angelägenheten af lagarnas skriftliga öfverflyttning på finska började, först och främst inom landet sjelft, kännas och bevakas.

Åtminstone sedan början af nästföljande århundrade hade kongliga kansliet i Stockholm »en finsk skrifvare till upptagande af klagomål från Finnland af bönder och andra». Denna inrättning torde dock varit äldre. Utväg dertill var åtminstone redan på k. Gustafs tid inom samma embetsverk gifven. Dåmera åter, såsom förut i en äldre tid, erlades till konungens kansli från Åbo biskopsstift vissa afgifter, och dermed bidrag till aflönande af der, som synes, i tjenstgörning anställda prester. Som k. Gustaf den 23 Augusti 1526 domkapitlet i Åbo tillskref, skulle ett nyss, honom oåtspord, förrättadt prostval få förblifva ståndande, med vilkor, att från prosteriet eller annan prebenda årligen 200 mark penningar lefvererades till uppehälle åt någon duglig man i hans kansli, hvarest, »som i väl veten», skrifver konungen, »äro ju några prelaturer, och äro väl så »nyttige, som de kunna vara vid domkyrkorna; och är här »väl så mycket till att beställa, och än mer, för det allmänna »bästa, än der kan vara» [93]). Mot förbindelse att till konungens kansli årlig redlig pension, som det hette, erlägga, blef åt »herr Benkt Magni», samma nästnämnda år 1526, den 1 Oktober, förläningsbref å Ulfsby kyrka tilldeladt. Samma år, blott några dagar senare, den 7 Oktober, förständigades klerker i Kumo, Bierno, Karis och Våno såsom konungsgäll, att, så framt de ville dessa behålla, borde, enligt gammal, ehuru länge åsidosatt, plägsed, årliga »pensiones» betalas till konungens kansli [94]). Då nyårsdagen 1529 Joakim Fleming, mot 300 mark örtuger i guld, bekom Saris gods i Virmo, förbehöll konungen för sitt kanslis behof oförkränkt den »pensio», hvil-

ken dit från Virmo kyrka utgjordes [95]). Tilläfventyrs var med dessa afgifter förenadt, att äfven prester från Finnland vid samma kansli anställdes, och att det åtminstone sedermera hade sin, skildt för finska mål, bestämda tjensteman. Som bekant, måste k. Gustaf från skolorna taga ynglingar till tjenstgörning i sitt kansli. Vetterligen blefvo dit, åtminstone under k. Eriks regering, jemväl från Finnland sådana biträden införskrifna. Då dertill 1566, som här blott upplysningsvis anföres, i Björneborgs skola två ynglingar, efter samme konungs befallning, utsetts, anhöll biskop Juusten, att desse, ehuru i konungens kansli och räknekammare nyttig undervisning icke skulle för dem saknas, likväl måtte ännu, ett eller två år, enligt egen och föräldrarnas önskan, få i skolan qvarstanna, samt föreslog i deras ställe en ung prest, Johannes Matthæi Grind [96]), hvilken sedermera skulle, enligt för handen varande, skild, gammal anteckning [97]), blifvit syndicus (stadskrifvare?) i Åbo, och till sist kyrkoherde i Bierno. Men öfverhufvud från och med k. Gustafs tid stod åter, lättare än länge dessförinnan, utväg öppen, ej mindre för Finnlands än för Sverges allmoge, att omedelbart hos konungen anföra besvär och klagomål. På denna väg mildrades, enligt med ursprunglig svensk rättsförfattning, senare tillkommet oskick i vanlig lagskipningsväg. Genomgripande förbättringar af rättegångsverket uteblefvo emellertid ännu länge.

För den nya statsmaktens bestånd fordrades först och närmast statsverkets upphjelpande. Öfverallt i Europa nedsjönk medeltiden med uppkomsten af friare borgerligt lif och ny allmän hushållning. Arbetsamhetens och näringsidoghetens sedliga betydelse var genom kyrkans reformation uppsatt. Ett dittills saknadt, säkrare läge tillskyndades dem omedelbart och genast, redan blott i följe af statsmaktens upprättelse. Dem vederfors ny uppmärksamhet och omvårdnad, hvilken småningom, ehuru med många och långa omgånger, klarare

fattade sina ändamål, samt dessas egna behof och fordringar. Ett i skötet af dem sjelfva innästladt, inbördes afundsamt och hätskt, fikande efter enstaka, mot hvarandra utslutande, privilegier fortgick; men derjemte upptuktelse till småningom ljusnande insigt af hela samhällets högre rätt, i förening med enskild, men tillika vidsträcktare gemensam, egen fördel och vinning.

Enkom och skildt rörande Finnlands handel utfärdade k. Gustaf en mängd af författningar. De utvisa den omsorg, som isynnerhet dåmera egnades åt deras föremål. Deras myckenhet, deras ombytlighet utgör dock genast tillika ett märke på flertalets vanskliga innehåll, på samma lagstiftnings omyndighet, och på motsvarigt tillstånd af laglöshet, der, mellan töcken och dimmor, en ny tid höll på att gry. Handelns, af gammalt vidtagna, tvingande efter hvarjehanda, för dess egna förkofran fremmande, beräkningar fortsattes af k. Gustaf, isynnerhet i början af hans regering. Då konungen, icke i allo, men dock i flera rigtningar, ännu under sina senare regeringsår, fullföljande detsamma, genom en allmän handelsordinantie, den 11 April 1555, så väl för Finnland, som för öfriga delar af sitt rike, bestämmer varupriser, åberopar han såsom kristligt och rättvisligt, det alle i riket bruka samma sätt att köpslaga. Denna handelspolitik hade, i uppgående protestantiska grundsattsers första framställning, nytt stöd. Hon kunde för sig bland annat åberopa, hvad af Luther sjelf, såsom religionens fordran, påyrkats; enligt hvarmed öfverhufvud köpmansvaror, efter öfverhetligt bestämda taxor borde säljas, och isynnerhet spannmålspriserna vid hungersnöd icke få stegras. Emellertid voro den dåmera vidtagna allmänna hushållningens ändamål ej eller blott enahanda med dem, hvilka fordom, i motsatts mot så kalladt verldsligt lif, uteslutande hyllats. Det tvång, hvaraf handelsrörelsen framgent led, syntes dåmera

nödigt för allmänt väl, såsom efter reformationen i kyrkans ställe gällande högsta lag. Det ansågs derjemte behöfligt för afskuddning af utländska köpmäns under medeltiden uppkomna tryckande inflytelse.

Till upplysning vid några af de första bland k. Gustafs, skildt angående finska handeln, utfärdade stadgar och påbud hörer, att hans svåger, grefve Johan af Hoya 1525 i Januari fått i förläning Viborgs, Nyslotts och Borgå län [98]); hvartill dessutom, den 1 Aug. 1529, Kumogårds län tillkom [99]). Att denne grefve Johan 1526 från Viborg om åtskilliga allmänna angelägenheter anmält, ses af ett konungens svar. Bland annat medgifves der, och föreskrifves, att, emedan svenska myntet blifvit uppsatt, högre än hvarpå det först slagits, samt derföre i Reval icke gällde, och ifrån Reval jemväl falskt svenskt mynt öfverförts, så må i Finnland, tills vidare, revalskt mynt få gå, och det der föraktade svenska föryttras till Sverge, »hvar »det icke vore hans nåde» (konungen) »till en snöplighet», enligt ordalydelsen af samma, blott på konungens vägnar, men icke i hans eget namn, aflåtna svar [1]). Till samme grefve Johan af Hoya skrifver konungen sedermera, 1532, bland annat: »Om det falska mynt J berören, kunna vi ej eller annat till »svara, än att J må -åta hafva der den bästa akt uppå J kun- »nen, så att det ingalunda tillstädjes, att allmogen blifver med slikt ondt mynt bedragen» [2]). Att revalskt mynt på k. Gustafs tid gick öfverallt åtminstone i södra Finnland, samt att deraf till ansenligt belopp jemväl vid kronouppbörden inflöt, utvisa eller bekräfta gamla, från samma tid bibehållna, räkenskaper [3]). Längs efter Finnlands södra kust, och derifrån, idkades dåmera en sjöfart, som på motsvarande sida af Finska Viken, i den der, midtibland Ehstlands egna befolkning, uppkomna, tyska, med hanseförbundet förenade, staden Reval, hade sitt förnämsta stamhåll.

Handel och sjöfart idkades af södra Finnlands allmoge sedan aflägsna äldre tider tillbaka. För Viborgs län, Nyland fordom inbegripet, finnes en, 1347, af konung Magnus Smek utfärdad, tio år derefter 1357 af konung Erik 12 stadfästad, förordning, hvari bönderne, på grund af klagomål, som de anfört, uttryckligen berättigas sins emellan sälja och byta alla ätande varor, som det hette, samt att i städerna köpa och sälja kläde och annat gods, och att utföra hästar, dock ej under åtta vintrar gamla, och ej öfver fyra mark penningar värda [4]). Att jemväl sedermera, på k. Gustaf I:s tid, hästar från Finnland, äfven till fjermare fremmande orter, utskeppats, visar och bekräftar ett och annat derom ytterligare, eller dåmera ännu, gifvet påbud. Men den på Reval rigtade sjöfart, hvilken vid antydda äldre, redan i 14:de århundradet gängse, sydfinska bondhandel tillkommit, och hvarigenom jemväl revalskt mynt i Finnland utbredts, motarbetades af k. Gustaf, jemte det han gick ut på att från beroende af nordtyska hanseförbundet befria sitt rike. Redan samma år 1526, då konungen bland annat om det i Finnland utbredda revalska myntet lät tillskrifva grefve Johan af Hoya i Viborg, anbefallde han Nils Grabbe utskicka jakter mot finska sjöfarande, som tilläfventyrs ernade sig till Reval eller Riga eller Danzig. Genom en skild skrifvelse från konungen fick Grabbe s. å. uppdrag, att till Stockholm öfversända alla vid kronouppbörd influtna varor, hvarmed Holländare kunde vara betjenade [5]). I fortsättning af syftemål, som denna föreskrift antyder, afslöt konungen året derpå, 1527, med Nederländerna ett, mot tyska hanseförbundet rigtadt, handelsfördrag; hvarur enkom, rörande Finnland, kan framhållas, att, jemte Stockholm och tre andra svenska, äfven de finska städerna Åbo och Viborg för tullfri införsel af salt bestämdes [6]). Här i det följande visar sig, att konungen på nytt, isynnerhet mera mot slutet af sin rege-

ring, genom holländska handelsförbindelsers upplifvande, sökte hämma södra Finnlands, oaktadt alla förbud, framgent fortgående gemenskap med Reval.

Behof af denna hade isynnerhet i Raseborgs län hunnit slå djupa rötter. Samma år fördraget med Nederländerna afslöts, tillkännagifver konungen åt nästnämnda Raseborgs läns inbyggare, genom öppet bref af den 28 Maj (1527), först och främst, att, i stället för Raseborgs gamla, förderfvade och nedbrutna, slott, ett annat, på någon för sjöfart lägligare plats, skulle uppföras; hvarföre de, på förhand, till tegelslagning och kalkbränning anmanas. Men som konungen derjemte tillkännagifver, ville han, vid samma tilltänkta nya slott, låta en köpstad uppstå, derifrån, närmare och lättare än från Reval, förnödenheter, såsom salt och humla, skulle kunna hemtas [7]). Det gamla slottet, samt underlydande län, hade, i början af samma århundrade, den 29 Maj 1504, riksföreståndaren Svante Sture förlänat åt Tönne Eriksson, mot en förbindelse från dennes sida att slottet »vid makt hålla, bygga och förbättra» [8]), hvilken synes icke blifvit uppfylld. K. Gustafs påtänkta nya slottsanläggning synes dock icke blifvit af. Men att Raseborgs län skulle få sig en egen köpstad, gick emellertid i verkställighet. Denna tillkom väl konungens anstalt förutan, genom Erik Flemings feodalherrliga tilltagsenhet. Men tilläfventyrs var Flemings företag föranledt af det konungen jemte slottsbyggnaden åsyftat. Flemings ändamål var emellertid, synes det, på sätt och vis motsatt. I ett åter 1529 den 17 Juni till Raseborgs läns inbyggare utfärdadt öppet bref, inskärper konungen »vid lif och gods till görandes», som orden lyda, att de icke få segla till Reval; men vill dock veta, hvarföre de dit färdats [9]). Samma år, senare, uppmanas de af konungen att, tills vidare, annorstädes, eller i Lifland, söka sin bergning [10]). Ett synnerligt strängt bref, som konungen,

s. å. 1529, skref till Erik Fleming, hvilket han, genom sina i Raseborgs län föröfvade, våldsamheter hade ådragit sig, är, här ofvan redan nämndt. I samma, medelst böndernas klagomål föranledda, skarpa skrifvelse tillägger konungen: »dock klaga »de, att den köpstad J begynt hafven vid Raseborg, Ekenäs »benämnd, är eder mera till gagns och profit än landene, och »dädan är ofta mera segladt i år till Reval uti vårt förbud, »än af dem på landet bo; det vi ock icke förmodat hade. Och »säljes dem der på dyraste penningen all den del de hafva »skola», o. s. v. Genom ett, vid samma tillfälle, jemväl åter till bönderna i Raseborgs län ställdt, bref underrättas desse, att Fleming ålagts mot dem skäligt skicka sig; hvarjemte de uppmanas att lyda honom [11]. I begge brefven erinras om förra förbud mot handelsförbindelserna på Reval, hvilka konungen hade velat med sin tillernade stads anläggning motverka, men det sedermera tillkomna Ekenäs [12] snarare endast underhöll. Af begge nästföljande års riksregistratur inhemtas, att Erik Fleming den 9 Juni 1530 fått qvittens på penningar, spannmål och smör, som han från Raseborgs län utgjort [13]; att, derefter, s. å. i Augusti, för Nils Boye, fogdebref på samma län utfärdats [14]; men att åter den 7 November 1531 af konungen med Erik Fleming om samma Raseborgs län kontrakt afslutats. Nästnämnda, i sin helhet bibehållna, kontrakt, som det i öfverskriften kallas, består i ett öppet bref, hvarigenom länet, med all derifrån utgående konglig ränta och rättighet, åt Fleming förlänas, på vilkor, att derifrån, ungefär såsom nyss anförda, 1530 åt honom gifna, qvittens upptager, ett bestämdt belopp revalskt mynt samt spannmål och smör årligen skall erläggas; hvarjemte slutligt, utan att något äldre kontrakt är antydt, länets bönder förmanas vara Fleming lydige, men till sist föreskrifves, att den då ännu, för detta år i länet innestående, skatt skulle af konungens fogde uppbäras, samt att

Fleming icke egde dermed befatta sig. Att kronans inkomster åter, liksom på förpaktning, bortgåfvos, eller isynnerhet, att Erik Fleming, par år förut med så grofva våldsamheter beträdd, denna vidsträckta förläning på nytt erhöll, kan icke såsom sällsynt undantag, utan måste såsom ett, bland många andra, framstående skarpt drag af nödställda allmänna förhållanden betecknas. Konungens rikshushållning i sin helhet, eller skildt hans handelslagstiftning, å ena sidan, och å den andra hans förnämsta, genom förtjenster utmärktaste, embetsmäns dervid öfliga ingrepp och tilltag hade emellertid en gemensamhet, som groende nya samhällsbehof blott långsamt förmådde upplösa eller söndersprånga. Såsom ett litet spår efter konungens samtidiga behandling af den borgerliga rörelsens angelägenheter kan påpekas, att han, midtemellan sina förbud mot södra Finnlands gemenskap med Reval, sannolikt blott för en ringa, kronan tillfallande, inkomst, beviljar alldeles enstaka eftergift. Nemligen under sin resa i Finnland, och vistelse i närheten af Åbo, 1530, utfärdar han den 24 Augusti, å Uskela prestgård, tillstånd åt en Anders Petersson i Germundby i Kimito, mot årlig skatt af fem mark örtuger, icke blott, att i samma socken idka landthandel, som i allmänhet af gammalt var förbjuden, utan jemväl att derföre fara till Reval [15]. Icke långt förut likväl, inpå samma år 1530, genom ett bref från konungen af den 16 April, hade grefve Johan af Hoya i Viborg blifvit uppmanad, att, så vidt görligt vore, hindra den af Viborgs läns bönder, i fortsättning, ännu allt vidare, till Reval rigtade sjöfart, samt att isynnerhet hämma denna rörelse, tills att Revals borgerskap genom en, då om våren väntad, beskickning till konungen å nyo erkänt förpligtelser, dem de hösten förut, genom öfversändt ombud, hade ingått [16].

Medelst den ur 1527 års nederländska förbund nyss anförda bestämning, att salt skulle få till Åbo och Viborg tull-

fritt inkomma, utmärktes då dessa begge städer, såsom de förnämsta i Finnland. Men Åbo räknades dessutom, jemte Stockholm och Kalmar, bland hela rikets betydligaste handelsplatser [17]). Då 1522 Åbo slotts belägring mot Danskarna icke kunnat fortgå, hade staden lagts i aska. Dess upphjelpande åsyftas i en af k. Gustaf, den 7 Juni 1527, gifven förordning, egentligen rörande de begge mindre städerna Ulfsby och Raumo, nemligen huru dessa, som en gammal påskrift lyder, »skola »sig hafva i seglats». Ulfsby och Raumo borgare förbjudas helt och hållet att besöka Tyskland, men tillika, att inom riket fara till andra städer än Stockholm och Åbo [18]). I de allmänna författningar, hvilka konungen framgent för hela rikets handel utfärdar, anträffas likaså hvarjehanda, som enkom rör dels skildt Åbo stad, dels Finnland öfverhufvud. Häftigt tvång rigtades dit i hast om sommarn 1531. Medan sjöfarten som bäst pågår, under loppet af Juli månad, besluter konungen, med anledning af en, i Stockholm förestående, högtid och förmodadt behof af större tillförsel, samt anbefaller, att Finnlands städer skola dit till Stockholm skicka sina varor [19]). Men senare, under loppet af samma år, utfärdas för Sverges handel en allmän förordning, der jemväl synnerligen om den finska ett och annat påbjudes. — I Finnland hade, under medeltiden, icke blott vid Finska, utan jemväl längs efter Bottniska Viken, handel och sjöfart bland kustallmogen uppkommit, och århundraden igenom fortgått. Bönderne närmare Åbo, norrut derifrån, voro kände under namn af Vackafinnar. Denna benämning hade de fått genom sin färdighet och idoghet i tillverkande af trädkäril, hvilka de icke blott på mindre aflägsna håll, inom eget land, försålde, utan jemväl till Sverge och ända till Tyskland utskeppade. Att, vidare norrut, äfvenledes Österbottens kustbönder, från långa tider tillbaka, plägat idka handel, vittnar ett utslag, hvilket konung Magnus Smek,

i likhet med det ofvan anförda, rörande Viborgs län, nästföljande år 1348, från Kumo, der han då var stadd, hade utfärdat. Medelst detta berättigas äfvenså Nerpis, Mustasaari och Pedersöre socknar, att sinsemellan sälja och köpa alla, som det här åter heter, ätande varor, deribland råg och smör [20]). Både om Vackafinnarnes handel, och om den, som längs kusten af Österbotten var i gång, stadgas i k. Gustafs näst antydda 1531 års allmänna förordning. Förberedelsevis hade konungen samma år, på åtskilliga svenska städers klagomål, till undersökning utskickat några rikets råd, bland dem de finska riksråden Knut Eriksson till Laukko och Ivar Fleming. Förordningen utkom sedermera den 29 September (1531). Angående Vackafinnarna stadgas der, att de alls icke få segla utrikes. Österbotten, fordom ofta, tillsammans med svenska Norrland, under benämning af Bottnen, Norrbotten, Norrlanden inbegripet, får i samma författning sin del, dermed, att på kusten af Norrbotten blott hamnarna Torno, Kemi, Ijo och Ulo skulle kunna af Ulfsby och Raumo borgare besökas. Att sedan två år tillbaka, som här nyss anfördes, samma Ulfsby och Raumo städer, jemte all utrikes sjöfart, äfven vore förbjudet besöka andra inrikes städer än Stockholm och Åbo, antydes icke med ett ord [21]). Genom ett, dagen derpå, den 30 September (1531), af borgerskapet vid riksdagen fattadt, beslut, hvilket afskaffar öfverflödiga marknader, och förklarar andra åter, som bibehållas, utslutande tillhöra hvar sin stad, bestämmas för Finnland såsom gemensamma, eller allmänna, blott Åbo begge henriksmessomarknader [22]), den om sommarn tillkomna äfvenledes, som också här ofvan anmärkts, ursprungligen sammanhörig med kyrklig högtid, nemligen årsdagen af biskop Henriks liks flyttning från Nousis till Åbo, den 18 Juni [23]), och deraf ännu länge efter reformationen benämnd.

Med par års mellanskof finnas åter, under loppet af 1533,

det ena kongliga beslutet efter det andra rörande finska handeln vara utfärdadt. Sydfinska kustböndernas i hemlighet fortsatta handel på Reval vederfares förnyad uppmärksamhet, som de sjelfve, genom sina hos konungen anförda klagomål, framkallat. För lättare utverkande af tillstånd, att, såsom förr, från Riga och Reval hemta spannmål och andra förnödenheter, hade de försäkrat, att »köpmannavaror eller fetalier», feta varor, som det jemväl hette, smör, talg, fisk, både torkad och saltad, under samma benämning inbegrepna [24]), alls icke skulle af dem utskeppas, utan endast bräder, näfver och dylikt. Allmogens behof af spannmål tyckes vunnit afseende. I bref från konungen af den 15 Maj s. å. (1533) anmodas Ivar Fleming, att mellan Åbo borgerskap och allmogen, om varor, som utan ömsesidigt intrång skulle kunna utföras, tillvägabringa öfverenskommelse [25]). De så kallade feta varornas utskeppande ansågs tillkomma städerna, dem det likväl ej eller annorlunda än enkom blott för vissa år, och endast med bestämningar af beloppet för hvarje tillfälle, skildt beviljades; hvarvid åter, bland finska städer, allenast Åbo företrädesvis gynnades. Den, genom uppdraget åt Ivar Fleming, om våren 1533 liksom medgifna friheten synes nästföljande höst jemväl på annat håll beviljad; men med inskränkningar, som antyda, huru bunden och tvungen handeln i allmänhet var. Nemligen åt Raumo tilldelar konungen, den 7 Oktober (1533), tillåtelse, blott för behaglig tid likväl, att segla till Tyskland, dock ej eller med feta varor, men hvarvid, under loppet af nästföljande år, finge utföras, högst sex eller sju mark värda, hästar [26]), en, som här ofvan visat sig, redan på 1300-talet, åtminstone i Viborgs läns afsättning vanlig handelsvara, hvilken äfven på konung Gustaf I:s tid, medan han bedref krigsrytteriets förbättrande, likväl från Sverige öfverhufvud, ända till skeppslaster deraf, skall på tyska orter föryttrats, om denna uppgift af en gam-

mal, mindre pålitlig, svensk historieskrifvare Olaus Magnus, får tagas ordagrannt [27]). Men, allt samma år 1533, den 18 November utfärdar konungen till södra Österbottens socknar, Mustasaari, Kyro, Pedersöre, samt den dåmera norrut tillkomna Karleby socken, ett förbud, att, deras eget jordbruk samt fiske till hinder, och hela landet till skada, i andra socknar fara omkring och drifva handel [28]). Året derpå åter, 1534, under krigsrustningar mot Lybeck, och efter det att Finnlands frälse, samt skildt åter Erik Fleming, fått befallning från konungen, af den 4 September, att till Sverge öfverskicka sitt krigsfolk [29]), uppdrages åt Fleming dernäst, genom bref af den 24 i samma (September) månad, att åt Revals borgerskap, mot, der nyss vägradt, tillstånd till knektvärfning, erbjuda lösgifvandet af finsk sjöfart dit; hvarvid dock, som konungen blott för Fleming tillägger, alls icke feta varor, utan endast bräder, tjära och dylikt skulle få utföras [30]). Anbudet tyckes i Reval haft framgång; men icke så i Finnland konungens, der till efterrättelse meddelade, förbehåll. Samma år (1534) ännu finnes Nils Boye hafva hos konungen anmält, att från Raseborgs län väl icke, men deremot i full fart från Åbo och Viborgs län feta varor utskeppas. I svar af den 10 December (1534) lofvar konungen, ofördröjligt, mot denna olofliga handel utfärda nytt förbud [31]). Samma år likväl, vid det Erik Fleming anvisas, för anskaffande af medel till krigsfolkets aflöning, sälja kronan tillhöriga, i skatt influtna, varor, erinrar konungen, att i Königsberg eller Riga för dem, blott de kunde komma dit, penningar väl skulle inflyta [32]). I de upprepade företeelserna af samma gamla, inskränkta, handelspolitik framskymta numera, klarare än förr, motsägelserna deri. Tillika visa sig dels nya, dels äldre, men märkbart utvecklade, inhemska förhållanden. På klagomål från Viborg öfver mycken, deromkring öflig, olaglig köpenskap, underrättar konungen, i svar af

den 22 Januari 1539, stadens borgmästare och råd om en med detsamma till fogdarna utgående föreskrift; samt lofvar åt staden privilegier, så snart han kunde personligen ditkomma. Genom konungens skildt, samma dag, gifna bref anbefalles ståthållaren i Viborg Nils Grabbe också för sin del se till, att landsfogdar och hofmän (konungens krigsfolk), hvilke kring länen i kronans ärender rida, äfvensom prester, för hvilkas räkning skepp ginge till Tyskland och andra aflägsna orter, måtte genast aflägga sin olofliga handelsrörelse [33]). Enligt dessa och flera påföljande föreskrifter, eller som af dem kan aftagas, idkade ståndspersoner öfverhufvud, jemte borgerskapet och allmogen, en handelsrörelse, hvari, som redan visat sig, den högt uppsatte Erik Fleming med efterdömen föregick. Af fortfarande onaturligt, handeln och näringarna pålagdt, tvång, hvars behörighet rikets ständer lika litet som konungen betviflade, underhölls ohörsamhet mot laglig ordnings fordringar öfverhufvud. Samma nästnämnda år 1539 om sommarn, åter alltså medan sjöfarten som bäst pågick, utkom ytterligare, rörande hela Finnlands handel, en sträng författning. Efter svenska städers förnyade klagomål påbjuder konungen den 9 Augusti (1539), att alls icke hvarken fisk eller ens tjära eller bräder få till utrikes orter, såsom Danzig, Riga och Reval, föryttras [34]). Finnlands varuutskeppning skulle, som här åter framsticker, dragas till Sverge, och tjena till upphjelpande af svenska handeln, hvilken åter på sitt håll, ej mindre än den finska, af de fortfarande tvångsförfattningarna både led och missleddes. Sedermera åter, i början af 1541, åläggas Finnlands fogdar och andra embetsmän enkom bevaka, att nästa sommar hvarken spannmål eller smör, fisk och andra ätande varor, som det hette, till fremmande orter bortföras; emedan, såsom det jemväl borde för både allmogen och borgerskapet i Finnland framhållas, samma varor vore inom riket så dyra,

att de knapt kunde mot penningar uppvägas [35]). Inom Finnland tilldelas emellertid städerna vissa inskränkta förmåner, på kringboende allmoges bekostnad. Förr än antydt var, eller utan att konungen, såsom han lofvat, till Finnland då ännu öfverkommit, erhåller Viborg privilegier den 7 Augusti 1542, och dermed omständlig bekräftelse å »beskärmelse- och nådebref», som det kallas, hvilket i korthet blifvit redan 1525, liksom jemväl för Åbo [36]), utfärdadt [37]). Blott der i Viborg skulle kringliggande orters fogdar, länsmän och allmoge få köpa sina förnödenheter, och åter sälja sina egna varor. Uttryckligen förbjudas de att af Ryssar, eller af eget lands handlande kustbönder, mot spannmål tillbyta sig salt och koppar. Och som, bland annat, derifrån Viborg, hos konungen anmälts, att begge klostren förfölle, samtycker konungen, att murarna af det ena till stadens bebyggande användas, samt att det andra klostret må till borgerskapets varulager begagnas, hvarföre det borde under godt tak bibehållas. — Medan öfverhufvud framgent, både för stad och land, de äldre förbuden mot all handel på tyska orter fortfara att gälla, förekomma, glesströdt, enstaka, i tysthet beviljade, eftergifter, hvarmed de förra, till en början, liksom medgifvas hafva sina betänkliga sidor. Åt Erik Fleming meddelar konungen 1543, att, om Viborgs borgare, »för den dyra och svåra tid, som i Finnland »är, hemtade spannmål in i landet, då vore det en sak för sig, »att man såge genom fingren med dem i den måttan» [38]). Men synnerligt strängt lyder åter ett beslut, rörande Finnland, som året derpå, 1544, under riksdag i Vesterås, med ständernas deltagande uppgöres. Med första öppet vatten borde derifrån tillförsel till Stockholm tillställas; och skulle, för hämmande af Finnarnes utrikes sjöfart, några jakter och galerer utskickas [39]). I motsägelse häremot, som åter faller i ögonen, finnes, samma år 1544, från Åbo, för kronans räkning, af

influtna räntepersedlar, just så kallade ätande varor, deribland förnämligast smör, hafva blifvit utskeppade, icke blott till Danzig, utan till och med till det för konungen isynnerhet förhatliga Lybeck[40]. Befordrandet af kronans fördel, i strid mot nyss stiftad författning, skyddes icke. Enskildes utsigter till olaglig vinning hade deri föresyn. Då under nästföljande år 1545, bland annat för anställande af räfstting i Finnland, svenske riksråden Knut Andersson (Lillie) och Johan Olofsson dit öfverkommit, frambars till dem, dels från borgerskapets, dels från allmogens sida, en mängd hvarandra motsatta klagomål. Stad och land lågo i en strid med hvarandra, som isynnerhet handelslagstiftningen underhöll. Från Viborgs stad androgs, att bönderne allt ännu fortsätta sin sjöfart till Tyskland; att fogden i Nyslotts län, äfvensom kustallmogen i Nyland, Viborgs handel till förfång, mot salt tillbyta sig spannmål; att, för stadens, genom bondhandeln vållade, armod, ej eller Ryssarne dåmera ditkomme, utan i Narva och Reval sålde sitt vax, tran, talg, »bärnfisk» (?), hampa och lin, men dock i Euräpää fore omkring och uppköpte säd. Tillika anhöll samma Viborgs borgerskap, att den vanligen, från Nyslotts och från Viborgs län, till Stockholm afgående kronospannmål måtte för lidligt pris der i Viborg försäljas. Fartygsegarena bland allmogen, hvilka en, vid klagoskriften från Viborg bifogad, förteckning skildt uppräknar, angifvas dessutom, för det de uraktlåtit hvad af konungen blifvit dem, genom Erik Fleming, ålagdt, att, om våren samma år, 1545, en resa hvar, med sina farkoster dithemta, för stadens mur behöflig, kalk, sten och annan byggnadsnödtorft[41]. — Såsom Viborg, enligt hvad härmed anförts, så begagna likaledes andra finska städer samma tillfälle till ansökningar, som alla åsyfta uteslutande förmåner för dem enskildt, hvar på sitt håll. Åbo borgerskap åberopar sina 1531 erhållna privilegier, och beskyller

de, jemväl från Viborg angifna, nyländska kustbönderna, och dessutom jemväl presterskapet, att till Reval och andra tyska städer varor utföras, och att sedermera samme bönder om vintrarna, både i egen landsort och i Tavastehus län, fara från by till by och sälja salt; hvarjemte fogden i Tavastehus län anklagas, dels, att jemväl han utprånglar salt och annat köpmansgods, dels, att han upphandlar samt utomlands försäljer skinnvaror; äfvensom, allt i samma inlaga, skildt mot Nykyrka sockens bönder andrages, att, vid det de till tyska städer föra sina trädkäril, hemligen jemväl smör och fisk m. m. utskeppas [42]). — Finnlands jemförelsevis mindre städer låta vid samma tillfälle i samma ton höra af sig. Från Borgå klagas så väl på landsköpmän öfverhufvud, hvilke upphandla och föra till Reval varor, samt derifrån hemta salt, som äfven dessutom emot Stockholms borgare, hvilke beskyllas fara omkring samt inköpa boskap, smör, skinnvaror, och så vidare [43]). — Från allmogens sida åter, eller af bönderna både i Nyland och Viborgs län, anföras motsatta besvär. Beklagande sig öfver förbudet mot den förr bland dem vanliga utförseln af »köpmansvaror», hvarunder äfven, eller egentligen, då så kallade, ätande varor åter torde menas, anhålla de, att åtminstone få utskeppa ved. Märkligt förefaller hvad härvid de begge riksråden, genom hvilka allmogens klagomål skulle till konungen frambäras, genast för sin del antecknat, att om ved sålunda finge utföras, så skulle både städer och menige man förderfvas, samt Finnland snart blifva ett öde land [44]). I det föregående är, i förbigående, nämndt, att s. å., 1545, Viborgs stad, af samma begge riksråd fick en så kallad ordinans, hvilken till de blott tre år förut, 1542, af konungen beviljade privilegierna tillkom. Bland der intagna bestämningar om varupriser, framstår, att, vid försäljande af spannmål och salt, stadens handlande borde kunna hafva fjerde penningen i behållning, och alltså berätti-

gas, samt liksom uppmanas, att åtminstone icke med mindre än med denna vinning af 25 procent åtnöja sig. Som härtill kommer, anvisas dem, att till konungen sjelf öfversända sin, tillika gjorda, anhållan, det spannmålen finge af dem »upphögad» inköpas, men med struket mått försäljas. Som för öfrigt samma ordinans bland annat utvisar, plägade från nejden kring Viborg, samt isynnerhet från Vekkelaks och Vederlaks socknar, oaktadt förbuden, allt ännu, eller åter i full fart, seglas till fremmande orter, hvarvid bland annat spannmål från Lifland inhemtades [45]. — På en sedermera, ännu samma år 1545, af Viborgs borgerskap, genom Måns Nilsson och Gustaf Fincke, förnyad begäran, att Vackafinnar eller landsköpare icke må tillåtas segla utrikes, svarar konungen den 13 Oktober, med förmaning, att dessutom jemväl fogdar och frälsemän må tillhållas aflägga deras ofta förbjudna landsköp, och att deremot, såsom enda medel, strängaste straff må användas [46]. — Den, som nämndt, af Erik Fleming begynta staden Ekenäs egde emellertid bestånd, ehuru dess anläggning blifvit, tyckes det, af konungen ogillad. Enligt hvad de s. å. (1545) öfverskickade begge svenska riksråden, liksom blott till minnes för sig sjelfva, antecknat, skulle, förmodligen efter deras återkomst till Sverge, med konungen handlas, som deras ord falla, »om Eknäs, hvad »den staden skall blifva hållen vid makt eller ej» [47]. Åt Åbo stad var, för samma år 1545, af konungen beviljadt, att 14 eller 15 läster smör skulle få derifrån föras utomlands, och dessutom några klippare [48], ungefär såsom det åt Raumo 1533 medgifvits.

Men större delen af det 1522 nedbrunna Åbo ödelades åter 1546 om våren genom eldsvåda. En gammal, i handskrift bibehållen, anteckning förmäler, att »elden begynt om »natten strax efter kl. 10 i Eskil Vijsas gård, och blifvit släckt »först påföljande dagen»; att stora sidan af staden, så när som

på åtta gårdar mot klosterporten, lagts i aska, och att dervid jemväl både domkyrkan och biskopsgården, samt »alla kanikers prebendegårdar», af lågorna härjats [49]. I ett nästföljande år i November, derifrån Åbo, till kammarrådet Nils Pedersson i Stockholm ställdt bref aflägger dåvarande skolrektorn, sedermera biskopen Agricola, sin tacksägelse för ett åt honom utverkadt kongligt bref på domprostegården; men klagar tillika öfver sin, och andra presters, nödställda belägenhet, då hvad i hast vid branden kunnat räddas, till bekostande »på »hus och annat, som bohagen kräfver», åtgått; hvarföre han måste ångra, att han begärt den stora, vida, nu med toma händer af honom besuttna domprostegården, och att han vid S:t Laurentii gård, samt dess få landboer och räntor, ej qvarblifvit [50]. Då detta skrefs, synes åtminstone ej vidare någon fråga varit om en anhållan, hvilken närmare efter branden, ännu samma år 1546, lärer till konungen från Åbo inkommit, om stadens flyttande till lägligare ort [51]. Inom kort tid sedermera stodo dock Finnlands öfriga sjöstäder, med undantag af Viborg, hvar för sin del, på förslag att flyttas. Det skulle tyckas, som hade, från deras sida, sådana beslut och åtgärder till någon del varit befarade. För Raumo, som dessförinnan den 22 Maj 1539 fått, på behaglig tid, tillstånd att erlägga tullafgifter i bestämd summa årligen, 200 mark örtuger, hvilka S:t Henriks tid om vintern, å Åbo slott, i skrifvarestugan derstädes, skulle till kronan inbetalas [52], utföll, på derom derifrån gjord ansökning, 1546 den 14 Augusti, stadfästelse å äldre privilegier; hvarjemte staden, mot erlagda 200 ungerska gyllen, erhöll egande rätt till sina, kronan förut tillhöriga (tilläfventyrs såsom klostergods indragna?), tomter [53]. Nästnämnda och flera andra utländska mynt voro, som härvid upplysningsvis kan tilläggas, äfven i Sverge så gängse, att summor af dem ofta i dom- och köpebref upptogos [54]. I Finnland synes fram-

gången af Raumo borgerskaps förtänksamhet blifvit en uppmuntran till efterföljd på annat håll. Åt Borgå beviljar konungen s. å. 1546 den 3 December, »till laglig och behaglig tid, »rätta och fullkomliga stadsprivilegier» [55]).

Men allmogens, genom de borgerliga privilegierna, tryckta belägenhet, börjar numera tilldraga sig en uppenbarare skyddande omsorg; jemte det att äfven konungens handelslagstiftning, ungefär kring denna tid, synbart intager en högre ståndpunkt. I Viborgs län hade 1545, vid de begge svenska riksrådens besök derstädes, all bondseglats blifvit aflyst. Mot detta förbud bevekande omständigheter anfördes året derpå hos konungen, af Måns Nilsson och Gustaf Fincke, hvilke dåmera efter Nils Grabbe stodo i spetsen för länestyrelsen. Som af dessa hos konungen anmäldes, fanns, längs kusten af Viborgs län, en mängd skärboer, hvilke, saknande både åker och äng, bebodde nakna hafsklippor, och dessförinnan plägat, om höstarna, i Ehstland mot fisk tillbyta sig råg. Att sålunda, en enda resa om året, torr ströming utfördes, skulle, som samma anmälan ytterligare framhåller, alls icke lända landet till skada, då der ej mindre spannmål än fisk vore af nöden, och bästa fisken, eller den för städerna egentligen behöfliga, qvarblefve, samt för öfrigt ingen landthandel tillätes [56]). På detta Måns Nilssons och Gustaf Finckes andragande, svarar konungen, i bref af den 24 Augusti (1546), först och främst med uppmaning till dem i allmänhet, att bevaka förordningar, enligt hvilka hvarken fattig eller rik finge från landet utföra ätande varor. Men konungen förklarar tillika, att sådane fattige stackare, som de, hvilke, efter hvad anmälts, intet annat än hafsklipporna hade att nära sig af, skulle kunnat, honom oåtspordt, samt kunde framdeles, utan tvekan, tillåtas den ena resan årligen besöka Ehstland. För öfrigt, som konungen tillägger, borde öfverhufvud allmogen få af kronans spannmål å Viborgs

slott tillbyta sig sin nödtorft, mot fisk, som sedan skulle till Sverge öfverskickas, hvarest konungen af denna vara hade stort behof [57]).

Men isynnerhet i författningar, som från och med påföljande år 1547, skildt jemväl rörande Finnland, utkomma, framskymtar, tyckes det, en förändrad handelspolitik, eller bestämdare fortsättning af förut blott mindre märkbara rigtningar. Under k. Gustafs tid bibehöll sig, från en äldre, att för vissa landskap egna smärre landtdagar anställdes; hvarvid om orternas angelägenheter, men jemväl om ärender, som rörde hela riket, om bevillningar och försvarsanstalter, öfverläggningar förevoro, och beslut fattades. På ett af konungen den 1 Mars 1547, till fogdarna i Finnland, utfärdadt öppet bref [58]), sammanträdde ännu, samma vår, i Åbo, der och deromkring bosatt adel, samt prester och borgare, för att, bland annat, uppgifva medel till finska handelns främjande. Af dessa föreslås, att jemte Nådendal, äfven Raumo skulle flyttas till Åbo. Att Raumo året förut, 1546, fått stadfästelse å äldre privilegier, synes härvid icke kommit i åtanka. Nu väckta fråga om flyttning torde af den Åbo stad, kort förut s. å., 1546, öfvergångna brand hafva varit föranledd. Härjemte uppkastas förslag, att Ekenäs, då ännu icke längesedan anlagdt, och att det gamla Ulfsby, staden af detta namn, skulle förläggas till Viborg, hvarest vid pass 300 tomter stode öde. Men tillsammans med dessa, från egna finska landtständer utgångna, tillstyrkanden för fortsättning eller stegring af gamla tvångsåtgärder, göras i samma skrift par ansökningar, hvarvid nya utsigter tyckas vara öppnade. Hos konungen begäres, att Gefleboer samt Helsingar måtte åläggas i Viborg, i stället för i Reval, sälja sina lärfter; och att dit till Viborg jemväl den ryska handel måtte ledas, hvilken i Reval, i Narva och Nyen haft sina stamhåll [59]). Härmed sammanträffande syftemål

finnas innan kort af konungen sjelf omfattade, och dermed nya beräkningar för Finnlands handel. Samma år, 1547, hade i Danmark, fiendtligt mot Sverge, såsom åtminstone konungen tog det, blifvit påbjudet, att fisk icke finge utföras till Lödese, hvarifrån Vestergötland plägat dermed förses. Konung Gustaf skrifver härom, den 31 Juli s. å., till Fincke; påminner om äldre förbud mot utförande af fisk från Finnland till Lifland och Tyskland; samt uppdrager åt honom, såsom det nu jemväl andra fogdar och befallningsmän i Finnland skulle anbefallas, att uppköpa af samma vara så mycket han öfverkomma kunde, och skicka det till Stockholm eller Östergötland, hvarifrån det sedan borde till Vestergötland afgå [60]. Konungen hushållade framgent för riket, och dess skilda landskaper, såsom för sina egna jordagods. Svenska orters behof af fisktillförsel från Finnland var ena gången efter den andra föremål för hans uppmärksamhet. Men det fortsatta spända förhållandet till så väl Danmark som Lybeck inledde dåmera omsider för hela Sverges handel friare förhållanden. Ännu nästnämnda år, 1547, kom, genom sitt läge midt emot Reval, det på finska sidan framskjutande Sandhamn i åtanka, och uppgafs såsom lämplig plats till sådant utbyte af svenska varor mot ryska, för hvilket Viborgs stad hade, vid mötet i Åbo, blifvit föreslagen. Skildt rörande Finnlands handel mognade nya förehafvanden meddelar konungen i ett, den 4 Oktober 1549, »till rådet» (riksråden) »med flera i Finnland», utfärdadt bref [61]. Uppmanande finska frälset till bidrag för då åter nödiga krigsrustningar mot Lybeck, påyrkar konungen den inhemska skeppsfartens utsträckning bortom Östersjön och Öresund. Härpå svarar »menige adeln i Finnland», den 4 December s. å. (1549), från Åbo, med förklarande af sin varmt undersåtliga hyllning [62]. Olidligt vore, betygas dervid, om Lybeckarne, desse »piparsäckar», ännu i Sverge, sedan det, genom Guds tillhjelp och

konungens höga förstånd, blifvit ett, af det romerska oberoende, fritt rike, skulle erhålla privilegier, hvarpå de väl slutligen torde vilja till »Ehster och egna» bringa konungens undersåter. Härvid kan erinras, att nyss förut af Lybeckarna hos kejsaren klagats öfver k. Gustaf, för det han förhållit dem deras välfångna privilegier. Vid det finska adeln i sin skrifvelse anspelar på ehstländska allmogens betryck, röjer sig en, genom revalska handelsförbindelserna, skildt för Finnland vunnen nära varnande upplysning. Enligt hvad samma andragande jemväl förmäler, beflitade sig äfven i Finnland dåmera en och annan om skepp, som kunde »tjena till vestvart». Men åtskilligt rörande landets angelägenheter blef dessutom till konungen framstäldt, medelst enkom öfverskickad fullmäktig, hvartill Erik Spåre utsetts. Sålunda begärdes bland annat, att Sandhamn måtte befästas. Att i grannskapet 200 år senare Sveaborgs murar började resa sig, tyckes sålunda från ett gammalt förslag kunna härledas. Synbart med anledning af de från Finnland, i December 1549, inkomna betänkanden skrifver konungen, nästföljande den 31 Januari 1550, till der i Sverge utskickade riksråd Johan Olofsson och befallningsmannen å Stockholms slott Botvid Larsson [63]), hvilke tillsammans, då som bäst, färdades omkring i riket, för anställande af öfverläggningar och spridning af underrättelser om vesterhafssegelfarten, hvartill de, isynnerhet i större städer och vid marknader, borde söka tillfälle. Genom dessa begge skulle köpmansståndet undervisas, bland annat, om inhemskt gods, som vore att mot ryskt utbytas. Sydfinska handelsrörelsen synes härvid enkom åsyftad. Af desamma borde i Finnland, medelst befallningsmannen Måns Nilsson å Viborg, och annorstädes der i landet, likaså å slotten och i städerna, föranstaltas, att umbärlig spannmål blefve åt Holländarne utbjuden. Nemligen, emedan i det af »svår död» (farsot?) [64]) hemsökta

Danzig vanlig tillförsel från Pålen uteblifvit; så skulle, genom någon, å konungens vägnar, skildt vidtagen anstalt, åt ditkomna Holländare anvisning gifvas på Sandhamn, hvars befästande, såsom det från Finnland föreslagits, dåmera var beslutet, och åt Erik Spåre uppdraget att besörja. Men i samma bref till riksrådet Johan Olofsson och befallningsmannen Botvid Larsson antydas jemväl dessutom flera, rörande finska handeln, gifna föreskrifter, »derom vi», skrifver konungen, »Erik Spåre vår »mening undervist hafve, och J framdeles sådant förordinerandes och deruppå aktandes varden». Samma år, 1550, finnes en så kallad seglations- och handelsordning för Finnland vara uppgjord. Från hvem denna egentligen utgått, synes icke till. Men sannolikt förefaller, att dermed ett af de värf utfördes, hvilka voro riksrådet Johan Olofsson och befallningsmannen Botvid Larsson uppdragna. Hvad i konungens nästnämnda bref till dem såsom rörande Finnland föreskrifvet antydes, finnes, i samma seglations och handelsordning, upprepadt, och närmare utfördt. Till en början påminnes, att Finnlands sjöfart, liksom Sverges, må bortom Östersjön utsträckas. Vid erinring om förlusten af handeln med Lybeckarne, då desse godtyckligt betalade svenska varor, samt blott hade att sälja hvad de sjelfve, och ofta icke ens ur första hand, uppköpt, tillstyrkes, att, i fall nästa vår några skepp från Finnland till Portugal, Frankrike, England, Holland eller Brabant afginge, dessa och svenska af samma bestämmelse, å någon förut aftalad närmare plats, måtte sammanträffa, och sedan, till gemensam säkerhet, i en flotta fara vidare. Förutsatt tyckes, att dessa resor på samma sommar företoges och afslötes. Men för den härmed, skildt åt finska köpmän, anvisade utrikes sjöfart, bifogas, till befordrande deraf, underrättelser, som svenska städer förut erhållit, deribland jemväl uppgifter om fremmande orter, hvilka till försäljning och uppköp voro fördelaktigast. Tillika påyrkas, så-

som synnerligen för Finnland angeläget, att ryska varor må anskaffas, icke från Reval, utan genom en omedelbart med Ryssarna sjelfva inledd byteshandel, hvartill Sandhamn vore lägligt, äfvensom der, lättare än i Reval, holländska fartyg skulle kunna inlöpa. Dit till Sandhamn skulle en i ryska handeln förfaren man, Benkt Utanby, från Sverge öfverkomma, för att begynna faktori. Från de små fläckarna Raumo och Borgå samt Ekenäs borde borgare, och från landsorterna förmögnare bönder, samt från Reval de der fästade Finnar och Svenskar lockas att flytta till samma Sandhamn. Dermed finge jemväl Norrbottens sjöfart lämpligt stamhåll. Från samma Sandhamn skulle sedermera äfven ryska varor kunna hemtas för Sverge både till eget behof och utrikes utskeppning [65]). Blott några få år innan dessa förslag och anvisningar för Finnlands handel framträdde, hade svenska skepp börjat genom Öresund på Vesterhafvet utskickas, hvilket en tid bortåt, medelst hanse städernas 1523 i Sverge erhållna handelsprivilegier, varit rakt förbjudet [66]).

Samma år (1550) den så kallade seglationsordningen för Finnland tillkom, finnes Helsingfors först nämndt och omtaladt, såsom det, ehuru bestämdare uppgift saknas, då jemväl först, vid mynningen af Vanda å, blef anlagdt, det sedermera så kallade Gamla Helsingfors. Vetterligen anträffas detta namn första gången i ett bref från konungen till Erik Spåre af den 8 April. Dernäst den 5 Maj underrättar konungen honom, att till Danzig och Reval bud afgått, hvarigenom ditkomne Holländare till besökande af Sandhamn skulle uppmanas. Framgent nämnes sedermera Helsingfors såsom en redan i landet vidare bekant ort. Enligt med förslaget i den så kallade seglationsordningen erhålla Henrik Klasson Horn och Nils Boye uppdrag från konungen af den 12 Juni, hvarefter både Raumo, Ulfsby, Ekenäs och Borgå invånare borde åläggas flytta till

Helsingfors, med hotelse, att i fall af vägran såsom olydige undersåter straffas. Hvad denna tillagda hotelse beträffar, kan erinras om dylika, som förut här anförda handelslagstiftning innehåller. De förefalla såsom talesätt för eftertryckligare inskärpande af gifna författningar. Ett prof af föreskrift rörande finska landthushållningen synes här kunna tjena till upplysning. Enligt konungens för Finnlands fogdar, vid början af 1556, gifna instruktion, borde bönderne åläggas, att hålla kor, får och getter; och, tillägges dervid, »hvad de det »icke göra, skola de blifva straffade». Noga efter orden togs åtminstone ej eller konungens nyss anförda hotelse mot de fyra små städerna. Ty sedan från två af dem, Ekenäs och Borgå, uppgifvits, att de hade förhinder, infordrar konungen den 20 Augusti (1550), genom bref till samme Henrik Klasson Horn och Nils Boye, desses utlåtande, om icke i Ulfsby och Raumo flyttningen till Helsingfors blott de bästa skulle åläggas [67]). Allt ännu samma år, på Gustaf Finckes förslag, förordnar konungen, den 24 November (1550), att Nyslotts läns kronospannmål, för öfverskeppning på svenska hamnar, icke, såsom förr varit vanligt, till Viborg, utan numera till Helsingfors skall nedforslas. Der i Helsingfors borde, med samma bestämmelse, dåmera jemväl från Tavastehus, Viborgs, Borgå och Raseborgs län kronospannmålen lefvereras; hvarvid Åbo slotts skrifvare, Erik Olofsson, för dess mottagande, skulle infinna sig. Bestyr att spannmålshus med allraförsta blefve uppförda, var, äfvensom befästandet af Sandhamn, åt Erik Spåre uppdraget [68]).

Dessförinnan samma år, då sålunda senare på hösten, kronospannmålens öfverförande till Sverge föranstaltades, hade i Finnland svår missvext både på åker och äng inträffat. Ett af rektorn i Åbo skola, sedermera biskopen, Mikael Agricola, den 1 April 1551, skrifvet bref, framställer landets tillstånd

såsom ytterst beklagansvärdt [69]). Men tilläfventyrs sträckte sig denna hungersnöd icke till de östra landskaper, från hvilka kronospannmål till Sverge öfverfördes. Åt landets hufvudort Åbo beviljades näst antydda vår, den 25 Maj (1551), att derifrån några läster smör skulle få till tyska orter utföras, såsom äfven dessförinnan en och annan gång varit medgifvet. Detta ville konungen dock numera blott sålunda hafva tillåtet, att stadens utskickade tillika finge muntlig undervisning, enligt med den nyligen åt sjelfva Stockholms borgerskap meddelade, huru de utrikes, genom pris å sina varor o. s. v., borde söka sin dittills blott inom eget land efterfikade vinning [70]). Såsom vid dessa förordnanden, så framstå jemväl i det följande, om hvarandra blandade, beslut och åtgärder, af hvilka en del underhöll gamla inskränkningar och tvång, medan andra åter gingo ut på ny friare handelsrörelse.

För att åstadkomma flyttningar till Helsingfors, fortgå, i åratal, våldsamma anstalter. De först gifna befallningarna upptagas åter, efter det de, åtminstone till någon del, tyckas hafva förfallit. Verkställandet af dem, anförtror konungen på nytt, den 18 Juni 1551, åt Henrik Klasson Horn. Åtskilliga motsträfviga såväl Raumo- och Ulfsby-, som Borgå- och Ekenäsboer borde han påminna, och om dermed intet uträttades, låta genom befallningsmännen straffa. Derpå i September skrifver konungen sjelf till befallningsmännen Måns Ivarsson och Anders Nilsson, enkom rörande Raumoboerna, att de borde tillhållas ofördröjligt, som det åter åtminstone icke milda uttrycket lyder, »packa sig» till Helsingfors [71]).

Landet var emellertid, dessa år, af flera olyckor hemsökt. I det 1546 till en stor del nedbrunna Åbo utbrast åter 1549 en eldsvåda, hvarmedelst, inom samma område af staden, qvarteret Mätäjärvi, som knappast å nyo bebygdt, för andra gången, inom kort tid, lades i aska. Omedelbart, åtminstone för

en vidsträckt del af landet, känbarare var 1550 års nyss nämnda missvext. Knapt var hungersnöden öfverstånden, då än en gång, inom kort tid, Åbo stad af lågorna härjades. Den så kallade mindre, norra sidan af staden, som senaste ödeläggelser skonat, uppgick i rök om våren 1552. Lika litet, som vid förra års hungersnöd, märkas offentliga anstalter för den timade olyckans mildrande. Men såsom fortsättning på dåmera uppkommen blidare och upplystare rikshushållning framstår dock en och annan, åter skildt, angående Finnlands handelsrörelse gifven författning. Till frälse-, prest- och köpstadsmän i hela Finnland utfärdar konungen den 9 Augusti 1552 en kungörelse, hvari beifras, att de på Reval och andra fremmande orter drifva handel och sjöfart; att de, presterne likväl härvid, tyckes det, undantagne, i konungens namn, tränga och tvinga allmogen till försäljning af smör, talg, hudar och skinnvaror, trädlast o. s. v.; för hvilka de sjelfve betala blott halfva värdet eller derunder. Vid lifsstraff skulle de icke få hindra allmogen, att å hvilken ort som helst försälja sina varor. Der dessa åt städernas borgerskap utbjödes, borde de efter skäligt pris betalas [72]). Härmed voro, skulle det tyckas, åtminstone i tysthet, flera äldre inskränkningar af allmogens handelsrörelse tillbakatagna. Vid ett kort derefter, den 9 December s. å. (1552), till allmogen i Lappvesi härad, utfärdadt öppet bref, förnämligast af helt annat innehåll, tillägger konungen i slutet, att, som försports, det månge hofmän (konungens knektar), och andre likaså, i konungens namn, upphandla alla skinnvaror; så ville han nu uttryckligen förklara, att om några goda loskinn, svarta räfvar eller svarta mårdar der i häradet fölle, konungen till deras inköpande vore närmast, men att för öfrigt andra skinnvaror åt hvem som helst kunde säljas [73]). Från Kalmar, der detta bref var utfärdadt, svarar konungen, nästföljande den 14 December,

på en till honom, från Henrik Klasson Horn och Nils Boye, inkommen anmälan om då åter mellan Nyland och Reval, och med ny liflighet, pågående handelsrörelse; samt föreskrifver, att hvar och en, som med sådan oskälig handel beträdes, må, efter som förbrytelsen fordrar, blifva straffad [74]). Och dagen derpå, den 15 December (1552), utfärdar konungen till Viborgs län, till utöboerna der, och till Euräpää härads allmoge, ett öppet bref, af ungefär samma allmänna bestämmelse. Desse förbjudas att derefter vidare, Viborgs stad till förfång, åt Ryssar sälja spannmål och andra goda varor, samt att, i det de segla på frakt mellan Nyen, Narva, Reval o. s. v., utföra smör, hudar, fisk, tran m. m., och att tillbaka införa, och sedermera i eget land utprångla, salt. Men konungen tillkännagifver derjemte, att Viborgs borgare ålagts skäligt betala hvad dit till försäljning inkomme; och att, om de det icke ville fullgöra, straff skulle dem åläggas. Slutligen, i detta öppna bref, tillåtes länets skärkarlar, att, utom till Viborg, äfven till Helsingfors föra sin tran [75]). Då konungen samma dag, den 15 December (1552), åter jemväl angående det nyss anlagda Helsingfors, skrifver till Gustaf Fincke å Nyslott, tillbakatager han sin, om spannmålens nedforslande till Sandhamn, förut gifna befallning, emedan månge bland allmogen på denna långa färd mistat sina hästar, samt lidit stort armod; hvarföre kronans sädesförråd framdeles, såsom vanligt, finge föras till Viborg [76]). En sedermera derifrån Nyslott af Gustaf Fincke, på böndernas vägnar, anmäld begäran, att de, emedan saltpriset i Viborg stode alltför högt, måtte få i Åbo och Helsingfors sälja sina varor och förse sig med sina förnödenheter [77]), tyckes bestämdare antyda både fortfarande större handelsfrihet, och derjemte någon, då redan, i det nyss anlagda Helsingfors uppkommen köpmansrörelse. Mildare förhållanden, som denna ansökning tyckes förutsätta, framskymta ytterligare,

i det konungen 1556, för Finnlands fogdar, bland annat föreskrifver, att fisk, hvaraf från södra Finnland till Reval och Riga framgent, oaktadt förbuden, föryttrats, framdeles, till olaglig utskeppnings förekommande, skulle å kronans räkning mot spannmål inlösas [78]).

Nya författningar för handeln och för befrämjande af landets odling samt befolkning börja ungefär vid samma tid framträda. Genom denna gemensamhet uppdykade hvarderas angelägenheter. Norra Österbotten, med sitt vid hafvet utsträckta läge och sitt långa afstånd från dåvarande städer, hade tilldragit sig en från östra sidan om riksgränsen dit rigtad handelsrörelse, hvilken, i sin aflägsenhet, synes länge undgått sådana förbud, som mot södra Finnlands ryska handel utfärdats. — På konungens befallning var Gustaf Fincke, om vintern 1552, i början af året, upprest från Nyslott till norra delen af Korsholms län. Han skulle der föranstalta om utflyttningar på erämarken vid Ulo träsk. I ett dernäst, den 13 Februari, till konungen ställdt bref anmäler han bland annat, hurusom Ryssar fara i byarna omkring, och utmångla sina varor dyrt, samt till alldeles lågt värde tillbyta sig hvad der kunde afsättas, såsom t. ex. ett timmer godt gråverk för ett pund hampa, då de deremot låta en aln vallmar, detta stundom blott af alns bredd, betalas med två öre eller derutöfver; samt huru samme Ryssar, för alldeles ringa pris, inköpa gäddor, dem de sedan, i uppstäderna, dyrt sälja. Som Fincke härjemte till konungen inberättar, hade han åt befallningsmannen öfver Österbotten, Joen Bagge, föreslagit, att Ryssarne skulle åläggas om vintrarna hålla sig vid Limingo å, der de först nedkomme, och om sommarn åter stanna vid Ulo hamn, samt låta uppskrifva allt gods, som de in- och utförde; hvarefter konungen sedermera skulle bestämma, huru med dem borde förfaras. Härpå svarar konungen den 14 Mars, det han, i följe af Finckes

råd, anbefallt Joen Bagge att hindra Ryssarnes kringfarande och kunskapande i landet, och att tillåta för dem köphandel blott vid Limingo om vintrarna, och sommartid vid Ulo träsk [79]. I det att Fincke, par år derefter, den 2 September 1554, rörande de dåmera, vid samma Ulo träsk, bosatta nybyggare, skrifver till konungen, och tillstyrker, att i samma trakt någon kungsgård måtte anläggas, uppgifver han såsom lämpligt ställe, en udde, der Ryssarne, som hans ord falla sig, »måste alla om, när de fara till Ulo hamn»; hvarpå konungen den 11 Oktober svarar och lemnar till förslaget sitt bifall, »uppå det att de Ryssar, som der vanka», måtte komma under någon tillsyn. Året derpå, (1555) i December, då krig redan utbrutit, blef, såsom från svenska sidan, kort förut, begången våldsamhet, bland annat, i en rysk skrifvelse till konung Gustaf jemväl andraget, att Kexholms, dels till Viborg, dels till Kaino, afreste köpmän, anhållits, och sitt gods beröfvats [80]. Flera finska ortsnamn tillbakaträngdes af dem Svenskar antogo. Vanligare än inom Österbotten torde dåmera bland ryska Karelarne den för samma landskap nyss anförda benämningen Kaino varit, hvarefter dock sedermera Kajana och Kajanaborg fingo så heta. Men antydda äldre förhållanden upplysas genom nyare, hvilka Finnarna emellan, från hvardera sidan om riksgränsen, framgent underhöllos. Längs vattendragen plägade i senare tid, i medlet af sistförflutna århundrade, ryska Karelare färdas med sina farkoster, hvilka, öfver landtryggen framsläpade, vid svårare forsar, förbi dessa, ytterligare drogos öfver land, såsom det jemväl bland landets egna inbyggare var vanligt [81]. Men bestämdt rörande k. Gustafs regeringstid uppgifver en gammal anteckning om Österbottens landskap, att norra delen deraf i Kemi, Ijo och Ulo hade sina fria lagliga hamnar. Med dessa åsyftades nemligen att hindra tullförsnillning. Såsom i samma afseende för den sydligare

kusten bestämda hamnar nämner samma gamla anteckning dem i Karleby, Pedersöre och Vörå (der förmodligen Oravais) [82]. Fogden i Pedersöre »socknar», hvarmed de tre nästnämnda torde åsyftas [83], Lars Fordell, fick, genom konungens öppna bref af den 3 Oktober 1558, befallning, att för gods kommande från Sverge eller Finnland, uppbära tull, härunder likväl icke inbegripet hvad från Stockholm eller genom strömmen der, från inre landets städer, vore öfverhemtadt, hvilket allt borde förut i Stockholm vara förtulladt [84]. Till upplysning erbjuder sig åter något senare förhållande. En i Mustasaari, den 6 April 1590, å böndernas vägnar, uppsatt klagoskrift öfver deras nödställda belägenhet, härleder denna till någon del deraf, att dem då i två år »södre ström vid Stockholm» varit förbjuden, så att de icke, såsom tillförene, kunnat komma upp i Mälaren och tillbyta sig spannmål [85]. Som jemväl åter i konung Gustafs näst anförda bref af 1558 faller i ögonen, var Österbotten icke under benämningen af Finnland inbegripet. Sina första varaktigt bosatta svenska inbyggare hade detta landskaps sydliga kust fått genom öfverflyttningar förnämligast från Helsingland. I följe häraf torde äfven, sedan norra Österbotten med sin finska befolkning blifvit för Svenskarna bekant, hela sträckan af samma landskap likväl förblifvit, jemte motsvarande kust af Bottniska Viken, gemensamt kallad Norrland, Norrländerna eller Norrbotten, länge efter det att benämningen Finnland utsträckts till Sveriges öfriga östra öfverhafs besittningar. Rörande den, i samma kongliga bref af 1558, antydda sjöfarten till södra Österbotten från Stockholm, kan upplysningsvis tilläggas, att, enligt en uppgift för nästföregångna år 1557, funnos då om våren i Stockholm och skären derinvid »fem små skutor, som pläga löpa till Norrbotten». Men hvad den likaledes antydda handelsgemenskapen mellan samma södra Österbotten och orter vid Mälaren beträf-

far, tillkommer, att i en, om våren påföljande år 1559 gifven, urkund rörande svenska handeln, bland en mängd städer i Sverge, hvilkas fartyg då om sommarn skulle gå åt ett annat håll i Finnland, nemligen till Viborg, hvarest numera, efter kriget, ovanlig stor tillförsel af ryskt gods syntes erbjuda förmånlig byteshandel, jemte flera mer och mindre betydliga svenska sjöstäder, till sist äfven uppräknas Vesterås, Arboga och Köping [85 a]). Men denna från Sverge inåt Finska Viken rigtade lifligare sjöfart förföll snart, eller genast efter sin uppkomst, då deremot Bottniska Vikens mellersta finnländska kustorter, Österbottens svenska socknar, varaktigt med mellersta Sverge underhöllo handelsförbindelser. I Österbotten öfverhufvud fick, ännu på k. Gustafs tid, näringsidogheten, under uppgående samhällsordning, lättare än i andra finska landskaper, på egen hand, och på naturlig väg, utveckla sig, emedan hon icke stod i de beröringar med tyska hanseförbundets nordiska handel, hvilka på andra håll, eller öfverhufvud längs det sydligare Finnlands kust, måste motarbetas.

För dessas afskaffande fullföljdes tills vidare ännu anläggningen af Helsingfors genom samma anstalter, som redan voro vidtagna. Isynnerhet mot det gamla Raumo förfors härvid med en häftighet, som, tilläfventyrs dock af egna uppträden föranledd, hör bland skarpaste prof på det envälde, hvarmed handel och näringar skulle befrämjas. I Helsingfors, förmodligen såsom fogde anställd, låter Hans Larsson (Björnram?) fängsla några, vid den anbefallda ditflyttningen, ännu allt motsträfviga Raumo borgare; samt inberättar derom till konungen, som den 22 Mars 1555 svarar, att lifsstraffet, det de genom sin olydnad skulle förtjenat, må dem efterskänkas, men att de i stället skola åt konungen, som han skrifver, »för sin hals» betala »ett stycke penningar», och att de dessutom böra afgifva löfte om ofta anbefallda flyttnings ofördröjliga

verkställande [86]. Sedermera om hösten, samma år (1555), kom konungen sjelf personligen, på sin återresa från Viborg till Åbo, att, åtminstone från och med den 20 November, flera dagar i Helsingfors uppehålla sig. Att han i ett, här ofvan jemväl åberopadt bref, af den 29 November, då han ännu allt i Helsingfors var qvar, nämner borgmästare och råd derstädes, upplyser i brist af annat om der, åtminstone dåmera redan, träffade stadsinrättningar. Men i tvenne bref näst derefter, likaledes till Viborg, till några, i och för fälttåget öfverkomna, svenska riksråd, det ena gifvet den 2 December å Svidja gård, det andra i Pojo den 6 December, nämner konungen åter sin fogde i Helsingfors. Denne hade fått dylikt uppdrag, som nyss förut lemnats åt borgmästare och råd. Medel mot fältsjukan skulle ytterligare till Viborg öfverskickas, nemligen ett förråd af rödlök, såsom, enligt hvad konungen försport, isynnerhet verksam läkedom vid åkommor, härrörande af osaltad mat och af vattendrickande [86a]. Att konungen på sin resa färdades långsamt fram, bekräfta de anförda brefvens dateringar. Längsta tiden dröjde han i Helsingfors, men förnämligast af krigsbestyr upptagen. Angående den så strängt anbefallda ditflyttningen från Raumo kan här blott en gammal kort uppgift tilläggas. Enligt denna skola 1557 flere dåmera i Helsingfors bosatte, från Raumo ditkomne borgare hafva blifvit utdrifne [87]; hvilket torde vilja säga, att de fått till Raumo återflytta. Men helt och hållet förföll, som tyckes, hvad om det icke längesedan anlagda Ekenäs redan 1550 beslutits. På anmälan från hertig Johan, att der vid Ekenäs för befästande så väl af slott (det i stället för Raseborg tillernade?) som äfven af staden, lägenhet funnes, svarar konungen den 17 December 1556 med samtycke till hertigens antydda förslag; hvarom hertigen sedermera 1557, och ytterligare en gång ännu 1558, af konungen erinras [88]. — Om den

gamla staden Ulfsby deremot åter, hvilken låg i grannskapet af Ulfsby sockens kyrka, förordnade hertig Johan, i ett, här ofvan jemväl redan nämndt, den 8 Mars 1558 å Ulfsby gård gifvet, öppet bref, att staden, emedan hertigen icke funnit någon lägenhet att befästa, skulle flyttas till Björneborg, hvarest en »fast» köpstad skulle kunna uppbyggas: och borde alle, som der, från Ulfsby, eller hvadan de helst komme, ville bosätta sig, njuta frihet i tio år, från brefvets datum räknade, för alla utskylder [89]). Utan bestämning af platsen upptages härmed namnet Björneborg genast såsom gifvet och bekant. Flyttningens verkställande synes ej eller hafva blifvit fördröjdt. Som här ofvan upplysningsvis anförts, fanns der i Björneborg, några år senare, 1566, redan en skola [89 a]), hvarifrån då, enligt k. Erik 14:s befallning, ynglingar skulle till tjenstgörning i konungens kansli öfverskickas. Denna nya stadsanläggning synes alltså haft framgång.

Så mycket mer misslyckades de planer k. Gustaf med anläggningen af Helsingfors velat genomdrifva. På finska sidan af Finska Viken utvecklade sig väl, sedan mellankomna ryska krig tagit slut, en ny liflig handelsrörelse. Men denna hade i Viborg tagit fäste. Dit till Viborg började dåmera i hast ryska varor till ovanligt stor mängd hemtas; i följe hvaraf icke blott tyska hansestäders sjöfart drogs dit, utan jemväl Holländarnes, som konungen velat locka och leda till Sandhamn. Tilloppet i Viborg torde uppstått, i det att Lifland af krigiska infall från Ryssland var hemsökt, hvarunder ryska handelsvaror icke kunde dit inkomma, eller der finnas för vestliga länders handlande att tillgå, såsom det under fredliga förhållanden varit vanligt. Men de på en gång från öster och vester till Viborg strömmande besöken voro k. Gustaf alls icke till nöjes, utan förorsakade honom till och med stort bekymmer. Ståthållare i Viborg var dåmera den redan under näst-

nämnda krig utmärkte, men isynnerhet sedan såsom fältherre namnkunnige Klas Kristersson Horn. Till hertig Johan skrifver konungen den 21 Juni 1558 och klagar öfver Klas Kristersson, att han låter alltför många Ryssar i Viborg komma in, samt hafva sin egen vilja; hvarigenom till och med både sjelfva slottet och staden samt hela den landsändan, hvilka nyss blifvit mot fiendtlig krigsmakt försvarade, slutligen tilläfventyrs skulle »uti köpmansvis» konungen och riket afhändas. Men Klas Kristersson får dock sjelf s. å. 1558 ett bref från konungen, hvari åter missnöje förklaras öfver borgarena i Viborg, »de armlingarna», som konungen kallar dem, för det de, liksom skulle allt ditkommande ryskt gods kunna af dem inlösas, ville utstänga andra städers köpmän. Sedermera, genom öppet bref af den 20 December s. å. (1558), till rikets städer öfverhufvud, anvisas dessa bland annat på Viborg, hvilket af Ryssarna, som konungen skrifver, med mycken och svår köpenskap vore besökt [90]). Dessutom, då kort derpå, den 4 Mars 1559, i Vadstena åter rörande hela rikets handel stadgar utfärdas, hvarvid utrikes farande köpmän på nytt föreskrifves att om gemensam kosa förena sig, och att, efter framkomsten till bestämd ort, sins emellan å hvarje skepp utse till sina handelsärenders uppgörande två eller tre förståndiga ombud, anbefalles skildt och enkom angående den dåmera från Sverge till Viborg rigtade handelsrörelse, att der i Viborg allt köp med Ryssar må genom dylika valda fullmäktiga afslutas. Från samma år (1559) finnes i behåll en så kallad »Ordning på sjöstädernas i riket skepp», och som samma öfverskrift vidare lyder, »på hvad orter de i denna tillstundande sommar, efter »som städerna belefvat hafva nu uti samtings marknad, segla »skola, dock ställdt på kongl. maj:ts behag.» Finska städer äro der icke upptagna. Men emellertid upplyses, huru ernadt var, att från de svenska skulle seglas till Viborg. Dit voro,

för att här nyttja samma urkunds eget uttryck, förordinerade från Stockholm tio skutor med salt och andra för Ryssarne tjenliga varor, från Gefle tre skutor med salt, från Öregrund tre, från Elfsborg tre med salt, från Nyköping en, från Söderköping två, från Norrköping tre, från Vestervik en, från Vesterås två, från Arboga två och från Köping två. Vid flera af dessa städer tilläggcs uttryckligen, att de skulle skicka för Ryssarna tjenliga varor. Deribland synes jemväl och isynnerhet salt hafva varit räknadt. De förnämsta ryska varor åter, hvilka deremot skulle i Viborg uppköpas, voro vax, talg, lin, jufter, hudar [91]). Med afseende å begge sistnämnda små svenska städer kan upprepas, att också inre, vid Mälaren belägna, orter skickade fartyg jemväl till nordliga finska, nemligen österbottniska, hamnar, som här ofvan blifvit anmärkt. Men fram på sommarn s. å. 1559 synes konungen å nyo helt och hållet försänkt i sina tidigare hysta bekymmer. I bref af den 24 Augusti (1559) får Klas Horn uppbära idel förebråelser. Han synes förnämligast hafva påräknat tullen af de fremmande varorna, och hade till konungen öfversändt influtna trettio ungerska gyllen, dem konungen finner alls icke motsvara gjorda omkostnader, samt i sitt svar säger sig icke mer akta än en rödlök. Bäst vore, förklarar konungen, om hela denna handel, hvarvid svenska varor platt intet gällde, flyttade sig och öfverginge till någon närliggande utrikes ort, såsom Narva. Konungen klandrar strängt den omvårdnad och beskydd utlänningar der i Viborg njöte. »Vore godt», skrifver konungen, »att du ville betänka den handel rätt, och icke »så köpa den ryska tvål» (som bland andra ryska handelsvaror infördes), »att ögonen blefve dermed uttvättade» [92]). Uppenbart framsticker här den svårmodighet, misstänksamhet och skuggrädsla, åt hvilka konungen isynnerhet och som oftast under sina par, tre sista lefnadsår öfverlemnade sig, men

hvilka dessförinnan skoftals hade grott, såsom i den sinnesstämning, hvarmed han under kriget, 1556 om vintern, från Åbo till Åland öfverreste. Hvad i Sverge förenämnda år 1559, tidigare, för instundande sommars sjöfart blifvit beslutet och förberedt, gick sin gång. Ej mindre än trettiotre fartyg skickades derifrån till Viborg [93]. Men denna i hast uppkomna, för Finnland lofvande, rigtning af svenska handeln tog snart jemväl slut. Nya förhållanden inträdde dessutom, sedan, kort efter k. Erik 14:s uppstigande på thronen, Reval underlades svenska väldet. Men jemväl Sverges under k. Gustafs senare regeringsår bortom Östersjön till Frankrike och Holland utsträckta sjöfart förföll lika snart som den tillkommit, samt upphörde sedermera så i grund, att omsider åter icke ens från Stockholm något enda skepp gick utrikes [94]. Finska städerna torde, enligt hvad synts, ej eller alls i denna vidsträcktare utrikes handelsrörelse hafva deltagit. För en framtid voro dock, som det skulle tyckas, uppmanande efterdömen gifna.

Varaktigt qvarstodo de, ehuru till en början äfvenledes blott lösligt knutna, inländska handelsförbindelserna. Så oansenliga dessa och finska folkets samtidiga näringsyrken förefalla, fann k. Gustaf i deras gifna verksamhet, och i frukterna deraf, dragning till deras vårdande och till särskild, synnerlig, åt dem egnad uppmärksamhet. Att de i och för sig sjelfva hade djupare grund, eller åtminstone ett redbart underlag af klårare vaknade sedliga ansattser till arbetsflit och omtänksamhet, antyder framför allt annat den jemte dem uppgångna folkbildning, som, midt ibland en mängd skenbarligen blott om helt annat vittnande företeelser, isynnerhet af kyrkoreformationens framsteg ådagalägges. Spår af samtidigt finskt näringslif och slöjdfärdighet hafva här ofvan framstått, vid det att åtskilliga, enkom rörande landets handel och hushållning stiftade, författningar till sitt innehåll anförts. Ur dessa kan först

och främst upprepas och sammanfattas, att spannmål och smör från Finnland till Sverge öfverfördes, ehuru dessemellan jemväl icke sällan hungersnöd rådde. Utom de vanliga sädesslagen, råg, korn och hafre odlades ett fjerde jemväl i det aflägsna Nyslotts län, eller åtminstone der. Från Åbo skrifver hertig Johan den 21 December 1557 till Gustaf Fincke å Nyslott, och åberopar hvad han senast i Åbo med honom handlat om något bohvete. Detta vill hertigen nu få sig tillsändt; och bifogas alltså pass för formännerna [95]). Bland räntepersedlar, dem allmogen i samma Nyslotts län till länsmännerna inbetalade, uppräknas bönor. Humla odlades öfverallt i samma län; kring Åbo hvete och bönor, mera sällan ärter. [95 a]). Såsom jemte utförseln af smör vittnande om boskapsskötselns i Finnland vunna förkofran tillkommer, att äfven finsk ost hade i Sverge godt rykte om sig och var begärlig [96]). Ladugårdsafkastning eller boskapsskötsel var dock, synes det, i olika trakter af landet ganska olika. Ur k. Gustafs, 1556 utfärdade, ordning för slotts- och gårdsfogdar i Finnland är här ofvan redan i förbigående anfördt, att bönderne, med hotelse af straff för uraktlåtenhet, skulle åläggas hålla kor, får och getter. Samma år, den 2 Juni, under bestyr för det i Nyslotts län stående krigsfolks underhåll, skrifver Ture Bielke från Nyslott till konungen, att mångenstädes der i länet bönderne hvarken hade ko, får eller svin, eller vore de två eller tre om en ko; hvarföre tillgång på kött och fläsk föga kunde påräknas [96 a]). Men bekräftelse uppå, att från Finnland hästar, eller, som här ofvan jemväl antydda författningar kalla dem, klippare, plägade ända till norra Tysklands hamnar utskeppas, lemnar, enligt hvad likaledes redan åberopats, samtidige historieskrifvare Olaus Magnus, hvars förmodligen dock icke alldeles efter orden antagliga uppgift lyder, det hela skeppslaster af denna handelsvara, så väl från Finnland som från Sverge utgingo. Om en viss landtlig slöjdfärdighet vittnar ytterligare,

att från Finnland lärfter till Sverge öfverfördes. En och annan enstaka underrättelse tjenar till upplysning. Rörande konungens klädkammare i Stockholm förmäles vid år 1529, att dit då inemot 400 alnar Åbo lärft inkommit; och att linneväfnader, dels för konungens tjenstefolks aflönande, dels för hofvets behof o. s. v., blifvit från Finnland genom fogdarna öfverskickade [97]). Åbo läns fogdar blefvo i bref från konungen af den 28 Januari 1541 anbefallde, att för hans behof bestyra om några tusen alnar vallmar och en hop lärft, som med första öppet vatten borde öfverskickas [98]). I ett här ofvan jemväl nämndt bref af den 14 December 1552, till Henrik Klasson Horn och Nils Boye, klandrar konungen bland annat, att allmogen i Viborgs län till befrielse från dagsverken, hvilka dock vid kronans arbeten, och just då isynnerhet på fästningsverk, skulle behöfvas, fått i dessas ställe erlägga lärftskatt [99]). Ofvan antydda, från Nyslotts län 1556 afgifna redogörelse öfver räntepersedlarna upptager deribland jemväl hampa, hvaraf sammanlagdt 4 skeppund 12 lispund 18½ marker årligen kronan tillfölło. Det med hamp- eller linodling förenade tillverkandet af lärfter, utöfver egna behof, torde förnämligast dock blott i sydligare finska bygder varit vanligt. Till denna del af Finnland höra jemväl tvenne orter, der på k. Gustafs tid egna qvinliga handaslöjder, hvar på sitt område, uppgingo. Strumpstickningen i Nådendal, spetsknöpplingen i Raumo, såsom de intill senaste tid der idkats, torde först med kyrkoreformationens början märkbarare blifvit vanliga, då klostrens qvarstående medlemmar måste genom arbetsflit söka sin utkomst.

Men i hela Finnland utbredt var ett användande af jordbrukets förnämsta afkastning, spannmålen, hvari förkofrad landtlig hushållning röjer sig, men tillika misshushållning, af ovana vid större tillgånger och vid lifvets jemnare, förädlade njutning. Öfverallt i Finnland bryggdes och förbrukades öl,

hvilket dessutom eller derjemte äfven, isynnerhet bland allmogen, ofta till öfvermått förtärdes. Ett af k. Gustaf, den 21 Juni 1537, åt Erik Olofsson (Stålarm), fogde å Tavastehus, vid hans uppbördsräkning meddeladt qvitto uppräknar fyra slag, herre-, svenne-, skepps- och spisöl; hvarjemte nämnes, att flera läster öl till Stockholm öfverskickats. Enligt den för Finnlands slotts- och gårdsfogdar 1556 utfärdade »ordning» skulle till två tunnor fogde-öl användas en tunna malt, till fem tunnor svenne-öl två, till fem tunnor spisöl en tunna [1]). Den dryckenskap, som med ölet hade i Finnland utbredt sig, beifra isynnerhet par, närmare efter hvarandra, 1541 från konungen dit afgångna skrifvelser. Som han i bref till fogdarna der, af den 28 Januari (1541), dem till efterrättelse anmärker, plägade i Finnland hållas »stort krögeri och ölförsäljning på »kyrkobackarna vid hvarje kyrka om högtidsdagarna; samma»lunda på några andra hemliga platser: utaf hvilken ölsäljning »föga godt afvexer; ändock vi», skrifver konungen, »sådana »krögeri och ölsäljning icke en gång, utan väl tusen resor »både skriftligen och muntligen afsagt hafve. Hvarföre vi det »ingalunda härefter tillstädja vilje eller kunne. Derföre vilje »vi», tillägger konungen, »att du härefter skall hafva ett godt »och noga uppseende med dem, som sådant bruka pläga, så »att sådana ölsäljningar med slika andra oseder måga platt »afställda blifva, och till intet gjorda, vid straff, såsom den »der vårt bud och befallning ohörig öfverträder» [2]). Kort derefter, s. å. (1541), i bref af den 2 Mars, meddelar sig konungen bland annat i samma sak till Nils Grabbe å Viborg, och påminner om hvad honom förut blifvit förständigadt [3]). Skildt till Grabbe skrifver konungen ytterligare den 16 Juli 1542, och uppdrager åt honom, att genom böters påläggande hämma det krögeri och köpenskap, som hofmän (konungens krigsknektar) der vid Viborg samt annorstädes bedrifva. Till-

ses borde, att åtminstone i ingen socken måtte finnas mer än tre, högst fyra krögare [4]). Flera år derefter likväl stadgar konungen sjelf, att i Finnland vid allmänna vägar krogar böra inrättas. Enligt här nyss åberopade »ordning» för fogdarna, voro desse skyldige att hvar inom sitt område i hvarje socken hafva en krögare. Men härvid åsyftades våldsgästningens afskaffande. Vägfarande borde å samma krogar få för sig och sina hästar köpa måttlig nödtorft. Derföre skulle af fogdarna månadtligen lefvereras nödige persedlar; hvarefter krögarena åter vid månadernas slut borde till fogdarna för det som åtgått erlägga influtet penningebelopp, och återstoden af varorna tillbakalemna. Ingen bondgästning, sådan den af krögare på landsbygden plägade idkas, skulle få ega rum. Denna förordning utfärdades af konungen i Åbo, kort efter det han, mot slutet af 1555, från sin resa till gränsen åter der inträffat. Under nästnämnda färd hade han sjelf haft erfarenhet af finska bönders omåttliga öldrickande. Men också gaf han åt ett alldeles enstaka uppträde den allravärsta uttydning, som uppenbart från en för tillfället af bekymmer nedtryckt sinnesstämning härledde sig. Här talar ett bref från konungen till hertig Johan, gifvet i Åbo den 26 Januari 1556. Hertigen, hvilken, som nämndt, jemte sin fader, i föregångna Augusti månad till Finnland kommit öfver, samt sedan äfven på färden till och från Viborg åtföljt honom, hade, som synes, derefter fått på egen hand begifva sig tillbaka österut mot gränsen till. Den unge hertigen får i nästnämnda bref faderliga förmaningar om varsamhet och försigtighet, som, i anseende till finska allmogens underliga sinne, vore för honom nödiga att iakttaga. Konungen påminner honom om ett, på deras gemensamma återfärd från Viborg till Åbo, vid genomresan i Lojo förefallet uppträde, hvarvid åtskillige der då samlade bönder »slogo sig», som konungen skrifver, »fulle med öl, ropade och

»skriade uti vår egen närvaro, att ingen fick hvarken höra »eller tala för dem. Derföre såge vi gerna, käre son», tillägger konungen härvid, »att du ingalunda ville vara i säll»skap med dem, utan taga dig till vara, och sky dem det bä»sta du kan» [5]). Påtagligt är konungens vid denna tidpunkt mot finska allmogen hysta misstänksamhet, hvars rigtningar här blott till en del anförts, icke annorlunda att anses än blott såsom företeelse af samma svårmodighet, hvadan i det föregående konungens samtidiga förskräckelse för fienden syntes kunna härledas, och hvilken, sedermera varaktig vorden, bland annat, enligt hvad likaledes här ofvan förekommit, emot den redan såsom härförare utmärkte Klas Kristersson Horn å Viborg, för der uppkomna lifliga ryska handel, med bitterhet utbröt. Förenämnda år 1556, i början af Mars till Åland ankommen, enligt hvad jemväl redan anförts om konungens färder och långvariga vistelse i Finnland under kriget, skrifver han, den 31 Mars (1556), från Kastelholm, i bref till sin svåger, riksrådet Sten Eriksson (Leyonhufvud), och klagar öfver sjelfva Svenskarna, att ganska få hans råd och förmaningar aktat, och att de icke, såsom andra nationer, bevisa sin öfverhet trohet till afvärjande af egen skada och förderf [6]). Härmed sammanträffa andra dylika om skilda menigheter i Sverge yttrade omilda omdömen, hvilka vid denna tid undfallit konungen [7]). Att han öfverhufvud eller i det hela, för att här blott anföra ett visst slags motsatta företeelser, föreställde sig Finnarna såsom goda tjenare och arbetare, antyda upprepade förskrifningar af finskt legofolk, som till Sverge borde öfverskickas. I bref till Finnlands fogdar af den 12 Mars 1541, anbefaller konungen, att som han både i Stockholm och annorstädes förehade stora byggnader, så skulle till honom till Stockholm öfverskickas det mesta legofolk som bekommas kunde. Och i samma, dagen derpå, den 13 Mars

(1541), till Nils Grabbe å Viborg ställda bref, hvarefter denne, som sagdt, borde förbjuda ölkrögeriet, anmodar konungen jemväl honom skildt, men ungefär med samma talesätt, som i brefvet till finska fogdarna öfverhufvud förekomma, att jemväl derifrån Viborgs län legofolk, så mycket som stode att erhålla, måtte öfversändas [8]). — Att stundom icke utan tvång arbetsfolk från Finnland för konungens räkning till Sverge anskaffats, skulle tyckas af ett bref till honom, gifvet å Nyslott den 19 Juli 1547, från Gustaf Fincke, som då nyss till befallningsman der var utnämnd. Fincke omtalar bland annat en skatt till kronan af tjära, som hans företrädare infört och bönderna pålagt, i mening att desse sålunda, när konungens »bud dit komme efter något arbetsfolk», skulle kunna för sig och de sina få befrielse [9]). Ytterligare åter 1553 afgick på konungens befallning åtminstone från Nyslotts län legofolk för Stockholm samt andra slott och gårdar, enligt ordalydelsen i ett s. å. till konungen från Fincke öfversändt bref. Men dessutom ännu sjelfva krigsåret 1556, då inom landet sjelft allt dess egna manskap skulle tyckas isynnerhet hafva varit af nöden, och, som tillika kan anmärkas, just samma år ett så oblidt yttrande om Finnarna af konungen fälldes, anbefaller han finska fogdarna att till Stockholm öfverskaffa legofolk, så mycket de kunde få, hvilket sedermera på olika håll i Sverge skulle användas [10]). Fincke var dernäst anklagad att hafva aflemnat de armaste, och för de bästa tagit mutor. Två gånger hade ombud från Sverge infunnit sig med konungens föreskrift för honom att skaffa åt dem legofolk. I April s. å. hade konungens fogde på Upsala gård annammat 22 personer. Flere hade då icke kunnat aflemnas, dels för gränsens skuld, som Fincke kort uttrycker sig, och dels åter för dem, ytterligare enligt lydelsen af hans ord, hvilke voro utdragne till att besitta crämarken. Öfverhufvud ålåg det an-

nars vanligen jemväl fogdarna, eller blet dem åtminstone kort derefter ålagdt, att med legofolk förse kungsgårdarna. — Allmänt erkänd var Finnarnes skicklighet i vissa bestämda slags arbeten. Sjelfva det af gammalt, ända från Kalevalasångernas tider, i Finnland öfliga ölbryggeriet, hvarmedelst sedermera gängse dryckenskap var vållad, idkades med en hushållskunnighet, för hvilken talar, att finskt öl i Sverge hade åtgång, och att deraf också för konungens räkning öfverskickades. — Brännvin var på denna tid ännu sällsynt, men höll dock på att blifva bekantare. Ett register öfver fartygstillförseln i Viborg 1556 upptager »brändt vin», en tunna, af en Viborgs borgare från Reval öfverhemtadt, och ytterligare åter för en annans räkning inkommet »brändt vin» tre fjerdingar [11]). I Finnland, liksom annorstädes i Europa, begagnades brännvinet först förnämligast blott till läkemedel. Det finnes under samma nästnämnda krigsår 1555 sålunda föreslaget mot der i Viborg då bland knektarna gängse rödsot och »brännesot» [12]). Emellertid framskymtar jemväl redan ett bruk af brännvinet, hvarmed det nu gängse, och dess förfärliga missbruk uppkom. Från Helsingfors den 20 November 1555 skrifver konungen till några då i Viborg vid krigsbefäl anställda svenska riksråd, att vid förestående sammandrabbningar med fienden borde åt knektarna, till lifvande af deras mod, utdelas starka drycker, hvaribland jemte vin och mjöd nämnes brännvin. I ett här ofvan jemväl antydt bref till dessa samma riksråd underrättar konungen dem dernäst, den 29 November, då han ännu var qvar i Helsingfors, att borgmästare och råd der befallts till Viborg framskaffa 14 åmar rhenskt vin och halffjerde åm »malmerszej», hvilka han ville hafva dit öfverskickade, för att, men som han nu bestämmer, mot betalning, både åt krigsfolket i förenämnda ändamål, och åt sjuka såsom läkemedel tillhanda hållas [12a]). Om brännvinet, hvilket konun-

gen några dagar förut jemväl föreslagit, nämnes dock nu alls icke. Tilläfventyrs saknades tillgång på denna öfverhufvud då ännu sällsynta, men dåmera småningom såsom behöfligare ansedda vara, hvars förskaffande på handelsväg utifrån, nästföljande år, torde sålunda varit enkom föranledt. — Derjemte infördes likväl äfven, med samma lägenheter, till Viborg både öl och lärfter utifrån [13]), ehuru sådant gods inom landet tillverkades. Hvad finska ölet beträffar, synes det, isynnerhet något senare, varit i Sverge i godt rykte.

Men för landets näringsyrken öfverhufvud, de få, som der af gammalt voro rotfästade, grundlades egentligen med konung Gustafs regering först gynnsammare förhållanden. Till ursprunglig finsk landtmannahushållning hörde tjärbränningen. Att tjära till fremmande orter utskeppades, har här ofvan, ur konung Gustafs rörande finska handeln stiftade författningar, i det utur dem anförda, redan visat sig. Enligt likaledes ofvan antydda redogörelse af 1555 och 1556 öfver räntepersedlarna i Nyslotts län ingick tjära bland skatter, som der till kronan utgjordes. Vid den för Liistensaari socken efter vigt uppgifna tjärskatten, 6 skeppund 10 lispund, förklaras, att 14 lispund ansågos motsvara en tunna. Men tjära bränndes i hela landet. — Att öfverallt likaså tegelbränning var vanlig, måste, med afseende å inskränktheten af finska allmogens ursprungliga slöjdfärdigheter, skildt bemärkas. Här och der, eller på vissa orter, bränndes kalk. Denna, liksom tjäran, hörde i Nyslotts län bland räntepersedlarna. Från den då nyss inrättade Tavisalmi socken uppbar kronan 2 tunnor, från Rantasalmi 4, från andra socknar i samma län 8 tunnor. Utom den kalk allmogen lefvererade, bränndes för slottets behof i en enkom derföre anlagd kalkugn. Genom hästdagsverken, som allmogen utgjorde, framsläpades samma kalk, äfvensom tegel, till Nyslott. — Att i samma län kol bränndes, att Pellosniemi

och Visulaks (krono-) socknar ålåg, hvardera sitt år, bränna två milor, hvarje mila om 25 läster, hvilka till kronan borde bland andra skatter från samma socknar utgå, finnes af samma anförda redogörelse öfver länets räntepersedlar. — Men att gamla grenar af landets hushållning för kronans behof togos i anspråk, hade dåmera med sig, att ny offentlig omvårdnad dem vederfors. — Såsom från och med denna tid först märkbarare uppgående kan saltpetersjuderiet nämnas. Befordrandet deraf inleddes genom behofvet af krut för eldvapen, hvilkas bruk höll på att utbreda sig. I bref till konungen af den 19 Juli 1547 anmäler Gustaf Fincke, att han å Nyslott hade en god saltpetersjudare, men att dåmera i länet tjenlig mull saknades; hvarföre han föreslår, det konungen skulle låta skrifva till Tavastehus och Kumogård, att samme saltpetersjudare måtte i de dithörande länen få söka erforderlig mull, hvarvid åt honom dagsverken och fetalier borde bestås. Konungen svarar härpå, den 15 Augusti s. å., det han låtit skrifva till Isak Nilsson (Banér), dåvarande, från Sverge befordrade, befallningsman å Tavastehus [14]), att saltpetersjudaren skulle, såsom af Fincke var tillstyrkt, understödjas [15]). Blott en ringa, oansenlig, åtgärd framskymtar härmed. Men att en början var gjord, kan icke förbises. — Längesedan deremot, eller från urgamla tider, erkändes och gällde finska timmermäns och byggmästares skicklighet. Desses yrke och smedshandtverket härledde sig inom landet från en forntid, då händighet i det ena som andra för manligt sjelfbestånd fordrades, eller då alls ingen delning af arbeten ännu egde rum. Som här ofvan visat sig, förekomma i flera af k. Gustafs författningar rörande Finnlands hushållning de så kallade Vackafinnarne. Färdighet i trädarbeten tillerkändes öfverhufvud Finnarna [16]). Olaus Magnus anför uttryckligen, att de såsom timmermän utmärkte sig, samt att de, i jemförelse med nyss af konungen ända från Venedig inför-

skrifna skeppsbyggmästare, åstadkommo lika goda, eller till och med bättre, starkare galejor (galerer) [17]). K. Gustaf underlät ej eller att begagna sig af denna finska arbetsskicklighet. Genast från början af sin regering hade han derå fästat öga. I bref af den 19 April 1526 anbefaller han Ivar Fleming öfversända till Sverge tio eller tolf goda timmermän [18]). Vid krigsrustningar mot Lybeck 1534 lät rikets råd genom Erik Fleming bygga i Finnland ett örlogsskepp, hvars förseende med vapen och besättning konungen i bref till Fleming förklarade de goda män af rådet sjelfva böra besörja, emedan konungen der i Sverige sjelf hade så många skepp att utrusta [19]). Å en derefter, 1536 i Februari, i Arboga med hela rikets frälse hållen sammankomst, hvarvid skyldighet till krigsskepps anskaffande fördelades, blef ett sådant finska frälsemännen ålagdt att besörja, samt dessutom en god jakt eller bark [20]). Då åter 1537 rikets frälse vid enahanda möte i Linköping befallts uppgifva sina årliga räntor [21]), samt från Finnland motsvarande förteckningar infordrats, skref konungen den 3 Maj s. å. enkom till frälset derstädes, men dessutom skildt till Erik Fleming, med befallning för det förra att gemensamt hålla ett örlogsskepp, hvarjemte ett annat af Erik Fleming allena, och dessutom ett tredje af konungen sjelf vid Viborg och från Nyslott skulle bekostas [22]). På en sedermera från Erik Fleming inkommen anmälan, det han för sin del hade sitt fartyg i beredskap och färdigt, hvarjemte likväl af honom andragits, att dess underhållande blefve honom så mycket svårare, som inom hans förläning två socknar åt Nils Boye bortgifvits, svarade konungen, att fartyget kunde i fredstid af honom sjelf begagnas [23]). Till förklaring härvid synes höra, att, som bekant, långt inpå nyare tid ännu både i Sverge och flera andra riken, äfven i England, krigsflottan förnämligast af handelsskepp bestod [24]). Uthållande be-

dref konungen svenska sjöförsvarets upphjelpande. Att i Finnland vid Raseborg 1541 fartyg byggts för kronans räkning, utvisar en derifrån öfver årets utgifter aflemnad räkning [25]). Som ett s. å. 1541 den 28 Januari från konungen till Finnlands fogdar ställdt bref påminner om, hade desse för någon tid sedan blifvit befallde, att hvar i sitt fögderi låta bygga en grundvadig skuta. Detta förklarar konungen böra åläggas endast vissa socknar, för hvilka passligast vore; och föreskrifver nu yttermera, att öfriga socknar, som plägade hugga bräder, deraf borde nästa vår i Stockholm lefverera några tusen; hvarvid konungen erinrar, att bräderna borde vara jemnt tjocka, icke midt på tunnare, såsom de plägade huggas för lättare framforsling. För Norra Finnland bestämmer konungen tillika, att socknarna der, så vida de hade egna skepp, sjelfva borde föra bräderna fram till Stockholm, hvaremot andra skulle få aflemna sina i Åbo, derifrån fogden egde framskaffa dem [26]). Flera bland konung Gustafs ofvan anförda författningar rörande Finnlands handel utvisa, att derifrån till tyska hamnar utgående fartygslaster till betydlig del bestodo af bräder. Emellertid voro icke blott i Finnland utan öfver hela riket ännu på denna tid sågqvarnar en nyhet [27]). Anläggning af sådana slags vattenverk bedrefs likväl dåmera genom konungens egna, omedelbart jemväl vid denna hushållsangelägenhet fästade omsorg, som Finnlands vidsträckta skogar och strömdrag ditledde. Nyslotts befallningsman Gustaf Fincke, inom sitt förvaltningsområde beständigt uppmärksam och verksam, skrifver den 20 Maj 1556, jemte der dåmera under kriget anställde Ture Bielke, och begär af konungen, att dit måtte sändas en god sågqvarnbyggare, hvilken för öfrigt, om han tillika, bättre än som der i Nyslott var vanligt, skulle kunna bygga mjölqvarnar, komme att göra så mycket större nytta [28]). I svar härå af den 29 Maj lofvar konungen, att qvarnbyggare

med första skulle från Sverge ditkomma [29]. I ett bref, som sedermera den 2 Juni s. å. Ture Bjelke allena skrifver derifrån Nyslott till konungen, anmäles å nyo, det en god sågqvarnbyggare eller öfverhufvud skickliga vattenqvarnbyggare skulle behöfvas; hvarjemte anhålles om en god väderqvarnbyggare, en bland de i Stockholm å Södermalm begagnade, der qvarnarna, enligt hvad försports, skulle mala inom dygnet två eller tre gånger så mycket som någon af de vid Åbo brukliga [30]. — Rörande konungens egen förenämnda, 1541 förnyade, beställning af grundvadiga skutor, tillkommer hans, den 13 Mars s. å. (1541), skildt till Nils Grabbe å Viborg, utfärdade bref. Denne hade, för konungens räkning, sommarn förut, öfverskickat till Stockholm en der sedermera oduglig befunnen »furublåsa», enligt konungens egna, harmliga uttryck. På Grabbes senast inkomna anmälan, att, för Viborgs slotts då nödiga förbättring, den grundvadiga skutan derifrån icke så hastigt hunne anskaffas, svarar konungen skarpt, att hvad honom anbefaldt vore borde verkställas [31]. Genom konungens fortgående fartygsbeställningar befordrades i Finnland skeppsbyggeriet. Dess senare under hans regering vunna framsteg kunna anses isynnerhet antydda genom finska adelns, som nämndt, efter möte i Åbo, i December 1549, till konungen ingångna anmälan, att dåmera jemväl i Finnland en och annan beflitade sig om skepp, som skulle kunna segla ut på vesterhafvet.

Men såsom ofvan anförda sjöförsvarsanstalter synes likaledes en och annan af konungens senaste landtkrigsrustningar förutsätta och taga i anspråk finsk arbetskunnighet. Vid början af ryska fejden, om hösten 1555, under återresan från Viborg till Åbo, skrifver konungen i Sibbo den 12 November till Ture Bielke och Gustaf Fincke å Nyslott ett långt bref, der han till sist anbefaller, att det krigsmanskap, som saknar

harnesk, skall låta af sammanlimmade och annars hopfästade bräder göra åt sig sköldar till skydd mot »de många pilar, som Ryssarne pläga bruka» [32]); hvarpå han i bref till desamma, gifvet å Åbo slott den 26 Januari 1556, anbefaller dem, hos alla länets timmermän beställa sköldar, hvilka borde beslås, och för öfrigt jemväl, enligt en förut öfverskickad »skamplun», tillpyntas, för att åter anföra konungens härvid brukade uttryck [33]).

Jemte timmermansarbete var synnerligen smedshandtverket i Finnlands bygder inhemskt. Kopparslagare funnos dessutom på k. Gustafs tid, tyckes det, icke blott i städerna. Såsom likväl tvifvelaktigt märke derpå förekommer, det konungen den 5 Oktober 1546 beviljar åt fem bönder, hvar och en från sin skilda socken, samt uttryckligen, medelst öppet bref, tillerkänner dem rättighet att hos allmogen och andra »bygga kittlar» [34]). Flera år derefter, i bref till konungen från Nyslott, den 7 Augusti 1555, begär Fincke ett eller par skeppund koppar, hvaraf för slottets och krigsfolkets behof kittlar skulle förfärdigas [35]). — Men gammalt i landet var åtminstone jernsmidet. I bref till Erik Fleming af den 24 September 1534 skrifver konungen sig hafva försport, det Fleming hade i sin tjenst en god plåtslagare. Denne skulle genom Fleming anmodas, att för konungens räkning, slå rätt och slätt en hop goda knektharnesk. »Vi vilje väl», tillägger konungen, »finna »god råd att skicka eder plåtar nog tillhanda» [36]). I bref till konungen åter från Nyslott af den 19 Juli 1547 anmäler Gustaf Fincke, att der finnas goda byssesmeder, hvilke godt arbete, hvad helst dem föresatt blifver, göra kunna; men att der skulle behöfvas två eller tre läster jern. Konungen svarar härpå tillbaka åt Fincke, i bref af den 15 Augusti, det befallningsmannen å Stockholms slott Botvid Larsson anbefallts till Nyslott öfversända några läster jern eller ock några skeppund

stångjern, hvaraf Fincke borde låta förfärdiga »några smucke »rör, efter det sätt och fantzun», enligt konungens skrifsätt, »som vi dig här med ett rör och lås tillhanda skicke» [37]). Men derjemte finnes just jern äfven bland samma Nyslott läns räntepersedlar uppgifvet. Ett såsom upplysning om dem till konungen 1556 under hans vistelse i Finnland insändt utdrag af kronouppbördsräkenskaper anför bland der i länet influtna skatter för Liistensaari, Rantasalmi och Jokkas länsmansdömen hvardera 12 lispund jern; för det nyss tillkomna Tavisalmi 6; för Visulaks socken och Sairola länsmansdöme, äfvensom för Pellosniemi socken och Kiiala länsmansdöme, likaledes för hvardera, 12 lispund, eller tillsammans, för alla sex länsmansdömena, 3 skeppund 6 lispund jern. Myrjernets bruk var i östra Finnland och bland Karelarne uråldrigt [38]). En, nyss nämnda år 1556, äfvenledes från Nyslotts län, till konungen, under hans vistelse i Finnland, insänd förteckning öfver fiskerilägenheter nämner, mera blott tillfälligtvis, en hammarsmedja i Jorois fjerding af Jokkas socken, vid en från sjön Kolkken (?) och några andra små sjöar utlöpande å [38a]). Medan konungen under samma vistelse i Finnland vid återresan från Viborg om hösten 1555 i Helsingfors uppehöll sig, gaf han genom bref af den 25 November åt befallningsmannen å Åbo slott Simon Tomasson (Tavast) i uppdrag, att till vapen för krigsfolket låta af väl tillpyntadt jern smida starka spetsuddar, på båda ändarna hvassa, så att de, när så behöfdes, skulle kunna äfven i hårdare mark eller i is instötas. Dessutom borde i Åbo län jemväl, efter ett tillsammans med konungens bref öfversändt mönster, beställas sköldar af träd, att i brist af harnesk begagnas. Ytterligare i bref från Helsingfors af den 28 November ålägges Simon Tomasson (Tavast), att hos Åbo borgare, samt hos prester och länsmän, eller öfverhufvud hos förmögnare invånare uppsöka, och, som konungen kort om

godt skrifver, annamma alla vapen, harnesk och pansar han anträffa kunde [38 b]). Otvifvelaktigt hade dessa inom landet påräknade förråder af krigstillbehör jemväl inom landet sjelft tillkommit genom der inhemsk arbetsskicklighet, som af uthållande osäkra tillstånd, hvari landet befann sig, fick de antydda rigtningarna. I början af påföljande år, 1556 den 9 Januari, skrifver konungen åter från Åbo till Ture Bielke och Gustaf Fincke å Nyslott, att de, för konungens å Åbo slott yppade behof, skulle utse inom sitt län tre eller fyra unga goda smeder. Och emedan konungen dessutom jemväl behöfde en och annan, som vore kunnig i uppsökandet af vattenådror och i brunngräfning, så borde tre eller fyra i sådant kunnige arbetare likaledes honom tillsändas [39]). Att de härpå till Åbo affärdade smeder och brunngräfvare äfven dit framkommit, få Ture Bielke och Gustaf Fincke från konungen sjelf underrättelse om i bref af den 3 Mars, der han säger sig vilja förförsöka hvad de duga [40]). Då desse från Nyslott afreste, hade Bielke och Fincke tillika i bref till konungen af den 22 Februari anmält, att en af smederna hörde till de å slottet der anställde byssesmeder [41]).

Men ehuru smedsyrket i Finnland var utbredt, så hade der likväl vetterligen ännu under hela medeltiden alls intet försök till bergshandtering blifvit gjordt. Den äldsta anläggning för jerns tillverkande af inhemsk bergmalm tog under k. Gustafs regering sin början. Erik Fleming, som i det åt honom förlänta Raseborgs län utvecklade vidsträckt ekonomisk verksamhet, upptog der en jerngrufva. Genom konungens den 5 September 1542 utfärdade öppna bref erhöll han för sig och sina arfvingar rättighet att företaga och bruka ett »jern- eller stålberg» uti Ojamo by af Lojo socken, hvarvid han redan bekostat »en summa penningar till att låta rymma »af strecket gråberg och annat»; och borde derifrån af allt

gods der gjordes hvart tolfte skeppund jern konungen tillfalla [42]). Detta snart, som tyckes, för denna gång nedlagda företag, efter längre mellantid förnyadt [43]), utgjorde sedan åter närmare inledning till inrättande af jernbruk i Finnland. Såsom märke af någon ytterligare, först på k. Gustafs tid, vid finska bergmalms tillgånger, om äfven blott lösligare, fästad uppmärksamhet tillkommer, att grefve Johan af Hoya på en färd i Savolaks vill derstädes i Remojärvi fjerding hafva upptäckt ett berg innehållande kopparmalm, och om dess undersökande fogar anstalt: samt att, emedan han dermed, som den gamla uppgiften lyder, till ingen ända kommit, sedermera, efter många års förlopp, hertig Johan, som 1557 bereser samma nejder, derifrån då, med bref gifvet å Visulaks gård den 21 December, skickar af den förmodade malmen ett prof till länets befallningsman Gustaf Fincke [44]). Spårlöst försvinna dessa små bestyr. Men genom spridda, mer och mindre märkbara företeelser framskinar en i grunden började allmän hushållning.

För landets odling vidtager med k. Gustafs regering en ny tid jemväl, i det att inre områden, hvilka hittills legat öde, börja befolkas. Tavastland hade länge varit föremål för svenska konungars uppmärksamhet. Redan af konung Birger hade 1303 en förordning utfärdats, hvilken gick ut på skydd för der dåmera bosatta nybyggare [45]). Desse hade, som samma förordning antyder, åtminstone till någon del tillkommit genom inflyttningar ända från kustorter i nordliga Satakunta och södra Österbotten, eller enligt uttrycklig uppgift, från Sastmola och Lappfjerd, hvilka på denna tid hörde det förra till Ulfsby, det senare till Nerpis socken, som åter äfven länge med Kumogårds län stod under samma förvaltning. Förklaring öfver de våldsamheter k. Birgers förordning skulle afstyra tillkommer från åtgärder, som af hans efterträdare i näst följande tidskiften, eller sedermera jemväl af k. Gustaf måste anbefallas,

liksom åter dessa genom föregångna äldre få upplysning. Att i femtonde århundradet mellan Tavastland å ena, och å andra sidan Savolaks till och med blodiga strider förefallit, utvisa då gifna råskillnadsbref[46]. Emellertid fortgå småningom inflyttningar till förstnämnda landskap. Sedan konung Erik af Pommern den 16 Januari 1411 stadfästat en på hans befallning, genom fogden å Åbo slott Klas Lydekesson Diekn för skattskyldiges lättnad anställd utdelning af allmänningar[47], godkännes i bref af den 30 Augusti s. å. 1411 af samma konung en dylik fullbordad förrättning, som i Tavastland åt fogden på Tavastehus Valdemar Diekn uppdragits, samt de af denne och häradshöfdingen dervid utfärdade bref, så vidt icke gamla hemman, från hvilka i och med detsamma mark blifvit bestämdt afsöndrad, derigenom skulle råka i ödesmål[48]. Bekräftelse tillkommer genom ett Karl Knutsons bref af den 30 Augusti 1452, hvarmed på förhand hvad i Tavastlands skogar och utmarker då åter af höfvidsmannen på Tavastehus Olof Tavast komme att utskiftas, genast godkännes, med förnyadt beting, att gamla byar, som de utskiftade markerna dessförinnan begagnat, icke blefve öde[49]. De öfra nordliga delarna af samma landskap uppdyka först senare. Såsom fortsättning på anförda märkvärdiga författningar förekomma anstalter, hvilka k. Gustaf vidtog. Men dessa sinsemellan närmare sammanslutna framstå derigenom med betydelse af en då uppgående ny allmän hushållnings företeelser. Tätt efter hvartannat, ena gången efter den andra skarpt och hårdt mot enskildes anspråk, men för landets odling i det hela fördelaktigt, tillerkännes numera åt kronan allmän rättighet till vidsträcktare utmarker, der förut vanligen hvar och en, som åtkommit dem, kunnat taga i besittning mindre lägenheter[50]. Såsom antydande, huru likväl ännu i k. Gustafs senare regeringstid af hela menigheter erämarkerna begagna-

des, hör hit en uppgift, hvilken närmast dock rörer Nyslotts län. I bref från Rantasalmi den 10 Juni 1556 till en Måns Jönsson, hvilken synes hafva från Sverge i konungens ärender öfverkommit, skrifver Bielke, det sommarting med länets allmoge näst efter midsommarn komme att anställas, hvilket vore nödigt, emedan bönderne, sedan pehrsmessan vore förbi, mangrannt begåfve sig till erämarken, och kunde icke väl derifrån förhindras, så framt de skulle förmå betala sina kronoutskylder [51]). Men dylika utfärder höllo på att inskränkas. Utmarkerna frångingo menigheterna, eller började bestämdare än förr såsom kronoallmänningar anses och behandlas.

Som Fincke 1551 till k. Gustaf inberättar, hade nästnämnda Nyslotts läns inbyggare blifvit då nyss af honom, enligt konungens befallning, uppmanade till bosättningar på erämarken i Tavastland samt utmarken i Korsholms län; hvarpå de förklarat sig gerna vilja till den förra utflytta, men angående den senare först se och höra sig före. Samma år, 1551 den 6 Oktober, som en kort anteckning förmäler, anbefalles en fogde i Tavastland att straffa bönder derstädes, hvilke härjat svenska Österbottningars å skogarna anlagda nya sköna hemman [52]). Dylika uppträden fortgingo [53]). Som Fincke den 15 Febr. 1552 i bref till konungen ytterligare anmäler, hade någre bönder i Hollola härad våldsamt förfarit mot fattiga, nybesuttna bönder i Korsholms län, röfvat, samt till och med slagit några ihjäl. Med denna anmälan utverkade Fincke hvad här ofvan bland prof å domares af- och tillsättande anförts, att Jakob Henriksson (Hästesko) måste genast åt honom afträda Hollola häradsrätt. Samma år 1552 den 15 Mars utfärdas af konungen till samma härads bönder ett öppet bref, hvarigenom de förbjudas å den mot Österbotten belägna erämark hägna under sig mer än de hade råd att bruka, äfvensom de tillika förmanas och varnas för det de slagit och för-

drifvit på samma erämark inflyttade Österbottningar [54]. — Emellertid utstängas åter, stundom oskonsamt, nedra Tavastlands bönder från nästgränsande vidsträckta ödemarker, hvarest de och deras förfäder obehindradt idkat fiske samt svedjebruk, och äfven nedlagt varaktigare fruktbart arbete. De måste derifrån draga sig tillbaka, och lemna rum för fremmande nybyggare. Öfverhufvud iakttogs dock vid de nya åtgärderna en rättvisa och mildhet, hvaraf Fincke hade sin stora förtjenst. Samma nästnämnda år 1552 inberättade han till konungen, att han med bönderna i Tavastland underhandlat om deras erämark, som konungen velat att antingen de sjelfve eller också andre från andra orter skulle besätta. Bland samma bönder hade de förmögnare lofvat upptaga platser, som kunde bebyggas och bebos. De öfrige hade af Fincke fått löfte om bibehållande af sina fiskvatten mot förr vanlig fiskskatt. Men, som Fincke tillägger, skulle han härom närmare förfara af tvenne ridfogdar, hvilkes namn jemväl uppgifvas, samt af Jöns Knutsson (till Laukko) och Anders Vestgöte [55]. På detta vidsträckta inre område af Finnland uppstod Rautalampi socken, som i äldre tid inbegrep sedermera derur utbrutna socknar Keuru, Ruovesi, Laukkas (i äldre handlingar ömsom kalladt Pernasaari), Viitasaari och Saarijärvi (först kalladt Palvosalmi) [56].

Samtidigt med så kallade erämark i Tavastland blefvo dåvarande Korsholms läns nordöstra, mot riksgränsen belägna, utmarker först upptagna. Utan längre mellanrum var dåmera i det närmaste hela kuststräckan af samma län med varaktigt bosatta invånare befolkad. Nordliga och sydliga bygder, Öfra och Nedra Norrbotten, enligt stundom förekommande äldre benämning, hade länge varit genom en ödemark från hvarandra afsöndrade. Denna hade sedermera börjat uppodlas. Ett af k. Gustaf den 3 Juli 1536 utfärdadt öppet bref innehåller, att, som kyrkoherden i Salo socken »på Östra bottnen»

»herr Nils» inför konungen och dess befallningsman på Stockholms slott, i närvaro af några sina sockneбönder från Kalajoki, lofvat i detta kapellgäll all presterlig tjenst, såsom messning, predikning och socknebud, underhålla, så ville konungen af gunst och nåde låta det efter denna dag som här till tids under Salo förblifva [57]). Snart derefter, eller för åren 1540, 1541, finnes tillsammans med öfriga österbottniska socknar jemväl Kalajoki nämndt, näst Karleby och Salo, hvarefter sedan Limingo, Ijo och Kemi anföras [57 a]). Men antydning om samma Kalajoki såsom endast ett kapell skulle jemväl härvid tilläfventyrs kunna finnas, i det att Salo ställes förut, ehuru hela förteckningen för öfrigt går söderifrån norrut. Kyrkosocknarnas delning synas kyrkoherdarna hafva motarbetat såsom för deras inkomster ofördelaktig. Genom dylikt motstånd fördröjdes jemväl annorstädes i Finnland nya kyrkoförsamlingars inrättning [58]). Märkbart emellertid minskades de helt och hållet oodlade sträckorna af landet. Tidigt under konung Gustafs regering fick i Södra Österbotten Ilmola egen kyrkoherde. Från det gamla Kyro utbredde sig dåmera tillbaka inåt landet nya bosättningar. Antydning eller upplysning om södra Österbottens folkmängd, såsom dåmera ganska betydlig, förekomma bland ofvan nämnda, under krigsåret 1556, till hertig Johan å Åbo slott den 11 Juli inlemnade, anklagelser mot höfvidsmannen Joen Varg. I Mustasaari hade 800, i Kyro 500, i Vörå 700, i Pedersöre 800 bönder en halföre skatt blifvit egenmäktigt pålagd, den han sedan, som angifvelsen lyder, »uti sin taske stungit hafver» [59]). Isynnerhet längs kusten utbredde sig jordbruk och handelsrörelse; hvarvid kronans inkomster från detta aflägsna landskap tillvexte. Dess nordostliga nejder blefvo tillika bekanta genom en från ryska sidan, som nämndt, ända till kusten af Limingo socken sträckt bondhandel. Jemte öfra Tavastland tilldrog sig nord-

östra Österbotten konung Gustafs rikshushållning. På begge hållen anlittes Fincke. Under den, som nämndt, till Korsholms län ställda resan, hade han, enligt sin dernäst till konungen afgifna berättelse, åt bönderna i samma län meddelat, det konungen dem hellre än andra landskapers allmoge Ulo utmark förunnade, samt hade föreslagit dem, emedan konungen icke tillät mycket hemmansklyfvande (samma hemmans beboende af flera åboer, husbönder), att derföre å gårdar, der flere gifte trängdes, den bäst behållne skulle utlösa de andra, hvilke egde den dittills förnämligast blott af Ryssar vid gränsen begagnade utmarken upptaga, nemligen första året, medan tillika der fiske skulle idkas, upphugga svedjeland; andra året svedja, derpå så, samt dessutom jemväl bygga åt sig hus. För de sålunda ditflyttande hade Fincke lofvat tre års skattfrihet, samt att till deras försvar mot fiendtliga infall, innan de sjelfve kunde bestrida det, en gård inemot gränsen skulle inrättas, dit de hos länets presterskap spridde knektar skulle förläggas, med åtnjutande af kost, som dem vanligen å prestgårdarna bestätts. Som Fincke ytterligare skrifver, skulle han jemväl söka till samma utmark förskaffa folk från Nyslotts län. — Att ehuru presterskapet i Åbo stift, mot förbindelse att årligen betala 600 mark, blifvit den 27 Juli 1530 af konungen från borgläger befriadt [60]), likväl ännu eller åter i Korsholms län den gamla tungan fortfor, tyckes utvisa samma ovaraktighet i förordningar, eller bristande verkställighet, hvilken under detta tidskifte på flera håll framsticker. Ännu förenämnda år 1552 inberättade Fincke till konungen, att han då om våren från Nyslotts län skickat till utmarken i Korsholms län några bönder; att andre vore på väg dit; och att sålunda tillsammans 140 från Savolaks ditflyttande kunde påräknas [61]). Som jemväl senare bref upplysa, rigtades samma utflyttningar förnämligast till nejden af Ulo träsk, eller, som den

jemväl benämnes, Ulo utmark [62]), så kallad efter den dåvarande by af samma namn vid Bottniska Viken i Limingo socken, hvars inbyggare ända der borta i den aflägsna insjön plägade idka fiske. Redan 1554 blefvo de nya hemmanena skattlagda [63]). Summan på mantalet, som Fincke i bref till konungen af den 2 September s. å. anmäler, utgjorde 131 [64]). Skattläggningen förrättades af konungens tjenare, såsom det uppgifves, jemte ombud, som Fincke sändt, och sex bofasta bönder från Nyslotts län [65]). Sädesskatt var tills vidare ogörlig; hvarföre i stället fiskskatt, och denna i (torra) gäddor, skulle erläggas [66]). Af sjöarna mot riksgränsen skulle de sålunda skattbetalande hafva sitt förnämsta uppehälle. Enligt Finckes förslag kommo de att höra under Korsholms län [67]). Året derpå, i bref till konungen från Nyslott, den 7 Aug. 1555, inberättade Fincke, att den fiskskatt »nyss utsatte» bönder vid Ulo träsk borde i gäddor betala, af en del midsommartiden erlagts; men att upphördsmannen senfärdigt det sålunda influtna till Stockholm framfört [68]). Snart hemsöktes dock desse nybyggare af samma öde, som så ofta drabbat Finnlands gränsorter. Ett fiendtligt, 1556 under kriget anstäldt, härjande infall öfvergick sjutton gårdar, tillhöriga, enligt den gamla underrättelsens ordalydelse, de nybesuttna bönder kring Ulo sjö, hvilke utplundrats, hvarjemte allt folk, som anträffades, förlorade lifvet, och gårdarnas åbyggnader uppbrändes [69]). Till upplysning härvid synes kunna anföras, att konungen hösten förut låtit från Norrbotten bort till Savolaks, Jääskis och Euräpää flytta allt krigsfolk, emedan afståndet mellan yttersta ostliga byar der i Norrbotten och de närmaste ryska försports vara så långt, och fullt af stora skogar, sjöar samt måssar, att fiendtliga infall der blott skulle kunna komma från fiskare och annat löst folk vid gränsen, dem fogden skulle med allmogen kunna afvärja [70]).

Ungefär på samma tid med nordöstra Österbotten eller

nejderna vid Ulo träsk blef jemväl det tillstötande nordliga Savolaks först upptaget och odladt. Ett, här ofvan blott i förbigående nämndt, öppet bref af rikets råd utfärdadt den 14 Oktober 1504 om flera kyrkors anläggning i Finnland åberopar såsom af biskopen derstädes Laurentius uppgifvet, att i somliga socknar i Savolaks och Karelen funnes ända till 1200 eller 1300 bönder; men att desse flerestädes hade till kyrkorna femton mil eller äfven mer [71]). I samma bref nämnes dåvarande höfvidsman på Viborg och Olofsborg (Nyslott) Erik Turesson (Bielke). Enligt intyg af borgmästare och råd i Viborg, 1535 uppsatt, stödt på äldre personers uppgift, skulle Erik Turesson haft Viborgs slott, stad och län i förläning, eller, som orden der lyda, »eget och fritt», samt för detsamma gjort riket tjenst [72]). En märkvärdig underrättelse rörande honom har influtit i hans brorssons Ture Bielkes och Gustaf Finckes till konungen, vid år 1556, rörande Nyslotts läns räntepersedlar afgifna redogörelse. Som i denna, eller egentligen i en bifogad förteckning öfver fiskerilägenheterna, oväntadt förmäles, hade Erik Turesson (Bielke) påtänkt och jemväl börjat mellan Viborg och, enligt uppgiftens ordalydelse, den stora Savolaks sjön Eno en kanal från Lauritsala, först en half mil till »Tocko mölle», samt sedan öfver mosse en mil till Soskuunjoki; hvilket likväl i och med samma uppgift kortligen förklaras eller förmodas, för åtskilliga mellan sjön och nämnda »Tocko mölle» mötande berg och höjder, »icke väl stå till att göra» [73]). Jemte detta gamla utkast till Saimas och Finska Vikens förbindelse inträffar på samma århundrades förra hälft k. Gustafs förslag till Sverges Göta kanal [74]). Sålunda med långa mellantider och afstånd sinsemellan framträda tecken till ett för allmänna hushållningen betydelsefullt tidehvarfs uppgång. Jemväl i Finnlands längst bortgömda, fjermaste ostliga nejder börja härunder odling och näringslif få fäste och ut-

breda sig. Förhållanden, hvilka Nyslotts med Korsholms län hade gemensamma, framstå deri, att inge frälsemän funnos, såsom Ture Bielke och Gustaf Fincke, hvad Nyslotts län beträffar, i bref derifrån, under 1555 års krigsrustningar hos konungen anmäla; hvarjemte af dem, rörande länets naturliga lägen, erinras, att det öfverallt af stora fjärdar vore genomskuret, samt att derföre fienden jemväl allestädes skulle med skogarnas förbigående kunna (vintertid) inträngа, eller att deremot bråtars fällande, hvilket konungen anbefallt, vore ändamålslöst [75]). Att konungens svåger, grefve Johan af Hoya, flera år haft Viborgs och Nyslotts län i förläning, att sedan denne afvikit och affallit, Nils Grabbe i Viborgs, Erik Spåre i Nyslotts län, 1535, såsom befallningsman anställts, hvarmed dessa begge län åter fått sin skilda förvaltning, att i det senare Peder Månsson 1540 blifvit fogde, nämnes här i korthet tillsammans, efter spridda uppgifter. Till dessa hör ytterligare, att åt äfvenså här ofvan förekomne Klemet Skrifvare, eller Finske Klemet, 1542, utfärdats slottlofvens bref på Nyslotts län, hvaremot af honom, såsom då åtminstone alls icke ovanligt var, skulle gifvas ett reversal [76]). Någon tid sedermera tyckas Peder Månsson och Klemet Skrifvare tillsammans hafva bestridt länestyrelsen [77]). Men blott öfver den senare klagades, då 1545 de begge svenske riksråden, som nämndt, till Finnland å konungens vägnar öfverkommit. Bönderne der i Nyslotts län androgo då mot Klemet Skrifvare, att han i deras »lappmark», vid deras bästa fiskvatten, och der ej mindre än fem socknar finge sin näring, låtit anlägga en gård, dit de nu, hela trettio mils väg, måste släpa kalk och sten. De beskylla honom, att han sålunda beröfvat dem deras gamla utmarker; drifvit dem från platser, hvilka af deras förfäder redan i senare hälften af nästföregångna århundrade upptagits; samt att han der, dem till tunga och kostnad för spisning

samt arfvode, sjelf jemte fremmande bönder två skilda gånger syn anställt. Oredigt, till en del upprepadt, med hvarjehanda annat sammanblandadt, anföres i deras klagoskrift, huru de, efter att hafva blifvit alltför många på en gård, skilts från hvarandra, och i sin utmark gjort sig hus och hemman, hvarpå de sakfällts till tre marker på hvarje rök. Att de, som härvid mot dem åberopats, »skulle farit konungens utmark utan »skatt», bestrida de; samt anföra från sin sida, att genom en ransakning, hvilken, innan de rymt till sin utmark, föranstaltats, och som af de tolf män, hvilke i nämnden sutto, verkställts, utredt vore, det de dittills i förhållande till sin jord alltför stor skatt hade erlagt [78]). I dessa klagomål tyckas vidt utbredda samtidiga förhållanden framskymta. Till och med i Finnlands aflägnaste bygder, skulle det tyckas, grodde anspråk på de stora utmarkerna, i motsatts mot kronans fordringar. Men först med deras bestämda utskiftning framskred egentligen deras odling eller utbredde sig märkbarare. Som uttryckligen från Nyslotts län 1556 till konungen inberättas, hade allmogen, efter det utmarkernas utskiftning vidtagits, ifrigt börjat trängas om dem, och, hellre än att låta dem gå sig ur händerna, underkastat sig att till kronan betala högre skatter, hvarpå, enligt ortens beräkningssätt af jorden, exempel jemväl anföras [79]). Derunder ljusnade jemväl alltmer angelägenheten af nya skattläggningar, såsom de dåmera i Finnland voro å bane. Kort efter det Gustaf Fincke 1547 såsom befallningsman å Nyslott blifvit anställd, anmäles af honom, i bref den 19 Juli s. å. till konungen, om en gård, som i eråmarken, der de nyss besuttne bönder bo, blifvit af Finske Klemet Skrifvare anlagd, hvarmed meningen då varit, att landet skulle mot fiendtliga infall hafva något beskärm. Som denne gård låge ej mindre än aderton mil inom gränsen, och underhåll för dit förlagda folk ända från Nyslott på trettio

mils afstånd måst anskaffas, så föreslår Fincke, att af samma gård må göras en kungsgård; att en länsman der tillsättes; att de nybesuttne bönderne underläggas samma gård; att till hjelp för denna något tages undan andra länsmän; samt att der sedan en socken inrättas [80]). I svar härpå, den 15 Augusti s. å. 1547, bifaller konungen, att Fincke om den gården i erämarken, enligt sitt eget förslag, må bestyra, »så att man», skrifver konungen, »kunde göra der en hel kyrkosocken etc.» [81]). Tätt skriftvexlades mellan konungen och Fincke. De dermed inledda anstalterna torde till någon del kommit att påtänkas i följe af förhållanden, dem ett om hösten s. å. 1547 den 3 November från Fincke till konungen ställdt bref antyder. Året dessförinnan, i Klemet Skrifvares tid, som Finckes ord lyda, hade några Ryssar tillåtit sig att inom gränsen på finska sidan upphugga svedjeland, hvilket nu blifvit af dem ungefär med sex eller sju läster besådt. Fincke frågar, hvad han nästa skördtid skall göra dertill, nemligen om afkastningen, »der lägligheten så begifver», skall af honom bortföras, eller om den skall få komma Ryssarna till godo [82]). Några år senare, 1552, i bref af den 15 Februari, anmäler Fincke hos konungen, att han låtit uppbygga en kyrka i Nyslotts län, i den nya socknen benämnd Tavisalmi. Han anhåller, att der prestgäll måtte få inrättas, samt i och för detta ett prestbol [83]). Om härtill bifölles, ville han å socknens vägnar nu tillika begära, att från Viborgs slott finge tagas »messerede» (messhake?), ett af de fyra eller fem, fordom klostren der tillhöriga, hvilka blott låge och förmultnade; samt att från Nyslott åter af de tvenne, derstädes icke begge behöfliga, klockorna den ena, mindre, vägande 5 lispund måtte upplåtas [84]). Konungen åter gifver, i svar af den 14 Mars (s. å. 1552), sitt samtycke, men med hushållsaktigt tillägg, att för klockan dock fisk eller annan dylik vanlig vara borde af bönderna betalas [85]).

Snart derpå, den 27 Maj (s. å.), skrifver konungen enkom till Fincke, blott för påmaning om hvad honom både muntligen och skriftligen blifvit ålagdt, att allt hvad i hans krafter stode borde tillgöras för besättande och bebyggande af erämarken uti Nyslotts län, hvarjemte der en kungsgård äfvenledes med allraförsta borde anläggas [86]).

Konungens dåmera vid utmarkerna i Finnland fästade uppmärksamhet underhöllo andraganden och förslag, hvarmed embetsmän der från olika håll inkommo, dem han sjelf likväl synes hafva satt i verksamhet. Befallningsman å Kastelholm på Åland var åtminstone åren 1547—1553 Torsten Henriksson [87]). Ett bref till honom från konungen af den 29 Maj 1553, enligt hvilket der på Åland, under dåvarande spannmålsbrist, råg efter 10 öre, korn efter en mark för spann skulle få ur kronans förråder säljas, antyder, utan närmare uppgifvet sammanhang, det han nyss inberättat, att han i erämarken i Euräpää härad i Viborgs län, å en förr besutten, men under sista ryska infall afbrännd, »väldig stor plats», hållit besigtning, och att han om dess återupptagande tillika förhandlat; hvilket konungen jemväl godkänner. Derpå utfärdar konungen jemväl genast ett öppet bref, som för bosättningar i Euräpää härads »riitamaa», som den der med finsk benämning hette, beviljar tre års skattfrihet [88]). — Vid anförda drag af konungens hushållning med kronans spannmål kunna par andra sammanställas. Från Viborg hade af Måns Nilsson och Gustaf Fincke, kort före skördetiden 1546, hos konungen blifvit anmäldt, om der i länet yppad spannmålsbrist; hvarjemte anhållits, att försträckningar åt allmogen måtte få utur kronans förråder utlemnas. I svar af den 24 Augusti s. å. lemnar konungen till de föreslagna spannmålsutlåningarna jemväl sin tillåtelse; men på vilkor, att de skulle instundande höst återbetalas, med hvarje fjerde spann till vinning, icke mer likväl, ehuru hvar annan eller hvar tredje äf-

ven tagits, »det vi icke begärandes äre», skrifver konungen [89]). Sedermera, 1554, då, genom stark torka och i Juni månad inträffad frost, nästan all rågvext i Finnland förderfvats, skall konungen rörande en af honom till Åbo öfversänd skeppslast spannmål hafva yttrat, att han för hvarje spann fått 14 öre, men kunnat få mer, om han stått derefter [90]). Både mot gammal kanonisk rätt och mot inhemska förbud, samt ehuru af kyrkoreformationens utmärktaste lärare beifrad, gällde en alldeles ytterligt hög ränteberäkning [91]). Emellertid dagades ny allmän hushållning, som vid enskildes förkofran i välstånd, deras förhjelpande dertill samt skonsamma och milda behandling, fann så väl sin uträkning som sin högre rätt och rättvisa. Den för Finnlands fogdar 1556 utfärdade »ordning och undervisning», som här ofvan jemväl redan blifvit nämnd, föreskrifver bland annat, att emedan i denna landsända bönderne ofta, för bråd och stark vinter, ingen afkastning af sina åkrar bekomme, och svensk spannmål der icke till utsäde vore tjenlig, så borde, vid frostår, antingen från Nordlanden (hvarvid södra Österbotten jemväl torde åsyftas) eller från Norge erforderligt sädeskorn förskaffas [92]).

Att konung Gustaf 1555, egentligen med anledning af krigsrustningarna, till Finnland öfverkommen, sedermera inpå elfte månaden der qvardröjde, hade med sig enkom och skildt för Nyslotts län, samt isynnerhet beträffande hushållningen derstädes, flera författningar, hvarom jemväl för ett så aflägset område och tidskifte sällsynt talrika och upplysande underrättelser finnas att tillgå. Gustaf Finckes och Ture Bielkes brefböcker tillsammans utgöra för några år en rikhaltig källa. Begge räddades i Sverge undan förstörelse, den förres slutligen å Skokloster, den senares å riksarkivet i Stockholm, i den der af gammalt så kallade Kankkasamlingen [93]), med sin benämning genast erinrande om sitt finska ursprung och inne-

håll. Af dessa brefböckers vägar framskymta från skilda senare tider par dunkla spår. Som Evert Karlsson Horn, sonson till k. Gustafs här ofta nämnde Henrik Klasson Horn, i bref 1611 den 22 November från Novgorod till sin blifvande svärfader Gödrik Fincke bland annat nämner, hade han af sina medarfvingar inlöst sin aflidne faders och sin broder Karl Horns [94]) efterlemnade handskrifter. Han ansåg sig dessutom hafva till inlösande af slägtens gods Kankkas en företrädesrätt, hvarvid han tillägger: »medan jag vågar ofta penningar uppå en vacker häst, huru mycket mera må jag icke våga uppå den gården för det namnet, efter min salige farfader samt min salige far deruppå bott» [95]). Från Kankkas blef nära hundrade år derefter, under k. Karl 12:s krig, 1706, handskriftsamlingen tagen, som uppgiften kort lyder, till hofrätten i Åbo; hvarest samma år samma embetsverks, jemte dithörande arkivs bortflyttning undan ett redan då befaradt fiendtligt infall finnes vara å bane [96]). Att efter Bielkes afgång från Nyslott hans brefbok först der qvarstannat, och sedan jemte Finckes, genom sista ättlingen af dennes slägt [97]), Evert Horns maka, kommit till Kankkas; att begge ytterligare i Åbo hofrätts arkiv tagits i förvar, och jemte detta [98]) dernäst jemväl begge tillsammans, 1713, räddats till Sverge, synes icke osannolikt, ehuru de der till sist stannat hvar på sitt håll.

Att två befallningsmän å samma slott förordnades, såsom det vid utbrottet af 1555 års krig för Nyslott ansågs nödigt, i följe hvaraf Ture Bielke och Gustaf Fincke der sedermera, ungefär så länge som krigstillståndet fortfor, gemensamt hade befäl, var på denna tid alldeles icke ovanligt. Ofta uppkom derigenom oreda i förvaltningen [99]). Hvad skildt Finnland under k. Gustafs regering beträffar, synas dåmera sällan vid landets embeten der fremmande öfverskickade Svenskar. Finnland hade ett varaktigt der bosatt och besuttet frälsestånd,

hvars utmärktaste medlemmar icke derifrån bortdrogos och drogo bort, såsom sedermera under Sverges långvariga krig på utländsk botten och efter det att genom högre embetsverk i Stockholm rikets styrelse bestämdare sammanslutits. Att likväl ej eller blott undantagsvis högre embeten i Finnland med Svenskar besattes, hade sina för landet så mycket känbarare olägenheter, som isynnerhet de lägre der hemmastadde tjenstemännen vanligen voro råe och okunnige. Efter hvad konung Gustafs ett bref af den 22 Mars 1555 till Hans Larsson (Björnram?) i Helsingfors, med uppdrag om ny skattläggning, utvisar, hade denne, till hjelp vid förestående arbeten, tagit från skolan derstädes några drängar, vill säga gossar, enligt ännu i danska språket i samma betydelse bibehållna uttryck. Han skulle låta undervisa dem i räkning och räkenskapers uppsättande [1]). Sedan Ture Bielke å Nyslott anställts, skrifver han i ett här ofvan jemväl anfördt bref af den 10 Juni 1556 från Rantasalmi och beklagar sig bland annat öfver mängden af embetsgöromål, hvarmed han och Gustaf Fincke voro öfverhopade, samt tillägger: »dertill med hafve vi ock ingen, som »rättsligen kan ställa eller skrifva ett passport eller annat ringa »bref, med mindre vi skulle sjelfve vara deröfver» [2]). Men Bielke såsom fremling, och med Finnlands egna språk obekant, rönte dessutom sina svårigheter. I bref till honom och Gustaf Fincke gemensamt från konungen, gifvet i Åbo den 27 Februari 1556, förmanas skildt Fincke, »som» (tungo-) »målet kan med bönderna», att han måtte med dem om tillförsel af lifsmedel för knektarna underhandla [3]). Bielke åter i nyss åter anförda bref från Rantasalmi påminner om, att emedan han för sin del icke visste hvad allt med menige man borde förhandlas, och han ej eller kunde tala med dem, borde Fincke snart der infinna sig [4]). Men ehuru dessutom Bielke blott en kort tid var fästad i Finnland, qvarlemnade han vid

sin afgång derifrån ett haltrikt minne af sin offentliga verksamhet. Brorsson till ofvannämnda ståthållare i Viborg Erik Turesson, som förehaft kanalanläggningen mellan Saima och Finska Viken, var han sjelf fader till Finnlands utmärkte förste hofrättspresident Nils Bielke. Inom halftannat århundrade framstå sålunda i Finnlands häfder tre, hvar på sin tid med riksrådsvärdighet beklädde, medlemmar af samma högt uppsatta svenska slägt. För ett kort men betydelsefullt tidskifte har den mellerste genom sin så kallade brefbok efterlemnat en vigtig skatt af upplysningar.

I Nyslotts län, hvartill samma brefbok jemte Finckes närmast hänför sig, var åtminstone innan utgången af året 1555, då Ture Bielke der anställdes, förenämnda inrättning af Tavisalmi socken ytterligare fullföljd, så att dermed ett länsmansdöme tillkommit, i tvenne fjerdingar Samas och Savilaks (Savolaks) skiftadt [5]. En del deraf och de i nästgränsande Korsholms län vid Ulo träsk anlagda nybyggen öfvergick snart samma öde. Som konungen, under fortfarande krig, 1556 den 1 Mars, kort före sin afresa till Åland, från Åbo svarar på ett Bielkes och Finckes bref, hade han ur detta inhemtat, att några byar, vid pass en half fjerding, i Tavisalmi socken vore af fienden nedbrända; hvarföre han gerna såge, om Nyslotts läns bönder ville tillbaka på ryska området uppbränna några byar. Ungefär ett år derefter, 1557, voro två bönder från samma Tavisalmi sockens Samas fjerding hos hertig Johan i Åbo och beklagade sig öfver den fiendtliga härjning med mord och brand, hvilken dem och deras samt flere andres hemman drabbat; hvarföre de, å alles vägnar gemensamt, om kronoutskyldernas nedsättning anhöllo. Härpå får, genom bref från hertigen af den 9 Mars (1557), Fincke i uppdrag, att om rigtigheten af böndernas uppgifter ransaka, samt att, i fall dessa bekräftades, föreslå någon eftergift på

utlagorna; hvarefter hertigen jemväl, dock på sin herr faders goda behag, ville låta samma bönder allesammans förskoning vederfaras [6]). — Att, liksom nästnämnda österbottniska nybyggen, jemväl Tavisalmi socken, i sin samtidiga början, af vidsträckta ödemarker omgafs, upplyser Ture Bielkes ett bref från Nyslott af den 29 Oktober 1556 till fältherren Jakob Bagge, som då velat genom Nyslotts lán hemskicka norrländska knektar. Enligt hvad Bielke, sjelf der fremling, genom efterfrågningar inhemtat och åt Bagge meddelar, skulle på 20 mil mellan Jorois och Tavisalmi, innan sjöar och mossar tillfrusit, äfven blott en ensam karl med svårighet komma fram; hvarefter åter ett lika beskaffadt håll från Tavisalmi till Ulo Taipale vidtoge, der om somrarna, vattendragen emellan, båtar plägade släpas öfver land, men på hela den 17 mil långa sträckan funnes endast 8 eller 10 gårdar [6a]). — Om vintrarna likväl, men blott denna årstid, underhölls lättare gemenskap. I bref från Nyslott den 16 December 1555 inberätta Ture Bielke och Gustaf Fincke till konungen, att de dagen derpå ernade begifva sig krigsfolket till mötes, hvilket från Österbotten borde i Tavisalmi inträffa, och der, enligt konungens föreskrift, få månadspenningar. Nästföljande den 30 December skrifva desamme till konungen åter från Nyslott, att de förgäfves, tre nätter öfver, samma krigsfolk i Tavisalmi inväntat; samt att de nyss hemkomne ditåt sändt tvenne slottets tjenare, från hvilka dock ännu ingen underrättelse inlupit [7]). Emellertid synes icke tvifvel underkastadt, att icke jemväl detta norrländska krigsfolk sedermera i samma kosa på då nödtorftigt uppbanade vintervägar framkommit. Saknad af sommarvägar [7a]) kändes på länge ännu mindre i de inre, alls icke, eller blott glest bebodda inre delarna af landet. Afhjelpandet deraf fördröjdes intill senaste tid för riksgränsens sålunda dyrt köpta säkerhet.

Oaktadt de under kriget 1556 timade olyckorna fortfor Tavisalmi att såsom socken ega bestånd, och att framgent vid Nyslotts läns förvaltning bland länsmansdömena der skildt vara upptagen, då deremot sedermera så kallade Storsavolaks, gamla Savolaks kyrkosocken, den första och länge enda i landskapet af samma namn, vid länets civila indelning alls icke synes till, utan i stället blott inom samma område belägna länsmansdömen anföras. Skilda kyrsosocknar inom samma Nyslotts län voro för öfrigt blott Sääminge, der länets förvaltning å Nyslott hade sitt säte, och Jokkas, som tillika utgjorde för sig ett länsmandöme [8]). Sääminge var i fyra fjerdingar indeladt, en af samma namn som sjelfva socknen, samt Haapalaks, Itälaks och Puumala. Såsom länsmansdömen förekomma Rantasalmi med fjerdingarna Putkisalmi, Tuusmäki, Rantasalmi och Keriharju; Jokkas socken eller Parttala länsmansdöme med fjerdingarna Jokkas af samma namn som socknen, samt Jorois, Vesikansa och Koikkala; ytterligare de tre socknarna Pellosniemi (äfven kallad Moisio) eller Kiiala länsmansdöme, Visulaks socken, Sairola länsmandöme som det hette, samt Liistensaari socken, äfven dessa tre, liksom Rantasalmi och Jokkas, hvardera med sina fyra fjerdingar, samt Tavisalmi med de nämnda två fjerdingarna Samas och Savilaks [9]).

Af hemmanena i detta Nyslotts län betalades utskylder till kronan efter skattskinn jord, enligt gammalt talesätt, eller enligt der bibehållen benämning och beräkning från aflägsnare tider, då jagt och djurfänge utgjort väsendtlig inkomstkälla, och en del af dessas afkastning, hvartill vilda djurs skinn hörde, för presterskapet och kronan varit förnämsta eller enda inkomsten. Som den förut här nämnda, 1555, efter Bielkes anställning å Nyslott, derifrån afgifna redogörelse öfver länets räntepersedlar förmäler, gällde der såsom fullsätis den bonde, hvilken räknades hafva 7, 6 eller 5 skattskinn jord. För hvarje

sådant åter räknades så mycken jord, både i åker och utmark, som kunde besås med tre pund säd, nemligen råg, korn, hafre, ett pund af hvardera, och derföre hette tre sädespund land, men af allmogen kallades arviopund (af finska ordet arvio, gissningsvis, ungefärlig uppskattning). Sedan utmarken begynt utskiftas och i det närmaste öfver allt blifvit besått, trängdes bönderne derom, enligt hvad nyssnämnda redogörelse uppgifver, så att hellre än de ville förlora jorden, togo de ett skattskinn på ett sädespund land [10]). Bland skatter, som dessförinnan årligen från länet tillsammantaget utgått, hörde 1697 harar, lika många orrhanar, 8485 jerpar, 20,364 ägg; men i stället för dessa fyra räntepersedlar hade senast på hvarje skattskinn jord blifvit lagd en mark fläsk, hvilken förvandling jemväl här ofvan redan varit nämnd. Och som skattskinnen voro 11,408, så erhölle kronan 28 skeppund 19 lispund 8 marker fläsk. Härmed, och till ömsesidig upplysning, kan sammanställas, att en räkenskap från samma år 1555 för Borgå kungsgård upptager bland annat 542 orr- samt lika många tjäderhanar, hvilkas försäljning inbragt penningar [11]). Ganska vanligt föryttrades för kronans räkning af fogdarna räntepersedlar, som de uppburit. Stundom dref konungen sjelf å egna vägnar med dem handel. En del gick till embetsmäns aflöning. Ofta kunde de äfven annars omedelbart för kronans räkning användas. Som Fincke samma nästnämnda år 1555, vid den tid kriget mot Ryssland höll på att utbryta, i bref från Nyslott till konungen inberättar, hade af honom då uppburna fiskskatt, bestående i (torra) gäddor, dels till krigshären blifvit afskickad, dels till befästningen i Kivinebb [12]). Å den af honom mottagna fogderänta hade han ännu qvar korn en läst 10 pund, 22 stycken räfvar, $6^1/_2$ timmer samt 4 stycken gråverksskinn [13]) och 132 harar; hvarjemte slutligen nämnas 264 ljus. Men att 250 ljus nästföljande år blifvit af här ofvan

jemväl nämnda höfvidsman Joen Varg för hans knektars behof uppköpta, anföres i en räkenskap, som denne då afgifvit [14]). Sålunda synas de flesta räntepersedlar kunnat omedelbart användas. Naturlig följd af landets stigande odling var, att kronans inkomst af vissa varor minskades. Förnämligast aftog den skatt, som genom jagt och djurfänge inbragts. Sällsynta blefvo isynnerhet, som jemväl i det föregående visat sig, flera ädlare, af gammalt mindre vanliga, vilda djur. Försvinnandet af äldre tillgånger, hvad skildt Nyslotts län beträffar, antyder, som här ytterligare kan anföras, ett bref till Ture Bielke och Gustaf Fincke af hertig Johan i Åbo den 6 November 1556 gifvet, der han bland annat skrifver: »Vi hafve förstått, käre »gode män, att menige man hafver fast nederlagt härtill de »elgdjur här i landet vanka pläga, så att de nu snart äro alla »utödda, det dock icke nyttigt är. Fördenskull är vår gunstiga »vilja och begäran, att J menige man uti Nyslotts län allvar»ligen förbjuda låten, att de samma elgsdjur icke skjuta eller »i någon måtto nederlägga vid högsta straff och ogunst» [15]). Med afseende på hvad nyss åter uppgafs, det kronan för vissa från äldre tid bestämda räntepersedlar der i Nyslotts län i dessas ställe dåmera uppbar fläsk, kan jemväl åter erinras, att fläsk hörde till de i landslagen godkända värdören, samt att konungen, som försport, det genom Nyslotts läns fläskskatt förut vanliga räntepersedlar icke vore ersatta, i bref af den 23 Maj 1559 till Gustaf Fincke, anbefallde honom, jemte landsfogdarna beställa hvad till kronans gagn kunde lända.

Att konungen om hösten 1555 åtminstone största delen af Oktober månad i Viborg uppehållit sig, ses af bref som han derifrån utfärdat [16]). På nästgränsande Nyslotts läns angelägenheter och der lofvande utsigter till nya inkomster för kronan hade konungens uppmärksamhet dessförinnan varit fästad genom Fincke. Innan konungen sedermera till Finnland

öfverkom, hade han samma år (1555) den 19 April utfärdat ett allmänt plakat om allmogens fattigdom, om hemmansklyfning m. m., samt till utflyttningar på kronans allmänningar uppmanat. I detsamma hade konungen redan eller åter enkom vid Finnlands hushållning fästat uppmärksamhet. Uttryckligen nämnes der Finnland bland trakter i riket, hvarest hemmanen af hela slägter sammanträngda beboddes, och, utan att den ena utlöste den andra, öfvermåttan klyfdes, hvarföre åboerne förarmades, och kronan icke sin skatt erhölle. Hemmansdelningen, hvilken konungen härmed ville afskaffa, bestod, som antydt, deri, att flere åboer bebodde samma hemman, såsom det ännu i senare tid åtminstone i nordöstra delen af Finnland varit alldeles vanligt [17]). I fortsättning hann konungen midt under rustningar för krigsförsvar ingå i åtskilliga anstalter enkom för de då nyss af honom besökta och närmast tillstötande gränsorters hushållning. På något afstånd från gränsen skulle afvelsgårdar anläggas. De talrika vattendragena skulle begagnas till fiskerier för kronans räkning. Med afvelsgårdarna åsyftades försvarsverkets förbättrande. Detta synes redan tidigare på samma sätt förehafdt, då konungen den 14 December 1552 i bref till Henrik Klasson Horn och Nils Boye bifaller, att Kivinebb ytterligare skulle befästas, men dessutom, att ett förslagsvis uppgifvet ställe, Savonniemi, blefve med nyttiga hus bebygdt och förbättradt, samt genom någon der tillsatt förståndig förvaltare med afvel försedt [18]). Sedermera om hösten 1555, under återresan från Viborg till Åbo, skrifver konungen, som jemväl här ofvan nämnts, den 12 November från Sibbo till Ture Bielke ett bref, hvari bland annat omtalas, det konungen, så väl i Viborgs som Borgå län funnit sköna elfvar och lägenheter till lax- samt ål- och annat fiske, äfvensom tjenliga platser för afvelsgårdar. »Så »kunne vi väl tänka», tillägger konungen, »att uti Nyslotts

»län finnas ock sköna lägenheter till fiskeri. Såge fördenskuld »gerna, att du derom ville flitligen efterspörja, och beställa, »det der, som elfvar äro och tillfälle till fisken, måtte få blifva »bygdt och tillpyntadt, att vi och kronan deraf mera gagn »härefter bekomma måtte, än härtill skedt är.» Enligt hvad här synes, vill konungen numera såsom kronan tillhöriga begagna alla stora strömmar och vatten, ej mindre än de stora utmarkerna. Genom samma bref uppdrages åt Ture Bielke, att uppspana i Savolaks ställen för afvelsgårdars anläggning. Ett sådant, af Bielke redan föreslaget, godkänner konungen nu genast. Efter Bielkes uppgift skulle det heta Bullerborg. Men hvarken detta namn, tilläfventyrs blott för tillfället antaget, eller förslaget hvari det ingått, synes vidare till. Med konungens bref följde en då redan rörande Nyslotts län anskaffad anvisning på, som öfverskriften lyder, »lägenheter att bese till afvelsgårdar.» [19]).

Ungefär från och med samma tidpunkt eller åtminstone då först åter med ny fart, som tyckes, blefvo nästan öfver hela riket [20]) dylika anstalter tillvägabragta. Efter konungens återkomst från Viborg till Åbo få Ture Bielke ock Gustaf Fincke från honom ett bref af den 9 Januari 1556, hvari om afvelsgårdarnas anläggning påminnes [21]). Men såsom flera gånger under k. Gustafs regering isynnerhet för Norrland och Finnland nära tillika enahanda författningar finnas vidtagna, så förekommer jemväl nu, det konungen, i bref af den 19 Januari (1556) åt hertig Erik uppdrager bestyr, att i Norrland de der, liksom i Finnland, alltför stora fögderierna måtte delas, och fiskerilägenheter bättre begagnas, samt afvelsgårdar upprättas [22]). I den, som nämndt, ungefär vid samma tid för Finnlands fogdar utfärdade »ordning och undervisning» föreskrifves bland annat, att de i hvarje socken skola uppsöka en den bästa och lägligaste afvelsgård der finnas kan, med åker, äng, utmark och fiskvatten, så att man kan hålla

der 100 kor, 20 eller 30 oxar, 20 hofmanshästar samt stod och ung boskap. Strömmar, hvarest tillfälle erbjöde sig, borde begagnas till sågqvarnar och tullqvarnar, och, såvida de för lax-, ål-, id- och braxenfiske vore kända, noggrannt upptecknas, äfvensom hvad de räntade [23]). Denna undervisning tillskickades Bielke och Fincke å Nyslott med ett bref till dem från konungen, gifvet å Åbo slott den 26 Januari 1556, hvari han åter anmanar dem utse platser för afvelsgårdar. Till fogdar å samma gårdar skulle, som konungen nu föreslår, kunna väljas några skicklige, i åkerbruk, fiske och annat sådant förfarne, bland småländska knektar, hvilke funnes vid Nyslott [24]).

Nyss förut, i bref till desamma af den 8 Januari, hade konungen på samma småländska knektar anvisat, att bland dem så väl i och för andra värf, som äfven och enkom för kunskapande på gränsen om Ryssarnes krigsrörelser några de förståndigaste måtte utses [25]). Med dessa knektar menades tilläfventyrs, hvilket dock här blott såsom osäker gissning tillägges, en del af de efter Dackens uppror till Viborg öfverskickade fångar, ehuruväl desse åtminstone länge der illa behandladts [26]). Bland annat, hvaröfver Viborgs borgare, som ofvan nämndt, 1545 klagade, förekommer, att staden, allt sedan de många Smålänningarne kommo i landet, med desses underhåll varit betungad [27]). Om hösten s. å. (1545) voro, jemte hofmän (konungens krigsfolk) från Viborgs slott samt stadens yngre borgare, några småländske knektar utskickade på vakt mot bondskutor, att icke, som förbjudet var, saltad eller torr fisk måtte utföras [28]). Året derpå, 1546, anmäla från Viborg Måns Nilsson och Gustaf Fincke, det två man af det der i länet förlagda småländska sällskap rymt öfver gränsen inåt Kexholms län, hvars höfvidsman vägrat dem tillbaka utlefverera, emedan de velat i storfurstens tjenst ingå [29]). Men konungen skulle, som han den 24 Augusti s. å. svarar, jemväl velat

veta, huruvida till öfriga dervarande Smålänningar kunde sättas tro och lit, samt anbefaller, att öfver samma sällskap, som de nu åter få heta, skall hållas noga uppsigt [30]. Tilläfventyrs ansågos desamme sedermera vara i jemförelse med finska allmogen vid vissa landtmannanäringar förfarnare, och sålunda kunna till någon del vid afvelsgårdarnas anläggning begagnas.

På konungens förenämnda bref från Åbo af den 26 Januari 1556 svara Bielke och Fincke redan den 2 Februari, att bland de småländska knektarna vid Nyslott blott få vore till något tjenlige. De bäste hade dock utsökts och förordnats hvar till sin socken [31]. I samma bref anmäles, att ridfogdarne redan hunnit förrätta årets kronoupphörd, och derföre ålagts intill mickelsmessan ansvara, samt att tills vidare dåmera utsedde småländske knektar blott om gårdarnes afvel och brukning skulle hafva omvårdnad. Men i socknarna Jokkas och Visulaks, der ännu ingen afvelsgård vore bestämd, skulle lägenhet med första efterspanas, åtminstone så snart marken blefve bar, och dermed synligt, »hvad tillfälle med åker och äng på färde blifva kan», som brefvets ord lyda [32]. Emellertid skrifver konungen nästföljande den 10 April från Kastelholm till Bielke och Fincke, samt erinrar åter om afvelsgårdarna, att platser borde utses icke för nära riksgränsen utan något in i landet. »Vi måtte vara förtänkte», skrifver konungen, »att kunna hålla »härefter mera folk och hästar i alla landsändar, än som här»till skedt är, hvar vi eljest skole kunna försvara oss och våra fattiga undersåter emot rikets fiender» [33]. Sedermera fingo Bielke och Fincke genom tre bönder från Storsavolaks ett konungens bref, med »datum vid Pemar å den 29 Maj» s. å. 1556, af böndernas klagan föranledt. Som desse, en Matts Sairoin främst nämnd, hade anmält, att samme Sairoins till afvelsgård utsedda hemman vore mindre lämpligt än närbelägna prestbol, så borde detta senare, om uppgiften vore

rigtig, för samma ändamål begagnas, och prestbol annorstädes anläggas. Liksom i förbigående, tilläfventyrs dock för att ursäkta nyssnämnda beslut, förklaras, i samma bref, af konungen, att emedan socknarna i Nyslotts län vore alltför vidsträckta, så borde de hålla flera kapellaner. Och för att kunna bedömma, huru många hvarje socken skulle behöfva, ville konungen hafva underrättelse om hvars och ens mantal, samt om presternas inkomst [34]). Att härpå några nya prestlägenheter skulle tillkommit, synes dock icke spår utaf. För öfrigt svarades på konungens bref först af Bielke ensam. Han var då, den 10 Juni, stadd å Rantasalmi kungsgård. Så snart Fincke, som dessförinnan bortrest, vore återkommen, skulle de gemensamt undersöka det i fråga komna prestbolet i Sairola by i Storsavolaks [35]). Sedermera i bref från Sairola kungsgård den 22 Juli (s. å. 1556) inberätta Bielke och Fincke till konungen, att prestbolet väl låge å en till afvelsgård tjenlig holme, men att på half mil deromkring blott »skarpa ljungen och grofva sanden» förekomme; och att i Visulaks socken ingen bättre lägenhet till afvelsgård än det förut föreslagna Sairola funnes [36]). Den dessutom påtänkta Rantasalmi kungsgård hade med sin svaga åker och för grannskapet af gränsen ansetts vara otjenlig. I det bref Bielke ensam i början af Juni skrifvit till konungen hade han föreslagit ett förmodligen efter åbons slägtnamn [36a]) benämndt hemman Kinnoin, hvilket väl ej låge längre från gränsen än kungsgården, men hade för sig sitt läge utmed en liten fjärd mellan två fisksund. Detta hade jemväl dernäst af konungen godkänts genom ett från Åbo den 26 Juni s. å. 1556 till Bielke utfärdadt bref [37]). Som sedermera Bielke och Fincke gemensamt den 22 Juli skrifva till konungen, vore å Kinnoins likväl denna sommar intet vidare att tillgöra än gamla, igenvuxna åkrars och ängsmarkers upprödjande till svedjeland [38]). Och emedan

till afvelsgård inom Liistensaari blott kungsgården vore tjenlig [39]), hvaremot dock jemväl förut redan gränsens närhet anmärkts, så föreslå de i stället en lägenhet inom Rantasalmi, vid Sallinen hemman, hvarest vägen från Nyslott ginge både till Savolaks och Tavastland, samt blott på knapp fjerdedels mils afstånd låge en skön vik Putkisalmi med godt fiskvatten och öppen båtfarled ända från Nyslott.

Samtliga inom Nyslotts län till afvelsgårdar bestämda lägenheter anföras i slutliga redogörelse öfver länets räntepersedlar, uppsatt efter det att en tidigare dylik, men kortare, gifven å Nyslott den 22 Oktober 1555 [40]) af konungen förklarats vara ofullständig [41]), såsom det här ofvan jemväl redan anmärkts. I förenämnda omständligare, senare tillkomna undervisning uppgifvas vederlag, beviljade åt de till afvelsgårdarna gränsande hemman, hvilka förlorat af sina egor. Som der förmäles, hade bönder blifvit afsatte både från Visulaks gård, förut kalladt Sairola, och från Rantasalmi nya gård, förut kallad Kinnoins; från Putkilaks gård, förut kallad Sallinen; från Jokkas kungsgård, förut kallad Parttala; från Kiiala (i Pellosniemi), och från Tavisalmi kungsgård. Vederlagen, som alla jemväl, utom i Tavisalmi, redan voro bestämda, hade dels i penningar anslagits, dels och förnämligast i jord, borttagen från egare, hvilke funnits äfven med mindre vara fullsätis. Som jemväl, härmed öfverensstämmande, i bref till hertig Johan från Nyslott den 1 Augusti 1556 af Bielke och Fincke inberättas, hade de, för afvelsgårdarnas inrättning, varit ute i länet och härvid allt redan i det närmaste beställt. Bönder, hvilke nödgats egor afstå, hade, som jemväl hos hertigen anmäles, till en del tillfredsställts genom jord tagen från andra, hvilke haft mer än hvarpå de vore fullsätis. Flere, hvilke för ålderdom och fattigdom den dem till ersättning erbjudna mark icke skulle mäkta bruka eller upp-

taga, hade i stället fått penningar [42]). Hvad sistnämnda vederlag beträffade, svarade hertigen, i bref från Tavastehus den 12 Augusti, att han intet hade deremot, då alltsammans, enligt uppgift, blott till 100 mark uppginge [43]). Men från allmogens sida yppades missnöjen. Prof derpå, och tillika på det höga språk hertig Johan, så ung han var, genast i början af sin förvaltning i Finnland förde, lemnar ett sedermera den 7 September (1556) från Viborg af honom till Fincke å Nyslott stäldt bref. »Vi gifve eder tillkänna, Gustaf Fincke, »att kongl. maj:ts, vår käre herr faders och våre undersåter», skrifver hertigen, »desse brefvisare utaf Nyslotts län, hafva »för oss uti underdånighet klagovis berättat, att dem sker någon oförrätt utaf några bönder, hvilke dem vilja förhålla den »jord och mark, som dem för deras gårdar vederlagda äro.» Hertigen befaller, att åt de klagande hvad rätt vore skulle förskaffas, på det han icke vidare derom måtte besväras [44]). Äfven andra offentliga hushållningsanstalter, hvilka då i Finnland pågingo, medförde dylik oreda. Några år dessförinnan, vid anläggningen af Helsingfors, hade närboende, som nödgats jord afträda, fått från indragna kyrkogods ersättning åt sig anslagen, hvarmed äfven de varit missnöjde [45]), såsom fallet sedan var i Nyslotts län. Medan konungen sjelf till de minsta bestyr för rikets hushållning sträckte sin uppmärksamhet, kunde vid dessa så mycket mindre hans befallningsmäns deltagande saknas. Allt besörjdes emellertid fort och med drifvande fart. Ett bref till Bielke och Fincke af konungen utfärdadt med »datum vid Pemar å den 29 Maj 1556», genom tre bönder från Storsavolaks dem tillhandakommet, nämndes här i det förbigående. Ett annat med lika lydande datum erhöllo de redan den 3 Juni. Till svar på en anmälan från dem af den 20 Maj lofvar konungen låta från Sverge anskaffa några kopparkar, samt till fiskerierna erforderliga lin och hampa

som de för länets tillernade afvelsgårdar förgäfves beställt från Viborg. Som de föreslagit, att vanlige landsskrifvare ännu framgent jemväl för nästa räkenskapsår måtte få akta på uppbörden vid afvelsgårdarna, hvilkas fogdar blott sålunda skulle kunna komma i vana dermed, så bifaller konungen, att landsskrifvarena tills vidare för afvelsgårdarnas uppbörd och utgift skulle redogöra, men förklarar, att desse gårdars fogdar, så snart de sjelfve kunde bekomma tjenliga skrifvare, borde för egen räkning sådana underhålla [46]). I Bielkes och Finckes åter, som nämndt, den 22 Juli till konungen ställda bref anmäles ytterligare om de såsom fogdar tillsatta småländska knektarna, att de icke skulle kunna förestå någon större uppbörd och utgift, och att de ej eller ens om gårdarnas afvel vore nog sorgfällige; samt hemställes alltså åter, om icke vanlige ridfogdar och desses skrifvare finge hjelpa till och hafva uppseende [47]). Hertig Johan, åt hvilken af Bielke och Fincke något dylikt förslag meddelats, svarar från Hvittis länsmansgård Sampu den 30 Juli, och anmodar dem dels förmana de nykomna fogdarna till större flit, dels anmana landsfogdarna att biträda och undervisa de nya [48]). Men till landsfogdarnas skrifvare, landsskrifvarena, som de jemväl kallas, Henrik Jakobsson och Paul Sigfridsson, utfärdar konungen sjelf från Stockholm den 11 Augusti s. å. 1550 befallning, att om veckokost och annat till räkenskap hörande undervisa de till fogdar förordnade småländska knektarna, eller, som de här få heta, konungens knektar. Bielke och Fincke, dem konungen, i bref af nästföljande den 18 Augusti, om samma åt landsskrifvarena gifna uppdrag underrättar, anmodas tillika de jemväl, att med goda råd biträda [49]). En redogörelse för året derpå 1557 öfver aflöningar, som då i Finnland på slott och kungsgårdar utbetalts, anför vid Nyslotts län, men blott med benämning af gårdar, de sex afvelsgårdarna·

Främst i denna räkning förekommer Tavastehus slott med fogde, 29 svenner, 18 personer embets- (handtverks-embetens-), 4 fateburs-, 18 legofolk, samt dithörande Ojis och Saaris ladugårdars folk. Sedan följa Mustela (Mustiala) kungsgård, Sairiala gård och Hollola gård, hvarje med sin fogde samt några, sex till nio, svenner. För Helsingfors, som dernäst och blott under detta namn utan något förklarande tillägg i samma räkning ingår, men hvarvid den i närheten anlagda ladugård tillika förmodligen åsyftas, hade löner utbetalts åt en fogde och 15 svenner samt 20 personer embetsfolk, 40 skepps- och båtsmän, 8 embetsdrängar, 4 personer fateburs- och 33 legofolk. Efter det att ytterligare Masby (Massby) gård och Borgå kungsgård uppförts, samt dernäst Kymmenegård, hvarvid utom fogde och sex svenner äfven fem laxfiskare och sex legohjon aflönades, kommer slutligen Nyslott med fogde och 69 svenner, embetsfolk 33, legofolk 29 personer, samt tjenstehjonen å underlydande gamla och nya ladugård, och derpå till sist Putkilaks, Rantasalmi, Tavisalmi, Parttala, Visulaks och Kiiala gårdar, såsom de utan antydning af deras egna nya bestämmelse anföras. Men med denna räkning, der, utom hertig Johans förläningar, ej eller Viborgs- och Korsholms län synas till, följer en annan öfver knektarnas löner på slott och gårdar i Finnland; i hvilken, efter Åbo slott med 100, Tavastehus med 57, Sairiala gård med 7, Hollola gård med 5, Borgå gård med 28, Viborgs slott med 49 knektar, åter till sist i ordningen Nyslott nämnes med der underhållna 32 knektar, och jemte detta åter de sex nyss tillsammans här uppräknade afvelsgårdarna, dit jemväl krigsfolk var förlagdt, till antalet dock ej eller flere än från 5 till 10 på hvarje gård [50]). Men hela den för krigsmaktens förstärkande i riket med afvelsgårdarna åsyftade anstalt synes snart hafva förfallit, eller åtminstone genast efter k. Gustafs frånfälle hafva blifvit ned-

lagd. Ur ett Finckes bref af den 21 Mars 1561 till konung Erik inhemtas, som här upplysningsvis tillkommer, att, enligt erhållen föreskrift, icke vidare för afvelsgårdarna, utan blott för Viborgs och Nyslotts befästning samt för underlydande oumbärliga ladugårdar, dagsverken bekostades [51]. I ett annat, något senare, men ännu jemväl samma år den 20 Oktober gifvet, bref till samma konung omtalar Fincke de aflagda afvelsgårdarna i Nyslotts län, och inberättar, att han från dem skickat 20 för krigsbestyret i Reval dit begärda klippare [52]. Hastigt slut fick sålunda dessa gårdars bestämmelse för landets försvar, den de icke motsvarat. Emellertid kan deras, ehuru ovaraktiga, inrättning hänföras till offentliga åtgärder, hvarmedelst, på k. Gustafs tid, i aflägsna finska landsändar näringslif utbreddes. Från den då nyss tillkomna, i det påföljande under namn af Kuopio bebygda, Tavisalmi socken kunde sedermera i tidernas lopp Leppävirta, Idensalmi, Nilsiä och Pielavesi socknar afsöndras.

Anstalter, som, jemte afvelsgårdarnas inrättning i Nyslotts län, tillika för anläggande af kronofiskerier derstädes vidtogos, hafva till någon del i det föregående framstått. Andra minnesmärken af dessa bestyr tillkomma. I det här ofvan nämnda bref från Bielke och Fincke af den 20 Maj 1556, hvarmed qvarnars byggande för kronans räkning hos konungen förordas, andrages bland annat jemväl, det Bielke, förmodligen såsom med dylika vattenverk i Sverge bekantare, funnit i länets strömmar lägenheter till så väl »vrakhus» [53] som annat fiskeri för upp- och utgående fisk. I sammanhang med den här ofvan nämnda förnyade redogörelsen öfver länets räntepersedlar öfverskickades till konungen förteckning på fiskerilägenheter, jemte hvilka ett och annat lämpligt ställe för vattenqvarnars anläggning uppgifves. Främst nämnes Varkaus med två väldiga forsar, der lax vore att fångas i laxkar, men i hvilka

stora forsar »vrakhus» icke skulle kunna byggas; hvaremot derinvid i sex, sju små strömmar ålkistor och små vrakhus likaledes för ål, men äfven för annan utgångsfisk torde kunna försökas. — I Jorois fjerding, i en ström Joroiskoski, nedanför en sjö och ström Sysmäjärvi och Sysmäkoski, vore godt ställe för ett vrakhus och för små kar för sik och id; äfvensom i en å, utflytande från sjön Kolken (Kolkonjärvi?) och från några andra små sjöar, nemligen nedanför den vid samma å anlagda hammarsmedja, vore passligt ställe för en liten ålkista; hvarjemte norr om Putkilaks gård (förut Sallinens), i en från Säynejärvi kommande å Säynejoki, för ett litet vrakhus, och för en qvarn till gårdens behof, lägenhet erbjöde sig, äfvensom dylik också söder om samma gård i en från Kotkajärvi utrinnande å Kotkajoki funnes, hvilken dock hade emot sig, att qvarnvatten ofta skulle fattas. — För Itälaks fjerding uppgifves först och främst en från Itäjärvi ut i Kalalaks (?) flytande liten å med lägenhet för ett litet vrakhus för sik och id; samt ytterligare Herkäjärvi med ofvanföre belägna fyra andra sjöar, löpande ut i Torelaks (?), i hvilka både sik och id gingo upp; ytterligare på Kolkasalo (?) en skön sjö Kolkasjärvi (?), från hvilken en liten å utlopp, der vrakhus för ål och annan fisk skulle kunna anläggas; ytterligare Sulkavakoski, hvarest både för uppgångsfisk, sik, id, braxen, smålax [53 a]) och för ål, samt för allt slags utgångsfisk skulle kunna sättas lana (ett slags ryssja); samt det nedanför Jokajärvi (Jokkasjärvi?) och många andra sköna sjöar belägna Kohakoski, hvarest för vrakhus vore plats. Dylik lägenhet för ett litet vrakhus eller äfven för ålkista vore i en liten å Virmo (Virmojoki?), som från en sjö Pyhäjärvi flöte ut. Men isynnerhet en mil derifrån vesterut, emot Savolaks (numera S:t Mickel) till, i en ström Sikakoski (Siikakoski?), i två blott på par pilskotts afstånd från hvarandra belägna forsar vore goda

ställen för fiskfänge äfven med vrakhus, emedan der väl 30 sjöar löpe till; hvarmed sammanträffade, det man derifrån på båt, att förbi några forsar och vid några ed dragas öfver land, skulle kunna om Remojärvi komma på en mil när intill Sairola [53 b]). I nordvest om Kiiala kungsgård (i Pellosniemi) åter låge tre sjöar, från hvilka en ström utginge, hvarest både qvarn för gården och jemväl ålkista kunde anläggas. Lägenhet både för qvarn och för fiske funnes likaså nordost om, men nära vid Savolaks kyrka, i en ström, der från några ofvanföre belägna sköna sjöar enahanda fisk utginge. Och en vid Sairola kungsgård likaledes från några sjöar flytande ström erbjöde fyra eller fem skilda ställen både för mjölqvarn, sågqvarn samt vrakhus. — Vid dessa, till en del, som det tyckes, obetydliga, uppgifter, sammantagna likväl bevittnande en omsorgsfull, från denna tid ofta framskinande, för stort och smått på en gång lifvad uppmärksamhet, hvari konungen gaf föresyn, bifogas slutligen den här redan förut anförda märkvärdiga underrättelsen om Ture Bielkes farbroders, Erik Turesson Bielkes, i början af samma århundrade förehafda kanalanläggning, den hvarmed vår tids pågående stora fosterländska verk, förbindelsen mellan Saima och Finska Viken, kan anses först hafva varit å bane. — I följe af de genom Ture Bielke och Gustaf Fincke gemensamt från Nyslott meddelade underrättelserna lofvade konungen, allt ännu medan han var stadd på finsk botten, att han skulle från Sverge förskrifva fiskebyggare. Emellertid lät Bielke efterspörja i Viborg, om icke tilläfventyrs någon sådan fiskebyggare bland norrländska knektar der skulle anträffas. Som honom svarats, att de, hvilke der kunnat finnas att tillgå, voro (i fältsjukan?) döde, så anhöll han, det konungen täcktes låta från Elfkarleby eller andra norrländska orter förskrifva två eller tre dugliga karlar. Tillika begär han någon, som skulle kunna sköta nejonögon-

fiske; »ty de vanka», skrifver han, »här i sjön, och ingen vet att taga dem» [54]). Jemväl genom dessa och andra dylika enstaka bestyr af en inskränktare bestämmelse öfverflyttades från Sverge, och utsåddes i Finnlands aflägsnaste nejder, frön till nytt näringslif eller nya tillämpningar af länge förut der gängse landtliga yrken. Bielke medförde från sin svenska hemort bekantskap med grenar af hushållning, för hvilka han i Nyslotts län fann tjenliga lägenheter. Den skyndsamhet, hvarmed motsvarande anstalter bedrefvos, antyda nyss nämnda på så kort tid eller blott inom några dagars förlopp vexlade skrifvelser. Ännu 1559 hade konungen Nyslotts läns fiskerier i minne. I ett bref till Fincke af den 23 Maj förmodar han, att de vore illa bygda, då så litet fisk fåtts. Fincke anmodas dock låta bygga så många fiskerier som möjligt, men jemväl se till, att de måtte, som konungen skrifver, rättsligen tillpyntas [55]).

Bielkes och Finckes brefböcker upplysa närmast om hvad i Nyslotts län förehades. Men der pågingo tillika allmänna anstalter af mer omfattande bestämmelse, hvilka, tidigare började, länge forsattes, samt sträckte sig till alla delar af Finnland, jemte det att de tillika för öfrigt öfverallt i riket voro å bane.

Som konungen den 26 Augusti 1538 i öppet bref till kronans skattskyldiga bönder och meniga allmogen i Kumogårds län skrifver, hade desse tidt och ofta hos honom beklagat sig, att mest all skatt tyngde de fattiga, samt hade begärt, att skattläggning måtte anställas, på det så väl rike som fattige måtte draga tungan, eller, som konungen jemväl uttrycker det, den ene icke mer än en annan sitta kejsarefri. Som konungen tillkännagifver, hade Kumogårds fogde blifvit anbefalld, tillsammans med lagmannen och häradshöfdingen jemte några förståndiga bönder, anställa öfver hela länet

ny skattläggning, och beskrifva jordtalet, samt huru mycket borde till kronan betalas [56]). Redan tio år förut, 1528, hade konungen utfärdat en allmän instruktion för skattläggning i riket. Skattehemmanena voro till sin storlek obestämda. Deras egor och derjemte utskylder förändrades genom köp och försäljning af underlydande mark, genom odling och ödesmål. Högsta skattläggningen kunde icke öfverstiga så kallad full gärd. Sålunda bestämdes skatten efter mantal i betydelse af hushåll eller skildt bebodd hemmansdel. Sedan verkställigheten af konungens 1528 gifna allmänna instruktion för skattläggning kommit i Finnland åtminstone för Kumogårds län 1538 å bane, utfärdar konungen 1539 den 18 Juni till bönderna i Korsholms län »på Östra bottnen» ett öppet bref, innehållande, att, huru med skattmarkerna der vore beskaffadt, icke kunnat af landsfogden Lasse Olssons räkenskaper inhemtas; att derföre jemte Jakob Vestgöte dit till dem deras häradshöfding Anders Vestgöte på ransakning öfver samma skattmarker blifvit förordnad; och att desse konungens utskickade borde med hörsamhet och välvilja mottagas [57]).

Dernäst den 9 Augusti 1539 anbefalles för Finnlands slottslän gemensamt, att hvarken frälseman, fogde, borgare eller prest finge köpa eller för saköre tillegna sig skattegods [58]). Konungen hade, som han i samma öppna bref skrifver, dagligen förnummit, huru i Finnland öfverallt frälsemännen inköpte skattejord, och, när mellan kronan samt frälset syner hölles, ena stycket jord efter det andra kronan afsyntes, utan att deröfver hvarken af lagmän, häradshöfdingar, fogdar eller förläningsmän någon tillsyn hölles; hvarföre konungen nu tillika befaller, att vid sådana syner enkom skriftligen af honom befullmäktigade ombud borde vara tillstädes [59]). Sjelfva skattejorden eller egande rätten dertill hade numera börjat såsom kronans anses. I ett den 18 Juni 1537 till Erik Fleming ställdt,

synnerligen strängt, bref förebrår konungen honom, det han, såsom vore han i Finnland konung och herre, der slog under sig skattejord [60]). Men att sådana egor af frälsemän förvärfvade derigenom till frälse förvandlades, härledde sig från äldre tider tillbaka. Redan 1334 hade k. Magnus Eriksson stadgat, att skattebönder i Finnland, som af sin jord försålde något åt den som med frälserätt egde hemman, framgent för alla sina förra utskylder skulle ansvara [61]). Bland följder af k. Gustafs öfver tvåhundrade år senare åt samma håll rigtade författning eller såsom prof af dess verkningar torde kunna anföras, det Gustaf Fincke, för skattejords inköp angifven, med åberopande på arfsrätt samt fortsatt erlagda utskylder försvarar sig [62]), och att han, efter konung Erik 14:s uppstigande på thronen, hos denne konung för två stänger jord i Hvittisbofjärds by i Ulfsby, samt för tre stänger inom honom tillhöriga Porkkala gårds »umegor» begär frälsefrihet [63]). Hvad Fincke sålunda föranläts enkom anhålla om, ansågs likväl ännu länge efteråt bland hans vederlikar falla af sig sjelft; äfvensom detta af fogdar och uppbördsmän godkändes [64]). Som härmed genast tillika framstår, verkade de af konung Gustaf anbefallda skattläggningarna ej eller på långt när hvad med dem åsyftats. Konungens derom stiftade förordningar utgjorde emellertid på sitt håll, jemväl de, en början till förändringar och förbättringar i de vigtigaste samhällsförhållanden, eller deras förnyade utveckling i ursprungliga rigtningar.

Hvad i Kumogårds län åtminstone redan 1539 var uträttadt, antyder ett af konungen dit utfärdadt öppet bref, gifvet dagen näst före det, hvarigenom frälsemän och ståndspersoner öfverhufvud i Finnland uppköp af skattejord förbjöds. Som konungen till kronans skattskyldiga bönder och meniga allmogen i öfra och nedra häradet af samma Kumogårds län den 8 Augusti nästnämnda år 1539 skrifver, hade försports,

att skattläggningen i Kumo, Eura och Euraåminne socknar mött motstånd, samt att Kangasala, Birkkala, Kyro och Karkku socknar vägrat erlägga den för öfrigt i länet vanliga skatten af 12 öre från hvarje rök, äfvensom dessutom kronan jemväl inom samma län lidit några andra minskningar af sina inkomster; och anbefaller konungen dem i allt dem tillsagdt låta finna sig välvillige [65]. — I Åbo län tillställdes året derpå skattläggning. Som jemväl der kronans inkomster, enligt hvad konungens den 3 Januari 1540 dit utfärdade öppna bref förmäler, lidit allt för stor förkortning, och ej eller derstädes på lång tid skattläggning anstälts, så hade konungen, som nu kungöres, dit affärdat sin trotjenare Henrik Klasson (Horn) med uppdrag, att undervisa fogdarna, huru de, jemte lagmannnen, häradshöfdingen och någre förståndige bönder, skulle skattläggning der förrätta, på det en som annan, efter som de hade egor och jordtal, måtte till kronan betala utskylder, och icke, efter åter upprepadt talesätt, den ene mer än den andre sitta kejsarefri, skjutandes mesta tungan på de fattiga, hvilke minsta jord hade. Tillika påbjuder konungen, att frälsemän, som icke förmådde af sitt frälse göra kronan tillbörlig tjenst, skulle läggas under skatten igen, samt att alla skattegårdar eller kronans egor, hvilka af frälset utan konungens enkom gifna tillstånd inköpts, skulle kronan åter underläggas [66]. Men enligt ett annat, dagen derpå den 4 Januari (1540), för hela Finnland utfärdadt öppet bref, skickades Henrik Klasson Horn då till att i alla slottslän derstädes hålla skattläggning, och så bestyra, att enligt denna framdeles kronans skatt måtte utgöras [67]. I ett ytterligare samma dag, den 4 Januari (1540) till Erik Fleming ställdt bref, hvarigenom Raseborgs län, såsom för kronan dåmera oumbärligt, honom fråntages, får han sig af konungen tillika ålagdt, att om kronans lägenheter och räntor undervisa i detsamma tillsatta fogde Hans Jönssson [68],

samt att för öfrigt jemväl inom sitt lagmansdöme, eller hvar han häradshöfdinge-embete beklädde, vara fogdarna i skattläggnings anställande behjelplig [69]). Henrik Klasson Horn förordnades samma år (1540) till en bland de fyra ledamöterna vid då i Stockholm under namn af kammarråd inrättade högre embetsmyndighet, hvarmed för hela svenska, men skildt och synbarligen jemväl för det finska, uppbörds- och räkenskapsverket ny ordning inleddes [70]). Ytterligare, allt ännu samma år (1540), utfärdar konungen den 19 Juni till Ålands inbyggare om jemväl der anbefallda skattläggning ett öppet bref, hvari först åter hvarjehanda till förlust för kronan inrotadt oskick åtalas. Bland annat skulle mången slagit under sig tvenne, hvart och ett dessförinnan väl besuttet, hemman, och för dessa likväl blott såsom för ett enda, enligt hvad konungen försport, betala skatt. Andre åter af gammal adel komne, men för många skiftens skuld förarmade, vore åter derigenom ur stånd, att göra konungen och kronan tillbörlig tjenst; hvilket ej eller, som konungen skrifver, stode att lida. Ålands inbyggare uppmanas alltså vara konungens fogde och befallningsman behjelplige, att den ene må af lika mycken lika god jord göra lika stor skatt som den andre, den ene ej mer än den andre, som konungen åter skrifver, sitta kejsarefri; hvarjemte anbefalles, att frälsemän, som kronans tjenst icke mäkta uppehålla, skola läggas under skatten igen [71]).

Till förklaring härvid, och vid det åt Henrik Klasson Horn enkom i afseende å Åbo län gifna uppdrag, hörer, att adels- och frälsebref skildt utfärdades [72]). Någon gång likväl, på hemställan hos konungen om adelsmäns döttrar, hvilka med bönder ingått äktenskap, hvarigenom desse kommit att besitta frälsejord, skall han förklarat, att dygd, förnuft och mandom gjorde adel, samt att hvar och ens frejd borde pröfvas [73]). Genom skattläggningarna framdrogos förhållanden, i hvilka

konungens afgörande mer än förr ansågs erforderligt. Par ansökningar af ungefär samma bestämmelse förekomma från nära samma tid. Fogden å Kumogård Måns Nilsson, några år senare, som nämndt, Grabbes efterträdare i Viborg, anmäler 1540 hos konungen, att tre hans gifta fränkor, som jemte honom ärft Helgå halfva gård i Bjerno, eller dessa hustrurs män, då de icke mäktat göra konungen och kronan tillbörlig tjenst, om sitt gods såsom åter under skatt förfallet fått befallningsmäns tillsägelse, samt att de derföre velat sin andel till honom mot ersättning öfverlåta. Härtill begär han konungens tillstånd, hvilket genom öppet bref den 6 September af gunst och nåde honom beviljas [74]. Ett dylikt frälsebref gaf konungen året derpå 1541 åt Simon Tomasson Tavast, sedermera befallningsman å Åbo slott. Dennes syster, ehuru, enligt urkundens uttryck, rätt äkta och af adel född, hade gift sig med en bonde. På anmälan derom får brodren genom konungens öppna bref af den 12 Juni 1541 tillstånd att hennes andel i Kapelstrands gård i Pargas socken tillösa sig med vilkor af träffad öfverenskommelse om priset, hvarefter honom i egenskap af frälseman utgörandet af hästar och rustningar till kronans tjenst ålåge [75].

Att kronan måtte bekomma sin andel af fordna katolska kyrkliga inkomster var samtidigt ett föremål för konungens uppmärksamhet. Han utfärdade 1539 den 23 Maj för Åbo stift en förordning, hvarigenom en af samma innehåll året förut 1538 den 27 Maj gifven, jemväl till uttryck och ordalag, i det närmaste upprepades, och hvarmed på nytt förbjöds, att utan lagligen bevisad rättighet annamma och tillegna sig kyrkogods. Men något år derefter åter infordrade konungen från Åbo noggrann redogörelse öfver domkyrkans inkomster; hvarpå dädan jemväl ett ännu bibehållet, och i senare tid såsom upplysande inhemsk historisk urkund begagnadt, regi-

ster öfver räntorna af Åbo domkyrkas prelaturer, kanonier och prebenden, enligt konungens befallning uppgjordt, till honom inskickades [76].

Att äfvenledes bland de skattläggningar, hvilka enkom och uttryckligen för vissa delar af landet föranstaltats, åtminstone några dernäst jemväl gått i verkställighet, antyda klagomål, som sedermera 1545, under pågående räfstting, både från Åbo, Raseborgs, Tavastehus och Kumogårdslän till öfverskickade begge svenska riksråd Knut Andersson och Johan Olofsson inkommo [77]. Bland annat anfördes af bönder i Esbo socken i Raseborgs län, att de, då skattjemkningen der stod, vid jordskrifningen försett sig, och sålunda öfver beloppet af sin jord fått utlagor [78]. Vid klagomål, som bönder i Loimijoki socken af Kumogårds län likaledes skriftligen anförde, åberopades och uppgäfvos äldre, af konung Karl dem pålagda, skatter [79], till jemförelse med senaste påökning, som de förklarade sig i längden icke kunna uthärda [80]. Men som, i de klagomål allmogen vid samma tillfällen frambar, blott fogdar eller fogdeskrifvare angifvas, så torde desse mera blott åt sig sjelfva lemnade hafva fått verkställa skattläggningarna [81], för hvilka alltså den af konungen föreskrefna tillgång icke blifvit iakttagen. Också finnas, efter längre mellantid, en gång ännu under k. Gustafs regering nya dylika förrättningar i Finnland vara å bane.

Dessa åter der vidtagna anstalter stodo, jemväl de, i sammanhang med allmännare rikshushållning. Ett till hela rikets inbyggare den 19 April 1555 utfärdadt plakat nämndes här redan i det föregående. Mot slutet af samma år eller i början af det nästföljande, 1556, gaf konungen jemväl anförda »Ordning och undervisning, derefter fogdarne skola sig rätta, »som kongl. maj:ts befallning hafva uti Finnland» [82]. Öfver hela landet borde af dem i socknarna i hvarje gård folknum-

mern antecknas, man- och qvinnkön, husbonds- och tjenstefolk skildt, samt hvar och ens ålder. Hvarje orts näringsfång vore, såsom inkomstkällor för kronan, att noga bemärkas. Der fiske idkades, borde både båtarnas antal i hvarje socken uppskrifvas, samt huru månge bönder i hvarje hade del, och hvad för hvarje båt och mans »dräth» (så mycket en man kunde draga, sköta) i skatt erlades. Denna, äfvenledes, märkvärdigtvis, midt ibland krigsbestyr stiftade, förordning kom Bielke och Fincke i Nyslott tillhanda med ett bref till dem från konungen, gifvet å Åbo slott den 26 Januari 1556. Senare blef den jemväl dem tillsänd genom konungens kamrer i Viborg [83]) Olof Andersson, med anvisning, att ridfogdarne (hvilke i länet för uppbörden redo omkring) borde få densamma afskrifva. Som samme kamrer Olof Andersson i sitt eget, vid samma tillfälle den 5 Maj till Bielke och Fincke aflåtna, bref förmäler, hade samma förordning i Åbo, för att skickas till Nyslott, blifvit af Hans Tomasson honom tillställd, hvarjemte i afskrift ett konungens bref medföljde, innehållande närmare föreskrifter om skattläggning [84]). Nästnämnde Hans Tomasson anfördes här ofvan såsom den, med hvilken flere skulle i något hat mot finska språket hafva deltagit. I fortsättning finnes han numera med vigtiga uppdrag betrodd. Härvid får jemväl han en och annan gång titel af konungens kamrer. Med konungen sjelf torde han till Finnland 1555 hafva öfverkommit. Redan om hösten s. å. öfverlemnades genom honom till Bielke och Fincke å Nyslott en skrifvelse från konungen [85]), i följe hvaraf sedermera de här i det föregående ofta åberopade redogörelserna öfver länets räntepersedlar afgåfvos. Dessa tillkommo med sina egna jemväl redan antydda omgånger. Den första uppgjordes den 22 Oktober (1555), i närvaro af konungens kansliskrifvare Bertil Eriksson samt begge landsfogdarna Jakob Pehrsson och Matts Ragvaldsson jemte desses

skrifvare, vid ett sammanträde å Nyslott, hvartill läns-, bol- och tiondemän samt tvenne bolfaste män af hvarje fjerding voro inkallade. Skriftligt uppsatt afgick denna redogörelse med ett Bielkes och Finckes bref till konungen af den 27 Oktober [86]). Men i svar från Sibbo af den 12 November infordrade konungen noggrannare underrättelser [87]); hvarpå åter den 27 November å Parttala länsmansgård i Jokkas socken med Nyslotts läns allmoge ransakning hölls [88]); och dernäst, jemte bref till konungen, gifvet den 4 December, nytt register, som det hette, af Bielke och Fincke öfverskickades [89]). Äfven detta fick dock sedermera sina tillägg. Sålunda intogos bland annat underrättelserna om då nyss inrättade afvelsgårdar. Men ännu den 10 April 1556 skrifver konungen från Kastelholm till Bielke och Fincke och ålägger dem afgifva klar undervisning, huru skatten i alla persedlar i Nyslotts län utgöres [90]); hvarpå dem ytterligare den 29 Augusti i bref från Åbo af Hans Tomasson meddelas, att konungen, jemte det han nyss åter velat få veta om fogdeuppbörden i Finnland, enkom dessutom för årets inkomster i nästnämnda län, samt för den deraf efter förtäringen qvarblefna återstod, nu infordrar omständligt register, hvilket skyndsamt borde insändas [91]). Synbart gemensamt ändamål hade jemväl ofvan nämnda, för hela Finnlands fogdar gifna, allmänna instruktion och den, hvilken ungefär samtidigt till Nyslotts län afgick.

Dessförinnan voro i Finnland på nytt, som det skulle tyckas, skattläggningar å bane, utan att dock alls några nästföregångna omtalas. Men sannolikt voro de af olika bestämmelse, såsom jemväl redan blott ur förberedelsen till de senare tyckes knnna aftagas. Enligt hvad ett bref från konungen af 1555 den 22 Mars till Hans Larsson (Björnram?) i Helsingfors utvisar, hade denne hos konungen om skattläggnings angelägenheter anmält. Konungen påminner om de förut både muntligt

och skriftligt honom meddelade uppdrag, dem han uppmanas genast jemte Lars Mickelsson företaga [92]. Verkställigheten fördröjdes genom kriget, som samma år utbröt. Från Kastelholm den 9 April 1556 skrifver konungen till Hans Tomasson och upprepar hvad han förut om den skattjemkning, som i Finnland borde företagas, låtit honom förstå. Han uppmanas till samma skattjemknings skyndsamma företagande. Som konungen tillika erinrar, borde i hvarje socken byarna uppskrifvas, och derjemte hemmansåboernas antal, egor, utskylder, den i Finnland omvexlande beräkning af jorden efter rök, krok [93] och skattmark, genom stänger uttryckt, skilda landsorters olika räntepersedlar m. m. [94]. Till Åbo återkommen skrifver konnngen derifrån den 17 Maj till Bielke och Fincke å Nyslott om den anbefallda skattjemkningen, hvarvid de borde undervisa och jemväl för öfrigt hjelpa länets ridfogdar. Skatter borde efter jordtal och icke, såsom förr, efter mantal utgöras, samt jemväl för jord, som frälsemän, fogdar, prester, länsmän och andre undan kronan uppköpt. »Desslikes», tillägger konungen, »såge vi ock gerna, att du, Gustaf Fincke ville komma »hit till oss, efter vi hafve något att tala och handla med dig, »der oss mycket ligger makt uppå» [95]. I bref till desamma med »datum Pemar å den 29 Maj» förklarar konungen ytterligare sin vilja och befallning, att bönderne skola utgöra kronans rättighet efter som hvar och en hafver jorden till, på det att den fattige icke måtte utöfver sin förmåga betungas [96]. Åtminstone näst derefter hade Fincke lemnat Nyslott för att, såsom honom anbefallts, hos konungen i Åbo inställa sig [97]. Ännu mot slutet af påföljande månad skrifver konungen till Bielke ensam samt begär af honom underrättelse om skattjemkningen. Gemensamt svara Bielke och Fincke den 22 Juli (1556), att så gerna de ville derom beställa, blott de visste rätta sättet, så måste de dock vid denna farliga tid om öfver-

seende anhålla, eller att, i fall uppskof icke kunde bevil-jas, konungen måtte för samma uppdrag dit till Nyslotts län sända några i dylikt enkom förfarna män [98]). Hertig Johan, hos hvilken om detsamma anmälts, beviljar i bref till dem från Hvittis länsmansgård Sampu den 30 Juli, att med skattjemkningen der i Nyslotts län tills vidare, medan krigstillståndet fortfore, finge anstå [99]). Men konungen sjelf svarar dem från Stochkolm den 18 Augusti, att undervisning rörande skattjemkningens anställande, hvarom de sedan egde bestyra, skulle dem tillsändas af Hans Tomasson [1]). Denne åter underrättar dem derpå i bref från Åbo den 31 Augusti, att en i Åbo län tills vidare blott i en enda socken på prof af honom förrättad skattskrifning öfverskickats till konungen, som derföre icke med något andragande från dem borde hekymras, samt att konungens svar, så snart det ankommit, skulle dem meddelas. Om sitt försök till ny skattskrifning eller den på prof anställda förmäler Hans Tomasson emellertid nu genast, att hvarje by för sig blifvit antecknad med antalet af bönder i hvar och en, samt för huru många stänger jord byn ligger, och hvad stången gäller, samt huru mycket derpå utsås, huru stor utbysjord hvarje by hafver, jemte namnen på dem den tillhör, samt att denne lagts till bolbyn, på det egarena, såsom bättre besuttne, måtte sina kronoutskylder lättare erlägga [2]).

Men huruvida denna för hela Finnland tillernade skattjemkning fullföljts, torde vara obekant. Såsom dunkel upplysning af senare ursprung framstår en besvärsskrift utan datum, men sannolikt först mot samma 16:de. århundrades slut uppsatt. Med åberopande af framlidne k. Gustafs, som oredigt antydes, »mellersta eller eftersta i jord- och mantalsböcker», andrager Nyslotts läns allmoge, att de på erämarken satte andra gången blifvit skattlagde; samt vidare, att, enligt

hvad bekant vore, en orättrådig skattläggning öfvergått detta län; att somlige, medelst mutor och gåfvor, bekommit så mycken åker, äng och utmark som två eller tre kunde hjelpa sig med; och att ny jordjemkning erfordrades [3]).

Noter.

Sid. **105**, 1) Porthan *Chron. Juusten.* s. 419; *Sylloge Monumentorum* s. 151 ff. — 2) Porthan *Chron.* s. 505 f.; *Syll.* ss. 157—159. — 3) Porthan *Syll.* 160—163.

Sid. **106**, 4) Porthan *Syll.* ss. 165—168. — 5) Ders. s. 169 f. — 6) Jfr Porthan *Chron. Juusten.* s. 505 not 481; s. 508 not 489; s. 804; ytterligare s. 519 not 505; och *Sylloge Monumentorum* s. 167 not, samt Arwidsson *Handl:r till upplysn. af Finlands häfder* VI. s. 65 f., V. ss. 125, 127. — 7) Arwidss. *Handl:r* V. ss. 202—204.

Sid. **107**, 8) Arwidss. *Handl:r* V. ss. 217 f., 219 f. — 9) Porthan *Chron. Juusten.* s. 418 not 372, s. 508 not 440. — 10) Arwidss. *Handl:r* II. s. 106 f. Ders. åter ss. 111—113 förekommer en dom gifven i Åbo den 14 Juni 1438, då »landsrätt» der hölls, och V. s. 101 likaså en af 1486, hvarvid uppgift om dag och månad saknas. — 11) Några tillfälliga anteckningar sammanställas här, blott om en och annan inom färre år tillkommen förhandling. Många andra dylika erbjuda sig lätt. Ett på söndag den 5 Juni 1523 gifvet dombref anföres af Porthan vid Juusten s. 709 not 811. — Nyårsdagen 1529 utfärdar k. Gustaf öppet bref för Joakim Fleming å Saaris i Virmo. Arwidss. *Handl:r* V. s. 238 f. — På pingstdagen 1530 mottager konungen i närvaro af riksråd finska bönders klagomål öfver Jakob Flemings våldsamheter. Ders. V. s. 256 ff. — På söndag s. å. gifves åt Erik Boye fullmakt å slottslofven å Tavastehus. Ders. V. s. 280. — På söndag s. å. gifver konungen åt herr Jakob Blome fullmakt å Pedersöre prestgäll. Ders. V. s. 319. — Å trefaldighetssöndagen 1531 utfärdar konungen ett frälsebref. Wallenius *Finska adelns och Riddarhusets hist.* s. 51. — Annan dag pingst 1533 får Knut Eriksson till Laukko åter Satakunta och Österbottens lagsaga. Arwidss. *Handl:r* V. s. 318. — Men flera sålunda på sön- och helgdag gifna urkunder äro här ofvan i texten an-

förda. — 12) Detta öppna bref är aftryckt i *Åbo Nya Tidn:r* 1789 n:o 42 s. 337 ff. Jfr Porthan *Chron. Juust.* s. 644.

Sid. **108**, 13) Dessa uppgifter äro hemtade ur Calonii handskrifna anteckningar, dem universitetets bibliothek förvarar. (Till en kort notis af Grönblad i *Suomi* 1846 s. 189 not kan härvid hänvisas.) Jfr Porthan vid Juusten *Chron.* s. 656 noterna 742 f., s. 730 not 833. Såsom häradshöfding i »Norrebotten» förekommer Knut Eriksson 1511 i Arwidss. *Handl:r* V. s. 204 f. — 14) Wieselgren *De la Gardiska Archivet* III. s. 551; *Åbo Underrättelser* 1824 n:o 6. — 15) *De la Gard. Arch:t* III. s. 63 f. — 16) Ders. V. ss. 196 ff. — 17) Stiernman *Höfdinga-Minne* II. s. 421. — Ett ännu 1519 den 15 Januari af Henrik Stensson såsom lagman i Norrfinnland, vid ting i Nousis sockens Repola by, om rå mellan Nynäs och Kurkila, utfärdadt dombref förekommer i Arwidss. *Handl:r* V. s. 234. Vid detta ting var såsom då ännu i Norrfinnland landsfogde (jfr Porthan *Chron. Juust.* s. 711 not) den några få år senare så högt uppsatte Erik Fleming jemväl tillstädes. — 18) Stiernman *Höfdinga-Minne* II. s. 366. Jfr ders. s. 494 om Nils Grabbe.

Sid. **109**, 19) *Åbo Tidningar* 1796 n:o 30. Jfr. Porthan a. st. s. 656 not 742. Samma urkund är, efter en annan, Peringskölds, afskrift, upptagen i Arwidss. *Handl:r* I. s. 220 ff. — 20) *De la Gard. Arch:t* III. s. 153. — 21) Tegel *K. Gustaf I:s hist.* I. s. 75. — 22) Ders. s. 58. — 23) Ders. s. 78; Stiernm. *Riksdagsbeslut* I. s. 21. Riksrådet Knut Eriksson var s. å. 1523, jemte, eller rigtigare, främst bland några konungens sändebud till Ryssland, stadd på en färd dit, hvarvid äldre, 1510 afslutadt, fredligt fördrag förnyades. Vid samma beskickning var jemvål Björn Klasson anställd. Jfr Akiander *Utdrag ur Ryska annaler* i *Suomi 1848. Åttonde årgången* s. 169 f.

Sid. **110**, 24) Stiernm. *Riksd.besl.* I. ss. 75, 79, 121, 131, 173. — 25) Dens. *Höfdinga-Minne* II. s. 465; Collan *Erik Fleming* i *Suomi 1844* s. 140.

Sid. **111**, 26) Porthan a. st. s. 711 not 813. Jfr Järta *Lagfarenh:s utbildning* i *Vitterh:s-, Hist.- och Antiquitets-Akademiens Handl:r, 14:de Del.* s. 277; och ders. s. 15 Rääf *Handl:r under medeltiden.* I k. Eriks af Pommern ofvan anförda, den 29 Okt. 1435 gifna, bref om landsrätten i Finnland, i Porthans *Syll. Monumentorum* s. 167, stadgas, att på alla domar, som der dömmas, skall gifvas bref med insegel, och att alla domar skola i skrift hållas. Samma landsrätts en dombok nämnes i Porthans *Chron. Juust.* s. 519 not 506 såsom 1472 åberopad. — Efter Calonii anteckning är uppgifvet, att Ivar Fleming åtminstone ännu 1538 dömt såsom häradshöfding. Ett af honom såsom lagman, vid ting uti Vinkel (Vinkelä?) den 31 Dec.

1529, utfärdadt fastebref å jord i Sakalaks by af Vemo socken förekommer i Arwidss. *Handl:r* VI. ss. 130—132. Enligt Porthan *Chron.* s. 711 not 813 funnos ännu i behåll från 1537, 1540 o. s. v. domar af Ivar Fleming utfärdade. Som ders. s. 727 not 832 tillägges, hade dessförinnan, 1530, borgmästaren i Åbo Erik Fleming hållit i Ivár Flemings ställe lagmansting med allmogen i Pöyttis socken. — Denne mindre bekante Erik Fleming var son till befallningsmannen på Åbo slott Herman Fleming. — Vid förenämnda år 1530 var bröderne Erik och Ivar Flemings en syster Valborg Joakimsdotter abbedissa i Nådendals kloster. I en urkund hos Lagus *Handl:r till upplysn. i Finlands Kyrko-Hist., 2:dra Häft.* s. 58, uppsatt dagen näst efter Marie Magdalene 1531, bekänner hon sig hafva å klostrets vägnar erhållit af borgmästaren i Åbo Erik Fleming 80 mark reda penningar mot ett gods Hemnäs i Salo socken; hvilket dessförinnan för dennes syster, Katarina Hermansdotter, till klostret skänkts. — 27) Arwidss. *Handl:r* VI. s. 188. — 28) Porthan *Chron. Juust.* s. 730 not 833. Att på en och samma hand öfver- och underdomare-embete förenades, tyckes k. Gustaf, i bref till Erik Fleming Joakimsson af den 4 Januari 1540, taga såsom något alldeles vanligt. »Der J lagmansdöme eller häradshöfdingedöme hafven», skrifver konungen, i det Fleming anmodas med upplysningar för kronouppbörden biträda. Arwidss. *Handl:r* VI. s. 193.

Sid. **112**, 29) Collan ss. 104, 140; Arwidss. *Handl:r* II. s. 193. Ders. V. s. 251 finnes k. Gustafs bref till Jakob Fleming; hvarmed bref från konungen till Måns Svensson (Somme), ders. V. s. 252, sammanhör. Denne (Somme) finnes dock sjelf varit ungefär vid samma tid för samma slags våldsamheter anklagad. Ders. s. 256 ff. förekommer ytterligare konungens öppna bref af den 5 Juni (pingstdagen) 1530 emot Jakob Flemings våldsamheter. Det här (från Arwidss. *Handl:r* V. s. 251) främst anförda fanns förut i Ekholms *Svenska Fatburen, 2 öpn., n:o 5* s. 38 f., och derefter hos Porthan vid Juusten s. 712 f. not. — 30) Enligt början i nyss åberopade bref, i Arwidss. *Handl:r* V. s. 256 f.

Sid. **113**, 31) Arwidss. *Handl:r* V. s. 267. — 32) Jfr Järta a. st. ss. 217 ff., 279 ff.; Nordström *Svenska Samhällsförfattningens Hist.* II. s. 227 ff. — 33) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 213 f. — 34) Ders. IV. ss. 246, 258. — 35) Enligt Stiernm. *H. M.* II s. 439 skulle Arvid Olofsson (Stålarm) först den 6 November 1573 till slottslofven å Viborg utnämnts.

Sid. **114**, 36) *De la Gard. Arch:t* V. s. 202 f. — 37) Hallenberg *Om Mynt och Varors värde under K. Gustaf I:s regering* ss. 61, 63. —

38) Arwidss. *Handl:r* I. s. 227. Lagmannen och riksrådet Henrik Bitz, i Stiernm. *H. M.* II. s. 364 anförd, kommer jemväl före i *Bihang till Åbo Tidn:r 1785* ss. 197 ff. Äfvenså hans af tredje giftet efterlemnade enka Anna Tott, hvilken sedermera i Sverge gift med Klement Benktsson till Åkerö, der, ehuru hon var född Svenska, skall plägat kallas Finska Anna på Åkerö. Ofvan anförda prof af hennes modighet erinra och upplysa om allmänna ställningar.

Sid. **115**, 39) Arwidss. *Handl:r* I. s. 230, efter Peringskölds *Diplomata;* och åter ders. VI. s. 145 efter originalet. Vid arfförening 1511 mellan samma fru Anna, och å andra sidan hennes mans efterträdare norrfinne lagmannen Henrik Stensson, hade hon för sin del fått samma Valkiakoski qvarn. Se Arwidss. *Handl:r* V. ss. 204—206. Vattenqvarnarna i Sääksmäki voro då redan gamla anläggningar. Jfr Porthan *Syll. Monumentor.* s. 85 not. d. — 40) Arwidss. *Handl:r* V. ss. 290, 295 f. — 41) Ders. II. s. 267. — 42) *Samling af Instructioner för högre och lägre tjenstemän vid Landt-Regeringen i Sverge och Finnland* s. 8.

Sid. **116**, 43) Arwidss. *Handl:r* V. ss. 319, 320, 366. Den »herr Jakob i Kyro», hvilken tvenne sammanhörande urkunder från år 1556 i Arwidss. *Handl:r* IV. ss, 245 ff., 256 ff. nämna, torde vara samme Jacobus Sigfridi Geet, hvarom en gammal anteckning förmäler, att han »af sin *aemulo* Hans» (här, i texten, nämnde kyrkoherde i Pedersöre Jöns?) »Fordell» blifvit kallad »storfursten i Kyro». — Men till prof på det anmärkta bruket af herretiteln tjenar isynnerhet ett i Arwidss. *Handl:r* V. 222 f. intaget morgongåfvobref af den 7 Oktober 1514, hvarest tolf gode män, dels prester, dels frälsemän, näst efter hvarandra uppräknas.

Sid. **117**, 44) Calonii anteckning. — 45) Uggla *Rådslängd* IV. s. 3. — 46) Arwidss. *Handl:r* V. s. 277. — 47) Ders. V. s. 238 f. — 48) *De la Gard. Arch:t* V. s. 196 ff. I samma Sampu by, i gillestugan derstädes, hölls på 1480-talet lagmansting, enligt Arwidss. *Handl:r* V. ss. 108, 119. Ders. IV. s. 253 skrifver hertig Johan den 30 Juli 1556 från Sampu länsmansgård i Hvittis ett här ofvan jemväl nämndt bref. — 49) Arwidss. *Handl:r* VI. s. 139 ff. — 50) Calonii anteckning. Tillåfventyrs hade riksrådet Knut Eriksson till Laukko, sedan grefve Johan af Hoya fått jemväl Satakunta i förläning, upphört att der beklåda lagmansembetet. Månne »öfverlagmanstinget» af förläningsinnehåfvarens närvaro så hette? I ett i Arwidss. *Handl:r* V. s. 36 intaget dombref från 1466 lyder början, gamla rättskrifning oberäknad, som följer: »Alle de gode män, som detta bref

»kan förekomma, kännes jag Sten Henriksson, att den tid högboren förste, »med Guds nåd konung Karl, Sverges, Norges och Götes konung sjelf »satt öfver lagmansting med allmogen i Eura och Säkylä socknar, och »jag för lagmansdom på välboren mans vägnar, Hartik Jopson» (Jakobsson, Tavast), »i närvaro välborne man Peder Svärd, häradshöfding sammastäds, anno Domini MCDLXVI, Torsdagen näst efter sancti Pauls dag om »vintern» (den 30 Januari) o. s. v. I slutet af samma dombref förbjudes »här uppå qvälja eller åtala vid XL mark för konungs förbud och VI mark »för lagmans dom.» — I ett, par år derefter, 1468, af samma Sten Henriksson, men då såsom tjenstförrättande häradshöfding, gifvet dombref, i samma *Handlingars* samma *5:te del* s. 53 f., syntes likaledes början och slut tilläfventyrs här upplysande. »Alle de gode män detta bref kan förekomma »kännes jag Sten Henriksson, att den tid högborne herre, herr Erik Axelsson» (Tott) »riddare, och höfvidsman uppå Åbo, ting höll med allmogen »af Räntämäki socken, och hans värdighet sjelf för rätta satt i Hallis »by, och jag för häradsdom på Peder Karpelans vägnar, i närvaro välboren man Jöns Olofsson» (Tavast) »i Kariskylä med flere gode män anno »domini MCDLXVIII» (den 5 Maj) o. s. v. Mot slutet förklaras domen med förenämnde högboren herres råd och samtycke vara fälld; och förbjudes »härpå att qvälja eller tala vid 3 mark för häradsdom». — Samme Sten Henriksson, hvilken sålunda satt 1466 för lagmans-, 1468 för häradsdom, men uppgifves ännu nästnämnda år och ytterligare ännu 1478 hafva varit i Piikkis härad häradshöfding, förekommer i en urkund af 1488, som nämner, att han i »Söderfinna» varit domare, men enligt hvilken han dåmera var rådman i Åbo. Se Stiernm. *H. M.* II. ss. 421, 464; Arwidss. *Handl:r* V. s. 122.

Sid. **118**, 51) Collan a. st. s. III; Arwidss. *Handl:r* V. s. 287. — 52) Collan dersammastädes; Arwidss. *Handl:r* V. s. 318. — 53) Arwidss. *Handl:r* V. s. 294 f. — 54) Ders. V. s. 325 f. Förut aftryckt i Fant's *Observationes antiquam juris Svec. faciem illustrantes. Ups. 1797.* Jfr Stiernm. *H. M.* II. ss. 422, 466; Collan s. III. not 4.

Sid. **119**, 55) Arwidss. *Handl:r* I. s. 233. — 56) Stiernm. *H. M.* II. ss. 422, 494. Men jfr Porthan *Chron. Juust.* s. 710 not 811, s. 730 not 833. — 57) Stiernm. *H. M.* II. s. 422; Porthan *Chron.* s. 721 not. — 58) Riksrådet Knut Erikssons till Laukko maka Elin och Arvid Kurck, biskopen, voro syskon, enligt hvad en af Collan *de Reformationis in Fennia initiis* s. 71 not., ur riksregistr. för 1529—1531, meddelad anteckning utvisar.

Jfr ders. bihanget s. 3. — På samma sätt som Kurckska förnyades jemvål de Finnland enkom tillhöriga slägterna Karpelan och Fincke. Både frälsebrefvet för Paul Karpelan af den 7 December 1407, och det hos Lagerbring *Svea Rikes Hist.* III. s. 785 anförda, från 1381, af riksdrotsen Bo Jonsson för hans sven Fincke finnas i Arwidss. *Handl:r* II. ss. 11 f., 28 numera tillgängliga. — Efter sin moder, som hette Tavast, antog en af Knut Erikssons till Laukko svärsöner Sten Finne (se Stiernm. *H. M.* II. f. 443) det hennes slägt tillhöriga sköldemärke; hvartill, emedan han sådant saknade, rättighet blifvit honom 1536 genom k. Gustafs öppna bref tilldelad. Jfr om Erik Spåre här ofvan s. 123. — 59) *De la Gard. Arch:t* II. s. 192; samt en af Calonii anteckningar. — 60) Arwidss. *Handl:r* V. ss. 336, 277; Collan s. 111 not 4.

Sid. **120**, 61) Se de i nästföreg. not 60 anförda ställen — 62) Jfr *Åbo Underrättelser 1824* n:o 6. Vid 1561 var sedermera Hans Fordeel häradshöfding i Österbotten, enligt Jakob Teits, af Porthan *Chron. Juust.* s. 135 nämnda, s. å. 1561 uppsatta förteckning. Om denne Teit upplysande anteckningar meddelar Lagus *Handl:r och Uppsatser rörande Finl:s Kyrko-Historia* I. ss. 164—166, II. s. 126. Såsom en liten notis om honom kan anföras, att i förteckning, uppsatt den 1 Juni 1577, öfver »fremmande som voro följaktige Fru Carin till Liuxela gård», främst bland dessa »Jacobus Teittus» förekommer; enligt O. Rancken *Karin Månsdotters lefverne* i *Suomi 1849* s. 52. — 63) Arwidss. *Handl:r* V. s. 319. — 64) Ders. V. s. 333. — 65) Ders. VI. ss. 185, 186 — 66) Ders. VI. ss. 198—201.

Sid. **121**, 67) Ders. I. s. 251 f.; Collan a. st. ss. 127—129. Jfr Stiernm. *H. M.* II. s. 493. Enligt den i Arwidss. *Handl:r* VI. s. 259 f. meddelade urkund af 1544 den 6 Oktober, qvarstod jemvål då ännu Måns Nilsson såsom befallningsman å Kumogård. — 68) Arwidss. *Handl:r* I. s. 269. — 69) Jfr Stiernm. *H. M.* II. ss. 495 f. — 70) Enligt Calonii anteckning.

Sid. **122**, 71) Arwidss. *Handl:r* VI. ss. 150, 165, 261. Jfr här nästföljande not 92. — 72) Ders. V. ss. 317, 318. Rörande Erik Olofsson (Stålarm) kunde, med afseende å Stiernm. *H. M.* II. s. 370, anföras, att han, i *De la Gard. Arch:t* V. ss. 86, 194 f., för de vidt skilda åren 1538 och 1564 står såsom slottsfogde å Tavastehus. — 73) Jfr Porthan *Chron. Juust.* s. 663, not 758. — 74) Collan a. st. s. 101. — 75) Strandberg *Åbo Stifts Herdaminne* I. s. 247 f. not; Arwidss. *Handl:r* III ss. 341—349.

IV. s. 113. — 76) *De la Gard. Arch:t* IV. ss. 193 ff., V. s. 213. Jfr Porthan a. st.

Sid. **123**, 77) *De la Gard. Arch:t* V. s. 202; olika med hvad annorstädes finnes uppgifvet, t. ex. i Stiernm. *H. M.* II. s. 424. Namnet förekommer i gamla urkunder olika skrifvet, Spore, Spora, Sporre. Någon namnteckning af honom sjelf egenhändigt kan här icke anföras. — Jfr. hvad Erik Spåres härkomst beträffar, här nedan s. 271 not 54; Porthan *Chron. Juust.*, registret, vid ordet *nobiles.* — 78) Arwidss. *Handl:r* V. ss. 319, 321, 316. Enligt Stiernm. *H. M.* II. s.424 skulle Erik Spåre 1535 kommit till Nyslott i slottslofven. — 79) Arwidss. *Handl:r* I. s. 250; III. s. 248; VI.ss. 306, 308. Egentlige, till läneförvaltningen hörande embets- och tjenstemän i hvarje län voro slottsfogden, eller, som han jemväl kallades, befallningsmannen, slottsskrifvaren, landsfogdarna och landsskrifvarena. — 80) Enligt en gammal anteckning i Universitetets fordna, förnämligast genom Porthan tillvägabragta, samling af hvarjehanda historiska handskrifter. Härvid må hänvisas till den i *Helsingfors Morgonblad för år 1836* n:o 3 ff. af mig meddelade uppsatts: *En blick tillbaka på den förlust af inhemska historiska Källor och Vetenskapliga Samlingar, hvilken vid Åbo brand 1827 drabbade Finska Universitetet och Fosterlandet.*

Sid. **124**, 81) Arwidss. *Handl:r* VI. ss. 263—265; *De la Gard. Arch:t* V. s. 201 f. När, som härvid kan tilläggas, riksrådet Nils Krumme den 5 Febr. 1559 höll sitt bröllop och hedersdag, enligt den gamla uppgiftens lydelse, i Åbo skolstuga, med jungfru Margareta Tomasdotter (Ryting) till Gesterby, samt, enligt hvad för samma tillfälle uppgifves, »mellan välborne man Göran Baeskare till Kinis (?) och välborne man Anders Korp, k. maj:ts befallningsman till Helsingfors», en köpeafhandling afslutades, blef rörande denna då vittnesbref utfärdadt af Erik Spåre. Jfr Stiernm. *H. M.* II. s. 440; *De la Gard. Arch:t* V. s. 193, der vid år 1563 Anders Korp till Harpalaks förekommer. — 82) Arwidss. *Handl:r* VI. s. 242. — 83) Stiernm. *H. M.* I. s. 23 senare upplagan, och II. ss. 424, 442; *De la Gard. Arch:t* V. s. 18. — 84) Arwidss. *Handl:r* III. s. 234: C. Adlersparre *Historiska Saml:r* I. s. 46 not t. Finska rytteriet stod under befäl af tre ryttmästare, Nils Boye, Erik Spåre och Måns Ilde (Ille). — 85) Hans Björnssons domare-embete är uppgifvet efter Teits, här ofvan not 62 åberopade, förteckn. Jfr för öfrigt Stiernm. *H. M.* II. ss. 424, 444; Arwidss. *Handl:r* IV. s. 358 (der raden 4 nerifr. Pedher i st. f. Erik

Spåre synes vara (gammal) förseelse?). Både Pedher och Erik Spåre öfvervoro arfföreningen i Vesterås 1544; enligt Stiernm. *Riksd:s Beslut* I. s. 174). — Riksråd skulle Hans Björnsson varit enligt Stiernm. *Adelsmatr.* I. s. 255, och *Höfdinga Minne* II. s. 380 (der, vid Tomas Beurreus, såsom dennes svärfader nämnd); hvilket, dock ders. 444 icke anföres. Bland många andra finska frälsemän förekommer, i Stiernm. *Riksd:s Beslut* I. ss. 215, 247, Hans Björnsson såsom närvarande vid riksdagarna i Stockholm och Arboga 1560, 1561. I en gammal anteckning om fordna häradshöfdingar i Sääksmäki härad på 1500-talet förekommer han vid 1570. Att han 1575 icke mer fanns i lifvet, visar en af hans svärfader Henrik Klasson (Horn) till Kankkas den 7 Mars s. å. underteckuad skrift, i *De la Gard. Arch:t* V. s. 24. (I Hornska slägttaflan vid 6:te Delen af Fryxells *Berättelser ur Svenska Historien* vore att tilläggas både Henrik Klassons till Kankkas med Hans Björnsson gifta dotter, och en syster, samt en brordotter, gifta, den förra med Anders Vestgöte, den senare med Nils Boye, enligt Stiernm. *H. M.* II. ss. 370, 344, samt en sonson Karl Karlsson Horn, nämnd i Evert Horns, i *Åbo Tidn:r* 1784 ss. 13 ff. aftryckta, bref från Novgorod d. 22 November 1611, till sin blifvande svärfader Gödrik Fincke. Jfr här ofvan sid. 225). — Arfskifte efter Hans Björnssons yngre broder Klas Björnsson anställdes å Harvila gård den 4 Januari 1580; enligt *De la Gard. Arch:t* V. s. 22 f. Om deras fader och farfader se här nedanföre not 24. Med nämnda begge bröder utslocknade slägten. En syster till dem var gift med riksrådet Matts Larsson (Kruus); en annan (Ingeborg? se Porthan *Chron. Juust.* s. 714 not 814) med Benkt Johansson till Hartikala. Genom riksskattmästaren Jesper Mattsons (Kruus) giftermål med Brita Pontusdotter De la Gardie, samt dessas ättlingar, torde många rörande finska jordagods i delagardiska biblioteket å Löberöd numera förvarade handlingar hafva kommit att tillsammans räddas. — 86) *De la Gard. Arch:t* I. s. 142 f.

Sid. **125**, 87) Arwidss. *Handl:r* II. s. 316; III. s. 159 f., 163 f., 166—169. — 88) Enligt Teits här ofvan (not 62) åberopade förteckning. — 89) Strandberg *Åbo Stifts Herdaminne* I. s. 39 (jfr Akiander *Utdrag ur Ryska annaler* i *Suomi 1848* s. 193); Lagus *Handl:r och Uppsatser rörande Finlands Kyrko-Historia* II. ss. 134, 135.

Sid. **126**, 90) Enligt Calonii anteckning; med närmare uppgift, att en af Nils Boye, såsom häradshöfding i Raseborgs län, den 26 Nov. 1560 vid ting i Lojo utfärdad dom funnits åberopad. Härtill kommer Teits

åter nyss (i noten 88) nämnda, 1561 uppsatta, förteckning. — 91) Stiernm. *H. M.* II. s. 498. — 92) Calonii anteckning; åter jemte Teits uppgift. »På välbördig svens vägnar, Klas Kristerssons, häradshöfding i Haliko och »Piikkis härader», utfärdade Henrik Henriksson till Dönisby, vid ting i Sagu den 11 Sept. 1550, för Erik Flemings enka fru Hebla Siggesdotter (Sparre) fastebref å jord i Söderby. Arwidss. *Handl:r* VI. s. 276 f. Jfr här ofvan not 71). — 93) Arwidss. *Handl:r* VI. s. 243. — 94) Ders. III. s 179. — 95) Stiernm. *H. M.* II. s. 495 f. — 96) Arwidss. *Handl:r* III. s. 193. — 97) Ders. VI. ss. 214, 244.

Sid. **127**, 98) Hallenberg *K. Gustaf II Adolfs hist.* I. s. 390, II. ss. 703, 706, III. ss. 156 ff.; Järta a. st. s. 303; Geijer *Svenska Folkets Hist.* II. ss. 177, 374.

Sid. **128**, 99) Arwidss. *Handl:r* V. s. 344. — 1) Ders. V. s. 352 f. Förut aftryckt i Gagnerus *Svenska Magazinet, B. 1, Del. 2—4.* — 2) Arwidss. *Handl:r* V. ss. 349—352.

Sid. **130**, 3) Ders. V. s. 360. — 4) Stiernm. *Comm. Förordn:r* I. s. 63 ff. — 5) Ders. 1 s. 146 f. Å nyo aftryckt i Arwidss. *Handl:r* IV. ss. 195—197 med några skiljaktigheter. Jfr här ofvan sid. 200.

Sid. **131**, 6) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 339. — 7) Ders. VI. ss. 174, 176, 178.

Sid. **132**, 8) *Åbo Tidningar* 1794 n:o 29. — 9) Collan s. 117. — 10) Arwidss. *Handl:r* I. s. 315. — 11) Ders. VI. ss. 286—292. — 12) Ders. VI. s. 218.

Sid. **133**, 13) Ders. VI. s. 261. — 14) Calonii anteckningar. — 15) Arwidss. *Handl:r* VI. ss. 277 ff. — 16) Ders. I. f. 249 ff. Jfr ders. II. s. 265 f., VI ss. 306—312. — 17) Ders. II. ss. 239 ff. — 18) I Viborg voro dessutom Erik Olofsson (Stålarm) till Kiiala, Henrik Klasson (Horn) till Kankkas och Erik Boye, men vid räfsttinget i Åbo Tomas Jonsson (Ryting) till Gesterby och Erik Spåre, (såsom, efter det förra af nyss anförda begge dombref, några i det senare påtagligen origtigt afskrifna namn torde böra återgifvas); och i Lampis blott Erik Boye jemte de fem i texten anförda. — 19) Jfr Nordström a. st. II. 527 f., 545 f.

Sid. **134**, 20) Arwidss. *Handl:r* VI. ss. 146, 160, 164, 213. Som här kan tilläggas, förekommer hos Lagus *Handl:r till upplysn. i Finlands Kyrko-Hist. 2:dra Häft.* s. 58 f. ett af Erik Fleming såsom lagman, vid sommarting i Lundo socken 1537 »helge kors afton Exaltationis», utfärdadt, dessutom genom sitt innehåll märkligt, öppet bref till stadfästelse derå, att

Nådendals kloster s. å. åt landsfogden Erik Andersson försålt två gods i Raukkala i nämnda socken. — 21) Calonii anteckning. — 22) Arwidss. *Handl:r* II. ss. 275—280. — 23) Om tiden ungefär, då riksrådet Björn Klasson till Leppas dött, underrättar Juusten *Chron.* s. 39 i porthanska editionen. — Hans fader Klas Hansson, som vid 1466 var fogde i Kumo (*De la Gard. Arch:t* V. s. 197) hade före honom egt i Hattula Leppas, i Vånå Niemenpää, hvilket Björn Klasson 1523 åter inköpte af den på k. Kristian tyranns befallning hallshuggne Åke Göranssons (Tott) enka (*De la Gard. Arch:t* III. s. 152). (Samma enkefru skulle dock, enligt Stiernm. *H. M.* II. s. 368, åren 1521—1524 varit i dansk fångenskap). — Om Björn Klassons begge söner, med hvilka hans slägt utgick, se här ofvan not 85).

Sid. **135**, 24) Arwidss *Handl:r* V. s. 297. — 25) Collan a. st. s. 119 ff. — 26) Collan, ss. 134, 137.

Sid. **137**, 27) Arwidss. *Handl:r* III. ss. 175—179. — 28) Ders. V. s. 273 f. — 29) Ders. VI. s. 308. — 30) Ders. III. s. 191 ff.

Sid. **138**, 31) Ders. III. s. 180 f. I st. f. det der insatta årtal 1552 bör läsas 1553.

Sid. **140**, 31 *a)* Ders. V. s. s. 248 f. — 32) Dalin *Svea Rikes Hist.* III. s. 454.

Sid. **141**, 33) Arwidss. *Handl:r* VI. ss. 192, 242, 284 f. Detta för öfrigt med afvikelse från hvad en ders. VI s. 277 f. inledningsvis ställd anmärkning antager och förutsätter, att klagomålen öfver Henrik Klasson Horn skulle tillkommit först efter det han 1549 i dåmera aflidne Erik Flemings ställe blifvit lagman. — 34) Ders. II. ss. 267, 271. — 35) Ders. IV. ss. 246, 258. — 36) Hertig Karls i Björneborg den 9 Febr. 1602 gifna förordning, såsom denna urkund numera rigtigt heter, i här ofvan jemväl redan åberopade *Samling af Instructioner för tjenstemän vid Landt-Regeringen i Sverige och Finnland* ss. 30, 34 f.

Sid. **142**, 37) Hallenberg *Om Mynt och Varors värde under K. Gustaf I:s regering* ss. 328—330. — 38) Hvad tidsbestämningen för fogdarnes räkenskapers inlemnande beträffar, tyckes det gamla stadgandet icke varit desto noggrannare iakttaget. Sedermera i k. Erik 14:s instruktion för fogdarna af 1563 föreskrifves för häradsfogdarna gemensamt, att de senast kring Mikaelis skola komma tillstädes och göra räkenskap. Se nyss åter anförda *Saml. af Instructioner* s. 8. — Föreskrift om, att i fogdarnas räkenskaper »utgiften skall vara efter Stockholms spann, och vigt» före-

kommer i k. Gustafs 1556 gifna »Ordning för Slotts- och Gårdsfogdar». Se Arwidss. *Handl:r* IV. s. 107. — 39) Ders. III. ss. 222 ff.

Sid. **143**, 40) C. Adlersparre *Historiska Samlingar* I. s. 24 not g. Jfr Arwidss. *Handl:r* III. s. 234 f. — 41) Ders. III. s. 229 f.

Sid. **144**, 41*a*) Adlersparre *Historiska Samlingar* I. ss. 58, 61—64. — 41*b*) Ders. I. s. 78, s. 81 not. — 41*c*) Bergius *Inträdes-Tal om Stockholm för 200 år sen* s. 50 not **), s. 55.

Sid. **145**, 42) Adlersp. *Saml:r* I. s. 63 not; Radloff *Beskrifn. öfver Åland* s. 19; *Åbo Tidn:r* 1802, n:o 53, *Om Svenska Drottningars besök i Finland.*

Sid. **146**, 43) Arwidss. *Handl:r* IV. ss. 205—208.

Sid. **147**, 44) Ders. III. s. 243. — 45) Ders. III. s. 256, — 46) Ders. III. s. 258 f. — 47) Från Åbo skrifver konungen ännu åtminstone den 3 Mars; ders. IV. s. 135; jfr s. 149.

Sid. **148**, 48) Ders. IV. s. 157. — 49) Ders. IV. s. 229 ff. Förut tryckt i Tegels *K. Gust. I:s Hist.* II. ss. 338—341, der såsom origtigt är att anmärkas datum den 27 Juli i st. f. Juni, uppenbarligen ett tryckfel. — 50) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 233 f.

Sid. **149**, 51) Detta sköldebref i Stiernmans *H. M.* II. ss. 339 ff. har datum den 7 September 1557. Enligt uppgiften ders. s. 339, skulle det vara utfärdadt den 27 Sept. (förmodligen hvad siffran beträffar ett tryckfel.) Men tilläfventyrs har Stiernman blott gissningsvis antagit månadens namn, med anledning af att hertigen i September å Stockholms slott afgaf sin förpligtelse. Sköldebrefvet finnes påtagligt rigtigare aftryckt i Ol. O. Celsii gradualdisputation under Ihre: *Observata quaedam de dignitate ducali in Svecia.* Såsom det der förekommer, är det här till sist i bilaga vid noterna upptaget. Jfr. Lagus *Afhandling om Finlands titel af Storfurstendöme och Hertig Johans Finska Förläningar. (Föredrag för Vet.-Soc. d. 13 Juni 1843.)* — 52) Stiernm. *Riksdags-Beslut* I. s. 184.

Sid. **150**, 53) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 335. — 54) Se Lagus a. st., eller i *Acta Societatis Scientiarum Fenn.* II. s. 645 ff. — 55) Arwidss. *Handl:r* IV. ss. 253, 259. — 56) Ders. IV. ss. 272, 275.

Sid. **151**, 57) Ders. IV. s. 318 f. — 58) *Åbo Tidningar* 1778 s. 72. — 59) Arwidss. *Handl:r* IV. ss. 340, 344. — 60) P. J. Bergius *Inträdes-Tal om Stockholm för 200 år sen* s. 264 ff.; Fant *Obss. historiam Svec. illustrantes Fasc. II. P. V.* s. 5 f.; Adlersparre *Historiska Samlingar* I. s. 45. Nämnde medicinæ doktor Johan Cops en sondotter kom sedermera

till Finnland såsom vicepresidenten i Åbo hofrätt Jöns Nilsson Jacobskölds maka. — Ur Bergii åberopade *Tal* må i förbigående erinras om ett minnesmärke från finska klostrens tid, ett, sannolikt på 1400-talet, för Nådendals kloster gjordt sammandrag om några örters och läkemedels kraft, hvilket, såsom äldsta medicinska afhandling på svenska, helt och hållet är, i en lång not, vid samma *Tal* ss. 45—50 aftryckt. — 61) Arwidss. *Handl:r* IV. ss. 353, 358, 368 f.

Sid. **152**, 62) Ders. V. s. 21. — 63) Ders. V. s. 81 f. — 64) Ders. II. s. 205. — 65) Ders. IV. s. 357. — 66) Ders. IV. s. 358. — 67) Ders. VI. s. 211 f. Jfr här nedan sid. 271 not 53). — 68) Ders. IV. ss. 354, 355.

Sid. **153**, 69) Fortelius, Praes. Joh. Haartman, *Diss. de primis initiis Biörneburgi* ss. 13 f., s. 18. — 70) Arwidss. *Handl:r* IV. ss. 368, 369. — 71) Ders. IV. s. 236 ff. — 72) Ders. V. ss. 364 ff., 362 ff. — En med den förenämnda nära lika lydande, eller blott i enstaka, obetydliga uttryck afvikande, förordning, men med datum af året derpå 1539 den 25 Maj, är i samma *Handl:r* VI. s. 171 f. likaledes utur riksregistraturet 1536—1539 aftryckt. — 73) Ders. VI. s. 338.

Sid. **154**, 74) Ders. VI. s. 265. I en sedermera för 1554 af Åbo slotts befallningsman Simon Tomasson (Tavast) afgifven räkenskap förekommer: »Opburit ifrån Nondals Closter Kijrckie Sölf — 28 löd. m:ch:r,» »4 lod, 1 qvintin», enligt Grönblad i *Suomi 1846* s. 339. — 75) Den i Juustens bref åberopade sagesmannen är väl ofvan, s. 125, nämnde kyrkoherde magister Knut. — 76) Ders. VI. ss. 326—333.

Sid. **155**, 77) Ders. IV. s. 241. — 78) Ders. IV. s. 279.

Sid. **156**, 79) *De la Gard. Arch:t* V. s. 195; II. s. 19 f. — 80) Ders. I. s. 108 f. — 81) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 329. — 82) *De la Gard. Arch:t* II. s. 191. — 83) Stiernm. *H. M.* II. s. 466. Både Gustaf Fincke till Porkkala och Göran Fincke till Perno öfvervoro riksdagarna i Stockholm 1560 och i Arboga 1561 (om i Stiernm. *Riksdagsbeslut* I. s. 247 i st. f. »Jakob Fincke till Perä» får läsas: Göran Fincke till Perno).

Sid. **157**, 84) I Jakob Teits ofvan åberopade anteckning af 1561 står Göran Fincke såsom lagman i norrfinne lagsaga, utan att Jöns Knutsson alls nämnes. — 85) Lagus *Handl:r och Uppsattser rörande Finlands Kyrko-Historia* I. ss. 137—140. Jfr ders. II. s. 126, samt ofvan anförda *Afh. om Finlands titel af Storfurstendöme* s. 642. — 86) Tegel *k. Erik 14:s Hist.* s. 24. — 87) *Åbo Tidn:r* 1789 n:o 32 s. 258.

Sid. **158**, 88) Nordins *Inträdestal i Svenska Akademiens Handl:r ifr. 1786*, I. s. 110. — Såsom ett enkom i förvar taget minnesmärke af k. Johans, sedan yngre åren bibehållna, varma tillgifvenhet för Finnland kan anföras hvad han skall 1571, vid då erforderliga krigsrustningar, yttrat, att Finnland vore Sverges förnämsta landsända, att dess inbyggare alltid, samt med lif och gods, bevisat sin trohet, och att det derföre jemväl borde till det yttersta försvaras. *Åbo Tidn:r* n:o 42 s. 335 f.

Sid. **159**, 89) Porthan *Chron. Juust.* s. 754 f. — 90) Stiernm. *Comm. Förordningar* I. s. 115 f.; Fant *Obss. Historiam Svec. illustrantes, Fasc. II, Pars V.* s. 7, der dock årtalet 1588 är origtigt. Men flera underrättelser om samma d:r Andreas förekomma i Lagus' programm för jurisdoktors promotionen 1840. — Ur Thyselius' *Handl:r rörande Sverges inre förhållanden under k. Gustaf I, Del. II.* ss. 179, 267 hafva sedermera, i *Joukahainen* 3:dje häftet s. 18, i en uppsatts af C. A. Alcenius, par upplysningar ytterligare angående samma d:r Andreas sammanställts. — 91) Fant *de Exsecutione Recessus Arosiensis MDXXV* s. 8. Dessförinnan hade, som här kan tilläggas, konungens kammarskrifvare Hans Tomasson 1544 den 6 Dec. fått konungens förläningsbref på »en prelatur i Åbo dom»kyrka, den man kallar Archidiaconatum», enl. Thyselius *Handl:r* II. s. 258. I Finnland uppbar han alltså åtminstone inkomster från och med denna tid. Men att Hans Tomasson i Dalins *Hist.* III. 1. s. 458 kallas befallningsman på Åbo, torde vara en förseelse? — 92) Jfr Akiander i *Finlands minnesvärda män* I. s. 88.

Sid. **160**, 93) Arwidss. *Handl:r* II. s. 190. — 94) Ders. II. ss. 195, 196 ff. Uttrycket *pensio* betecknar intet annat än blott ett slags gärd eller öfverhufvud utbetalning. Jfr t. ex. Agricolas register i Lagus' *Handl:r* IV. s. 51. — Konungsgällena i Finnland voro egentligen tio, enligt det mellan konung Magnus Eriksson och biskop Hemming 1352 afslutade, i Porthans *Sylloge Monumentor.* s. 102 intagna, fördrag (»*pactio*»), tillerkännande åt konungen och hans efterträdare »*jus patronatus*» öfver vissa socknar, nästnämnda antal. Jfr Nordström a. st. I. s. 246 not 95, och i allmänhet om jus patronatus s. 245 f.

Sid. **161**, 95) Arwidss. *Handl:r* V. s. 238. — 96) Ders. VI. s. 341. Som här kan tilläggas, förekommer, hos Thyselius *Handl:r* II. s. 255, ett af k. Gustaf den 17 Oktober 1544 till dåvarande rektorn i Åbo skola Mikael Agricola utfärdadt bref med påminnelse om förut så väl honom som biskopen och domkapitlet gifvet uppdrag, att från skolan der för-

skaffa några i konungens kansli samt räknekammare o. s. v. användbara djeknar. Konungens kammarråd hade klagat, att de ännu saknade den begärda undsättningen, hvars anskaffande alltså åt Agricola å nyo uppdrages. I ett derpå, bland samma *Handl:r* a. st. s. 285, förekommande bref från konungen af den 22 Juni 1545 får åter Agricola påminnelse om den honom året förut gifna befallningen såsom ännu allt outrättad, hvarjemte han till verkställande deraf uppmanas, samt tillika underrättas, att konungen nu öfverskickar sin trotjenare herr Sten, hvilken skulle närmare undervisning rörande samma angelägenhet meddela, hvarefter, som sagdt, tre eller fyra skicklige unge karlar borde utses. — 97) Strandberg *Herdaminne* I. s. 402.

Sid. **163**, 98) Stiernm. *H. M.* II. f. 423. — 99) Arwidss. *Handl:r* V. s. 277. — 1) Ders. II. s. 164 f. — 2) Ders. V. s. 286. — 3) Hallenberg *Om Mynt och Varors värde under K. Gustaf I:s regering* s. 96 och s. 237.

Sid. **164**, 4) I *Suomi 1843* af Collan meddelade *Utdrag ur biskop Magni Nicolai Stjernkors Copiebok* s. 57. — Om samme »Biskop Magni Copiebok», ett band handskrifter i riksarkivet i Stockholm, finnas underrättelser i Arwidss. *Handl:r* I, företalet s. V. f. — 5) Arwidss. *Handl:r* II. ss. 160, 161. — 6) *Handlingar rörande Skandinaviens Historia* I. s. 30.

Sid. **165**, 7) Arwidss. *Handl:r* II. s. 206. — 8) Ders. I. s. 200 f. — 9) Ders. V. s. 243. — 10) Ders. V. s. 250 f.

Sid. **166**, 11) Ders. V. s. 250. — 12) Jfr Collan a. st. s. 103; Lagus *Bidrag till kännedom af åtskilliga städer i Finland* i *Finlands Allm.-Tidn.* 1852, n:o 79, s. 324. — 13) Arwidss. *Handl:r* V. s. 279. — 14) Ders. V. s. 280.

Sid. **167**, 15) Ders. V. s. 263. — 16) Ders. V. s. 252 f.

Sid. **168**, 17) Botin *Svenska folkets Hist. VI Tidehv.* s. 616 f. — 18) Arwidss. *Handl:r* II. s. 211 f. — 19) Ders. V. s. 272.

Sid. **169**, 20) *Joukahainen, 2:dra häft.*, uppsattsen: *Österbottens handel* s. 5. Till jemförelse och såsom upplysning kan härvid, om en ännu i norra Österbotten öflig bondhandel, åberopas Deutsch *Anteckningar rörande norra delen af Uleåborgs län* i *Finska Hushållnings-Sällskapets Handl:r, 3:dje Tomen,* ss. 322—325. — 21) Stiernm. *Comm. Förordningar* I s. 19 f. — 22) Ders. s. 21 f. Dessutom förut aftryckt i Stiernm. *Bihang till Riksdags-Beslut* s. 2 f. — 23) Porthan vid Juusten ss. 159, 504; *Syll. Monumentor.* s. 166.

Sid. **170**, 24) Arwidss. *Handl:r* II. s. 301. — 25) Ders. V. s. 289. — 26) Ders. V. s. 319 f.

Sid. **171**, 27) Ol. Magnus *Hist. Gent. Septentr.* L. XVII c. 16. Jfr. ders. c. 3 och c. 8 (den i Basel 1567 tryckta upplagan). Om denne gamle häfdatecknare, skildt hvad Finnland beträffar, se Rein *Bidrag till Finska häfdateckningens historia* i *Suomi 1844* s. 9. — 28) Arwidss. *Handl:r* V. s. 293. Förut tryckt i Stiernm. *Comm. Förordningar* I s. 31 — 29) Arwidss. *Handl:r* V. s. 308. — 30) Ders. V. s. 340. — 31) *De la Gard. Arch:t* I. s. 45. — 32) Arwidss. *Handl:r* V. s. 297.

Sid. **172**, 33) Äldre allmänna författningar om adelns och presternas rättighet att drifva handel anföras af Nordström *Bidrag till Svenska Samhällsförfattningens Hist.* I. s. 353. — 34) Stiernm. *Comm. Förordn:r* I. s. 57; Arwidss. *Handl:r* VI. s. 184.

Sid. **173**, 35) Konungens bref af den 28 Januari och den 12 Mars 1541 till fogdarna i Finnland, och af den 13 Mars s. å. till Nils Grabbe, i Arwidss. *Handl:r* VI. ss. 201—207. — 36) Stiernm. *Comm. Förordn:r* I. s. 10 ff. — 37) Arwidss. *Handl:r* I. s. 236, och ss. 240 ff., detta senare, förmodligen af förseelse, åter aftryckt VI. s. 293 ff. Som vid beslutet om de begge Viborgska klostrens användande upplysningsvis kan anföras, blef året näst förut, 1541, ett gammalt kapell på Åbo slott till sädeshus inredt. Grönblad i *Suomi 1846* s. 221 not 4). — 38) Collan *Om Gamla Helsingfors* i *Finlands Allm. Tidn. 1850* s. 50. — 39) Stiernm. *Riksdags-Beslut* I. s. 188.

Sid. **174**, 40) Hallenberg a. st. s. 285 f. — 41) Arwidss. *Handl:r* VI. ss. 286 ff.

Sid. **175**, 42) Ders. VI. ss. 278 ff. — 43) Ders. VI. s. 285 f. — 44) Ders. VI. s. 285.

Sid. **176**, 45) Ders. I. ss. 315 ff. — 46) Ders. I. s. 261. — 47) Ders. VI. s. 285. — 48) Collan *Om Gamla Helsingfors* i *Finlands Allm. Tidn. 1850* s. 50.

Sid. **177**, 49) Enligt en gammal anteckning bland de palmsköldska i Upsala universitets bibliothek. — 50) Arwidss. *Handl:r* VI. s. 266 ff. Jfr, hos Lagus *Handl:r* IV, åter Agricolas *Register* ss. 39, 40, 45, 48; samt Porthan *Chron. Juust.* s. 734. — 51) Enligt Stiernm. *H. M.* II. s. 372; med antagande, att der, i st. f. 1556, bör läsas 1546. — 52) Stiernm. *Comm. Förordningar* I. s. 57. Åter aftryckt i Arwidss. *Handl:r* VI. s. 170. — 53) Stiernm. *Comm. Förordningar* I. s. 95. — Såsom i flera afseenden

upplysande kan här, från Thyselius *Handl:r* II. s. 220, anföras ett af konungen, i Maj 1544, till »Tönnes Jönsson» ställdt bref. »Du låter ock förstå», skrifver konungen, »om några tomter, som der i Åbo under altaren, klo»ster och gillestugor legat hafva, och borgarena under sig gerna egna »vilja, ändock dem ingen stor rätt i den måttan tillöper; begärandes veta, »om vi vilje sälja dem, då skulle oss derutaf till godo en märklig summa »penningar tillkomma etc. Så skall du veta, att vi om samma och andra »slika tomter så förtänckte äre, att vi icke vilje sälja dem för penningar; »utan efter der i Åbo är en hel hop af borgarena, som friborna giftermål» (jfr här ofvan sid. 123) »och många jordagods öfverkommit hafva; derföre »må du vinnlägga dig, att förbyta samma tomter oss till godo, uti några »sköna jordegods» (jfr här ofvan s. 152). »Och hvar det icke så hastigt ske »kan, då må du låta registrera samma tomter upp, och lägga dem ut det »dyraste du kan, att vårt bästa i den måttan icke försummadt blifver.» — 54) Botin *Svenska Folkets Hist.* VI. s. 265.

Sid. **178**, 55) Stiernm. *Comm. Förordningar* I. s. 104. *Diss. acad. historiam Borgoae, urbis Nylandiae, leviter adumbrans, pars posterior, praes.* Porthan, *pro gradu* af Magnus Alopaeus, sid. 25 f. noten, meddelar k. Gustafs den 3 Dec. 1546 gifna privilegier, enligt med och blott med åberopande utaf en bland magistratens handlingar förvarad, från riksarkivet anskaffad, bestyrkt afskrift, hvarvid dock efter en annan, funnen i Upsala universitets-bibliotheks palmsköldska samling, små olikheter anföras. Dessa privilegier för Borgå stad äro de äldsta kända. Men att konung Gustaf i dem åt »borgmästare, råd och menigheten, som bygga och bo i vår köpstad Borgo», lofvar sitt hägn, äfvensom de här ofvan i texten anförda ordalag utvisa det stadens upphof går längre tillbaka. Att derifrån året förut, 1545, klagades öfver lands-köpmän m. m., såsom det likaledes ofvanföre i texten är anfördt, kan ytterligare bemärkas. Till upplysning torde dessutom tjena, att, enligt hvad ofvanföre jemväl visat sig, någon tid bortåt i det af Erik Fleming olofligt anlagda Ekenäs, ett slags borgerlig rörelse idkades, samt länge utan privilegier fortgick. — 56) Arwidss. *Handl:r* I. s. 295 f.

Sid. **179**, 57) Ders. I. ss. 300, 301 f. — 58) Collan *Om Gamla Helsingfors* i *Finlands Allm. Tidn.* 1850 s. 51. — 59) Arwidss. *Handl:r* II. s. 258 ff.

Sid. **180**, 60) Ders. II s. 268 ff. — 61) Collan a. st. nyss nämnda s. 51. — 62) Arwidss. *Handl.* II. s. 275 ff.

Sid. **181**, 63) Stiernm. *Comm. Förordningar* I. ss. 109—115. — 64) Jfr Ilmoni *Bidrag till Nordens Sjukdoms-Hist.* II. ss. 58—60.

Sid. **183**, 65) Arwidss. *Handl:r* II. ss. 286 ff. — 66) Murberg *Om Kläder och Ylletyg i K. Gustafs tid* i *Vitterh:s-, Hist.- o. Antiqu:s-Akademiens Handl:r, 3:dje Del.* s. 85.

Sid. **184**, 67) Collan a. st. ss. 58, 59. — 68) Arwidss. *Handl:r* II. s. 312 f.

Sid. **185**, 69) Ders. VI. ss. 318—320. Der bifogade hänvisning på Porthan *Chron. Juust.* s. 737 not 846 leder till Fant *Obss. sel. Historiam Svec. illustrantes* s. 103, hvarest samma urkund först blifvit aftryckt. Jfr Rühs *Finl., 2:dra uppl., af* Arwidss., I. s. 58 f. — 70) Stiernm. *Comm. Förordningar* I. s. 123. — 71) Collan a. st. s. 59.

Sid. **186**, 72) Stiernm. *Comm. Förordningar* I. s. 129 f. — 73) Arwidss. *Handl:r* III. s. 179 f.

Sid. **187**, 74) Ders. III. s. 183 f. — 75) Ders. III. ss. 186—189. — 76) Ders. III. s. 189. — 77) Ders. III. s. 206.

Sid. **188**, 78) *Samling af Instructioner för Landt-Regeringen i Sverige och Finnland* s. 3 ff. Såsom der anmärkts, men dessutom i Arwidss. *Handl:r* IV. s. 101 ff. är detsamma förut utgifvet.

Sid. **189**, 79) Arwidss. *Handl:r* III. ss. 162, 166. Ett härmed sammanhörande drag af konungens rikshushållning 1527, i afseende å den handel, som i Österbotten af Kexholms läns köpmän idkades, förekommer i nästföljande not 90). — 80) Ders. III. ss. 214, 216, 347. Kaino haf (det bortom Österbotten belägna) nämnes i 1510 års stilleståndstraktat i *Suomi 1841*, III. s. 60; i Arwidss. *Handl:r* III. ss. 321, 322 bönder i Visulaks i Nyslotts län, hvilke blifvit skrifne till Kainos (flyttat såsom nybyggare till nejden af Ulo träsk, sålunda till Österbotten); i Grönblads *Handl:r rörande Klubbekriget* II. s. 5 Kainos bönder, samt s. 8 »Kainos Österbottens» bönder; och s. 23 en mot Kainos från Nyslott utskickad kunskapare. Om Kvener, Kainulaiset, Kainunmaa kan hänvisas till hvad i korthet anföres af Sjögren *Om Kemi Lappmark* s. 3 f. Dessutom torde, såsom närmast för handen, få anföras den i *Joukahainen* II. intagna uppsatsen: *Fordna krigiska uppträden i Norra Österbotten* s. 32. — 81) Erik Castrén *Beskrifn. öfver Cajaneborgs Län under Pehr Kalms inseende framgifven 1754*, s. 69 f. Jfr Deutsch *Oeconom:a Anteckningar rörande norra delen af Uleåborgs län* i *Finska Hushållnings-Sällskapets Handl:r* III. ss. 325 ff., 369, 393, 399 ff.; Sjögren a. st. ss. 41—53; samt äfvenså, om Ka-

jana elf och dermed förenade vattendrag, Rein *Geografiska och Statistiska Notiser om Uleåborgs län* i *Suomi 1846* s. 283 f.

Sid. **190**, 82) Jfr *Joukahainen, 2:dra häftet,* uppsattsen: *Österbottens handel i äldre tider* s. 19; samt om de i fråga varande nordösterbottniska hamnarnas beskaffenhet åter jemväl Rein a. st. s. 275. — 83) Af Mathesius *de Ostrob.* s. 35 uppgifves, att Knut Fordell på k. Gustafs tid haft Karleby, Pedersöre och Vörå socknar i förläning. — 84) Stiernm. *Comm. Förordningar* I. s. 159. Hvad äldsta, inskränkta, betydelse af benämningen Finnland angår, kan erinras om k. Magni, i Porthans *Sylloge Monumentor.* s. 73 ff. utgifna, öppna bref af 1334 till alla som bo i Finnland, Nyland, Åland, Tavastland och Satakunta. Jfr nyss åberopade uppsatts i *Joukahainen, 2:dra häftet,* sid. 30. — 85) Grönblad *Handl:r* III. s. 127.

Sid. **191**, 85*a*) P. J. Bergius *Inträdes-Tal om Stockholm för 200 år sen* ss. 15, 21—23.

Sid. **192**, 86) Bielke *Tal om det första lyckliga tidehvarf för Sveriges Allmänna Hushållning, Bilagan 10,* s. 70. — 86*a*) Adlersparre *Historiska Samlingar* I. ss. 24—42. — 87) Se de af Porthan vid Juustens *Chron.* s. 678 i noten intagna gamla anteckningar. — 88) Collan *Om Gamla Helsingfors,* a. st. s. 62.

Sid. **193**, 89) Fortelius *de primis initiis Biörneburgi* s. 14. — 89*a*) Att mot slutet af k. Gustafs regering så väl i det då först anlagda Helsingfors som åfven i Björneborg, ej mindre än i äldre finska städer, funnos pedagogier, bekräftas genom handlingar från denna tid i Kejserliga Senatens arkiv, enligt Grönblad i *Suomi 1846*, s. 222 not 1.

Sid. **194**, 90) Collan a. st. s. 63. Angående handeln Ryssland och Sverge emellan förekommer i det 1557 afslutade fredsfördrag ingen bestämning skildt med afseende å Finnland. Novgorodske köpmän skulle i Sverge, svenske i novgorodska landet kunna köpslaga. Med de novgorodska torde dock menas ryska köpmän öfverhufvud. Som k. Gustaf trettio år dessförinnan, närmare början af sin regering, den 7 Juni 1527 skrifver till befallningsmannen å Korsholm Jöns Andersson, hade då nyss ryske storfurstens sändebud, jemte det de i Stockholm stadfästat äldre fredsfördrag, tillika, »på storfurstens och menige köpmäns vägnar utaf Novgorod», bland annat begärt, att kexholmske köpmäns handel i Österbotten måtte hämmas. Denna ansåg konungen från sin sida jemväl skadlig, så vida nästnämnda landskaps bästa varor derigenom ur riket bortginge. Emellertid tillägger han i samma bref: »Utan de» (nemligen Kexholms läns

köpmän) »vilja bekänna oss med en märklig skänk och årlig tribut, vilje »vi ingaledes tillstädja det sjelfsvåld de här till dags brukat hafva, utan »att de allenast måga besöka köpstäder som lag tillsäga. Detta måtte du »hemliga sätta dem före, så att allmogen förstår det intet utaf; gifvandes »oss tillkänna deras svar och anslag med det allra första, huru när du »kan begå det med bästa lämpa, att de sjelfve vilja tillbjuda och bepligta »sig till någon årlig tribut.» Se Arwidss. *Handl:r* II. s. 209. Konungen ville alltså för en hemlig inkomst, som skulle kunna kallas mutor, medgifva undantag från förbud, dem han sedermera, förmodligen, emedan tributen icke utfallit, strängt vidhöll. Jfr här ofvan s. 167 den der nämnda, 1530 af konungen gifna, enstaka tillåtelsen till landthandel m. m., och, i annat afseende åter, här ofvan sid. 189, hvad konungen sedermera 1552 förordnar om Ryssars handel i Österbotten.

Sid. **195**, 91) Stiernm. *Comm. Förordningar* I. ss. 164, 166; Bergius nyss anförda *Tal* s. 16 ff. — 92) Hallenberg a. st. s. 279.

Sid. **196**, 93) Bielke a. st. s. 39. — 94) Hallenberg *K. Gustaf II Adolfs Hist.* III. ss. 310, 312.

Sid. **197**, 95) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 340. Enligt von Knorring *Gamla Finland eller det fordna Wiborgska Gouvernementet* ss. 38, 83, 96, idkas i samma nejder ännu ganska vanligt odlingen af bohvete; äfvensom bohvetegrynsgröt samt bröd af bohvete höra till allmogens vanliga spis, ehuru dock, för okunnighet i gryngörning, blott ryska bohvetegryn pläga hos städernas köpmän finnas till salu. — 95*a*) Arwidss. *Handl:r* III. s. 244; och för öfrigt ders. III. s. 284 ff., samt Agricolas *Register* hos Lagus *Handl:r* IV. ss. 13 ff. — 96) Olaus Magnus *Hist. de Gentibus Septentr.* L. XIII cc. 27, 46. — 96*a*) Arwidss. *Handl:r* IV. ss. 107, 210.

Sid. **198**, 97) Murberg *Om Kläden och Ylletyg i K. Gustaf I:s tid* i *Vitterh:s-, Hist.- och Antiquitets-Akademiens Handl:r* III. s. 123. — 98) Arwidss. *Handl:r* VI. s. 202 f. — 99) Ders. III. ss. 185, 316.

Sid. **199**, 1) Ders. V. s. 355, och IV. s. 104. — 2) Ders. VI. s. 203. — 3) Ders. VI. s. 207.

Sid. **200**, 4) Ders. VI. s. 221. I de för Viborgs stad samma år 1542 af konungen utfärdade privilegier anbefallas slottets embetsmän tillse, att ej flere än tre, högst fyra krögare må finnas i hvarje socken, och att ej eller af dessa, staden till förfång, landsköp må idkas. Arwidss. *Handl:r* I. s. 243.

Sid. **201**, 5) Adlersparre *Historiska Samlingar* I. s. 47 ff. — 6) Ders. I. s. 81 ff. — 7) Jfr ders. s. 83 not. konungens utlåtelse i anledning af allmogens i Vestergötland vägran att låta krigsfolk hos sig utskrifvas.

Sid. **202**, 8) Arwidss. *Handl:r* VI. ss. 204, 207. — 9) Ders. II. s. 266. — 10) Ders. IV. s. 282 f. brefvet från hertig Johan till Gustaf Fincke, gifvet i Viborg den 24 Sept. 1556. För öfrigt kan härvid jemföras k. Erik 14:s Instruktion af 1563 i *Saml. af Instructioner för Landt-Regeringen* s. 11; och ders. s. 37 »*Hertig Karls Instruction*» af 1602.

Sid. **203**, 11) Arwidss. *Handl:r* VI. ss. 321, 323. — 12) Ders. IV. ss. 121, 123. — 12*a*) Adlersparre *Historiska Samlingar* I. ss. 30, 36.

Sid. **204**, 13) Arwidss. *Handl:r* II. s. 266 f.

Sid. **205**, 14) Stiernm. *H. M.* II. s. 423. Fogdebref af 1540 för Isak Nilsson på Tavastehus slott och län anföres i Arwidss. *Handl:r* VI. s. 242. — 15) Arwidss. *Handl:r* II. s. 270 f. — 16) Olaus Magnus a. st. L. XIII. c 38; L. XI c. 13.

Sid. **206**, 17) Ders. L. X. c. 3: »*Idem rex*» (*Gustavus*) »*primus usum* »*biremium, triremium ac quadriremium circa annos Domini MDXL in mari* »*Gothico ac in Svetico, manu artificum Venetorum liberali stipendio conducto*»*rum, introduxit.*» — — — »*Jamque gens sua Finnonica lignariae artis peri*»*tissima ea compagine et robore, vel forsitan meliore, triremes conficere no*»*vit, uti insigni industria apud Venetos fieri vidi.*» — 18) Arwidss. *Handl:r* II. s. 159 f. — 19) Ders. V. s. 314. Jfr ders. s. 308. — 20) Stiernm. *Riksdagsbesl.* I. s. 136 f. Jfr ders. *Bihanget* s. 5, afhandlingen i Linköping 1537. — 21) Granberg *Om Svenska Kammarverket under K. Gustaf I:s regering*, i *Vitterh:s-, Hist.- och Antiqu:s-Akademiens Handl:r, 10:de Delen* s. 41 f. — 22) Arwidss. *Handl:r* V. ss. 336—341, 310 ff.; VI. s. 205. — 23) Ders. V. s. 358 ff. — 24) Stockholms handlande anbefalldes 1554 att derefter aflägga furuskutorna och låta bygga goda ekskepp, dem man kunde bruka så väl i ofredliga som i fredliga tider. Se Bielke *Tal* s. 116, *bilagan* 36.

Sid. **207**, 25) Hallenberg *Om Mynt* o. s. v. s. 223. — 26) Arwidss. *Handl:r* VI. ss. 201—203. — 27) Geijer a. st. II. s. 133. — 28) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 202 f.

Sid. **208**, 29) Ders. IV. s. 205 f. — 30) Ders. IV. s. 212. — 31) Ders. VI. s. 206.

Sid. **209**, 32) Ders. III. s. 255. — 33) Ders. IV. s. 98 f. Jfr C. Adlersparre *Historiska Saml:r* I. ss. 16, 20, 31. — 34) Stiernm. *Comm.*

Förordningar I. s. 96. — 35) Arwidss. *Handl:r* III. s. 228. — 36) Ders. V. s. 313.

Sid. **210**, 37) Ders. II. s. 267, 270 f. — 38) Ders. III. ss. 285 ff. Deutsch a. st. ss. 335, 390. — 38*a*) Arwidss. *Handl:r* III. s. 326.

Sid. **211**, 38*b*) Adlersparre *Historiska Samlingar* I. ss. 31, 35, 36. — 39) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 86 f. — 40) Ders. IV. s. 135. — 41) Ders. IV. ss. 125, 128.

Sid. **212**, 42) Collan *Erik Fleming* ss. 132, 143; Arwidss. *Handl:r* VI. ss. 234 ff. — 43) Jfr von Becker *De Comitatu Raseburgensi* ss. 19—22. — 44) Arwidss. *Handl:r* IV. ss. 340, 344. Om Remojärvi se Tuneld *Geogr.* III. s. 493 i 7:de uplagan. Remojärvi fjerding hörde till Visulaks socken. Se Arwidss. *Handl:r* III. ss. 321, 322, 324. Inom samma Remojärvi fjerding lågo en udde Parkinniemi, och markerna Palkkimäki, Toivaramäki, Haisomäki. Jfr här ofvan ss. 229, 243. — 45) Porthan *Chron. Juust.* s. 214, och *Sylloge Monumentorum* s. 53 ff.

Sid. **213**, 46) I *Åbo Tidningar 1785, bihanget* s. 56, samt ytterligare i Porthans *Syll. Monumentorum* s. 160 ff. förekommer ett 1415 den 25 Juni vid landsrätt i Åbo (jfr här ofvan s. 105) utfärdadt öppet bref om råer emellan Savolaks, Tavastland och Satakunta; i Arwidss. *Handl:r* V. s. 1 ff. Karl Knutssons dombref af den 25 April 1446 om råskillnad emellan Tavastland och Savolaks (förut af Grönblad i *Suomi 1846* s. 192 ff. meddeladt); i Arwidss. *Handl:r* I. s. 28 densammes bref af den 20 Mars s. å. 1452 om skogar och utmarker i Tavastland; och i *Åbo Tidningar 1782 N:o 33* s. 256 ff. hans kort derefter, den 27 Mars s. å., gifna bref om råskillnader emellan Savolaks och Tavastland (numera rigtigare aftryckt i Arwidss. *Handl:r* VI. s. 26 ff.); i *De la Gard. Arch:t* III. s. 65 Erik Axelsson Totts dombref af 1466 rörande Tavastlands klagan mot Satakunterna. Jfr Warelius *Bidrag till Finlands kännedom i ethnografiskt afseende* i *Suomi 1847, 7:de årgången*, s. 90 f. Men Tavasters och Karelares (hvarunder jemväl Savolaksarne hörde) framträngande mot hvarandra var gammalt, och stod i sammanhang med finska folkstammens första utspridning i Finnland. Jfr Sjögren *Om Kemi Lappmark* s. 2. — 47) Porthan *Chron. Juust.* s. 419; *Syll. Monumentorum* s. 151 ff. — 48) Se Porthan *Chron. Juusten.* s. 420 not 374; *Syll. Monumentor.* s. 153 f.; och Arwidss. *Handl:r* I. s. 28 f., der konung Eriks bref i konung Karl Knutssons finnes intaget. — 49) Detta förekommer, som nyss nämndt är, i Arwidss. *Handl:r* I. s. 28 f. —

50) Jfr Lagerbring *Svea Rikes Hist.* II. s. 589; Järta a. st. s. 300 ff.; Geijer a. st. I. s. 188, och II. ss. 112 ff.

Sid. **214**, 51) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 219 f. — 52) Geijer a. st. II. s. 145 f. — 53) Jfr hertig Johans bref till Gustaf Fincke, gifvet i Åbo den 10 Januari 1558, i Arwidss. *Handl:r* IV. s. 347 f. (Savolaks bönder plägade fälla vilda djur, och fiska, på området af Satakunta. Sådant borde af Fincke hindras).

Sid. **215**, 54) Arwidss. *Handl:r* III. s. 167 f. — 55) Ders. III. s. 172. Äfven i senare tid var i Finnland, i trakter hvarest egodelning saknades, vanligt, att mången med skyndsamhet lät insyna åt sig marker, hvilka aldrig odlades. Se Deutsch a st. s. 348. — 56) *Åbo Tidningar 1785, Bihanget* s. 136, *Om Saarijärvi socken.* Från de i Rautalampi, sedan k. Gustaf I:s tid, anlagda hemman utgick i k. Johans tid skatt till kronan. Mot grannarna i nedra Tavastland, hvilkas förfäder besuttit eråmarken i dåvarande Rautalampi, och på grund deraf ännu ville der begagna fiskvatten samt bruka jord, senare tillkomna egare till förfång, måste desse genom ett af k. Johan den 21 Juni 1582 utfärdadt öppet bref tagas i försvar och beskydd. Samma kongliga bref förnyar ett dessförinnan gifvet, men framgent öfverträdt, påbud, det ingen måtte, kronan till förfång, hvarken åt adel eller oadel bortsälja i Rautalampi då ännu oupptagna utmarker, dem köparena för öfrigt ej eller skulle få behålla. Se *Åbo Tidningar 1795, n:o 52; 1791 n:o 45.*

Sid. **216**, 57) Arwidss. *Handl:r* V. s. 322 f. Som ders. s. 333 förekommer, skulle året förut 1535 herr Lars Ragvaldi fått konungens fullmakt å Salo prestgäll. Redan (eller åter?) året derpå står dersammastädes herr Nils i egenskap af kyrkoherde. — 57*a*) Agricolas *Register* hos Lagus *Handl:r till upplysning i Finlands Kyrkohist.* IV. ss. 8, 12, 25, 57. — 58) I Agricolas nästnämnda register finnes, liksom Kalajoki för Norrbotten, jemväl Nykyrka för Karelen bland socknar der upptagen. Jfr k. Gustafs, i Arwidss. *Handl:r* VI. s. 172 f. aftryckta, öppna bref af den 2 Juni 1539, hvarigenom Nykyrka, för detta genom biskop Arvid Kurck stiftade, kyrkosocken stadfästas, med anledning af, att prester i Hollola, Lappvesi och Vekkelaks, hvarifrån byar blifvit den nya kyrkan vid dess första inrättning tillagda, hade nu nyligen velat samma byar, hvar till sig, igen klandra, som konungen skrifver. — 59) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 246.

Sid. **217**, 60) Ders. V. s. 261. — 61) Ders. III. s. 173. Enligt Deutsch a. st. s. 371 röjer Kajana härads allmoge sitt ursprung ifrån Savolaks på flera sätt, och äfven med sina dubbla namn af både slägt och ställe. Jfr Warelius a. st. s. 84 ff.

Sid. **218**, 62) Arwidss. *Handl:r* III. ss. 207, 213. — 63) Ett långt dessförinnan, 1334, till inbyggarena i Finnland, Nyland, Åland, Tavastland och Satakunta af k. Magnus utfärdadt (här ofvan, i nästföreg. not 84, med afseende å fordna inskränkta betydelse af benämningen Finnland, åberopadt) bref beviljar fyra års skattfrihet för hvarje krok jord nyodling. Se Porthan *Sylloge Monumentorum* s. 73 f. Jfr här ofvan sid 253 och dertill hörande not 93. — 64) Arwidss. *Handl:r* III. s. 214. — 65) Ders. III. s. 213. — 66) Ders. III. s. 207. — 67) Ders. III, s. 215 f. I hvardagligt språkbruk synes, ännu mot slutet af 1500-talet, under namnet Norrbotten stundom jemväl Savolaks landskaps nordligare delar, Jorois inbegripet, hafva betecknats i sydligare trakter. Se Grönblad *Handl:r rörande Klubbekriget* II. ss. 41, 54. — 68) Ders. III. s. 227. — 69) Ders. IV. s. 255. — 70) Ders. III. s. 252 f.

Sid. **219**, 71) Se här förut åberopade *Åbo Tidningar 1789, n:o 42* ss. 337 ff.; Porthan *Chron. Juusten.* s. 644. — 72) Arwidss. *Handl:r* VI. s. 149 f. — 73) Ders. III. s. 328. Om der anförda, för flera sjöar gemensamma, benämning Eno eller Enonvesi se Tunelds *Geographie öfver Sverige, 3:dje Del., 7:de upplagan,* s. 492 not *q*). Denna benämning Eno, betydelsen af detta ord, synes höra till hvad Lönnrot *Bref om en resa från Kola till Kem* i *Litteraturblad 1854, Febr.* s. 46 sp. 1 sammanställt. Jfr för öfrigt Grönblad *K. Carl IX:s plan att förbinda Saimen med Finska Viken* i *Suomi 1845* s. 244 f.; Topelius *Finland i Teckningar* s. 203; men isynnerhet eller förnämligast Lagus *Saima kanals forntid,* i *Finlands Allm. Tidn. 1855* n:o 116 f. — 74) Ol. Celsius *K. Gust. I:s Hist., 2:dra uppl.,* s. 303 f.

Sid. **220**, 75) Arwidss. *Handl:r* III. ss. 272, 274. — 76) Arwidss. *Handl:r* VI. s. 244. En af Klemet Skrifvare afgifven räkenskap för år 1543 förekommer hos Hallenberg *Om Mynt* o. s. v. ss. 286—288. Vidfogade benämning Skrifvare anträffas, utan anledning, skulle det tyckas, af personers befattning, stundom brukad jemte blotta dopnamnet, eller med detta stående förenadt. En borgare i Ulfsby stad, Klas Skrifvare kom före här sid. 115. — 77) Jfr Arwidss. *Handl:r* I. s. 249; II. ss. 265, 266, der

såsom befallningsman å Nyslott vid 1545, då räfsttingena höllos, Peder Månsson uttryckligen nämnes.

Sid. **221**, 78) Ders. VI. ss. 310, 312 f. — 79) Se ders. III. s. 227 f. *Förnyad Undersökn. om räntepersedlarna i Nyslotts län.*

Sid. **222**, 80) Ders. II. s. 265. — 81) Ders. II. s. 270. — 82) Ders. II. s. 274. — 83) Ders. III. s. 164. — 84) Jfr ders. III. s. 299 ff. — 85) Ders. III. s. 166 f.

Sid. **223**, 86) Ders. III. s. 169 f. — 87) Stiernm. *H. M.* II. s. 396; Arwidss. *Handl:r* VI. s. 265. — 88) Ders. III. s. 201.

Sid. **224**, 89) Ders. I. s. 302 f. — 90) Hallenberg *Om Mynt* o. s. v. sid. 299. — 91) Tauson *Om Ocker-Lagar, Lund, 1849.* Ännu inom 16:de århundradet, den 29 December 1597, utfärdades sedermera af hertig Karl om ocker på spannmål en förordning. Se Schmedeman *Just. Stadgar* s. III., Stiernm. *Comm. Förordningar* I. s. 446. — 92) Arwidss. *Handl:r* IV. ss. 208, 209 f., 107. — 93) Ders. I, *Företalet* s. VII; III, *Företalet* s. III.

Sid. **225**, 94) Denne Karl Karlsson Horn torde för öfrigt icke vara känd. Han förekommer åtminstone ej eller i Hornska slägttaflan vid Fryxells *Berättelser ur Svenska Hist., 6:e Delen.* Jfr här ofvan s. 263 noten 85. — 95) *Åbo Tidningar 1784* ss. 13 ff. — 96) *Gezelii den yngres Minne* s. 147. — 97) Stiernm. *H. M.* II. s. 346. — Gustaf Finckes son Sten Fincke, som 1594 till ståthållare å Tavastehus utnämnts, hade sedermera, jemte flere andre k. Sigismunds utmärktare anhängare, blifvit, på hertig Karls befallning, halshuggen. Se ders. II. s. 426. En syster till honom var gift med befallningsmannen å Kastelholm Salmund Ille, hvilken, jemväl han, men senare än svågern, eller först 1599, likaledes efter hertig Karls befallning, blef halshuggen. Stiernm. *H. M.* II. s. 397. — Efter Sten Finckes olyckliga slut lärer af samma slägt på manssidan blott hans syskonbarn Gödrik Fincke hafva återstått. »Gödike Fincke till Porkala och Sunnäs» var 1595 bland svenska ombud vid gränsregleringen mellan Sverge och Ryssland (som här anföres efter Hildebrand *Om Sveriges gräns mot Ryssland* i *Vitterh:s-, Hist.- och Antiquitets-Akademiens Handl:r, 20:de Delen* s. 212). Han skref sig alltså efter jordagods, hvilka förut hade hans farbroder Gustaf Fincke tillhört. — 98) Som i Arwidss. *Handl:r* I, *Företalet* s. VIII. anföres, skulle Finckes brefbok, enligt någon senare anteckning derå, 1709 hafva igenfunnits på Lehtis gård (sannolikt såsom från Kankkas-samlingen förkommen och der saknad?). Tillägg till uppgiften ders. s.

VIII om samma brefboks innehåll hemtas af de sedermera derur meddelade urkunderna. — 99) Hallenberg *K. Gustaf II Adolfs Hist.* I. ss. 374 f., 378, 395.

Sid. **226**, 1) Bielke *Tal, Bilagan 40,* s. 69. — 2) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 220 f. — 3) Ders. IV. s. 129. — 4) Ders. IV. s. 220.

Sid. **227**, 5) Ders. III. ss. 280, 299.

Sid. **228**, 6) Ders. III. s. 333; IV. ss. 133, 210 f., 226, 337. — 6*a*) Ders. IV. s. 310 f. Konungen hade, som här ofvan sid. 218 nämndes, om hösten 1555 låtit från Norrbotten förlägga alla dervarande knektar till (Stor-)Savolaks, Jääskis och Euräpää. Dit hade då jemväl från Helsingland, Medelpad samt Ångermanland dragits allt beväpnadt manskap, som åstadkommas kunde. Se Arwidss. *Handl:r* III s. 253. — 7) Ders. IV. s. 311; III. s. 339, 349—352. — 7*a*) Jfr Porthan *Chron. Juust.* s. 520 not 507.

Sid. **229**, 8) Agricolas ofvan åberopade Register, hos Lagus *Handl:r, 4:de Häftet,* anför ss. 6, 11, 25, 56, under öfverskriften Karelen, främst socknarna Savolaks, Jokkas och Sääminge, hvarpå, utan afbrott, Viborgs läns socknar upptagas. — 9) Arwidss. *Handl:r* III. s. 217 ff. Från Nyslott till Koikkala fjerding (i Jokkas socken, Parttala länsmansdöme, som det hette) räknades 9 mil; derifrån 14 mil (enligt Arwidss. *Handl:r* III. 270 f.) till Jääskis. — I Nyslotts län voro fem länsmän, som hade fyra fjerdingar i socknen. Arwidss. *Handl:r* IV. s. 127. Såsom fjerdingar i Visulaks socken nämnas, ders. III ss. 321, 322, 324, Norola, Remojärvi och Mälkälä. Uppgift om den fjerdes namn saknas. — Hvad Sääminge socken beträffar kan anmärkas, att det såsom dithörande fjerding, i Arwidss. *Handl:r* III. s. 320, anförda Pihlaniemi torde beteckna någon af de redan uppgifna fyra fjerdingarna, för hvilken tvenne olika benämningar varit brukliga.

Sid. **230**, 10) Ders. III. ss. 316, 278, 277 och 281. Till betecknande af jordtal brukades, enligt von Knorring s. 116, i »Gamla Finland» i senare tid det till sin finska beståndsdel från aflägsen forntid fortplantade uttrycket »Arvio-Rubel». — 11) Hallenberg a. st. s. 226. — 12) Jfr Arwidss. *Handl:r* III. s. 185. På Kivinebb hade 1552 en ny befallningsman förordnats, emedan företrädaren befunnits oduglig. Som konungen dervid, den 14 December s. å. (1552), skref till Henrik Klasson Horn och Nils Boye, ville han lemna sitt bifall till hvad de föreslagit, att Kivinebb måtte bebyggas. Nils Posse, som då jemte Bertil Jönsson var befallningsman å Viborg, hade anbefallts förskaffa erforderligt timmer och andra för-

nödenheter. Men som konungen tillika föreskref, borde, innan större kostnad blefve nedlagd, först undersökas, om icke marken såsom sandig vore för anläggande af fasta grundvalar och vallar oläglig. Som härmed kan sammanställas, var par år förut befästandet af Sandhamn anbefaldt. Men å Kivinebb fanns, som synes, dessförinnan jemväl redan någon befästning. Enligt hvad Akiander *Utdrag ur Ryska Annaler*, i *Suomi 1848* s. 192, med åberopande af *Sv. Fornskr. Sällskapets Saml. D. I. H. 3*, s. 58, förmodar, torde sjelfva benämningen Kivinebb uppkommit af »kiffvo naebba», som betyder skansverk. — I fråga varande fordna lilla befästning intog samma höjd, derefter kallad på finska Linnanmäki, i grannskapet af kyrkan, hvarest numera prestgården är belägen; enligt von Knorring *Gamla Finland* s. 241. — Hvad den fiskskatt beträffar, hvaraf en del skulle blifvit till Kivinebb lefvererad, kan, för öfrigt jemväl vidsträcktare till upplysning, erinras, att torra gäddor fordom hörde till i Finnland vanliga räntepersedlar. Som Deutsch a. st. ss. 322, 387 anfört, plägar nordligaste Österbottens allmoge ännu med torr fisk och isynnerhet med torra gäddor drifva handel. — 13) Hallenberg, *Om Mynt* o. s. v. sid. 226.

Sid. **231**, 14) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 257. — 15) Ders. IV. s. 313 f. — Hertig Karls i Björneborg den 9 Febr. 1602 för Finnlands fogdar utfärdade instruktion förehåller och tillviter dem, att från denna, enligt hertigens uttryck, »förnämsta landsända, som de bästa och mesta skinnvaror pläga vanka uti», till kronans klädkammare ganska litet af sådana varor numera inkomme, och knapt på hela år någon enda svart räf eller lo; hvilket hertigen dels från samme fogdars oredlighet härleder, dels dock jemväl deraf, att så väl infödde som äfven Ryssar obehindradt hvarjehanda pelsverk hos allmogen uppköpte. — 16) Se Adlersparre *Historiska Samlingar* I. ss. 21, 22, och s. 24 noten g).

Sid. **232**, 17) Stiernm. *Comm. Förordningar* I. s. 137 f. Jfr Geijer a. st. ss. 112, 115. Om senare dylika, i Finnland fortsatta, förhållanden Deutsch a. st. s. 397. — 18) Arwidss. *Handl:r* III s. 185 f.

Sid. **233**, 19) Ders. III. s. 257. — 20) Tegel a. st. II. s. 350. — 21) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 87. — 22) Jfr k. Gustafs bref till hertig Erik, samt till riksråden Peder Brahe och Sten Eriksson Lejonhufvud, af den 15, 16 Febr. och den 31 Mars 1556, de begge förra från Åbo, det sista från Kastelholm, i C. Adlersparres *Hist. Samlingar* I. ss. 70, 79, 88.

Sid. **234**; 23) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 101, eller *Saml. af Instructioner* s. 4. — 24) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 98. Förut tryckt vid Bielkes

Tal s. 57 f. Datum är der den 28 Januari. — 25) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 86. — 26) Jfr Collan *Erik Fleming* s. 126 f. — 27) Arwidss. *Handl:r* VI. s. 290. — 28) Enligt Måns Nilssons och Gustaf Finckes bref från Viborg den 28 Dec. 1545 till konungen, i Arwidss. *Handl:r* I. s. 275. — 29) Ders. I. s. 294.

Sid. **235**, 30) Ders I. s. 299. — 31) Ders. IV. s. 113. — 32) Ders. IV. s. 114. — 33) Ders. IV. s. 176.

Sid **236**, 34) Ders. IV. s. 206 f. — 35) Ders. IV. s. 217 f. — 36) Ders. IV. s. 248 f. — 36*a*) Jfr Warelius *Bidrag till Finlands kännedom i ethnografiskt afseende*, i *Suomi 1847, Sjunde årgången*, s. 93 f. — 37) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 229. — 38) Ders. IV. s. 247.

Sid. **237**, 39) Ders. IV. s. 248. Jfr Bielkes och Finckes bref till konungen från Nyslott den 4 December 1555, ders. III. s. 275, samt konnngens bref till desamma af den 26 Maj 1556, ders. IV s. 204. — 40) Ders. III. s. 243. — 41) Ders. III. s. 277 ff.

Sid. **238**, 42) Ders. IV. s. 255. — 43) Ders. IV. s. 260. — 44) Ders. IV. s. 275. — 45) Collan *Om Gamla Helsingfors* i *Finlands Allm. Tidn. 1850* s. 59.

Sid. **239**, 46) Arwidss. *Handl:r* IV. ss. 200 f., 205. — 47) Ders. IV. s. 251 f. — 48) Ders. IV. s. 253 f. — 49) Ders. IV. ss. 259, 262.

Sid. **240**, 50) *Suomi 1842* ss. 45—55, de der af Grönblad meddelade utdrag ur räkenskaper för 1557. Hvad skildt Putkilaks gård beträffar, kunna Grönblads *Handl:r rörande Klubbekriget* II. ss. 36, 38 och s. 54 sinsemellan jemförda tjena till upplysning. Enligt dessa, hvarest för öfrigt i st. f. Putkilaks skrifves Putkila, skulle fordna kungsgård af samma namn antingen legat på Putkisalo holme, hvarest det efter den samma benämnda godset numera och sedan långa tider tillbaka har sin plats, eller, om icke der, åtminstone i närheten, på samma Rantasalmi sockens tillstötande nordliga fasta land vid Putkilaks vik.

241, 51) *Åbo Tidningar 1789* n:o 32. — 52) Ders. n:o 16, s. 132. I C. Adlersparres *Afh. om Svenska Krigsmaktens tillstånd ifrån K. Gustaf I:s tid*, i *Vitterhets-, Hist.- och Antiqu:s-Academiens Handl:r* III. s. 135 f. saknas hithörande underrättelser. — 53) Jfr k. Eriks 14:s instruktion för fogdarna af 1563, i *Samling af Instructioner för Landt-Regeringen* s. 17.

Sid. **242**, 53*a*) Jfr Deutsch a. st. s. 300.

Sid. **243**, 53*b*) Jfr här ofvan de sidor, hvartill näst föregångna noter 8, 9 och 35—41 höra. Hos Tuneld a. st. ss. 492—494 förekomma Virma sjö, Sysmäjärvi, Syysjärvi, Virmavesi, s. 510 Siikakoski.

Sid. **244**, 54) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 202. — 55) Ders. IV. s. 369.

Sid. **245**, 56) Ders. V. s. 371. — 57) Ders. VI. s. 175 f. — 58) Jfr Granberg a. st. ss. 9, 42 ff.; Järta a. st. s. 291. — 59) Arwidss. *Handl:r* VI. s. 182 f.

Sid. **246**, 60) Ders. V. ss. 326—328, 353. — 61) Se Porthan i *Åbo Tidn:r 1785, Bihanget* s. 115, och i *Sylloge Monumentor*. ss. 75, 95, 97 ff. — 62) Arwidss. *Handl:r* III. ss. 198, 202—205. — 63) *Åbo Tidningar 1789* n:o 12. — 64) Se, i *Abo Tidn:r 1784* n:o 9, en af k. Johan 3:dje för Henrik Klasson (Horn) till Kankkas 1573 gifven fullmakt å tillsyn öfver Finnlands fogdar och fogdeskrifvare. Jfr Geijer a. st. ss. 112, 115. Genom ett, par år senare, den 2 Augusti 1575, af samma konung utfärdadt bref, i *Åbo Tidningar 1785* n:o 52 ss. 411 ff., får skildt Erik Simonsson i Hattula härad befallning att kronan igen vederkänna åtskilliga der både af adel och andra, emot flera äldre förbud, inköpta skattegods, samt att dessas kronan under tiden frångångna ränta återfordra. Med brefvet följer en förteckning öfver åtskilliga af frälseståndet, hvilke sålunda innehade skattejord. Tre år derefter åter, 1578, enligt en bland Calonii anteckningar, fanns i Finnland, af k. Johan ditskickad, en Sigfrid Staffansson, för att vederkänna kronan igen alla undan kronans skatt olagligt uppköpta skattehemman. — Ännu i den af hertig Karl 1602 Finnlands ståthållare och fogdar gifna instruktion beifras, att, oaktadt senast vid Söderköpings herredag upprepade förbud, mången i Finnland undersloge sig kronans egendom (såsom skattejorden numera allt vanligare börjat anses); samt att prester, fogdar, skrifvare, till och med bönder besutte sina tio, tolf, skattehemman. Sådana från kronan bortkomna borde, anbefaller hertigen, återtagas, samt bönderne icke tillåtas mer mark tillegna sig än hvarpå de, hvar och en, vore besuttne.

Sid. **247**, 65) Arwidss. *Handl:r* VI. s. 180 ff. — 66) Bielke *Tal, Bilagan* n:o 9 s. 67 f.; Arwidss. *Handl:r* VI. 189—191. — 67) Arwidss. *Handl:r* VI. s. 191 f. Jfr Stiernm. *H. M.* II. s. 371, der denna uppgift dock icke synes vara på sitt ställe. — 68) Arwidss. *Handl:r* VI. s. 242.

Sid. **248**, 69) Ders. VI. s. 192 f.; Collan *Erik Fleming* ss. 116, 117. — 70) Granberg a. st. ss. 43, 24; Järta a. st. s. 301; Hallenberg *K. Gustaf II Adolfs Hist.* IV. s. 281; Dens. *Om Mynt* o. s. v.

s. 281. Skildt beträffande Finnland upplyser hvad af Grönblad i *Suomi 1846* s. 226 anförts. — 71) Arwidss. *Handl:r* VI. ss. 193 ff. — 72) Porthan *Syll. Monumentor.* s. 95 noten c. Jfr Granberg a. st. s. 42 f.; Hallenberg *K. Gust. II Adolfs Hist.* IV. s. 321. — 73) Granberg a. st. sid. 42.

Sid. **249**, 74) Arwidss. *Handl:r* VI. s. 196 f. — 75) Ders. VI. ss. 208, 243.

Sid. **250**, 76) De begge förordningarna af 1538 och 1539 äro här ofvan redan anförda sid. 267 i noten 72. — Registret öfver Åbo domkyrkas prelaturer, kanonier och prebenden, hos Lagus *Handl:r, fjerde häftet*, s. 2 ff., har här ofta redan åberopats. — 77) Arwidss. *Handl:r* VI. ss. 281 ff., 312, 315. — 78) Ders. VI. s. 284. — 79) Jfr Porthan *Chron. Juust.* ss. 22, 502 f. — 80) Arwidss. *Handl:r* VI. s. 314. — 81) Enligt föreskrift, som sedermera 1556 af konungen gafs angående då i Nyslotts län anbefalld skattläggning, skulle jemväl denna af ridfogdarna förrättas. Se här ofvan sid. 253. — 82) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 99 ff. Eller äfven kan, som nämndt, hänvisas till *Samling af Instructioner för Landt-Regeringen* sid. 3 ff.

Sid. **251**, 83) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 269. — 84) Förmodligen samma af konungen från Kastelholm den 9 April 1556 till Hans Tomasson utfärdade bref, hvilket i Arwidss. *Handl:r* IV. s. 164 f. förekommer. — 85) Ders. III. ss. 241, 239 f.

Sid. **252**, 86) Ders. III. ss. 239 ff., 243 ff. — Den förra af dessa urkunder, brefvet till konungen från Ture Bielke och Gustaf Fincke å Nyslott, gifvet den 27 Oktober 1555, är förut tryckt i Adlersparres *Hist. Samlingar* I. ss. 1 ff. — 87) Arwidss. *Handl:r* III. s. 254. Förut tryckt i Adlersp. *Samlingar* I. ss. 10 ff. — 88) Arwidss. *Handl:r* III. s. 277. — 89) Ders. III. s. 271 f. — 90) Ders. IV. s. 176. — 91) Ders. IV. s. 262 f. Tilläfventyrs innehåller den, från III. s. 277 ders., här nyss jemväl i noten 88 åberopade urkund tvenne skilda redogörelser, eller en tredje till de begge förut afgifna; hvilket skulle kunna förmodas, då hvad s. 277 om betydelsen af ett skattskinn jord förekommit sedermera s. 281 åter liksom till en början upptages. Öfverskrifna dubbla årtal 1555, 1556 medgåfve tilläfventyrs dylik uttydning.

Sid. **253**, 92) Bielke *Tal, Bilagan 10*, s. 69. — 93) Om denna benämning, krok (jfr här ofvan sid. 278, not 63), för jordmått i Finnland, se *K. Erik 14:s bref* i *Åbo Tidningar 1785* n:o 21, s. 161 f., och Porthan *Syll.*

Monumentor. s. 73 noten b. — 94) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 164 f. — 95) Ders. IV. s. 192 ff. — 96) Ders. IV. s. 206 ff. — 97) Som Bielke i bref den 10 Juni 1556 till Måns Jönsson, hvilken synes åtföljt konungen, beklagar sig, voro han och Fincke med knektars mönstring och andra ärender helt och hållet upptagne; hvarföre han begär utverkande hos konungen deraf, att med Fincke dit till Nyslott måtte skickas antingen Hans Tomasson eller någon annan kammarskrifvare, för bestyret om skattläggningen. Arwidss. *Handl:r* IV. ss. 218, 219 ff. Jfr här ofvan ss. 226, 236; hvarvid samma bref är åberopadt.

Sid. **254**, 98) Arwidss. *Handl:r* IV. s. 249. — 99) Ders. IV. s. 253. — 1) Ders. IV. s. 261. — 2) Ders. IV. s. 268 f.

Sid. **255**, 3) Ders. VI. s. 382.

Bilaga,

för sid. 149, och vid dermed sammanhörande not 51.

Som genast kan anmärkas, benämnes Johan med Guds nåde, Sverges, Götes och Vendes etc. arffurste och hertig till Finnland; hvarpå ytterligare, som orden lyda, uppenbarligen bekännes, det honom några slott och län uti förenämnda Finnland tilldelats, att dessa, hvilka uppräknas, till herr Johans hertigdöme nu lagda och förordnade äro, och att för dem till förbemälda furstendömes ytterligare stadfästelse nu gifves vapen och sköldemärke, såsom uti andra konungariken och hertigdömen brukligt vore.

»*Wapn och Sköldebref för Hertig Johan på sit Förstendöme Finland.*»

»Wij Gustaff medt Guds nådhe Sveriges, Götis och Wenndis Konungh, göre vitterligitt, och medh thetta wårtt öpne breff openbarligenn bekänne, at efther wij medh wårt elskelige Sveriges Rijkes Rådh, Ridderskap, Adell, och menige ståndh, andelige och värdsliges endrechtige rådh

»och samtycke, genom ett förordnett Testamentt, haffve undtt och giffvet »wår elskelighe kåre Sonn, Her Johann medt Guds nådhe, Sweriges, Götis »och Wendis &c. Arffurste och Hertugh till Finlandh, några Slott och lähn »udi för:en. Finlandh, nämpligen, Åbo slott och Lähn, Rasborgs-länn, »Kwmegårds-län och Ålandh, utaff hwilke Han och Hans effterkommendhe, »Barn Barnebarn och lijffserffwinger, theres Fursteligitt wässende, stånd »och nppehälle fööre och haffwe schole, såsom Wij och the andre wåre »käre Sönner, hvar för sigh, medh Slott, fäste, landh och lähn, opå an»dre orther her i Swerige, efter Sweriges rijkis förmåge och lägligheeter, »udi lijke måtthe, förseedt, och begåffwett haffwe, som the breff och för»seglinger therutöffwer på alle sijdher giordhe och uprättedhe, ther wm »utwijse och clarligenn förmeldhe. Och effther förbemelte landh och lähn »udi Finlandh, som till samme, vår käre Söns Herr Johans Hertugedöme »nu lagdhe och förordnedhe ähre, nämpligen for:ne Åbo Slott och lähn, »Rasborgs-lånn, Kwmegårdsläänn och Ålandh, medh Skiöldh, Wapn och »Skiöldemerkie, till thenne tijdh icke försedde warit hafwe, som thet sich »bordhe, och vdi andre Konunge Rijker och Hertugedömer, brwkeligitt ähr »och ware plågher, hvarföre wij nv vtaf wår Fadherlige kärleek och aff »then Konungslige fulkompligheet, macht och authoriteet, som Wij på »Guds och menige Swerigis Chrones, och Inbyggeres vågne, hafwe vt»öffwer thetta wårtt lofflige Konunge Rijke Swerige, vndtt och giffuitt som »Wij och nu medh thetta wårtt öpne breff, vnne och giffwe förb:te wår »elskligh käre Syönn Herr Johann, och hans effterkommendhe barn och »rätte lijfferffwinger iffrå Slächte till Slächte, till förbe:de Furstedömes, »yttermere stadfestelsse, och ewigh bliffwende Skiöldh Wapn, och Skiöldhe»merche, som ähr en Fyrestyckett Skiöldh, thet öffre och Högre, så och »thett nidre och venstre fiällett halfparthen blått; och ther udi twå Szölf»fuere ferghe Siwudde Stiärner, och niderdelenn förgyltt, och vtöffwer »bådhe thesse Färgher Een Biörn, medh ett förgyllt draget Swerdh, emel»lan bådhe främbre ramerne, hwilckitt wapn och Skiölde-mercke Wij här »medh tilägne Norre Finlandh och Kwmegårds lånn. Thett andre öffre »och wenstre, så och thett nidre och Högre fiälledt rödt, och vdi hwartt »af thöm, en öpen förgyltt Tornerehjälm medh en Chrone opå, och twå »Glaffwenstaker vdi korsswijss baak för hiälmen, bådhe medh förgyltte »vdder, Blå Fänicker, och förgyltte korss egenom, hwilckett wapn och Skiölde»mercke, Wij her medh tilägne Södre Finlandh, Rasborgslån och Ålandh, »Item offwen opå förbe:de wapn Tree öpne tornere hiälmer, hvarthere

»medh een Chrone, och vdi Chronen på then högre hiälmen Een halff »Biörn medh ett förgyltt dragitt Swerdh emellan bådhe främbre ramerne, »och vdi Chronen på then wenstre och Tridhie hiälmen fem Glaffwenstaaker, »alle medh förgyltte vdder, Blåe Fänicker och förgyltte korss vdi &c. Så »att förbe:te wår älskelige kåre Szon Her Johan, Hans barn och rätte »lijffzerffwinger, Hoss sitt mettfödde Faderlighe Wapn, förbe:te Skiöldh, »wapn och Skiöldemercker, som the her offwen före vdi thette wårtt breff »förmäledhe, ocb medh theris rätte färger vtstruckne ähre vdi alle och »hwar och enn Förstlige, Åhrlige och Ridderlighe saaker och hendlinger, »till skemptt och alffwer vdi Krigh, Torneer, med kempendhe, Ståkendhe, »Rännendhe, Fecktende, Item på myntt, vdi Incigler, Petschaffter, Cleno- »dier, Baner Fänicker; Målninger, och opå Pauluner och begraffningher. »Item till att upslå lathe her vdi Rijkitt, eller i fremmende land och Stådher, »för Herberger eller hvar som helst sa - - - - - ahres och vårdigheettz läg- »ligheeter och nöttorffter fordra och kräffwie kunne, efter theres eigen »willie och behagg, före, niute, brwke och beholle måghe och skole. Och »tess till yttermere wisse late wij hengie wårtt Kong:e Secret nedan för »thette breff, som giffwit och schriffwit är på wårtt slott. Stocholm then »Siwende dag — — — — åren effter Christi wår Frälseres byrd Tusende »Femhundrade Femtije och på thet Siwende.»

Register.

Om några dialekt-egenheter i Satakunta

af

Nestor Järvinen.

Till den illa afstympade kustfinskans område räknar man vanligtvis utom trakterna kring Åbo och Raumo äfven socknarne närmast till Björneborg. En närmare undersökning skall dock snart öfvertyga en derom, att den stympade Åbo-dialekten (till hvilken här alltid räknas äfven den som talas i socknarna emellan Åbo och Björneborg närmare kusten) redan upphör med socknarne Eura och Euraåminne och att sålunda språket i Kumo och Ulfsby redan närmar sig Satakunta-dialekten eller den »rena Vestfinskan». Då man i Euraåminne och Eura ännu hör fraser sådana, som: »*Eks nähn kuink Heikklän Matti men lukrilt papplahan niett tukk oikkees oli*», träffar man de grammatikaliska formerna i Kumo och Ulfsby redan temmeligen fullständiga. Den mest framstående egenhet hvarigenom dock språket i de tvenne sistnämnde socknarne ännu skiljer sig från den »rena Vestfinskan», är den öfverallt, isynnerhet i Kumo, brukliga konsonantfördubblingen. Någonting stridande mot sanna förhållandet är det derföre icke om t. ex. Eurabon, i känslan af sitt språks förträfflighet, gäckande imiterar Kumo-dialekten i följande bekanta fras: »*Härrräät meni verräästä orraalle ja siittä mentiin kohta kärrääseen (keräjin)*». Konsonant-

fördubblingen påträffas väl ganska allmänt äfven i Eura och Euraåminne (eller hela Åbo-dialekten), men följer der sina egna lagar. Se här några de vigtigaste! När någon af konsonanterna *k*, *p*, *t* eller *s* ensam eller med ett föregående *l*, *n* (*m* framför *p*) eller *r* kommer att stå framför sådana långa vokaler och diftonger, som uppkommit genom sammandragning, fördubblas densamma alltid i alla stammar. Denna regel gäller i Eura-dialekten för alla ordklasser utan undantag; och då vanligen endast bindstafvelsens bokstäfver äro föränderliga i stammen, blir det här i de flesta fall fråga endast om bindkonsonanten.

Hos kontrakta stammar sker det i alla de former der bindkonsonanten (aspiration) spårlöst kan försvinna. Således hos *verber* genom hela præsens, konditionalis, andra person imperativi och modus adjektivus I af aktivum och hos *nominer* *) i alla kasus med undantag af nominativus singularis och några former af genitivus pluralis; såsom: *luppaan*, *assaisit*, *hauttaa*, *harttaan*, *harttaill*, *kuninkkain* m. m. Men deremot: *pelkäsin*, *harras*, *porrasten*, *kuningasten*. Med verber inträffar det i alla händelser, som ofvanföre nämdes, äfven hos sådana kontrakta, uti hvilka de båda sista stamstafvelsernas vokaler ursprungligen icke äro desamma, utan hvilka genom sammandragning af *ea* eller *eä* fått till slutändelse ett *ee* eller af *oa* ett *oo*; såsom: *ruppeen*, *reppeisimm*, *kokkoot*, *puttoisin* m. m. Hos så beskaffade nominer sker det deremot alltid i alla kasus utan undantag både af singularis och pluralis och kan tillochmed hända i deras osammandragna form; såsom *korkkee*, *makkeill*, *sokkeen*, *sakkeiksi* m. m. Men äfven *korkkia*, *makkiaks* etc.; men härom nedanföre.

---

*) Under »nominer» inbegripes här i det följande äfven Räkneord och Pronomina, så vidt de kunna komma i fråga.

Af icke-kontrakta ordstammar förekommer denna fördubbling hos *verber* endast i modus substantivus I och II af aktivum och imperfektum passivi. Vid modus substantivus I sammandrages alltid ändelsens *a* (eller *ä*), sedan *t* bortfallit ifrån densamma, med den enkla bindvokalen efter de vanliga lagarna till en lång vokal. Fördubbling af bindkosonanten inträffar följakteligen i nämnde modus alltid, så snart icke verbets bindvokal är sådan, att den (*e* efter *t* och *s* med få undantag *)) bortfaller framför dess ändelse *ta*. Deremot kan bindkonsonanten aldrig fördubblas i tredje person præsens, ehuru sagde person till formen sålunda alldeles kommer att likna den sammandragna infinitiven eller modus substantivus I; ty den derpå följande långa vokalen är här blott en förlängning af slutvokalen.

Modus substantivus II låter äfven i alla händelser ifrån den ursprungliga ändelsen *te* konsonanten *t* bortfalla, hvarefter *e* sammandrages med den föregående bindvokalen och blir då *i* och bindvokalen om den är *i* förvandlas till *e*; hvarpå fördubbling alltid inträffar så snart bindkonsonantens natur det tillåter. Hos de verba, hvilkas bindvokal är sådan (*a*, *ä* eller någon af de oföränderliga vokalerna) att den *icke* bortfaller framför konditionalis'-modus-tillägget *-isi-*, kommer väl bindkonsonanten sålunda att äfven stå framför en diftong; men diftongen har här ej uppkommit genom sammandragning, hvarföre nämnde konsonant i stället för att fördubblas, tvertom förmildras tillochmed hos tvåstafviga stammar **)). Samma är förhållandet i imperfektum med de stammar, hvilka slutas

---

*) Här är nemligen endast fråga om konsonanterna *k*, *p*, *t* och *s*.

**) Uti nämnde Modus-tillägg *-isi-* skulle *s* efter regeln komma att fördubblas i passivum; såsom *mennäissin*, *otetaissiin* o. s. v.; men dessa former afstympas vanligen till *mennäis*, *otetais*.

på en oföränderlig vokal *). Följande exempel må tjena till att förtydliga det ofvansagda. *Niin ihmisen ikä kulkee kun lenttäin ja kulkkeis murhe monelt itkun murta, toinen toist koettaa sorttaa; viel onni monen pahast ontun ettei* (eller *etei*) *voi pyrkkeis pystys pyssyy eik tuskist tuimist tointtun, täyttyin kivuis julmis kittun; — vaan paras taitaa oll suun sulkkee, sill ei suinkkaan se parkkuin parane, vaikk ain täytt kurkkun huudais.* En likadan fördubbling inträffar äfven i optativus och imperativus af de verba, hvilkas bindvokal (*e*) bortfaller framför modus-tilläggen *ko-*, *kö-* och *ka-*, *kä-;* såsom: *pankkoon*, *menkkäät* m. m. för *pankoon (pankohon)* etc. Med *k* sker det äfven i nämnda modus-tillägg, så snart den kommer att stå emellan tvenne vokaler och verbets bindkonsonant i sig sjelft eller till sin ställning är sådan, att den icke kan förmildras; såsom *sanokkaa*, *puhukkoon*, *hasukkaamm*, *hiiskukkoot* m. m. men: *lukekoon*, *kulkekoon*, *pyytäköön* etc.

Efter ofvananförda regel kan fördubbling hos icke-kontrakta *nominer* komma i fråga endast uti kasus infinitivus och illativus singularis och pluralis och genitivus pluralis.

Då ändelsen uti infinitivus singularis liksom för verbernas modus substantivus I, för alla stammar ursprungligen är *ta;* föregår här såväl med ändelsen som bindstafvelsen alldeles samma förändringar som ofvanföre vid nämnde Modus: såsom: *halkkoo*, *sukkuu*, *rauttaa*, *leippää*, *juominkkii*, *sovinttoo*, *kovemppaa*, *kaunimppaa* (eller *kauneimppaa*) m. m. af *halko*, *suku*, *rauta*, *leipä* etc. Men deremot: *vettä*, *kaasta*, *veistä*, *lasta* eller såsom de vanligen äfven i Eura ljuda: *vett*,

---

*) Hvad åter imperfektum passivi beträffar kommer här fördubbling i fråga endast med de verba, hvilkas bindkonsonant *l*, *n* eller *z* omedelbart kommer att stå framför passivets tillägg *-ta*, äfvensom med alla enstafviga; såsom: *olttiin*, *menttiin*, *purttiin*, *syöttiin*, *saattiin* m. m. af *olen*, *menen*, *puren*, *syön*, *saan*.

kaast, *veist*, *last* m. m. Några flerstafviga på *ia* såsom *asia*, *rasia* sammandragas i nominativus till *assii*, *rassii* och heta i infinitivus singularis liksom kontrakta på *ee* (ofta *ii*) *assiit*, *rassiit*.

Uti infinitivus pluralis fördubblas bindkonsonanten endast i de stammar, hvilkas bindvokal bortfaller framför infinitivens kasusändelse *ita*. Såsom i singularis faller *t* ifrån ändelsen bort och *ia* sammandrages till en lång vokal hvarefter föregående konsonant följakteligen fördubblas; såsom *kylkkii*, *kovemppii*, *tossi*, *issii*, *hevossi* (eller *heossii*), *kurkkii*, *rekkii*, *pöyttii* m. m. af *kylki*, *kovempi*, *tosi*, *isä*, *hevonen* (eller *heonen*) *kurki*, *reki*, *pöytä*.

Deremot fogas till de stammar, hvilkas bindvokal qvarblir eller förvandlas (till *o*) framför pluralis karaktersbokstaf *i*, om de äro *tvåstafviga*, sagde kasusändelse *ita* sålunda, att slutstafvelsen *ta* alldeles bortfaller, bindvokalen bildar diftong med pluralis *i* och bindkonsonanten, i fall den är någon af de hårda konsonanterna *k*, *p*, *t*, förmildras på samma sätt som i verbernas konditionalis och imperfektum aktivi; såsom: *rannoi*, *sadoi*, *padoi*, *valloi*, *su'ui*, *tuodui* m. m. af *ranta*, *valta*, *sata*, *pata*, *suku*, *tuotu*. En likadan förmildring af bindkonsonanten och bortkastning af ändelsens slutstafvelse *ta*, inträffar dock *stundom* äfven i stammar med bindvokalen *e* och *alltid* i dem med *i* (hvilka enligt regeln borde bortfalla framför tillägg som börjas med *i*). Det sker för att förekomma formens förvexling med infinitivus singularis. Ty då den genom sammandragning uppkomna ändelsen *ee* ofta i talspråket höres som *ii* (hvarom nedanföre), får infinitivus pluralis af sådana stammar, hvilkas bindvokal *e icke* bortfaller framför ändelsen *ta* uti samma kasus af singularis en dubbel form, nemligen regelrätt såsom: *kurkkii*, *särkkii*, *rekkii*, *läppii*, *kylkkii* m. m.; men äfven så, att bindvokalen *e* bibehålles och stammens bind-

konsonant förmildras; såsom *kurjei*, *särjei*, *re'ei*, *lävei*, *kyljei*. Och då ändelsen *ia* (*ita*) alltid sammandrages till *ii*, skulle infinitivus singularis och pluralis af stammar med bindvokalen *i* ljuda alldeles lika. För att förekomma detta, förvandlas alltid bindvokalen *i* till *e* och bindkonsonanten förmildras framför den sålunda uppkomna diftongen *ei*; såsom: *tädei*, *raidei*, *sirpei*, *salkei* af *täti*, *raiti*, *sirppi*, *salkki*. Samma förvandling af bindvokalen *i* till *e* och förmildring af bindkonsonanten inträffar med nominer äfven i de öfriga kasus af pluralis och med verber i imperfektum och konditionalis alltid genom alla personer; såsom: *kuorein*, *reveimme*, *kuoreisit*, *reveisin* m. m. af *kuorin*, *repiä*. *Trestafviga stammar* bilda, så snart vokalen i bindstafvelsen antingen redan ursprungligen är eller under böjningen förvandlas till en oföränderlig vokal, ofvannämnde kasusform regelrätt; med det tillägg likväl, att ändelsens slutvokal (*a*, *ä*) icke höres; såsom: *alangoit* eller *alangoj*, *permannoit*, *harakoit* eller *harakoj*, *kamaloit*, *kynttilöit* eller *kynttilöj* o. s. v.

Sålunda fördubblas de i fråga varande bindkonsonanterna uti infinitivus pluralis alltid så snart stammens bindvokal (*a*, *ä* eller *e*) efter regeln bortfaller framför pluralis *i*.

Uti *illativus singularis* inträffar fördubbling af bindkonsonanten med iakttagande af förut uppställda lag, med alla stammar utan undantag; såsom: *halkkoon*, *rakkoon*, *pattaan*, *kenkkään*, *heosseen*, *lyhkässeen*, *juominkkiin*, *paremppaan*, *jomppaan*, *kolmantteen* m. m. af *halko*, *rako*, *pata*, *kenkä*, *heonen* (*hevonen*), *lyhkänen*, *kolmas* o. s. v. Då den protraherade illativ-ändelsen både för enstafviga ord (såsom: *päähään*, *maahaan*) och för kontrakta hör till ortens dialekt; bildas i frågavarande kasus af de sistnämnde stammarne, såsom: *vieraasseen*, *porttaasseen*, *satteesseen*, *korkkeesseen* m. m. af *vieras*, *porras*, *sade*, *korkee* (*korkkee*).

Då åter stammen i *illativus pluralis* kommer att undergå alldeles samma förändringar, som uti kasus infinitivus af sagde numerus; kan följakteligen bindkonsonanten här fördubblas i alla de händelser som ofvanföre i sistnämnde kasus. Och hvad der särskildt blifvit sagdt om bindvokalerna *e* och *i* gäller äfven här. Sålunda hör man både *kurkkiin*, *kylkkiin*, *ruppiin*, *tähtiin*, *särkkiin* och *kurjeihin*, *kyljeihin*, *ruveihin*, *tähdeihin*, *särjeihin*. Men deremot alltid: *apeihin*, *tädeihin*, *raideihin*, *sirpeihin* o. s. v. Kontrakta lyda såsom: *harttaissiin*, *vieraissiin*, *korkkeissiin* m. m. dock ej alltid för att icke förblandas med samma form af adjektiver och diminutiva på *-nen*.

Hvad åter beträffar *genitivus pluralis*, så är dess ändelse i Vestfinskan alltid *ten*, vid hvars förening med stammen således är att anmärka alldeles detsamma som ofvanföre med samma ändelse vid frågan om verbernas modus adjektivus II. Genitivus ljuder följakteligen såsom: *halkkoin*, *pattain*, *isänttäin*, *härkkäin*, *paremppain*, *kumppain*, *raittein*, *juominkkein*, *kolmanttein*, *neljänttein* m. m.

Äfven *partiklarne* bildas efter samma regel; såsom: *jälkkeen*, *kaukkaa*, *tykköö*, *takkaa*, *ulkkoo*, *mittään*, *senttään*, *suinkkaan* o. s. v. af det ursprungliga *jälkehen*, *kaukata*, *tykötä*, *takata*, *ulkota*, *mitähän*, *suinkkahan*.

Sålunda ser man denna egendomliga konsonantfördubbling i alla ordklasser alltid äga rum så snart den gramatikaliska formen blir sådan, att någon af de hårda konsonanterna *k*, *p*, *t* eller det lätta *s* ensam eller med ett föregående *l*, *n* eller *r* omedelbart kommer att stå framför en genom sammandragning uppkommen lång vokal eller diftong. — Orsaken dertill tyckes ändock icke böra sökas i den påföljande vokalens och diftongens längd. Ty churu oftanämnda hårda och stötande dialekt-egenhet i alla händelser som ofvanföre fram-

ställdt blifvit återfinnes i hela Åbo-dialekten; höres dock påföljande vokal i talspråket öfverallt (med undantag af Eura, om hvilken ort här speciell varit fråga) nästan som kort; såsom: *pelkkän*, *kulkke*, *harttalt*, *sovintto*, *kenkki*, *juominkkin*, *kaukka*, *mittän*, *suinkkan* för *pelkkään*, *kulkkee*, *harttaalt*, *sovinttoo*, *kenkkii*, *juominkkiin*, *kaukkaa*, *mittään*, *suinkkaan* o. s. v. — Tvertom kunde denna fördubbling kanske med större skäl anses såsom en ersättning för den afstympning den långa vokalen efter dialektens fordringar nödgats undergå. Men då den äfven inträffar framför sådana diftonger, hvilka icke kunna afstympas och i adjektiver på *ia* eller *iä* (*ea*, *eä*) tillochmed i deras osammandragna form (såsom: *korkkia*, *makkia*), möter äfven vid detta antagande svårigheter. Om man dock närmare betraktar uppkomsten af de långa vokaler och diftonger framför hvilka, såsom ofvanföre blifvit visadt, konsonantfördubbling inträffar; finner man att vid alla utan undantag ett *t* eller aspiration bortfallit emellan de båda vokalerna. Derjemte kan man ej heller underlåta att anmärka, hvarföre här endast fördubblas *k*, *p*, *t* och *s*, då man vet att det, efter en ganska allmänt förekommande egenhet i språket, kan inträffa äfven med alla de öfriga konsonanterna. I anledning häraf vore man frestad till det antagande, att den för hela Åbo-dialekten egendomliga konsonantfördubblingen utan någon yttre tillfällighets inverkan helt enkelt uppkommit sålunda, att den ifrån påföljande vokal och diftong bortfallna aspiration och *t* efter en egen omkastning eller tillbakadragning assimilerats med den föregående konsonanten. Denna hypotes vinner ännu mera stöd för sig, om man tager i betraktande den omständigheten, att både konsonanten *t* och aspirationen i Finskan vanligtvis och nästan uteslutande går öfver till de hårda konsonanterna *k*, *p* och *t* äfvensom till *s*. Härvid kunde väl den anmärkning göras, att en likadan assimilation äfven inträffar

med *n* och att följakteligen äfven dettas fördubbling borde inträffa. Men nu är förhållandet det, att, åtminstone så vidt jag har mig bekant, hvarken *t* eller aspiration i Åbo-dialekten öfvergår till sagde bokstaf. Ty man hör öfverallt *yönä*, *vuona*, *vastanee*, *saarnanut (saarnanu)*, *kainut (kainu)*; aldrig: *yönnä*, *vuonna*, *vastannee*, *saarnannut*, *kainnut*. Således blefve äfven den anmärkningen alldeles ogiltig. Den yttersta grunden till denna tillbakadragning af aspirationen och konsonanten *t* samt deraf följande konsonantfördubbling tyckes dock böra betraktas såsom alldeles *logisk*. Ty starkare kanske än någonstädes i landet accentueras i Åbo-dialekten första stafvelsen, vid hvilken ordets grundtanke alltid är fästad i Finskan. Och då nu de flesta stammar i språket äro tvåstafviga, får följaktligen genom bindkonsonantens fördubbling första stafvelsens accentuering en starkare stötning och sjelfva stafvelsen derigenom större betydenhet. Ifrån samma synpunkt kunde man möjligen äfven förklara den öfverallt brukliga afstympningen af ändelsernas vokaler. Men det må nu vara med dessa hypoteser huru som helst, faktiskt är att beggedera, både fördubbling och afstympning, allmänt förekomma icke blott i Eura- utan i hela Åbo-dialekten. Konsonantfördubblingen torde i det närmaste vara öfverallt lika. Men i Eura, isynnerhet i Kiukais kapell, afstympas dock vanligtvis ej mera de långa *vokal-ändelserna*. Ty såsom äfven några exempel ofvanföre ådagalägga, hör man väl alltid: *talost*, *harakalt*, *tavall*, *sielt*, *niist*, *menemm*, *hakkaamm*, *ann*, *jät* m. m. med en svag aspiration eller utandning i stället för den från ändelsen försvunna vokalen; men vanligtvis icke: *pelkkän*, *ruppen*, *hautta*, *kirku*, *lusikka*, *pöyttä*, *paremppa*, *mittän*, *senttän*, *kaukka* o. s. v. såsom fallet t. ex. ännu är i Eura-åminne och öfver hela Åbo-dialekten i allmänhet, utan *pelkkään*, *ruppeen*, *hauttaa (hautan)*, *kirkuu*, *lusikkaa*, *pöyttää*,

paremppaa, *mittään* m. m., så att rösten här redan dröjer längre vid den grammatikaliskt långa ändelsen. Härigenom får talspråket en ifrån den egentliga Åbo-dialekten skild accent och närmar sig i detta hänseende språket i Kumo och Ulfsby.

Såsom ofvanföre sades höres konsonantfördubblingen äfven i de tvenne sistnämnde socknarne; men är redan till sina grundvilkor skild ifrån den i Eura- eller Åbo-dialekten. Ty först och främst fördubblas bindkonsonanten här aldrig så snart en annan konsonant omedelbart föregår densamma; såsom: *pelkään*, *kulkee*, *nälkää*, *härkää* o. s. v. aldrig: *pelkkään*, *kulkkee*, *nälkkää*, *härkkää*. När deremot en konsonant (det må vara hvilken som helst), som omedelbart föregås af en accentuerad *kort* öppen stafvelse, kommer att stå framför en lång vokal eller en genom sammandragning uppkommen diftong, fördubblas alltid densamma; såsom: *mennee*, *tullee*, *ruppee*, *tekkee*, *pattaa*, *nällään*, *jallaan*, *härrään*, *ommiin*, *mihhiin*, *syssää*, *levee*, *poijiilta*, *rahhain*, *hyvväin*, *tekkein*, *kuulustellee*, *hakkailemmaan* m. m. I Eura- eller hela Åbo-dialekten inträffar det, som ofta nämndt blifvit, endast med *k, p*, *t* och *s* och utan något beroende af föregående vokalens längd; såsom *taitaa*, *taittan*, *huuttan*. Också behöfver enligt Kumo-dialekten den påföljande långa vokalen ej hafva uppkommit genom sammandragning; ty t. ex. tredje person præsens af icke-kontrakta verber ljuder såsom: *takkoo*, *sittoo*, *reppii*, *pyssyy*, *kehhuu* af *takoo*, *sitoo*, *repii*, *pysyy*, *kehuu*. Konsonantfördubblingen synes sålunda i Kumo-dialekten helt och hållet hafva sin grund i den påföljande långa vokalen. — Hvad åter afstympningen af ändelserna beträffar, sker den väl med sådana som slutas på enkel vokal stundom, men med de långa vokaländelserna aldrig. Sammandragning af vokaler är ej heller så allmän i Kumo som i Eura.

Att försöka gifva en fullständigare framställning af begge

dessa dialekter, ligger ej inom planen för närvarande korta afhandling. Afsigten med denna bristfälliga jemförelse är också blott att genom en allmän öfverblick söka antyda, hurusom Åbo- och Kumo-dialekten redan till sitt inre väsende äro väsendtligen skilda, och att den sednare sålunda redan bör räknas till Satakunta-dialekten eller till den »rena Vestfinskan». Oaktadt sina små olikheter, är äfven språket i grannsocknarne Hvittis, Punkalaitio och Tyrvis ojemförligt närmare Kumofinskan än den sistnämnde till Eura- och Åbo-dialekten. Också förekommer den för Kumo-dialekten egendomliga konsonantfördubblingen ganska allmänt ännu i Punkalaitio och Hvittis. Egendomligt för sistnämnde socken och dess kapell Kauvatsa är dessutom, att hos tvåstafviga verba, hvilkas bindkonsonant är *l* eller *n* och bindvokal *e*, bindkonsonanten uti præsens optativus och imperativus faller bort och bindvokalen öfvergår till den före bindkonsonanten närmast stående vokalen; såsom: *paan*, *tuut*, *meemme*, *tuukkaa*, *meekkää*, *paakkoot* af *panen*, *tulet*, *menemme* o. s. v.; men om *i* följer nämnde konsonanter, bildas diftong; såsom: *aisin* för *alisin*. De här brukliga genitiverna *meitiä*, *teitiä*, *heitiä* af pronomina personalia, erinra redan om norra Satakunta och Tavastland. Norr om Kauvatsa blir också språket i Kiikais kapell af Tyrvis socken allt renare och renare. Det veka melodiskt vackra Tyrvis-språket höres dock ej mera i grannsocken Mouhijärvi; språket blir här hårdare. Här öfvergår äfven *d*-ljudet till *l* och sväfvar sedan emellan sistnämnde bokstaf och *r* genom Tavastkyrö, Wiljakkala, Kuru, Orivesi och Sahalax. Det rena *d* återkommer i Kangasala och Messuby och höres äfven i Wesilax, ehuru med ett starkare *r*-ljud.

Då jag på alla dessa uppräknade orter varit i tillfälle att göra anteckningar i några af de punkter i Finska formläran

der skrifsättet ännu tyckes vara vacklande, har jag här i korthet sökt framställa dem, så bristfälliga och på sina ställen opålitliga de än torde vara.

Att diftongerna gifva språket mera klang och välljud, torde af ingen bestridas. Deras naturlighet i Finskan synes också professor Lönnrot sednast hafva erkänt, då han i den nya upplagan af Kalevala gjort orden mera diftongiska än i den gamla. I skriftspråket varierar dock deras bruk så, att samma ord än skrifves med, än utan diftong. Det är isynnerhet förhållandet med karitiva adjektiver, som få till ändelse antingen *toin*, *töin* eller *ton*, *tön*, och med ifrån nominer härledda diminutiva adjektiver på *inen* eller *nen*. — Ändelsen *toin*, *töin* brukas allmännare i Kumo och Ulfsby. Detsamma är äfven förhållandet ännu i Eura, men ej på öfriga trakter inom Åbo-dialektens område (?). Deremot förekommer ändelsen *toin*, *töin* ej mera i Öfre Satakunta; ty uti Hvittis, Kauvatsa, Kiikais, Mouhijärvi, Tavastkyrö, Kuru, Viljakkala och äfven i Orivesi, Sahalax; Kangasala, Messuby, Wesilax samt Punkalaitio hör man allmänt *onneton*, *mitätön*, *leivätön* (eller *leevätön*), *rahaton* m. m. — Hvad åter de af nominer härledda diminutiver på *inen* eller *nen* beträffar, så tyckes det väl som vore här den förra ändelsen den ursprungligare och sålunda t. ex. *tämmönen*, *armonen*, *kalanen*, *pääskynen* blott ett vårdslöst uttal af de fullständigare *tämmöinen*, *armoinen*, *kalainen*, *pääskyinen*. Efter de iakttagelser jag varit i tillfälle att göra, brukas dock den sednare formen högst sällan; ty i dess ställe höres alltid *armonen*, *kyhkynen* m. m. utan diftong. Endast i Mouhijärvi, Vesilaks och Punkalaitio får man stundom höra *kultainen*, *semmoinen*, *iloinen*, *kultaisessa* o. s. v. I hela Åbo-dialekten lär den diftongiska formen aldrig förekomma.

Lika vacklande som skriftspråket är vid bruket af nyssnämde adjektiver och diminutiver, lika okonstateradt tyckes det ännu vara vid kasus instruktivus och essivus af verbernas modus substantivus II. Uti Eura, Ulfsby, Kumo och Kauvatsa sammandragas begge stafvelserna här alltid till diftong; såsom: *kaatain*, *pyytäin*, *puhuissa* (l. *kaattain*, *pyyttäin*, *puhuisa*). Detsamma tyckes till en del äfven vara fallet i Orivesi, Eräjärvi, Sahalax och Kangasala, isynnerhet på de begge sistnämnda orterna. I Orivesi och stundom äfven i Eräjärvi hör man dock begge formerna, eller så att den sammandragna brukas i instruktivus och den osammandragna i essivus kasus af nämnde modus; såsom: *kysyin* (eller *kyssyin*), *kaatain*, *polttain*, *muuttain;* men *kaataessani*, *muuttaessani* (eller nästan: *kaataassani*, *muuttaassani*). I norra delen af socken tycktes dock formen *kaataen*, *muuttaen* o. s. v. vara den vanligaste, hvaraf man skulle hafva anledning att sluta det den osammandragna instruktiven äfven är den vanligast brukliga i Ruovesi. Huruvida detta verkligen är förhållandet känner jag icke; men det säkra är att ifrån Kuru kapell ända tillochmed till Kiikais i Tyrvis brukas den diftongiska instruktiven aldrig. Ty uti Tyrvis (Kiikais) och Mouhijärvi hör man alltid *kaataen*, *muuttaen*, *kysyen*, *puhuen* och likaså äfven i Tavastkyrö, Wiljakkala och Kuru. Dock med det tillägg att på de tre sistnämde orterna ett svagt *j* konsonans inskjutes emellan bindvokalen och instruktivens och essivens *e* så, att det höres: *kaatajen*, *soutajen*, *noutajesa*, *pyytäjesä.* Detta *j* hör man dock stundom brukas äfven i Eräjärvi, Sahalax och Kangasala så framt, såsom ibland fallet är, den osammandragna formen brukas. Vid andra verba än de, hvilkas bindvokal är *u*, *y* (och *o*?) synes detta *j* här ändock icke komma i fråga. Ty man hör väl *puhujen*, *kysyjen*, *puhujessa*, *kysyjessä;* men: *kaatain*, *pyytäin* *muuttain* m. m. Talspråket i

Vesilax och Punkalaitio närmar sig i detta fall Tyrvis- och Mouhijärvi-dialekten.

Den ursprungliga stamm-ändelsen till nomina på *uus*, *yys*, *eus*, *eys* antages vanligtvis vara *uute*, *yyte*, *eute*, *eyte* med bindkonsonanten *t*. Äldre skribenter låta detta *t* i nominativus och genitivus singularis samt nominativus pluralis framför suffixer förmildras till *d;* såsom: *nuoruudemme*, *koreudensa*, *ylpeydes* m. m. hvaremot man numera i skrift ser *t* i detta fall bibehållas. Om nu detta *t* här verkligen är grundljud eller blott en modifikation af en till *s*-ljud hårdnad aspiration *), det må kännare afgöra. Om man antager det förra, vill det likväl synas litet oförklarligt hvarföre *t* i ofvannämnde kasus med suffix stundom i talspråket förmildras till *d;* då efter språkets reglor för öfrigt någon förmildring af bindkonsonanten framför suffixer aldrig kommer i fråga. Vare härmed nu huru som helst; det säkra är, att man på de flesta ofvan uppräknade trakter i Satakunta här hör *d*-ljud; såsom: *vanhuudeni*, *nuoruudenne*, *rakkaudes* o. s. v. Det är åtminstone fallet i Eura, Euraåminne (eller kanske i hela Åbo-dialekten), Kauvatsa, Kiikais, Mouhijärvi, Tavastkyrö, Kuru, Kangasala, Vesilax och Punkalatio, med iakttagande likväl af den olika ljudmodifikation som *d* undergår på hvarje ort. Ty ehuru man i Mouhijärvi, Tavastkyrö och Kuru hör nästan *vanhuuleni*, *kurjuulemme*, *ylpeylensä* m. m. är grundljudet i alla fall *d*. På sistnämde ort (Kuru) sväfvar dock *d*-ljudet redan ofta emellan rent finskt *d* och *t* och öfvergår österut småningom till sistnämde bokstaf, så att man i Eräjärvi, Sahalax och till en del redan i Orivesi hör allmänt uttalas *korkeutensa*, *nuoruutenne*, *rakkautes* m. m. med rent *t*. Uti Orivesi kyrkoby få oftanämde substantiver dock vid suffixer i stället för *t* ett skarpt

*) Jemför Akiander, Finska Språkets ljudbildning.

markeradt svenskt *d*. Denna omständighet torde man dock icke böra anse såsom tillhörande det ursprungliga språkbruket i gemen, utan kan det kanske mera betraktas såsom en följd af den nog långt drifna herrskapslika och svetiserande andan, som der såväl i språk som i lifvet för öfrigt tycktes herrska. — Uti mina anteckningar har jag upptagit att i Viljakkala kapell, isynnerhet åt Birkala-sidan, *t*-ljudet i alla händelser här qvarblir oförmildradt såsom i Sahalax och Eräjärvi. Men då detta icke är fallet i Kuru och ännu mindre i Tavastkyrö moderkyrka, emellan hvilka orter Viljakkala kapell ligger, synes denna uppgift vara kanske litet förhastad.

Såsom bekant är, kunna flerstafviga stammar, med undantag af några med bindkonsonanten *t*, få i infinitivus kasus af singularis en dubbel kasusändelse; såsom: *alankoa* l. *alankota*, *ystävää* l. *ystäväta*. Begge begagnas i skrift; men den sednare på *ta* har dock i sednaste tid lyckats få ett afgjordt företräde. Denna form ogillas dock af Akiander*) och synes ej heller hafva något stöd af talspråket åtminstone i Satakunta; ty på alla de förut uppräknade trakterna hör man den protraherade formen aldrig brukas, utan i dess ställe den sammandragna utan *t;* såsom: *Jumalaa*, *kamalaa*, *vetelää*, *suosioo*, aldrig: *Jumalata*, *suosiota* o. s. v. Härigenom skiljes infinitivus kasus äfven ifrån abessivus. Ty abessivi ändelse *-tta* (*-ttä*) utan aspiration, som fått så mycken auktoritet för sig och äfven förordas af professor Lönnrot för härledningens skull, höres aldrig i Satakunta och lär för öfrigt förekomma blott i en obetydlig del af Finland; kanske endast i Norra Österbotten och Ryska Karelen.

På samma sätt som ifrån ändelsen för infinitivus singu-

*) Uti Recension öfver Eurens Formlära (Morgbl. årg. 1846 N:o 84) samt i Suomi 5:te årg. om Finska Språkets ljudbildning.

laris och icke-kontrakta verbers modus substantivus I, synes konsonanten *t* äfven hafva bortfallit ifrån kontrakta med *a*, *ä* till slutvokal; såsom: *hopea*, *valkea*, *sorea*, *leveä*, *ainoa* m. m., hvilka ursprungligen hetat *hopeta*, *valketa*, *sareta*, *levetä*, *ainota* *). — På alla här uppräknade trakter brukas sådana kontrakta alltid i deras sammandragna form; såsom: *hopee*, *valkee*, *soree*, *silee*, *rupeen*, *kerkeen*, *putoon*, *kokoon*, *ainoo* m. m. Uti Åbo-dialekten få dock så beskaffade *nominal-stammar* på *-ea*, *eä* vanligast formen på *-ia*, *iä*, med konsonant-fördubbling i alla händelser, som ske kan; såsom: *makkia*, *sakkia*, *selkkiä*, *korkkia*, *sokkia*, *siliä*, *pimiä*. Ifrågavarande slutändelse (*ee*: *-ia*, *-iä*) sammandrages här mycket ofta äfven till *-ii*; såsom *silii*, *pimii*, *levii*, *sakkii*, *makkii*, *kippii*, *ruppiin*, *häppiit*, *kerkkiimme* o. s. v. för *siliä*, *pimiä*, *leviä*, *sakkia*, *makkia*, *kippiä*, *ruppeen*, *häppeet*, *kerkkeemme*. Det är allmänna språkbruket åtminstone i Kjulo, och samma form höres hos nominal-stammar ganska allmänt äfven i Eura. I förstnämnde socken fördubblas dessutom den föregående konsonanten här på samma sätt som i Kumo.

Mer än vid någon annan kasusform i Finskan omvexlar bruket af genitivus pluralis. Och det är ej heller underligt, då det finnes ord som i nämde kasus kunna få ända till sju former. Förmodande att det möjligen kunde erbjuda något intresse att veta, hvilken som för hvarje klass af ord på olika trakter af landet i talspråket begagnas, har jag här sökt att i korthet framställa mina iakttagelser i detta hänseende.

Genitivus pluralis af personalpronomina har på de flesta trakter den regelrätta formen; dock så att den i norra Satakunta ifrån Mouhijärvi börjandes ända tillochmed till Sahalax ljuder *meilän*, *teilän*, *heilän*. Uti en del af Mouhijärvi samt

---

*) Jemför företalet till den nya upplagan af Kalevala.

i Kiikais, Kauvatsa, Kumo, Eura och troligen största delen af Åbo-dialekten är åter formen *meiän*, *teiän*, *heiän* nästan den enda brukliga. I Eura och Euraåminne förekommer dock äfven en förkortad form *mein*, *tein*, *hein;* i Kumo och Ulfsby *meen*, *teen*, *heen* och i Punkalaitio *meän*, *teän*, *heän* i stället för *meidän*, *teidän*, *heidän* (l. *meiän*, *teiän*, *heiän*).

Demonstrativa pronomina hafva äfven, såsom bekant är, en dubbel form, nemligen en vekare: *niiden*, *näiden*, *noiden* och en hårdare: *näitten*, *noitten*, *niitten* af *se*, *tämä*, *tuo*. Detsamma är äfven fallet med alla enstafviga substantiver; såsom: *päiden*, *soiden*, *maiden* och *päitten*, *soitten*, *maitten* o. s. v. af *pää*, *suo*, *maa*. Begge formerna af dessa användas vanligen i skrift, ehuru den förra nästan med förkärlek. I de delar af Satakunta, som här varit fråga, brukas nästan uteslutande formen med *tt;* såsom: *niitten*, *näitten*, *noitten*, *puitten*, *maitten*, *soitten* m. m. Med undantag likväl af Kangasala och Vesilax, på hvilka orter väl begge formerna förekomma, men den vekare (*niiden*, *puiden* o. s. v.), likväl är om ej uteslutande dock åtminstone den vanligast brukliga. I Kuru hör man ofta nog en genitivform: *niilen*, *näilen*, *noilen* (l. stundom *niillen*, *näillen*, *noillen* och likaså: *puilen*, *mailen*, *soilen*, *päilen* (l. *soillen*, *maillen*, *puillen*), hvilka former äfven i Tavastkyrö ej äro så rara. Häraf synes att den vekare genitivlöpningen äfven är bruklig i Kuru ooh Tavastkyrö, om ock ej så allmänt som i Kangasala och Vesilax.

Mycken omvexling råder med genitivus pluralis äfven hos nomina kontrakta. Dessa få vanligen ändelserna *-eitten* och *-tten* eller *-sten* hos de ord, hvilkas aspiration i nominativus hårdnat till *e*. Af flera nutidens författare ser man dessutom med förkärlek omfattas en form på *-iden;* såsom: *kuninkaiden*, *murheiden;* men denna form torde ej ens ur fonetisk synpunkt kunna försvaras, utom det att den kanske

på få ställen höres hos allmogen. Något stötande låta dock äfven formerna med *-tten;* såsom: *muretten*, *peretten*, *venetten*, *vikahdetten*. Deremot få orden mera uttryck och accentueringen större jemvigt med ändelsen *-eitten;* såsom: *murheitten*, *perheitten*, *kuteitten*, *sateitten* o. s. v. Också har detta skrifsätt ofta nog stöd af det allmänna språkbruket. Till verbernas modus adjektivus på *nut*, *nyt* tillägges nästan uteslutande denna ändelse. Ty man hör i Satakunta öfverallt *paatuneitten*, *kaatuneitten*, *syntyneitten*, *murtuneitten*, *karaneitten* o. s. v.; aldrig *paatunetten*, *kaatunetten*, *syntynetten*, *murtūnetten*, *karanetten*. Endast i Kuru kapell förekommer icke sällan *kaatuneilen*, *murtuneilen* m. m. hvilket förutsätter ändelsen *-iden*. — Hos kontrakta brukas väl, ofta på samma ort, begge ändelserna ömsom, och den icke diftongiska är i Satakunta tillochmed den oftast i talspråket förekommande. Men den diftongiska höres dock äfven på icke så få orter. Oftast förekommer den i Kumo, Kiikais, Viljakkala och Orivesi, men höres dock stundom äfven i Kauvatsa, Mouhijärvi, Tavastkyrö, Kuru, Vesilax och Punkalaitio, ehuru genitivformerna: *muretten*, *sadetten*, *venetten*, *kudetten* o. s. v. på dessa orter i talspråket vanligast förekomma. I Eräjärvi. Sahalax och Kangasala brukas uteslutande formerna *muretten*, *peretten* m. m. med ändelsen *-tten*. I Eura bildas, såsom ofvanföre framstäldt blifvit, formerna *murhein*, *perhein*, *sattein*, *vikattein* m. m. och äro på nämde ort (liksom öfverhufvud i Åbo-dialekten) de enda brukliga af kontrakta med bindvokalen *e*. Såväl i Eura som Euraåminne eller i Åbo-dialekten i allmänhet sammandrages äfven ändelsen i genitivus pluralis af nomina kontrakta på *-as* (*-äs*) till *-ain;* såsom: *kuninkkuin*, *kykkäin;* men denna form lär dock på andra orter i landet vara mindre bruklig.

Två- och flerstafviga ord på *a*, *ä*, *i (e)*, *o*, *u*, *y*, bilda,

såsom bekant är, genitivus pluralis sålunda, att antingen ändelsen *-iten* eller *-ten* bifogas stammen. Det förra bildningssättet är Tavastländskt och hör egentligen till den Östra dialekten; hvaremot det sednare tillhör den Vestra. Efter den förra eller Tavastländska dialekten qvarblir *e* uti ändelsen *-iten* alltid oförändrad, *t* faller bort och *i* går öfver till *j* konsonans så snart stammens bindvokal i sig sjelf är eller framför pluralis *i* förvandlas till en oföränderlig vokal. Faller deremot stammens bindvokal bort framför pluralis karakteristika, qvarblir *e* uti ändelsen äfven i detta fall och *i* fogas omedelbart framför densamma, bildande hvardera en skild stafvelse. Efter den vestra dialekten åter öfvergår *vanligtvis* ändelsens *e* till *i* och sammandrages sedan *t* blifvit uteslutet, med den föregående bindvokalen till oegentlig diftong; eller också qvarblir ändelsens *e* och bindvokalen fogas äfven i detta fall oförändrad dertill och ursprungligen utan något emellanskjutet *j* konsonans. Såsom ofvanföre visadt är, brukas i Åbo-dialekten den diftongiska formen häraf. Efter samma regel bildas genitivus pluralis äfven i Kumo med iakttagande af reglorna för konsonantfördubblingen; såsom: *rahhain*, *pahhain*, *jallain*, *häräin* af *raha*, *paha*, *jalka*, *härkä*. Denna genitivform förekommer vanligen äfven i Ulfsby och öfverallt i Kauvatsa, Hvittis och de delar af Punkalaitio, som äro närmast till sistnämde socken (Hvittis). I Kiikais förekommer formerna *kalojen*, *varojen*, *toolejen*, *maalejen*, *tuppejen* och några fjerndelar norr om kyrkan stundom: *kaloen*, *varoen*, *tuppien* af *kala*, *vara*, *tuppi*. Häremot höres i Mouhijärvi, Vesilax och östra delen af Punkalaitio: *kalaen*, *varaen*, *pahaen*, *hyväen*, *toolien;* i Tavastkyrö, Viljakkala och till en del i Kuru med ett inskjutet, mycket svagt *j* konsonans: *kalajen*, *pahajen*, *sahajen*, *kovajen*, *toolien* m. m. så att bindvokalerna *a*, *ä* och *i* sålunda qvarbli i alla ord. I Kuru börjas deremot den

Tavastländska genitivbildningen och öfvergår redan i Eräjärvi till den enda brukliga; såsom: *kalojen*, *varojen*, *hyvien*, *pahojen*, *tolien vesien* m. m. I Sahalax och Kangasala hör man dock ännu vanligast efter den Vestra dialekten genitivus pluralis med oegentlig diftong; såsom: *kalain*, *varain*, *pahain*, *hyväin*. Detsamma är förhållandet med Orivesi, der man oväntadt nog påträffar en öfverraskande likhet i språket med Kumo-dialekten; såsom: *kallain*, *varrain*, *pahhain*, *hyväin* m. m. Några exempel nedanföre skola närmare visa denna likhet i Orivesi- och Kumo-dialekten.

Hvad förmildringen af *k* beträffar, så öfvergår den framför andra hårda vokaler utom *a* till *v:* uti Eura, Euraåminne, Kumo, Ulfsby, Hvittis, Kauvatsa, Kiikais, Mouhijärvi och Punkalaitio; och till *j* konsonans när lätt eller mild vokal följer: uti Eura och Euraåminne eller troligen i hela Åbo-dialekten. På alla öfriga här uppräknade trakter förmildras *k* efter de uti Euréns grammatik pag. 24 uppställda lagarna. Dock med det tillägg, att på alla orter utan undantag bindvokalen förlänges i singularis, så snart *k* öfvergår till aspiration; såsom: *härään*, *nälään*, *haloon*, *paloon*, *malaan*, *jalaasta* m. m. I Kumo, Kauvatsa, Hvittis, Punkalaitio, Orivesi och Eräjärvi höres det deremot: *härrään*, *mallaan*, *nällään*, *jallaassa*, *sarraan*, *nahhaan*, *halloon*, *palloon* o. s. v. Denna konsonantfördubbling förekommer på de två sistnämde orterna äfven i många andra fall; såsom: *sarroilla*, *murreitten*, *kutteitten*, *tullee*, *mennee*, *mahhaan*, *syvvään*, *sissään*, *poijaalle* m. m. och höres ofta nog äfven i Sahalax.

Partikeln *kin* eller *ki* skrifves vanligen nuförtiden på begge sätten och äfven talspråket omvexlar öfverallt i Satakunta vid bruket af dem så, att man på samma ort än hör *-kin* än *-ki; -kin* synes dock vara den ursprungliga formen, churu bokstafven *n* här, såsom på flera orter vid genitivus

pluralis och i många andra fall, vid slutet går öfver till en svag aspiration. Detsamma är äfven fallet med *t* uti ändelserna *nut*, *nyt* vid modus adjektivus; ty man hör aldrig *kaatunut*, *paatunut*, *puhunut*, *mennyt* o. s. v. utan alltid: *kaatunu'*, *paatunu'*, *puhunu'*, *menny'*.

På samma sätt uppslukas alltid vokalen *i* uti andra persons suffix *si* och i tredje person imperfekti hos verba med oföränderlig bindvokal samt i verba kontrakta. Ty man hör öfverallt: *hevoses*, *huonees*; *sano*, *puhu*; *saarnas*, *vastas* o. s. v., aldrig: *hevosesi*, *huoneesi*; *puhui*, *sanoi*; *saarnasi*, *vastasi*. (Detta lär äfven vara fallet i största delen af Tavastland.)

För öfrigt synes den Tavastländska eller Östra språkbrytningen vidtaga inom öfra Satakunta ungefärligen i Kuru kapell. Att en öfvergång ifrån tvenne väsentligen olika dialekter här förmedlas, derför tala många omständigheter. Ty utom af de skäl, som blifvit antydda vid frågan om nomina på *uus*, *yys* och vid genitivets bildande, ådagalägges det både deraf att man i Kuru redan börjar höra inessivus med ändelsen *-ssa (-ssä)* som ock af den omständigheten att i stället för den i Satakunta vanliga suffixen *-nsa (-nsä)* för tredje person här redan förekommer den sammandragna formen deraf. Begge dessa former, både kasus inessivus med dubbelt *s* i ändelsen och sammandragna suffixen för tredje person, öfvergå sedan (den sistnämda så snart tydligheten det tillåter) österut i Orivesi och Sahalax till de enda brukliga.

Rättelser till 11:te Årgången 1851.

Sid. 250	rad.	5	nedifr.	*står:*	*förre*	*läs:*	*större*
„ 251	„	9	uppifr.	„	1850	„	1750
„ 253	„	2	„	„	1840	„	1849
„ —	„	6	nedifr.	„	förändringar	„	föräringar
„ 266	„	11	„	„	att	„	all
„ 272	„	7	uppifr.	„	purku	„	pursku-
„ 274	„	11	nedifr.	„	ruikie-	„	ruiku-
„ 278	„	1	„	„	Rojala	„	Rajala
„ 279	„	6	uppifr.	„	Kaukola	„	Koukola
„ 282	„	9	nedifr.	„	Wilkula	„	Wilhula
„ 298	„	15	„	„	kasvoja	„	kaivoja
„ 299	„	10	„	„	(einähiä)	„	einehia
„ 302	„	4	uppifr.	„	tekee	„	teköö
„ 303	„	4	nedifr.	„	rukoita	„	rukoja
„ 304	„	5	uppifr.	„	luokkonen	„	tuokkonen
„ 305	„	8	„	„	*vaalista*	„	*välistä*
„ —	„	10	„	„	Joukka	„	Soukka
„ 306	„	16	„	„	Koskemäki	„	Koskimäki

Rättelser till 13:de Årgången 1853.

Sid. 9	rad.	3	uppifr.	*står:*	*päinänä*	*läs:*	*päivänä*
„ —	„	6	„	„	*yhteisekse*	„	*yhteiseksi*
„ 10	„	6	„	„	*kasia-*	„	*käsi-a-*
„ —	„	19	„	„	*tieden.*	„	*tiedon*
„ 13	„	8	nedifr.	„	14:teen	„	17:teen
„ —	„	5	„	„	gå	„	går
„ —	„	1	„	„	*tule*	„	*mene*
„ 15	„	4	„	„	Krystomon	„	Krysostomon
„ 19	„	10	„	„	verbets	„	verbet
„ 24	„	2	„	„	Bibelöfversättningen	„	Bibelöfversättningen"
„ 26	„	6	„	„	*ilman* avuta	„	*ilman* — avuta
„ —	„	4 o. 5	„	„	mod. verb. subst.	„	mod. nominalis subst.

Sid. 27 Innehållet af noten 26 förändras till: Att likväl också genitiven kan i objektiv bemärkelse föregå abessivus, ses af Finska ordspråk, såsom *(Lämmin on emoisen sauna) ilman* löylyn *lyömätekkin,* samt af åtskilliga ställen i Kalevala, t. ex. dess 2 Runo 254, 255: *Ilman* maan *alistamatta, ilman* kasken *kaatamatta.* Men egenteligen är genitiven i förbindelse med abessivus det logiska subjektets kasus, såsom uti 9 Runo 389—392: *Ilman* tilkan *tippumatta,* punaisen *putoamatta,* veren *maahan vuotamatta,* hurmehen *hurajamatta.*

„ 34 Till noten nedanföre, som slutas med orden: — *kulkevat kylästä kylään,* tillägges: Åtminstone måste ablativus i de två sednare uttrycken, för det begrepp dessa uttryck innehålla, utbytas mot elativus kasus, då de i st. f. — *talo* talolta, *kylä* kylältä skulle lyda: *talo talosta, kylä kylästä.*

„ 39	rad. 4	nedifr.	*står:*	*kengessä.*	*läs: kengässä.*
„ 106	„ 16	uppifr.	„	1470	„ 1476
„ 110	„ 3	„	„	siu	„ sin
„ —	„ 13	nedifr.	„	framsticker	„ framsticka
„ 116	„ 7	uppifr.	„	Emedlertid	„ Emellertid
„ 119	„ 15	nedifr.	„	mellän	„ mellan
„ 133	„ 15	uppifr.	„	frälsemän, Erik Fleming	„ frälsemän. Erik Fleming
„ —	„ 7	nedifr.	„	underättelse	„ underrättelse
„ 140	„ 1	uppifr.	„	förläningen [31])	„ förläningen [31 a])
„ 143	„ 13	nedifr.	„	kouugen	„ konungen
„ 146	„ 14	uppifr.	„	åfvensom. samt slutligen	„ åfvensom, samt slutligen
„ 154	„ 5	„	„	Aland	„ Åland
„ 157	„ 13	„	„	Abo	„ Åbo
„ 163	„ 11	nedifr.	„	må åta	„ må låta
„ 247	„ 1	„	„	Jönssson	„ Jönsson
„ 265	„ 6	uppifr.	„	197) hade	„ 197), hade
„ —	„ 8	„	„	hallshuggne	„ halshuggne
„ 269	„ 8	nedifr.	„	Did	„ Sid.
„ 271	„ 4	uppifr.	„	öch	„ och

SUOMI,

Tidskrift i fosterländska ämnen.

1854.

Fjortonde årgången.

Utgifven

på

Finska Litteratur-Sällskapets förlag.

Helsingfors,

Finska Litteratur-Sällskapets Tryckeri,

1855.

Imprimatur: *C. A. Sanmark.*

Innehåll:

Kertomus Tyrvään pitäjästä 1853,

Antero Wareliukselta.

Alkulause.

Pitäjäksi on tässä otettu Tyrvään keräjäin-ja nimismiehen-lääni, joka vanhaan aikaan oli yhtenä kirkkoherran-lääninäkin, siksi kun v. 1639 yksi kyläkunta eroitettiin Punkalaitumen kirkon osalliseksi. Tämä kyläkunta, Liitsola nimeltä, on vieläkin Tyrväätä kaikissa muissa, paitsi papillisissa asioissa.

Kartta, jonka Maamittari Herra A. J. Hellman hyvänsuopaisesti toimitti, on niin vähästä avaruudesta, etteivät kaikkein kertomuksessa mainittavain paikkain nimet mahdu siihen; mutta lukia tietänee missä nekin ovat joita ei kartassa nävy, koska hän vaan ottaa vaariin mitä kertomuksessa sanotaan kustakin paikasta.

Virstalla, koska sitä mainitaan, ymmärrettäköön aina vanhanaikaista virstaa, joka on penikulman neljännes, taikka sama kun puolikolmatta uudenaikaista virstaa; ja *rupla* ynnä *kopeekka* tarkoittaa ainoastansa hopea-rahaa, joka nykyisin on liikkeellä.

Lähteet, joista olen ottanut tietoja, niinmyös mitä kirjoja muutoin tulisi mainittaviksi, lujettelen kohta tässä alvussa,

ja sitten kertomuksessani viittaan näitä, kutakin numerollansa (kiitollisesti lausun niiden ystäväini nimiä, jotka ovat edistyttäneet työtäni):

1) Tyrvään *nimismiehen-arkisto*, ynnä Nimismiehen Herra P. W. Gallénin *erityiset ilmoitukset.*

2) Tyrvään *kirkkoherran-arkisto*, (Tabeller, Förteckningar, Räkenskaper, »Kyrkiones i Törffvis Boock» m. m.), ja Vara-kirkkoherran Herra G. Forseliuksen antamat tiedot Kiikan kappelista.

3) *Otteet Kihlakunnan-kirjoista*, Henki-kirjoittajalta Herra V. W. Savoniukselta.

4) *Yli-maamittari-konttuorin kartta-selitykset*, joista Maisteri S. G. Elmgren on tietoja laittanut.

5) *Vanhoja arkkeja:* tilintekoja, kuulutuksia j. m. minun hallussani olevia.

6) *Vanhoja kalunkirjoituksia*, minun hallussani.

7) *Kaarle Knuutinpojan tuomio*, 1466, ja *muita vanhoja kirjoituksia* Tyrväänkylän Pukilla.

8) *Otteita vanhoista maakirjoista*, *Jöns Wästgötthen tuomio*, 1544, muita mainitsematta, Rautajoen rustholissa.

9) *Ajan-tieto* (Virsikirjoissa).

10) *Suomen historia* J. F. Kajaanilta, Helsingissä 1846, sivv. 79—98.

11) *Suometar*, 1853.

12) *Suomi*, 1847, *sjunde årgången*, H:fors 1847, sivv. 52, 53 (ali-muist.), 58—62, 78—83, 126—130, 158—165, 307.

13) *Suomi*, 1849, *nionde årgången*, Helsingfors 1850, sivv. 132—136.

14) *Suomi*, 1850, *tionde årgången*, Helsingfors 1851, sivv. 159—301.

15) *Suomi*, 1851, *elfte årgången*, Helsingfors 1852, sivv. 38—54, 84, 85, 284—287.

16) *Suomi*, 1852, *tolfte årgången*, Helsingfors 1853, sivv. 111—118.

17) *Beskrifning öfver Hvittis socken* af E. Carenius, Åbo 1759, sivv. 22, 54, 60.

18) *Åbo stifts herdaminne* af C. H. Strandberg, delen I, Åbo 1832, sivv. 197, 240—245.

19) *Afhandling om presterliga tjenstgöringen och aflöningen i Åbo erke-stift*, *delen I*, Åbo 1820, sivv. 138, 141; *delen II*, Åbo 1821, siv. 451.

20) *Handlingar till upplysning i Finlands Kyrkohistoria* af W. G. Lagus, 3:dje häftet, Åbo 1838, sivv. 26—34; 4:e häftet, Åbo 1839, sivv. 57, 58.

21) *Litteraturblad*, fjerde årgången, Helsingfors 1850, sivv. 100, 101; sjunde årgången, Helsingfors 1853, pagg. 87, 88.

22) *Lärobok i Finlands historia och geografi*, Åbo 1832, siv. 112.

23) *Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Academiens handlingar*, 19:de delen, Stockholm 1850, sivv. 325—331, 359.

24) *Statistisk tabell öfver Europas Stater*, Åbo 1834.

25) *Tabellen zur Vergleichung der Volks-Mundarten* verschiedener Gegenden in West- und Mittel-Finnland, entworfen von A. Warelius, S:t Petersburg 1849.

26) *Jaako Kyröskosken Poltissa kerran*, M. Kostjanterilta, Helsingissä 1845.

27) Pitäjänapulaiselta Herra H. Saloniukselta, Lukkarilta Herra K. F. Bergrothilta ja Kirkonhaltialta A. J. Sipiltä saadut ilmoitukset.

Paikka ja avaruus.

Sillä paikalla, jossa *Satakunnan* suuri vesistö rupee yhtämittaisena virtana mereen päin pyrkimään — elikkä *Kokemäjen-joen* alkupäässä — on *Tyrvään* eli Tyrväjän pitäjä (ruotsiksi: Tyrvis). Lännestä itään matkustavainen huomaitsee tämän pitäjän sisällä rantamaan muuttuvan ylimaaksi: lännempänä tavataan tasaisia maita ja avaroita vainioita, idempänä taas vuoria ja järviä, joiden vierikoilla pellot ovat pieninä palasini; Tyrväässä on maan muoto puolivälistä. — Pitäjän *pituus* on, luoteiselta syrjältä kaakkoiselle, viisi penikulmaa ja hiukka päälle, *leveys* keskupaikalta puolitoista penikulmaa; mutta suurin leveys on kaakkoisen pään puolessa pitäjää, vähää vailla 2 penikulmaa, ja vähin leveys luoteisen pään puolessa, kolmen virstan verta. *Avaruus* tekee rahdun kahdeksatta neljäkäs-penikulmaa eli 162,156 tynnyrin-alaa [4]). Tyrvää voittaa siis avaruudessa usean valtakunnan Saksanmaalla, ollen melkein Anhalt-Köthen nimisen herttuakunnan kokoinen [24]).

Tyrvään *raja-pitäjiä* ovat: Mouhijärvi *luoteisessa* päässä ja koillisellakin sivulla, sitten Karkku vielä *koillisella* puolen; *itäisellä* rajalla on Wesilahti ja *kaakkoisella* Urjala; senjälkeen kohtelee ensin Punkalaidun sitten Huittinen pitkin lounaista kylkeä; läntisimpään kulmaan, Huittisten ja Mouhijärven välillä, sattuu Ulvilakin.

Vedet

ovat katseltavina kolmessa osassa.

I. **Keskinen vesikunta** on pitäjän pää-vesistö. Tähän laskeentuu Karkusta se suuri vetten paljous, läntisestä Hämeestä

ja Yli-Satakunnan kaukaisimmista ääristä kokoontunut, josta *Satakunnan-joki* (kutsuttu Kokemäjen-joeksi) saa alkunsa. Karkun rajasta ruveten on kohta iso järvenselkä, nimeltä *Rautavesi* eli Kirkkojärvi, joka on yhtä selkää kun Karkun puolellakin; pitäjäin raja käy tämän poikitse. Koko selkä on lähes puoltatoista penikulmaa pitkä, mutta Tyrvään puolella ei ole tätä muuta kun vähä kolmatta virstaa. Keskinkertainen syvyys on 3 syltää, ja savi-pohja enimmäksi osaksi [1]). Mainittavia saaria ovat: *Ekosaari*, jossa on Karkun pappilalla maata, muistuttava entis aikoja, koska Tyrvää ja Karkku olivat yhtenä; *Salosaaret*, jotka ynnä monen muun paikan kanssa todistavat puheen parren muuttuneen entisestänsä, sillä »salo» on nykyisille Tyrvääläisille outo, samaten kun paljo muitakin paikannimiä, ja *Kaijansaari* (keskellä selkää vähäinen kallio), johon muinen äijä oli vienyt Kaija nimisen ämmänsä tapain parannukselle. *Kirkkoniemi*, jolla vanha emä-kirkko on, oli kanssa saarena vielä joku vuosi sitten; ja vieläpä nytkin, vaikka se jo on, koskein perkauksen jälkeen, maatunut yhteen mannermaan kanssa, pidetään 48-syltäistä siltaa kirkkoväjen kuljettavana. — Rautaveden läntisessä päässä on *Wammaskoski*, 100 syltää leveä ja lähes 7 kyynärää korkea [1]), jonka ylitse postitie Turusta Tampereelle kulkee uljasta ja kuuluisaa siltaa pitkin. Tämä koski nielee Rautavettä *Liekoveteen*, jossa *Liekosaari* on mainittava, niinkuin avarin kaikista pitäjän saarista ja yhtä suuri riidan aine (koska on tietysti jo neljä sataa ajastaikaa käyty tavan takaa keräjiä Liekosaaren tähden). — Liekovesi purkaa itseänsä *Kaukolan-* ja *Tyrvään*-koskiin, jotka ovat rinnatusten, 6 kyynärää korkeat; näiden välissä olevalla *Hiukkasaarella* tuntuu kivi-jäänöksiä jonkinlaisesta muinois varustuksesta, joka on ollut pytkyliäisen muotoinen ja kymmeniä syltiä avara. Tästä alaspäin ei ole enää järvenselkää, vaan vesi juoksee kaitana virtana, ja kutsutaankin *joeksi*, jossa

on koski koskelta seuraavassa järjestyksessä: *Hartolankoski*, pauhaavin kaikista pitäjän koskista, 9 kyynäran pudotus; *Kulmantilankoski; Ruosilankoski; Kiikan-* ja *Mielaanniemenkosket*, rinnatusten, saari välissä; *Meskalankoski; Pirjas-* ja *Makkara-kosket*, myös rinnatusten; *Kilpikoski;* ja viimeksi *Talankoski*, lähellä Huittisten rajaa. Sitten seuraava koski (Malva) on jo Huittista, jonka pitäjän läpitse tämä Satakunnanjoki juoksee edespäin Kokemäjelle, Ulvilaan ja mereen. — Äsken mainituita koskia on peratta Kruunun ja paikkakunnan yhdistetyillä voimilla.

Kulkeissansa näin pitäjän poikitse, koillisesta lounaan, ottaa tämä iso-vesi lisää ojista ja jokiloista. Luoteen puolelta juoksee Rautaveteen *Rautajoki* eli Hyötiönoja, joka saa alkunsa Karkun metsästä ja kulkee *Pohjalanjärven* läpitse. Tämä Pohjalanjärvi kutsuttiin vanhaan aikaan Rautajärveksi; nyt taas tarvitsisi sen nimi muuttamista, kun ei se enää olekkaan »järvi», vaan puhdas niittu, joka vuonna 1848 päätetyn kuivauksen jälkeen kasvaa kelpo lailla heiniä. — Liekoveteen tulee *Waunujoki*, alkava Mouhijärven pitäjässä ja kokoileva lisää vettä *Joutsijärvestä*, *Miekkajärvestä*, *Kyynärjärvestä*, *Walkiajärvestä*, *Humalisjärvestä* ja kahdesta *Laitiojärvestä*, jotka kaikki ovat vähäisiä lampia. Waunojoen latvalla on *Lampijärvi* merkillinen siitä, että miesmuistin aikana on kasvanut kamara sen pinnalle, kannattava ihmisen ja viljeltävä niittuna, vaikka kyllä keinuu ja paikoin on vielä avoimiakin upanteita; kamaran alla sanotaan olevan kaloja. — Ruotsilankosken ja Kiikankosken välille lankee *Kikkerlänjoki Kiimajärvestä*, joka on $1\frac{1}{2}$ virstaa pitkä, $\frac{1}{2}$ virstaa leveä, 7 syltää syvä ja hietapohjainen parahastä päästä. Tämen tienoilla on lisänä vähempiä järviä: *Syväjärvi*, *Kaitajärvi*, kaksi *Soperojärveä*, *Kakkurilampi* ja *Murrojärvi;* Kortejärvi on jo varsin kuivana [1]. — Sitten seuraa *Kiikanoja* ja alempana

Pirjasoja, molemmat pienet; mutta viimeinen, *Raukonoja* on parempi — se lähtee *Tyriseväjärvestä* ja *Kivijärvestä*, ja joutuu isoon jokeen Talankosken niskalla. Viimeksi mainittuin järvein tienoilla on myös *Saarijärvi*. — *Aurajärvestä*, joka on Huittisten rajalla, menee vesi mainitun pitäjän kautta Satakunnanjokeen.

Kaakon puoleisia lisävesiä ovat seuraavaiset. *Vankimusjärvi*, läsnä Karkkua, johon siitä vesikin juoksee, palataksensa vasta Karkun vesistön kanssa Tyrvääsen; tämä järvi on laskettu paljoa vähemmäksi entistä, vaikkei se kuivissa ole vielä. — *Saarijärvestä*, joka on Vesilahden rajalla, ja toista virstaa pitkästä *Kivijärvestä*, joka on lähitteellä, valuvat norot mainittuun pitäjään, jonka vedet Pirkkalan kautta kiertävät Karkkuun ja sitten Rautaveteen. — *Ekojärvi*, virstaa pitkä ja leveä, ottaa ojan *Vahtolammesta* ja *Rekujärvestä*, toisen *Haarajärvestä* ja lähettää vetensä *Harjastenojan* kautta Rautaveteen; tähän ojaan tulee lisää oikealta puolen Ojajärvestä, vasemmalta *Kiima-*, *Hanhi-*, *Pitkä-* ja *Rudas*-järvistä [1]. *Leiniälän* ja *Ketolan* vähäiset ojat juoksevat myös Rautaveteen; Liekoveteen tulee ensin *Houhunoja Lampijärvestä*, sitten *Pesurinoja* alkava *Ylistenjärvestä*, joka on $1\frac{1}{2}$ virstaa pitkä ja melkein saman levyinen. Viimeksi mainitusta järvestä on näinä vuosina kaivettu ura nielemään vettä kohdastansa Huittisiin *Mustisojan* kautta; muttei sentään entinen laskukaan *Keskistenjärveen* ole vielä kuivunut. Keskistenjärvi, virstaa pitkä, vuotaa *Tapiojärveen*, joka sitten purkaa ylöllisyyttänsä äsken nimitettyyn Pesurinojaan. Tässä on mainittava *Pesurinkoski*, $22\frac{1}{2}$ kyynärän pudotus. — Isoon emäjokeen kokoontuu vaan pieniä ojia: *Soinilan-*, *Jaamalan-* ja *Ulvin-* ojat, niinmyös viimeksi *Kilpijoki*, hiukkaa parempi edellisiä, lähtevä *Pieskansuosta* ja vähäisestä lammista, jonka nimi on *Keminkalavesi*, ja päätyvä Kilpikosken alle.

II. **Luoteiseen vesikuntaan** lankee vettä Mouhijärvestä, kokoontunutta osaksi Hämeenkyrön ja Kankaanpäänkin pitäjistä. Valtajoella on kolme nimeä: ensin *Hujojoki*, tuleva Mouhijärven pitäjästä ja saman nimisestä järvestä *Kiikos-yliseenjärveen*, joka on runsasta virstaa pitkä ja puolta leveä, mutapohjainen [1]); sitten *Keskistenjoki* tästä *Kiikosjärveen*, joka on paria virstaa pitkä ja puolta leveä; sitten *Piilijoki* Kiikosjärvestä Sääksijärveen, joka on Huittisissa ja laskeuu Satakunnanjokeen. Viimeksi mainitun joen yli päätä sanotaan kanssa Jaaranjoeksi, ja siinä on $7^1/_4$ kyynärän pudotus, nimeltä *Jaarankoski*. — Kiikos-yliseenjärveen yhdistyy *Hummerkoskenoja* *Kuorsumajärvestä*, joka on virstan mittainen ja puolen levyinen, ottava vedenjuoksuja Mouhijärven puoleltakin. Kiikosjärvi kokoilee vettä vähemmistä lammista, joista nimitän *Nuto*-ja *Liehuva*-järvet.

Mustajärvestä ja toisista vielä vähemistä lampiloista, pitäjän luoteisimmalla syrjällä, menee vesi *Rukajokea* Sääksijärveen.

III. **Kaakkoisessa vesikunnassa** on *Sampa*- eli *Samman*-joki emä. Pitäjän itäisillä paikoilla, etelämmällä niitä äsken puhutuita järviä, jotka *Harjastenojaan* vuotavat, saa tämä joki alkunsa *Ruoholan*- ja *Vares*-soista, joiden sisällä on suljettuina järvenlampia ja lätäköitä, niinkuin *Kuovas*- ja *Murto*-järvet m. m.; juoksee sieltä pitäjän kaakkoisen puolen läpitse Huittisiin, jossa kohtelee Satakunnanjoen. Nykyisin on tällä monta nimeä: alkupäässä Sammaljoki, sitten Illonjoki, Huittisten puolella Vitsan, Nanhian ja Sammun-joki; vanhaan aikaan tunnettu koko joelle kuuluva »Samman» nimi on jo melkein unohduksissa. Joen kurkkua kutsutaan vieläkin »Sammansuuksi», ja kylät »Sammaa» (joen yli päässä) ja »Sampu» (ali päässä) muistuttavat entistä nimeä *). — Luoteen puolelta yhdistyy

*) Muistuttaa "Sammakkajärvikin", jos vaan entis aikoina "Sampa" ja "sammakka" ovat olleet yhden veroiset sanat, niinkuin vieläkin "mulli"

Sammanjokeen tunteva haara, joka lähtee *Houhajärvestä* (melkein penikulmaa pitkästä) ja ottaa mukaansa *Hanhijärvenkin* laskun; edellistä näistä järvistä on menneinä vuosina saatu hiukka lasketuksi, jälkimäinen melkein kuiviin. Kaakon puolelta tulee Sammanjoelle lisää *Lailu-*, *Latva-*, *Sammakka-*ja *Liehuva-*järvistä [1]).

Aukkajärvestä kiertää vesi Urjalan ja Punkalaitumen kautta Huittisiin ja Satakunnanjokeen, johon siis kaikki Tyrvään vedet yhdistyvät.

Ylipään on pitäjässä järviä kuuteenkymmeneen, enimäksi vähäisiä lampia, ettei kaikkia tässä ole nimiteltykään; ja kukaties ei jokainoalla lammikolla olekkaan nimeä. Nimitellyistäkin ovat virstaa lyhempiä kaikki ne, joiden avaruudesta ei mitään virkata. — Kaksi yhdennimistä järveä tavataan usein, toinen siellä toinen täällä; tämmöisiä on lujeteltu: Lampi-, Kiima-, Saari- ja Kivijärvet, kukin sekä luoteen että kaakon puolella keskisessä vesikunnassa, niinmyös Hanhijärvi, toinen keskistä toinen kaakkoista, ja Liehuvajärvi toinen luoteista toinen kaakkoista vesikuntaa.

Vedenpintoja on mitattu 9984 tynnyrinalaa [4]) eli melkein $^1/_{16}$ pitäjästä; mutta mittauksen jälkeen on järviä laskettu, ettei tätä nykyä enää ole kun $^6/_{100}$ pitäjän avaruudesta vetenä. Niinmuodoin on Tyrvää (samaten kun koko Turunlääni) vähemmän järvistä, kun Suomenmaa yleisesti katsoen [21]).

Maanlaatu.

Jos nyt puhutuita vesiä katsot kartasta ja otat vaariin emä-joen jokaisessa vesikunnassa pyrkivän koilliselta ilmalta

---

ja "mullika", "renttu" ja "rentukka" m. m. Tiedän kerran kuulleeni vanhan ihmisen sanovan: "ei ollut hyvää *samman* saalista", kun jutteli sammakoita pyydettävän ja syötävän ulkomaalla.

lounaiselle, mutta lisä-jokein juoksevan luoteen ja kaakon suuntaa, ja järvein pituuden olevan myös luoteesta kaakkoon; niin jo tästä mahdat huomaita että pitäjä on *lounapäivän rinteessä*, elikkä kallellansa päin aurinkoa kello 2:n ja 3:n aikaan ehtoopuolella, mutta kalliot, mäjet ja harjut ovat pitkänänsä luoteesta kaakkoon päin. Tämä poikkipuolisuus, joka sulkee vetten luonnollista suoraa juoksua alaspäin, tekee pitäjän järviseksi ja soiseksi.

Eninpuoli pitäjän alasta on *kangasmaata*, kivistä, soraista ja hietaista. Tätä on mitattu 88,663 tynnyrinalaa [4]), joka on melkein $^{55}/_{100}$ pitäjästä. Kaikki ylänkö-paikat kasvavat metsää, eikä ole nimeksikään autioa nummea. Yksi hietaharju on yhtämittainen kautta pitäjän, kaakosta luoteesen, vaikka paikoin puhkaista veden juoksuilta; se tulee Wesilahdesta, kohtelee ensin Sammanjoen latvapään, juoksee sitten Houhajärven koillista rantaa ja tunkeuu tämän ja Lampijärven välitse eteenpäin, päästää poikitsensa Pesurinojan saman nimisessä koskessa, ison Satakunnanjoen Kulmuntilan koskessa ja sitten Kikkerlänjoen, menee Kiima-, Kaita- ja Sopero-järvein lounaista puolta Jaarankoskeen, ja siitä edemmäksi. Sen yleinen nimi on *Hiidenkangas*, vaikka sitä eri paikoilla kutsutaan erilaillakin, niinkuin Houhajärven tienoilla Harjunkankaaksi ja Kikkerlänjoen koillisella puolen Ruotsilankankaaksi.

Kallioita ja *vuoria* on 5474 tynnyrinalaa [4]) eli runsaasti $^{3}/_{100}$ pitäjästä. Kukkulat eivät ole sanottavan korkeita; nimitän kuitenkin niistä näköisimmät, jotka ovat: *Kilkunkallio* Kyynärjärven tykönä, *Mykyrävuori* ja *Hakavuori* Ylistenjärvestä itään päin, *Seinäkallio* Kilpijoen varrella ja *Haukkavuori* Kilpikoskesta hiukka itään päin. Viimeksi mainitussa on holo vähäisen huoneen avaruudesta, kutsuttu *Pirunpesäksi*, johon käy akkuna vuoren kyljestä; tämän akkunan reunalla on helisevä paasi, kutsuttu *Pirunkelloksi*. Kaikilla kallioilla kasvaa kum-

minkin mäntyjä, vaikka harvassansa, ja samaten viheriöitsevät vuoretkin louheinensa.

Muuta *kuivaa maata*, metsistöinä, ahoina ja mäkinä, niinmyös korpina ja aroina, sekä niittuina, peltoina j. m., on runsas neljäs-osa pitäjää ($^{25}/_{100}$). Alanko-mailla on enimmästi *savi-pohja*, toisin paikoin ohukaisempi toisin paksumpi multakamara päällä.

Soita ja *nevoja* ovat maamittarit*) löytäneet 17,503 tynnyrinalaa[4]), ja vieläkin, vaikka ihmistyö ja toimi on menneinä vuosina vähän verran kuivannut, ottavat ne lähitteille $^{11}/_{100}$ pitäjän avaruudesta. Näistä, jotka odottavat viljeliän kovia kouria säästäen tavaroitansa tulevain sukuin hyväksi, ovat nimiteltäviä: *Isoviljetty* Kiikosjärvestä kappale matkaa länteen päin, niinmyös *Peura-* ja *Hanhi*-nevat, joiden vesi menee Piilijoen kautta ulos pitäjästä; *Teerineva* ja *Hirvisuo* Kiimajärvestä koillista ilmaa, niinmyös *Kiimasuo* Kikkerlänjoen vieressä, lähettävät vetensä tämän joen kautta; *Wätinsuo* ja *Latoneva* Vaunujoen ja Kiimajärven välillä, niinmyös kuivauskeskissä olevat *Teerisuo* ja *Teerineva* Karkun rajalla, valuvat viimeksimainittuun jokeen; *Vahtolammen* hohka Vesilahden rajalla, juokseva Ekojärveen; *Ruoholan-* ja *Vares*-suot Sammanjoen lähteinä, *Hirvisuo* kaakon puolella ja *Rompunneva* luoteen puolella tätä jokea, johon tulee *Maalissuonkin* vesi koilliselta puolelta Houhajärveä, juokseva ensin Hiidenkankaan läpitse mainittuun järveen; *Yhysuo* Punkalaitumen rajalla; *Ylistensuo* samannimisen järven rannoilla; *Teerineva* tästä luoteesen, Soinilanojan lähteinä[1]) *Kiimasuo* valuva Lampijärven kautta Houhunojaan, paraikaa kuivauksen alla. Nämät ovat enimmäksi osaksi autioita, kasvavia vaan rahkaa ja sammalia; toisin

*) Maamittarit alkoivat työnsä Tyrväässä jo vuonna 1767, enin maa mitattiin ja katsottiin vuosien 1770 ja 1790 välillä, iso osa vasta 1830 ja sen edellisinä vuosina; viimeksi käytyin paikkain kartta on tehty v. 1841.

paikoin, kumminkin rantain puolilla, on mäntyjä ja hiukka muutakin metsää.

Metallia ei tiedetä löytyvän Tyrvään vuorissa mitään laia senvertaa, että palkitsisi kaivamisen vaivan; eikä järvissäkään nävy hölmää, mutta lähteitä on muutamia ruosteisia. Merkillistä kivemää ei tavata muuta kun *Soukonkivi*, joka on hyvää kirjoitus-aineeksi; sillä se jättää kauniin lyijyn-karvaisen jäljen, kun piirretään puuhun taikka paperiin. Lyijyä ei sentään ole tässä kivemässä ollenkaan, vaikka kyllä luulisi, kun sitä katselee; mutta rautaa siinä on hiukka. Se on saanut nimensä Soukon kylästä, jonka tiluksilla sitä löytyy.

Ilmanlaatu.

Kylmän ja lämpymän vaiheita ei ole kukaan Tyrväässä pannut muistoon päivä päivältä, eikä siis ole tästä asiasta tarkkaa tietoa. Kuitenkin siitä vähästä, kuin on vaariin otettu [1]), arvellaan keskinkertaisen *talvi-ilman* osottavan 18 askelmaa kylmyyttä *), ja keskinkertaisen *suvi-ilman* 18 askelmaa lämpymyyttä. 40:neen askelmaan ei ole pakkanen ehtinyt sitten vuoden 1844, eikä sitä ennen moneen vuoteen; helle nousee välisti 35 askelman paikoille. Kovimmat pakkaset muistetaan olleen ainakin Helmekuussa, josta on syntynyt seuraava tarina. »Tammikuu on iso tammi, sill' on paljo voimaa, mutt'on lempuri; Helmekuu on pikku tammi ja tirhee, niinkun piänet herrat ja piänet koirakkin. Pikku tammi sanoo isoo tammee: olsin minä sun siasas, nimmä varsat hevosten vattaan ja neitteen jalaat tantereelle jäädyttäsin, mutta mitäs mun auttaa, kun toinen silmä vettä koittaa».

Lumenlähtö-aika on Huhtikuu, jonka lopulla järvetkin tavallisesti riisuvat jää-pukunsa ja reet pannaan suvi-korjuun;

---

*) Seurataan Celsiuksen lämpömittaria.

harvoin vuosin on vielä Vappuna talvikeli järvillä. esimerkiksi v. 1852. Ison-veden jäät (Rauta- ja Lieko-vesillä ja alempana koskein välisillä suvannoilla), jotka myöhemmin rupeevat pitämään, heikkonevat ennemmin, kun metsäjärvein jäät. — Tavallisina vuosina *viheriöitsee* maa ja metsä jo Toukokuun puolivälissä; muutamiin kasvuihin puhkeevat lehdet jo Huhtikuussa, esim. Oivukkaan, toisiin vasta Kesäkuussa, esim. Niinipuuhun. *Rukiit heitivät* harvoin ennen Juhanneksen päivää, mutta kumminkin kohta jälkeen; *mansikat kypsyvät* Pietarin ja Kilianin aikoina. Elokuun alkupuolella *tuleentuvat* rukiit, loppupuolella ohrat ja kaurat; vaikka saadaan aikaisempiakin vuosia — niinkuin 1826 olivat rukiit leikattuina jo Jaakkona, ja vuosina 1831, 1852 ja 1853 leikattiin paraikaa Uotina — toisin vuosin taas hiljastuvat ohrat ja kaurat Syyskuuhun. Koivun lehdet rupeevat *kellastumaan* ja vähitellen *varisemaan* Syyskuun alkupuolelta ruveten, ja Lokakuun lopulla on lehtimetsä jo *alastoinna* *), paitsi muutamina vuosina, joina puut pitävät lehtiänsä puolitalveen. *Talven tulo* on epä-tasainen. Useina vuosina sataa ensimmäisen *lumen* Lokakuun lopulla, toisina Marraskuun alkupuolella; se sulaa taas pois ennen pitkää, ja sitten on kerottaisin lokaa ja routaa Jouluun asti ja edemmäksikin. Jos onkin avullinen rekikeli viikon taikka kaksi, niin ei ole sen pysyväisyyteen luottamista ennen Loppiaista. Marraskuu on järvein jäätymisen oikea aika, vaikka välisti jo Lokakuussakin jää pitää ja välisti vielä Joulunakin veneitä soudellaan.

Suvilintuin tulosta ja menosta on vaan puuttuvaisia tie-

---

*) Vuonna 1846, joka ilmainsa puolesta oli keskinkertaisia vuosia, puhkesivat lehdet: Näsiämeen Toukokuun 2 p., Niinipuuhun Kesäkuun 2 p.; mansikoita oli kypsiä Kesäkuun 29 p.; rukiit tuleentuivat Elokuun 1—18 päiv., ohrat saman kuun 15—25 päiv., kaurat 17—27 päiv.: lehtein paras variseminen oli Lokakuun 1—6 päivinä. [1])

toja. Ensiksi ilmaantuu *Vares*, joka ei viitsi mennäkkään kauvas talvea pitämään, vaan asuskelee kylmimmän ajan Huittisissa, jossa häntä pilkaten sanotaankin »Tyrvääläisten suvilinnuksi». — *Kurjen* sanotaan lähtevän talvi-asunnostansa keväpäiväntasauksen aikana ja laulavan lähteissänsä: »tasan yä, tasan päivä, tasan mun kaks' jalkaani; käykään pois! häijyyn Hämeeseen». Tyrväässä kuullaan ja nähdään kurkia Huhtikuussa, kun viivyttelevät ja ruokailevat mennessänsä edemmäksi; eivät tahdo enää näinä aikoina ottaa tänne asuntoansa. Yhysuolla sanotaan yhden parin pesineen useana suvena; viimein ammuttiin toinen puoliso, jonka leski sittenkin vielä tuli ja asuskeli suvikausia samalla suolla yksinänsä, laulellen ikävissänsä surkeita valitusvirsiä — vieläköhän nyt elänee, en tiedä. — Sitten tulee yksi lai lintua toisen perästä, siksi kun viimein »*Käki* tuo suven sanoman, *Pääsky* päivän lämpymän.» Erkinpäivän esillä. — Pääskyset lähtevät Elokuun lopulla, *Hanhia* nähdään suuret liumat Mikonpäivän aikaan, lentävän yli pitäjän; niin lentävät *Joutsenetkin* muutamaa päivää ennen talven tuloa, ei kumpaakan laia ole Tyrväässä asuntoa.

Sateet ja *poudat* vaihettelevat pitkin vuotta huolimata määrästä taikka järjestyksestä; eivät »vanhat merkitkään» enää pidä hyvin paikkaansa. Syys-sateetkin tulevat vuosittain varhemmin vuosittain hiljemmin, joskus on syksi kuivempi suvea. Liikaa märkyyttä valitetaan useampana suvena, kun liikaa kuivuutta; vuosi 1831 oli kuivin näinä aikoina. *Kaakko-tuuli* on sateisin, josta on saatu sanalasku: »ei kako kauvan tuule ennenkun sataa, ei ämmät kauvan torn ennenkun he itkee;» *luode-tuuli* on poutaisin. Säitten muutosta ennustetaan koskein kohinasta, ehtoo- ja aamu-ruskoista, lintuin ja muittenkin eläinten erilaisista käytöksistä. Koska Hartolankosken möyhy kuuluu kauvas ylöspäin, niin aavistaa se suvella sadetta, talvella suojaa ja pyryä; mutta alapuolelle kuuluva tietää poutaa

ja pakkasta. Nakkisia nähdessä sanotaan: »paha ilma tulee, kosk' on karkkulaisia liikkeellä» (niitä kutsutaan karkkulaisiksi, sillä ne asuvat ja pesivät Karkun kirkossa, eikä missään muualla näillä paikoin). Maantoukan sanotaan kuvailevan, jo talven tullessa, seuraavan suven kuivuutta taikka märkyyttä; jota sinisempi se on, sitä sateisempaa suvea aavistaa, ja jota valkoisempi, sitä poutaisempaa. Kojetteeksi kysyin tänä keväänä (1853) maantoukan muotoa, ja sanottiin olevan pään harmaan, sitteen ruumiin puolivällin valkoisen ja hännänpuolen siniharmaan (tämä merkitsee keväällä vähä sadetta, kesän poutaa, syys-suvella ja syksyllä sadetta), jonka aavistuksen näkyy käyvän jotensakin toteen. — Suvisaikaan muuttuu ilma usein *ukkosen* käytyä pitkällisestä poudasta kestäviksi sateiksi taikka sateista poudaksi, lämpymästä kylmemmäksi taikka kylmästä lämpeämmäksi. Ukkonen järäyttelee välisti kovinkin, muttei ole moneen vuoteen ketään kuoliaaksi lyönyt, eikä useaa tulipaloakaan sytyttänyt. Isot kosket vaikuttavat nähtävästi ukkosen pilviin, karkottaen ja kajottaen niitä; sanotaan kokoovan niitä taas toisin ajoin ja vetävän puoleensa. Kerran katselin itse kuinka ukkosen pilvi nousi jyristen ja leimahdellen pohjasesta päin Vammaskoskea, seisahti juur kun oli ehtimäisillänsä sen kohdalle, vihotteli siinä vähän aikaa, sitten halkesi vähitellen kahtia, toinen puoli lähti itään päin, toinen länteen, kumpikin vielä jyrähdellen ja tulta iskein hiljaksensa, väliä kun väsynyt taistelemisesta kosken kanssa. — *Rakeita* satelee useinkin, mutta pieniä ja vähän verran; vahinkoa ei muisteta niiden tehneen muulloisin kun vuonna 1852 Kesäkuun 21 päivänä. Tämä hirmuinen rajessade tuli ukkosen ilman kanssa kaakkoisella tuulella Punkalaitumelta päin, kesti puolentoista hetken ajan ja kulki pitäjän lounaista puolta, jolla hävitti tykkänään 270:n tynnyrin kylvön ja särki kaikki tuulen puolella olevat lasi-akkunat; rakeet olivat suurten pähkinöitten kokoi-

sia, ympyriäisiä. Silloin sytytti leimaus yhden ladon palamaan Satakunnanjoen luoteisella rannalla.

Tulva nousee isossa vedessä kaksi kertaa vuodessa: *keväällä* lumen ja jään lähdettyä, Toukokuun alvussa, ja *syksyllä* syys-sadetten jälkeen. Kevä-tulva on isompi, nouseva Rauta- ja Lieko-vesissä noin pari kyynärää, välisti enemmänkin; syys-tulva on vähempi, muutamin vuosin ei suurin mimmoinenkaan.

Halla tekee harvoin isoja vahingoita keskellä pitäjää, ison veden lakeudessa, jota »pitäjän aukeeksi kutsutaan; mutta sitä hirmuisempi rasittaja on se kaikille muille paikkakunnille, eli niin kutsutuille »metsä-maille,» joissa vie usein melkein kaiken vuotisen työn ja vaivan palkinnon. Vahingollisimpia *kesähalloja* on merkitty Kesäkuun loppupuolella, vaikkei näillä ole niin omituista aikaa, että tiedettäisiin pelätä joitakuita öitä enemmän kun toisia; ne tulevat koska vaan kova onni kohtu, välisti varhemmin, välisti myöhemmin, välisti yksi, välisti useampi, ja turmelevat ensin perunain ja tupakkein taimia, marjain kukkasia j. m., sitten viljoja mitkä kustikkin ovat arjimmallansa. Vuoden 1851 kova halla oli Heinäkuun 9:ttä päivää vastaan. Mutta *syksyllä* tiedetään kyllä pelätä *Pertun-hallaa*, joka uhkaa Syyskuun 5:n ja 6:n päivän aikaan, useana vuonna kolme yötä perästyksin, vaikkei se aina ole yhtä kova; kun tämä aika kerran on onnellisesti ohitse mennyt, ei enää pidetä huolta tupakkeinkaan leikkaamisesta. Joku peräti suruton pettyy kuitenkin välisti syksylläkin.

Kasvukunta.

I. **Maan omakasvuisia** sopinee nimitellä seuraavassa järjestyksessä.

P u u t: Mänty, Kuusi, Koivu ja Leppä kasvavat suurimmassa paljoudessa. Vanhaa mänty-puuta kutsutaan hongaksi,

ja nuorenakin on sillä eri niminä: »räkämänty,» koska se on haurasta eli suurisyistä (viljakkaasti kasvettuansa), ja »jouhimänty,» pienisyistä; »rapamänty» on sama kun »suomänty.» Kuusella on toinenkin nimi, »karahka,» joksi tavallisesti sanotaan rumaa ja oksaista, niinmyös vähäistä kuusta. Koivu on kahdellaista, »arokoivu» ja »limakoivu,» jonka jälkimäisen lehdet ovat lujempia, kuin edellisen, ja ruoto erittäinkin tyvestä visakasta; erinomaisen hyvää visaa kasvaa Soukon kylässä. Samaten on leppäkin kahdellaista, »korpileppä» (*Alnus glutinosa*) ja »mäkileppä» (*A. incana*). — Näitä seuraa Kataja, Haapa ja Pajun iso suku, jota ovat »raita» (*Salix capraea*), »nahkapaju» (*S. cinerea*), »halava» (*S. pentandra*) j. m. — Vähemmän kasvaa Pihlajia, Tuomia, Paatsaimia ja Niinipuita eli lehmuksia; varsin harvastansa löytyy Pähkinäpuu (*Corylys avellana*), Kuusain (*Lonicera xylosteum*) ja Koiranhöyspuu (*Viburnum opulus*); yhdessa ainoassa paikkaa Vahteri (*Acer platanoides*).

Pensaat ja marjakasvut: Oivukka (*Ribes nigrum*), Taikinapuu (*R. alpinum*); Orjantappura (*Rosa canina*); Näsiäin (*Daphne mezereum*); Koirankusipuu (*Cornus sanguinea*); Koisonpuu (*Solanum dulcamara*); Madonmarja (*S. nigrum*); Vaivaskoivu (*Betula nana*); Hanhenpaju (*Salix repens*); Vadelma (*Rubus idaeus*); Liisanlillukka (*R. saxatilis*); Maamuurain (*R. arcticus*); Suomuurain (*R. chamoemorus*); Suopursu (*Ledum palustre*); Karpalo (*Vaccinium oxycoccus*); Juomukka (*V. uliginosum*); Puola (*V. vitis idaea*); Mustikka (*V. myrtillus*); Harakanmustikka (*Empetrum nigrum*); Sijanpuola (*Arbutus uva ursi*); Mansikka (*Fragaria vesca*); Kangaskanerva (*Erica vulgaris*).

Ruoho- ja kukkas-kasvut eivät ole niin tarkassa tiedossa, että taitaisin kaikki lait lujetella, mitkä pitäjässä kasvavat. Pyydän siis tässä mainita vaan tutuinpia ja runsaasti

kasvavia, joille Tyrvääläisetkin ovat nimiä antaneet; vaikken suinkaan muista kaikkia kasvunimiä, joita joskus olen kuullut Tyrväässä. Ne joiden tiedän Tyrväässä kyllin kasvavan, mutten ole siellä nimeä kuullut, merkitsen ristillä (†). Seuraten Karle von Linnén järjestystä tulevat tähän:

† Kukonkuusi (*Hippuris vulgaris*);
† Viinakukat (*Veronica*), jota sukua on usea lai;
Vesiminttu (*Lycopus europaeus*);
† Karja-ruoho (*Valeriana officinalis*);
Vuohenmiekka (*Iris pseudacorus*);
Villapäät (*Eriophorum*), useaa laia;
Ruovot (*Scirpus*), usean laiset: Suorsanruoho (*S. lacustris*);
Takkuheinä (*Nardus stricta*);
Hiirenhäntä (*Alopecurus*);
Kissanhäntä (*Phleum pratense*);
Maakahila (*Phalaris arundinacea*);
Puntaripäät (*Agrostis*), usea laiaa;
Kahila (*Arundo phragmites*);
† Ukonkaura (*Avena fatua*);
Kastikkeet (*Aira*), kumminkin paria laia;
Lusteet (*Festuca, Bromus, Triticum, Lolium*). useaa laia;
† Ruusunruoho (*Alchemilla vulgaris*);
Rautalehdet (*Plantago*), kumminkin kahta laia;
Matarat (*Galium*), joita ovat: Valko-matara (*G. boreale*), Keltamatara (*G. verum*), Kieruheinä (*G. aparine*) j. m.
† Kanukka (*Cornus suecica*);
Ahvenenruoho (*Potamogeton*), useaa laia;
Muistiaiskukat (*Myosotis*), useaa laia:
† Kuismaheinä (*Lysimachia vulgaris*);
† Lehmäntissi (*Primula veris*);
Radake (*Menyanthes trifoliata*);
† Hammasruoho (*Verbascum*);

Mäkitupakki (*Hyoscyamus niger*);
Kurjenkellot (*Campanula*), useaa laia;
† Linnunkukka (*Viola tricolor*);
† Linnunsilmä (*V. canina*) ja muita samaa sukua;
Savike (*Chenopodium*), kahdellainen;
Karhunputki (*Angelica sylvestris*);
Koiranputki (*Anthriscus sylvestris*);
Yrtti eli Myrkkyputki (*Cicuta virosa*);
Kumina (*Carum carvi*);
Kangaskumina (*Pimpinella saxifraga*);
Kissankumina (*Chaerophyllum temulum*);
† Häränsilmä (*Parnassia palustris*);
Lehmänkielet (*Convallaria*), kolmea laia;
Neularuohot (*Gagea*), kahta laia;
Vehka (*Calla palustris*);
Arpaheinät (*Juncus*), useaa laia;
Suolake (*Rumex acetosa*) ja sen sukulaiset: Kissansuolake (*R. acetosella*) ja Hepohierake (*R. domesticus*);
† Sydänmarjankukka (*Trientalis europaea*);
† Horsman sukua: Häränhäntä (*Epilobium angustifolium*) ja † Luhta-horsma (*E. palustre*);
Tattarin sukua: Varsanpolviheinä (*Polygonum lapathifolium*), † Hevosenkusiainen (*P. viviparum*) ja Kusiruoho (*P. aviculare*), m. m.
Kärmeenmarja (*Paris qvadrifolia*);
† Sarpakukka (*Butomus umbellatus*);
† Myyränkorva (*Pyrola*) ja sen sukulaiset;
Pääskynkukka (*Dianthus deltoides*);
† Kohoruoho (*Silene*);
Maltsat (*Stellaria*), useaa laia;
Tervakukka (*Lychnis viscaria*);
Kukonmarja (*Sedum acre*):

† Pukinparta (*Lythrum salicaria*);
Vormut (*Spiraea*): Mäkivormu (*S. filipendula*) ja Ojavormu (*S. ulmaria*);
Tormentilla (*Potentilla tormentilla*) ja sen sukulaisia;
† Kurjenkäpälä (*Comarum palustre*);
† Karvakellukka (*Geum rivale*);
Keltaruoho (*Chelidonium majus*);
Upukka (*Nymphaea*), kahdellainen: Valkonen-upukka (*N. alba*) ja Keltainen-upukka (*N. luteum*);
Vuohenkukka (*Anemone nemorosa*) ja sen sukulainen Kirsi kukka (*A. hepatica*);
Tulikukka (*Ranunculus*), usean lainen;
Sammakon-kukka eli rentukka (*Caltha palustris*);
Maaminttu (*Mentha arvensis*);
Pillikkeet (*Lamium*), jota sukua ovat Puna-pillike (*L. purpureum*) ja Valko-pillike (*L. album*);
† Peipposta (*Galeopsis versicolor*) ja † Pillipiiparia (*G. tetrahit*) kutsutaan kanssa pillikkeiksi;
Niittukarelva (*Prunella vulgaris*);
Peltokarelva (*Euphrasia odontites*) ja † Vaivastenkukka (*E. officinalis*);
Nappiheinä (*Rhinanthus*) kahta laia;
Kukonkarahka (*Pedicularis palustris*);
† Varsankavio (*Linnaea borealis*);
Taskuruoho (*Thlaspi bursa pastoris*) ja Kukkaroheinä (*T. arvense*):
† Kynsiruoho (*Draba verna*);
† Sau ja † Ukonkrassi (*Sisymbrium*);
† Tuura (*Erysimum cheiranthoides*);
Krassi (*Cardamine*), kahta laia, nimittäin Vesikrassi (*C. amara*) ja Maakrassi (*C. pratensis*);
† Ukonnauris (*Sinapis arvensis*);

† Pistosruoho (*Geranium*);
Käjenkakko (*Oxalis acetosella*);
† Kaksosruoho (*Fumaria officinalis*):
Nätkimet (*Lathyrus et Vicia*), joita ovat keltanätkin (*L. pratensis*), Kurjenpapu (*V. sepium*), Hiirenpapu (*V. cracca*) j. m.;
Apilaat (*Trifolium*), useaa laia, niinkuin Puna-apilas (*T. pratense*), Valko-apilas (*T. repens*), Kirjava-apilas (*T. hybridum*), Musta-apilas (*T. spadiceum*) ja Kelta-apilas (*T. agrarium*);
Kiroruoho eli miehenkiroruoho (*Hypericum quadrangulum*);
† Patukka (*Hypochaeris maculata*);
Voikukka (*Leontodon*), kumminkin kahdellainen: Kevä-voikukka eli voinunnu (*L. taraxacum*) ja Syys-voikukka (*L. autumnalis*);
Maito-ohdake (*Sonchus*);
† Nutterva (*Hieracium*), useaa laia;
Takkiainen (*Arctium lappa*);
Kärrikkeet (*Circium*), usean laisia;
Ohdake (*Carduus crispus*);
Kelta-takkiainen (*Bidens tripartita*);
Rujiskukka (*Centaurea cyanus*) ja † Punakauno (*C. jacea*);
Reifana (*Tanacetum vulgare*);
Pujo (*Artemisia vulgaris*) ja Koiso (*A. absinthium*);
Kissankäpälä (*Gnaphalium*), paria laia;
Leskenlehti (*Tussilago farfara*);
† Kultalatva (*Solidago virgaurea*);*)

---

*) Missä kutakin näistä ristillä merkityistä nimistä käytetään saa lukia nähdä, jos katsoo "*Suomalaisia kasvu-nimejä* kokoi H. A. Reinholm" [14]); paitsi Lehmäntissi, Linnunkukka, Linnunsilmä, Varsankavio ja Tuura, jotka kaikki kuullaan Uskelassa, niinmyös Viinakukka, kuultu Petäjävedellä.

Pyörtänöpöllö (*Achillea millefolium*) ja † Pärskyheinä (*A. ptarmica*);
Juhanneksenkukka (*Matricaria chamomilla*);
Harakankukka (*Chrysanthemum*), kahta laia: pienilehtinen (*C. inodorum*) ja leveälehtinen (*C. leucanthemum*);
Jesuksenkämmenkukka (*Orchis*), myös kahtalainen;
Saraheinät (*Carex*), aivan usealainen suku;
Nokkoset (*Urtica*), kahdesta laista: Iso-nokkonen (*U. dioica*) ja Rauta-nokkonen (*U. urens*);
Kivenkimalainen (*Polypodium vulgare*);
Ketunviita (*Pteris aquilina*);
Riisiruoho (*Lycopodium selago*), Ketunlieko (*L. clavatum*) ja Kelta (*L. complanatum*),
Kortteet (*Equisetum*), useaa laia, niinkuin Karvakorte (*E. arvense*), Suokorte (*E. palustre*), Vesikorte (*E. fluviatile*) j. m.;
Vita (*Isoëtes lacustris*);
Rahka (*Sphagnum*), usean laista;
Karhunsammal (*Polytricum*), usean laista;
Sammal, aivan monta laia, useaa sukuakin;
Kiventiura (*Lichen saxatilis*) ja Sampalehti;
Kalliosammal (*Baeomyces pyxidatus*) ja Peuransammal (*B. rangiferinus*).

Sienä- ja känsä-kasvuja, joita on kyllä monen sukuisia ja laisia, tunnetaan ja eroitetaan aivan harvat erityisillä nimillä. »Kärväsensienällä» (*Agaricus muscarius*) on nimensä, mutta kaikkia muita sen kokoisia sanotaan paljaastansa »sieniksi» vaan; vähäisiä ja ohukaisia kutsutaan »Madonlakeiksi.» »Kuukusenmuna» (*Lycoperdon bovista*) nimitetään kypsänä »tuhkuriksi.» »Paranpaska» (*Aethalium flavum*) on myös tuttu. — Känsäin eli kääpäin (*Boletus*) eri nimet seuraavat puita, joissa kukin lai kasvaa, ja ovat niinmuodoin Kuu-

sen-, Koivun-, Lepän-, Haavan-, Raidan- ja muun kääpää; Pakuria tunnetaan kahta laia, nimittäin Koivun- ja Lepän-pakuri.

II. **Viljellyt** elikkä ihmisten kasvattamat

Puut ovat: Piilipuu, Sireinipuu (*Syringa vulgaris*), Tammi, Jalaja (*Ulmus campestris*), Saarni (*Fraxinus excelsior*), Kastanja (*Sambucus nigra*), Saksankuusi (*Pinus larix*), Saksanpihlaja (*Sorbus aria*), Saksanhaapa (*Populus balsamifera*), Herneppuu (*Robinia caragana*), Omenapuu, Pärynäpuu (*Pyrus communis*), Kirsipuu (*Prunus cerasus*), Plummupuu (*P. domesticus*), Mantelipuu (*Amygdalus nana*) ja Muuramapuu (*Morus alba*).

Pensaita ja marjakasvuja yrttitarhoissa ovat: Ankeriapensas, kahdellainen (*Spiraea salicifolia et sorbifolia*), Ruusupensas, Tikkelperi, Karviainen (*Ribes grossularia*), Vilnamarjupensas (*R. rubrum*), Saksanvadelma (*Rubus odoratus*) ja Saksanmansikka (*Fragaria elatior*).

Viljat ja juurikkaat, niinmyös viljellyt ruoho- ja kukkas-kasvut: Rujis, kahdenmoista, tavallinen »pelto-rujis» ja sen sivulai, »juurcinen,» jota huhdissa kasvaa; Kaura; Ohra, useanmoista, »kaksitahkonen,» »kuusitahkonen,» „himalai-ohra» j. m.; Nisu; Herne (*Pisum sativum*), jota Tyrväässä pavuksi puhutellaan, monenmoinen, nimittäin »ruskea» (enimmästi kasvatettu), »valkoinen,» »viheriäinen» ja »sokeri-herne;» Papu eli härkipapu (*Faba sativa*); Pöönä (*Phaseolus*) useaa laia; Peruna (*Solanum tuberosum*); Nauris, Räätikäs (*Brassica napobrassica*), Kupukaali (*B. oleracea*); Retikka (*Raphanus sativus*) ja Retiisi; Punajuurikka (*Beta vulgaris*), Valkojuurikka (*B. cicla*); Morintteri (*Daucus carota*); Piparuutti (*Cochlearia armoracia*); Laukka (*Allium*), kumminkin kolmellainen, nimittäin »sipuli» (*A. cepa*), »kynsilaukka» (*A. sativum*) ja »purju-laukka» eli purjuruoho (*A. schoenoprasum*); Kurkku (*Cucumis sativus*); Salatti (*Lactuca*); Penaatti (*Spinacia*

oleracea); Persilja; Tilli (*Anethum graveolens*); Sinappi; Tupakki; Humala; Pellava; Hamppu; Sijanjuuri (*Scorzonera humilis*); Saksan kataja eli aprotti (*Artemisia abrotanum*); Minttu; Ringenploomu (*Calendula officinalis*); Valmu; Auringon-kukka (*Helianthus annuus*); Lilja, useaa laia; niinmyös Palsami ja Turkinpippuri, joita akkunoilla kasvatetaan.

Paitsi jo nimiteltyjä kasvatetaan vielä paria laia outoa pensasta ja toista sataa laia ulkomaan juurikas-, ruoho- ja kukkas-kasvua Vännin rustihollissa, jossa pitäjän paras kasvutarha on. Näillä ei ole suomalaisia nimiä, ja ruveta latinaisilla lujettelemaan kasvuja, joita harvat ihmiset tuntevat, olisi turhaa työtä.

Eläinkunta.

I. **Ominpäinsä elävistä** ja kasvavista asuvat ja pesivät Tyrväässä seuraavaiset.

Mammalliset eli imettäväiset eläimet: Susi, Kettu, Jänes, Kärppä, Orava, Myyriäinen (*Talpa europaea*), Hiiri ja Rotta, Peltohiiri (*Lemmus arvensis*) ja Vesihiiri (*L. amphibius*) ovat runsaassa paljoudessa, niinmyös Yököt, joita on usean laisia; harvemmin kohdellaan Saukko, Ilves, Näätä, Tuhkuri (*Mustela lutreola*), Mäyrä eli metsäsika (*Meles taxus*), Piekko eli karjahiiri (*Sorex*) ja Siipi-orava; Karhukin on vielä nimeksi, vaikkei enää usein liikkeellä, niinkuin vanhaan aikaan, koska metsät olivat avarampia. — Hirvet ovat nykyisen miesmuistin aikana pelehtyneet sukupuuttoon.

Lintuja on paljoa useamman sukuisia ja laisia, kun mammallisia eläimiä, ja vaikkei kaikkia tunnetakkaan, syntyy kuitenkin näistä pitkä nimistö.

Kotkat ja Haukat, useaa laia (isompia sanotaan kotkiksi, vähempiä haukoiksi);

Huhkajat ja Pöllöt sukulaisinensa, joista useimmin tavataan Tarhapöllö (*Strix aluco*);

Käki;

Tikan suku, jota ovat koristaja eli honkakoro (*Picus viridis*), Palokärki (*P. martius*), Kirjava-tikka (*P. major*) ja Pikku-tikka (*P. minor*);

Käjenpiika (*Jynx torquilla*);

Kaarne eli korppi, Vares, Harakka ja Paskaharakka (*Corvus frugilegus*);

Närhi (*Garrulus*);

Pääskyset, joita on kolme laia: Haara-pääsky eli viiripääsky (*Hirundo rustica*), Rästäspääsky (*H. urbica*) ja Hiiripääsky (*H. riparia*);

Rastaat, jota sukua ovat erittäin nimitetyt Korpirastas (*Turdus pilaris*), Musta-rastas (*T. merula*) ja Laulu-rastas (*T. musicus*) eli vasikkamatti;

Koskiharakka (*Cinclus aquaticus*);

Västäräkki eli liinapeippo (*Motacilla alba*) ja Keltapeippo eli Keltavarvunen (*M. flava*);

Kivitassu eli hiistakka (*Saxicola oenanthe*);

Kuollolintu (*Sylvia phoenicurus*), Pajukerttu eli pajutuikkinen (*S. trochilus*) ja Peukalolintu (*S. regulus*);

Makkara-tintti eli tiainen (*Parus major*);

Leivonen (*Alauda arvensis*);

Lumipurmunen (*Emberiza nivalis*) ja Keltalintu (*E. citrinella*):

Varvuset: Koturi-varvunen (*Fringilla domestica*), Peippovarvunen (*F. coelebs*), Hamppu-varvunen (*F. cannabina*), Viheriä-varvunen (*F. spinus*), Urpuvarvunen (*F. linaria*) ja Kataja-varvunen (*F. carduelis*); »metsä-varvusiksi» kutsutaan kaikkinaisia pikku-lintuja, joille ei muuta nimeä tiedetä;

Tilhi (*Pyrrhula vulgaris*), jonka nimeä en kuitenkaan ole Tyrvääläisiltä kuullut;

Käpylinnut (*Loxia*);

Kyhkynen;

Peltokana (*Perdix cinerea*);

Pyy, Teeri ja Metsäs eli metto, jonka naarasta kutsutaan koppeloksi;

Metsäkana (*Lagopus subalpina*) ja Lapinpyy (*L. alpina*);

Peltopyy (*Charadrius apricarius*) ja Rantaraukonen (*C. hiaticula*);

Kurki, vaikkei enää niin tavallinen kun ennen;

Kuikko (*Numenius*), isompi ja vähempi;

Saari-kukko (*Machetes pugnax*);

Kurppa (*Scolopax rusticola*) ja Taivaanvuohi eli vanhapiika (*S. gallinago*);

Rujis-rääkkä (*Gallinula crex*);

Rantatilleri eli rantasiipi (*Totanus hypoleucos*);

Tiiru eli kirrikaija (*Sterna hirundo*);

Kajava eli kalakaija (*Larus canus*);

Suorsat: tavallinen Heinisuorsa eli lauttasuorsa (*Anas boschas*), Tavisuorsa (*A. penelope*), Krääkkäsuorsa (*A. crecca*), Sotka (*A. clangula*) ja Alli eli jääsuorsa (*A. glacialis*);

Koskelot: Karikoskelo (*Mergus serrator*) ja Lehmäkoskelo (*M. merganser*);

Kakkuri (*Colymbus arcticus*) ja Uiku eli vähäkakkuri (*C. septentrionalis*).

Tähän seuraan ei sovi lukea niitä, jotka vaan välisti lentelevät Tyrväässä (niink. Joutsen, Hanhi ja Nakkinen), mutteivät ota asuntoansa.

Matelioita tunnetaan vaan muutamia, nimittäin Sisilisko eli sikalisko (*Lacerta agilis*); Vaskikärme (*Anguis fragilis*); Kyykärme eli tavallinen myrkkyinen kärme (*Vipera berus*); Talvikko eli vesikärme (*Coluber natrix*); Rupisammakka (*Rana bufo*) ja Ojakonna eli tavallinen sammakka (*R. temporaria*).

Kalat: Lohi, Asikko (*Salmo trutta*), Mullo (*S. fario*);

Kuorre (*Osmerus eperlanus*); Harjus eli harju (*Thymallus vulgaris*); Siika; Säynävä (*Cyprinus idus*), Särki, Lahna, Lisu (*C. ballerus*), Sulkava (*C. farenus*), Salakka eli salkki (*C. alburnus*), Seipi (*C. carpio*), Turpa (*C. grislagine*), Vinko; Hauki; Made; Ankeriainen; Ahven; Kuha; Rökäs eli kiiskinen; Kivennuoliainen (*Gasterosteus pungitius*). Useampaa laia ei ole saatu pitäjän vesistä.

Hyönteisiä eli itikoita sitävastaan on sangen monet suvut ja lait; mies se vaan, joka kaikki nimitellä taitaisi. Lujettelen kumminkin ne suvut, joiden nimet olen kuullut: Sontiainen (*Scarabeus*); Vaskisontiainen (*Cetonia*); Kiiltomato (*Lampyris*); Papintappaja (*Tenebrio*); Jumi (*Cerambyx*); Retu (*Haltica*); Kännä eli leppälintu (*Coccinella*); Saunasirkka (*Acheta*); Heinisirkka ja Marjasirkka (*Gryllus*); Metsälude ja Kotolude (*Cimex*); Perkonen (*Papilio*), monet lait, joiden seassa Kaalimadosta kasvava Valkoinen-perhoinen eli kaaliperhonen; Maamittari (*Geometra*); Koi (*Tinea*); Pirunhevonen (*Libellula*); Kusiainen (*Formica*), neljän lainen; Mettiäinen (*Bombus*); Ampiainen eli vapsiainen (*Vespa*); Parma (*Tabanus*); Kiiliäinen (*Oestrus*), jonka munista permoja kasvaa elikköin selkään; Kärvänen (*Musca*), usean lainen; Hyttynen (*Culex*), jonka suvun pienimpiä laia kutsutaan mytiäisiksi, toisia mäkäräisiksi; Persekkärvänen (*Hippobosca*); Kirppu (*Pulex*); ja Täi (*Pediculus*).

Muista eläimistä ovat mainittavat: Hämmähäkit, joita on useaa sukua ja laia; Krapu eli äyriäinen; Siira eli saunajaakko (*Oniscus asellus*); Kasimato eli onkimato (*Lumbricus terrestris*); Iilimato (*Hirudo sanguisuga*); Etanat (*Limax*), kumminkin kahta laia; Torskunkenkä (*Limnaeus*); ja Näkinkenkä (*Mya*).

II. **Aljoja** eläimiä, joita ihmiset hyödyksensä kasvattavat ja hoitavat, on 12 laia, nimittäin: Hevonen, Nauta, Lam-

mas, Vuohi, Sika, Kani (*Lepus cuniculus*), Kissa, Koira, Kana, Hanhi, Mehiläinen eli kimalainen ja Silkkimato. Kolmea viimeksimainittua eläinlaia on tänedellisinä vuosina hoidettu ainoastansa Vännin rusthollissa, ja sielläkin jo katsottu silkkimadon ei maksavan vaivaa.

Kansa.

Vuoden 1850 henkiluku osottaa Tyrväässä asuvan 8873 ihmistä [1]), kaikki *Suomalaisia.* Aika-harvoin on joku Ruotsalainen ja Virolainen tänne muuttanut, mutta sitten vähitellen käynyt Suomalaiseksi, ettei toisessa polvessa enää ole eroitusta; niin on niiden Pohjanmaan sukuisten Ruotsalaistenkin laita, joita vuonna 1848 lujettiin 6 henkeä. Mustalaisista ei tiedetä yhdenkään ainoan ottaneen asuntoansa tähän pitäjään, vaikka niitä, ennen-muinen kyllä kuljeskeli täällä suurissakin joukoissa. — Henkilukua katsoen on Tyrvää isomman puoleisia pitäjiä Suomessa; Ulkomailla taas löytyy valtakuntiakin, jotka tämä pitäjä voittaa kansan paljoudessa (esim. San Marino Italiassa ja Lichtenstein Saksanmaalla) [24]).

Taajimmassa asuu ihmisiä pitäjän keskustalla eli ison veden lakeudessa, äärillä sitävastaan monin paikoin perätikkin harvassa; mutta jos tasattaisiin väjestö yhtä taajaksi kautta pitäjän, niin tulisi jokaiselle neljäkäs-penikulmalle 1266 henkeä. Tästä näkyy Tyrvään olevan parhaanpuoleisia eli väjekkäimpiä paikkoja maassamme; sillä jos koko Suomen asujamet tasattaisiin Suomenmaan avaruudelle, tulisi vaan 488 henkeä neljäkäs-penikulmalle, ja jos ei »leivätöntä Lappia» olettaisikkaan lukuun, niin eipä sittenkään päälle 550; vieläpä paremmalla puolella Turunläänissäkin, jossa 1234 henkeä vastaa neljäkäspenikulmaa [16]).

Naisväkeä on enemmän kun miehenpuolta [2]): 100:sta hengesta 52 naista, 48 miehistä. Lapsista on useampi poika kun

tyttö, mutta sitten nuoruuden ja vanhuuden ikävuosina voittavat naiset, ja sitä enemmän mitä vanhemmiksi tullaan.

Ikää katsoen lujetaan 100:sta hengestä [2])

lapsia, eli 15:tä vuotta nuorempia 36,
keski-ikäisiä, eli 15:n ja 60:n välillä olevia 56,
vanhoja ikäloppuja, 60 vuotta jättäneitä . . . . 8.

Jakaaksemme väjestöä eri säätyihin emme saa totisen todellisia lukuja; kuitenkin emme isosti suinkaan erehdy seuraavassa taulussa:

	Henkiluku.
Talollisväki: kaikennimisten taloin halliat ja vuokraajat emäntinensä ja lapsinensa — viimeksimainittuin luvussa ovat täysikasvaneetkin pojat ja tyttäret, jotka vanhimpainsa ruokaa syövät niinmyös kasvatellapset	2200
Tölliläisväki: töllcinpitäjät lapsinensa	3100
Itsellisväki — jonka joukossa myös ovat entiset talolliset ja tölliläiset eli »vaarit» ja »muorit» lapsinensa, niinmyös entiset sotamiehet	1000
Käsityöläiset vaimoinensa, lapsinensa ja oppipoikinensa — jota säätyä ovat mylläritkin	300
Virkamiehet emäntinensä, poikinensa ja tyttärinensä, niinmyös samansäätyiset lesket	88
Palkollisväki: renkit vaimoinensa ja lapsinensa, niinmyös piijat ja piikoina olevaiset raiskatut naiset lapsinensa	1880
Vaivaiset [1])	305
Yhteensä	8873

Vuoden 1852 henkikirjasta [3]) näkyy olevan

Henkirahain maksavia:	36:n kopeekan ihmisiä	459,
	24:n » »	1,700,
	18:n » »	2,063,
	Yhteensä	4,222;
Henkirahoista vapaita:	aateli-oikeudella	3,
	lastenvähennyksellä	545,
	ala-ikäisyyttänsä	2,994,
	vanhuuttansa	511,
	muista syistä	368,
	Yhteensä	4,421;

tähän tulisi vielä lisäksi *joutolaiset*, jotka asuskelevat pitäjässä, ja muutamia lapsia ja vanhoja, jotka henkikirjoituksessa ovat jääneet mainitsemata. Se on tiedettävä, että henkiluku pitäjässä on hiukan enentynyt sitten vuoden 1850.

Asunnot.

Kansan asuntopaikkoja katselemaan lähteissämme pitää ensin näyttelemäni

Kirkonläänit ja erinimiset paikkakunnat, vaikkei viimeksimainituilla ole tarkkaan määrätyitä rajoja.

Kiikosten-kappeli on pitäjän luoteisin pää, jota ovat: Kuorsuma, pohjaisin kulma, samannimisen järven ympärillä; Jylhänmaa eli Rukajylhä, läntisin kulma; Kiikostenmaa, tästä Kiikojärveen; Jaaranmaa, kahdenpuolen samannimistä jokea; Niemenmaa, Kiikosjärven ja Kiikos-ylisenjärven välillä; ja Hongistonmaa, viimeksi nimitetystä järvestä itään päin.

Kiikan-kappeli on puhutusta kirkkokunnasta kaakkoon päin pitkin Huittisten rajaa, Sampajokeen asti, ja niin lavialle, että Kiimajärven seudut, iso joki lähes Hartolankosken ja kappale Ylistenjärveä on tämän sisällä. Erinimisiä paikkakuntia ovat: Isohaara, joksi kutsutaan Kiimajärven ja Kikker-

länjoen ympäristöjä; Vähähaara, Raukonojan ylipuolen tienot; Jokisivut, kahden puolen isoa jokea; ja Kämmäkänmaa Ylistenjärvestä Huittisten rajaan.

Emäkirkon-lääni, itään päin näistä kappelikunnista, ottaa enemmän puolen pitäjää. Sitä ovat: Lakkiniemenmaa Vaunujoen latvalla Mouhijärveä vastaan; Myllymaa samanjoen varrella, Rantakunnat eli pitäjän-aukee kahden puolen Rauta-ja Lieko-vesiä; Loppi eli lahden-loppi Vankemusjärven ja Harjastenojan ympärillä; Rautaniemenmaa Vesilahden rajasta länteenpäin, Sammanjoen latvalla; ja Illo mainitun joen varrella ja Punkalaitumen rajaan asti. — Nämät kolme kirkkokuntaa tekevät yhteen Tyrvään kirkkoherran-läänin; mutta

Liitsolan kyläkunta, pitäjän kaakkoisella syrjällä eli Urjalan rajalla, on Punkalaitumen kirkonläänia, samaten kun se osa Urjalaakin, joka tässä Tyrvääsen sattuu. — Väjestöä katsoen on Kiikosten-kappeli $\frac{11}{100}$, Kiikan-kappeli $\frac{26}{100}$, Emäkirkkokunta $\frac{57}{100}$ ja Liitsola ainoastansa $\frac{6}{100}$ pitäjästä.

Kylät olivat vanhuuttain rakennettuja ahtaiksi, kaikki talot nurkin toisissansa, tuskin pienet kujat välillä. Tämmöistä rakennus-tapaa pitivät esi-isämme kaiketi siitä syystä, että oli helpompi yksin voimin vastustaa pahantekiöitä ja vihollisia rauhattomina aikoina. Nyt, kun ei enää pelätä väkirynnäkköä, on kyliä hajoteltu: taloja siirrelty ulos vanhoilta asemilta tilavammille paikoille, ja uusia perusteltu kauvas vanhoista, yksi paikkaansa.

Kiikosten-kappelissa on yksi ainoa vanha kylä Kiikosjärven luoteisessa päässa, jossa oli vanhuuttain kaksi taloa. Vielä 100 ajastaikaa takaperin oli tämä osa pitäjästä avarana erämaana, mutta sitten on tehty paljo uudistaloja, että jo on 32 verollista taloa tässä kappelissa, ja usioita, jotka eivät vielä ole ehtineet taloin lukuun, mutta pijan ehtivät. Näistä uusista taloista ei ole tehty erinäisiä kyliä, vaan lujetaan ne

kruunun kirjoissa pitäjän vanhoin kyläkuntiin, joidenka asujamet »ison-vihan» aikana, ollessansa täällä synkymetsissä pakosilla, omistelivat itsellensä kaukaisia tiluksia. — Kuorsuman 2 taloa lujetaan Kiikanojan kylään, joka on Kiikan kappelissa, toiset ovat vielä verottomia. — Jylhänmaan 3 taloa kuuluu Leikkuun kylään (myös Kiikan kappelissa); yksi näistä, Viljetty nimeltä, on mainittava niinkuin vähin talo pitäjässä, $\frac{1}{12}$ manttalia. — Kiikostenmaassa on se äsken mainittu ainoa kappelin omituinen kylä, *Kiikosten* nimellä, jossa nykyisin on 6 taloa, kaksi näistä rakennettu Jaaranmaahan; lisäksi on Kiikostenmaassa 6 taloa kuuluvaa Kiikanojan kylään, joista yksi (nimeltä Salo) on kappalaisen virkatalona, ja 2 taloa lujettua Kiimajärven kylään. — Jaaranmaassa on, paitsi jo muistutettuja Kiikosten taloja, 4 taloa Leikkuuta ja 3 taloa Kiimajärveä. — Niemenmaan 6 taloa nimitetään Leikkuun kylällisiksi. — Hongistonmaassa on paljaita töllejä vaan.

Kiikan-kappelissa tulemme ensiksi Isoonhaaraan, jossa ovat seuraavaiset kylät: *Haapaniemi*, muinen 2 nyt 3 taloa, Kiimajärven lounaisella rannalla; *Kiimajärven* kylä, toisella rannalla, ennen 6 nyt 14 taloa, joista 2 on jo mainittu olevan Kiikostenmaassa ja 3 Jaaranmaassa; *Leikkuu*, jossa vanhuuttain on ollut vaan 6 taloa, mutta nykyisin 20, kun lujetaan äsköiset uudettalotkin Jylhänmaassa 3, Jaaranmaassa 4 ja Niemenmaassa 6, joista tämä kylä on paisunut manttalissansa isoimmaksi koko pitäjässä ($7\frac{1}{6}$ manttalia); *Vakkala*, ennen 4 nyt 6 taloa; *Ungerla*, 2 taloa; *Hykkerlä* eli Hykkö, vähin kylä manttalista ($\frac{1}{3}$), näihin vuosiin kahtena talona, nyt yhtenä; *Kinnala* eli Skinnarla, ennen 3 nyt 5 taloa. — Vähässähaarassa on kaksi kylää: *Vehkakorpi*, jossa on 3 taloa, ja *Nevo*, jossa on 6 taloa. — Luoteenpuoleisella jokisivulla kohdellaan: *Tala*, ensimmäinen Huittisten rajasta, 2:tena talona; *Raukko*, joka vanhoina aikoina oli kahtena talona, sitten yhdistetty ykdeksi se-

teri-rustholliksi: *Tormila*, 2 taloa; *Meskala*, jonka vanhuuttain 4 taloa nyt ovat haljeltuina 7; *Kiikanoja*, jonka taloluku on enentynyt 7:stä 16:ksi, kun on yksi halastu ja tehty kahdeksan uudesta sinne kauvas Kuorsumaan ja Kiikostenmaahan, jossa ne jo näjimme; *Kiikka*, josta kappeli on saanut nykyisen nimensä, ennen 2 nyt 3 taloa, joista yksi (nimelta Jauhoparta) on kappalaisen virkatalona; *Kikkerlä*, samannimisen joen suussa, ennen 3 nyt 4 taloa; *Ruotsila*, ikivanhoina aikoina 5:n talon kylä, sitten yhdistetty kahdenkertaiseksi seterirustholliksi, että vieläkin on kaksi talon-numeroa, vaikka yksi kartano; *Ritala* eli Riddarila, vanhuuttain Viljakkalan niminen, jossa oli pari-kolme taloa, nykyisin yhtenä rusthollina. — Kaakkoisella jokisivulla: *Kulmuntila* eli Gudmundila, 5 taloa, Ritalan kohdalla; siitä alaspäin *Jaamala*, nykyisin yhtenä rusthollina, välisti ollut kahtena; sitten *Hoipola*, ikivanhaan aikaan kutsuttu Oskuralaksi, ennen 3 nyt 4 taloa; *Mielaanniemi*, ennen 3 nyt 6 taloa; *Ulvi*, ennen 5 nyt 7 taloa; *Teukkula*, ennen 4 nyt 5 taloa; *Kilpijoki*, samannimisen joen suussa, 4 taloa. — Kämmäkänmaa on töllein hallussa.

Emäkirkolla on Lakkiniemessä ja Myllymaassa vaan töllitölliltä, eikä ainoatakaan taloa, sitävähemmin kylää; mutta sitä kyläsempää on pitäjän-aukee. Luoteenpuoleisella Rantakunnalla ovat: *Kaukola*, samannimisen kosken partaalla, ennen 5 nyt 6 taloa (tätä on hojettu pitäjän vanhimmaksi kyläksi); vähää ylempänä *Vinkkilä*, 4 taloa, jonka kylän kissain paljoutta vieläkin mainitaan vanhassa sanalaskussa, »kas niit on, kun Vinkkilässä kissoja», ja laskutaidon koetukseksi kysytään niiden lukua, kun oli »Vinkkilässä viis' veräjää, joka veräjällä viis' ämmää, joka ämmällä viis' pussia, joka pussisa viis' kissaa, joka kissalla viis' poikaa;» *Liuhala*, 5 taloa; *Nuupala*, vielä Liekoveden avaruudessa, ennen 5 nyt 6 taloa, joiden seassa edellä jo mainittu Vännin rustholli; *Pappila*, Vammas-

kosken niskalla, muinen 4—5:n talon kylä, Koskenpäällis-niminen, nyt jo neljättä sataa vuotta yhdistettynä kirkko-herran virkataloksi; *Lousaja*, 4 taloa; *Kalliala*, 14 taloa, ikivanhoina aikoina välisti useampikin, jonka kylän nimellä kutsuttiin kauvan aikaa koko pitäjääkin, kun vanha emäkirkko on juur tämän vieressä; *Ruoksamo*, näihin asti 4 taloa nyt yhdistetty 3:ksi; *Kahimala*, vanhuuttain 2 välisti 3 ja 5:kin taloa, mutta nyt jo pari sataa vuotta yhtenä; *Pohjala*, vanhuuttain Rautajärven kylä, jossa oli parikolme taloa nyt yhtenä rusthollina; *Rautajoki* eli Rautee, samannimisen joen suussa, vanhoina aikoina iso kylä, 7, 8 ja joskus 9:kin taloa, vuodesta 1619 yhtenä vapaana kartanona, jota »seteriksi» kutsuttiin, ja jonka alusina oli Pohjala, Kahimala ja enin puoli Kallialaakin, vuoteen 1681, jona Kruunu otti ja teki Rautajoen »ryttäri-taloksi» eli rustholliksi — se on nytkin yhtenä; *Vihattula*, ennen 7 nyt 8 taloa, johon kylään on taitanut yhdistyä muinoinen, vielä v. 1556 mainittu, mutta sitten kadonnut Oksaniemen kyläkin; *Hätilä*, 2 taloa liki Karkun rajaa jota kylää ei nävy kirjoissa ennen »isonvihan» aikaa, vaan sen siassa Ruohauta, jota ei enää puhuta. — Tästä menkäämme Rautaveden ylitse katsomaan kyliä kaakkoisella Rantakunnalla. Ensimmäinen Karkusta on *Soukko*, jonka 4 entistä taloa nyt ovat 2:na (Soukonkiveä ja visaa on jo edelläpäin mainittu); sitten *Humaloja*, 2 taloa; *Eko*, ennen 8 nyt 13 taloa; *Laukula*, ennen 10 nyt 11 taloa; *Leiniälä*, ennen 2 nyt 3 taloa, kaikki rusthollia (yksi näistä on tämän miesmuistin aikana rakennettu Illonmaahan, toinen, Katara-niminen, on kanssa mainittava, niinkuin manttalistansa isoin koko pitäjässä, vaikkei se ole muuta, kun kahdenmanttalinen); *Komerola*, ennen 2 nyt 3 taloa, joista yksi on siirretty Illoon; *Ketola*, vanhuuttain 2 taloa, sitten yhtenä rusthollina, nyt 3:na osana; *Vehmaa*, jonka 4 entistä taloa nyt tavataan 3:na: *Varila* 4 taloa, joista yksi, Laatikka

nimeltä, oli satoja vuosia sitten jäänyt kylmille ja kadonnut perättömään, vasta tänedellisen vuosisadan loppupuolella perustettiin sen siaan uusi talo Illonmaahan; *Ojansuu*, viimeinen Rautaveden lakeudessa, nykyisin yhtenä sotavirkataloua, mutta entis-aikoina on siinä kumminkin joskus asunut kaksi talollista; *Marttila*, vanhuuttain juur Liekoveden rannassa, mutta nyt ovat jo kaikki 3 taloa siirretyt pois kylän entisiltä asemilta; *Roismala*, ennen 6 nyt 7 taloa, joista kaksi enää on vanhalla paikalla, toiset siirretyt edemmäksi rannasta; *Tyrväänkylä*, samannimisen kosken partaalla, ennen 7 nyt 8 taloa, vanhaan aikaan niin mainio, että tämän nimellä ruvettiin koko pitäjää kutsumaan, niinkuin vieläkin kutsutaan *) — jutellaanpa vielä, että kaupunkiakin oli muinen aivottu tähän perustaa; *Soinila*, 4 taloa Hiidenkankaalla, joka tällä paikalla on matalaa; *Näntölä*, 2 taloa, lounanpuolella Hiidenkangasta, mutta kuitenkin yhtä avaruutta Tyrväänkylän ja Soinilan kanssa. — Lopessa ovat: *Järvenpää*, 3 taloa; *Lummaja* eli Lummaa, muinen kutsuttu Lummajoeksi, 3 taloa; *Kaltila*, 2 taloa; *Vataja*, ennen 5 nyt 6 taloa; *Järviä* eli Isojärvi, ennen 7 nyt 8 taloa — nämät viisi kylää ovat Vankimusjärven ympärillä —; *Haarakylä* eli Torminkylä Harjastenojan varrella, ennen 5 nyt 8 taloa; siitä ylemmäksi, saman joen latvapuolella, *Uusikylä*, ennen 5 nyt 6 taloa; vieläkin ylempänä, Rudasjärven rannalla, *Kaltsila*, jossa ennen on ollut 8, mutta nyt vaan 7 taloa. — Rautaniemenmaa on tölliläisiltä asuttu; mutta siitä alaspäin, Sammanjoen varrella on *Sammaa* eli Sammaljoen kylä, 7-taloinen, kolme taloa tehty uudemmilla ajoilla virstan päähän kylän vanhoista asemista. — Illossa ei ole kylää vaikka on

*) Turhaa luuloa on Tyrvään pitäjän nimen tulleen "Tyrävedestä" [19]), joksi on nimitetty Rautaveden alasta puolta. Tämä nimi on kumminkin 100 vuotta ennen ollut kylällä, kun pitäjällä; mutta kylä, Tyrvää, ei ole Rautaveden tienoillakaan.

taloja 5, joista toiset kuuluvat edellämainittuihin Leiniälän, Komerolan ja Varilan kyliin, nimittäin yksi kuhunkin, toiset vastanähtävään Houhajärven kyläkuntaan, nimittäin kaksi. Tämän *Houhajärven* eli Houhalan taloja on 3 samannimisen järven lounaisella rannalla, 2 koillisella, joita kansan puheessa aina ja kirjoissakin välisti on pidetty eri kylänä, Hannulana, 1 uusimainen kappaleen matkan päässä Illoa kohden ja ne 2 Illossa, jotka kanssa ovat uusimaiset, kaikkiastansa 8. — Kahden puolen Tapiojärveä on *Tapialan* kylä, ennen 3 nyt 4 taloa; Pesurinojan varrella *Koivula*, 3 taloa.

Liitsolassa on 24 taloa, joista usea on erillänsä alkuperäisestä kylästä, kaksi varsin Illolaisten naapureina.

Tästä lujettelosta näkyy kyliä olevan kaikkiansa 67, joista 10 nyt on yksinäisinä taloina. Enin taloluku on Liitsolassa, sitä lähin Leikkuussa; mutta manttalissa voittaa Leikkuu, niinkuin jo edellä sanottu on. — Koko pitäjässä on $147\frac{13}{24}$ *nykyistä manttalia*, jota jakoo Kiikosten ja Kiikan kappeleille yhteen $55\frac{3}{4}$, Emäkirkon läänille $85\frac{7}{24}$, ja Liitsolan kyläkunnalle $6\frac{1}{2}$. Enimmäksi on *perintö-maata*, nimittäin $119\frac{2}{3}$ manttalia [3]); *Kruunun-maasta*, jota on vaan $27\frac{7}{8}$ manttalia, on $1\frac{5}{12}$ sota-virkataloina ja $2\frac{1}{2}$ pappein virkataloina. Tasan joka kylälle tulisi manttalia $2\frac{1}{5}$ ja ihmisiä 132; manttalille 60 henkeä. — Muutamissa kirkollisissa toimissa seurataan »vanhaa manttalia». Tätä oli viimeis vuosisadalla, koska manttalin vähennys tapahtui, $143\frac{5}{12}$ (joka vähennettiin $123\frac{1}{8}$:ksi); sitten on tullut uusista taloista $24\frac{5}{12}$, että nyt on *vähentämätöntä manttalia* $167\frac{5}{6}$.

Talot ovat jotensakin tasaisa, ettei ole monta isompaa kun 1, eikä paljo vähempiä kun $\frac{1}{4}$ manttalia. Kataran rusthollin (2 mantt.). Leiniälässä olemme jo nähneet isoimmaksi ja Viljetyn kruunun-talon ($\frac{1}{12}$ mantt.) Jylhänmaassa vähimmäksi koko pitäjässä; keskinkertaiset talot ovat $\frac{5}{12}$ manttalia. Taloja

on, jos laskemme yhteen mitkä jo ovat mainitut erinäisissä kylissä, 349, ja sama talo-luku näkyy vuoden 1852 henkikirjassakin; mutta talon-numeroa ei ole kun 302, josta on havaittava että, vaikka muutamissa taloissa nyt on kaksi numeroa eli vanhanaikaista taloa yhdessä viljeltävänä, kuitenkin on paljo enempi haljeltu entisiä taloja. — Jos taloin luku tasattaisiin kylille, niin tulisi toisille 5 toisille 6 (nimittäin 53:lle kylälle 5 ja 14:lle 6 taloa).

Rakennuksestansa ovat toiset talot vanhan toiset uuden tavan mukaisia, toiset puolittain kummankin. *Vanhaksi rakenus-tavaksi* kutsumme sen, joka oli nähtävä kaikissa talonpojan taloissa neljä-viisikymmentä vuotta sitten, ja jonka syy varmaan on ollut yhdellainen, kun kyläinkin entisen ahtauden, nimittäin vihollisten ja pahantekiäin pelko. Tähän kuuluu ahdas pihan-piiri ja niin umpinainen, ettei jalkasinkaan päästä sisälle muualta kun porteista, eikä niistäkään, kun ovat kiini ja sisäpuolelta salvassa; harvat akkunat talon ulkopuoleisissa seinissä, ja nekin enimmiten pieniä, isommat luukuilla hyvin varustettuja; pihan-piiri jajettuna kahtia aidalla, toinen puoli »miespihana» toinen »karja-pihana». Asuntohuoneella, »pirtillä», on kolme vähäistä akkunaa pihan puolelle ja yksi raitille päin, kaikilla pitkin seinää auki ja kiini lykättävät luukut eli laudat sisäpuolella, ja kahdella pihan-puoleisella lasitkin, myös auki ja kiini lykättävät luukun ja seinän välissä. Lämittimenä on raitinpuoleisessa ovi-loukossa neliskulmanen »muuri», jossa on 6 vaaksaa pitkä, 3 leveä ja korkea pesä (suu ovenpuoleisella sivulla) ajava liekan ja savun huokoihin eli »röörein» ja niitä pitkin ylös ja alas muurissa, siksi että se viimein pääsee ulos korsteinin kautta; muurin keskupaikalla on yksi taikka useampi holo kuivaus-paikkana. Tämän editse käy oviseinästä peräseinään hirsi, niin korkealta, ettei mies päätänsä lyö, kutsuttu »jakohirreksi», jolta taas käy sivuseinään oven päällitse kaksi

ortta, nimeltä »halko-orret», ja pitkin peräseinää puolen kyynärän levyinen parsi, nimeltä »parvi»; kaksi »päre-ortta» ulottuu parvelta halko-orsille pitkin sivuseinää. Raitin puoli pirttiä jakohirteen saakka sanotaan »lavanalustaksi», sillä muinen oli ollut lavo eli lava pirtissäkin, niinkuin vieläkin saunassa; samaten on parvenkin nimi vielä vanhasta tavasta, vaikka pirtin parvi on soukentunut yhdeksi parreksi; ei halko-orsillakaan enää kuivata halkoja, niinkuin muinen, vaan tavallisesti lautoja. Pirtin sisi-laitoksia ovat vielä kaksi pitkää »penkkiä», seinästä liikkumatonta, toinen kautta perän toinen pitkin pihanpuoleista sivua, ja niiden kulmalla parsi-pöytä pitkän tuolin kanssa. Yhtämittaisen katon alla on, suutasuin pirtin kanssa, leivinhuone eli »pakari», ja iso porstuva välillä, jolla on kaksi lautaovea päällistyksin taikka avara oven läpi vaan. Muut miespihan huoneet ovat: »kamari» taikka kaksikin, joilla on lasiakkunoita pihan puolelle, toiset isompia toiset vähempiä; »kellari, jossa kaljaa ja juuri-kasvuja säilytetään, maan päällä, niinkuin toisetkin huoneet; »kota» eli keitinhuone; »sauna» eli kylpöhuone; »puodit» viisin-seinin, taikka kahdetkin, paikoin »luhdit» päällä. Karja-pihan vierillä talli latonensa, viisiseinäinen, lisäksi »navetoita» latoja ja läätti, rinnatusten, pienet kujat väleillä, kunkin ovi pihalle *). Ulkona talosta ja kyläskäkin ovat aitat, monen talon yhdellä mäjellä. — Niinkuin tämmöiset vanhanaikaiset talot ovat hyviä vihollisten päällekarkauksia vastaan, niinmyös varkaitten ja muitten luvattomain vierasten estämiseksi, niin on uusi rakennus-muoto mukavampi ja soveliaampi kotoelämälle, ja tulipalon tapauksessa parempi; sentähdempä talot pyrkivät uudenaikaisiksi. Kun niitä siirrel-

*) Ei vanhaan aikaan ollut kahdella huoneella yhteistä seinää, paitsi tallilla latonsa kanssa ja puodeilla luhtinensa, koska ne olivat parittain; näitä kutsuttiin "viisi-seinäisiksi". Enimmästi rakennettiin huone huoneen kylkeen niin liki, ettei kaikin paikoin kissakaan välitse päässyt.

lään vanhoilta asemilta, käy uudistaminen varsin hyvin, ja jääneetkin saavat sen kautta isomman tilan. *Uudenaikaisen rakennus-tavan* mukaan on avara pihan-piiri, huonerrivit erillänsä toisista, että päästään pihaan kumminkin joka kulmalta, vanhanaikaisten korkeitten ja raskasten lauta-porttein verosta matalat kahtaalle avattavat veräjät; pirtin suulla vierasten tupa, porstuva vähäinen, sillä sen perä on tehty kamariksi, johon ovi käy porstuvasta — näissä kolmessa huoneessa ovat yhdenkokoiset isot lasi-akkunat, yhdenkertaiset vaan eikä avattavat, pirtissä kaksi pihan puolella ja yksi lavanalustalla —; porstuvan ovet kahtaalle avattavat. Pirtin muuri ei ole loukossa, vaan keskellä oviseinää, pesänsuu perälle päin; parvi ja päre-orret paikoin halko-orretkin ja jako-hirsi ovat poissa. Karja-pihan tykönä on avara talli, lato päällä, johon siltaa pitkin saadaan mennä juhdallakin kuormanensa; navettoin ja latoin välillä vajat ja ovet niihin kumpaisistakin. Sauna ja kota ovat erillänsä toisista huoneista. Muutamissa taloissa on karjapiha eri piirinä, ja useassa miespihan sivulla »pykinki», jossa on paljaita saleja ja kamareita, rakennettu vaan talon uljaudeksi, koskei siinä asuta, eikä siitä nävy mitään hyötyä olevan. Taloin vierillä nähdään ratas-huoneita, halko-vajoja eli »liitereitä» j. m. s. miten tila myöden antaa. Muuta sanottavaa eroitusta ei ole uudella ja vanhalla rakennusmuodolla.

Kivi-huoneita ei ole useampaa kun kaksi navettoa, toinen Jaamalassa, toinen Vännillä; savesta on tehty navetto ja aitta eli makasiini Kauniston rusthollissa Illonmaassa. Ei maakellareitakaan ole kun harvassa talossa, vaikka niitä kyllä tarvittaisiin ja paikkoja olisi soveliaita. Vanhoina aikoina kaiveltiin »naurisknoppia» huhtiin, joista ei saatu viljaa kotio ennen talvea (näiden kuoppain sioja tuntuu vieläkin metsissä), ja räätikkäitä säilytettiin »pulmuissa»; mutta nykyisinä aikoina kootaan juurikasvut edellä päin mainituihin lämmitettäviin kellari-huoneisiin, joissa

päällimmäiset tahtovat sitkistyä ja alimmaiset usein paleltuvat. — Tuohi-kattoja on enimmästi; eikä kotohuoneissa kumminkaan ole olkikattoja, niinkuin Turunmaalla, vaikka tuohen puutos nyt rupee pakottamaan riihille ja muillekkin kauka-huoneille niitä. Niittu ladot ovat laudoilla katettuja, ja yksi »pykinki» vasta päreillä. — Aivan harva talonpoikainen isäntä on maalauttanut talonsa.

Herrasmiesten rakentamat talot ovat aina olleet erimuotoisia ja niitä on kutsuttu, kumminkin isompia, »kartanoiksi». Nykyisinä aikoina ovat entiset kartanot joutuneet talonpoikaisille, ettei enää ole herrain hallussa useampaa isoa taloa, kun Raukko, Ruosila ja Vänni, eikä vähäistäkään muuta kun Hykkö ja yksi Ketolan osa (pappein virkataloja puhumata).

Töllit ovat rakenetut samaan mukaan kun talotkin, ettei kelpo tölliä taideta eroittaa semmoisesta talosta, jossa ei ole »pykinkiä» eikä isoja »tupia» (on töllissäkin yksi, parhaissa kaksikin kamaria) keskinkertaisissa taas näkyy vaan se eroitus, että huoneita on vähempi ja nekin vähäisempiä, kun taloissa. Huonoissa ja aivan uusissa tölleissä ei ole kaikkia tarpeellisia huoneita, vaan on yhdellä kopilla kaksikin virkaa, esimerkiksi pirtti ja sauna ovat yhtenä, taikka sauna ja riihi; leivinhuoneen verosta on paljaalla mäjellä uuni, katettu laudoilla, ja kotana ympyriäinen suoja pystytetyistä riuvuista. Tölliläisiä eli töllinisäntiä lujettiin [2]), v. 1850, Tyrvään kirkkoherran-läänissä 604; mutta kun otetaan lukuun Liitsolan töllitkin ja ne, joita lesket pitävät lastensa kanssa, saadaan töllejä koko pitäjässä lähitteille 700.

Mökkejä, joissa asuu itsellisiä trenginvaimoja j. m. s. on kyläin ja maanteitten vierissä noin kolme sataa arviolta; toisilla yksi huone vaan, toisilla pari kolme, ja niiden seinuksilla perunamaata hiukka. Samaten on käsityöläisten ja virkamiesten asuntoja, joita ei seuraa mitään tiluksia paitsi huoneitten

asemat, mutta nämät ovat paremmiksi rakennettuja, useat hyvinkin uljaiksi. — *Savuja* lujettiin menneen vuotisessa henkikirjoituksessa 1493. [3])

Tiet ja kulkukeinot.

Valtatietä, jota posti Turusta Tampereelle kulkee, on Tyrvään sisällä 2 penikulmaa ja 1 virsta. Tämä on tarpeettoman mutkainen, kuin muutkin vanhat tiet, jotka ensin ovat olleet jalka-polkuja kylästä kylään. Valtatien varrella ovat vanhuuttain kylät: Kilpijoki, Teukkula, Mielaanniemi, Hoipola, Soinila, Pappila ja Ruoksamo; sitten on siirrelty myös Tyrväänkylän, Roismalan, Marttilan, Kallialan ja Vihattulan taloja sen vierille. — *Vaunutie* eriää isosta Valtatiestä Teukkulassa, menee kohta Satakunnanjoen ylitse köysi-lauttalla, jota Teukkulan-lauttaksi kutsutaan, kulkee sitten ison-veden pohjaista puolta Tormilan, Meskalan, Kiikan, Kikkerlän, Ruotsilan, Ritalan, Vinkkilän ja Nuupalan kautta, ja yhdistyy taas Valtatiehen noin 100 syltää pohjanpuolella Vammaskoskea. *Kiikostentie*, eriävä Vaunutiestä Kiikan kylässä, viepi luoteesen päin Kiikanojan, Hykkerlän, Vakkalan, Leikkuun ja Kiimäjärven kyläin, niinmyös Jaaran ja Jylhän maitten kautta pitäjän läntiseen kulmaan, ja siitä edemmäksi Mouhijärveen, Ulvilaan ja Poriin. Tämä tie on vielä enimmäksi osaksi jakamatonta, ja niin muodoin huonoa kuljettaa. *Narvantie* lähtee Valtatiestä itäänpäin, runsasta virtaa etelämmältä Vammaskoskea, menee Vehmaan, Ketolan, Leiniälän, Laukulan ja Haarakylän ohitse Vesilahteen, jossa muinen mainiot »Narvan» markkinat olivat, ja yhdistyy viimein Hämeenlinnaan vieväin isompain teitten kanssa. Tyrvään sisällä on tätä 1¼ penikulmaa. *Karkuntie* eriää Narvantiestä Haarakylässä, vieden Vankimusjärven partaallisiin kyliin ja edemmäksi Karkun pitäjään, jonka kyliin se sitten vähitellen loppuu. *Sammaantie*, soukempi edellisiä, lähtee

Valtatiestä Hiidenkankaalla, kulkee tätä harjua pitkin itään eli kaakkoon päin 1½ penikulmaa, sitten poikkee siltä alas Sammaan kylään, johon loppuu; mutta harjua pitkin jatkaantuu vielä edespäinkin huonoläntäinen ratastie, jota päästään Rautaniemen maahan ja edemmäksikin. — Sitten on vielä pitäjässä muutamia kylä- ja mylly-teitä joilla syyni pidetään; mutta Illon ja Kämmäkän puoleen ei ole muita, kun jalkaisin ja ratsastaen kuljettavia polkuja. Ainoastansa Valtatie ja Narvantie pidetään jokapaikasta avettuina talvis-aikana.

Siltoja lujetaan 57, toiset isompia toiset vähempiä, ja yksi maan kuuluisa, nimittäin Vammaskosken-silta, jota pitkin Valtatie käy ison veden ylitse. Tämä on 324 kyynärää pitkä, rakennettu 12:n patsas-rivin päälle, jokainen rivi varustettu raudotetuilla pönkillä, joihin hirmuiset Rautavedestä laskeentuvaiset jäät särkyvät. Kaksi kihlakuntaa, nimittäin Yli-satakunnan ylinen ja keskinen, on velvoitettu pitämään tämä voimassa [1]. — Rautajoen rusthollista valtatielle mennessä ajetaan saman nimisen joen ylitse kivistä holvattua siltaa pitkin, kaikki muut sillat ovat puusta. — Äsken mainitttu Teukkulanlautta on ainoa sitä laia. Se oli useoita vuosia kautta joen ulottuvana lautta-siltana, eli niinkutsuttuna »jono-lauttana;» mutta kun kevä-jäät sen särkivät, ruvettiin vasta pitämään köydellä vedettävää lauttaa, niinkuin entis-aikoinakin oli pidetty.

Keskievaria on kaksi, toinen valtatiellä, nykyisin pidettävä Tyrväänkylän Paavilta, jossa seisoo 3 hollihevosta, toinen Narvantiellä, Haarakylässä, josta kyläkunta vaan kyyditsee, saaden toisilta pitäjäläisiltä avuksi 10 kopeekkaa talosta. Haarakylästä on lähimmäiseen Vesilahden keskievariin, Kuralaan, virstaa vailla 3 penikulmaa, jommoista taivalta harvat herrat ovat muualla ajaneet.

Talvitiet viitotetaan joka-vuosi Rauta- ja Lieko-vetten seljillä, niinmyös metsä-järvillä ja avaroilla niituillakin.

Vesillä kuljetaan *venein* ja *ruuhin*. Veneet eli »paatit» ovat suikeita nenästä ja perästä, ja kaikin tavoin keveä-soutuisiksi tehtyjä (samallaisia kun Tampereen paikoillakin), joiden muotoisia Turun maalla sanotaan »kuiruiksi.» Kirkko-paateilla, jotka ovat isoja, 7:n, 8:n ja useammankin hankaisia, kuljetaan aika vauhtia, ja niiden kilvoitteleva pyrkiminen valkamoillensa on kauniilla suvi-ilmalla ihastuttava katseltaa, kun ovat täynnä kirjavaa kirkkoväkeä, joka soutaessa keinuu edes ja takaisin järjellisesti, niinkuin airotkin kaikki kastuvat yhtähaavaa, kaikki nousevat kuin yksi. Näillä käydään emä-kirkkoa Rautaveden ylitse, johon Liekovedestä tulee kanssa muutamia, soutaen Vammaskosken ylös ja alas, ja Houhajärvellä pitävät metsämaalaiset kirkkopaatteja. Kiikan-kappelin kirkkoa kohden kuljettiin näihin asti isoilla veneillä Kiimajärvi päästä päähän, mutta nyt ei näitä enää tarvita, kun luoteinen pää pitäjästä tuli menneenä vuonna eri kirkkokunnaksi, Kiikosten kappeliksi, jolla on itsellä kirkko ja pappi. — Vähäisimmät veneet ovat kahden-hankaisia. Ruuhiin, jotka ovat kolotuita kahdesta taikka kolmesta hirrestä tasa-pääksyisiksi, ei soviteta ollenkaan airoja, vaan niitä kuljetetaan melalla kalastellessa; mutta tässäkin toimessa käytetään tähän aikaan enimmästi vähäisiä veneitä ja ruuhet häviävät häviämistänsä. — Parina suvena katseltiin *Purje-proomiakin* Rautavedellä ja kutsuttiin »laivaksi;» se kuljetti lautoja Tampereen puolesta Vammaskosken niskalle.

Ajokaluina ovat reet ja rattaat, varallisimmilla kääsytkin, jotka ovat leveät eli »kahden-istuttavat» (yhden-istuttavia eli »jontturi-kääsyjä» ei ole monia), harvoin nähdään ratsas-satula. Kirkko-reet ovat kanssa kahden-istuttavia ja lyhykäisiä; matkoissa on käyty pitkillä laitioilla, joiden siaan muutama nykyisinä aikoina on laittanut hila-reen, semmoisen kun Pohjalaisillakin on nähtävä. Talvi-aisoja on sekä suoria,

jotka vaativat pitkät ruomat ja vempeleen eli »luokan,» että vääriä, jotka kiinnitetään lyhykäisiin ruomiin taikka siloihin. — Rattailla oli näihin asti matalat lauta-korit, joiden siaan nyt on jo melkein jokainen laittanut »häkit,» samanmuotoiset kun Turukulaistenkin. Harvalla miehellä ovat ratas-silat, joita täällä kutsutaan »krana-kaluiksi;» niiden verosta käyvät pitkä-ruomaiset ränget, »selkä-vyö» (kannattava aisoja) ja sen alla iso puu-satula, joka vanhaan aikaan oli yhtä pitkä kun hevosen selkäkin, mutta nykyisin lyhentynyt jo puolen kyynärän mittaiseksi.

Juhtina ovat hevoset. — Härjillä ajaminen pidetään häpeällisenä, ja sentähden harvoin kukaan muu, kun juur joku köyhä mies, hevosen puutteessa, ottaa härän eteensä; eikä siis härkiä olekkaan pitäjässä paljoa.

Elatuskeinot.

Pellonviljelys, paras elatuskeino, ei ole juur parhaalla, muttei peräti huonollakaan kannalla. Uudesta tehdään peltoa kuokkien käsivoimilla, jos maa on mättäistä ja kantoista, taikka ajaen »viuhkalla» ja »vältillä,» jos se on sileää kenttää. Viuhka ensin leikkelee kedon vaaksaaparia leiveisiin palstoihin, jotka vältillä sitten käännellään väärin puolin. Ojat sekä uudet että vanhat luodaan kaikki lapiolla; oja-auraa ei ole ainoatakaan. Sarat ovat noin 4:n syllän lävyisiä; sala-ojista ei tiedetä vielä mitään. — Peltoa on mitattu 6302 tynnyrinalaa *), mutta mittauksen jälkeen on tehty lisää, että nyt on kumminkin 6500 tynnyrinalaa, jos ei enempää, ja manttalille tulisi 44 *), tasan

*) Tynnyrinalalla ymmärretään 14,000 neljäkäs-kyynärän avaruus. Tälle kutsutulle "maamittarin"- eli "kuja tynnyrinalalle" kylvävät Tyrvääläiset ohria tynnyrin verran, kauroja vähä runsaamminkin, mutta rukiita vähemmän, senjälkeen kun kunkin pellon luonto vaatii ja kukin kylväjä soveliaaksi katsoo. [27])

jajettaen. »Vainioiksi» kutsutaan vanhimpia ja avarampia peltoja, jotka tavallisesti ovat parasta maata ja lähellä viljeliän asuntoa, »moisioiksi» kaukaisia, huonompia ja vähäisempiä.

Vainiomaat viljellään seuraavalla tavalla kahdessa, ja osaksi nejässä, javossa. Se joka menneenä vuonna kasvoi viljan, on tänä vuonna kesantona, paitsi yhtä osaa, joka aidataan erinänsä »papu-maaksi.» Kesanto-maa kynnetään ensi kerta Toukokuun lopulla taikka Kesäkuun alvussa, yksinäisillä taikka pari-hevosilla, pellon kovuutta myöden; aurassa on vannas, ruodin ja käännettävä siipi, joka kaataa multa-kamaran yhdelle puolelle. Tätä kutsutaan »kesän kyntämiseksi» eli »nostamiseksi.» Kohta luodaan ojat, ja niin pijan kun turpeet ja savi-kakkarat pellolla ovat kuivuneet, pienennetään ne jyrällä eli »ungalla,» jonka pölkyssä ovat puiset hampaat taikka piikit; harvalla isännällä on rautapiikkinen jyrä. Tämän jälkeen ladataan pelto ja vedetään päälle sontaa, jota ei kuitenkaan koko kesanto-maalle ulotu. Sitten »kerrataan» eli kynnetään toistamiseen viistoon; kertaus-aurassa ovat vannaan kanssa »hajottimet,» jotka ajavat mullan kummallekkin puolen. Vähää ennen kylvön-aikaa, joka alkaa Elokuun 14:stä päivästä ja kestää 26:teen, taikka edemmäksikin (koska sateet osaantuvat tulla häiritsemään), ladataan taas ja sitten kylvetään; paikka paikoin, missä pelto on ruohottuvaista, kynnetään vielä kolmanteen kertaan ja ladataan ennen kylvämistä. Tämä syys-kylvö tehdään melkein kaikki rukiilla, joita pannaan keskinkertaisesti noin 24 kappaa tynnyrinalalle; nisuja viljellään peräti vähä. Siemenen sekoittaminen eli »siementäminen» tapahtuu osaksi auralla osaksi äkeellä, sillä vuosittain kasvaa auralla siemennetty paremman laihon, vuosittain taas äkeen jälki. Sanotaan »sahrakin» olevan jollakulla Tyrvääläisellä sekoittimena. Viimeksi lapioitaan multa ojista ja pyörtänöiltä, ja isompia kakkoita kakkaroita nuijitaan rikki, jonka jälkeen ei ole tällä

peliolla tekemistä ennen tulevaista elonaikaa. — »Papu-maahan» kylvetään enimmäksi herneitä Toukokuun puolivälin esillä, vähä pellavia mainitun kuun lopulla ja nauriitakin Kesäkuun loppupuolella. Kevä-touvoille ei valmisteta peltoa niin monin töin kun rukiille, vaan se ainoastansa kynnetään edellisenä syksynä — laiskan pelto vasta keväällä, vaikka laiskakin tietää sanantavan: »paree syksynen sian tuhrima, kun keväinen miehen kyntämä» — ladataan kylvön edellä, äjestetään kylvettyä, sitten ladataan ja katetaan sonnalla. Äkeen piikiit ovat enimmiten puusta; rauta-piikkisellä äkeellä, missä semmoinen on laitettuna, ruokotaan turpeista maata jo ennenkin kylvöä. Syksyllä koska herne-laiho on tuleentunut, leikattu, kuivattu pitkässä »routossa» ja siitä viety riiheen, niinmyös pellavat revityt eli »vedetyt,» nauriit »luodut» ja korjatut pois, kynnetään maa tulevan vuotiselle ohralle. Ohria kylvetään Toukokuun 18:n ja 28:n päiväin välillä, ja maa ladataan, äjestetään ja katetaan samoin tavoin kun »papu-maakin;» ohdakkeita noukitaan sitten orasten seasta. — Kahden vuoden perästä, kun vainio taas on kesantona, ei oteta samaa paikkaa papumaaksi kun tänä vuona, vaan joku toinen paikka kerostansa.

Moisiomaissa kasvatetaan enimmästi kauraa, vähemmän ohraa, sekulia ja rujista, välisti herneitäkin, huolimata mistään järjestyksestä. Pellon valmistus sekä syys- että kevä-kylvölle käy niinkuin vainiossakin. Kauramaat kynnetään, ladataan ja äjestetään, samaten kun herne- ja ohra-maatkin; kylvetään Toukokuun 11:n 19 päiväin aikaan.

Laihot *leikataan* kaikki sirpillä kourauksiin, joita pannaan kaksi sitomaan; sitomista tehdään »pystöjä» (vähäisiä), jos laiho on vihelämäistä taikka märkää, mutta »kaveita» (isoja), jos se on hyvin tuleentunutta ja kuivaa; näistä vedetään riiheen sitämyöden kun ehditään tappaa eli puida.

Kasvutarhoja holhoilevat herrasväjet, toiset enemmällä

toiset vähemmällä huolella; monikasvuisin on pitäjän Nimismiehellä Vännin Rustholllissa, niinkuin jo edelläpäin on puhuttu (siv. 39). Talonpoikaiset eivät luule puitten ja pensasten kasvatuksen maksavan vaivaa, eivätkä tarvitsevansa kasvutarhan herkkuja. Tämän syyn tähden saavat kasvutarhat ränstyä ränstymistänsä niistä taloista, jotka hiljakkoin ovat tulleet herrasväjen hallusta talonpoikaisille. Kuitenkin on jo muutama viimeksi mainituistakin istuttanut seinuksellensa jonkun piilipuun, tikkelperin taikka viinamarja-pensaan, ompa juur joku harva omenapuunkin laittanut, joita ei sentään suurin holhota; piparuuttia, sipulia, saksankatajaa, valmuja ja muitakin vähin vaivoin saatavia kukkia nähdään usean asunnon (huonon mökinkin) akkunan alla.

Mutta kaikkein taloin ja melkein kaikkein asuntoin tykönä on erinäisia aitauksia, nimeltä *kaalimaat*, jotka höystetään lihavammiksi muita peltoja ja pidetään perunalla, räätikkäällä, hampulla m. m., niinmyös *tupakkimaa*, joka kaiketi useimmasti nähdään naveton takana, koska on ruvettu kutsumaan maantupakeita »naveton-takusiksi,» vertaellessa ulkomaan lehtiin ja kartuusiin. Enin perunoita istutetaan Toukokuun lopussa ja Kesäkuun alvussa kyynärää leveisiin tehtaisiin, joiden välillä vavot luodaan vasta perunain taimiessa, multa heitellään taimein ympärillä — tätä kutsutaan perunain »multimiseksi.» Rikka-ruohot ja ohdakkeet perkaillaan peruna-maasta kerta taikka kahdesti suven mittaan, syksyllä leikataan varret hallalta, ja sitten myöhemmin kaivetaan juuret, koska sovelias sää ja aika on. Hampun siemenet kylvetään Kesäkuun puoliteissä. — Jo Huhtikuussa laitetaan keskelle karja-pihaa pikkunen aitaus — »lanttumaa» — johon pannaan hevos-sontaa alle, multaa päälle, ja kylvetään räätikkään ja tupakin siemeniä taimille kasvamaan; nämät otetaan sitten Kesäkuussa ja istutetaan leveämäisiin tehtaisiin, kastellaan ensimmältä, jos

kuivuus estää virkoomista, ja holhotaan pitkin suvea perkaamisella. Tupakeista pitää monin ottein latvoja katkottaman ja kukat noukittamaan, josta lehdet saavat lemmakkaamman kasvun; ainoastansa pari vartta saa kasvaa ja kukoistaa tarpeeksensa, ja tuleennuttaa siemeniä tulevaksi vuodeksi. »Istukkeiksi» kutsutaan siemeniä kasvamaan pannut nauriit ja räätikkäät, joilla omat tarpeet hankitaan.

Humalisto on melkein joka talossa ja muutamissa töllcissäkin, mutta vähä saadaan humalia päälle pitäjän oman tarpeen.

Huhdanviljelys, pellonviljelyksen emä, oli muinen suuressa mitassa, koska metsää oli liijaksi; nyt se vähenee vähenemistänsä. Lähellä kotoa ei malta enää moni metsäänsä huhdaksi hakata, kun tarvitsee sen kyllä muihinkin tarpeisiin, mutta kaukaisiin metsämaihin tehdään vuosittain vieläkin useoita huhtia. Näitä on uudempina aikoina ruvettu »kaskiksi» kutsumaan, ja näiksi käytetään hakometsää, joka kaadetaan vuotta kahta ennen polttamista; poltetaan kesä-kuuman aikana ja kylvetään kohta, kumminkin jo Heinäkuussa nauris-siemeniä ja juureisia, jotka sekoitetaan tuhkaan »haralla.» Nauriit kasvavat ensi syksyksi, ja noukitaan pois orasten joukosta; rukiit tuleentuvat tulevana vuonna samaan aikaan kun pelloissakin. Sitten ei enää polteta toistamiseen, vaan jätetään »ahoksi,» uudesta metsittymään, taikka ruvetaan niittuna pitämään, taikka kuokitaan pelloksi. Ne, jotka töllejä tekevät synky-metsään, raivaavat sitä tavallisesti huhdilla, kumminkin ensi vuosina, saadaksensa niitun ja pellon siaa.

Suonviljelys on nykyisen mies-polven työ, eikä ole vielä toivottavaan valtaan ehtinyt. Ojittaminen ja kuokkiminen käy kelvollisesti, mutta polttamisen toimi on kehno: toisin paikoin palaa suo lijan vähä, toisin taas hoki paljo, josta on ilmaantunut hedelmättömiä syviä kuoppia. Mutta vähitellen kaiketi

tässäkin elatuskeinossa tullaan taitaviksi, koska työ tekiänsä neuvoo. Soissa kasvatetaan rujista ja kauraa, jotka tavallisesti kasvavat hyvät laihot ja runsaan tulon, koska vaan kesähalla ei osaannu panemaan.

Vuonna 1852 kaivettiin Kruunun kustannuksella Ruoholansuon ja Varessuon laskuja, johon työhön lahoitettiin 300 ruplaa ja 100 tynnyriä rukiita pitäjässä tulleen leivän-puutoksen tähden; muulloisin on vaan tilain omistajain erinäisillä varoilla soita kuivattu, ja muutama isäntä on ahkeruudestansa saanut kunniamerkin Suomen Huoneenhallitus-seuralta.

Viljantulo. Tähän asti olemme nähneet työtä ja vaivaa, nyt katsokaamme palkintoa, viljan saalista. Seuraava taulu osottaa 6 vilja-laia, miten paljo kutakin on erinäisinä vuosina kylvetty ja mitä saatu kylvöistä. Vuotten 1802—1812 luvut, jotka ovat saadut kirkkoherran-arkistosta, osottavat kylvö- ja tulo-määrää ainoastansa Tyrvään kirkkoherran läänissä, jättäen Liitsolan pois, joka väjestöä katsoen on $\frac{6}{100}$ pitäjästä; satonumerot sopivat kuitenkin koko pitäjälle. Mutta vuotten 1842—1852 luvut ovat Nimismieheltä ja tarkoittavat kaikki koko pitäjää, vaikka, niinkuin jokainen ymmärtänee, ainoastansa totuuden lähelle, sillä ei kukaan ole mies pitäjän viljaa kapottain mittaamaan.

Vuonna.	Kylvö (tynnyrittäin).						Tulo (tynnyrittäin).						Sato (eli kuinka monta jyvää tuli jyv., kappaa kap:a j. n. e.)					
	Rukiita.	Nisuja.	Ohria.	Kauroja.	Herneitä.	Perunoita.	Rukiita.	Nisuja.	Ohria.	Kauroja.	Herneitä.	Perunoita.	Rukiita.	Nisuja.	Ohria.	Kauroja.	Herneitä.	Perunoita.
1802	1160	3	383	128	191	120	6960	30	2328	334	955	437	6	10	6	3	5	$3\frac{2}{3}$
1803	1180	3	400	133	194	144	9440	30	2100	532	1164	1008	8	10	6	4	6	7
1804	1180	3	400	133	194	160	8260	33	2000	798	1552	960	7	11	5	6	8	6
1805	1186	5	402	133	194	161	8302	45	2010	931	776	644	7	9	5	7	4	4
1806	1195	5	403	138	194	163	5205	35	2420	830	718	978	$4\frac{1}{3}$	7	6	6	$3\frac{3}{4}$	6
1807	1196	5	404	140	170	164	5980	20	2425	704	340	656	5	4	6	5	2	4
1808	1196	5	404	140	190	161	8372	25	1618	702	768	656	7	5	4	5	4	4
1809	1200	6	407	145	190	163	9600	30	1634	589	950	672	8	5	4	4	5	4
1810	1203	7	410	148	188	176	6015	21	1646	600	376	352	5	3	4	4	2	2
1811	1207	8	411	145	188	182	3621	32	1648	584	940	1092	3	4	4	4	5	6
1812	1210	10	414	156	193	180	3630	26	1396	638	0	970	3	$2\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{3}$	$4\frac{1}{3}$	0	$5\frac{1}{3}$
....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....
1842	1567	8	777	517	—	786	10185	31	3106	2584	—	4718	$6\frac{1}{2}$	4	4	5	—	6
1843	1728	—	860	650	—	—	8800	—	2940	5040	—	4718	5	—	4	$8\frac{1}{2}$	—	—
1844													5	—	3	7	—	—
1845	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	5	—
1846	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	5	5	$5\frac{1}{2}$	—
1847	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	2	4	$1\frac{1}{2}$	—
1848													3	$4\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	—
1849	2136	11	948	1430	167	—	6408	49	5468	8580	688	—	3	4	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	0	0
1850													3	5	7	$7\frac{1}{2}$	7	1
1851	2257	10	1016	1618	153	764	6771	30	3048	4854	612	1528	3	3	3	3	4	2
1852	2568	12	1121	1730	150	520	12840	96	4484	6920	900	2600	5	8	4	4	6	5
											Keskinkertainen sato:		5	$5\frac{3}{4}$	$4\frac{1}{2}$	5	$4\frac{1}{6}$	$4\frac{1}{8}$

Tämä taulu näyttää rukiin viljelystä aina pidetyksi parhaana kaikista, sen kylvön enentyneen enentymistänsä ja ehtineen 50:nä vuotena enemmäksi kahta vertaa; lisää on tullut keskinkertaisesti vuodessa melkein $26\frac{2}{3}$ tynnyriä. Vuosina 1802—1812 oli rujista enemmän kylvyssä, kun toisia viljoja yhteen; viimeisemmillä vuosilla ei ole enää ollut enempää, muttei paljoa vähempääkään — vuonna 1852 vastasi rujis yksinänsä kaikia toisia, kuin 5 vastaa 7:mää. Sadon näjemme olleen, 4—5:kymmentä vuotta sitten, runsaammaan kun nykyisinä aikoina; vuosien 1802—1812 keskinkertainen rukiin sato oli $5\frac{3}{4}$ jyvää, mutta vuosien 1842—1852 ainoastansa $4\frac{1}{3}$. Tähän on syy viljelyksen leviäminen metsä-maihin, jotka ovat arkoja hallalle. Pelloista »pitäjän aukeella» saadaan tavallisesti 7:s ja 8:s, välisti 10:skin jyvä rukiita, ja sama laita on tieten ollut näiden ihmisten ajan, koskei viljelyksen muoto ole suurin parantunut eikä huonontunutkaan; mutta uudet viljelysmaat, joita vuosivuodelta on lisääntynyt hallaisiin paikkakuntiin (semmoisia ovat erinomattain Hongiston, Kämmäkän ja Rautaniemen maat), alentavat pitäjän yhteisen sato-luvun niin alas, kun olemme nähneet. Vähän on vaikuttanut sadon vähennystä huhtainkin väheneminen, joissa juureis-rukiit antavat tavallisesti 10, välisti 20 ja 30:kin jyvää, sillä näitä kylvetään hyvin harvaan ja jokaisesta siemen-jyvästä lähtee koko tupsas olkia. Muutamat luulevat pitäjän tulleen hallakkaammaksi, kun se muinen oli, mutta tämän luulon näkyy olevan turhan.

Nisun osottaa taulu sadokkaimmaksi viljaksi, mutta sitä kylvettävän peräti vähän; tämä kävisi ihmeeksi, jos emme muistaisi nisua kasvatettavan vaan parhaassa pellossa, jossa rukiista saadaan vieläkin parempi tulo. — Ohra-kylvön näkyy, enentyessänsä katkeemata, ehtineen $2\frac{3}{4}$ vertaiseksi 50:nä vuotena, ja pysyneen kauvan lähinnä rukiin-kylvöä, vasta muutama vuosi sitten jääneen kaurasta jälkeen. — Kaura-kylvö on

nyt 12¾ sitä, kun oli 50 vuotta takaperin; ensimmältä eneni vaan vähitellen ja vähenikin yhtenä vuonna, mutta sitten rupesi paisumaan erinomaisesti. Vuotten 1806—1812 kirjoituksissa mainitaan »sekuliakin» (ohraa ja kauraa sekaisin), jonka sato on runsaampi, kun ohran ja kauran. Tälle en ole ottanut erinäistä palstaa, vaan jakanut sekä kylvöt että tulot ohrain ja kaurain lisäksi, niinkuin jälkeisempinäkin vuosina sekulit ovat lujetut tasan ohriksi ja kauroiksi. — Herneitten kylvö-määrä on ollut epätasainen ja vähentynyt näinä kymmen-vuosina; vielä epätasaisemmaksi näjemme niiden tulon ja sadon. Ne tuleentuvat muutamin vuosin paljoa varhemmin kun toisina: vuosittain ovat jo puoli-elokuussa valmiita, vuosittain taas leikataan vasta juur »Pertun-hallan» edellä ja puolilautikkaisina silloinkin, mutta koska halla ei uhkaa saavat valmistua kauvemmankin; välisti turmelee kesä-halla ne jo puti-puhtaaksi. Tämän luotettamattomuuden tähden on herneitten viljelys, joka ennen voitti kaurankin ja välisti palkitsee runsaastikkin peltomiehen ahkeruutta, nyt jäänyt niin vähäiseksi. — Perunain kasvatus oli enenemään päin vuoteen 1849, jona tuli se koko Suomessa tunnettu kova vihollinen, ruoste eli peruna-tauti, ja katkasi menestyksen. Menneenä vuonna (1852) ei enää havaittu tätä kolmivuotista rasittajaa, jonka Jumala edespäinkin poissa pitäköön!

Vielä sopii katsoa paljoko viljaa jakoisi jokaiselle manttalille ja jokaiselle ihmiselle, jos menneen vuotinen kylvö-määrä antaisi keskinkertaisen sadon.

	Rukiita.		Nisuja.		Ohria.		Kauroja.		Herneitä.		Perunoita.		Kaikkia yhteen.	
	T:nyriä.	kappaa.	T:nyriä.	kappaa.	T:nyriä.	kappaa.	T:nyriä.	kappaa.	T:nyriä.	kappaa.	T:nyriä.	kappaa.	T:nyriä.	kappaa.
Kylvöä manttalille	17	12	—	2½	7	18	11	22	1	—	3	16	41	10½
Tuloa manttalille	87	1	—	14	34	6	58	19	4	7	14	16	199	3
Tuloa ihmiselle	1	13	—	⅓	—	17	—	29	—	2	—	7	3	8¼

Nauriita, räätikkäitä, pellavia, hampuja j. m., joiden tuloja ei ole pantu muistoon, kasvatetaan vaan vähin verroin, eikä pitäjä ole sanottavan rikkaampi eikä köyhempi, jos ne paremmin taikka huonommin menestyvät.

Niitunviljelys on jäänyt siksensä. Uutta niittua tehdään vanhan-aikaisella perkaamisella: metsä hakataan kaskeksi, taikka kootaan »rytöläjiin,» jos se on harvempaa, parhaat puut eroitellaan ladon aineiksi, toisena vuonna poltetaan rydöt, pannaan aita ympärille ja rakennetaan ladot; tätä kannistoa sitten vaan niitetään ja haravoitaan vuosi-vuodelta, siksi että kannot viimein lahoovat, heitellään läjiin ja poltetaan. Toisella mukavammalla keinoin on viimeis vuosina ruvettu niittua saamaan, nimittäin järvein kuivaamisella. Edellä jo on sanottu Pohjalan- ja Korte-järvet olevan kuivissa; toisia on kuivaus-kesken, niinkuin Kiikos-ylinenjärvi, Vankimus-, Kuovas- ja Houhajärvet, niinmyös molemmat Hanhijärvet. Niitut pidetään aidattuina, heinä tehdään joka vuosi, joskus juur perkaellaan pois pensaita ja vesoja, märjimpiä paikkoja ojitetaan, jos vedellä on hyvä lasku; muuta niitun holhousta en tiedä. Syksyillä syötetään niitut kovin tyyni, ja muutamat keväälläkin, eikä siis ole ihme että heinän saalis on huonomainen. Niittuja oli maamittauksen tapahtuessa (katso siv. 12 ali-muistutus) 17,634 tynnyrinalaa,[4]) mutta nyt jo taidetaan lukea noin 18,200; heiniä arvataan tulevan keskimäärin 7000 aamia vuodessa, [1]) ja niinmuodoin saadaan ainoastansa 23 leiviskää tynnyrinalalta. Manttalille jakoisi niittua 123⅓ tynnyrinalaa ja heiniä keskinkertaisena vuotena 47½ aamia.

Heinikalut ovat: *vikahde*, väärävarsinen, kahtaalle niitettävä, *harava* ja *sapilaat*. Juhtaa ei ajeta koskaan niittutyöhön, vaan heinät kannetaan enimmästi rukoina (vähemmän selkä-takkoina) latoihin, joita on taajassa ja vähäisiä, niinkuin ladonalatkin, joilla niitun avaruus määrätään. Kotia vedetään

heiniä talvella, lähisimmiltä niituilta häkillä eli »krinnillä,» kaukaisilta köytetyissä kuormissa.

Kylvö-heinää on ainoastansa joku herrasmies koetellut.

Laidunten hyvyydestä pidetään vielä vähemmän huolta, kun niittuin. Elukkain suvi-käytäviksi ovat ahot ja metsäiset paikat kyläin lähitteillä aidatut, ja ne kutsutaan »hakoiksi;» kaukaiset metsät ovat aitaamattomina ja yhteisinä laitumina. Hakamaita perkaellaan välisti ruohon kasvun vuoksi. Paitsi näitä ovat pellot ennen ja jälkeen laihon aikaa, niinmyös niitut heinän tehtyä eläinten hallussa. Laidunten huonous havaitaan kyllä ja sitä valitetaankin, muttei sentään tahdota ruveta niiden parantamisen toimiin.

Eläinten-hoito. *Hevosia* varsoinensa, joita lujetaan [1]) noin 1490, parempia ja huonompia, elätetään talvi heinillä ja silpulla, jonka höystöksi sekoitetaan jauhoja, tavallisimmasti kauraisia, ruumenia taikka »plukkia» (viinan trankkia), mitä kunkin varat sallivat; keväästä hiljaisimpaan syksyyn saavat laitumia louhia öin-päivin. — *Nauta-karjaa* lujetaan noin 5380, jossa on 3535 lehmää, 45 härkää, 1800 sonnein, mullein ja vasikkain lukua.[1]) Näille syötetään talvella heiniä, olkia, lehtiä ja »sakkaa,» jota haudotaan peluista, ruumenista, perunanvarsista, nauriin- ja räätikkään-naateista, nokkosista ja muista roskuista; sakan höystöksi pannaan »plukkia» (missä sitä on), jos ei sitä, niin vähä jauhoja, suoloja taikkei mitään. Hevossonnallakin ruokitaan elukoita muutamin paikoin. Lehmiä kokee jokainen pitää niin monta, kun kituenkin saa talven yli, joka keino suittaa olla voitollinen niille, joilla hyvä laidun on; mutta laidunten huonouden tähden kärsii karja aivan monessa paikkaa suvella melkein yhtä paljo nälkää, kun talvellakin, ja niin ei suinkaan ole voittoa luontokappaleitten kiusamisesta. Elukat ajetaan joka ehtoo laitumelta pihaan, välisti parivirstaa matkaa; lehmät lypsetään kesän aikana maatappanoissa, aamulla

taas kohta nostua, eikä siis ole lypsynväliä yön puolella, kun eninänsäkin 6 hetkeä, koska päivän puoleinen väli on 18, sitävastaan on talvella lypsyn yö-väli pidempi päiväväliä, joka epä-tasaisuus tiedetäänkin pahaksi, muttei sitä vielä ole taidettu muuttaa. Navetot ovat pimeitä, permannottomia ja hinkalottomia, naudat saavat seiniin kylkettyinä syödä ja maata sontansa päällä, johon lisätään kuivitteeksi rehuja taikka hakoja; vasikat ovat vallallansa karsinassa. Koska sontaa on karttunut niin kooksi, että elukat ovat katon lähellä, vedetään sitä pois, ensin ohrapelloille, sitten muille mitä liikenee. Enin maito tehdään voiksi ja piimeksi, vähempi juustoiksi, jotka puserretaan neliskulmaisiksi, suolataan ja kuivataan. *) Eläinten ruttoa ei ole ollut moneen vuoteen. — *Lampaita* [1]) arvataan olevan kaikkiastansa 8740; jaaraa kutsutaan enimmiten »pässiksi,» uuhista »emälampaaksi» ja oinasta »salvuksi.» Niitä huudetaan: »piika, piika, piikani!» Lehdet, joita suvella taitetaan oksinensa vesurilla, sidotaan kerpoihin ja kuivataan ladoessa taikka routoissa, ovat lammasten jokapäiväisenä talviruokana; vähän saavat heiniäkin herkuksi ja männyn hakoa lisiksi. Lampaat pidetään helteisessä navetossa, jossa usein kuolevat vaivaisuuteensa, keritään neljä kertaa vuodessa (Laskiais-villa, Erkin-villa, Pertun-villa ja Kaijan-villa), ja parhaasta tulee naula villoja erästänsä. Lammasnavetto pysyy kuivana lehtein varvuilla, joita joka päivä lisääntyy; »varpu-

---

*) Tämmöiset ovat kutsuttavia *Satakunnan juustoiksi*, joiden sivulaia ovat Punkalaitumen isot ja kuuluisat juustot. Paitsi näitä tehdään Suomessa vielä usean laisia muitakin juustoja, jotka ovat eri muotoisia ja makuisia. *Turunmaan juustot* ovat äsken nimitettyin kaltaisia, mutta suolattomia, *Pohjanmaan juustot* ympyriäisiä ja paistettuja, *Herrain juustot*, joita tehdään muutamissa hoveissa, paksuja ja ympyriäisiä, *Uudenmaan juustot*, paksuläntäisiä ja pehmeitä, *Oolannin juustot*, paksuläntäisiä ja kuivatuita.

sonta» viedään navetosta ojetis pellava-maalle ja, mitä jää, muualle. Suvi-käytävänä on lampailla tavallisesti kesanto-pelto, jossa useinkin nälkää näkevät, sitten syksyllä viljain korjun jälkeen toisetkin pellot; ei heitä pestä koskaan. — *Vuohia* ei elätetä monia pitäjän aukeella, mutta metsäkylissä ja tölleissä on niitä runsaasti, että luku nousee 1125:teen.[1] Kaurista sanotaan »pukiksi» ja vuohta »kutuksi.» Yö-ruvaksensa talvella saavat vähän lehtiä, hakoa ja kallio-sammalia, päiviksi he pääsevät omin päinsä hakemaan ruokaansa puitten louhimisella, korsien noukkimisella j. n. e. Suvis-aikana tarvitsevat paimenen peräänsä, muutoin tekisivät kaiken mailman pahat. Vanhuuttain oli paimen joka kyläkunnalla, koska metsät olivat avarat ja laitumet joka paikassa yhteisinä, mutta nykyisin paimennetaan laumoja ainoastansa metsämaissa, joissa on aidattomia avaroita käytäviä, ja sinne viedään vuohet pitäjän aukeeltakin suveksi käymään. Vuohen maito tehdään kaikki juustoiksi, ja sonnan laita on sama kun lammastenkin. — *Sikoja*[1] on arvellen 1150, jotka talvella saavat ruokaa henkipiteeksensä, säilytetään yöt läätissä, johon oljen rehuja heitetään kuivitteeksi ja lämmitteeksi (sonta viedään läätistä kaalimaalle), suvella käyvät hakamaissa ruohoa ja marjoja syömässä taikka kuljeskelevat kujilla näljissänsä. Syksyllä pannaan »syötin-sijat» karsinaan ja ruokitaan kelpo lailla aitasta ja kellarista; teurastetaan Joulun esillä. Sikain ruokkiminen on emännän työ.

Jos nyt eläinten hoidon avaruutta nähdäksemme tasaamme mainitut lait manttaleille, niin jakoo jokaiselle noin 10 hevosta, 36 nautaa, 59 lammasta, 8 vuohta ja 8 sikaa. Tänedellisinä vuosina on hevosten, nautain ja lammasten luku ollut enenemään, mutta vuohten ja sikain vähenemään päin.

Muiden eläinten hoidosta ei ole suurin puhuttavaa. »*Koira* on talon kunnia,» sanotaan, ja niin se onkin parhaaissa ta-

loissa varkaitten vahtina; metsä-paikoissa pidetään paimenen apurina karjankoira, mutta metsä-koiraa ei ole ollut kun juur joskus nimeksi. *Kissa* on kanssa virassansa täällä, niinkuin munallakin, ja muutaman pirtin loukossa *kanikin*, jonka villoista kudotaan sormikkaita. *Kanoja* pari taikka useampikin ja kukko pidetään pirtin laattia sontimassa. *Hanhein*, *mehiläisten* ja *silkkimatoin* hoidon vähyys on jo edellä virkattu; viimeksi mainituita on Nimismies Herra P. V. Gallén elättänyt Sijanjuuren lehdillä, ja saanut niistä silkkilankaa, mutteivät ne ole kaikin vuosin menestyneet.

Tateen-valmistus. Niinkuin jo on mainittu, viedään navetoista ja läätistä niihin karttunut sonta suoraan pellolle semmoisena kun se on. Mutta tallista, joka on permannollinen, luodaan sonta joka päivä ulos akkunan kautta ja sekoitetaan hakoin kanssa »sekasonnaksi;» välisti ajetaan tämäkin sekoittamattomana pellolle. Kaiken hevos-kusen annetaan mennä haaskuun. Sekasontaa laitetaan karja-pihaan ja raiteille; sen aineiksi tuodaan ja pienennetään, enimmiten talvis-aikana, kuusen, katajan ja männyn hakoja, jotka sitten suvella mätänevät karjan yötellessä ja sontiessa päällä. Pirtistä korjatut päreen karret, lastut ja muut rikat heitellään sekasonnan lisiksi, ja muutama luo navetto-sontaakin sen höystöksi. Syksyllä, ennen jäätymistä, »nostetaan piha,» se on: sonta kootaan syrjiltä keskupaikalle isoksi tunkioksi, tästä vedetään pelloille ensi lumilla, kukin kuorma kaadetaan paikkaansa taikka kahdeksikin läjäksi, että kevä-märkyys saa sitä tyynemmin mehun pois virutetuksi. Raiteilta viedään sonta tavallisesti kesanto-pellolle suvis-aikana, jona myös puhdistellaan halko-vajain edut ja muut paikat mihin lastuja ja kaikellasta roskaa on kokoontunut. Toimelliset isännät tekevät havoista tunkioita ulos kotoakin, moisio-maitten varaksi, semmoisille paikoille, joissa ne sotkeentuvat: välisti vedetään mättäitä niiden painoksi. —

Tade on useinkin pellolle vietäessä liijan vähän palanutta, eikä siis tee täyttä hyötyä, mutta sen siaan laitetaan tätä niin koolta, että pellot kuitenkin ovat avullisen lihavia; ahkera talollinen sonnittaa joka vuosi melkein kaikki kylvömaansa. »Hullu paljon työtä tekee, elää viisas vähemmälläkin», sopinee sanoa Tyrvääläisten paljon sonnan teosta, vaikka pellon lannoittamisen toimi useassa muussa pitäjässä näkyy olevan huonompikin.

Metsän-hoito. Koska vanhuuttain oli jokalaia metsää liijaksikin, ja vielä muistetaan ne ajat, joina oli mies se kun enimmän sai metsää raivatuksi, niin ei vieläkään tahdo kansa tottua sitä pitämään hyvässä arvossa eikä niin hoitamaan kun se ansaitsisi. Metsä oli muinen kuin vihollinen, jonka kimppuun täytyi joka-miehen käydä väjin-voimin; sitä masennettiin ja elettiin voitto-saaliista. Nyt on sen valtiaisuus jo murrettu, se on tullut nöyrytetyksi, viljelyksen ja sivistyksen palveliaksi; siis olisi nyt aika lakata julmasta hakkaamisesta ja ruveta hyvin pitämään tätä voitettua, jonka avuta ei tulla toimeen. Mutta vanha viha ei ole vielä kadonnut, joka näkyy siitäkin, ettei taloin eikä kyläin ympärillä rakasteta kasvavia puita, eikä metsän varkautta pidetä minään sanottavana häpeänä. Kuitenkin on jo metsän puutos, joka rupee vähitellen tuntumaan ja enemmän uhkaamaan, opettanut ihmisiä kumminkin säästäväisemmiksi tätä tavaraansa käyttäessä.

Nuorta metsää on kyllä tarpeeksi ja haaskuunkin jäämään, liijatenkin kaukaisissa maissa, joita kutsutaan »perä-metsiksi». Vanhat hongistot ovat pelehtyneet, vaikkeivät vielä juur loppuneet; hirsiä ja päreppuita eivät saa enää kaikki talot omilta tiloiltansa; mutta toiset, joilla on yli oman tarpeen, auttavat niillä lähimmäisiänsä, ja vievät kaupunkeihin plaukkuja ja parruja myytäviksi. Erinomattain hallaisten metsämaitten asujamet hankkivat elatustansa puutavaroilla, joita muutamat saavat

omasta metsästä, toiset vuoroovat ystäviltänsä, toiset ottavat omin lupinsa mistä saavat.

Kaikki metsä on jajettu taloille, ettei enää ole ensinkään yhteisiä metsiä, eikä Kruunun erinäisiä metsäkuntia; talot ovat sitten asettaneet töllejä, joita jo on niin taajassa, ettei suinkaan päälle penikulman ole missään ihmis-asuntoin väliä. — »*Kotometsiä*» (kyläin lähitteillä olevia) ei haaskata isosti, vaan hoidetaan ja ruokotaan moninkin paikoin: koivistoja harvennetaan ja jätettyin koivuin latvat katkotaan, että jonkun vuoden perästä saadaan lehvakkaita lehti-puita, haapoja säästetään ja säilytetään, mutta lepät ja muut huono-lehtiset hakataan juurelta. Tämä hakkaus tapahtuu suvella, ja lehdet kootaan kaikki kerpoihin; ruodoista otetaan kaikellaisia »aseppuita» (kaluin aineita) ja kelpaamattomat pannaan poltinpuiksi. Hako-metsää syödään syksyllä: nuorta kuusistoa ja männistöä harvennetaan, jätetyt karsitaan juuren puolelta; vanhat puut kaadetaan, oksat ja latvat kootaan läjiin, joista sitten talvella tuodaan kotio sontihavoiksi; katajat katkotaan kaikki juurelta surkuttelemata. Tätä työtä sanotaan »hakoin karsimiseksi». Se, joka ei ole syksyllä saanut tarpeeksi hakoja läjiin, karsii talvella lisää, ja missä metsä on hyvin liki, tuodaan suvellakin hakoja. Hako-ruodot käytetään poltinpuiksi, aidaksiksi seipäiksi ja muiksi tarvittaviksi, ettei mitään jää haaskuun. — *Perämetsissä* sitävastaan kaadellaan puita yhdeksi tarpeeksi erästänsä. Hirsiksi otetaan parhaitten puitten tyviä, latva-puolet ja kelteet jäävät paikallensa, halvoiksi hakataan lehtipuita talvis-aikanakin, jona oksat ovat kelpaamattomia; suvella taas taitetaan lehtiä huolimata ruodoista, ja usein kaadellaan koivuja ottamata muuta, kun tuohia. Huhtain nokipuut saavat maata ja lahota paikallansa.

Metsää on pitäjässä noin 113,500 tynnyrinalaa, johon lukuun ovat otetut kallio-maatkin ja mäntyjä kasvavaiset suot, niinkuin huonomman laatuiset. Tästä jakoo manttalille 769¼

ja ihmiselle 12¾ tynnyrinalaa; niinmuodoin on Tyrvää vähemmän metsäistä, kun Suomenmaa yleisesti, jossa 25½ tynnyrinalaa lasketaan joka hengelle [21]. — Metsän rasitukseksi, niinkuin työnkin haaskuksi, sopii kutsua lijollisia rakennuksia, viinanpolttoa ja päreitten armotonta menettämistä. Päreitten tähden menee joka vuosi parhaita honkia tuhansittain, sillä niiksi kelpaa ainoastansa pinta; sydänpuut jätetään kodassa poltettaviksi. Aitoja on kanssa peräti paljo. Lähellä kotoa ovat peltoin, niittuin ja hakain aidat 2½ kyynärää korkeita, ja tiheitä ylhäältä niinkuin alhaaltakin; kaukaisten niittuin aidat ovat vähää matalampia ja harvoja; paikoin on vaan »kolmiriukuisia» ja paikoin »rytö-aitoja» metsissä. Kivi-aitoja ei ole, eikä kasvavista aidoista tiedetäkkään.

Metsästys ja linnustus. Ampumisella pyydetään jokalaia otusta ja *pyssy* on hyvin monellakin, mutteivät muut, kun jouto-miehet, useiu kerkiä sillä onneansa koettelemaan. Metsän käyminen, pyssy olalla, pidetään pikemmin huvituksena kun elatuskeinona. *Loukkailla* myös ja pauloilla saadaan jäneksiä, ja samaten lintuja: pyitä, teeriä ja metsäksiä; joku kettukin on vieteltty loukkaaseen, mutta enimmät sankoihin eli *»ketun-rautoihin»*. Susia petetään *kuopilla*, joiden syöttöinä koiria kiusataan. *»Ketunleivillä»* on surmattu useampi koira, kun kettu ja susi. Suden verkkoa ei ole kenelläkään, eikä jahtia ole pidetty kymmeniin vuosin, eikä kukaan muista sillä sutta saaduksi.

Tapettuin petoin lukua kolmena vuotena (1848—1850) oli 1 karhu, 19 sutta, 2 ilvestä ja 53 kettua. Karhun tappanut saa palkinnoksi joka talosta 2 kopeekkaa, joka töllistä, itselliseltä ja kenellä muulla lehmä on, 1 kopeekan. Näin karttuu yhteen käteen 14 ruplan paikoille, josta kuitenkin ottokustannukset otetaan pois. Suden tappamisesta tulee puoli senvertaa palkintoa, nimittäin: 1 kop. talosta, ½ kop. muilta

lehmällisiltä, eli yhteen 7 ruplan verta (otto-kustannuksilla vähennettävä) [1]).

Wanhain muistin-aikana hihdettiin ja ammuttiin hirviäkin, joita ei enää moneen vuoteen ole ollut ainoatakaan.

Kalastus on enin ja hyödyllisin ison veden koskissa, joista *lanoilla* ja muillakin pyydyksillä saadaan enimmäksi siikoja ja lohia, vähemmän muita isoja kaloja, niinmyös Rauta-ja Lieko-vesillä, joista pyydetään siikoja verkoilla kahden puolen Pyhäinpäivää. *Siijan-verkoilla*, joita sadointuhansin lasketaan mainittuihin vesiin, on jokaisella veden pinnalle ulottuvan nuoran päässä 6-haarainen risti, nimeltä »koho», johon omistajan puumerkki on piirretty, että jokamies tietää omat verkkonsa kokea. Näillä keinoilla saadaan isoja-kaloja niin paljo, kun pitäjässä tarvitaan juhlain ja pitoin varoiksi, ja vähä uloskin vietää; arkio-ruvaksi taas ostetaan silahkoita merimaalaisilta. — Lisäksi kalastelee vielä moni, jolla on aikaa ja halua, talvella ojista mateita, jään lähdettyä järvein rannoilta haukia ja sekakaloja *rysillä* ja *merroilla*, sittemmin särkiä ja lahnoja *mertamättäillä*. Harvalla talolla on *vata* eli »nuotta», jolla sekakaloja vedetään, samaten *lahnan-* ja *särjen-verko*. *Katiskoita* tavataan metsä-järvein rannoilla; muutamin suvin on ollut Rautavedessä *vela* eli »lonkreivi». Näillä keinoilla, niinmyös *tarvomisella* ja *tuovustamisella*, ei saada suuria saaliita; kumminkin päästään tuoreen-kalan himosta ja suolataankin vähät verrat kalaisempina vuosina. Muutamat työttömät miehet *ongiskelevat* ja soutelevat *uistia* pitkin suvea, ja ahneet pyhäpäivinä, joita kalastuksia pidetään ruokaa ansaitsemattomina — sanotaankin: »joka suven kaloja onkii, se talven tyhjää tonkii.»

Krapuja otetaan ojista *syötöillä*, mutta ison veden rannoilta noukitaan käsin öillä, syksyin keväin, päressoiton valossa.

Tervan ja potaskan-poltto on elastuskeinona, elikkä hätäapuna, ainoastansa köyhillä metsä-tölleillä. Tervaksiksi otetaan vanhoja kuivuneita honkia, kantoja ja juuria (harvoin kuoritaan mäntyjä niitä varten), ja tervan tulo sekä täyttää pitäjän omat tarpeet, että lähi-pitäjistä ja kaupungeista saattaa apua nälkää vastaan. — Potaskaa valmistetaan vähempi, eikä kaikin vuosin ollenkaan.

Viinanpolttoa pidetään hyvinkin hyödyttävänä keinona, vaikka se on kuin »tonttu, etsivä yhtä rikastuttaa, vaan toista hävittää» [26]). Sitä käytetään suurella ahkeruudella, että viinaa on yltäkyllin sekä omiksi tarpeiksi, että kaupunkiin vietäväksi. Ei viina korttelia tarvitse kenenkään kaukaa hakea silloinkaan, koska ruoka-ainet ovat vähissä ja harvalla miehellä on leipä-kyrsä myydä. — Viinanpoltto on ollut enenemään päin. Vuonna 1842 lujettiin 219 pannua [1]), mutta nyt on kumminkin 300:n paikoille; sillä useimmat talot polttavat, kukin manttalinsa mukaisella pannulla, muutamat vaan ovat jätteneet tämän oikeutensa. Yksi iso pannu (5:n manttalin) on erittäin Kruunulta arentieraltu Rautajoen rustholliin. Tämän vuotinen viinanpoltto-vero on 2241 leiviskä rukiita [3]).

Viinaksiksi on arveltu menneen viljaa vuonna 1842 noin 750 tynnyriä, v. 1846 noin 900, v. 1850 kumminkin 1100 tynnyriä. Keskinkertainen viinantulo on 15 kannua tynnyristä.

Myllyt. Vuonna 1842 oli vesi-ja tuuli-myllyjä yhteen 67 [1]); nykyisin lujetaan 46 verollista [3]) ja 1 veroton *jauhomylly*, niinmyös 1 *valkki*, joita vesi käyttää, ja 27 *tuulimyllyjä* — yhteen 75. Useassa jauhomyllyssä on kanssa vähäinen »kryyni-valkki». Näillä käytetään pitäjän omat tarpeet ja autetaan vähä Karkkulaisiakin ja Huittilaisia; paitsi nisuja jauhatetaan välisti sampylä-jauhoiksi Liedon Nautialassa ja kauroja tehdään kryyneiksi Tampereella.

Ratas-myllyjä on Hartolan koskessa neljä, ja yhdessä näistä kahdet kivet, niinmyös Mielaanniemen, Kiikan-, Kilpi-ja Talan-koskissa, yksi kussakin, samaten Jaarankoskessa, Hyötiönojassa, Pesurinkoskessa, Mustisojassa ja Klupukoskessa (Sammanjoessa), yksi paikassansa. Muutoin on jalka-myllyjä vähäisissä jokiloissa ja ojissa, missä edes syksyin keväin voivat käydä, yksi siellä toinen täällä; paitsi Pesurin-ja Harjasten koskissa, joissa on useampi. — Enin vesi-myllyjä on vuorolla: »niissä

Käyvät vuorottain osamiehet jauhattamassa,
Illall' alkaa vuoro ja toisena iltana loppuu;
Näin on vanhuudest' ollut tapa, niin nykyjäänkin.» [26])

Parhailla vaan on kullakin myllärinsä, joka maksa vuotisen veron myllyn omistajalle ja ottaa käyttäjiltä tullin tynnyrin jälkeen; mutta myllärit pitävät samassa jotakuta toistakin virkaa, ettei ole kun yksi ainoa myllärin-rahoilla.

Muita veden taikka tuulen käytettävia (pruukkeja, sahoja t. m. s.) ei ole pitäjässä.

Käsityöt. Ensiksi sopinee puhua *pellavista*, joista naisväki saa enimmät käsityönsä. Näitä kasvatetaan pitäjässä, muttei tarpeeksi, koska joka vuosi tuodaan lisää Tampereen markkinoilta. Pellava-maita perkaellaan suvella maltsoista ja muista liika-ruohoista, elokuussa, koska sylkyt eli kulkut ovat tuleentuneet, »vedetään pellavat» (se on: revitään maasta), kohta riivitään »riivin-laudalla», sidellään »pivoiksi» ja viedään likoon, jokeen taikka järveen, jossa saavat maata kauvemman taikka vähemmän aikaa, sitä myöden kun vesi on kylmempää taikka lämpeämpää. Lijosta otettua pannaan pivot aidalle taikka hajotellaan kedolle ja sängille, sitten jonkun viikon perästä kootaan lyhteisiin, jotka säilytetään syys-työksi. Myöhään syksyllä, koska riihistä on päästy kannetaan pellavat saunan parveen kuivumaan, tehdään sitten »sormauksiksi, louku-

tetaan ja klihdataan. »Loukku» ja klihta ovat melkein yhden muotoiset; edellisellä, joka on isompi, runnellaan luut rikki, jälkimäisellä, joka on vähäisempi ja varustettu rauta-terillä, revitään päistäreet kuidoista. Sormaukset sidellään kimpuihin, ja niin ovat pellavat saadut siihen muotoon, jossa niitä markkinoillakin käytetään. »Ihoista» eroitetaan suuremmat »rohtimet» häkilällä, hienoimmat harjalla, ja kukin lai kehrätään langaksi. — *Hamppuja* ei tarvita paljoa eikä kasvateta sen enempää. Niitä ruokotaan samalla lailla kun pellaviakin, ja käytetään köysiksi, nuoriksi ja langoiksi.

Tavalliset *kankaat*, joita kaikki kelvolliset vaimo-ihmiset kutovat, ovat: »säkkikangas», huonoimmista hampun ja pellavan rohtimista, täysivartinen eli neliniitinen; »paitakangas», keskinkertaisista rohtimista, myös täysivartinen; »aivinainen», jossa tavallisesti ovat ihoiset loimet ja harjais-rohtimiset kuteet, samaten täysivartinen; »hapuri», karheista rohtimista, kaksi-niitinen; »liina», pellavan ihoista, myös kaksi-niitinen; »sarsi», ihois-loiminen ja villais-kuteinen, kaksi-niitinen; »parkkumi», samallais-loiminen ja kuteinen, mutta neli-niitinen; »verka», varsin villainen, kaksi-niitinen; »karvavaate», jossa ovat harvat rohtimiset loimet ja naudan-karvaiset kuteet; »noukkovaate», saman lainen, mutta vaan koreiltu lisä-langoilla; »ryysäke», jonka kuteet ovat leikellyistä ryysyistä. Hienon pellavaisen langan siaan on näinä aikoina enemmin ja enemmin opittu käyttämään pumpulilankaa, sekä aivinaiseksi ja liinaksi, että sarsin ja parkkumin loimiksi; värillisiä (yhdenkarvaisia ja raitaisia) pumpuli-liinoja kutsutaan »pumpuli-kankaiksi», »suvikankaiksi», ja »pumpulis-tyviksi». Harvemmin kudottavia, kun edellä nimitellyt, mutta kuitenkin taidettuja isolta osalta naisia, ovat: »tyynykangas», »ryijy», »vippelä», »trälli» ja »pöytävaate»», joka viimeksi mainittu on hapuripohjaista, koreiltua villais-lankaisilla ruuduilla. — Käsityön lisinä on vaimoväjellä

sukan, sormikkaan ja »tikkurin» (tumpun) kudin, niin myös neulominen. Miehet tekevät käsitöiksensä kaikellaisia puukaluja: rekiä, rattaita, peltokaluja, astioita, huonekkaluja, päreitä ja muita tarvittavia, omiksi varoiksi.

Erinäisiä *käsityöläisiä* oli menneenä vuonna (1852) rahoilla [1]):

	Mesta-reita.	Oppi-poikia.
Kraatareita	29	16
Suutareita	16	10
Rautavia eli seppiä	16	6
Karvareita	6	3
Puuseppiä eli nikkareita	6	1
Muurareita	3	3
Maalari	1	—
Klasimestari	1	—
Satulamaakari	1	—
Kelloseppä	1	—
Kaikkiastansa	80	39

Näistä mestareista on yksi kraatari nais-ihminen. Sitten menneen vuoden on 1 värjärikin asettunut pitäjään. — Paitsi näitä on vielä useoita jotka käsityöllä itsiänsä elättävät, vaikka virhelloisuuttansa taikka vanhuuttansa ovat poissa rahoilta; on myös muutamia miehiä, joilta juoppouden taikka jonkun rikoksen tähden on »virka viety, mutta konsti jäänyt», ja muutamia naisia, joilla neula on elättäjänä, vaikka piijan rahat maksavat. Muutama seppä takoo kanssa vaskea ja messinkiä, kaksi tekee hopea-työtäkin ja kaksi taitaa valaa kelloja ja kulkusia. — Erinäisten käsityöläisten virkaa pitää moni muukin omiksi tarpeiksensa, ja vähän lähimmäisillensäkin.

Virkamiehiä, vakuutetulla vuosi-palkalla, on Tyrväässä 12, nimittäin: *Henki-kirjoittaja*, jonka lääniä on Tyrvää, Vesilahti, Karkku, Mouhijärvi ja Pirkkala (Yli-Satakunnan keskinen kihlakunta); *Nimismies*, *Siltavouti* ja *Jahtivouti*, joiden lääninä on Tyrvään pitäjä; *Kirkkoherra* ja *Pitäjänapulainen*, joiden hallussa on Tyrvään emäkirkkokunta Kiikan ja Kiikosten kappelein kanssa, vaan ei Liitsola; 2 *Kappalaista*, toinen emäkirkolla ja Kiikalla yhteinen, toinen Kiikosten kappelilla; 2 *Lukkaria* ja 2 *Suntioa* eli »uni-lukkaria», yksi kumpaakin emäkirkolla ja samaten Kiikan kappelilla. Pijan on tuleva lisäksi Kiikosten kappelille lukkari ja suntio, joita ei vielä ole vakuutetulla palkalla.

Henkikirjoittajan vuotinen palkka suittaa olla 400 ruplaa, Nimismiehen 140 ruplaa (joka lisä-tuloista enänee monenkertaiseksi), Silta- ja Jahti-voutein kummankin 11 tynnyriä 19 kappaa rukiita. Kirkkoherralla on virkatalona Pappila, 1½ manttalia (jonka rakennukset pidetään voimassa pitäjän talollisilta ja suvi-töitä auttaa jokainen itsellinen ja renkinvaimo, jolla ei lehmää ole, yhden päivän) ja palkkana yhdeksättäkymmentä (87?) tynn. jyviä, noin 160 leiviskää voita, 450:n ruplan paikoille pääsiäis-, morsius-, ristimys-, kirkkoonottamus- ja testamentti-rahoja ja pientä-tihuntia. Kaikista kirkkoherran eduista on äskettäin arentieraaja maksanut 1630 ruplaa vuodessa ja lisäksi palkannut viran pitäjän 225:llä ruplalla. Tavallisesti pitää ja elättää kirkkoherra apulaisen. Pitäjänapulainen saa vuodeltansa 43 tynnyriä 10 kappaa jyviä. Kummallakin kappalaisella on ½ manttalin virkatalo; emäkirkon ja Kiikan kappalainen saa pitäjältä 77 tynnyriä jyviä, Kiikosten kappalainen 21 tynn. 22 kapp. rukiita ja 2 tynnyriä 24 kappaa ohria [2]. Emäkirkon lukkarille tulee 19 tynnyriä 9 kappaa, tasan rukiita, ohria ja kauroja, ynnä 10:n ruplan verta ristimys, kirkkoonottamus-, morsius- ja kolehti-rahaa; suntiolle 6 tynnyriä 13 kap-

paa rukiita. Kiikan lukkarilla on vilja-tuloa toista kymmentä tynnyriä ja raha-saatavia 5—6 ruplaa; suntiolla vaan viidettä tynnyriä rukiita.

Palvelus, niiden elatuskeino, jotka ovat toisten apuna kaikkinaisissa töissä, on vielä viimeksi puhuttava. Palkollisten lukua ei taideta tarkkaan sanoa; sillä vaikka kansanluku-taulu ilmoittaa renkit, renki-pojat, palveliat, piijat ja palvelevaiset lesket, niin lukee se näiden joukkoon nekin palvelus-ikäiset, jotka ovat vanhimpainsa suojassa. Olen kuitenkin kokenut näitä laskea, ja luulen noin 1100 henkeä olevan renkeinä ja piikoina. — Kelpo renki saa vuodeltansa 10 ruplaan, 1 tynn. 20 kappaa rukiita, 2 taikka 3 paria saappaita taikka nilkkakenkiä, 1 parin rohtimisia housuja, 2 rohtimista ja 1 liinaisen paidan, 1 mekon, 2 naulaa sukka-villoja ja vuotensa päätettyä »pääsinkakkoja». Hyvälle piijalle maksetaan 8 ruplaa, 1 tynn. rukiita, 2 paria kenkiä, 12 kyynärää kangasta, 2 naulaa villoja ja pääsinkakot; vieläpa kylvetään 2—3 kapanalan pellaviakin [27]). Huonommat palkolliset saavat huonomman palkan ja väki-puolukset palvelevat melkein ruvastansa. Ensimmäinen viikko Pyhäinpäivästä on kaikilla palkollisilla vapaa, muutamilla toinenkin ja kolmaskin kevään puolessa; näitä kutsutaan »määrä-viikoiksi», ja näitä pitäessänsä on palkollinen »määrillänsä» ja syö pääsinkakkojansa. Muutamat ovat koko talven »itsellänsä» ja rupeevat vasta suvi-renkeiksi ja suvi piijoiksi; »viikko-renkejä», jotka ovat toisen viikon palveluksessa toisen itsellänsä, taikka 2 viikkoa palveluksessa kolmannen itsellänsä, pidetään myös missä isännillä ei ole tarpeeksi työtä ja ruokaa, eikä renkeillä halua alinomaa työtä tehdä. Muona-renkiä ei ole monta. — Usealla renkillä on vaimo ja lapsia, vaikkeivät he kaikki suinkaan säästä mitään palkastansa niille hyväksi; muutamalla piijalla kanssa on lapsi ruokittavana.

Kaikki vuotiset edut, joita parhaat palkolliset nauttivat, taidetaan seuraavaisesti rahaksi laskea.

	Rengille.		Piijalle.	
	Rupl.	kop.	Rupl.	kop.
Pesti ja palkka	10	—	8	—
Viinakset, menneen vuotisen keskiverohinnan jälkeen	7	37	4	42
Vaate-parsielit	4	90	2	56
Henkirahat ja pääsiäisrahat, jotka isäntä maksaa palkollisesta . . .	—	27	—	27
Pääsinkakot ja määräviikot . . .	—	80	—	75
Pellava-kylvy	—	—	—	75
Yhteen	23	34	16	75

Näitä etuja hojetaan liijan suuriksi; kaikki isännät ja emännät kumminkin sitä valittavat, ja vanhat puhuvat kuinka muinen kelpasi palkollisia pitää vähällä palkalla. Mutta koska tiedämme vanhain useasti pettyvän luullessansa entisiä aikoja kaikin tavoin paremmiksi nykyisiä, niin älkäämme uskoko puheita tässäkään asiassa, ennen kun tutkimme tarkemmin. Vuonna 1759 laski Herra Carenius Huittisissa täysikasvuisen rengin vuotiset edut (pestin, palkan, viinakset, parsielit, kruununrahat, määräviikot ja kylvy-maat) tekevän yhteen vähinänsäkin 100 kupari-taalteria, ja tynnyrin rukiita maksavan keskinkertaisesti 18 kupari-taalteria [17]), josta näkyy renkin saaneen vuodeltansa senverran kun 5 tynnyriä 17 kappaa rukiita. Sama kaasin määrä oli tieten Tyrväässäkin mainittuna aikana; ei tuntuvaa eroitusta suinkaan taitanut olla rajapitäjissä silloin enempää kun nytkään. Äsken laskettu nykyinen rengin saalis (23 rupl. 34 kop.) on menneen vuotista keski-verohintaa myöden 5 tynnyrin 8 kapan arvo. Mutta olisiko se 18-taalterin tynnyri ollut kukuton? Vaikka niinkin. Sitten olisi rengin kaasi

(100 taalt.) vastannut 4 tynnyriä 28 kappaa nykyisessä mitassa; mutta näinkin laskein näkyisi kuitenkin ettei renki ole nyt kalliimpi kun sata vuotta takaperinkaan, vaan pikemin helpompi, sillä sitä vastaan kun lasku tässä osottaa nykyisen rengin saavan 10 kappaa enemmän, kun entisen, on huomaittava että Herra Carenius on laskenut »vähinänsäkin», mutta minä »enimmän jälkeen». Täysi renki sekin on, jonka vuotiset edut nousevat 20 ruplaksi, vastaavaksi 4 tynn. 16 kappaa rukiita. — Koska satana vuotena toimi, työn neuvot ja kalut ovat paljo parantuneet, niin on ymmärrettävä että se työ, joka vuonna 1759 antoi vähemmän tuloa, nyt antaa paljoa enemmän; niinmuodoin olisi pakollisenkin hyödyn pitänyt enenemän. Mutta koska tämä on pysynyt yhdellänsä, taikka vähentynytkin, niin en luulisi tätä nyt enää sopivan »liijan suureksi» soimata. Kuitenkin, niinkuin Herra Carenius kutsuu pakollisväkeä »isopalkkaiseksi», niin kutsuvat isännät vieläkin ja kukaties sata vuotta tästäkin edes. Sitävastaan luulen palkollisten pitävän etujansa liijan vähäisinä, vaikkei heidän valituksensa kuulu kauvas.

Kauppa.

Tyrvääläiset käyvät kaupalla enimmiten Porissa ja Turussa, vähemmän Tampereella, Hämeenlinnassa ja Raumalla, harvoin Helsingissä, Uudessakaupungissa ja Kristiinassa. Turkulaisia taas käy täällä voita ja karjaa ostamassa, Arkankelilaisia ja liki-kaupunkein akkoja myymässä repuistansa liinasia ja muuta pientä taminaa; talvis-aikoina nähdään usein kistun-kuljettajiakin, joilla on millä laseja, millä kivi-astioita, millä kauppamiehen räämää. Pitäjän myytävät eli *viemä-tavarat* ovat *viina*, *metsä-tavarat* ja *karjan-antimet*, joita lähennellen on arvattu seuraaviksi määriksi vuodessa [1]).

		Vuosina 1845—1847, kunakin.	Vuosina 1848—1850, kunakin.
Viinaa	kannua	10,000	?
Parsia eli plankkuja . .	tolttia	400	360
Ruoteita eli lehtereitä .	»	?	1,200
Parruja	kappaletta	17	30
Tuohia	leiviskää	1,667	?
Potaskaa	»	17	?
Tervaa	tynnyriä	17	?
Voita	leiviskää.	2,000	4,270
Juustoja.	»	100	?
Lihaa	tynnyriä	200	380
Talia	leiviskää	150	200
Vuotia ja nahkoja . .	kappaletta	200	400
Eläviä nautoja	»	?	275

Ostettavia eli *tuoma-tavaroita* ovat *rauta*, *suolat*, *silahkat*, *kahvi*, *sokeri*, *ulkomaan-viinat*, *pumpuli-langat*, *silkit*, *karttuunit* ja muut hienot kankaat, kaikki mitä pitäjässä tarvitaan; niin myös lisiksi rauta-kaluja, kulta-, hopea-, vaski-, messinki- ja tina-kapineita, satulamaakarin töitä, tupakeita (ryssän-lehtiä ja kartuuseja), kuivia-kaloja, nisujauhoja ja makeisia. — *Viljaa* (rukiita, ohria ja kauroja) on muutamin vuosin myydä eli enemmän kun tarvitaan, toisin vuosin taas täytyy muualta tuoda eli ostaa. Pellavaisia, pumpulisia ja villaisia kankaita toiset vievät kaupunkiin, toiset ostavat sieltä.

Pitäjäläisten *keskenäisessä kaupassa* ovat maan-tavarain hinnat tavallisesti samat kun Porissa ja Turussa, mutta jos jokin lai on eri hintaista mainituissa kaupungeissa, niin pitävät Tyrvääläiset sen kalliimman; kaupungin-tavaroista maksetaan vähää enempi kun kaupungissa. Usealla on kahvia, so-

keria, rommia ja ryssän-lehtiä myytävinä ja yksi talollinen on varustettu melkein kaikilla kauppa-tavaroilla, joita kaupungeista on tapa ostaa.

Hevos-huijareita, jotka vaihettelemisella voittoansa hakevat, on joku juur.

Ulosteot

ovat erilaisia erilaatuisilla tiloilla ja eri säätyisillä ihmisillä, niinkuin muuallakin. Veronlaskua katsoen näjemme pitäjässä

Seteri-rusthollia (Ruotsila ja Raukko) . .	3	manttalia,
Rusthollia (30 numeroa)	$27\frac{1}{2}$	»
Virkataloja (sotiain ja pappein)	$3\frac{11}{12}$	»
Verotaloja eli »ruotitaloja»	$113\frac{1}{8}$	»
Kaikkiansa	$147\frac{13}{24}$	manttalia.

Kruunulle maksettiin menneeltä vuodelta (1852) koko pitäjästä [3])

	Rupl.	kop.
Pääveroa ja käsityö-rahoja (gärnings-ören) .	4,383:	$94\frac{3}{4}$.
Kymmenys- ja mylly veroa	661:	$5\frac{3}{4}$.
Henkirahoja	944:	40.
Laamannin- ja tuomarin-veroa	409:	5.
Linnanrakennus-apua	166:	23.
Lääkitys-veroa (medicinal-afgift)	10:	$95\frac{1}{2}$.
Viinanpoltto-veroa	807:	$39\frac{1}{2}$.
Sotamiehen-kaasia eli »vakanttia» ja virka-taloin arentia	2,710:	$52\frac{1}{2}$.
Sivu-maksoja	28:	70.
Yhteen	10,122:	26.

Kymmenys-jyvät eli tihunnin, tämän iki-vanhan veron, joka entisaikoina tuli kaikki papeille ja kirkoille, näjemme (vuoden 1849 tihunti-kirjasta) nykyisin koovan seuraaviin osiin:

	Tynn.	kapp.
Rustholli-bataljonin osa	5	18,
Porin jalkaväjen-rykmentin osa	108	12,
Kirkkoin viina-jyvät	15	8,
Provastin-tynnyri	1	—
Määräyksetön kruunun-tihunti	48	$20\frac{1}{3}$,
jotka kaikki lujetaan *kruunun-tihunniksi* ja tekevät	178	$28\frac{1}{3}$.
Kirkkoherrain kolmannus tihunnista	89	$17\frac{1}{3}$.
Yhteen	268	$15\frac{2}{3}$.

Mylly-veroa maksetaan 46:sta myllystä 18 tynn. $17\frac{19}{24}$ kappaa jyviä ja 1:stä valkista 1 rupla 25' kopeekkaa. Sotamiehen kaasi rusthollista nousee, 1852-vuotista verohintaa myöden, 51 ruplaksi 90 kopekaksi, vanhasta sotamiehen ruodista 14 rupl. $63\frac{3}{4}$ kop. ja uudesta ruodista 12 rupl. $66\frac{3}{4}$ kop.; vanhoja ruoteja, Porin jalkaväjen-rykmenttiä, on 77 ja uusia $7\frac{1}{6}$, yhteen $84\frac{1}{6}$. — Maakirja, v. 1845, osottaa kruunun muualle *määräämiä* veroja 3750 ruplaa 30 kopeekka ja kruunulle *jääviä* 3584 rupl. 60 kop., yhteen 7334 rupl. 90 kop.; niinmyös *metsä-veroa* ja rekognitioni-rahaa 2 rupl. $57\frac{1}{4}$ kop.; kirkkoherralta maksettavaa *karja-* ja *manttali*-rahaa 22 rupl. 5 kop.

Paitsi vuotisia maksuja kruunulle, käyvät vielä Laamannin ja tuomarin kapat ulos pitäjästä. Sitten on *keskenäisiä ulostekoja*, joita toinen suorittaa toisellensa, niinkuin palkat pitäjän virkamiehille talollisilta ja verot talollisille niiden alusilta, niin myös *kunnallisia velvollisuuksia*, nimittäin keräjäin ja hollin pito, maantien ja siltain korjaus, kirkon-rakennus j. m. — Koska enin puoli pitäjää on verotaloina, niin ottakaamme tähän näytteeksi semmoisen vuotiset maksot ja muut tehtävät yleisen hyödyn tähden; ja valitkaamme keskinkertaisen voimakas $\frac{1}{2}$ manttalin talo, vuonna 1852, laskein jyvä-maksot rahaksi saman vuoden verohintaa myöden — siitä lähtee: [27])

	Rupl.	kop.
Pääveroa	25:	96.
Kymmenys- ja mylly-veroa	3:	$15\frac{1}{4}$.
Henkirahat (5:ltä ihmiseltä)	1:	20.
Laamannin- ja tuomarin-veroa	—	27.
Linnan rakennus-apua	—	21.
Lääkitys-veroa	—	$1\frac{1}{4}$.
Viinanpoltto-veroa (7 leiviskää)	2:	52.
Sotamiehen-kaasia	4:	88.
Teini-rahaa	—	$4\frac{1}{2}$.
Vero-kuitin hinta	—	$1\frac{1}{2}$.
Laamannin- ja tuomarin kapat (4 kappaa jyviä)	—	56.
Keräjä-kappa (1 rukiita)	—	$15\frac{3}{4}$.
Kirkkoherralle kolmannus-jyviä (8 kappaa)	1:	12.
Voi-kymmenyksiä (7:stä lehmästä, naula jokaisesta)	—	77.
Pientä-tihuntia eli karja-kymmenyksiä (vasikoista, karitsoista, vohlista ja porsaista)	—	63.
Pääsiäis-rahat (5:tä hengeltä)	—	$7\frac{1}{2}$.
Pappilan-rakentamiseen (jos usean vuoden kustannuksista otetaan keskinkertainen)	—	68.
Kirkonrakennukseen (Tyrvään kirkkoh.-läänissä).*)	10:	34.

*) Nyt rakennetaan paraikaa Tyrvään emäkirkkoa, ja sentähden nousee tämä kustannus niin suureksi. Mutta jos katsomme emäkirkon, jota nyt tehdään, kestävän 4—5 sataa vuotta, niinkuin entinenkin on kestänyt, tasaamme sen rakennus-hinnan näin monelle vuodelle ja samassa otamme huomioon sekä kasvun siitä rahasta, joka on kiini kirkossa, että korjaus- ja holhous-kustannukset, niin jakoo vuodelle noin *8 ruplaa.* Tämä lasku on tehty emäkirkon läänistä. Saman verta on kirkon-kustannuksia Kiikan ja Kiikosten kappeleillakin, jotka kyllä pääsevät vähemmällä osalla emäkirkosta, mutta sen siaan saavat kumpikin sekä rakentaa että pitää voimassa oman puu-kirkkonsa. Liitsolan kyläkunta pääsee vähemmällä, sillä se on Punkalaitumelaisten kanssa osallinen vaan puukirkon rakentamisessa ja holhouksessa.

	Rupl.	kop.
Kappalaiselle vaalua (8 kappaa jyviä *) . . .	1:	12.
Pitäjänapulaiselle (4 kappaa jyviä)	—	56.
Lukkarille (3 kappaa viljaa)	—	$35\frac{3}{4}$.
Suntiolle (1 kappaa rukiita)	—	$15\frac{3}{4}$.
Siltavoudille (1 kappaa rukiita)	—	$15\frac{3}{4}$.
Jahtivoudille (1 kappaa rukiita)	—	$15\frac{3}{4}$.
Hollin-kustannukseen Paavin keskievarissa . . .	—	80.
Haarakylän keskievarin pitäjille	—	10.
Maantien-holhoukseen suvin talvin	2:	50.
Siltain voimassa pitämiseen	—	60.
Vaivaisten elättämiseen ja kuljettamiseen	8:	—
Yhteen	67:	$10\frac{3}{4}$.

Mutta tästä ei seuraa että täyden manttalin verotalolla olisi kaksi tämän vertaa ulostekoja ja neljännyksellä vaan puoli; sillä useat maksot ovat yhtäläiset isolla kun vähälläkin talolla, toiset taas, vaikka ovatkin isommat, eivät sentään ole kahdenvertaiset kun puolta vähemmällä manttalissa. Kumminkin niissä maksoissa, jotka pitäjän kokouksissa ovat suostutut, näkyy isoin taloin etu valvotuksi.

Töllit maksavat kruunulle henkirahat, laamannin- ja tuomarin-veron, linnan-avun, lääkitys-veron ja kuitin hinnan; laamannille ja tuomarille kappansa; kirkkoherralle naulan voita joka lehmästänsä, pienen-tihunnin ja pääsiäis-rahat (18 taikka 24 kop.); kirkonrakennusta auttavat työpäivillä, joita näinä vuosina on tullut emäkirkon tölliläiseltä 6, 9 taikka 12 suvessa; vaivaisille ovat velvoitetut maksamaan, kukin varallisuuttansa myöden, 1, 2 taikka 3 kappaa, köyhimmät eivät mitään. Talot ottavat alusiltansa osaksi raha-veroa osaksi muuta niinkuin työpäiviä (joita tehdään hevosen kanssa ja hevoseta,

*) Kiikosten kappelilla maksetaan enemmän kappalaisen vaalua.

omalla ja talon ruvalla), matkoja, kehrua, astioita ja puukaluja, voita ja muutamat marjojakin. — Tölliä uudesta tekemään menevä saa tavallisesti perintö-maalla kontrahdin itsensä ja vaimonsa elinajaksi, hyvänsuopaiselta isännältä lastensakin ajaksi. Toiset talolliset vaativat veroa kohta ensi vuodesta ruveten, toiset antavat jonkun vuoden vapautta, ja kaikkikin asettavat veron nousemaan sen mukaan kun tölli on pääsevä voimiinsa, että vasta kymmenkunnan vuoden perästä on täysi vero. Koska töllin hallitsian muuteessa kontrahdin voima loppuu, asetetaan vero semmoiseksi kun luullaan töllin edespäin kannattavan. Kruunun- ja virka-taloin alusilla ei ole näin hyvää vakuutetta tuleviin aikoihin. On sekin tapa kuulunut olevan, vaikkei isossa mitassa, ettei tehdä ollenkaan kontrahtia tölliläiselle, josta seuraa kadenpuoleinen häviö: tölliläinen ei tohdi panna voimiansa kaikkia paikan parantamiseen, peläten veron lisäystä, ja tottuu niin hulttiomuuteen itsellensä vahingoksi; samassa on talon vahinko, koska tölli pysyy huonona, eikä kärsi toisessakaan miespolvessa lisää veroa.

Itsellinen maksaa kruunulle 27 kopeekkaa ja kirkkoherralle samallaiset antimet kun töllilläinenkin; mutta jos ei hänellä ole lehmää, niin tekee päivän työtä pappilassa, sen ruvalla. Kirkon-työpäiviin on hän kanssa velvoitettu, jos hän on voimissansa. Asuntonsa siasta ja vähistä maistansa tekee työtä taloon taikka maksaa rahaa, jos jaksaa. — Käsityöläiset maksavat kruunulle tavalliset maksonsa niinmyös laamannille, tuomarille ja vaivaisille kappansa, sitten pääsevät samalla kun itsellisetkin.

Koska maan-viljelys on pää-elatuskeino pitäjässä, niin sopinee nyt vertaella mahtavimpain viljain tuloa ulostekoihin, nähdäksemme kuinka voipaa pitäjä on. Jos menneen vuoden kylvystä lasketaan keskinkertainen sato niin saadaan pitäjälle

	Tynn.	kapp.		Rupl.	kop.
Rukiita	12,840:	—	(verohinnan mukaan rahassa)	60,348:	—
Nisuja	69:	—	(à 6 rupl. tynn.)	414:	—
Ohria	5,044:	15	(verohinnan mukaan)	18,664:	65.
Kauroja	8,650:	—	» »	19,895:	—
Herneitä	625:	—	(à 4 rupl. 60 kop. tynn.) .	2,875:	—
Perunoita	2,145:	—	(à 1 rupl. 30 kop. tynn.) .	2,788:	50.
Yhteen	29,373:	15	. . . .	104,985:	15.

Tästä saaliista menee, taas samaa hintaa myöden laskein:

	Rupl.	kop.
Vuotisiksi siemeniksi	21,534:	30.
Kruunulle (katso siv. 72)	10,122:	26.
Laamannin ja tuomarin kapoiksi	640:	—
Yhteen	32,296:	56.

ja niin muodoin jää pitäjän sisällisten kustannusten varoiksi ja erinäisten ihmisten tarpeiksi 72,688 rupl. 59 kopeekkaa, josta summasta jakoo hengelle 8 ruplaa 19 kopeekkaa. Tällä ei suinkaan tulla toimeen; mutta mitä puuttuu, sitä saadaan sivu-elatuskeinoilla (karjan-antimilla, metsä-tavaroilla j. m.), että eletään jotensakin, jos ei kaikin paikoin viljoin niin kumminkin vaivoin. — Pitäjän toipumista ja rikastumista estävät

Rasitukset,

ja niistä erinomattain **halla**, josta jo edelläpäin on puhuttu. Kovin hallavuosi nykyisen miesmuistin aikana oli 1821, jona vilu vei kaikki viljat eikä säästänyt »pitäjän-aukeetakaan;» se muistetaan kyllä kauvan ja on tuttu »halla-vuoden» nimellä. Mutta »eipä niin pahaa ettei johonkin hyvää;» tämä sanantapa sopii hallaankin, jota myöhäisellä syksyllä, koska viljat jo ovat korjattuina, toivotaan tappamaan **etanoita** rukiin oraita syömästä. Mainitut elävät tekevät muutamin syksyin tuntuvia vahinkoita, erittäinkin huonosti muokatuilla kukkaraisilla pel-

loilla. — **Talven-makaaminen** kadottaa useana keväänä oraat aitain vieriltä, joilla kinokset peräti kauvan viipyvät; tämän rasituksen estämiseksi ei ole vielä opittu panemaan ylhäältä harvoja aitoja, mutta sen siaan kylvävät toimelliset isännät tuhkaa, nokea j. m. s. kinoksille, että auringon säteet paremmin pystyvät niihin. **Kaalimadot** rasittavat kuivina kesinä, vaikkei sitä suurin tunneta, koska räätikkäitten kasvatus on ainakin vähä-arvoinen, muitten viljain suhteen. Sitävastaan teki **peruna-ruoste** suuret teko-roppeet.

Pedoista on susi pahin, melkein ainoa raatelia. Kolmena vuotena, 1848—1850, lujettiin [1]) pedon tappamia

Hevosia ja varsoja	27	eli tuhannesta	18.
Nauta-eläimiä	105	»	20.
Lampaita	267	»	31.
Vuohia	69	»	61.
Sikoja	15	»	13.

Tulipalot ovat kohdelleet enimmästi metsiä ja riihiä, sitten kotia ja saunoja; välisti on koko talokin mennyt tuhjille, joskus useampikin yhdessä. Nämät vahingot ovat harvenemaan päin, sitä myöden kun totutaan valkeata aina huolellisemmin käyttämään. Useat ovat jo ruvenneet lyhtyjä pitämään, mutta toisilla on vielä vanha vaarallinen tapa, käydä päressoiton kanssa aamu- ja ehtoo-puhteilla navetoissa ja muissa ulkohuoneissa. Enin huoneenpaloja on tullut huonoista lämmittimistä, erinomattain ruokottomista riihen- ja saunan-kiukaista. V. 1850 laskettiin palovahingot 233 rupl. 58 kop. — Pitäjän talolliset ovat keskenänsä *palonapu*-liitossa ja maksavat, kukin manttalinsa mukaan, *palorahaa* sille, jota kova onni on kohdellut; töllilaiset ja sivulliset eivät maksa eivätkä saa palorahaa, mutta usea niistä käy kerjäämässä kaikellaista sekakalua palon-avuksi. Nykyiset vanhat palon-apu asetukset ovat monessa katsannossa peräti puuttuvaiset, ja sentähden ovat

uudet paraikaa haukkeissa, vaikkei vielä esivallalta vahvistetut seurattaviksi. Nämät uudet asetukset, suostutut pitäjänkokouksessa jo v. 1842, säätävät osallisiksi kaikki rusthollit, vero-talot ja virka-talot, mutta seteri-rusthollit saavat jos tahtovat yhtyä liittoon. Talot jajetaan kolmeen luokkaan: ensimmäiseen ¾ manttaliset ja isommat, toiseen ½ manttaliset ja siitä ruveten isommat ¾:een asti, kolmanteen puolta manttalia vähemmät talot. Toisen luokan taloilta tulee paloraha ¾ ja kolmannen luokan taloilta ½ sen vertaa kun ensimmäisen luokan taloilta. Riihiä ei pidä tästedes rakennettaman lähemmälle piha-huoneita kun 60 kyynärää, missä vaan suinkin sopii, eikä saunaa lähemmälle kun 20 kyynärää, jos vaan sen matkan päässä taikka vähää edempänä on sovelias paikka. Joka talossa pitää oleman vähinänsäkin kahdet palo-tikapuut ja yksi palohanko; jos valkean vallalle päästessä näitä puuttuu, taikka jos isännän tahdosta on käyty päressoitolla ulkona asunto-huoneista, taikka jos ei ole laitettu tarpeeksi lyhtyjä ja mitä muuta valkean säitykseen kuuluu, niin kadottaa vahingon kärsinyt puolen palorahasta. Jos talon väki isännän tahtoa vastaan pitelee valkeata sopimattomasti, tulee isännän sitä kohta laillisesti kannella. Joka vuosi valitaan pitäjän kokouksessa kullekkin lukulahvolle *Palon varottaja*, jonka velvollisuus on Toukokuun alvussa katsella kaikki lämmittimet ja kiukaat ja, jos niissä on vaillinaisuutta, kieltää niitä semmoisina käyttämästä; mitä vikoja ei ole vielä Kesäkuun puolivälissä paranneltu, ne ilmoittakoon palonvarottaja nimismiehelle, joka tulee lautamiesten kanssa syynäämään ja, jos palonvarottajan ilmoituksella on ollut perää, turmelee lämmittimen. Palon tapahduttua pidetään syyni ja vahinko jaetaan kaikille liiton osallisille. Sekä syyni- että jako-kirja tutkitaan pitäjän-kokouksessa ja lähetetään maaherran katsottavaksi ja vahvistettavaksi. Palo-raha tulee kaikista huoneista ja usean laisesta

irtaimesta omaisuudesta, nimittäin kaikellaisista ruokavaroista, jotka omasta maasta kotosin ovat, karjan ruvasta, hevosista, naudoista, lampaista, sijoista, pelto- ja ajo-kaluista, jotka talossa tarvitaan ja kasvavasta viljasta [1]). Näitä asetuksia ei seurata vielä, niinkuin sanottu on.

Vaivaisia on pitäjässä joka 30:s henki, niinkuin näkyy seuraavasta kolmivuotisesta taulusta

Vuonna.	Henkiluku pitäjässä.	Vaivaisten luku.	Tuhannesta hengestä vaivaisia.	Yhden vaivaisen rinnalla muita ihmisiä.
1848	8636	289	33	melkein 29
1849	8752	291	33	runsaasti 29
1850	8873	305	34	runsaasti 28
	Keskinkertaisesti:		34	melkein 29

Huonoimpia näistä elätetään *Ruotivaivaisina*, joilla on ruotinsa kullakin, noin 3 manttalia. Isompi talo pitää pidemmän ajan, vähempi lyhemmän ruotivaivaista erästänsä, joka kerkiää kolme neljä kertaa vuodessa ruotinsa ympäri. Toisia on *Joukko-vaivaisina*, tavallisesti kolme yhdessä, kuljetettavia talosta taloon usean kylän ympäri; manttalin talo pitää näitä 6 päivää erästänsä, vähemmät talot vähemmän aikaa, ja ne tulevat toisin vuosin kaksi, toisin kolme kertaa. Joukko-vaivaisiksi pannaan tavallisesti vanhoja pahanelkisiä, jotka ruotivaivaisina olisivat harmillisia pitää kauvemman paikassansa (emäkirkolla on neljä joukkoa, joilla on kullakin eri lääninsä). Sitten on vielä yksinäisiä *Vuorokausi-vaivaisia* (emä-kirkolla 5 kappaletta), jotka kulkevat koko seurakunnan ympäri ja pidetään yhtä kauvan vähissä kun isommissakin taloissa, nimittäin vuorokausi erästänsä. Kaikki tähän asti puhutut ovat taloin erityisenä rasituksena. Lisäksi tulevat *vaivaisten-kapat* (joita emä-kirkolla karttuu 70:n tynnyrin verta vuodessa) kai-

kilta talollisilta niin myös voivilta töllilälsiltä ja käsityöläisiltä. Muutamia huonoja, jotka eivät voi itseänsä taluta eikä saa siaansa ruotivaivaisiksi, annetaan ruokittaviksi ja hoidettaviksi vähimmän vaativille, ja suostuttu kaasi maksetaan vaivaistenkapoista; loput kappoja jajetan niille tarvitsevaisille, jotka itsekkin voivat lisää elatusta hankkia. **Vaivaisten-kassasta**, johon tulee rahaa sakoista, kirkonkukkarosta, vaivais-pyssystä, pitolahjoituksista j. m. annetaan ulos isompia ja vähempiä apuja, jotka vuoden mittaan tekevät toista sataa ruplaa; kahden mielipuolen hoitajille, maksetaan 20 ruplaa kummallekkin vuodessa. — **Kerju** ei ole sentään vielä loppunut perättömään. Kumminkin riihten aikana, syksyllä, käyvät muutamat hävyttömät itsellisihmiset puuroksia pyytämässä, eikä kaikki »puurosämmät» ole köyhiäkään.

Muonitettavia on liijan paljo taloille rasitukseksi. En puhune vanhoista, jotka jo ovat vuosista väsyneet taikka tulleet kivulloisiksi, ja semmoisista syistä antaneet talot lapsillensa muonaa vastaan, vaan semmoisista »vaareista» ja »muoreista,» jotka vielä ovat parhaassa ijässänsä ja voimissansa. Nämät ovat hulttiomuuttansa menneet »talon taa,» koska valmiin viljan ottaminen ja verottomain maitten viljeleminen on helpompaa, kun talon pitäminen. Useat talot saavat kymmeniä vuosia ontua muonitettavainsa tähden, ja usea isäntä ei pääse tästä rasituksesta elinaikanansa, jos ei hän mene itse kanssa talon taa. On muutamia »setämiehiäkin,» jotka perinnöstänsä ovat ottaneet oikeuden asua elinaikansa talon loukossa ja nauttia elatuksensa ilman työtä ja huolta.

Viinan-ryypäys taitanee kutsuttaa kaikkein syvimmäksi syyksi köyhyyteen, niinkuin moneen muuhunkin pahaan; sillä tämäpä muitakin rasituksia lisää (esimerkiksi vaivaisia). Tyrväässä niinkuin muuallakin on miehen-puoli heikompi viinan villitystä vastustamaan, kun nais-väki; juoppoja akkoja on har-

vassa sen suhteen kun miehiä, mutta juoppouden synnyttämä köyhyys koskee tasan kumpaisiinkin. Kyllä »kohtuullinen» nauttiminenkin varoja vähentää kelpo lailla; sillä moni kuluttaa puolen tuoppia viinaa päivässä, ja enemmänkin, aamu-ruoka ja väli-ryypyiksi, tulemata siitä pöhnään, jolla lailla kuitenkin menee lähes sata kannua vuodessa. Mutta tätä emme huoline vielä moittia, koska on kyllä moitittavana julki-juoppouttakin, jolla hävitetään talot ja tavarat, tuhlataan aika ja työvoima, taito ja toimi. Kuitenkin näyttää tämän vijan olevan vähenemään päin; kumminkin pidetään tätä jo nykyis-aikaan häpeällisempänä, kun pari-kolme kymmentä vuottaa takaperin. Esimerkiksi pidoissa on harva sikana ja sekin korjataan piiloon, mutta muinen mellasteli ja mulkkeli paljo pito-miehiä julkisesti.

Kuljetettavain vankein vartioitseminen oli kanssa näihin asti pitäjän rasituksena; vielä vuonna 1850 maksettiin siitä 7 tynnyriä 14 kappaa rukiita, mutta nyt ei enää mitään. Koska kruunu on ruvennut maksamaan täyden kyytirahan vankein kuljettamisesta, niin pidetään niiden holhoominen ja kaitseminen kaupan-päällisenä.

Työnteon ja arki-elämän muoto.

Miesten ja naisten *yhteisinä* töinä ovat: lehden-taitto, heinän-teko, viljan korjaus ja riihitys, survominen, jauhattaminen, ojan-luominen, sonnan luominen ja hajotteleminen; »väkipuolukset» (lapsuuttansa taikka vanhuuttansa heikko-voimaiset) paimentelevat eläimiä, noukkivat marjoja, katsovat lapsia ja mitä muuta helppoa työtä on. Miesten *erittäin* ovat kaikkinaiset veitsi-työt ja kirvestyöt sekä kotona että metsässä, juhdan-ajo sekä teillä että pelloilla, kylväminen, loukuttaminen, hevosten holhous, kalastus, metsästys ja linnustus; vaimoväjen ovat karjan ruokkiminen, lypsäminen, keritseminen, leipominen, keittäminen ja muu ruvan-laitto, viinan-polttaminen, klihtaami-

nen, kehrääminen, kutominen ja neulominen. Missä miehistä on puutos, siellä ryhtyvät naiset vähän miehisiinkin töihin, ja vastasukaan, missä naisia on vähimmäksi, siellä auttavat miehet niiden askareita.

Talvis-aamuina nostaan kello 5:n aikaan, viritetään parikolme pärettä »pihtiin,» joka seisoo pitkäntuolin edessä; välisti poltetaan vielä yhtä pärettä ovi-pielessä. Jos nyt tässä valossa, ennen kun pirtti savua täyteen tulee, katselet ympärilles, niin näjet »lavanalla» kahdenmaattavia sänkyjä rinnatusten, jalkopäät seinää vastaan; perimmäinen, jonka tykönä näjet ruoka-kaapin ja seinä-kellon ja vieressä kehdon (missä sitä tarvitaan) on isännän ja emännän vuode *). Samallaisen sängyn näjet ovi-pielen ja pihanpuoleisen seinän välillä; kahta vuodetta päällistysten ei ole missään. Peräseinässä on lusikkahäkki, jossa jokaisella hengellä on oma puulusikkansa, oviseinässä parikin kirveshäkkiä, sivuseinillä kairoja, puraita, sahoja, kerinpuita ja muita kaluja nauloissa ja häkeissä, niinmyös perheen vähäisiä kaappeja. Pöydän alla on kola, jossa pidetään vasara ja hohtimet, kovasimia sieroja j. m. s.; »parvella» säilytetään höyliä, päre-orsilla kuivataan päreitä ja »halko-orsilla» lautoja, jakohirren ja päre-ortten välillä leipiä vartaissa. Lisäksi on muutama istuin ja yhtä monta rukkia, kun vaimo-ihmistäkin; vasta keväppuoleen tuodaan kangasaseet (eli »kangastuolit») pirtin täytteeksi. Pirtti on hyvin lämmin, jos se vaan jotensakin pitää lämpymänsä. — Nyt sopii yksin tein kurkistaa porstuva-kamariinkin, joka on uuden-aikaisesti rakennetussa talossa. Tämä on monessa talossa kaiken talven lämpymillä, kumminkin niissä, joissa haltiat eivät taivu pirttiin maata; valo-aineena pidetään täällä osaksi pärettä osaksi kynttilää ja laattia on melkein yhtä likainen kun pirtissäkin;

*) Muutamat uudenaikaiset talon-haltiat makaavat kamarissa.

huone-kaluina ovat: sänky, samallainen kun pirtissäkin, pöytä akkunan alla, pari istuinta, kaappi ja arkku; muun tilan ottavat maito- ja piimä-astiat, viinapullot ja lekkerit j. m. s. (missä ei ole kamaria lämpymillä, pidetään pytyt pirtin perä-penkillä ja kellarissa). Muissa kamareissa, joita harvoin lämmitetään, on puhdas laattia, sohva, tuoleja, pöytä, sivulle levitettävä sänky ja mitä parasta kalua on talossa. Seinäin saveeminen ja maalaaminen on vasta näinä vuosina ruvennut tavaksi tulemaan, samaten kun laattia-ryysäkkeet eli »matot,» ja kamarikaluista »piironkit» ja »senkit.» Rumia kuvia ripustellaan kauneillekkin seinille. — Päivän tullessa lakkaavat miehet puhdettyöstänsä, *suurustelevat* ja lähtevät ulkotyöhön; vaimoväki korjaa pihdin loukkoon, lavasee laattian ja siivoilee muitakin paikkoja pirtissä. Kello 1:n jälkeen tulevat miehet *päivälliselle*, sitten menevät taas ulkotöihinsä, joista päivän nävön lopulla palaavat »pirtille,» taas käsi-töittensä kimppuun. *Ehtoota* syödään varhemmin taikka hiljemmin, koska vaan emäntä saa ruvan valmiiksi, ja maata mennään kello 9:n aikaan. Arkiomina syödään omin väjin pöydän alasessa päässä (joka on lavanalle päin), eikä siinä tarvita lautasia enempää kun pöytä-liinaakaan; astiat ovat enimmästi puusta, paitsi kivivateja, joita kanssa on puu-vatein rinnalla. Mutta vieraalle laitetaan ruoka pöydän yliseen päähän, liinan eli »tuukin» päälle, puisen taikka posliinisen lautasen ja veitsen kanssa; tähän aikaan on jo melkein joka talossa ottimetkin eli »kahveveli» ja pöytä-veitsi. Isäntä syö vieraan kanssa (sanotaan: »isäntä vieraan väärtti»). Arkio-tilassa on vaimoihmisillä, semmenkin nuorilla, tapa seisoa koska syövät miesten kanssa pöydältä; muutoin ei heillä olekkaan juur määrätyitä aterian aikoja, vaan ravitsevat itsensä koska kerkiävät ja missä sopii. — Miesten päivä-töinä on talvella karjanruvan, hakoin, poltinpuitten, hirtten ja muitten metsä-tavarain tuominen, niin myös

kotona puitten ja hakoin hakkaaminen, hevosten rukkiminen ja sonnan-veto, jossa viimeksi mainitussa naisväkikin on apuna, kumminkin luomassa navetosta rekeen. Naiset tekevät käsitöitänsä päivin-puhtein, niin paljo kun kerkiävät karjaaskareilta ja ruvan laittamiselta.

Keväällä ja suvella nostaan varhemmin ja mennään maata myöhemmin, kun talvella. Nuoriväki muuttaa Vapun ja Erkin aikaan yö-vuoteensa pirtistä ulkohuoneisiin, joissa ilma on raitis ja vilpoinen, Mikon aikaan taas pirttiin. Suvi-laihoja kattamassa ja muussa sontityössä, ojia luomassa ja perkaamassa, lehdessä, heinässä, elo-pellolla ja pellavain korjussa ovat miehet ja naiset eroitukseta; hyväin taloin emännät vaan saavat olla kotona askareitten ja ruvan laitoksen tähden. Evästä kannetaan tano-kontissa, piimää ja kaljaa leilissä ja »plekussa.» Kelvollinen isäntä on ensimmäisenä väkensä edellä suvi-töissä, sillä iso eroitus huomaitaan olevan, jos väki kuulee: »menkääs työhön» taikka »tulkaas työhön.» Heinänaika, joka on Heinäkuun loppupuolella, pidetään raskaimpana; silloin nostaan auringon kanssa, haukataan vähä »suurus-palaa» ja ruvetaan niittämään, jota kaikki täysivoimaiset, naiset samaten kun miehetkin, niin myös palvelevaiset väkipuolukset tekevät noin 4 hetkeä. Se eroitus on kuitenkin etteivät naiset hio vikahdettansa, vaan ovat jo edelläpäin valinneet miehistä kukin hiojansa, tavallisesti sen, jonka muutoinkin pitää rakkaimpana; tämän ei tarvitse sentään paljaasta rakkaudesta hioa vikahdetta, vaan saa heinästä päästyä autetultansa viina-korttelin, liivi-kankaan taikka muun vähäisen palkinnon. Koska aamukaste rupee ruohosta katoomaan ja päivän helle rasittamaan, lakataan niittämästä syödään suurusta ja pannaan murkina unelle pariksi hetkeä. Sitten haravoitaan, jota lapsimaisetkin tulevat tekemään, ja kannetaan rukoja loppu-päivää; mutta jos ilma on sateinen, niin niitetään toisen päivän varaksi. Päi-

välliseliä ollaan kello 3:n aikaan ja ehtoollisella työstä päästyä, auringon laskeissa, jonka jälkeen päästään yö-levolle; sadeppäivinä ovat murkina unet pidemmät, ja maataan päivällisenkin päälle. — Sen siaan kun miehillä on erityisenä tehtävänä kaikkinainen kirves- ja juhta-työ (aidanpano, kyntö j. n. e.), saavat naiset suvis-aikana perkaella maita ohdakkeista ja rikkaruohoista ja lisäksi tehdä koto-askareita ja käsitöitä minkä verran joutuvat.

Syksyllä on riihi-työ mainittavin, johon ruvetaan kohta kun rukiit ovat leikatut. Aamuilla ollaan riihellä, siitä päästyä leikataan suvi-viljoja ja tehdään muita ulko-töitä. Riihet latoinensa ovat jo vanhuuttain olleet ulkona taloista, vaikkei juur kaukana; nykyisina aikoina on muutama rakennettu moisio-maihin. Tavallinen vanhanaikainen riihi on niin laitettu, että puiminen ja kaikki työ tehdään samassa huoneessa, kun elotkin kuivataan, vaikka se välisti on peräti lämmin työväjelle. Kiuvas on avoin; sen vieressä »lavanalustan» puoli laattiaa vähää korkeampi kun muu laattia, joka on paksuista visuun liitetyistä hirsistä ja kutsutaan »tapannoiksi;» ylhäällä ovat »parret,» joille elot »ahdetaan,» kautta riihen, paitsi kiukaan kohtaa, ja vielä ylempänä »vartaat,» pitkin katon alustaa, joihin suvi-laihon sitomia ripustetaan. Täysi riihi-väki on neljä vahvaa henkeä ja yksi väkipuolus. Tappamaan ruvetessa ladotaan elot tapannoille, sitoma sitoman kylkeen, sitten ne neljä henkeä tappaa varstoilla ja se väkipuolus kääntelee sitomat. Varstain kluput ovat vähäiset ja käyvät taajaan ja matalalta (muutoin kolahtelisivat parsiin), kaksi lyö kerottain samaan paikkaan. Tappajat kulkevat riihen päästä päähän, toinen pari yhtä toinen toista puolta, siksi että joka paikka on tullut kahteen kertaan tapetuksi. Sitomain siteet katkotaan kohta alvussa taikka sitten kun on kertaallensa tapettu; rukiin eloista leikellään latvat eli »ruoheet» paikoin ker-

taallensa paikoin vasta kahteen kertaan tapettua. Sitten pudistellaan oljet ja ajetaan ovesta ulos, rouheet ja muut rehut ja tähät kootaan haravalla ja luudalla lavanalle, »riiho» (jyvät vihneinensä) jää laattialle. Taas pudotellaan usia sitomia parsilta, ladotaan uusi laattiallinen ja tehdään samat temput toistamiseen; sitten taas kolmanteen ja useampaan kertaan. Koska koko riihellinen näin on tapettu, lähtee yksi tappajista suurukselle, toiset jäävät pöyhimään ja puhdistamaan riihoa, josta haravoiten ja lavasten perkaavat tähkiä; viimeiseksi lapioitaan riiho läjään kynnys-alle ja oljet sidellään lyhteiksi. Kaikki tämä työ käy niin sutevasti, että joka hengellä on aina tekemistä, eikä koskaan tarvitse toisen toista odotella (sanotaan: »tiällä laiska riihesä on»). Se edellä suurukselle lähtenyt palajaa riiheen viskaajaksi, koska toiset lähtevät pois. Mainittu työ on tehtävä tavallisella viskimellä, josta parhaat jyvät lentävät edemmäksi, vastaiseen seinään asti (nämät kutsutaan »seinäisiksi»); heikommat jäävät puoli-laattiaan (kutsutaan »kieleisiksi) ja vihneet lähimmäksi viskaaja. Sitten pohdetaan kumminkin ne kieleiset, jotka ovat vihneitten rajalla, taikka kaikkikin jyvät, jos oikein puhtaan puhtaita tahdotaan. Riihessä koottuja tähkiä kutsutaan »periksi,» ohran ja kauran vihneitä »ruumeniksi.» Ei ole sanottavaa eroitusta talvi-laihoin ja suvi-viljain riihitys-muodolla, paitsi mitä kunkin lain eri luonto välttämättömästi vaatii. Niin pijan kun jyvät ja vihneet ovat saadut korjuun, survotaan rehut ja ruoheet niin myös perät, riihen laattialla, ja kannetaan »ruumen-komiin.» Riihityön päätteeksi, koska kaikki viljat ovat korjussa, pidetään »surviaiset;» näiksi täytetään riihet oljilla, joita sitten, koko päivä pitkän aamupuhteen kanssa, survotaan silpuiksi, omin väjin ja päivämiehin. Survojat ovat parittain (niinkuin tappajatkin) ja kukin lyö kumppaninsa kanssa kerottain; parit kulkevat toinen toisensa perässä ympäri riihen laattiaa, väke-

-vimmät edellä, heikoimmat jäljessä. Riihi survojinensa on jotensakin hyppysalin kaltainen, ja olisi yhtä hupainenkin, jos ei siinä olisi niin kauhcasti tomua eikä niin raskasta työtä. Petkele on ainoa kalu, jolla silppuja tehdään; silppu-myllyä ei ole kenelläkään, enempää kun puima-konettakaan. Mutta viskuri on juur nimeksi. — Uudenaikaisissa riihi-rakennuksissa on luva, jossa puidaan ja survotaan, mutta näitä ei ole vielä paljoa. Riihen lämmitys on isännän velvollisuutena. — Myöhemmin syksyllä on pellavain ruokkous, josta naiset pääsevät tavallisiin talvi-töihinsä; miehet loukuttavat puhteella. Kyntäminen, aitain ratkominen, hakoin karsiminen, kasken-hakkaus, niitun-perkaus, pihan-nostamus ja kalastus ovat miehillä päivätöinä, siksi kun talvi-keli tulee. Palkollisilla on tapa pysyä paikassansa Pyhäinpäivä-sunnuntaihin asti, huolimata Marraskuun 1:stä päivästä eli Pyhäinpäivän »santista,» jos se on alku- taikka loppu-viikossa.

Tavat erinäisissa tiloissa.

Tervehdykseksi sanoo vieras tultuansa: »hyvää-huomenta» (hyvää-päivää taikka ehtoota), johon vastataan: »jumal-antakoon.» Samat sanat käytetään tielläkin vastuksiin tullessa ja ohitse mennessä, sekä tutuille että tuntemattomille. Vanhaan aikaan sanottiin: »kiäs-auks» (Kiesus avuksi). Lähtevä lausuu: »hyvästi-ny», jonka vastaus on: »hyvästi-hyvästi»; taikka »jumalan-haltuun,» vastaus: »haltuun-herran.» Ystävällisempi tervehdys on kättelcminen, jota seuraavat sanat: »jumal-an-terveeksi;» naisväki syleileekin keskenänsä. — Lakin pitää talonpoikainen mies päässänsä, huoneessa niinkuin ulkonakin, paitsi syödessä ja kirjaa käyttäessä; kuitenkin nostaa hän sitä, koska hän ulko-ilmassa tervehtää herrasväkeä, ja ottaa sen varsin käteensä herras-ihmistä puhutellessansa, samaten myös huo-

neessa, jossa on herrasväkeä. »Pää on lakin naula» sanotaan, ja sen nostaminen käy kankeamaisesti, kumminkin köhnästään aina korvan juurta ennen kun lakkia liikutetaan paikaltansa. Avio-vaimon on pää enimmiten peitossa, kumminkin syödessä, lasta imettäessä ja muissa tärkeissä toimissa. — Herrasväjelle kumarretaan, muttei muille ihmisille. Muutamat akat syleilevät uljaitten ihmisten polvia. — Pieniä lapsia suutelevat naiset, mutta isoin ihmisten suutelemista ilvoksutaan. — Vaimon puolta ei suurin kunnioiteta, kuitenkin pitää se kokous-tiloissa (lukusioilla, rippiskoulussa j. m.) penkinpuolen pirttiä, joka aina on arvokkaampi lavanalustaa, ja miehen puoli kokoontuu lavanalle*). — Teitittelеminen on ollut tapana jo näiden ihmisten muistin ajan, vaikkei ennen niin isossa mitassa kun nyt. Vanhuuttain oli kaikkia sinuteltu kaikilta; sata vuotta sitten teititeltiin jo herroja ja muitakin uljaita vieroja, paitsi juur joku piti vanhaa tapaa näitäkin kohtaan; vähitellen rupesivat lapset teitittelemään vanhimpiansa, tänaikaiset ijälliset ovat vielä sinutelleet lapsina ollessansa. Nyt teitittelee jokainen vanhimpiansa ja kaikkia vanhoja niin myös uljaita nuoriakin, moni aviokumppaniansakin ja muita yhtikäisiänsä; muutama vaimo-ihminen kaikkia ihmisiä.

Naima-vehkeet käyvät monellakin muotoa, vaikkemme kerkeä tässä juttelemaan muuta kun mainittavimpia. *Puhemmiehet* (jotka kuitenkin useimmasti ovat vaimoja) juoksentelevat naimista yllyttämässä ja valehtelevat tavallisesti sekä naivalle että naitavalle lisää rikkautta, toimellisuutta j. m. Jos naiskauppa tulee, niin saa puhemmies paidan palkaksensa. Usea naimaan lähtevä ottaa puhemmiehen apulaiseksensa, ja antaa sen ajaa asiaa, ollen itse näytteenä vaan. Ensi kerralla kuis-

---

*) Pohjanmaalla ja Turunmaalla olen nähnyt naisväjen kokoontuvan halvemmalle puolelle eli lavanalle.

kuttelee puhemmies naitavalle ja naittajille kaikellaista hyvää kosio-miehestä ja kyselee mitä etuja naitavan myötä seuraa; jos ei kauppa tahdo menestyä, niin mennään pois, mutta tullaan taas viikon taikka parin takaa. Välisti jätetään *kihloja* puoli-väkisinkin, koska naitava on kosijan mieleinen. Kelpo taloissa ruokitaan ja juotetaan kunniallisia naipa-miehiä silloinkin, koska ei anneta niille lupaa toistamiseen tulla. Sitten vasta, kun kauppa on saatu hyvään alkuun, rupee sulhanen yksinänsä käymään, tavallisesti öisinä aikoina; naapureilta pyydetään salata asiaa siksi että kuulutus kirkossa kumahtaa. — Vanhaan aikaan pidettiin *kihlajaisia*, joihin kutsuttiin pappikin pitämään soveliaita loruja. Nyt ovat nämät jo jääneet, ja »kihlaisiksi» kutsutaan ensimmäistä kuulutus-sunnuntaita, jona morsiamen kotiin kutsumata kokoontuu paikkakunnan nuori kansa hyppäämään. — *Häitten* pitäminen on vähentynyt vähentymistänsä. Enin osa parikuntia yhdistetään papin tykönä, morsiuskruunuta ja kaunistuksita, eikä niillekkään, jotka kotonansa vihjitään, pidetä kun harvastansa pitkiä häitä. Koska tänaikaiset kahdenpuoleiset häät ovat tulleet muinoisista, monilla menoilla kaunistetuista häistä, joiden tavoista ja tempuista on useoita jätetty pois, milloin enemmän milloin vähemmän, niin sopii ottaa tähän näytteeksi semmoinen muoto, kun oli kelpo häillä, nyt 40 vuotta takaperin ja osaksi jälkeenkin. Häät pidettiin (niinkuin vieläkin) sekä sulhasen että morsiamen kotona, kummassakin koreiltiin pirtti ryijyillä, vippelöillä, raideilla ja muilla vaatteilla, että seinät ja katon puoli (päre-orsista ja jako-hirresta asti) olivat varsin peitossa; sen paikan kohdalle, johon vihkituoli oli asetettava, ripustettiin kattoon korea huivi ja lavanalle, muurin viereen tehtiin eri kotus, jonka kahdeksi seinäksi pantiin kaksi vuodeppeittoa roikkumaan katosta. Tässä kotuksessa oli kumottu amme, jota »kenkki-pöydäksi» kutsuttiin; häitten aikana pidettiin kenkki-pöydällä kaikellaisia ra-

vinto-aineita ja astioita, joiden joukossa hirmuinen toro-kylkineen haarikas oli julkisin. Kumpaankin häätaloon kutsuttiin kaikki sukulaiset orpanoihin, lankoihin ja langon-lapsiin saakka ja oman kylän väki. Se on kaikkina aikoina pidetty sopimattomana että koko väki talosta menisi pitoihin, vaikka kyllä joka-ainoa henki on kutsuttu ja monin kerroin varoitettu tulemaan »kaikella-muotoa»; kuitenkin karttuu, kun kaksi sukua tulee yhteen, 80- ja 100-kin taikka toistakin sataa henkeä vieraita. Häät alkoivat Tiistai-aamuna, jona vieraat kokoontuivat kumpaankin paikkaan suurukselle; samassa tuli viulunsoittajakin eli »pelmanni». »Edeskäyviksi» oli jo edelläpäin valittu nuoria miehiä. Sitten lähdettiin sulhasen kotoa morsianta noutamaan kaikin väjin; paitsi sulhasen vanhimmat jäivät. Edeskäyvät tulivat morsiamen kotiin ratsastaen, vähää ennen kun ylkä muun väjen kanssa. Täällä ei olla heistä juur millänsäkään, kysytään vaan: »mitä miehiä ollaan» ja »mihin matka». Miehet vastaavat mitä sukkelimpaa huomaavat ja pyytävät yösiaa. Heitä neuvotaan saunaan, riihiin ja naapuriin, ja kun eivät kohta lähde, niin ajetaan ajamalta ulos portista. Samat yö-sian pyytäjät tulevat taas toisen ja kolmannenkin kerran taistelemaan puheitten sukkeluudella; viimein ovat morsianpuolen miehet vihastuvinansa ja tiuskaavat: »onko teitillä veitikat passiakaan.» »On kyllä», vastaa yö-sian pyytäja, sieppaa pullon plakkaristansa ja taritsee vastustajoille. Nämät epivät: »viittimmekös noitten passia ruveta lukemaan»; ottavat kuitenkin pullon, ryyppäävat ja sanovat: »aha, ompa parempia miehiä kun luulinkaan.» Nyt tullaan iloisiksi, viulun soittaja tulee piilosta ja rupee vinguttamaan, sulko joukkonensa, jonka etupäässä hänen viulumiehensä »vetää marsia» kaikin voimin, rientää pihaan, ja ne äsken niin tylyt morsian-puolen miehet ovat nyt hevosia päästämässä, viinaa ja sahtia tarjoomassa. — Kohta tapahtui vihkiminen, 5—6 naimatonta miestä piti teltaa

yhdeltä syrjältä ja sama luku nuoria tyttöjä toiselta; sitten toivoitettiin nuorelle parille onnea kättelemisellä ja ruvettiin ruvalle pariksi hetkeä. Kautta pirtin perän oli pöytä, jonka taa istui nuori pari, pappi, kaase ja mitä herrasväkeä oli: uljammat talonpoikaiset talutettiin puoliväkisin peräpöytään; lisäksi oli kolme pöytää rinnatusten, yksi pitkin sivu-penkin viertä, toinen keskellä laattiaa, kolmas, lyhempi, lavanalla, kutsuttu »juoppoin-pöydäksi». Koska vieraat eivät mahtuneet kaikki näihin yhtähaavaa, tulivat loput »jälkipöytään». Jokaiselle vieraalle oli pöydällä puu-lautanen ja lusikka, mutta veitsen sai kukin ottaa omasta plakkaristansa, taikka tulla toimeen hampailla. Perä-pöydässä oli pappi lihain leikaajana ja kaase pannukakon. Morsian söi vaan hiukan, mutta otti kuitenkin kaikellaisista herkuista osansa lautaselle, jonka ruvalta päästyä vei saunaan ruotivaivaselle. Sitten jatkettin pitoja pelaten ja hypäten yöt-päivät, paitsi ateria-aikoja, joina pirtin laattia oli pöytäin hallussa. Sahti-tuoppi ja viina-pikari kulki lakkaamata mies mieheltä. Keskiviikkona ehtoopuolella pidettiin hyvästijättö-loru, veisattiin virsi ja lähdettiin sulhasen kotiin, kaikin yhdessä joukossa. Morsiamen vanhimmat eivät koskaan lähteneet saatto-seuraan. Edeskäyvillä oli viina-pullot, kutsutut »nuijiksi», joista antoivat pään porotusta kaikille miehille, kun tiellä kohtelivat, ja morsiamen helma oli täynnä pieniä kakkuja, joita heitteli katseleville naisille ja lapsille. Koko matka ajettiin kelpo kyytiä, eikä senvuoksi tarvinnut joukon seisahdella, vaikka edeskäyvät nuijailivat miehiä, sillä ne ratsastivat taas sitä kiivaampaa karkua, koska olivat viivytelleet. Tästä ajamisesta on tullut sanantapa: »ei hepo häitä kiitä.» Sulhasen äiti otti vastaan ja syleili miniäänsä jo pihalla. Ensiksi pidettiin tulo-loru ja veisattiin virsi; sitten syötiin juotiin ja hypättiin samaten kun morsius-talossakin; ateriat päätettiin virrenvärsyllä. Keski-viikko-ehtoona myöhään päästettiin morsian

raskaasta puvustansa, jossa oli ollut kaksi päivää ja yhden yön riisumata. Morsius pukuna oli musta hame ja miehusta, kullan kirjava jokapaikasta, kultalehdistä tehty kruunu ja sen ympärillä kaikellaisia kullan, hopean, lasin, punaisen silkin ja muiden loistavain näköisiä korituksia, puolta kyynärää korkealle päästä, kaulassa ja rantteissa helmiä ja käätyjä, sormissa sormuksia, niin paljo kun sopi. Pujettajana eli kaasena oli joku nainen herrassäädystä. Morsius-vuoteella, joka tehtiin kumminkin suvis-aikana luhtiin taikka puotiin, piti nuoren parin makaaman hyvin liki toinen toistansa, muutoin sanottiin pirun tunkeuvan väliin ja pysyvän siinä riidan rakentajana. Tuorstai-aamuna ilmestyi morsian myssy-päisenä ja tellanpitäjat taritsivat kaikille vieraille ja kerjäläisillekkin hänen »päänpeittoisiansa»: viinaa, olutta, juustoa ja kyrsää, joita ottaessa ja syödessä soitettiin ja laulettiin omituista nuotta (»tällä haavaa, tällä haavaa saadaan juustoo ja kakkoo»); samassa tilassa pidettiin kanssa joku puhe eli loru. Perjantai-aamuna saatiin sulhon päänpeittoisia samalla muotoa; ehtoo-puolella riideltiin sulhosta, jota naineet miehet kokivat viedä hypystä pirtin perään, naimattomat oven suuhun. Sitten lähti morsiamen suku menemään takaisin morsius-taloon, mutta tieltä palasivat edeskäyvät, kun olivat huomaavinansa morsiamen tapaturmasta kadonneen, ratsastivat röyhkeästi hevosinensa päivinensä pirttiin, jos eivät sulhon puoleiset olleet ovissa, oluttuopin kanssa estämässä, ja huusivat: »mis' on se yks', kun on jäänyt joukostamme tänne.» Heitä suositeltiin juomilla ja saatettiin kunnialla ulos portista; mutta jos he saatiin juovuksiin, niin valettiin kylmällä vedellä ja tehtiin pahempaakin koiruutta. Kummastakin häätalosta läksivät vieraat sitten kotionsa, muutamat jo perjantai-ehtoona, toiset vasta lauvantaina, ja saivat lähteissänsä »kyläkakkoja, niinkuin olivat tuoneetkin häihin tullessansa. — Jos taas sulhanen oli naimisessa asuntoa muut

tava, niin tuli morsian sukunensa häntä noutamaan ja alkupuoli häistä pidettiin hänen kotonansa, loppupuoli morsiamen kotona. Morsiamen velvollisuus oli (kummassakin tapauksessa) lahjoa sulhon ominaisia vaatekkaluilla ja vähä syötävälläkin; »anopin-paidan» piti oleman erittäin hyvän. — Tämmöiseen muotoon tulevat kahdenpuoleiset häät vieläkin, ja enimmät tavat ovat vielä entisellänsä, vaikka muutamia temppuja on jätetty pois ja toisia muuteltu. Pirtin koreilemisesta, kenkkipöydästä, yö-sian pyytämisestä, sulhoriidasta (eli leikistä) ja morsiamen takaisin tahtomisesta ei huolita enää, eikä morsian säästä ruokaa ruotivaivaiselle; lihat ja pannukakko tuodaan nyt leikattuina pöytään ja perä-pöydässä on posliini lautasia veisten ja otinten kanssa; kahvi ja useat kaupungin-tavarasta laitetut herkut, joista muinen ei tiedetty mitään, ovat tavallisia päänpeittoisiakin on nykyisin toistakymmentä laia; morsiusvuode on kammiossa; viulunsoittajain rinnalla on paikoin puhaltajakin m. m. — Yhdenpuoleisia häitä pidetään tiistaina taikka tuorstaina ja ne kestävät korkeinansa toisen päivän perään; vieläkin vähäisempiä on välisti sunnuntaina, ehtoo-puolella. Perjantaina ei mene kukaan vihjille, eikä kirkossa enää näinä vuosina ole vihjetty kun juur harva pari.

Se joka naimisen kautta on muuttanut asuntonsa, tulee kumppaninsa kanssa viikon päästä entiseen kotiinsa vieraisiin eli niinkuin sanotaan, »hiiriänsä päästämään».

Lapsia saadaan saunassa. Koska iloinen sanoma sieltä tulee pirttiin, annetaan *varpaisiksi* viinaa juustoa ja kyrsää, taikka kahvia ja plöröä, joka-ainoalle talossa asuvalle hengelle *Ristiäis*-pitoja pidettiin vanhaan aikaan, mutta nyt ei enää kun juur harvastansa, eikä niihin harvoinkaan kutsuta paljoa muita, kun pappi ja kummit. Tavallisesti viedään lapsi papin tykö ristille, välisti kirkkoon.

Niin pijan kun ihminen lakkaa hengittämästä, pidetään hän kuolleena, pestään, pujetaan ruumiin-vaatteisiin ja viedään iki-soki ulko huoneesen talvellakin. Tämä kaikki tehdään niin viivyttelemätä, että ripittäjä, jota sairaalle noudetaan, välisti on löytänyt ruumiin jo puodissa makaavan. *Ruumiinpuku* on valkoinen, paitsi housuja ja kaulaliinasta täysi-kasvaneilla miehillä. *Arkku* maalataan enimmiten mustaksi, nuorille kanssa jonkun muun väriseksi, muttei punaiseksi koskaan. Lasten ja neitseitten arkun kannelle tehdään tavallisesti *kruunu* taikka *seppele* kultalehdistä; välisti naulataan se hautamerkin päähän. Vanhanaikainen *hautamerkki* on risti, uudenaikainen pystytetty lauta, johon vainajan nimet syntymä ja kuolema on kirjoitettu. Hautaus tapahtuu sunnuntai-aamuna, jona uljaimmat ruumiit tuodaan kirkon tykö; toiset kaikki ovat jo aikaa ennen tuodut (arkiomina on juur joku joskus haudattu). *Kelloja soitetaan* uljaimmille 5 kertaa, nimittäin »sanoma-kellot» kohta kun kuoleman tapaus on ollut, »haudan-avaus kellot» perjantaina ennen hautausta, »taati-kellot» ruumiin tullessa kirkon tykö, »ruumiin-kellot» ruumista saatettaessa veisulla hautaan, ja »lähtö-kellot» kirkosta päästyä; toisille 4, 3, 2 taikka 1 kerta. Enimmälle osalle kuolleita ei soiteta ollenkaan kelloja. *Peijaisia* eli »maahanpaniaisia» pidetään sunnuntai ja paikoin maanantaitakin jatkoksi; niissä syödään ja juodaan samaan mukaan kun häissäkin, muttei hypätä.

Lukusioissa pidetään kanssa pidot, joissa sukulaiset ja lahvon isännät emäntinensä ovat vieraina päivän taikka kaksi; hyvänsuopaiset vierastiat antavat aterian kaikelle luku-väjelle. Ei tästä tavasta tahdota luopua, vaikka papit välisti ovat neuvoneet ettei lukusioissa pitäisi olla pidot.

Työt tehdään enimmiten omin väjin ja palkatuilla päivämiehillä; kuitenkin pidetään välisti *talkoita.* Sunnuntai-ehtoona heinän aikana pitää joku joskus »niitto-talkoon», jossa kokoon-

tunut työväki saa palkastansa ruokaa ja juomaa vaan, mutta niitä yltäkyllin. Samallainen on »leikko-talvo», jota myös välisti pidetään, viljan kiiruhtaessa. »Kehru-talkoita» pidetään arki-päivinä, koska emännillä on villoja kooksi. Palkollisten määrä-viikoilla pitävät muutamat piijat »pellava-talkoita», joihin saavat renkejä loukuttajiksi ja toisia piikoja klihtaajiksi. — Useammin on »hirsi-talkoita», joissa hirsiä tuoneilla ei ole sen enempää työtä tehtävää; siis syödään ja juodaan vaan, niinmyös lyödään korttia, »heitetään» puukkoa ja piippua *). Samanmoisia ovat »puu-talkoot», joilla metsättömät perheet hankkivat poltinpuita itsellensä.

Sirpinsiliäisiksi kutsutaan viimeinen ateria elon-aikana, koska sirpit saadaan panna korjuun. Tämä on herkullisempi muita aterioita, muttei sentään pitoin nimeä ansaitseva.

Nimipäivänänsä on jokaisen velvollisuus maksaa »koussia», se on: antaa aamulla kohta nostua kaikelle talon väjelle viinaa, kahvia taikka muuta »suun avausta», niinmyös kyläläisille, jotka päivällä osaantuvat taloon tulla ja hänen kohdella. Joka ei maksa koussia, ansaitsee vietää läättiin, ja viedäänkin välisti; usein menee tämä häpeällinen rangaistus paljaissa uhkauksissa. — Muutamat ovat ottaneet tavaksi kutsua nimipäivänänsä kyläläisiä suun-avaukselle.

Joulu on juhlista julkisin; siksi köyhäkin kokoo varoja, »kettukin kenkirajoja» (sanotaan), kerjäläinenkin menee mökkiinsä ja se, jolla ei kotoa ole, pysyy kumminkin pari päivää alallansa. Joulua valmistellaan jo viikkoja edellä: pannaan sahteja, tehdään kynttilöitä ja joulu-päreltä, leivotaan kyrsiä, ja lapset lukevat päiviä. Vanhanaikaisen pirtin musta katto peitetään päreillä, joita taitavasti ladotaan monenmuotoisiin siipiin, ruutuihin ja risteihin; välisti koreillaan seinätkin koska päreitä

*) Kalun vaihetusta näyttämätä ja näkemätä kutsutaan heittämiseksi.

liikenee, muutoin pestään niitä. Aatto-ehtoon hämärässä alkaa juhla: silloin tullaan vihtomasta, otetaan puhtaat paidat ylle, laattia peitetään oljilla, joita sitten kutsutaan »joulu-rehuiksi», pöydälle levitetään kirjava vaate ja sen päälle yliseen päähän pöytä-liina, jolle emäntä panee runsaasti ruokaa. Nyt nautitaan parhaita herkkuja, kun on voitu taikka raskittu laittaa, ja juodaan sahtia; ehtoollinen päätetään joulu-virrellä. Sitten kokoonnutaan taas pöydän ympärille ja veisataan yksimielisesti kaikki joulu-virret päästä päähän. Koko yön palaa kynttilä, jonka valossa on hupainen nosta »puoliyö-ruvalle», koska herätään; eläimiä kanssa ravitaan yö-sydännä, ja hevosille annetaan sahtiakin, että ne sitten sitä tuimemmin juoksevat kirkolle. Kirkossa joulu-aamuna nähdään usealla hirmuisen paksu, muutamalla monihaarainen kynttilä. Loppupuoli joulua ei ole enää niin juhlallinen kun alku; sillä herkut rupeevat vähenemään ja juopot pitämään ilkeätä menoa. Kolmantena ja neljäntenä joulupäivänä, eli »keskimäis-» ja »jälkimäis-pyhänä» pidetään leikkejä ja tehdään juur hiukka työtäkin; näitä päiviä kutsutaan yhteisellä nimellä »pikku-pyhiksi» ja »puolipyhiksi». Rehut korjataan paikoin ensi-arkiona, enimmiten Uudenvuoden huomisin, paikoin vasta Loppiais-huomisin. Viimeksi mainittu päivä »*hiiva-nuuti*» nimeltä, on kanssa ehtoopuolella pikkupyhä; silloin tehdään joku joukosta »nuutiksi»: pannaan tuohi kasvoille ja turkki väärinpuolin ylle. Nuuti taritsee tuhkaa nuuskaksi ja tekee kaikellaisia ilveilyksiä käyden talosta taloon, joukko miehiä seurassa. Kysellään: »onko vielä hiivoja: jos ei, niin tappi tynnyristä.» Tämä merkitsee joulun ja sahdin loppua, niinkuin sanotaankin: »Tuamas kulta joulun tua, hiivanuuti poijes viä.»

Paavalinpäivänä keitetään joka-ainoassa kodassa herneitä ja *Kynttilänpäivänä* puuroa. — *Laskiaisena* pidetään monia tapoja, jotka muinen ovat olleet taikauksia, ja puhutaan

niiden merkityksistä vieläkin, vaikkei enää suurin uskota. Edellisenä syksynä teurastettuin sikain sorkat keitetään ja syödään laskiaisena; luut niistä pitäisi vietämän rikkomata metsään, muttei viedä sentään. Papuja, lihaa ja makkaraa tulee syödä kelpo lailla, yhdeksän kertaa. Sonnan-veto on tavallinen työ, ja sanotaan että pitäisi vietämän kumminkin yksi kuorma, jos ei enempää kerjittäisi; sitävastaan on kehräystä vältettävä, etteivät lampaat tulisi pyörölle. Naiset pitävät hiuksensa hajalla kaiken päivän ja sanovat siitä tulevan hyvän pellavain menestyksen. Lapset »laskittelevat» kelkoillansa aamusta ehtooseen, isot ihmiset vasta työstä ja vihtomasta päästyä, huudellen: »pitkiä-pellavia, hianoja-hamppuja, nauriita kun nurkanpäitä, räätikkäitä kun ihmisen-päitä ja tupakki-kultaa kansa.» Vihtomassa pitäisi oltaman äänetí, etteivät hyttyiset ja muut syöpäläiset vaivaisi suvella; naiset tätä neuvoa seurailevat, mutta miehet eivät huoli näin kaukaa pelätä pieniä eläviä, vaan kokevat kaikella lailla saattaa naisiakin puhumaan taikka nauramaan. — *Pääsiäisen* aikaan käydään »kuultelemasa», se on: mennääin ehtoolla hiljan rikka-tunkiolle taikka kiivetään kolmasti siirretyn huoneen katolle odottamaan jotakin enteitä eli »aaveita», näkyviä taikka kuuluvia. Kuulteliain pitää oleman äänetí; jos joku joukosta sanoo sanankin taikka naurahtaa, niin pitää mentämän toiseen paikkaan. Välisti menee joku koirankurinen pelvottelemaan kuultelioita. Kiikku tehdään pääsiäiseksi ja hajoitetaan taas kohta sen jälkeen. Pikkupyhinä ovat toiset työssä, toiset jouteella. — Keväällä koska naisväki menee ensi kerran ulko-työhön, koetaan sitä kaikella kavaluudella tervata; paikoin on tämä tapa myös koska joku muuttaa vuoteensa ulkohuoneesen. — »*Helunta*-lauvantaina uusi vihta vihdotaan, voinen puuro keitetään, tyttäret kodon tulevat, tuavat juuston tullesansa, viävät viisi männesänsä, syävät kuusi ollesansa.» Uusi vihta heitetään saunan katolle

ja katsotaan minneppäin tyvi osaantuu; jos se osottaa kirkkoon päin, niin sanotaan aavistavan heittäjän kuolemaa. »Helaavalkeita» tehdään ehtoisilla, enimmiten maanantaina ja pikkupyhinä; näiden ympärillä pitävät nuoret iloa, mutta päivät pikkupyhinä ollaan tavallisesti työssä. — *Juhanneksenpäiväksi* eli »mittumaariaksi» tuodaan koivuja ja muitakin lehtipuita pihaan ja seinuksille, muutamissa paikoissa tehdään lehtimaja; huoneita koreillaan sisäpuolelta kukkasilla, tuomen ja pihlajan oksilla j. m. Aarnihautain luullaan palavan Juhanneksen yönä, ja joku menee niitä silloin hakemaan. — *Pyhäinpäivän* aattona sulautetaan tinaa ja kaadetaan veteen; siitä kuvasta, joka vedestä löydetään, ennustellaan sitten tulevia asioita. Seuraavana sunnuntaina ja maanantainakin eli »runtuna» pidetään hyvää suuta palkollisten tähden, jotka nyt ovat vuotensa päässä.

Leikit.

Muinoin olivat vanhatkin leikeissä osallisina, mutta nyt eivät tahdo enää viitsiä, taikka pitävat niitä synnillisinä. Nuoret, jätettyinä ominpäinsä kisaelemaan, hairahtuvat usein irstaisuuteen, ja sentähden on moni siveä nuorikin ruvennut leikkejä kavoksumaan: moni on kokenut yksinäisyydessä hankkia itsellensä huvitusta (jota paitsi ei ihmisen nävy tulevan toimeen) ja joutunut viinapullon toveriksi. Lapset pitävät kuitenkin leikkejänsä, vaikka niitäkin kielletään; ne eivät saa olluksi ilman. Joulu-rehuin aikana *soudutaan* ja *suutarin silmää puhkastaan*, niinmyös ollaan *paistisilla* ja *vorskosilla;* koko talvis-aikana on pirtissä soveliasta olla *kätkösillä*, *ihmeisillä*, *kuninkaisilla*, *sarvisilla*, *panttisilla*, *parisilla*, *hirvisillä*, *seulasilla* ja *sokkosilla*, ollaan myös *ovileikkisilläkin*, vaikkei niiden luulisi pakkasella ketään huvittavan. Keväällä ja suvella ollaan ulko-ilmassa *lymmysillä*, *näkkisillä*, *hiippasilla*, *kori-*

silla ja *lampaisilla*, niinmyös lyödään *pilppua*, *klootua*, *kiekkoa* ja *palloa*, heitetään *tonttua*, *seinärahaa* ja *nappikuoppaa*. Kaksi viimeisiksi mainittua ei ole kehuttavia leikkejä, koska niissä tapahtuu tavaran voittaminen ja menettäminen.

Kortin-lyöminen, joka on pakottanut pois parempia huvituksia ja parikymmentä vuotta takaperin oli peräti isossa vallassa, on sitten nähtävästi vähentynyt; kuitenkin pelaa moni vielä» turakkaa», »myllymattia» j. m., mutta harvoin rahan päälle.

Vanhaan aikaan oli *polska* ja *minuetti* kahden tavallisina; nyt hypätään enimmästi *valssia* ja *katrillia*, lisäksi muita monellaisia hyppyjä.

Lapset ja välisti isotkin ihmiset »*puhuvat juttuja*» huviksensa. Toisinansa »*pannaan arvautuksia*» ja viedään »*Himolaan*» se, joka ei osaa vastata määrätyitä arvoituksia. Tämä vieminen tapahtuu seuraavilla sanoilla: »Matti (Jussi taikka Mikko) menee Himolaan, lusikka rekenä, hiiri hevosena, sammakka satulana, kärme piiskana, sikalisko suittina; Himolan koirrat Mattia haukkuun» j. n. e. Jos häväistys-lorun aikana Matti unhottaa mitkä ne arvoitukset olivat, joista hän tuli kiinni, niin ei saa perästäkään tietää niiden selitystä.

Ravinto.

Ruoka on hyvä, sekä kohtuullinen että terveellinen. Jokapäiväinen leipä on rukiinen, hapan ja kuivattu, paitsi välisti köyhillä tölliläisillä, joita hätä vaatii sekoittamaan periä ja muita huonoja aineita leipäänsä. Aterioita on kolme: *suurus*, *päivällinen* (jota myös kutsutaan »puolipäiväksi», paikoin »murkinaksi») ja *ehtoollinen* (taikka »ehtoo»); näiden perusteena on *leipä* ja *silahka*, sitten lisinä muuta laia, tavallisesti *piimää* kumminkin, jos ei keitosta. Silahkan siassa on joskus järvi-kalaa ja sen puutteessa »suolavettä» (kalanlaukkaa taikka suolattua maitoa), piimän puutteessa »varitaikinaa» leivän sär-

pimenä. Muutteeksi on, useammin taikka harvemmin, kohta-nimiteltäviä keitoksia, taikka *makkaraa*, *sylttyä*, räätikäs-ja nauris-*hautaa*, mitä milloinkin. — Leivän kanssa syötäviä keitoksia ovat: *kokonaiset perunat*, joita kastetaan suolaveteen (kalan taikka lihan laukkaan); *perunavoi* eli sulpatut perunat, joiden höystönä on vähä maitoa taikka voita ja hyvin suolaa; *peruna-keitti* eli »peruna-suolavesi», se on haljellut ja liemessä keitetyt perunat maitoa, lihaa, taikka »muruja» *) höystönä; *lohkokeitti*, samallainen, mutta nauriista taikka räätikkäistä; *maito-keitti*, keitetty maito, suolaa ja leivän paloja seassa; *kalja-keitti*, samallainen kaljasta, hiukka jauhoja sakuna; *kala-keitti* eli »tuoreet kalat», jotka maidolla höystetyssä liemessä keitetään ja sen kanssa syödään (silloin harvoin kun niitä on). Leivätä syötäviä ovat: *papuruoka*, herneistä, jauhoilla suurustettu ja ihralla taikka muruilla höystetty (välisti syödään keitettyjä herneitä kuiviltansa); *velli*, useanlainen; *puuro*, neljällainen (rukiisista taikka ohrasista, suurista taikka pienistä jauhoista), särpimenä eli »kasena» piimää taikka maitoa, välisti voi-silmäkin; *klimppi-ruoka*, välisti; »*pavun-palvot*» kanssa välisti, koska niiden aika on. *Paistikkaita*, perunoista, nauriista ja räätikkäista, on tapa syödä ateriain välillä. *Puntari kaluksi* kutsutaan voita, juustoa, lihaa ja isoa kalaa; tätä saa työväki heinän- ja elon-aikana, surviaisisti ja koska vaan raskaimpia töitä tehdään, sekä ateria-ruvaksi että »suurus-palaksi» ja »ehtoopuoliseksi». Keitokset myös ovat raskaina aikoina mavukkaampia, kun muulloin. Eväskonttiin pistetään puntarikalua silloinkin, koska sitä ei kotona anneta.

Pyhä-päivinä on kanssa, enemmän taikka vähemmän, puntarikalua pöydällä; ja mitä isompi juhla sitä herkullisempi ruoka.

---

*) "Muruiksi" eli muru-höystöiksi otetaan teuraista kurkut, keuhkot, sydänkarsina j. m., jotka pienennetään ja suolataan.

Joulu pyrkii pitoin rinnalle. — Pito-ruokina ovat: useanlaiset leivät ja kyrsät (rukiista, ohrista ja nisuista), puntarikalu; *peruna-suttu*, jota kalan kanssa syödään, *liko-kala*, *tuore-kala*, *ryyni-makkara*, *käristys*, klimppi-ruoka, *ryyni-puuro*, monellaiseit *paistit*, joiden myötä seuraa *kasta* eli »soosia» (piparuutista sinapista j. m.) ja *pannukakko;* niinmyös näiden lisiksi uudenaikaisia herkkuja väskynöistä, rusinoista, riis-ryyneistä ja muista makeaisista tehtyjä.

Juomana on *kalja* tavallinen jokapäivä; sitä laittaa jokainen itsellensä — jos vesi on tuopissa, niin on huonosti laita. Kaljaa tehdään peräjauhoista ja juur harvoin katajan marjoista, pannaan vaan vähä mallas-taikka vilja-jauhoja höystöksi. — Pidoiksi ja isommiksi juhliksi pannaan *sahtia* ja *olut-takin*. — Viinaa nauttii enimmästi miesväki: muutamat niin paljo kun saavat, toiset vaan aamu- ja ruoka-ryyppynsä, toiset maistavat vähän, muutamat eivät ollenkaan. Vaimoväjestä on harva juoppo; usea kuppari ryyppää ryypyn pohjaan, tulemata sentään työssänsä viinalta voitetuksi, mutta enin osa naisia kastaa vaan hiukan huuliansa, koska viinaa tarjotaan suun-avaukseksi. Vanhanaikaiset ihmiset taritsevat lapsillekkin viinaa. Mitä herkullisemmat ruvat ovat kussakin tilassa, sitä runsaampi on viinan tarjo; niinmuodoin vähin tavallisessa arkio-elämässa, runsaampi heinän ja elon aikana niinmyös pyhäpäivinä, ylläkylläinen Jouluna ja pidoissa. *Rommia* ja *saksan-viina* on uljaimmilla vieraan varana. — *Kahvin* juominen on tullut tavaksi vasta viimeis-kuluneina aikoina. Nyt 40 vuotta takaperin ei ollut kahvin-keitintä muilla, kun herrasväjellä, mutta tähän aikaan on se jo melkein kaikissa taloissa, useissa tölleissäkin ja mökeissä. Monessa paikkaa juodaan kahvia jokapäivä, toisissa vaan juhlina ja erinäisissä tiloissa, vierasten kanssa j. n. e. Kahvin ja viinan sekoitus, *plörö* eli »punsi», maistuu muutamille hyvin.

Tupakkia polttaa enin puoli miehiä ja muutama poikanulkkikin, harva vaimoihminen ja sekin salaa; suussansa pitävät useat vanhakko-miehet ja ruokottomat nuoretkin. Nuuska on ijällisillä akoilla huvituksena. — *Omakasvuiset* eli »navetontakuset» ovat tavallisia tupakeita; paikoin pidetään vieraille ja itsellekkin *kartuuseja*, joista »kasakka» on paras (juur nimeksi olen kohdellut »vaakunaakin»).

Vaatteet

ovat vieläkin enimmäksi osaksi koto-kutomia, vaikka nykyiseen aikaan ulkomaan kankaita enemmän pidetään kun muinoin. Vaatteen-parret vaihettuvat usein, eikä mitään muotoa taideta kutsua omituiseksi. Näin on ollut laita jo 40 ajastaikaa.

Juur harvastansa elää vielä vanhoja miehiä, jotka pitävät nuoruuden pukuansa: lyhykäiset housut, pitkät »liivit» ja »tröijyt,» kumpaisetkin körtilliset, tröijyin verosta juhlallisissa tiloissa »jakku,» ulottuva puoli-sääriin ja nilkkoihinkin, pitkävartiset pikisaumaiset saappaat, pikku-lekkainen »kaprokki» kylmän aikana, sudenkoipiset kintaat ja karva-lakki talvella, koiran, ketun taikka hillerin nahasta. Nyt tavallisina miehen vaatteina ovat: *roima-housut* (nilkkoihin ulottuvaiset), körtittömät *liivit*, joiden selkämys on hapuria taikka liinaa, lonkkoihin ulottuvaiset lyhy-körttiset *tröijyt*, polviin ulottuva *jakku*, pumsatut taikka »rantin kansa tehdyt» lyhyvartiset *saappaat* ja *kengät* (»nilkka-kengät» ja «avosuiset»), lammasnahkainen veralla päällistetty ja »siperian-nahalla» kaulustettu *turkki* eli »pälsyt,» leveä-lekkainen *kaprokki*, ja *lakki*, yhdellä yhdenmoinen toisella toisenmoinen; arki-vaatteina myös: *takki* eli »umpi-takki» ja *mekko* eli »halki-takki» säkkikankaasta (edellinen kauluksetou ja pidettävä kumpi puoli hyvänsä edessä, jälkimäinen kauluksellinen ja halki edestä), *tallukkaat*, *tanokkaat* (kahtalaisia, nimittäin »silmi-» ja »kontti-tanokkaita»), *vuotik-*

kaat, *ruojut* (samat kun Pohjanmaan puolessa pieksut; Tyrväässä ovat »*pieksut*» ja nilkka-kengät yhdet ja samat) ja *patalakki* eli »nyöri-lakki.» Koska tröijyissä taikka jakussa on lammasnahkainen alainen, niin on nimi *nahat*. Miehen *paidassa*, liiveissä, tröijyssä, jakussa, nahvoissa, pälsyissä ja mekossa on kaulus, jota ei ole minkään laisissa vaimoväjen vaatteissa. Uljauden merkinä on kello plakkarissa, rippuvain vitjain ja usean avaimen kanssa, niinmyös hopea-helainen pitkä piippu suussa taikka kädessä; arkiona on puukko-tuppi vyöllä ja »nahka-varsi» hampaissa.

On vanhoja naisiakin vielä nimeksi, jotka pitävät samallaista pukua, kun nuoruudessansakin, vaikka sitä heidän aikanansa on kymmenin kerroin muutettu. Näillä on nilkkoihin ulottuva leveä-raitainen hame parkkumista, pitkät körtilliset liivit ja tröijyt ja päässä »koppa-myssy.» Nyt on paraikaa uudenaikaisena vaatteenpartena »*klänninki*» (hihat, miehusta ja kantapäihin ulottuva hame yhdessä, sarsista ja muusta ohuesta kankaasta) ja »*kaalo-myssy*» (pikkunen pään laella ison tykin päällä) niinmyös *visikka* ja »*kohtu*» (pumpuleilla topattu) päällisvaatteena; muut vaatteet ovat samannimisiä kun miehilläkin, mutta erinmuotoisia, nimittäin: *liivit*, *tröijyt* ja *nahat* (tavallisesti körtittömiä ja lyhyjä, noin puoli-sälkään ulottuvia), *kaprokki*, *pälsyt*, *takki*, *paita* (jonka »ylispuoli» on hienompaa, »alaspuoli» karheampaa kangasta), *kengät*, *tallukkaat* ja *tanokkaat*, niinmyös *sukat* ja *huivit* eli »liinaset.» Ainoastansa naiduilla on myssy, naimattomilla on huivi päässä.

Vuodevaatteet ovat: *raanu* eli »alusvaate» olkein päällä, *tyyny*, *raiti*, *ryijy*, *vällyt*, *vaippa* eli »peitto» (karvavaate t. m. vuoriton) ja *täkki* (vuorillinen ja topattu); varallisilla: *polstari*, »*lakana*» (pitkä raiti) ja »*vaaru*» (tyynyn päällä). — Kasvoin pyheimenä on paikoin vanhanaikainen *pyhjelliina*, joka on pitkä ja soukka, molemmista päistä koreiltu; paikoin

uudenaikainen, joka on nelis-kulmainen, yhtä kunnakkin. Tätä tarvitaan harvoin; sillä kasvoja on tapa pyhkeillä sänkyissä oleviin raiteihin, ja naisilla paitansa alaspuoleen.

Vanhimmilla miehillä ovat hiukset leikkaamattomat ja harjatut otsalta ylöspäin, ilman jakausta, keski-ikäisillä jakauksessa otsalta päänlaelle ja tasoitetut yliympäri, nuoremmilla jakaus toisen korvan puolessa; varsin uudenaikaiset, semmenkin herrastavaiset, antavat keritä tukkansa tyynemmin. Vanhimmat akat harjaavat hiuksensa otsalta, korvilta ja niskasta päänlaelle, johon tekevät kaksi palmikkoa ja niistä mykkyrän koppa-myssynsä alle; kaikilla muilla naisilla on jakaus keskellä päätä ja hiukset kootut niskaan, jossa ovat palmikoittuina »piiskaksi» taikka (silloin harvoin kun myssyä pidetään) taivistettuina ylöspäin »tutturaksi.»

Terveyden tila

on yleisesti jotenkin hyvä, ja sentähden väjestökin enentynyt enentymistänsä. Satana vuotena (1751—1850) on kansa kasvanut melkein kolmen vertaiseksi, ja olisi ehtinyt enemmäksikin ($3\frac{1}{3}$ vertaiseksi), jos ei olisi useampi henki muuttanut pitäjästä ulos, kun on tullut sisään. Kaksi vertaa väkeä on tullut syntyneitten paljoudesta, päälle kuolleitten, 55:tenä ajastaikana (1796—1850), mutta elävinä lähteneitten tähden on mennyt 69 ajastaikaa (1782—1850), ennen kun on kansan paljous pitäjässä karttunut kahden vertaiseksi. Keskinkertainen syntyväisyys on 34 lasta 1000:sta hengestä (eli 1 lapsi 29:stä hengestä) vuodessa *). — Miehenpuolta on useampina vuosina syntynyt enemmän, kun naisenpuolta, ja ylipään katsoen on

*) Keskinkertainen syntyväisyys ja poika-lasten eneys niinmyös kuolevaisuus on laskettu syntyneitten ja kuolleitten luvuista vuosina 1749—1852, seuraten vuoteen 1775 hedelmällisyyttä ja kuolloa emäkirkon-läänissä, sitten koko kirkkoherran-piirissä. [2])

1000:ssa syntyneessä poikasia 514 ja tyttösiä 486 (äpärälapsia on saatu tasan kummankin puoleisia, mikä siihen syy lienee?). Mutta vaikka miehisiä ihmisiä enemmän syntyy, niin naisia sentään on enempi luku, sillä edelliset kuolevat pikemmin. Vuoden 1850 henkilukua myöden on

	Miehenp.	Naisenp.
lapsia eli 15 vuotta nuorempia 1000:sta . .	504	496.
15:n ja 60:n vuoden välisiä ijästä	479	521.
60 vuotta vanhempia	410	590;

josta näkyy että naisilla on sitkeämpi henki eli parempi terveys, kun miehillä. Ne jotka ovat eläneet yli 90:n vuoden, ovat melkein kaikki leskivaimoja; toiselle sadalle tiedetään pääsneen ainoastansa kahden hengen, nimittäin yhden vaimon, joka kuoli 1753 elettyänsä 102 ajastaikaa, ja yhden leskivaimon, joka eli päälle 106:n ajastajan ja kuoli 1760. Kaksi ihmistä 1000:sta on kuollut vanhempana 90 vuotta. — Keskinkertaisesti kuolee vuodessa 22 henkeä 1000:sta (eli yksi 45:stä).[2]) Kova kuollovuotta ei ole ollut sitten kun 1809, jona 85 henkeä 1000:sta meni tuonelan majoihin, enin osa kuume-taudeissa; senjälkeen on neljänä vuotena ollut kuolleita enemän kun syntyneitä, nimittäin 1814 (kuoli $\frac{49}{1000}$), jona rupuli mainitaan aivan tappavaiseksi, 1832 (kuoli $\frac{37}{1000}$), jona rupuli oli liikkeellä ja hinku-yskä ahdisti lapsia, 1837 (kuoli vaan $\frac{30}{1000}$, mutta hedelmällisyys oli keskinkertaista vähempi, $\frac{28}{1000}$), jona polttotauti on merkitty, ja 1852 (kuoli $\frac{41}{1000}$), jona säilöstävä puna-tauti oli tappavainen. — Kaksosia syntyy usein: hedelmällisimpinä vuosina on joka 10 lapsi ollut kaksospuolikas; mutta kolmusia ei ole saatu kun aivan harvoin, liekö ollenkaan sitten vuoden 1832?

Kulkutauteina ovat olleet rupulit, yskät, kuumeet, vatsa- ja rintataudit. *Rupuli* eli »isorupuli» (rokko, rahko) oli muinen kova rasittaja, mutta nykyisellä vuosisadalla ei se ole

ollut enää isossa mitassa, paitsi vuosina 1804, 1814, 1824 ja 1832—33. *Tuhkarupulia* (pientä-rahkoa) on useinkin lapsilla, mutta sitten vuoden 1802 ei se ole kuolettanut kun juur muutamia vuosittain. *Punarupuli* (scharlakansfeber) liikkui vuosina 1829 ja 1835, vaikkei vienyt väkeä kun $\frac{5}{1000}$ edellisenä, eikä sitäkään jälkimäisenä vuonna. *Hinku* eli »hinkuyskä» on merkitty tappaneeksi lapsia, enämmän kun tavallisesti, vuosina 1807, 1825—26, 1832, 1836 ja 1842. *Sulku* eli hengenahdistus ja *ajotauti* olivat vuonna 1843 tuntuvaisemmat, kun muulloin. *Täky-tautiin* (keuhko-tautiin) ja *verensylkyyn* kuoltiin erinomattain vuosina 1838 ja 1849—50. *Punatauti vatturin* kanssa tappoi vuonna 1808 ihmisiä $\frac{18}{1000}$, sitten se oli helpompi vuosina 1813 ja 1816, mutta taas kova 1852,[2]) jona sitä kutsuttiin[1]) säilöstäväksi puna-taudiksi (gastrisk-reumatisk-feber). *Lämmintauti* (gastrisk-nervös-feber) rasitti vuosina 1850—51, vaikkei tappanut suurin. *Poltotautia* (hetsig-feber) syytettiin vuosina 1831 ja 1837 useimmista kuoleman tapauksista. Menneellä vuosisadalla on neljänä vuotena *mätätauti* (rötfeber) ja yhtenä *nuhatauti* (flussfeber) merkitty raskaaksi, on mar *kuppakin* (v. 1776).[2]) joita tauteja ei enää suurin kuulu; viimeksi mainittua ei enää pidetä tappavaisena, vaan niiden kurittajana, jotka kuritusta tarvitsevat. Vilutautia ei ole koskaan kuulunut, eikä koleeratakaan.

Rupulin-istutus on hyvässä vallassa. Vuonna 1850 lujettiin pitäjässä ainoastansa 397 henkeä, joissa ei ollut rupulia.[1]) Koska panento-rupulin keinoa ensin ruvettiin käyttämään en tiedä tarkoin, arvelen kuitenkin ruvetuksi jo tämän vuosisadan alkupäässä, kumminkin vähän; vasta vuonna 1814 mainitaan sitä kirjoissa, jolloin pistettiin 98 ihmistä.[2])

Terveyden välikappaleina eli lääkkeinä pidetään *vihtominen* (kylpöminen), *kuppaaminen*, *suonen-iskeminen* ja *hie-*

rominen. Muutamat laittavat kaupungista »kryydejä»: pirunpaskaa, uudenkaupungin-muorin-sydämenkryydiä, jäärnestestamenttia, matakaskaria ja tillintroppia; toiset ottavat omakasvuisia: tormentillan juuria j. m., joita kaikkia enimmästi viinassa nautitaan. Harvoin huolitaan sen oppineemmista lääkäreistä, kun omassa pitäjässä löytyy, vaikkei oli ainoatakaan julkisen tutkinnon läpi käynyttä. — Paikoin vihdotaan jokaikisenä arki-ehtoona, paikoin harvemmin, mutta kumminkin kaikkina lauvantaina ja juhla-aattoina niinmyös Laskiaisena ja riihipäivinä.

Katsotaas nyt kuinka onnellinen Tyrvää on kansan karttumisessa muiden paikkakuntain rinnalla. Sataa syntynyttä vastaan on kuollut keskinkertaisesti

Jalasjärven kappelissa [15].	(vuosina	1749—1850)	51 henkeä,
Euran pitäjässä [13]) . . .	(»	1749—1848)	63 »
Tyrväässä [2])	(»	1749—1852)	65 »
Hämeenkyrössä [15]) . . .	(»	1749—1850)	65 »
Vihdissa [13])	(»	1749—1844)	68 »
Paraisten pitäjässä [12]). .	(»	1749—1843)	81 »

Sopii myös katsoa seuraavasta taulusta paljoko tän-edellisinä vuosikymmeninä on tullut lisää 1000:lle hengelle

Eri paikkakunnat.	Lisä enemmästä syntyneitä, kun kuolleita; huolimata ulos- ja sisällemuuttaneista.		Lisä enemmästä syntyneitä ja sisälle muuttaneita, kun kuolleita ja ulosmuuttaneita.	
	1831—1840	1841—1850	1831—1840	1841—1850
Tyrväässä [2])	96	160	91	131
Hämeenkyrössä [15]) .	73	135	68	131
Paraisten pit. [12]) . .	98	—	123	—
Koko Suomenmaassa [16, 22])	—	128	54	132

Tästä näjemme Tyrvään äsken kuluneina aikoina olleen

maan parhaita paikkoja, syntyväisyyden ja kuolevaisuuden kohtaa katsottaessa, josta päättänemme terveyden tilan täällä hyväksi, elikkä kumminkin parhaan puoleiseksi meidän maassa.

Puheenparsi

on *Yli-satakuntalaista*, jonka alaa Tyrvää on juur äärimmäinen lounaan päin. Huittisten ja Punkalaitumen kieli eriää niin kuuluvasti Tyrvään kielestä, että parista sanasta tunnetaan toisen pitäjän ihminen toisessa *). Mutta Karkussa puhutaan melkein samoin, eikä Vesilahdessakaan eikä Mouhijärvessä suurin toisella lailla, kun Tyrväässä. Siis saamme tässä sitä laveammin laadella Tyrvään kielen ominaisuuksia, kun ne enimmäksi osaksi kuuluvat toisissakin Ylisatakunnan pitäjissä **), joissa sama puheenparsi on.

Kielen alkeita katsoessa on mainittava, että *d* kuuluu useain, enimmiten vanhain ihmisten suussa niinkuin se suomenkielen omituinen ääni-murre, joka Huittisissa ja koko Ali-satakunnassa on tavallinen; mutta toiset ääntävät sen niinkuin *r* (esim. *sadan*, *tähden; saran*, *tähren*). Sanan alvussa on tämä jo aikaa muuttunut *r*:ksi ja kerakkeen eli ääntyväisen puustavin edellä *l*:ksi (esim. *ränget*, *lalva*, *viljat* ei vidjat eikä vitjat) ***). — Muutamain ijällisten suusta olen kuullut sen toisenkin omituisen äańi-murteen eli kerakkeen, jota, samaten kun edellistäkin, yleisesti käytetään Ali-satakunnassa, vaikkei kirjakielessä ole sillä yksinäistä kirjainta (sitä vastaa *-ts-* kirjakielessä, ja tässä sopinee se merkittää *z*:llä). Tämän vanhuut-

---

*) Eroitusta Tyrvään ja Huittisten kielten välillä saadaan katsoa tätä ennen ilmestyneistä kirjoista [12, 25]).

**) Tämä on nähtävä Yrjö Koskiselta ilmoitetuista Hämeenkyrön kielen ominaisuuksistakin [15]).

***) Mouhijärvessä ja siitä itään päin kuuluu *d*:n verosta *l*, paikoin selvemmin, paikoin himmemmin; esim. *salan, tählen* [12]).

tain kukaties varsin tavallisen ääni-murteen sialla sanovat nyt kaikki nuoret ja enin puoli vanhojakin *-tt;* esim. *katton*, *vattaani*, harvoin. *kazon*, *vazaani* (kirjakielessä: katson, vatsaani). — *F*:n ääni osataan sanoa keskellä sanaa kahden äänikkeen välissä, esim. *kaffe*, *profeeta;* muissa kohtauksissa ei, vaan vieraskielisen sanan *f* muuttuu alvussa kerakkeen rinnalla *p*:ksi ja äänikkeen rinnalla *v*:ksi, keskupaikassa taas kerakkeen edellä *h*:ksi ja perässä *v*:ksi, esim. *plikka* (flicka), *viini* (fin), *tahti* (taft), *hunsvotti* (hundsfott). — *Kl*, *kr*, *pl*, *pr* ja *tr* sopivat sanoja alkamaan, esim. *klipu*, *krapisee*, *plakkari*, *priiskottaa*, *tryki; ts* kuuluu yhden ainoan sanan alvussa, nim. *tse*', jolla koiraa huudetaan. — Kirjakielen *e* kuuluu muutamissa sanoissa tavallisesti kuin *ö:* keppi, kekäle', eksyy, tavallisesti: *köppi*, *kökäle*, *öksyy*. — *Uo*, *yö* ja *ie* kuuluvat: *ua*, *yä* ja *ia* eli *iä*, esim. *puali*, *yäksi*. *liakaan*, *viätiin;* paitsi juur muutamissa sanoissa, joissa *uo* vedetään *oo*:ksi ja *yö öö*:ksi: *moona*, *tooli*, *kööpeli* tavallisemmasti kun *muana*, *tuali*, *kyäpeli*. — Kaksiäänikkeistä *ai*, *äi*, *oi*, *öi*, *ui* ja *yi* katoo *i* monissa sana-vartaloissa *), esim. *vahettaa* (vaihettaa), *havattee* (havaitsee), *hälväsee*, *punottaa*, *näkönen*, *pikkunen*, *nykynen;* toisissa pysyy, esim. *aikailee*, *hyväilee*, *haravoittee*, *kipinöittee;* muutamat sanat heittävät *i*:n yhdessä, mutta pitävät toisessa muodossansa, esim. *sunnunta* ja *sunnuntaina* (yksikkö), *pääsiäs-* ja *pääsiäinen*.

Supistettuina kuuluvat aina semmoiset sanat, kun: *kuninkaat*, *kirveet*, *palaan*, *lepään*, *rupeen*, *silee*, *ainoo* (eikä: kuninkahat, kirvehet, palajan, lepäjän, rupean, sileä, ainoa); mutta *kerkiän*, *sikiän*, *viriän* (viritä) j. m. s. eivät supistu. Nimikkö-vartaloa en tiedä ainoatakaan, jonka lopussa olisi *ia*

---

*) Melkein kaikki kieliopilliset nimitykset ovat tässä samat kun Eurénin *Suomalaisessa kieliopissa* (Turussa 1852).

taikka *iä*. — *M*:n ja *s*:n väliin pistetään *p*, esim. *mampselli*, *rämpse'*. — Sana-liitöksissä, ja koska kaksi sanaa sanotaan perästyksin viivyttelemätä, kuuluu kirjakielen *n-p* niinkuin *m-p*, ja *n* koska *j*, *h*, *l*, *m*, *r*, *v* seuraa, niinmyös *t* *k*:n ja *p*:n, sekä loppuäänne jokaisen kerakkeen edellä yhtäläistyneenä; esim. *om-pa*, *kissam-poika*, *trenkij-jakku*, *isäh-hattu*, *kalal-luut*, *om-mar*, *här-rehkii*, *hänev-veittensä*, *maak-koon*, *kovak-kivut*, *kävip-pä*, *hyväp-päivät*, *otap-pois* (otä, pois), *mennäh-helsinkiin*, *tällem-miähelle'*.

Kerakkeen (*k*:n, *p*:n ja *t*:n) pehmitys kuuluu muutamissa erinäisissä sanoissa yhtäläisesti koska tavu on avonainen, kun koska se on suljettu: *tryki* ja *trykin*, *nuuke* ja *nuuken*, *pualiko* ja *pualikon*, *sipi* ja *sipin*, *nuuti* ja *nuutin*, *äiti* ja *äiten*. Yleisesti käy pehmitys kieliopin ohjeitten mukaan: *p*:n ja *t*:n kaikkinaisissa kohtauksissa, mutta *k*:n ainoastansa toisen *k*:n niinmyös *n*:n, *s*:n ja *t*:n perässä; muissa kohtauksissa tottelee pehmitettävä *k* seuraavaisia sääntöjä:

h:n, *l*:n ja *r*:n perässä palkitaan seuraavan äänikkeen venyttämisellä, koska tämä on *a* taikka *ä*,
palkitaan toisinansa mainitulla tavalla, toisinansa muutetaan *j*:ksi, koska seuraava äänike on *i*,
muutetaan aina j:ksi koska *e* seuraa,
muutetaan *v*:ksi, koska *o*, *u* taikka *y* seuraa,
pysyy kovana, koska ö seuraa,
esim. *nahaan* *) *tähäät*, *jalaat*, *nälään*, *varaas* **),

*) Muutamissa sanoissa kuuluu toisinansa *h*:n perässä *k* pehmenemätä: *puhaastaan* ja *puhkastaan*, *rehiin* ja *rehkin;* ei kuitenkaan muissa tämän Yli-satakunta-kielen pitäjissä, kun Tyrväässä.

**) Säännöstä poikkee: *purjan*, *purjat* (purkaa), vasta Vesilahdessa, Pirkalassa ja Hämeenkyrössä; *puraan*, *puraat*. Näissä yli-pitäjissä on äänikkeen venyttäminen k:n pehmennykseksi paljoa tavallisempi, kun Tyrväässä, esim. *jäleestä*, *lahaat*, *ähyyn*, *peloolla*, *kuluusta*, *hylyyksi*, *paruun*, *pöhööt*.

märäät — *tuhiille*, *oliilla* ja *oljilla*, *kuljit*, *keriitty*, *särjille'* — *rohjettu*, *jäljet*, *särjen* — *lahvot*, *uhvun*, *ähvyn*, *pelvolla*, *kulvusta*, *hylvyksi*, *korvot*, *parvun* *) — *pöhköt*, *älkös;*

kovain kaksiäänikkeitten perässä muuttuu aina *v*:ksi,

esim. *ruavon*, *liavot*, *kauvan*, *auvon*, *hauville*, *hauven*, *nauvut*, *touvon*, *leuvan*, *leuvoista*, *leuvin*, *kiuvas*, *aivon* **)

i:n ja *ei*:n perässä muuttuu aina *j*:ksi,

esim. *sijan*, *ijän*, *hijen*, *pijin*, *sijoiksi* ***), *liijaksi*, *liijoiksi*, *reijät*, *reijiksi;*

a:n *ä*:n ja *u*:n (*y*:n) perässä katoo, koska seuraava äänike on *a* taikka *ä*,

muuttuu *j*:ksi, koska *e* taikka *i* seuraa,

muuttuu *v*:ksi,koska *o*, *ö*, *u* taikka *y* seuraa,

esim. *maattu* (ma-attu), *raat* (raa-at) *rään* (rä-än), *puasta* (pu-asta) — *raje'*, *raajempi*, *raajin*, näjen, näjin, lujen, lujin †) — *tavottu*, *raavoiksi*, *havun*, *nävöt*, *nävyn*, *ruvot*, *suvun;*

o:n (*ö*:n) perässä katoo, koska seuraava äänike on *a* (*ä*) taikka *o* (*ö*),

muuttuu *j*:ksi, koska *e* taikka *i* seuraa,

muuttuu *v*:ksi, koska *u* (*y*) seuraa,

esim. *oas*, *koottu* (ko-ottu) — *hojen*, *nojista* — *hovun;*

e:n perässä katoo, koska seuraava äänike on *e*, muuttuu *j*:ksi,

---

*) Turku taipuu *turuuksi* yli-pitäjäin puhe-tavan mukaan.

**) Säännöttömiä ovat: ruaka, *ruvaan*, *ruviilla* j. n. e, liaka, *liaasta* j. n. e. aika, *ajaan* (mutta säänöllisesti: *aivoiksi*) j. n. e. poika, *pojaan*, *pojilla* j. n. e.

***) Liko taipuu sekä *lijoksi* että *livoksi*.

†) Tästä säännöstä poikkee *ruvis* (rukiit).

koska *a* (*ä*) taikka *i* seuraa, muuttuu *v*:ksi, koska *o* (*ö*) taikka *u* (*y*) seuraa, esim. *reen* (re-en), *teen* *) — *sejasa*, *tejin* — *sevota'* (sekoo).

Sanain muodoissa on seuraavaisia omituisuuksia. Nimiköillä IV:stä lahvosta on aina monikko-*e*, esim. *äitejä*, *tölleisä*, *sonneista*, *ristein*, *anopeilla*, *tuomareilta*, *raideille'* (eikä: äitiä,töllisä j. n. e. **) — Osanto-siassa supistuu aina oa *oo*:ksi, öä *öö:ksi*, ea ja eä *ee*:ksi: *taloo*, *näköö*, *talvee*, *kivee* (eikä: taloa j. n. e.); muttei koskaan supistu *ua*, *yä*, *ia* eikä *iä* sen paremmiksi: *itkua*, *lykkyä*, *takkia*, *tölliä*, *lohia*, *läpiä* (eikä: itkuu, lykkyy, takkii j. n. e.). Semmoisilla kun: *alankoo*, *perintöö*, *tavaraa*, *terävää*, *anoppia*, ei ole koskaan toista muotoa yksikössä (ei: alankota, perintötä j. n. e.). — Monikon omanto-sian päätteitä käytetään kaikkia muita, kun »-iden». *maitten*, *harmaitten*, *niitten*, *muitten* (ei koskaan: maiden j. n. e.). — Asunto-sian päätteessä kuuluu vaan yksinäinen *s*: *talosa*, *taloisa* ***). — Menentö-sian päätteet »sen» ja »-isin» venyvät: *sileeseen*, *harmaisiin* (eikä: sileesen, harmaisin); »-h-n» ja »ihin» kadottavat *h*:nsa kaikissa muissa, kun I:n lahvon nimiköissä, ja koska monikon kaksi *i*:tä sattuu äänikkeen perään, jätetään niistä toinen pois, esim. *taloon*, *taloin*, *jalkaan*, *jalkoin*, *tupaan*, *tupiin*, *äitiin*, *äitein* (eikä: talohon, taloihin j. n. e.). Edelliset kaksiäänikkeet *ua*, *yä* (*ia*), *iä* vaikuttavat päätteesen niinkuin *uo*, *yö*, *ie*: *suahon*, *tyähön* *tiähen* (eikä: suahan j. n. e.); joka luonto ilmestyy selkiästi näiden kaksi-äänikkeitten alkupuustavin kadotessa: *soita*, *öihin*, *teitten* (eikä: saita, äihin, täitten). — Annanto-siassa on lop-

*) Muissa pitäjissä *tehen*.

**) Muualla tämän Yli-satakunnan puheenparren piirissä: *tölliä*, *sonnista*, *anopilla* j. n. e. monikossa niinkuin yksikössäkin.

***) Vesilahdessa ja Pirkkalassa jo *-ss-* ja siitä edemmäksi: *talossa*, *maissa*.

puäänne: *talollé*, *maillé;* samaten kautanto-siassa: *sivutté*, *ohitté* (*sivuzé*, *ohizé*). — Vajanto-sia: *talotá*, silmitä'; välisti: *leiväti'*, *ääneti'* j. m. (eikä: talotta, leivättä koskaan). — Monikon seuranto- ja avunto-sioissa muuttuvat II:n ja III lahkoisten nimikköin *oi*, *öi*, *ui*, ja *yi* *o*:ksi, *ö*:ksi, *u*:ksi ja *y*:ksi: *talonensa*, *näkönenne*, *itunensa*, *häpynemme*, *jalkonensa; halvon*, *naurun*, *jalvon* (eikä: taloinensa, näköinenne, halvoin j. n. e.). — On mar *huudanto-siakin* saatava nimennöstä loppuäänikkeen pidentämisellä: *poikaa! äijää! mansikee!* (nim. mansike, omanto: mansiken) *jussii! mikkoo! mattuu!* — Säännöttömästi sioitellaan: *olu'*, *olutta* ja *oltta*, *olven*.

Vertovan päätteen, *-empi*, rinnalla on lyhempikin *-ee:* *nuarempi* ja *nuaree'*, *vanhempi* ja *vanhee'*, *pidempi* ja *pidee';* sitten muissa sioissa vaan: *nuarempaa*, *vanhemman*, *pidemmäsä* j. n. e.

Tekeväiset epänimiköt:

minä	*sinä*	*hän*
minua, *mua*	*sinua*, *sua*	*häntä*
minun, *mun*	*sinun*, *sun*	*hänen*
minusa, *musa*	*sinusa*, *susa*	*hänesä*, *häsä*
minusta, *musta*	*sinusta*, *susta*	*hänestä*, *hästä*
minuun	*sinuun*	*häneen*
minulla, *mulla*	*sinulla*, *sulla*	*hänellä*, *hällä*
minulta, *multa*	*sinulta*, *sulta*	*häneltä*, *hältä*
minullé, *mullé*	*sinullé*, *sullé*	*hänellé*, *hälle*
minutá	*sinutá*	*hänetä*
minuksi	*sinuksi*	*häneksi*
minuna	*sinuna*	*hänenä*
me	*te*	*he*
meitä, *meitiä*	*teitä*, *teitiä*	*heitä* *heitiä*
—*) *meitin*	— *teitin*	— *heitin*

*) "Meidän", "teidän" ja "heidän" ei käytetä jokapäiväisessä pu-

meisä, *meitisä*	*teisä*, *teitisä*	*heisä*, *heitisä*
meistä, *meitistä*	*teistä*, *teitistä*	*heistä*, *heitistä*
meihin, *meitiin*	*teihin*, *teitiin*	*heihin*, *heitiin*
meillä, *meitillä*	*teillä*, *teitillä*	*heillä*, *heitillä*
meiltä, *meitiltä*	*teiltä*, *teitiltä*	*heiltä*, *heitiltä*
meillé, *meitillé*,	*teillé*, *teitillé*	*heillé*, *heitillé*
meitä, *meititä*	*teitä*, *teititä*	*heitä*, *heititä*
meiksi, *meitiksi*	*teiksi*, *teitiksi*	*heiksi*, *heitiksi*
— *meitinä*	— *teitinä*	— *heitinä*.

Varsin erityisiä sanoja ovat seuraavaiset, vaikka edellisiltä niille lainataan sivunto-otanto- ja annanto-siat:

nimentö:	*meijä*	*teijä*	*heijä*
osanto:	*meijää*	*teijää*	*heijää*
omanto:	*meijän*	*teijän*	*heijän* j. n. e.;

lainataan: *meillä*, *teillä*, *heillä*, *meiltä*, *teiltä*, *heiltä*, *meillé*, *teillé*, *heillé*. »Meijä» on sama kun kirjakielessä »meidän talo», tölli taikka muu asunto (taikka huonekkunta, perhe); »teijä» = teidän talo j. n. e. esim. »meijä on maantiän viäresä», »teijää on kehuttu hyväksi», »heijän trenki, Matti, oli sillon heitin päälysmiähenänsä». — Osoittavaisilla, *tämä* ja *tua*, on kanssa lyhempiä muotoja; edellisellä ainoastansa kolmessa siassa; *tää*, *tän*, *nämä* ja *nää*; jälkimäisellä koko yksikössä ja monikon nimennössä: *toi*, *tota*, *ton* j. n. e. *noit* ja *noi*. »Siitä» kuuluu aina: *siittä*, ja »siihen» aina: *siähen* taikka *siähän*. Kysyväinen, *kuka*, on käytettävä ainoastansa nimennöissä, ja sitävastaan »kenkä» kaikissa muissa sioissa, muttei nimennöissä; nämät kaksi ovat siis toinen toisensa täytteenä: *kuka*, *ketä*, *kenen* j. n. e. *kukka*, *keitä* j. n. e. (ei: kenkä,

---

heessa koskaan. *Meirän*, Vesilahdessa j. e., ja *meilän*, Mouhijärvessä j. e. on sama kun *meijän*, Tyrväässä, eikä sama kun "meidän" kirjakielessä; yhtäläinen on *teirän* (*teilän*) ja *heirän* (*heilän*) laita.

kekkä, eikä: kuta, kunka, kuita). Liitettäväinen epänimikkö, 2:n tekiän yksikössä, on aina *-s*, niinkuin muuallakin enimmiten: *maas*, *palas*, *isääs*, *talostas* (eikä: maasi, palasi, isääsi, talostasi, niinkuin suotta olemme ruvenneet kirjoittelemaan); 3:n tekiän aina *-nsa* (*-nsä*), eikä koskaan *-h-n*: *tapojansa*, *tyttäreksensä* (eikä: tapojaan, tyttärekseen).

Tehdiköissä kuuluu monikon 3:n tekiän pääte *-vat* (*vät*) ainoastansa silloin, koska tehdikkö sisältää tekiän; mutta koska tekiä on eri sanana, silloin kuuluu sama pääte, kun yksikössäkin (3:n tekiän); esim. *menivät*, *miähet meni*, *itkevät*, *lapset itkee*, *saivat*, *he sai*. Sanain: »eivät» ja »ovat» siaan käytetään kummassakin tapauksessa: *ei* ja *on*. — Side *ai*, *äi*, *oi*, *öi*, *ui*, *yi*, missä hyvänsä semmoinen tulisi ehdontoon taikka kerrontoon muualla, kun tekiällisissä I:n ja VI:n lahvon tehdiköissä, lyhenenee *a*:ksi, *ä*:ksi, *o*:ksi, *ö*:ksi, *u*:ksi, *y*:ksi, esim. *saatasiin*, *lyätäs*, *sano*, *kypösin*, *katusit*, *syntys* (eikä: saataisiin, lyätäis, sanoi, kypöisin, katuisit, syntyis; mutta I:n ja VI:n tekiällisissä: *sain*, *jäisit*, *joi*, *lupaisimme*). — Luulennossa yksikön 3:n tekiän pääte: *-s*, esim. *sais*, *sanottas*, *puhus*, *repis* (eikä: saisi, sanottasi j. n. e.). Käskennön monikossa 1:n tekiän pääte: *-daas*, *-dääs*, *-taas* taikka *-tääs*, esim. *saadaas*, *tehdääs*, *sanotaas*, *revitääs* (eikä: saakaamme, tehkäämme j. n. e.); 2:n tekiän pääte: *-kaa* taikka *-kää*, esim. *maakkaa*, *hävekkää* (eikä maakkaatte, hävekkäätte). Koska käsky on puheen alvussa, niin on *s* kuuluvana käskentösanan lopussa: »*juakses* kylään», *saakaas* tästä»; mutta: »jos kerkiät, niin *juaksė* kylään», »vaikka vähäkin annetaan, niin *ottakaa* sentään». — Tehdikköin I:ssä siannossa on supistuksen laita juur sama, kun nimikköin osanto-siassa: *sanooˢ*, *sulkeė*, *särkeeksensä* (eikä: sanoaˢ j. n. e.); *kiikkuaˢ*, *näkyäˢ*, *hankkiakseni*, *repiäkseni* (eikä kiikkuaˢ j. n. e.). II:ssa siannossa käytetään sanoja enimmiten supistettuina (ja *i-e* supis-

tuu *ei*:ksi *)): *neuloin*, *muuttaisa*, *repeisäni* ja koska supistumatointa käytetään, kuuluu *j* äänikkeitten välittäjänä: *neulojen*, *repijen* (eikä: neuloen, muuttaen, repien). III:ssa siannossa lyhennetään aina menentö-sia, paitsi 1:n lahkoisten tehdiköitten: *neuloon*, *muuttaan*, *repiin*, *meneen*, *pelkään* (eikä: neulomaan, muuttamaan, repimään, menemään, pelkäämään); mutta: *saamaan*, *lyämään* j. m. V:ssä siannossa lyhenee *ai* (*äi*) *a*:ksi (*ä*:ksi) ensimmäis lahkoisten tekiällisten: *Saamasillani*, *lyämäsillänsä;* muttei muitten, esim. *sanomaisillas*, *tulemaisillani*. II:ssa verrannossa loppu-*t* muuttuu loppuäänteeksi: *saanu*, *sanonu*, *muuttanu*, *menny* (eikä: saanut j. n. e.). — Useoita kieliopista nähtäviä tehdikkö-muotoja en ole koskaan kuullut, niinkuin: toivonnon monikon 1 ja 2 tekiä (jääköömme jääkööttе), käskennön 3:nnet tekiät (jääkään, jääkäät j. m.). — Itsekohtaisia tehdiköitä ei ole muunlaisia, kun niitä, joissa vartalon lisänä on *-untu* (*-ynty*), ja nämät kuuluvat aina supistettuina: *kokoontuu*, *lisääntyy*, *kualeentuu*, *tuleentuu*, *oleentuu*, *tahriintuu*. — Epäileväiset tehdiköt kuuluvat tavallisesti: *jollen*, *jollet*, *jollei* j. n. e. — Aputehdiköitä käytetään sekä täysinäisinä että lyhennettyinä:

olen, *oon*	*liänen*, *liän*
olet, *oot*	*liänet*, *liät*
on	*liänee*, *liä*
olemme, *oomme*	*liänemme*, *liämme*
olette, *ootte*	*liänette*, *liätte*
on	*liänevät*, *liävät*, *liänee*, *liä*

olisin, *olsin*, *olisit*, *olsit*, *olis*, *olisimme*, *olsimme* j. n. e. kieliopin mukaan

ole, *oo*. Samallaisia, sekä täysinäisinä että lyhennettyinä kuuluvia, on toisiakin V:n lahvon tehdiköitä, joissa side-*e* on

*) Sama asia on monikon omanto-siassa.

huikentelevainen: *panen* ja *paan*, *paat*, *paamme*, *paatte*, *pansin*, *pansit* j. n. e. *paá; tulen* ja *tuun*, *tuut*, *tuumme*, *tuutte*, *tulsin* j. n. e. *tuú; menen* ja *meen*, *meet* j. n. e.; niinmyös: *sanó* ja *sá; tiädän* ja *tiän*, *tiät*, *tiämme*, *tiännen*, *tiännet*, j. n. e. *tiäkköön*, *tiäkkööt*, *tiä*.

Seuraavaisia siakoita ei käytetä:

keralla, keralle j. n. e. .	sen siaan:	*kanssa*, *tykö* j. m.
luona, luoksi j. n. e. . .	»	*tykönä*, *tykö* j. n. e.
varten	»	*vasten*,
hamasta, hamaan	»	*aina*.

Sitävastaan on muutamia omituisia, esim. *toten* (= tähden). — Kirjakielessä tavallisista verrakoista muistan useammat, joita Tyrvääläiset eivät sano:

ales	sen siaan:	*alas*,
heti	»	*kohta*,
kuin	»	*kun*, *kon*,
kussa, kusta, kuhun . . .	»	*misä*, *mistä*, *mihin*,
ratki	»	*peräti'*, *vallan*,
tokko	»	*-ko*, *-kö*,
varmaan	»	*vissiin*,
varsin	»	*vallan*,
jonne	»	*johon*,
kunne	»	*mihin*, *mihinkä*, *minkä*,
samate	»	*samalla lailla*,
tosin	»	*kyllä*,
täällä	»	*täälä*.

Taas on toisia, jotka eivät ole kautta maan tuttuja, esim. *puti* (*puti puhdas* = varsin puhdas), *maatė* (*maatá*, mennä taikka panna maatá), *kii'* (*kiinni*). — Käytettämättömiä yhdiköitä ovat:

ehkä, vaikka	sen siaan:	*vaihka*,
joska	»	*jos*

jotta . . . . sen siaan: *että*,
siis . . . . » *ny sitte*,
tai, tahi. . . . . » *taikka*,
takia, tautta . . . . . . » *tähden*,
toki, kuitenkin . . . . . » *kumminkin*.
Ihmettelemys-äänikköin lisinä on: *sẽ*, *see!*

Monia sanoja kuullaan kiiruusti juoksevassa puheessa lopusta lyhennettyinä, jotka toisella haavaa täysinäisesti sanotaan, esim. *nỹ* (*nyt*), *uls* (*ulos*, *ulvos*), *ann* (*annå*), *kas* (*kattos*), *edemmäs* (*edemmäksi*), *tänäpä* (*tänäpänä*); kumminkin loppu-*i* luiskahtaa helposti monista sanoista, esim. *yks kaks*, *viis*, *kuus* (laskunimikkö), *taloks*, mutta toisin paikoin pysyy aina, esim. *laki*, *kuusi* (puu) *meni* j. m. s. — Muutamissa nimikkö-vartaloissakin supistuu *-aja* (*-äjä*): *vainaa*, *tyrvää* (eikä: vainaja, tyrväjä) toisissa ei supistu: *veräja*, *pitäjä* (eikä: verää, pitää). Edellisten mukaan: *aastaika*, *aattelee*, *aatos* (eikä ajastaika, ajattelee, ajatos); jälkimäisten: *ajattaa*, *räjähtää* eikä: aattaa, räähtää; tehdiköitä, semmoisia kun: *lepää*. — Joissakuissa sanoissa on *-hk-* muiden paikkakuntain *-kk-*n siassa: *silahka*, *jahka*, *vaihka*.

Sanain synty on enimmäksi osaksi samallainen kun muuallakin; muutamia omituisuuksia on kuitenkin ja ne näkyvät seuraavaisista esimerkeistä.

Kahisee, *rähisee*, eikä koskaan: kahajaa, rähäjää. — *Rautanen*, *kultanen*, *kalanen*, *ilonen*, *nykynen*, eikä koskaan: rautainen, kultainen, kalainen, iloinen, nykyinen. Ei koskaan: päivyt, veljyt, eikä: ruhtinatar, syöjätär. *Koivisto*, *kivistö* aina, eikä: koivikko, kivikkö; paitsi koska johdettu sana on ehtinyt vapaaksi: *rapakko*, *savikko*. *Poju*, *kisu*, *härky*, *mattu*, *jusu*, *anttu*, *hessu*, *majiu*, *kaisu*, *leenu* (hyväilys- ja pikkuusuus-muoto sanoista: *poika*, *kissa*, *härkä* j. n. e.). *Mansike*, *mustike*, *punike* (lehmän-nimiä), *tulike* (vuohen-nimi), oman-

tosiassa: *mansiken*, *mustiken* j. n. e. — *Teitittelee*, *sinuttelee*, *ämmöttelee* (sanoo teitiksi j. n. e.) — *Potkasee*, *häväsee*, eikä: potkaisee, häväisee. *Seisauttaa*, *karauttaa*, *leväyttää*, eikä: seisattaa, karattaa, levättää. — *Sillon*, *tällön*, eikä: silloin, tällöin.

Sanain sopua kuullellessani olen ottanut onkeeni ainoastansa seuraavaiset tavat. »Isä sano *poikaansa:* tules» j. n. e. »Pikku tammi sanoo *isoo tammee:* olsin» j. n. e. »Sanot *minua:* älä» j. n. e. — »Anto *minun* (minulle') sahtia.» »Anna *kissan* (kissalle) syämistä.» »Antaa *meitin* selkään.» — »Tekee *kipeen vattan* (kipeelle vattalle) hyvää.» »Heikki teki *mun* (mulle, minulle) pahaa.». — »Jahkama saan *syätyä* (syädyksi). En minä saa semmosta *tehtyä* (tehdyksi).

Sanakirjallisia omituisuuksia:

Aatto ja *autto*. — *Elukka* = elikkö. — *Haarikas* = iso puu-tuoppi. — *Haikara* = kevyt-mielinen. — *Hainoo* (*-nota*) = haluaa isosti. — *Hama* = pahapolvi (hama huali, h. tiäsi). — *Heikkari* ja *helsinki*, kirosanan (helvetti) lievitykset (mene heikkariin, ole helsingisä, mitä heikkaria, helsingin hyvä). — *Hepenä* = sikiö, äskenkannettu. — *Hui* = kankurin puola. — *Hohto* = linnikko, tylli. — *Härkiviikko*, 6 arkipäivää perästyksin. — *Ilmetty*, varsin jonkun muotoinen (i. isänsä = juur isänsä muotoinen, i. pukki = niinkuin pukki muodostansa). — *Ina* = hiukka, juur vähä. — Jolsa = ruma ja tylsä (ei rumaa ihmistä ole, »piru ruma on, ihminen jolsa»; jolsa veitti = tylsä veitti). — *Jontturi* = jono (jontturikääsyt = yksi-istuiset kääsit, käyvät jontturisa = käyvät toinen toisen perässä, pitkä mitta). — *Jäsääntyy* = väsyy jäsenestä (jalaat jäsääntyy). — *Kaarestaa* (*-taa*) = pitää jyryä. — *Kaikale'* = iso kappale (rikotusta). — *Kako* = kaakkoilmaa. — *Kapahtaa* (*-taa*) = maa taikka lumi kylmettyy vähän (yällä on kapahtanu). — *Kasuaa* = kasvaa (kasusin,

kasunnet, kasutá). — *Kelven* ja köykänen = ei painava. — *Kepelä* = kevyt-jalkainen. — *Keltti* = soimanimi (lukee hänen keltinsä = haukkuu, toruu) — *Kiappuu* (*-puá*) = pyörii (niinkuin pyörä, tuulimylly j. m.). — *Kihara* = kahara. — *Kiilustaa* (*-taá*) = kiiltää vähän. — *Kivestää* (*-tää*ʳ) = anoo uutterasti. — *Klipu* = huivin kulma, liepeen, vaatteen nippu. — *Klooki*, *-kin* = taitava puheissa. — *Klöntti* = sakea kappale (piimän kl., jään kl., pilven kl.) — *Klapisee* — klopisee, ääntä osoittelevaiset sanat. — *Kokko* = ullakko. — *Kraappii* — *kraapasee* = raappii. — *Krantti* = huonerivi (salin krantti). — *Krapisee* — *kropisee*, ääntä osoittelevaiset. — *Krassakas* = monihaarainen (puu, oksa, tupakki t. m. s.). — *Kripistyy* = kutistuu. — *Komppeet* (monikko) = säilytys-paikka (kaappi, laatikka t. m. s.). — *Kutu*, sekä kuteminen että lähtenyt mäti (ojasa on nin sammakan kutua). — *Kypöö* (*-pöö*ʳ) = juoksee kiiruusti. — *Kyyttää* (*-tätä*ʳ) = ajaa takaa. — *Lauteeraa* (*-ratá*) = puhuu paljo ja mitättömiä. — *Lehtää* (*-tää*ʳ) = läikkyy, kiiltää, välkkyy. — *Lempiöt* = sonti-paaret. — *Lempuri* = ei kiivas. — *Lepsii* = syö mieluisasti ja jotakin hyvää. — *Linkkoo* (*-kota*ʳ) = käy hekkaloitsee, kuljeskelee. — *Loikkaa* (*-katá*) = ottaa pitkän askeleen. — *Loikkoo* (*-kotá*) = juoksee pitkillä askelilla. — *Lopottaa* (*-ttaa*) = palaa isosti (päre, kynttilä). — *Losolta* = runsaasti, puutumata (voita, rahaa losolta). — *Lunkaa* (-katá) = lähtee helposti (tuohi, nauriin kuori lunkaa). — *Luikertaa* (*-taá*) = kulkee niinkuin kärme. — *Lyhkänen* = lyhyt. — *Lyäppää* (*-pätä*ʳ) = keittää ensin kypsäksi ja sitten muutetussa vedessä laittaa ruvaksi. — *Läväsee* = läpäisee. — *Mailma* = maailma. — *Meinaa* (*-natá*) = aikoo. — *Monen* ja *mönen* = *moinen* ja möinen (sanain loppuun liitettävät). — *Monta* (nim.) ja *montaa* (os.), useassa kohtauksessa; toisissa: *moni*, monta, niinkuin kirjakielessäkin. — *Mualla*, *mualta*, *muallé* = muual-

la j. n. e. — *Mötti* = kämpäle (voita, pikiä j. n. e). — *Nin* = niin. — *Nirppi* = nirsu. — *Nuuke* (*-ken*) nuuppo. — *Nupula* = jokin vähäinen (esim. nauris, kivi j. m. s.). — *Nunnu* = kukka (voi-nunnu), nänni. — *Nyrkkä* = jyrkkä. — *Närpee* (*-vetä*) = katselee himoiten ja odottaa annettavan (esim. ruokaa). — *Ohkanen* = ohut. — *Ohoon* (jättää ohoon) = j. sillensä. — *Paateen*, puheen venytys muistamattomuudessa, ihmetellessä ja puoli-suutuksissa, esim. »mikä se nyt paateen! on» (kun en muista). — *Papu* = herne, rista. — *Pirstaa* (*-tata*) = pirstoo. — *Plakkari* = lakkari. — *Plaskuu* (-kua) — *platisee* — *plätisee* — *plotisee* — *plötisee* — *plutisee* — *plitisee*, ääntä osoittelevaiset. — *Pleku* (*-kun*) = purakka. — *Plukki* = viinan-riista (Pirkalassa), viinan-vara (Hämeenkyrössä). — *Porstoo* = porstuva. — *Priskaa* (*-kata*) = kiihottaa, kurittaa (hevosta, renkiä). — *Pramilla* — *pramille* = edessä, saapuvilla, edes. — *Prutku*, prutkusa = jokin roikkuva ja ruma muoto (hame on prutkusa = liijan alhaalla ja rumasti). — *Prohtaa* (*-tata*) = *lauteeraa* (katso edelle). — *Prätisee* — *protisee* — *prötisee* — *prutisee* — *pritisee*, ääntä osoittelevat. — *Puntti* (housunpuntti = kumpikin haara). — *Punttu* = pönttö (hauta-p. taikina-p.). — *Pulmu* = säily (esim. räätikkäitten ja nauriitten paikka pellolla, peitetty oljilla ja lumella). — *Ratoo* (*-too*) = kuljeskelee usein. — *Reväsee* = repäisee. — *Riahuu* (*-hua*) = nousee liijaksi (leivin-taikina). — *Riakko* = eläkäs ja vehkova (poika, lapsi). — *Riiho* = jyvät vihneinensä riihessä; vallattomuus (hevonen tekee riihoo.) — *Riihoton* = vallaton. — *Roineet* = *roppeet* (mon.) = hirmuiset työt (susi navetossa tekisi roineita eli tekoroppeita). — *Rimpi* = kuiva (ei kasvava) ruoko, ja ruovon palanen, jonka päälle *huitetaan* (*hui*, katso edelle). — *Roukka* — *roukkaus* — *roukkaa* (*-kata*), koska keittyväiset herneet muutetaan ensi vedestä toiseen (roukka-vesi kaadetaan eläimille. — *Ruana*

= muta, lika (tahvon ruana, joka kokoontuu tahko-ruuhen pohjalle). — *Rystholli* = rustholli. — *Rääteet* = rihkeimet jäänökset. — *Räkittää* (päivä *-ttää'*) = paistaa kuumasti. — — *Rämpse* = rietas ja märkä sää. — *Rätii* (*-tiä'*) = ruokkii, juottaa ja ruokkoo (hevosia). — *Sentään* = sentähden, kuitenkaan, kuitenkin. — *Siijannahka* = kivikontti (Pohjanmaalla), jota kantamaan jää vanhempi sisaruksista, koska nuorempi ensiksi naidaan. — *Sulppaa* (*-pata'* = sulloo rikki lusikalla taikka pulkalla (marjoja, perunoita t. m. s.). — *Supliiki* = puheliaisuus. — *Suteva* = mukava. — *Syltä*, *syltää*, *syllän* j. n. e. = syli-mitta. — *Tanaa* (*-nata'*) = kieroo sekaisin (kala tanas verkon, tanaa paljo lankaa neulomukseensa). *Takkela* = vikkelä, ei kankea, esiin-ottelias. — *Tankkaa* (*-kata'*) = lukee huonosti, tavaten. — *Tehdas* (*-taan*) = penkki (kaalimaassa, kasvutarhassa); kumminkin Hämeenkyrössä ja muissa yli-pitäjiissä kuuluu *tehdas*, vaikken tiedä tarkoin kuinka Tyrväässä lienee (tavallinen nimi on täällä *vako*). — *Temmaa* (*-mata'*) = tempaa. — *Teppo* = hyvänmakuinen keitos. — *Tepastii* = anoo uutterasti, kiskoo ulos isolla vaivaa. — *Tirhee* (koira, ämmä, pakkanen) = kiivas, kiukkuinen. — *Tohduksisa*, *tohduksista*, *tohduksiin* = hämmästyksissä. — *Traksii* = kantaa vaivalloisesti, vedäpperäsesti. — *Tripottelee* = tiputtelee taikka ripoittelee vähin-vähin (lusikasta, kuormasta). — *Tröntti* = jokin katkaistu, karsittu, tynkä (kannon tröntti = pitkä kanto, tupakin tr. = tupakin varsi ilman lehtiä ja latvaa). — *Trippu* = pilkku (*i*:n, *ä*:n päällä). — *Tryki* = hetki aikaa. — *Tyyskä* = tiivis, tarkka. — *Tyihä* = tyhjä. — *Tölmii* — *tölmäsee* = tuuppaa jotakin kolahtavaista (esim. ovea). — *Uumaa* (*-mata'*) = tuntuu vähän matkan päähän (muuri uumaa lämmintä, akkuna u. kylmää). — *Waalee* = ei tumma (vaaleen sininen, harmaa, ruskee). — *Vana* (tupakin, humalan vana = lehden, kävyn kanta). — *Vankkaa*

(*-katá*) = ei anna niin paljoa, kun toinen ottaisi (vankkaa ruvaalla, viinalla = ei anna tarpeeksi ruokaa, viinaa). — *Vari* = kuuma vesi. — *Veetustelee* = puhuu veteliä. — *Vekkuli* = selkkailia. — *Venuttaa* = venyttää. — *Vilunkki* = luikki, petos. — *Vulmahti* = asianajaja; virkavakuute. — *Yrkämiäs* ja *Ylkämiäs* = ylkä.

Että ruotsinkielestä tulleita sanoja kuuluu usein ei ole ihme; ihmeempi kun ei niitä ole kuitenkaan peräti paljoa, vaikka jo satoja vuosia herrasväki niitä on ehtimiseen sohrinut puheeseen. — Muutamat ruotsalaiset sanat ovat helposti saaneet siansa, joilla ei ole ollut suomalaista kilvoitteliaa, esim. *vingerpori*, *syyrinki*, *kirkkoväärtti*, *rystholli;* toiset ovat pakottaneet jo aikaa suomalaiset kumppaninsa unohduksiin*), esim. *ämpäri*, *sänky*, *paatti*, *lahti* (teuras), *plikka*, *priijari;* toiset taistelevat paraikaa, esim. *laskee* ja *räknää*, *tyäpäivä* ja *taks-värkki*. Useat sanat ovat keskenänsä sopineet niin että suomalainen pitää yhden paikan, ruotsalainen toisen, esimerkiksi: taale on *maantoa* muualla, paitsi kahvin seurassa — siinä on *kretaa* —; hela on *hela* veitsissä, naskaleissa ja muissa, mutta piipun pesässä *pislai; ratas* on myllyssä ja kellossa, *hiulu* rukissa; joka kaloja pyytää on *kalastaja* taikka kalamiäs tavallisesti, mutta jos hän on herrasmiehen palkollinen, niin on virkanimensä *kala-viskari;* niin kuuluvat myös *karhee* ja *hiano krouvin ja viinin* rinnalla; *tölli* kuuluu tavallisessa

*) Vaikka Turunmaan kieltä pidetään ruotsin tärvelemänä, niinkuin se onkin, niin ompa kuitenkin siinä moni suomalainen sana pitänyt pintansa, jonka Yli-satakunnassa on täytynyt ruotsin mukaiseksi muuttua; esimerkiksi:

Uskelassa *salvo*,	Tyrväässä *laari*,
» *laatikka*,	» *loora*,
» *pensas*,	» *puska*,
» *asemat*,	» *tontti*,
» *totto*.	» *piisi*.

arkipuheessa, paitsi isompia töllejä kutsuvat muutamat *torpiksi*, ja juhlallisessa tilassa, herroja puhutellessa j. m. s. vähäisiäkin. — Tässä en puhu mitään muutamain herrastavaisten kielestä, jotka ovat ottaneet onkeensa ruotsalaisia sanoja ja pistelevät niitä mihin sopii ja mihin ei sovi.

Eläinten nimet ovat suomalaisia, niinkuin: *tähdike*, *punike*, *ruskanen*, *hallanen* (lehm.); *punio*, *lumio* (härk.). — Taloin nimet (niinkuin kyläinkin) sopivat enimmäksi osaksi hyvin suomalaiseen suuhun (vaikka muutamain alkua kirjoituksissa ruotsinnetaan), niinkuin: *Laurila*, *Tuamola*, *Vilppala* (kirj. Filppala); *Suutari*, *Seppä*, *Kinnari* (kirj. Skinnari); *Karhu*, *Haukka*, *Käki*; *Kaarle*, *Sipi*, *Uati*. Tölleillä on kanssa suomalaiset nimet, paitsi niillä, jotka ovat perineet tekiöittensä (vanhain sotamiesten) liikanimiä, ja juur jollakulla, jonka nimeä muutoin on konstailtu (esim. *Hankuti* eli Hangöudd). — Liikanimet otetaan ruotsinkielestä, niinkuin: *Plyhti* (kirj. Flygt eikä Blygd), *Vaani* (kirj. Svan eikä Fan), *Teemperi*, *Kröönlunti*; suomenkielestä ei ole ainoatakaan. Näitä on herrasmiehillä vaan ja entisillä sotamiehillä ja käsityöläisillä; mutta jos käsityöläisen poika rupee varsityön tekiäksi, niin jättää mielellänsä isältä saadun sukunimen. — Risti-nimiä on vanhoilla ihmisillä yksi kullakin: *Mikko*, *Heikki*, *Antti*, *Matti*, *Juha* m. m. ja *Vappu*, *Anna*, *Leena*, *Kaija*, *Maija* m. m. Nyt on seitsemättä-kymmentä vuotta sitten, kun ensimmäinen talonpoikainen lapsi ristittiin kaksinimiseksi; sitten kului vuosia ennen kun uutta tapaa ruvettiin yleisesti hyväksymään, mutta nyt jo saa enin puoli lapsia kaksi, muutamat kolmekkin nimeä. Uudenaikaiset onkivat lapsillensa nimiksi kaikellaisia mitä on kuultu jollakulla herras ihmisellä olleen, semmoisia kun: *Alpreeti*, *Vapiaani*, *Epporsiina* (Eufrosyne), *Saarlotta* j. m.

Puheenparren näytteeksi sopinee tähän vähäinen juttu Tyrvään kielellä:

Kerran Matti valo tinaa riihen pesäsä. Niin Pahan poika tuli ja kysy: mitäs siittä teet? — Valan silmää, sano Matti. — Mikäs sun nimes on? kysy Pahan poika. — Ittě, sano toinen. — Valas mullekkin silmä, sano Pahan poika. — Valan kyllä, sano Matti. — No, Matti kaataa kuumaa tinaa Pahan pojaan silmään; tää hyppään pitkin mäkee ja huutaan; ittě silmäni poltti, ittě silmäni poltti! Matti sano vaan: mitäs poltit silmääs? Matti min' oon *).

Sivistyksen tila.

Tässä niinkuin ainakin puhukaamme yleisesti koko pitäjän kansasta, huolimata mitä joistakuista erinäisistä ihmisistä olisi sanottavaa kiitokseksi taikka laitokseksi. *Kankeus*, *hiljaisuus* ja *tytyväisyys* ovat havaittavat Tyrvääläisten luonnossa ja mielenlaadussa. Työnteossa ollaan jotensakin taitavia ja ahkeroita; lapset pannaan tavallisesti työhön niin aikaisin, kun kykenevät. — Hengen valo ja elämä on vielä heikko täällä, mutta kuitenkin edistymään päin. Kristillisyys, sisällinen kauneus, ei ole nykyisessä miespolvessa ehtinyt juur kauvas. Koska emme taida tarkoin mittaella sisällisen elämän tilaa, niin jätämme sen Jumalan hyvään haltuun.

Kirjanlukemisen taito on *avullinen* **) ja paraikaa paranemaan päin. Rippiskoulussa vaaditaan selvää sisältä-lukua, ja tämän vaatimuksen täyttävät muutamat nuorukaiset hyvin, enin puoli jotensakin, muutamia (jotka tankaten saavat sanan kirjasta) päästetään ripille parannuksen ehdolla, koska ovat

---

*) Puheessa, kun sanat juoksevat kiiruusti, kuuluu näin: "kerrammatti", "riihem-pesäsä", "ittes-silmäni".

**) Niistä kolmesta pitäjästä, Hämeenkyrö, Tyrvää ja Uskela, joiden asujanten lukutaitoa minulla on ollut tilaisuus vertaella, ottaa Tyrvää voiton tässä asiassa.

käyneet useamman vuoden rippiskoulua. Tyttöin puoli voittaa aina poikain puolen taidossa. — *Kirjoitustaito* ei ole vielä isossa mitassa, vaikka nuori kansa on kyllä halullinen sitä oppimaan, koska vaan jommoinenkin tilaisuus ilmaantuu. Laskutaitoa ei ole yhteinen kansa vielä saanut maistoakkaan. — Suomenkielisiä *Sanomalehtiä* tulee tänä vuonna 59 vuosikertaa (ruotsinkielisiä herrasväjelle 4) [1]). *Almanakka* ja *kello* tavataan jo kaikissa varallisissa huonekkunnissa. Muinoin, koska näitä ei pidetty eikä tavallisesta vuosiluvusta huolittu, määräiltiin aikaa muilla keinoilla. Vuodet lujettiin edelle taikka jälkeen jostakin merkillisestä ja muistettavasta ajan vaiheesta, semmoisista kun: »iso-ryssän-aika» (1713—1721), »pikku-ryssän-aika» (1742, 1743), »kolmivuatinen-sota» (1788—1790), »ryssän-maahan-tulo» (1808), »hallavuasi» 1821) j. m.; vuosi jakosi viikkoihin, joita lujettiin: »joulusta 6 kynttilään, kynttilästä 3 mattiin, matista 4 maariaan, maariasta 5 vappuun, vapusta $2\frac{1}{2}$ erkkiin, erkistä 5 mittumaarian, mittumaariasta 5 uatiin, uatista 4 perttuun, pertusta 5 mikkoon, mikosta 5 pyhiinmiähiin, pyhistämiähistä 7 jouluun», taikka: »joulusta 6 kynttilään, kynttilästä 10 suveen (Huhtik. 14), suvesta 5 erkkiin» j. n. e.; vuorokauden eri hetkiä määräiltiin »pualiyällä», »kukonlaululla ensimmäistä, toista ja kolmatta hetkee», »päivänkoilla», »päivännousulla», »karjan-lähdöllä», »suurus-päivällä», »puali-päivällä», »saunanpanolla», »karjan-tulolla», »päivän-laskulla» j. m.; ja talvis-öinä (esim. joulu-aamuna kirkkoon hankkiessa) katsottiin aikaa otavasta, seulaisista, »kolmitähtisistä» (kalevan-miekasta), kointähdestä ja muista tutuista. Tätä vanhanaikaista ajanmääräys-muotoa käytetään osaksi vieläkin, semmenkin vanhoilta ihmisiltä; uudenaikaiset ihmiset ovat jo tottuneet puhumaan kuukautten ja kellon mukaan. Katsotaas tässä rinnatusten uudella ja vanhalla tavalla saman ajan määräämistä:

Vuonna 1790, heinäkuun 3 päivänä, kello 5 aamulla.	Kolmivuatisen sodan viimesenä suvena, lauvantaina viikkoo jälkeen Mittumaarian, karjan lähdön aikaan.
Vuonna 1806, maaliskuun 28 päivänä, kello 5 ehtoolla.	Kahta vuotta ennen kun Ryssä maahan tuli, Maarian jälkeen perjantaina saunanpanoilla päivin.
Vuonna 1853, joulukuun 12 päivänä, kello 4 aamulla.	Tänä vuanna kahtaviikkoo ennen Joulun, maananta-aamuna kukon toista hetkee laulaisa.

Ihanuus on vähessä arvossa. Soittokoneita en tiedä muita kun *viulun*, jota muutamat nuoret miehet vinguttavat, ja *huuliharpun*. Virsiä veisataan enimmiten huonosti, ja muuta laulua kuullaan harvoin (silloinkin jotakin ruokotonta), paitsi lasta liikuttaessa. Viimeksi mainitusta tilasta eivät ole nekään laulua karkottaneet, jotka muutoin pitävät sitä synnillisenä; siinä on vanha runon muotokin pysynyt, esimerkiksi:

»Tuuti lasta tuanelaan,
Tuanen piikasten pidellä',
Tuanen lasten lauleskella';
Tuanelas' on tupa uusi,
Hiata piäni permantona
Santa suuri sammaleena,
Sivuseinä sirkan luista,
Peräseinä peuran luista,
Oviseinä orjan luista,
Katto vaskesta valettu.»

Runolla: »Hiirulainen meni mettään, Pikku kelkanen perässä j. n. e. niinmyös kertomalaululla: Venäläinen verisuu soutaa ja joutaa, Neitty' parka, neitty' parka itkee ja istuu» j. n. e. nukutetaan lapsia, muttei niitä muissa tiloissa kuulu. — Uudenaikainen rakennus-muoto on kauneempi vanhanaikaista, ja puhtaus huoneissa ja vaatteissa parempi kun muinen, vaikkei sitä nytkään tarpeeksi hoideta. Kaunistus-puitten ja kukkasten kasvatusta on jo edellä mainittu.

Yhteisiin toimiin ei ole totuttu. Näihin asti oli tavallisesti Pitäjänkokouksissakin ainoastansa joku harva, eikä sekään suurin muuta tehnyt kun piirsi puumerkkinsä protokollaan; mutta

nykyisimpinä vuosina on uuden emäkirkon rakennus herättänyt pitäjäläisiä valvomaan hyötyänsä tarkemmin, kun ennen, ja kokoontumaan runsaammin keskustelemus-paikkoihin. — Kirjoituksissa on ruotsin kieli vielä voitolla, vaikka suomeakin käytetään, esim. kuulutuksissa, kontrahdeissa, »ulossedeleissä» j. m.

Muukalaisia kohtaan ollaan avullisia: yö-siasta ei oteta hintaa, eikä muualla, kun valtatien vieressä, kaljastakaan. Tuttaville annetaan »suun-avaus», koska välinsä niitä tulee taloon.

Nyt katsokaamme muutamia pahoja tapoja, jotka osottavat sivistyksen vajavaisuutta. *Noitumus* ja taikaukset ovat jo vähissä. Kuitenkin on vielä menneinä vuosina joku pöhkömäinen lähtenyt Tampereen takaa noitaa hakemaan, ja muutamat, erittäin vanhat akat, luulevat toisten akkain »silmivän» (silmin pahentavan) heidän vasikoitansa, lehmilloistansa j. m. taikka kiroovan heitä sairaiksi, jota kaikkea kokevat taikauksilla estää ja poistaa. Suittaa joku uskoa mitä monikin puhuu, nimittäin jokaisessa talossa olevan näkymättömän »haltian», toisissa miehisen toisissa vaimoisen, ja sen välisti juur tulevan näkyviin, riihissä asuvan »tonttuja» (yksisilmäisiä), vesissä »näkkejä» ja metsissä puoli-ihmisiä, »mettä-piikoja» eli »mettäneittyitä», joiden sanotaan joskus tulleen houkuttelemaan miehiä pariinsa. »Paran-synnyttäminen» ei ole enää suinkaan tapana, vaikka sitäkin puhutaan; se olisi tapahtuva sillä, että mennään kenenkään tietämätä heittämään lakkia riihen-kiukaalle sanoen: »synny' para, tule' para, pua'en annan» j. n. e. sitten muka tulisi para antamaan voita ja mitä synnyttäjä tahtoo. Merkillisten tapausten (esimerkiksi kuoleman) edellä kehutaan »aaveita» kuulluksi. Ymmärtäväiset nauravat, jos joku tämmöisiä uskoo; mutta lystin vuoksi pidetään vieläkin useoita tapoja, jotka taikauksista tulleita ovat, esim. suvilintuin tulon

aikana haukataan kohta nostua »linnun-palaa», ettei lintu tahrisi (käjen tahriminen on muka pahin: sen joka ensi kerran kuulee käjen, eikä ole mitään siinä päivänä nauttinut, sanotaan tulevan kuivaksi eli laihaksi), missä liinapeippo keväällä ensikerta nähdään otetaan vaariin (joka sen näkee korkealla, se saa odottaa pitkiä pellavia), arpaheiniä solmeillaan hyräellen: »puhu, puhu, purju-ruaho, sanó, sanó,* saariheinä, onko täm' asia tosi». Vanhaan aikaan kojettiin kärmeen pistosta parantaa »madon-sanoilla», muttei nyt enää, kun nähdään ettei niistä apua ole; oli myös muinen luultu ettei perjantaina saisi tehdä kaikellaisia töitä (esim. makkaroita, siitä luultiin elukkain kuolevan). — *Ylöllisyys* ulkomaalaisessa prameudessa on tähän aikaan suuri vika, erittäin nuorilla naisilla; siihen moni menettää hikensä ja väkensä ansion, säästämätä kopeekkaakaan tarpeen ajaksi. Viinasta, jolla miehen puoli hävittää ja häväisee itseänsä, on jo edellä puhuttu. Jos viinan ryyppäys on vähenemään päin, niin sen siaan tekee kahvin juominen enenemistä ja on jo monella ylöllinen. — *Viinan-kaupitseminen* eli »krouvaaminen» ei ole kun juur harvalla pää-elatuskeinona, mutta sitävastaan peräti monella lisätyönä. *Kiroileminen*, paha meno ja meteli seuraa tavallisesti juopumusta; kuitenkin on muutamilla miehillä tapa selväpäisinäkin höystää puheitansa kirouksilla. *Tappelut* ovat samaten viinan hedelmiä, harvoin viitsivät selväpäiset lyödä toisiansa, paitsi juur omia aviopuolisoitansa. Riitaisia ja tappelevaisia parikuntia on paljo; sillä avioliittoon yhdistytään useimmasti ilman keskenäistä rakkautta, rikkauden ja muitten etuin himosta taikka pakotuksesta (koska salavuoteus on ensiksi tapahtunut). — *Salavuoteus* on isossa mitassa, vaikkeivät kaikki siinä siitetyt lapset tule äpäräin lukuun: sen peitteeksi toimitetaan usein naiminen, jota ei ole edellä ollut hankkeissa eikä lupauksessa. Ne sakotetaan joille 8:n kuukauden sisään (vihkimi-

sestä) lapsi syntyy, ja näitäkin on ollut, kumminkin emäkirkon seurakunnassa, tän-edellisinä vuosina keskinkertaisesti melkein joka kolmas vihjityistä; nimittän: [2])

vuonna	1849	vihjittiin	38	paria,	joista sitten	sakotettiin	10,
»	1850	»	40	»	» »	»	11,
»	1851	»	44	»	» »	»	15.

Mutta vaikkei äpärä-lasten luku osota salavuoteuden määrää erinäisinä vuosina, nähdään kuitenkin siitä kuinka tämä synti on aikain kuluessa enentynyt enentymistänsä. Seuraavasta taulusta [2]) näkyy avio-väjen vähenemisen, muun väjen suhteen, käyvän käsityksin äpäräin enentymisen kanssa, ja tieten on se kumminkin yksi syy tähän.

Vuosina:	1000:sta hengestä aviosäädyssä eläviä:	1000:sta hengestä vihjittyjä vuotta päälle:	1000:sta syntyneestä äpäröitä:
1749—1758 (s. o. kymmenenä vuotena)	389	16	12
1759—1768 » »	380	16	23
1769—1778 » »	354	16	41
1779—1788 » »	358	13	25
1789—1798 » »	375	18	30
1799—1808 » »	344	15	42
1809—1818 » »	343	16	57
1819—1828 » »	348	16	62
1829—1838 » »	343	12	67
1839—1848 » »	335	16	84
1849—1851 (se on kolmena vuotena)	345	17	77*

Vuonna 1749 oli 1000:sta 15:tä vuotta vanhemmasta hengestä 605 aviosäädyssä ja ainoastansa 395 ulkona siitä

*) Näiden laskuin lähteet ovat samat kun edelläpäin syntyväisyyden ja kuolevaisuuden laskuinkin.

(naimattomina ja leskinä), vuonna 1750 aviosäädyssä 625 ja ulkona 375; mutta vuonna 1845 oli 1000:sta sen ikäisistä vaan 516 avio-puolisoina ja 484 naimattomina, leskinä ja raiskattuina, vuonna 1850 vaan 541 edellisinä ja 459 jälkimäisinä.

Ettei kuitenkaan Tyrvää ole tässä katsannossa laitettavimpia paikkakuntia maassamme, osottaa seuraava vertaelma:

Eri paikkakunnissa.	Entis-aikana.		Viimeis-aikana.		Keskinkertaisesti.	
	Vuosina.	1000:sta syntyneestä äpäröitä.	Vuosina.	1000:sta syntyneestä äpäröitä.	Vuosina.	1000:sta syntyneestä äpäröitä.
Tyrväässä [2]	1749—1758	12	1841—1851	79	1749—1851	41
Hämeenkyrössä [15] .	„	13	1841—1850	87	1749—1850	51
Jalasjärven kappelissa [15]	....	....	„	108	„	65
Euran pitäjässä [13] .	„	17	1839—1848	59	1749—1848	47
Paraisten pit. [12] ..	„	6	1834—1843	42	1749—1843	32
Turun maaherranläänissä [11]	1770	17	1846—1851	88	....	....
Suomenmaassa [11] .	1764—1770	13	1851	71	1764—1805	33

— *Varkautta* (isoa) kuullaan harvoin, ja siitä on enimmiten tultu kiini. Mutta *näpisteliöitä* on paljo (viinan ja muun tähden) ja niitä, jotka ottavat luvatonta kalua kätköönsä (»varkaan-pesiä»). Petosta kaupassa eivät kaikki pidä niin häpeällisenä, kun se on, ja sentähden sitä usein tehdäänkin; sama on metsän-varkauden laita. — *Keräjäin-käymisen* himo on enentynyt hirmuiseksi; moni kuluttaa riidassa mieltämielin kymmeniä kertoja enemmän kun asian arvo on, taikka vahinko olisi, jos hän sen keräjitä kärsisi. Juttuja on ollut:

vuonna 1850 pitäjän Syyskeräjissä 309,
» 1851 » Keväkkeräjissä 449,
» — » Syyskeräjissä 334,
» 1852 » Keväkkeräjissä 376.

Paitsi tätä, riidellään vielä Laamannin- ja Hovi-oikeuksissa, Maaherran tykönä ja Senaatissa. Eikä liijon hävetä semmoisiakaan riitoja, jotka omatunto ja järki helposti ratkaisisi kotonakin.

Mestauspaikkana oli sata ajastaikaa sitten *Narvantien haara;* sitten nykyisten ihmisten muistinaikana *Ruoskakiven mäki*, Huittisten rajan ja Kilpijoen välillä.

Sivistyksen edistyttämiseksi ei ole kasvavalla kansalla mitään varsinaista koulua, vaan on lasten opetus vanhimpain velvollisuutena, ja monet näistä täyttävät aivan huonosti vaatimukset. Sentähden ovat papit suvisaikoina kutsuneet huonoja lukioita kirkkoon pyhäehtoopuoliksi, ja asettaneet Lukkarin ja Suntion niitä tavauttamaan ja lujettamaan; sama teko on huonoimpain kanssa rippis-koulussakin. Lukulahkoja on Tyrvään kirkkoherran-läänissä 32 (Liitsolaiset lukevat Punkalaitumen yhteydessä); näissä jokaisessa pidetään *lukusiat* kerta vuodessa, talvella. — Yhtenä kesänä, toistakymmentä vuotta sitten pidettiin Kallialassa *sunnuntai-koulua*, jossa opetettiin lukemaan ja kirjoittamaan; taas vuonna 1851 oli samassa paikkaa *kirjoitus-koulu* sunnuntai-ehtoopuolina ja muutamina arkipäivinä (tässä kävi oppilaita kuudettakymmentä, toiset enemmän toiset vähemmän aikaa). — *Laina-kirjasto* on nykyisin saatu toimeen. Sen alkuun-saattaja (ja nykyinen hoitaja) on Nimismies Herra P. W. Gallén, joka menneenä vuonna hankki sille alkuvaroja seura-näytelmän kautta. Sitten lisääntyivät varat lahjoista niin, että jo nykyisen vuoden alvussa kirjastossa oli noin 140 numeroa kirjoja, sisältäviä kristillisyyden asioita, historiaa, maanopasta, luonnon tietoja, kauno-kirjalli-

suutta, kirjoitus-kaavoja y. m. Asetusten sisälleppito on lyhyesti sanottuna tämä: »Tyrvään pitäjän lainakirjaston ainoa tarkoitus on saattaa pitäjäläisille kaikkinaista hyödyllistä tietoa ja kelvollista huvitusta; — Tyrvään kirkkoherran-läänin asujamet saavat koska vaan tahtovat ottaa kirjoja lainaksi, vouraa vastaan; — elinaikaisesta lainaus-oikeudesta (jos joku sitä tahtoo) tulee yhdellä haavaa maksoa 1 rupla; joka vuodeksi lunastaa itsellensä tämän oikeuden, se maksaa 20 kopeekkaa; yhdestä ainoasta lainauksesta tulee maksettavaksi ½—3 kopeekkaa, kirjan vähyyden ja isouden mukaan; kaikki voura pitää edellä lainausta suoritettaman; — lainaksi ottanut saa antaa oman perhensäkin, vaan ei muitten, lukea kirjan; jos tämä hänellä pahenee taikka turmeltuu, palkitkoon vahingon; se, joka usean kerran on lainaksi-ottamaansa huonosti käyttänyt, kadottaa oikeutensa kirjaston nautinnossa; — koska lainaksiottajia on paljo, silloin ei anneta kirjastosta useampaa, kun kaksi kirjaa erästänsä, eivätkä ne saa viipyä päälle kuukauden yhdellä ottajalla; mutta vaihettaa niitä saadaan, niin usein kun vaan tahdotaan; — köyhä ihminen, jolla 5 vuotta järjestänsä on ollut vuotinen lainaus-oikeus, saa sen kuudenneksi vuodeksi maksota; ja ilman sitä aina kahden vuoden päästä valita kirjastosta omaksensa 10:n kopeekan arvoisen kirjan; — kirjastosta myydään linjoitettua kirjoitus-paperia helpoimpaan hintaan; niinmyös jokainen siinä oleva kirja, joka vielä on saatavana kirjakaupassa; — kaikki kirjastolle tulevat rahat käytetään sen hyödyksi ja lisäykseksi».

Pitäjän hallitus ja yleinen hoito.

Tyrvää on *Turun maaherran-lääniä* ja *Yli-satakunnan keskistä kihlakuntaa* *). Pitäjän omat erityiset kruununpal-

*) Huittinen, Punkalaidun, Loimaa, Säkylä, Köyliö ja Kokemäki.

veliat ovat *Nimismies*, *Siltavouti* ja *Jahtivouti*. Molemmat viimeksi mainitut (ali-palveliat) olivat muinoin pitäjän kunnallisia virkamiehiä, ja vieläkin, vaikka ovat kruunun-miehiksi muuttuneet, saavat palkkansa pitäjältä (kapan rukiita talosta).

Lajin-hoitoa katsoen on Tyrvää *Turun hovioikeuden* alaa ja *Turun ja Porin lakikuntaa* (laamannin-lääniä); laamannin-keräjiä käydään Porissa. Yhtä *tuomarin-lääniä* ovat Loimaa, Huittinen ja Punkalaidun, Tyrvää, Karkku ja Mouhijärvi; tämän nimeksi on pantu *Yli-satakunnan alanen tuomarin lääni*. Tässä on Tyrvää itsenäinen *keräjäkunta*, jossa kihlakunnan-oikeutta istutaan varsinaisesti kaksin ottein vuodessa ja välisti pidetään väli-keräjiäkin.

Terveys-hoito on Tampereella asuvan Läänintohtorin hallussa. — Kruunulle maksettavat jyvä-verot viedään Porin makasiiniin.

Hengellisen hallituksen puolesta on Tyrvää *Turun hiippakuntaa*. Kirkonläänit pitäjässä ovat jo edelläpäin puhutut. Emäkirkon-lääni Kiikan- ja Kiikosten-kappelein kanssa (eli Tyrvään kirkkoherran-lääni) on yhtä provastikuntaa Karkun, Mouhijärven, Hämeenkyrön, Ikaalisten, Kankaanpään, Vesilahden ja Pirkkalan kanssa, jota *Tyrvään provastikunnaksi* kutsutaan; Liitsola vaan on *Porin ylistä provastin-lääniä*. — Kansaa lujettiin, vuonna 1850, emäkirkon piirissä 5090 henkeä, Kiikan- ja Kiikosten kappeleissa (jotka silloin vielä olivat yhtenä) 3242 ja Liitsolan kyläkunnassa 541.

Emäkirkko on vanha, rakennettu kivestä jo paavilaisaikoina; vuosilukua ei tiedetä. Sillä on sama muoto, kun kaikilla maan vanhimmilla kirkoilla; pituus 40 kyynärää, leveys 19 ja seinäin korkeus maasta rästäisiin ainoastansa 9 kyyn.,

---

jotka tekevät niinkutsutun "Yli-satakunnan alasen kihlakunnan", ovat kuitenkin maanpinnan muodosta, puheenparresta ja kaikista Ali-satakuntaa.

mutta päädyt (molemmat kivestä) nostavat harjan korkealle. Välikatto on laudoista, akkunoita 5 (ei kahta yhden isoa), joissa vielä on osaksi monen sadan vuotisia pieniä ruutuja plyjy-pinteissä. Sakaristolla, joka on neliskulmainen, 7 kyynärää kunnakkin, on kivestä holvattu välikatto ja yksi ahdas, raudoilla varustettu, akkuna paksussa seinässä. Kirkon alla on vanhoja hautoja, joita ei enää avata; näistä tiedän **Reigmanin** (Ruotsilasta) suku-haudan alttarin alla, **Staren** (Rautajoesta) suku-haudan pohjan puolella kuoria ja Pappilan haudan sakariston ovella. Seinillä ja parven-patsaissa rippu paavilais-aikaisia kuvia, sieltä otettu mennellä vuosisadalla, maalattu ja asetettu kirkon kaunistuksiksi; ne ovat kaikki puusta *koverrus-tekoa* (veisto-kuvia). Paras niistä on isoläntäinen taulu, kuvaileva kuusi tapausta, jotka ovat: Jumalan majesteetti, Kristuksen syntymä, Tietäjäin tervehdys, Pyhän-ehtoollisen hetki, Kristuksen hautaus ja Kristuksen ylösnousemus; toiset ovat erinäisiä kuvia, nimittäin: 2 ristinkuvaa, 1 Neitseen-maarian, 1 jonkun muun pyhän naisen, 1 pispan, jonka hiippa on jalkain juuressa, 2 kirjaa-lukevan ja 1 kuva, jonka olen nähnyt useassa vanhassa kirkossa (Karkussa, Somerolla, Pyhtäällä) ja luulen siis osottavan jotakuta erinomaisemmin kunnioitettua vainajata, vaikken tiedä ketä niistä monista, joita esi-isämme kumartelivat *). *Reigman*in vaakuna kanssa rippuu seinällä. Parven-rinnassa j. m. on *maalaus-kuvia* tänedelliseltä vuosisadalta, joista saadaan nähdä kummoisia vaatteita pidettiin nyt sata vuotta takaperin; esimerkiksi Pietarin kanssa sanaileva piika osottaa nuorten naisten puvun vuotten 1770 ja 1780 paikoilla. — Hautausmaa on ympäri kirkkoa ja

---

*) Se on istuva nainen, vaatetettu pitkällä ja avaralla hiha-hameella, päässä iso sivuille rippuva huivi, käsivarrella kaksi lasta, toinen isompi toinen pienempi.

sen aidassa paljo huonehautoja joihin vieläkin ruumilta lasketaan. Kello-kastari on ulkona kirkko-tarhan piiristä, rakennettu puusta noin 60 vuotta sitten; siinä on 2 hyvää kelloa, Tukholmissa valettua, toinen v. 1729, painava 65 leiviskää, toinen v. 1740, 55:n leiviskän painoinen. — Tämä vanha emäkirkko kellättiin ahtauden tähden jo vuonna 1827; sitten riideltiin uuden rakentamisesta parikymmentä ajastaikaa ja pidettiin syyni syyniltä. Viimein v. 1848 ruvettiin uutta emäkirkkoa tekemään Vammaskosken etelä-rannalle, joka luonnostansakin on kaunis paikka ja suurella työllä tehty vielä kauniimmaksi. Kelpo kukkula, osaksi kallioa osaksi soraa, on nyt purattu ja lapioittu pois, vähäinen lahti täytetty kivillä ja muralla, ja koko mäki tasoitettu niin, että hautausmaa tulee olemaan sopusuhtainen Liekoveteen pistävä niemi, ja ympärysmuurin ulkopuolella tasainen kivistä rakettu ranta. Tähän rakennukseen on näinä kuutena vuotena (1848—1853) Tyrvään kirkkoherran-lääni tehnyt miehen-työpäiviä 70—80 tuhatta, juhtapäiviä 7—8 tuhatta, kustantanut aineita noin 5:n tuhannen ruplan arvon, maksanut rahaa 10—11 tuhatta ruplaa ja lisiksi ottanut lainaksi valtakunnan rakennus-kassasta 10,000 ruplaa (joka juoksee korkoa 2 sadalta ja on maksettava 12:n vuoden sisään) [27]. Rakennus-mestarina on ollut Juha Sahlberg Turusta, joka myös on tehnyt ison osan työtä urakka-kaupalla (saanut 5,500 ruplaa). Parin vuoden perästä pitäisi tämän kirkon oleman varsin valmiin (v. 1855). — Emäkirkossa pitävät Jumalan palvelusta Kirkkoherra (taikka sen apulainen) ja Pitäjänapulainen tasan. — *Sammaan saarnahuone* (saanut alkunsa v. 1834) on saman nimisessä kylässä, rakennettu puusta; torni päällä ja siinä pikkuruukuinen kello, hautausmaa erinänsä lähellä. Tässä pidetään joka 6:s sunnuntai kirkonmenot Kirkoherralta ja Pitäjänapulaiselta kerottaisin.

Kiikan kappelin nykyinen kirkko on puusta, tehty v.

1806; hautausmaa on kirkon eteläisellä seinuksella ja kellokastari tämän aidassa; kelloja 2 vähäistä. Tässä palvelee emäkirkon ja Kiikan yhteinen kappalainen, joka saa saarnaapua emäkirkon papeilta kerran kuukaudessa.

Kiikosten kappeli on vasta nykyisin lohastu Kiikan kappelista. Sen kirkko, joka rakennettiin vuosina 1849—51 ja vihjittiin tänä-vuonna, on puusta; torni päässä ja siinä avullisen hyvä kello. Mennecenä vuonna tuli sille kappalainen, seurakunnan yksinäiseksi opettajaksi. Tämän kappelin piirissä asuvista käyvät useat vielä Kiikan kirkkoa (talojakin on ainoastansa 27 Kiikosten kirkonkirjassa) [1]).

Kulmasaarnoja pidettiin ennen, mutta nyt niistä on jo lakattu perättömään.

Jokaisella kirkolla (ja saarnahuoneellakin) on haltiansa eli »Kirkkoväärtti», hoitava sekä kirkonvaroja että viina- ja vaivaisten-kassoja. Emäkirkon haltialla on vuotisena palkkana 10 ruplaa. Viimeis Vappuna ($\frac{1}{5}$ 1853) oli varoja emäkirkolla [27]):

	Rupl.	kop.
Kirkonkassassa	1455:	13.
Viinakassassa	38:	40½.
Vaivaistenkassassa	121:	8½.
Uuden kirkon rakennus-kassassa	3126:	82.
„ „ kaunistus-kassassa	601:	65.
Yhteen	5343:	9.

Kuinka muilla kirkoilla laita lienee en tiedä. — *Pitäjän-tupaa* ei ole, vaan kokoukset pidetään tavallisesti kirkoissa taikka sakaristoissa, välisti juur taloissa. Seurakuntain tilaa ja erinäisten ihmisten käytöstä valvovat Kirkkoherran kanssa *Kuudennusmiehet*, joiksi valitaan talollisia; nämät ovat myös jäseninä *kirkkoraadissa*, jossa, niinkuin kirkonkokouksissakin, Kirkkoherra on jutun-johdattaja, kirjoittaa ruotsalaisen protokollan ja tulkitsee sitä suomeksi, ennen puumerkkein piirtä-

mistä. — Kaikki papit, Kirkkoherran niinkuin toisetkin, asettaa Turun konsistoriumi, enimpäin huutoin mukaan.

Entisyys.

Nyt, katseltuamme mimmoinen Tyrvää on ja miten täällä eletään, johtuu mieleemme ettei näin ole ollut laita aina, vaan Jumalan säätämistä myöden ovat täällä, niinkuin muuallakin, olot ja menot muuttuneet muuttumistansa ja käyneet askel-askeleelta edespäin pää-maalia kohden, josta emme tiedä muuta kun että se on hyvä. Ihmis-henki on tehnyt työtänsä ja ihmis-voimat taistelleet luonnon-voimain kanssa raskaasti mutta voitollisesti. — Kaukaisin entisyys lepää jo töistänsä haudan pimeydessä; mutta sieltä kuuluu kuiskutus, puhuva mielellemme että esi-isätkin ovat nähneet hyviä ja kovia päiviä, ovat ahkeroinneet ja leikinneet, kärsineet tuskaa ja nauttineet iloa, näin valmistaen jälkeistensä tilaa, niinkuin jälkeisemmätkin suku-kunnat taas ovat nykyisille perintöä lisänneet. Tämä kuiskutus miellyttää meitä katselemaan menneitä menoja niin kauvas, kun näjemme ja tunkeumaan syvälle muinois-ajan synkeyteen siihen asti, kun viimeisetkin viittaajat meistä luopuvat, viimeisetkin virvalot (sadut, arvelus j. m.) sammuvat. Ja vaikkei näiden löyhyvä valo osota enää tapauksia niin paikallansa, kun kirjalliset todistukset osottavat, ei ole se kuitenkaan hyljättävä vakavamman valon puuttuessa.

Jos Suomenmaa on kauvan ylentynyt ylentymistänsä merestä samalla muotoa kun nykyisempinäkin aikoina, nimittäin 2 kyynärää satana vuotena, niin on 4000 vuotta ennen Kristin-aikaa näitä paikkoja, jotka nyt kantavat Tyrvään nimeä, näkynyt *saarina* ja *nieminä*, ja 3000 vuotta ennen Krist. (eli Metusalan aikoina) meren laineet läikkyneet Talankosken alla. — Kummoisia ensimmäiset asujamet olivat, mistä ja koska ne tulivat j. n. e. — on ja pysyy aina tietymättömänä. Mutta

sangen kauvan on täällä ihmisiä kävellyt, jos vaan se ihmisen jäljen muotoinen, joka tuntuu *Saunakalliossa* (Kilpijoen tykönä), on pettämätön merkki. — *Hiisistä* eli Hiidenkansasta, joka luultavasti on ollut Suomenmaan asujamina (niinä kaukaisina hämärä-aikoina, joita edemmäksi ei historia voi kurkistella) kuuluu Tyrvääläisten jutuissa ja muisteissa hallistuneita tietoja. Näiden mukaan olivat Hiidet hirmuisen kookkaita ja väkeviä, mutta sitävastaan tomppeleita ymmärryksestä, että heitä sukkeluudella helposti petettiin ja voitettiin, asuivat viimeiseltä metsissä ja vuorissa (näilläkin paikoin) ja välisti veivät sinne varkain suomalaisia lapsia sekä kasvaneita tyttäriä, joita eivät pahoin pitäneet *). Ei se ole ihme, että monta sataa ajastaikaa juosneissa jutuissa näitä muinois-ihmisiä toisinansa mainitaan mahdottoman suuriksi, pidetään puoli-pahoina olentoina ja kutsutaan usein »Vuaripeikoiksi», Piruiksi j. m. Näitä muistuttavat vielä nimet: *Hiidenkangas*, *Soinilan* kylä, jossa myös on *Soini*-niminen talo, *Kilkunkallio* ja *Pirunpesä; Hiitehen oja* kanssa oli muinoin [5]), vaikkei sitä nimeä enää tiedetä. Hiitten sanotaan kadonneen Kristinuskon levitessä; vaikka turhaluuloiset näihin saakka ovat puhuneet »hiidenkarjasta», jonka vieläkin pitäisi kuljeskeleman suurella kohinalla ja kilinällä **).

Suomalaiset asujamet ovat kaiketi Hämeen puolelta tänne siirtyneet Karkun vesiä myöden, koska vieläkin ovat enemmän

---

*) Käypiä puheita ja muisteita Hiidenkansasta on kirjassa *Suomi, 1847* [12]).

**) *Lappalaisilta*, jotka kanssa ovat ennen Suomalaisten tuloa asuneet meidän maassa, ei ole Tyrväässä mitään muistomerkkiä: ei ainoatakaan paikannimeä, joka alkaisi sanalla "lappi" ("lapin"), eikä yhtäkään lapinrauniota. Ei jutuissakaan koskaan mainita Lappalaisia näillä paikoin asuneiksi (niinkuin Hiisiä), vaan aina tulleiksi "leivättömästä Lapista". Niistä käy semmoisia puheita, kun nähdään kirjasta: *Suomi, 1847* [12]).

Hämäläisten kun Ali-satakuntalaisten kaltaisia. Tätä samaa viittailee vanha tarinakin, joka sanoo Kaukolasta alaspäin ei olleen ensi aikoina asujanta ennen kun Kokemäjellä, ja Kokemäkiläisen lausuneen ihmetellen, nähtyänsä lastun tulevan jokea pitkin: »kah, ompa siäläkin ihmisiä«. Kaukolaa on mainittu pitäjän vanhimmaksi kyläksi, ja suittaa ollakkin, koska se on vanhuuttain ollut parhaita kalastus-paikkoja; pellot siinä (ja lähi kylässä Vinkkilässä) ovat niin kiviset, ettei maamies suinkaan siihen ole ensiksi asettunut (sanotaan niiden kyntäminen kiroomata parhaaksi kärsivällisyyden merkiksi). — *Kristinopin* tulosta tänne ei ole sen erinäisempiä tietoja, kun mitä koko Suomen historia kertoo [10]. Monta kymmentä vuotta (1160—1250) näkyy Kristillisyyden, joka tuli Ruotsista paavilaisessa muodossansa, taistelleen pakanallisuuden kanssa ja voittaneen vähitellen. Sitten, koska kristillinen järjestys ja uusi hallitusmuoto oli pääsnyt voimiinsa, kuului tämä paikkakunta siihen laveaan *Sastamalan* *) pitäjään, jonka avara kirkko vieläkin seisoo Karkun emäkirkkona, muistuttava vanhoilla muureillansa ja savuttuneilla pyhäin-kuvilla kaukaisia entis-aikoja ja unohduksiin vaipuneita menoja. Mainitun pitäjän alaa oli koko se avaruus, joka nyt on Tyrväänä, Karkkuna, Mouhijärvenä, Hämeenkyrönä, Ikaalisina ja Kankaanpäänä. Tästä lohaistiin eri pitäjäksi *Kyrö* (vastaava nykyisiä Hämeenkyrön Ikaalisten ja Kankaanpään pitäjiä) arvattavasti jo 13:lla sataluvulla [15], ja samaan aikaan taikka kohdakkoin sen jälkeen *Ali-sastamala* (vastaava nykyistä Tyrvään pitäjää), jota papillisissa kirjoissa kutsuttiin *Kallialaksi* ja *Ali-pitäjäksi* [5]; keskupaikka (vastaava nykyistä Karkkua ja Mouhijärveä) eli se osa, joka jäi vanhallensa, kutsuttiin sitten *Yli-sastamalaksi* [8], papillisissa

---

*) Ei "Sastamola", niinkuin muutamat ovat kirjoittaneet, erehdyksestä vanhain kirjoitusten kopioitsemisessa.

kirjoissa *Sastamalaksi* ja *Yli-pitäjäksi* [5]). Kumminkin jo v. 1466 oli Ali-sastamala *itsenäisenä pitäjänä* [7]); sillä oli myös jo silloin täydessä voimassa erinäinen kirkko ja kymmenysaitta, rahasto j. m. vaikka sen, papillista hoitoa katsoen, näyttää olleen jonkinmoisena aneksi-pitäjänä Yli-sastamalalle [5]). Juur äskenmainitun vuoden paikoilla on kirkollisiin tilintekokirjoihin kirjoitettu »Yli-pitäjä» ja »Ali-pitäjä» *); sittemmin nimitetään samoissa kirjoissa Ali-sastamalaa »Kallialan seurakunnaksi», ja vuodesta 1487 ruveten toisinansa »Kallialan seurakunnaksi, toisinansa »Kallialan kappeliksi» **), aina vuoteen 1520, jona tämä pitäjä tuli *omituiseksi kirkkoherran-läänikseikin* [2]) ja alkoi kutsuttaa kirkon kirjoissa »Kallialan pitäjäksi» — Vuodesta 1528 rupesi *Lutheruksen oppi* pakottamaan paavilaisuutta kristillisistä menoista [9]); tämä ponnisti vastaan useoita vuosia, mutta pakeni kuitenkin viimein, tietysti kumminkin ennen vuotta 1593, jona Kirkkoherra Kaspari Ollinpoika ja Kappalainen Lauri Ollinpoika kirjoittivat Upsalan-kokouksen päätöksen alle [18]). — Tällä vuosisadalla sai pitäjä nykyisen nimensä, ensin maallisissa kirjoituksissa, sitten myös kirkollisissa. Ali-sastamalan verosta näkyy jo 1542-vuotisessa maakirjassa *Tyrvään*-nimi (Tyrfves sochn); mutta vielä 1556 kutsuu Kirkkoherra Matias Knuutinpoika itseänsä »Kalliolan» seurakunnan paimeneksi ***), enkä ole vanhemmissa kirkollisissa kirjoissa, kun 1590:n vuosilukuisissa, nähnyt pitäjän uutta nimeä (Törfvis) †). — Seuraava vuosisata on siitä merkilli-

*) Superior parochia ja inferior parochia.

**) Ecclesia Kalliala ja capella Kalliala.

***) Pastor ecclesiae Kalliolaensis [2]).

†) Samaten kun Tyrvään kylän nimi nyt omistui koko pitäjälle, ruvettiin myös, tähän samaan aikaan, Yli-sastamalaa kutsumaan, mainion kylän nimellä, *Karkuksi;* kuitenkin kirjoitettiin vielä v. 1544 "Yli-sastamala" [6]).

nen, että herrain valtiaisuus silloin nousi pitäjässä sangen suureksi; tämän puoliaikaan (1650—1660) oli paljo elikkä enin osa taloja herroilla läänityksinä. Ruotsilassa hallitsi (vuotten 1666—1680 paikoilla) se ankara Rytmestari *Diedrich von Reigman* (Riegman, Rigeman); tämä Diedrich osti 120:llä kupari-taalterilla sen edellä puhutun sukuhaudan. Rautajoessa nousi *Akseli Martinpoika* suuren valtaan. Ensin oli hänellä (v. 1602) vaan kaksi taloa, sitten aina useampi, viimein koko Rautajoen kylä (lahjoitettu kuninkaalta, v. 1619, vapaaksi ja verottomaksi), niinmyös Pohjala, Kahimala Lousaja ja 10 taloa Kallialasta; häntä mainitaan ensimmältä »Rytteriksi» sitten Rytmestariksi [8]. Sitten piti vielä hänen leskensä *Piate Sipintytär* (Beata Sigfridint.) Rautajoen seteriä »elinaikaisella vapaudella», ja sen jälkeen hänen perillisensä *Jaakko Israelinpoika;* mutta kartanon alustuksia vähenneltiin ja anniskeltiin muille herroille lääniksi. Pohjalan sai (v. 1667) Karkun Kirkkoherra *Juha Collinus* elinajaksensa. Kahimala oli lahjoitettuna *Pietari Kuhlmannin* perillisillä (1651—1681) [8]. Kallialassa maksoivat talonpojat veroa Kenraali-majurille *Kristofer Burgmeisterille* (1643—1668). Tyrväänkylässä tiedän mainion herran *Erkki Rosensabelin*, joka kuoli v. 1665, ja senjälkeen Kapiteinin *Paavo Ryssen* (1677—80), josta nykyinen Ryssän-rustholli on nimensä saanut. Kuinka muissa kylissä oli laita en tiedä sen tyynemmin, kun että Haapaniemessä, Vinkkilässä, Liuhalassa, Hoipolassa, Näntölässä, Varilassa, Vehmaassa, Laukulassa, Torminkylässä, Kaltsilassa ja Liitsolassa myös oli herrain alusiksi lahjoitettuja taloja (vuotten 1650 ja 1670 aikaan), jotka kruunu sitten otti takaisin [9]. Vuonna 1682 pääsivät talonpojat kruunun verollisiksi. Vuosisadan lopulla kohteli kova aika. Vuosina 1695 ja 1696 oli niin kauhea katovuosi kumpanakin, että melkein paljas pettu, vehka j. m. s. tulivat syötäviksi; huonosta ruvasta tuli sitten

tauteja liikkeelle, jotka kaatoivat kansaa kuin heinää, ja paljo ihmisiä kuoli nälkäänkin. Suurin oli surma loppupuolella vuotta 1696 ja alkupuolella 1697. Edellisenä vuonna kuolleitten lukua ei tiedetä (kun ei silloin ollut pitäjässä Kirkkoherraa eikä Kappalaista), jälkimäisenä on merkitty niiden luku, »joista on tieto saatu» ja niitäkin oli 848 (syntyneitä samana vuonna vaan 28, niinmuodoin enempi kun 30 kuollutta yhtä syntynyttä vastaan) [2]. Ajan surkeus näkyy siitäkin, ettei kaikilla vainajoilla ollut hautaajaakaan. Kirkon tilinteko-kirja osottaa v. 1697 Tammi-, Maalis- ja Huhti-kuissa käytetyksi 48 taalteria »niiden suuressa paljoudessa kuolleitten, joita Lukkari ja Kirkonhaltia veivät isolta sillalta ja rannasta kirkomaahan ja multasivat, haudan-kaivamukseen, niinmyös kuuden ruumiin-arkun tekemiseen». — Kohta alkoi uusi sataluku ja uudet onnettomuudet sen myötä. Sen suuren sodan, johon mentiin v. 1700, ei juur pauhina ensimmältä kuulunut tänne saakka, mutta se vaatei täältä varoja, miehiä ja — kyyneliä. Yksi senaikainen kirjoitus, joka nyt on silmäiltävänäni, sisältää niin syvän murhekuvauksen, etten saa olluksi sitä tähän ottamata; se kuuluu (ruotsista suomennettuna): »Seuraavaiset kalut ja kappaleet on »mieheni Antti Juhanpoika, jonka nyt täytyy kruunun palve»lukseen sotamieheksi lähteä, tuonut minun kotiini ja talossa »koonnut, jotka hänen minun kanssani siitetyille lapsillensa, »Kirstille ja Marille ynnä sille, kun nyt hänen lähteissänsä »kohdussa on — jonka Jumala antakoon onnellisesti päivän »valkeuden nähdä — erityisesti ja vähentämätä tuleman ja »säilytettämän pitää, kunnes he kasvanevat ja vuosiinsa ehti»nevät, nimittäin:

»1:ksi luonnossa tuonut jyviä . . . . . 15 tnr,
»2:ksi maksanut entisiä jyvävelkoja . . . 6 tnr, j. n. e.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

»paitsi sitä, että hän on talon, joka hänen tullessansa oli enim-

»mäksi osaksi hävinneenä ja kedottuneena, sekä pellon uudesta »kyntänyt että sen ja niitut aidannut, ja niinmuodoin hyvän»ruokkoisina jälkeensä jättänyt. — — — Tämän vakuudeksi »kirjoitutan nimeni alle, ynnä Kirkkoherran todisteen kanssa, »Tyrväässä Kesäk. 16 p. 1702. — Mari Pietarintytär, talon»emäntä Tormilassa». Tästä näkyy kuinka sota vaatei enemmän miehiä, kun olisi ulottunut, koska parhaitten talonisäntäinkin »täytyi» jättää peltonsa taas kedottumaan; niinmyös ettei sodasta palajaminen ollenkaan tullut puheiksikaan. Ja sotamiehiä piti niidenkin oleman, jotka vielä kotiinsa jäivät: joka-ainoan miehen tuli laittaa itsellensä pyssy ja oppia ampumaan, se oli esivallan käsky v. 1702 [5]). Vuonna 1710 oli suuri liikunto pitäjässä: kuulutettiin vihollisen olevan maassa, Maaherralta ja muilta tuli summassa kaikellaisia käskyjä ja muistutuksia, sotatoimia pidettiin ankarasti, miehiä koottiin niin paljo kun suinkin saatiin ja lähetettiin Viipurinläänin ja Uudenmaan rajalle. Vuoden 1713 lopulla alkoi *»ison-vihan»* julmuus. Nyt pakenivat kauvas maan-kulkeuteen muutamat, joilla varoja oli, toiset kokivat välttää väkivaltaa piiloellen metsissä, joissa elättelivät henkeänsä pettuleivällä ja muilla mitä kukin sai. Hirmuisin aika näkyy olleen vuosina 1715 ja 1716, joina yleisen häiriön tähden ei ole suurin mitään tulevaisten nähtäväksi kirjoitettu, paitsi muutamain *Antero Virzeniukse*lta ristittyin lasten nimiä [2]). Missä tämä kestävä pappi, joka koki »pitää päälle hyvällä ja sopimattomalla ajalla», lienee säilytellyt itseänsä en tiedä, mutta huono pläkki ja vaivalloinen kirjoitus, joilla hän on ristimiänsä muistoon pannut, todistavat ettei kirjoituspöytä suinkaan ollut kehuttava; näyttää melkein kuin olisi hän jossakin kodan-liedellä taikka kumminkin päreen valossa pännää käyttänyt, äsken mainittuina vuosina. Jos hän oli sama mies, kun Antero Tyrvenius, joka v. 1715 samalla huonolla musteella on tehnyt erään pienen kirjoituksen, niin

arvelen hänen asuskelleen Samaalla (joka olikin sovelias piilo-paikka), koska »Kuutsi» ja »Berthula» ovat kutsutut vieraiksi miehiksi [6]). Vuonna 1717 näkyy vihan jo vähän lauhtuneen ja kumminkin jonkin moisen järjestyksen alkaneen pitäjässä: syntyneet ja kuolleet ovat taas jotensakin selvästi kirjoitetut; mutta kova vuosi on tämäkin ollut (syntyneitä ei puoliksikaan kuolleitten suhteen, ei yhtäkään paria vihjitty [2]). Seuraavina vuosina oli kuolevaisuus vähempi, toivon tähti rupesi taas koittamaan, ihmisiä yhdistymään avio-parikunniksi, pitäjän hoito ja hallitus paranemaan, sen mukaan kun uusi valta rupesi osottamaan itseänsä »korkeaksi esivallaksi» [5]). Vuonna 1719 asetettiin se ahkera Antero Virzenius Kirkkoherraksi ja tähän aikaan pidettiin jo rauhassa ja estämätä julkista Jumalanpalvelusta, jossa kansa (se vähä kun oli) sai kuulla sekä Jumalan sanaa että esivallan käskyjä. Kolme kuulutusta, säilynyttä mainitulta vuodelta, osottaa kansan ei enää piiloelevan metsissä vaan asuvan paikoillansa ja maksavan veroja manttalin mukaan, niinmyös virkamiesten olevan omamaalaisia; ne viittailevat muitakin sen ajan oloja ja ansaitsevat siis sisällyksensä julkaisemisen. Maaliskuussa *Antti Sallberg*ilta (Tyrväänkylästä): »Yhteisen-kansan pitää tuleman huomena Kallialaan ja suorit-»taman rästinä olevat kontributioni-rahat, 1 rupl. manttaalista, »sekä herran Amiraalin saatavat; muutoin täytyy rangaistusta*) »kiiruhtaa, ja velkapäitten olla karjanensa valmiina lähtemään »minun kanssani Turkuun, jossa saavat oman mielensä mukaan »myydä karjansa rahaan. Jokaisen, jolla on hevosia taikka »härkiä **), pitää myös oleman varsin valmiin matkalle — huo-»mena, suokoon Jumala — viemään Turkuun ne vero-rukiit, »jotka vielä lienevät Kallialan tihunti-aitassa. Pitää myös sa-

*) Excecution.

**) Tästä näkyy ettei monella ollut juhtaa.

»massa tilassa maksettaman joka manttaalista 3 leivisk. heiniä, »1 kappa rukiisia jauhoja ja 1 kappa ohria, ja ne vedettämän »Paimion pitäjään, Melldolan kartanoon.» Syyskuussa Valesmannilta *Kustaa Godhe*lta: »Hänen korkea kreivillinen jalou»tensa on määrännyt Porin lläänistä laitettavaksi laivaston tar»peeksi pultaania, 5400 arsinia, semmoista kun menneenä vuonna »näytettiin; tämän seuraamiseksi antaa *G. F. von Essen* käs»kyn (Porista 11 p.) että 8 arsinia *) pitää otettaman jokai»sesta menneenvuotisesta manttaalista ja saatettaman Poriin »14:n päivän sisällä; jos ei, niin heti rangaistus **); siis toi»mittakoot kaikki taloin asujamet itsellensä hyvää ja tiivistä »pultaania ja tuokoot kukin osansa Haunialle tämän kuun 24 p.» (kuulutus kirjoitettu 19 p.). Lokakuussa Valesmannin poissa ollessa, hänen puolestansa *(Juha Limneén):* »Koska iso osa »nykyisen vuoden kontributioni-rukiita vielä on yhteiseltä-kan»salta maksamata, semmenkin niiltä jotka eivät luule korkean »esivallan määränneen niitä 23½ kappaa, jotka menevät päälle »6:n tynnyrin manttaalilta, niinmyös kaikki ohrat ***), vaikka »ne jo aikaa piti maksettaman tihunti-aittaan, Hänen korkea-krei»villisen jaloutensa Maaherran ja sen jälkeen herran Laaman»nin määräystä myöden; sentähden muistutetaan että loput »rukiita ja ohrat ovat maksettavat Kallialassa (tihunti-aittaan) »tämän kuun 13 p., taikka tulee sotamiehen-rangaistus †) niitä »ottamaan ulos, ja kovasti, sillä vastahakoisuus osottaa tottele»mattomuutta korkean esivallan määräykselle» ††). Seuraavana

*) 8 arsinia tekee 9½ kyynärää; näkyy että venäläisot mitat, niinkuin rahatkin, olivat tähän aikaan seurattavina.

**) Prompt execution.

***) Muisti-puheessa mainitaan jyvät pannuiksi tasan riihessä; toinen vakallinen omaan, toinen "musikan" säkkiin.

†) Militärisk execution.

††) — — mehra despectera än respectera.

vuonna nähdään keräjiäkin pidetyksi Tyrvääukylässä tavallisella aikaa, Jaakko Callia (entinen Valesmanni) tuomarina. Uusi hoito ja asiain järjestys ei pysynyt kuitenkaan edemmäksi vuotta 1721, jona Laamanni *G. F. von Essen* (Porin läänin hallitusmies) kiiruhti kontributionin maksoa; jyvät piti vietämän tihunti-aittaan niin pijan kun pellolta saatiin ja rahat samaten aikaisin maksettaman, sillä muutos lähestyi; rauhakokouksen tarpeiksi (Uudessakaupungissa) otettiin, päälle määrättyin veroin, 2 kappaa maltaita ½ kappaa ohria manttaalista; muistutettiin »heinän-tekoa ajallansa», kruunun hyödyn tähden j. n. e.; sitten kuulutettiin valtakuntain sovinto Uudestakaupungista, asiat muutettiin vanhallensa, niinkuin ne olivat olleet kahdeksan vuotta takaperin, muinoiset virkamiehet, jotka vielä elivät, palasivat virkoihinsa joista välinaikaiset saivat lähteä, ja samaten muut pakolaiset paikoillensa. Näin loppui se niinkutsuttu »ison-ryssän-aika». Väjestö oli näinä 8:na vuotena sulanut enempää kun puolta vähemmäksi, taloja oli kylmillä niin paljo, että sai kuka vaan tahtoi isännäksi ruveta. Jutellaan Rautajoessa olleen Venäläisen tulon esillä emäntänä ylpeän rouvan, joka ei uskonut köyhtymistänsä mahdolliseksikaan, sanoi: »mikä juurtuneen pajun hävittää», ja heitti kultasormuksen järveen lausuen: »se on yhtä mahdotonta, kun ton takasintulo»; sitten saatiin hauven vatsasta tämä sormus, ja kohta tuli vihollinen; rouva kiitti kun pääsi pakoon tyhjin käsin, hame huppuna, palasi monen vuoden perästä ryysyissä ja näki Rautajoen vainiot kasvavan pitkiä pajupensaita, Vihattulan vuohet pajuja pätkimässä. — Kansaa näyttää olleen v. 1721 noin viides osa nykyisestä paljoudesta. Tästä ajasta ruveten on pitäjän tila parantunut parantumistansa, samaten kun väkikin enentynyt; eikä mitään erinomaisia vaiheita ole sitten ollut. «Pikku-ryssän-aika» (vv. 1742, 1743) tuli pelvon kanssa, muttei se aivan kova ollut.

Ilmanlaatu muinoisin ei olut varsin sama kun nykyisempinä vuosina. Miesmuistin aikanakin on tapahtunut tuntuva muutos: sekä suvi että talvi tulee nyt myöhemmin kun ennen, eikä ole enää semmoisia pakkastalvia eikä niin pitkällisiä kesä helteitä, kun vanhat ihmiset puhuvat. Ett' »ei ole ajat niinkun oli ennen», näkyy sanalaskuistakin, joilla vanhuuttain merkittiin vuoden aikoja ja töitä, vaikka sekin otetaan huomion että sanalaskut seuraavat *vanhaa-lukua*, jota myöden kukin nimi-päivä oli myöhemmin kun nyt; nimittäin 100 ajastaikaa takaperin 11 päivää myöhemmin, 200 ajastaikaa sitten 10 päivää myöhemmen. Semmoisia sanalaskuja pistän tähän mitkä olen pitäjässä kuullut, nimittäin: *kynttilänä kahdá karjan ruaka, kolmiá uroon* *) *ruaka; Maaliskuu maan avaa* (nyt avaa vasta Huhtikuu); *Vappuna vara-vihko*, *viälä Erkkikin inuu*, *Urpaanuskin uikuttaa* (nyt tarvitsee karja Vappuna kaiken ravintonsa ladosta, eikä »vara-vihko» auta); *jollen oo Vappuna vavosa*, *nin en poukú pohtimesa* (herneet eivät pidä tätä uhkaustansa nyt enää, vaikka ovat salvossa Toukokuun 11:nä ja 12:na päivinä); *Vappuna käki huutaa vaihka hongan kolosta* (harvoin nykyisinä aikoina ennen Toukokuun puoliväliä); *ei tähäätöntä Heluuntaa eikä jyvätöntä Mittumaariaa* (ompa kyllä meidän aikana); *Jaakona jalaalla Uatina orrella* (rukiit); *Laurina lata naulaan* (syyskylvön tehtyä); *Simu siltoja tekee*, *Antti aisoill' ajaa.*

Vuodet 1692 ja 1693 olivat erinomaisen sateiset; semmoista veden paljoutta kun silloin [2]), ei ole siitä jälkeen koskaan ollut. Sateiset olivat *nälkävuodetkin*, 1695 ja 1696, niinmyös seuraava 1697, joka kanssa katovuodeksi kutsutaan,

---

*) "Uroolla" näkyy tarkoitetuksi renkiä, joka söi muonaansa Mikosta Mikkoon.

vaikkei se niin peräti hedelmätön ollut, kun edelliset; liika märkyys oli näinä kolmena vuotena pahin syy viljain huonoon kylvyyn kasvuun ja tuleentumiseen. Sama laita oli *kalliina aikana*, vuosina 1725, 1726 ja 1727 [17]). — Vuonna 1752 mainitaan tulleen, kuivuuden tähden, katovuosi suvilaihoista; 1754 ja 1755 olleen liijaksi märkyyttä, rukiita tulleen vähä, ohria ja kauroja runsaammin, mutta herneitä ei ollenkaan; 1756 ylön palttinen kevättulva; 1757 kuiva suvi ja sentähden kulovalkeita paljo metsissä; 1758 suvi kylmä ja sateinen, 1759 lämmin ja kuiva. 1761 oli kovin »kuuma» ja kuiva suvi, ettei iso osa peltomiehiä saanut maasta siementänsäkään, ja rutto tappoi karjaa; 1762 myös kuiva suvi, halla Kesäkuun lopulla ja Syyskuun alvussa, suvilaihoista ja heinistä katovuosi, muttei rukiista muualla kun hallaisissa paikoissa; 1768 märkä ja lauhkea syksy kauvas talven päälle; 1769 lämmin ja kuiva suvi, josta kevä-touvot kituivat, halla Kesäkuun lopulla, kuiva syksykin ja vesi alempana kun koskaan miesmuistin aikana, myllyt istuivat j. n. e. 1770 tuli heiniä vähemmän, kun koskaan muistettiin tulleen; 1774 oli erinomaisen kuiva suvi ja syksy, ne vähät vihma-sateet, joita oli, eivät maata kostuttaneet, ohrat, herneet, pellavat, kaalit ja nauriit kuihtuivat, mutta rukiit kasvoivat hyvin ja antoivat 8:nnen—9:nnen jyvän, syyskylvö ei itänyt ennen Lokakuuta, oraat siis huonot, karjan ja hevosten rutto oli nimeksi, kulovalkeat polttivat kauhean paljo metsiä ja niittujakin heininensa, latoinensa; 1775 kylmä kevä, helteinen ja kuiva suvi Elokuuhun asti, rukiin kasvu aivan heikko, suvilaihoin parempi, syksyllä orasta liijaksikin; 1776 mätänivät vahvat oraat talven alla ja sentähden saatiin huono rujis-laiho, ukkonen löi kuoliaksi Kiikanojalla yhden vaimon, joka paraikaa söi kirkko-murkinaa puodissa, ja kaksi vohlaa puodin alla; 1777 oli kylmä ja sateinen suvi, mutta rukiitten kasvu ja sato oli parhaita, vaikka ne myöhään tuleentuivat,

ohria loukkasi halla; 1779 sateinen kevä, poutainen ja helteinen suvi, viljat huonot. 1780 oli talvella alinomaa pyryjä ja ryöppyjä, lunta karttui enemmän kun miesmuistinaikaan; syvä hanki, jonka päällä (kevättalvella) saatiin ajaa aitain ja muitten ylitse, mädännytti oraita ja teki sitten keväällä hirmuisen tulvan, joka turmeli pellot ja niitut ison veden (Satakunnan joen) lähitteillä, sillä se laskeui vasta Kesäkuun lopulla ja Heinäkuun alvusa; suvi-hallat pilasivat ohria ja herneitä, että karvalla oli siementä omasta saaliista; syksy oli kuiva. 1781 kesä kylmä ja kuiva; 1782 taas paljo vettä, ettei semmoista vedenpaisumusta ollut tapahtunut sitten vuotten 1692 ja 1693, Kilpijoen kyläkin piti jätettämän kylmille veden valtaan, Marraskuun lopulla eli vesi 4—5 kyynärää korkeammalla kun tavallisesti; sitten seuraavana talvena meni vesi mutta jäät jäivät ja tärvelivät pellot, että vuonna 1783 tuli katovuosi joen paikkakunnilla; 1784 suvi kylmä, syksyllä halla; 1785 taas vettä korkealla. 1793 oli pakkas-talvi [2]). — Tulvat eivät nouse enää nykyisinä aikoina niin suuriksi kun muinoin; tämä on hyöty koskein perkauksista, joihin ruvettiin (Satakunnan joessa) tänedellisen vuosisadan lopulla ja joista lakattiin v. 1836, koska oli useimmin ottein tehty työtä. Rauta- ja Liekovetten tavallinenkin korkeus on koskein perkauksista vähentynyt lähes kaksi kyynärää; mutta se toivo ja luulo (joka oli menneellä vuosisadalla, koska koskein perkausta hankittiin), että Satakunnanjoki muka oli tuleva kuormin kuljettavaksi, on mennyt myttyyn.

Kansa on kasvanut paljoudessa onnellisempina aikoina, vaikka toisinansa, kovain vaiheitten kohdellessa vähentynytkin. Kaiketi surmasi *hirmukuolema* eli mustakuolema väjen vähiin, vuoden 1350 paikoilla; mutta sen jälkeen oli kauvan jotensa-

kin hyviä ja rauhallisia aikoja että väki-luku sai enentyä. Emme siis ottane ihmeeksi, koska näjemme jo 1400-luvulla ihmisiä asuneen näillä seuduilla (joita nyt Tyrvääksi kutsutaan) jotensakin tiheässä, kumminkin isonveden tienoilla. Tämä on arvattava jo siitäkin, että paikkakunta tehtiin erinäiseksi seurakunnaksi, vaikkei ollut kaukana Sastamalan vanhimmasta kirkosta; ja näkyy vakavasti senaikaisista tilinteko-kirjoituksista, joissa lujetellaan paljo perheen-isäntiä tästä *Ali-pitäjän* seurakunnasta, nimittäin niitä, joiden oli jyvä-velkaa Kallialan aittaan *). Vuonna 1469 (Laurinpäivänä) oli semmoisia lainamiehiä 96, vuonna 1479 täysi 100, vuonna 1481 nimitelty 102, v. 1488 taas 100 ja v. 1490 enin eli 140 (autuaan Marketan arkiona **) 5, ja Lauri-martyyrin päivänä ***) 135); niiden välisinä vuosina vähempi luku. Useimmat maitaan pohjan puoleiselta Rantakunnalta, Jokisivuilta, Isosta- ja Vähästä-haarasta; harvemmat eteläiseltä Rantakunnalta [5]); Lopen puoli suitti olla vielä likinäisemmässä kanssakäymisessä Yli-pitäjäläisten kanssa. Sitten vuodesta 1490, koska sodat ja metelit taas alkoivat, näyttää kansan olevan pikemmin vähenemään kun enenemään päin ja entisiä taloja vuonna 1524 kylmillä. — Viimeksi mainittuna vuonna lujetellaan herran Mathiaksen »ensimmäisen tihunnin» maksajoita, 198 isäntää, jokainen velvoitettu 1 karpioon. Jos näiden kunkin perheen katsomme 6:ksi hengeksi, niin tulee 1188 henkeä; mutta tässä ei suinkaan ole vielä kaikkein pitäjän asujanten luku. Lujettelosta on poissa paljo taloja ja koko kyliäkin †), joita edellisempinä vuosina puhutaan, niinkuin

*) Granarium eli promptuarium ecclesie Kalliala [6]).

**) In profesto beate Margarete virginis.

***) Beati Laurençii martiris.

†) Nimittäin Jaamala, Kiikanoja, Kinnala ja Vakkala (niinmyös Oksaniemi, joka sitten yhdistyi Vihattulan kanssa); paljoa vähempi taloja, kun

taas jälkeenkin päin; nämät eivät taitaneet olla kaikki kylmillä, vaan kaiketi asui näissä semmoisia, joilta ei tullut tihuntia (suittivat olla kirkon olusia), jos eivät hoksaamattomuutta jääneet pois kirjasta; lisäksi oli, ymmärrät-sen, sivuväkeäkin, koska jo 1400-luvullakin mainitaan talollisten rinnalla *veljiä* (setämiehiä), *poikia* ja *vävyjä*, jotka omassa nimessänsä lainasivat jyviä Kallialan aitasta ja niinmuodoin elättivät eri perheitä; — näiden kaikkein luku on arvattava hyvinkin 800:ksi hengeksi. Siis päätän pitäjässä olleen, v. 1524, kumminkin noin 2000 ihmistä [5]). — Tästä ruveten kului pari sataa ajastaikaa ennen kun väjestö sai ruveta sen isommaksi paisumaan; sillä mitä hyvinä vuosina tuli lisää, se katosi taas sotain, tautein ja katovuotten aikoina. Ensimmältä ei ole tietoja kansan paremmasta taikka huonommasta menestyksestä eri aikoina; se vaan näkyy, että vuonna 1556 oli taloja kylmillä, niinmyös vuosina 1586—1590 *). Sitten tulivat *Nuijasodan* melskeet, 1596 ja 1597, joiden jälkeen paljo taloja ja koko kyliäkin **) oli kylmillä kauvan aikaa, sillä hedelmättömiä ja kuolloisia ***) vuosia oli samaan aikaan, kun pitkälliset sodatkin, joilla Ruotsi voitti maita ja kunniaa, rasittivat suuresti pitäjää. — Vuodesta 1665 sopii laskea kansan paljoutta syntyneitten luvuista, jotka tästä ruveten ovat kirjotetut [2]). Tällä

---

edellisellä vuosisadalla, lujetellaan Roismalassa, Ulvilla, Teukkulassa, Meskalassa, Leikkuussa, Kallialassa ja Ruoksamolla.

*) 1588 oli kauhea rutto Suomessa [9]).

**) Kahimalan koko kylä oli kylmillä tietysti vuodesta 1597 vuoteen 1621, samaan aikaan Pohjalasta 1 talo, Rautajoesta ensimmältä 4, sitten 2, viimeiseltä 1 talo (siksi kun Akseli Martinpoika sai kylän haltuunsa); Kallialassa mainitaan, vuosina 1621—1646, välisti 1, välisti 2, välisti 3 taloa kylmillä [8]); tästä on arvattava muidenkin kyläkuntain laita.

***) 1601 oli Suomessa suuri hallavuosi; 1603 ja 1657 rutto [9]).

laskulla (jonka avuksi täytyy ottaa arvelua ja suuntailemista) näkyy todenmukaiseksi, asuneen

	Tyrvään kirkkoherran-läänissä.	koko pitäjässä.
vuoden 1670 paikoilla	1853	1970 henkeä,
» 1680 »	1650	1750 »
» 1690 »	1700	1800 »
» 1700 »	1470	1560 »
» 1710 »	1550	1650 »
» 1720 »	1400	1490 »
» 1725 »	1950	2070 »
» 1730 »	2420	2570 »
» 1735 »	2640	2810 »
» 1740 »	2700	2870 »
» 1745 »	2610	2775 henkeä.

Vasta vuodesta 1749 ovat lujetut luvut, jotka osottavat väjestön *Tyrvään kirkkoherran läänissä* erinäisinä vuosina. Mutta koko pitäjän väjestöä pitää laskettaman, kun ei ole Liitsolan kyläkunnan asujanten luku tiedossa muilta vuosilta, kun 1850; tämä lasku on kuitenkin helppo ja toden jotenkin tapaava, sillä tietysti on Liitsola jo sata vuotta ollut johonkin määrään saman vertainen koko pitäjän suhteen kun nytkin (nimittäin $\frac{6}{100}$ eli $\frac{2}{33}$).

Vuonna.	Emä-kirkolla. Miehen-puolta.	Emä-kirkolla. Vaimon-puolta.	Kappelilla. Miehen-puolta.	Kappelilla. Vaimon-puolta.	Koko kirkko-herran-läänissä. Miehen-puolta.	Koko kirkko-herran-läänissä. Vaimon-puolta.	Koko kirkko-herran-läänissä. Yhteen.	Koko pitäjässä.
1749	830	925	490	536	1320	1461	2781	2960
1750	838	940	492	557	1330	1497	2827	3009
1754	909	1017	527	608	1436	1625	3061	3258
1760	994	1090	589	627	1583	1717	3300	3512
1766	1039	1119	586	627	1625	1746	3371	3588
1772	1035	1123	667	711	1702	1834	3536	3760
1775	1153	1210	680	774	1833	1984	3817	4063
1780	—	—	—	—	2007	2081	4088	4351
1785	—	—	—	—	2068	2183	4251	4525
1790	—	—	—	—	2106	2270	4376	4658
1795	—	—	—	—	2218	2410	4628	4926
1800	—	—	—	—	2435	2585	5020	5343
1805 15:tä vuott. nuor.	668	613	427	401	1095	1014	2109	
1805 15—60 välisiä . .	938	1037	544	627	1482	1664	3146	
1805 60:tä vuott. vanh.	97	121	50	74	147	195	342	
1805 Yhteen	1703	1771	1021	1102	2724	2873	5597	5958
1810 15:tä vuott. nuor.	526	622	378	376	904	998	1902	
1810 15—60 välisiä . .	935	1021	517	601	1452	1622	3074	
1810 60:tä vuott. vanh.	69	92	35	58	104	150	254	
1810 Yhteen	1530	1735	930	1035	2460	2770	5230	5567
1815 15:tä vuott. nuor.	605	626	336	344	941	970	1911	
1815 15—60 välisiä . .	971	1079	564	614	1535	1693	3228	
1815 60:tä vuott. vanh.	95	117	40	58	135	175	310	
1815 Yhteen	1671	1822	940	1016	2611	2838	5449	5800

Vuonna.		Emäkirkolla. Miehen-puolta.	Emäkirkolla. Vaimon-puolta.	Kappelilla. Miehen-puolta.	Kappelilla. Vaimon-puolta.	Koko kirkkoherran-läänissä. Miehen-puolta.	Koko kirkkoherran-läänissä. Vaimon-puolta.	Koko kirkkoherran-läänissä. Yhteen.	Koko pitäjässä.
1820	15:tä vuott. nuor.	608	642	386	358	994	1000	1994	
	15—60 välisiä . .	1053	1123	635	676	1688	1799	3487	
	60:tä vuott. vanh.	102	151	45	81	147	232	379	
	Yhteen	1763	1916	1066	1115	2829	3031	5860	6238
1825	15:tä vuott. nuor.	725	680	479	451	1204	1131	2335	
	15—60 välisiä . .	1051	1172	619	687	1670	1859	3529	
	60:tä vuott. vanh.	121	162	63	96	184	258	442	
	Yhteen	1897	2014	1161	1234	3058	3248	6306	6712
1830	15:tä vuott. nuor.	772	758	528	538	1300	1296	2596	
	15—60 välisiä . .	1045	1256	647	717	1692	1973	3665	
	60:tä vuott. vanh.	140	172	66	112	206	284	490	
	Yhteen	1957	2186	1241	1367	3198	3553	6751	7186
1835	15:tä vuott. nuor.	762	793	535	568	1297	1361	2658	
	15—60 välisiä . .	1152	1282	735	775	1887	2057	3944	
	60:tä vuott. vanh.	139	195	68	125	207	320	527	
	Yhteen	2053	2270	1338	1468	3391	3738	7129	7588
1840	15:tä vuott. nuor.	829	822	492	486	1321	1308	2629	
	15—60 välisiä . .	1212	1326	778	833	1990	2159	4149	
	60:tä vuott. vanh.	150	207	96	135	246	342	588	
	Yhteen	2191	2355	1366	1454	3557	3809	7366	7841
1845	15:tä vuott. nuor.	855	843	519	515	1374	1358	2732	
	15—60 välisiä . .	1333	1420	827	916	2160	2336	4496	
	60:tä vuott. vanh.	162	253	95	141	257	394	651	
	Yhteen	2350	2516	1441	1572	3791	4088	7879	8387
1850	15:tä vuott. nuor.	937	921	584	574	1521	1495	3016	
	15—60 välisiä . .	1349	1473	887	959	2236	2432	4668	
	60:tä vuott. vanh.	160	250	106	132	266	382	648	
	Yhteen	2446	2644	1577	1665	4023	4309	8332	8873

Seuraavasta taulusta sopii katsoa kansaa erinäisissä säädyissä ja tiloissa:

Tyrvään emäkirkolla.	1749.		1750.		1754.		1760.	
	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.
Avio-puolisoita . . .	343	343	356	356	377	378	401	401
Leskiä.	10	97	9	87	6	93	15	102
Naimattomia, 15:ta v. vanhempia	162	178	152	179	167	181	185	198
Ala-ikäisiä.	315	307	321	318	359	365	393	389
. . . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
Talonhaltioita. . . .	169	172	170	167	164	170	176	175
Töllinhaltioita. . . .	4	4	4	4	4	4	6	6
Itsellisiä.	3	10	38	64	4	13	6	5
Viheliäisiä.	8	40	24	80	25	69	34	94
Perhekkuntia	184		186		189		200	

	1766.		1772.		1755.			
	Emä-kirkolla.		Emä-kirkolla.		Emä-kirkolla.		Kirkko-herran-läänissä.	
	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.
Avio-puolisoita . . .	404	404	399	400	420	422	674	677
Leskiä.	19	103	29	107	34	110	45	163
Naimattomia, 15:tä v. vanhempia	206	227	244	258	285	225	442	415
Ala-ikäisiä.	410	385	363	358	414	423	672	729
. . . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
Talonhaltioita. . . .	166	174	?	?	170	167	. . .	. . .
Töllinhaltioita. . . .	12	12	17	17	25	27	. . .	. . .
Itsellisiä.	20	55	17	26	13	23	. . .	. . .
Viheliäisiä.	34	60	14	48	18	57	. . .	. . .
Perhekkuntia	238		226		233		393	

Tyrvään kirkkoherran-läänissä.	1780.		1785.		1790.		1795.		1800.	
	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.
Avio-puolisoita . .	748	749	771	771	741	742	830	830	878	882
Leskiä.	44	165	54	172	53	219	49	222	63	238
Naimattomia. . . .	412	385	457	413	498	511	517	530	565	590
Ala-ikäisiä.	803	782	786	827	814	798	822	828	929	875
Perhekkuntia	366		453		441		478		515	

Tyrvään kirkkoherran-läänissä.	1805.		1810.		1815.		1820.		1825.	
	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.
Avio-puolisoita . .	961	962	839	840	930	937	979	982	1132	1134
Leskiä.	65	230	87	292	79	256	73	257	66	267
Naimattomia *) . .	603	667	630	640	661	603	783	674	656	624
Raiskatuita					. . .	72	. . .	118	. . .	92
. . . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
Talonpojan säätyä	2145	2272	2181	2475	2429	2634	2623	2808	2887	3072
Herras-väkeä . . .	62	63	54	59	36	47	36	46	29	44
Muita	517	538	225	236	146	157	170	177	142	232
. . . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
Talonisäntiä **). .	284	. . .	273	. . .	265	. . .	307	. . .	286	. . .
Töllinisäntiä . . .	216	. . .	282	. . .	345	. . .	373	. . .	462	. . .
Itsellismiehiä ***) .	243	. . .	154	. . .	230	. . .	205	. . .	172	. . .
Käsityömestaria. .	25	. . .	23	. . .	26	. . .	35	. . .	36	. . .
Sotijoita.	140	. . .	. . .	. . .	43	. . .	39	. . .	36	. . .
Vaivaisia	36	90	36	76	11	61	53	143	16	144
Perhekkuntia	968		814		953		966		1025	

(Naimattomia ja Raiskatuita vuosina 1805 ja 1810 yhteensä: 603, 667, 630, 640.)

*) Nimittäin 15 vuotta vanhempia naimattomia; ala-ikäisten eli 15:tä vuotta nuorempain lukua ei tarvitse tänä eikä tänjälkeisinä vuosina enää ottaa tähän tauluun, koska se näkyy jo edellisessä.

**) Näiden luvussa ovat lampuoditkin.

***) Näiksi on lujettu muonitettavia "vaarejakin" eli entisiä talollisia ja tölliläisiä.

Tyrvään kirkko-herran-läänissä.	1830.		1835.		1840.		1845.		1850.	
	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.
Avio-puolisoita . .	1234	1235	1137	1141	1223	1227	1329	1329	1438	1438
Leskiä.	55	298	84	309	123	332	125	328	143	357
Naimattomia. . . .	609	617	873	801	890	784	963	889	921	849
Raiskatuita	. . .	107	. . .	126	. . .	158	. . .	184	. . .	170
. . . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
Talonpojan säätyä	2922	3269	3245	3581	3343	3591	3568	3870	3721	3976
Aatelia	1	4	2	7	2	8	2	6	. . .	1
Papillista säätyä .	12	22	12	17	20	18	19	18	12	13
Muuta herrasväkeä	17	22	18	21	21	24	25	23	21	22
Kaikellaisia muita .	246	236	114	112	171	168	177	171	269	297
. . . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
Omantalon isäntiä .	275	. . .	284	. . .	277	. . .	278	. . .	279	. . .
Lampuoteja	23	. . .	22	. . .	26	. . .	30	. . .	39	. . .
Töllin-isäntiä . . .	509	. . .	546	. . .	542	. . .	573	. . .	604	. . .
Töynvoipia itsellismiehiä	34	. . .	47	. . .	136	. . .	232	. . .	—	. . .
Vanhoja työheittoja	198	. . .	157	. . .	151	. . .	117	. . .	199	. . .
Renkejä ja renkipoikia.	740	. . .	908	. . .	952	. . .	1017	. . .	994	. . .
Käsityömestaria . .	56	. . .	53	. . .	57	. . .	55	. . .	77	. . .
Sotijoita.	2	. . .	2	. . .	1	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
Talonpitäviä leskiä	—	—	—	—	—	—	—	—	. . .	38
Itsellisnaisia. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	. . .	125
Piikoja (naimattomia ja leskiä) .	—	—	—	—	—	—	—	—	. . .	845
Ruotivaivaisia. . .	45	109	90	160	107	179	99	182	13	32
Pitäjänvaivaisia . .									85	161
Perhekkuntia	1094		1007		1341		1469		1618	

Vanhaan aikaan näkyy olleen *jouto-väkeä* muun väjen suhteen enemmän kun nyt, vaikka sitä nytkin on liijaksi. Vuonna 1668 tuli esivallalta kielto sitä pahaa tapaa vastaan, »että paljo hyödyttämätöntä itselliskansaa ottaa asuntonsa mökkeihin», muttei se kiellosta parantunut. »Nälkä-vuosina» (1695—1697) lähti moni kruununtalollinenkin paikaltansa ja rupesi naapurillensa koturiksi (niinkuin Maaherra L. Creutz valittaa) [5]. — Vanhoja talonhaltioita muonitettiin tavallisesti tiloilla, eikä valmiilla viljalla niinkuin tähän aikaan, ja ne saivat asua samassa pirtissä kun nuoret haltiatkin, joilta pitivät perimmäisen nurkan ja vuoteen elinaikansa. Eräs muona-kontrahti, vuodelta 1705, osottaa äitin antaneen talon pojallensa kaikkein kaluin ja osaksi karjankin kanssa, jättäen itsellensä ja »pienille lapsillensa» vaan yhden moision eli umpiaidan, jossa oli tynnyrinala peltoa ja sen alustalla niittua, niinmyös puodin luhtinensa ja naveton; muita huoneita sai muori pitää yhteisesti haltiaväjen kanssa ja käyttää tarvitessansa talon pelto- ja ajokaluja, kirvestä, sirppiä, vikahdetta ja keitto-astiaa (kukas nykyinen muori viitsisi omin käsin kiskoa maasta elatustansa?).

Kerjäläisiä oli muinoin paljo ja ne kulkivat vapaasti mihin tahtoivat, eivätkä totelleet kuninkaallista asetustakaan (vuodelta 1642), joka määräsi kunkin pysymään pitäjässänsä. »Nälkävuosina» pakkoontui niitä täältä hirmuisen paljo Turkuun, jossa kantelivat Maaherralle pitäjäläisten armottomuutta heitä kohtaan. Tämä armottomuus on helposti ymmärrettävä siitä surkeasta tilasta, joka oli kaikilla siihen aikaan (nim. vuosina 1695—1697).

Asunnot. Enin kyliä oli jo 1400-luvulla samannimisiä kun nytkin, vaikka nimet senaikaisissa kirjoissa ovat sukkelasti kirjoitettuja, esim. R o c i l a (Ruotsila), M e l a h a n n e m i (Mielaanniemi). Ainoastansa seuraavaiset kylät ovat sittemmin saaneet nykyiset nimensä:

Kiikosten kylä, josta ei nävy mitään tiedettävän vanhoina aikoina, ennen isoa-vihaa;

Vehkakorpi, muinen Nevon kylään kuulunut;

Ritala, *Hoipola*, *Pappila*, *Pohjala* ja *Hätilä*;

Näntölä, jota ei nävy kirjoissa ennen 1600-lukua;

Kaltila, *Vataja* ja *Isojärvi* ilmestyvät kanssa vasta 1600-luvulla, mutta niiden siassa oli ennen Vankimussaari, jota en ole nähnyt kirjoissa sitten vuoden 1524;

Tormin kylän ja *Kaltsilan* siassa oli vielä viimeksi mainittuna vuonna Vanhakylä, jossa oli 7 taloa;

Sammaljoki on tietämättömissä 1600-lukuun asti;

Tapiala kuului vanhuuttain Roismalaan ja mainitaan itsenäisenä kylänä jo 1500-luvulla;

Koivula oli Tyrväänkylän alusta, kunnes muuttui eri kyläksi.

Muinoinen kylä Rymavori (Rumavuori?), jossa oli kaksi taloa ja mainitaan Ketolan ja Vehmaan välillä, v. 1524, on niin kadonnut, etten tiedä sen asemistakaan; Oxanemi (Oksaniemi) oli 1400- ja 1500 luvuilla Vihattulan vieressä [5]).

Mutta talo-luku kylissä on ollut muuttelevainen ja paljo ikivanhoja talonnimiä kadonnut; muutamat näistä ovat vielä paikkain (niittuin, peltoin j. m.) niminä. Semmoisia unohdettuja ovat: Kiimajärven *Kyröläinen*, Nevon *Lasoi*, Tormilan *Tapio*, Ruotsilan *Maskoi*, Gudmundilan *Yletty*, Kilpijoen *Kärä* ja *Sotiainen*, Kaukolan *Suomalainen*, Lousajan *Housunpää*, *Kyhkynen*, *Vetkuri* ja *Ossoi*, Kallialan *Hollo*, *Hintsa*, *Piuro*, *Penninen* ja *Sakalainen*, Kahimalan *Ysmi* ja *Kätturi*, Rautajoen *Kiusa*, *Kaukoi*, *Kutalainen* ja *Jönsi*, Vihattulan *Metuinen* jä *Tartilainen*, Evon *Hassi*, Laukulan *Vari*, Leiniälän *Taloinen* ja *Langinen*, Ketolan *Tamsi*, Marttilan *Finne*, Roismalan *Muraja* ja *Vinkki*, Soinilan *Satisuu* ja *Tiainen*, Tyrvään *Peukalo*, Vanhankylän *Poukka*, *Prasiainen* ja *Tapsi* j. n. e. Kuitenkin taidetaan vielä lujetella nykyisistä talonnimistä pitkä

mitta semmoisia jotka ovat pysyneet paikallansa 400 ajastaikaa, nimittäin: Skyttä, Jarttu, Roikka, Pälänen, Satimus, Riisikka, Varsi, Harsu, Ikola, Keikko, Äijänpoika (nyt Äijälä), Holppi, Korkki, Teininpoika (nyt Teinilä), Nurkki, Sotka, Haunia, Huisko, Villi, Läykki, Hoppu, Traki, Marttila, Ponto, Pukki, Paki (nyt Pakila), Paavi, Näntö, Soini, Hoipo, Oskura, Haukka, Kallo, Skinnari, Gesti, Marti-gesti, Tuina, Kylväjä, Jaara, Kokko, Siukko, Horko, Koukku, Kimppa, Vänniä, Vänni, Karhu, Vateri (nyt Fadderi), Härmä, Tassari, Sarkonen, Piranen, Mottinen, Löri (Lyöri), Köpel (Kyöpelä), Käki, Koskelo, Ungeri, Ingeborg (Ingi, nyt Inkilä), Kaarle m. m.

Kumoisia talot olivat huoneistansa ennen 1600-lukua, siltä ei ole tietoa. — Vuonna 1665 ilmestyy ensiksi Pappilan muoto nähtäväksemme. Siinä oli miespihahuoneina: *Asuintupa* *) savuttunut (4 rikkeintä lasi-akkunaa), perässä *Kamari* (3 rikeintä lasi akkunaa) ja suulla *Pispantupa* (2 rikkeintä lasiakkuna) niinmyös porstuva, jolla oli saranallinen ovi, muttei lukkua eikä klinkkua; *Kivi-kellari* holviton ja täynnä vettä, sen päällä *Suvihuone* (2 lasitonta akkunaa) ja suulla riutunut *Kamari* (1 lasi-akkuna); *Leivinhuone* (3 pientä lasi-akkunaa ja 1 lasiton, kommo-lukku **), edessä permannoton ja oveton porstuva; *Vähätupa* (2 lasi-akkunaa ja 1 lasiton), *Kamari* ja porstuva, jolla oli kaksi-ovea saranain ja klinkkuin kanssa; Pirtti, vanha permannoton; *Mallaspirtti; Puoti* ja sen päällä *Luhti*, vieressä portti; *Kota* eli kyökki (kommo-lukku); *Sauna* ja *Olut-kota; Porvari-tupa* kamarin ja porstuvan kanssa, vanha ja riutunut. Karjapihahuoneina: *Härkinavetto* (16 hinkaloa), vanha katoton *Olkilato*, *Heinilato*, *Lehminavetto* (16 hinkaloa) ja sen vieressä vasikkakoppi, *Vuohina-*

*) Hörnestugn.

**) Stocklås.

vetto (12 hinkaloa *) ja *Talli* (15 piltutta); lisäksi mainitaan kummankin ladon ja tallin kanssa jonkinmoinen Esikko **), »ilman kattoa, laattiaa ja seinää» (?!). Ulkona pihasta: 3 *Aittaa*, 2 *Riihtä* ja 2 *Latoa*. Samanmoinen oli Pappila vielä v. 1690; muutamia huoneita vaan uudistettu, toisia paranneltu. — Sitten v. 1698 saadaan nähdä talonpoikainenkin talo, nimittäin Tormi, ja sen miespihahuoneina ovat: *Vierastupa*, suutasuin toisen (kelvottoman) kanssa, ja 2 tekokeskistä *kamaria; Kellarihuone*, *Kaluhuone*, *Luhti* ja sen alla *Puoti*, *Pirtti* ja *Kota*, kaikki vanhoja. Karjapihahuoneina: *Talli*, 2 *Navettoa*, 2 *Latoa ja Läätti*. Ulkohuoneina: 2 *Aittaa*, 2 *Riihtä* latoinensa ja *Ruumenkomi*. — Pirtti oli tähän aikaan ja vielä kauvan jälkeenkin päin lämmitettävä kiukaalla, varustettu »patsaspuulla», lavolla ja parvella, niinkuin saunakin, jonkavuoksi ei jokaisessa talossa ollutkaan eri kylpö-huonetta; vasta loppupuolella 1700-lukua hävisivät kiuvas-pirtit ja niiden siaan tuli semmoisia, kun nykyiset vanhanaikaiset vielä ovat nähtävinä. Korsteineja, joita 1600-luvulla oli kumminkin Pappilassa, suittaa ollut talonpoikaistenkin vierastupain päällä.

Tiet ja kulkukeinot, vanhuuttain vaivalloiset, ovat parantuneet parantumistansa, kuitenkin on moni entinen talvitie, joka olisi sekä oikeampi että tasaisempi kun nyt ajettava, jäänyt tukkoon. — *Valtatie* on vanhimpia Suomessa, muodostunut vähitellen polvuista, joita kävi kylästä kylään. Kuinka kauvan se jo on ollut sannotettua ei tiedetä; mutta monta sataa vuotta on sitä pitkin rattaita pyörinyt. Nykyisen vuosisadan alkuun asti oli tämä suorin suvitie Turusta Pohjanmaalle

*) Karjaa näkyy pidetyksi toisin tavoin kun nyt, koska oli navetoissa hinkaloita, joita ei enää ole.

**) Annexa.

ja tällä oli paljo kulkioita; jo v. 1723 seisoi 4 hollihevosta Paavilassa (nykyisin kutsutaan Paaviksi). Penikulman- ja virstan patsaat olivat puusta [5]) vuoteen 1780; sitten kivestä näihin vuosiin asti, joina ne hajoitettiin ja tehtiin uutten virstain patsaat. *Narvantie* on kanssa hyvin vanha. *Vaunutie*, jota muinen kutsuttiin »Takatieksi» oli vielä tänaikaisten vanhain muistaessa huonokorjuista, ettei maantien nimeä ansainut. *Kiikostentie* on uusi: Kiimajärvelle saakka on ollut kylätie jo miesmuistin ajan, mutta siitä edespäin raivattiin vasta vuosina 1833, 1838—1849; tämän tien tekoon antoi kruunu 1292 ruplaa 23 kop. niinmyös 76½ tynn. rukiita ja 22¼ tynn. ohria [1]). *Sammaantie* tehtiin hyväksi vasta v. 1852, vaikka sitä jo kauvankin on ajaa solkotettu. — *Vammaskosken-silta* on ollut niinkauvan kun valtatiekin, vaikka se vanhaan aikaan, aina tänedellisen vuosisadan loppupuoleen, oli kappaletta alempana eikä niin uljas, kun nyt. Sen rintavarustuksena oli jonkinmoinen rakennus, jota kutsuttiin »hauvin kuonoksi» [5]). Tämän sillan olleen vanhimpina aikoina näkyy siitä, että Koskenpäälliskylässä oli Sillancorva niminen talo, jonka nimen pitäjän Pappila peri, v. 1520, ja piti isonvihan aikaan asti [2]). — *Keskievari* on ollut v. 1723 Paavilassa, sitten Mielaanniemessa, Tyrväänkylässä [5]) ja Soinilassa, nyt taas Paavilla.

Kuormia kuljetettiin ikivanhoina aikoina *sapilailla*, joiden päät nivottiin juhdan ikeesen, toiset päät laahasivat maassa. 1600-luvulla oli ratsas-satula jokaisella varallisella. *Rattaat* siiheen aikaan olivat paljaasta puusta, vasta 1705-vuotisessa kalunkirjoituskirjassa näkyvät ensikerran »raudoitetut rattaat». Niin olivat *karmi-reetkin* puuanturaisia, haat vaan raudasta [6]). Mainitut reet olivat niin soukkia että tuskin ihminen sai siansa sisälle; toinen (joka oli ajajana) istui kahdanreisin toverinsa säärten päällä ja piti jalkansa ketaroissa. Nämät ovat jo 100 ajastaikaa olleet vanhanaikaisia, ja näitä seuranneet *pulkka-*

reetkin, joissa oli ajajan istuin takapuolella, ovat jo levolla vajain nurkissa ja ullakoissa. — Ennen isoa vihaa olivat härätkin juhtina ja sentähden elätettiin niitä enemmän kun nyt.

Elatuskeinoista näkyy viljan kasvatus mahtisimmaksi jo 1400-luvulla. Kallialan aitassa oli jyviä *) kooksi, koska v. 1469 siitä annetuita lainoja lujetellaan yhteensä 96 pannia ja 6 karpiota, ja vuonna 1479 vielä enemmän, nimittäin 102 pannia ja 15 karpiota. — Vuonna 1487 oli pyhän Henrikin ja kapitulin osa kymmenys-jyvistä 6 pannia, vuonna 1505 viisi puntaa ja 6 pannia, v. 1506 viisi puntaa ja 3 pannia, ja v. 1507 yksi punta ja 5 pannia; nämät mitat osottavat $\frac{1}{120}$ koko *vuoden tuloa* [19]), jos vaan kaikki maksajat olivat omantunnon miehiä. Kuitenkin on muistettava ettei kaikista jyvistä, kun pitäjässä kasvoi, laskettu kymmenyksiä, sillä kirkon hallussa oli kanssa maita, joita pitäjäläiset olivat antaneet »testamentiksi» **). — *Rukiit* olivat näinä vanhoina aikoina pää-viljana, *ohria* ja *kauroja* mainitaan harvoin; *räätikkäitä*, *nauriita*, *herneitä*, *nisuja*, *pellavia*, *hamppuja* ja *humalia* ei nävy ollenkaan kirjoituksissa ennen 1600-lukua, mutta tiedän kuitenkin niitä jo aikaisina aikoina kasvatetuiksi (esim. nauriista todistavat kuopat metsissä). *Perunain* viljelys tuli tänedellisen vuosisadan lopulla ja pakotti pois *kupukaalit* ja vähensi herneitäkin.

---

*) Rukiita (siligo).

**) pro test:to.

Eläinten-hoitoa katsokaamme seuraavasta taulusta:

Vuonna.	Hevosia.	Lehmiä.	Härkiä.	Nuorta karjaa.	Lampaita.	Vuohia.	Sikoja.
1673 talossa . .	—	4	5	—	—	—	—
1697 » . .	2	3	—	4	6	5	1
1698 » . .	—	2	—	2	2	—	—
1699 » . .	2	3—7	2	6—17	5—20	4—13	5
1703 » . .	3—5	8	4	9—13	9—20	10—12	2—5
1704 » . .	1	3	—	3	8	4	2
1705 » . .	3	3—5	2	9—14	5	7—10	3—8
1711 » . .	—	2	—	—	3	1	—
1712 » . .	2	1	—	2	4	3	4
1714 » . .	2	3	3	10	—	3	2
1715 » . .	1	1	—	—	1	1	—
1738 » . .	1	4	2	—	4	—	4
1805 kirkkoherran läänissä[2])	1004	2058	119	836	2342	—	—
1810 » . .	990	2044	122	820	2270	—	—
1842 koko pit. [1])	1415	3696		924	—	—	—

Siijan-pyyntö koskista on ollut tapana jo vanhuuttain, kumminkin jo v. 1665 mainitaan sitä [2]); mutta Rauta- ja Liekovesistä vasta noin 50 ajastaikaa — *siijan-verkkoin* hyödyllisen keinon keksi ja teki tutuksi Lukkari L. Hidén. — »Kalansaaliin huononevan vuosivuodelta» on aina valitettu (kumminkin on näin kirjoitettu v. 1753 ja siitä edespäin monin kerroin), samaten myös lintuin vähenevän vähenemistänsä. Kuitenkin on merkitty saalista joinakuina vuosina runsaammaksi kun toisina, esim. poutavuosina, 1769 ja 1770; v. 1798 »oli mainion paljo metsälintuja». Lumi-talvena, 1780, ammuttiin hirviä summassa [2]).

Ratas-mylly oli jo v. 1704, jossa Tyrväänkylän talolliset jauhattivat vuorottain [5]). V. 1805 ei lujeta useampaa kun 1 mylly, v. 1810 vaan 2, sitten 1815 taas 1, ja 1820 kaksi [2]).

Kauppa. Vuonna 1668 pyysivät Tyrvääläiset lupaa Porin, Rauman ja Uudenkaupungin porvareille tulla Pertunpäivän aikaan heiltä karjaa ostamaan, niinkuin Turkulaisetkin tekivät, mutta sen kielsi esivalta [5]). Joko tähän aikaan vuotisia markkinoita pidettiin Tyrväässä, en tiedä; mutta sittemmin 1700- ja 1800-luvuilla ne olivat joka vuosi, Pietarin päivästi eli Kesäkuun lopulla, Paavin talon tykönä ja kutsuttiin *Paavilan-markkinoiksi* (haukunto-nimellä »pukkimarkkinoiksi»). Viimeiset olivat v. 1821, jona ne kiellettiin kiveenkovaan.

Rahaa lukeissa käytettiin muinoin, 1400-luvulla *markka* (marca), *äyri* (ora), *örtug* (solidus) ja *penninki* (denarius) [5]). Kaikki raha oli silloin hopeaa ja markka (joka vastasi painossa nykyistä 1 rupl. 44 kop.) [23]) teki 8 äyriä; äyriin meni 3 örtugia ja örtugiin 8 penninkiä. 1600-luvulla käytettiin *Taalteria*, *Markaa* ja *Äyriä*, hopeessa ja kuparissa; taalteriin lujettiin 4 markkaa ja markkaan 8 äyriä (hopeamarkka ei ollut enää kun 12 nykyisen kopekan veroinen, eikä kupari-markka enempää kun 4:n kopeekan). Tähän aikaan tuli plootukin tutuksi. Isonvihan aikana olivat venäläiset ruplat (isommat nykyisiä) laillista ja liikkuvaa rahaa; sen jälkeen taas entiset taalterit, markat j. n. e. Vuodesta 1777 lujettiin *Riksejä*, *Taaltereita* j. n. e. Riksiä vastasi 6 hopeaista ja 18 kuparista taalteria, 24 hop. ja 72 kup. markkaa, 192 hop. ja 576 kup. äyriä (hopea-markka vastasi 6 ja kupari-markka 2 kop.). V. 1790 ilmestyi rikseltti-riksi (vastaava $\frac{2}{3}$ äskeistä riksiä). Viimeiseltä, ennen kun nykyinen rahan järjestys tuli, oli *paperi*-(rikseltti) *riksi*, *plootu* ja *tolva*, niin myös *taalteri*, *markka* ja *hopiäyri* hintain määräyksenä (markan arvo oli 1830 ja 1840 ainoastansa $\frac{1}{2}$ kopeekkaa). — Jyvä-mittoina nä-

kyvät *punta* (pund), *karpio* (karpa) ja *panni* (spanna, modius) muinoisina aikoina, 1400-luvulla ja vielä seuraavankin vuosisadan alkupuolella. Ensiksi mainitun, jota kanssa kutsuttiin »sastamalaiseksi punnaksi», luulen olleen suuruudessa saman kun 8 senaikaista pannia eli 64 nykyistä kappaa [5]) — vakaata tietoa en ole saanut tästä. Karpio oli isompi pannia ja suittaa ollut 10:n kapan verta [19]); pannin olen katsonut samanarvoiseksi, kun se Ruotsissakin oli vanhuuttain [23]), nimittäin 8:n nykyisen kapan veroiseki. *Tynnyri* ja *kappa*, jotka kuminkin jo 1600-luvulla olivat laillisina mittoina, taidetaan pitää samanarvoisina, kun ne nytkin ovat, sillä vaikka ne olivat vähäisempiä, niin pantiin ne sitävastaan aina kukulle. — Heinäin paljous määrättiin vanhimpina aikoina *kuormalla* (plaustrum), ja samaten niittuinkin arvo (esim. »Räsäluhta kahden kuormainen»); sitten *aamilla*, jonka suuruus oli epävakainen vuoteen 1668, koska määrättiin sen pitävän olla 3-kyynäräisen kunnakkin [5]).

Vuonna 1468 maksoi *panni rukiita* 2 äyriä, ja sama hinta oli myös vuosina 1487 ja 1488, joina *punta* maksoi 2 markkaa (nykyiseen mittaan ja rahaan verraten: tynnyrin hinta 1 rupl. 35 kop.). V. 1517 oli *pannin* halvempi hinta 3 äyriä ja kalliimpi 10 örtugia (se on: nykyinen tynnyri maksoi senverran hopeaa, kun 1 rupl. 43 kop. ja 1 rupl. 59 kop.). Seuraava taulu osottaa *rujis-tynnyrin* hintoja entisessä ja nykyisessä rahassa:

Vuonna.	Entisessä rahassa.			Nykyisessä rahassa.			
1683	8	Taalt.	kup. [6])	1	Rpl.	28	kop.
1698	15	»	»	2	»	40	»
1705	9	»	»	1	»	44	»
1714	7	»	»	1	»	12	»

Vuonna.	Entisessä rahassa.	Nykyisessä rahassa.
1726	45 Taalt. kup.	7 Rpl. 20 kop.
1738	12 » »	1 » 92 »
1749	20 » »[5])	3 » 20 »
1750	14 à 15 » »[2])	2 » 24 » à 2: 40
1752	14 à 15 » »	2 » 24 » à 2: 40
1754	18 à 20 » »	2 » 88 » à 3: 20
1756	5 à 6 Plootua	4 » 80 » à 5: 76
1757	30 Taalt. kup.	4 » 80 »
1759	18 » »	2 » 88 »
1761	30 » »	4 » 80 »
1762	36 » »	5 » 76 »
1769	36 » »	5 » 76 »
1774	30 » »	4 » 80 »
1775	39 » »	6 » 24 »
1776	48 à 54 » »	7 » 68 » à 8: 64
1777	2 à $2\frac{1}{3}$ Riksiä	2 » 88 » à 3: 36
1779	$2\frac{1}{3}$ »	3 » 36 »
1780	$2\frac{1}{2}$ à $2\frac{2}{3}$ »	3 » 60 » à 3: 84
1781	$3\frac{1}{3}$ »	4 » 80 »
1782	3 »	4 » 32 »
1783	$3\frac{1}{3}$ »	4 » 80 »
1784	$3\frac{1}{3}$ »	4 » 80 »
1785	$3\frac{2}{3}$ »	5 » 28 »
1786	$3\frac{1}{3}$ »	4 » 80 »
1788	4 »	5 » 76 »
1795	$3\frac{2}{3}$ »	3 » 52 »
2796	$3\frac{2}{3}$ »	3 » 52 »
1797	$4\frac{2}{3}$ »	4 » 48 »
1798	5 »	4 » 80 »
1826	8 »	3 » 20 »

Vuonna.	Entisessä rahassa.	Nykyisessä rahassa.
1831	15 Riksiä	6 Rpl. — kop.
1845	5 Rupl. 80 kop.	5 » 80 »
1852	4 » 70 »	4 » 70 »

Vaikka tästä näjemme jyväin hinnan vanhoina aikoina perätä halvaksi (semmenkin vuonna 1714), niin älkäämme sentään luulko syötävää silloin olleen hylkynä, vaan muistakaamme että hopeata oli muinoin aivan vähä maassa, elikkä raha oli kalliimpaa kun jälkeisempinä aikoina; tietysti oli 1700-luvun alvussa (»ison-ryssän» esillä) hirmuinen rahan puutos [5]. — *Kallista-aikaa* puhutaan vuosina 1675 ja 1681, sitten olivat *nälkävuodet*, 1695 ja 1696, niinmyös seuraava, 1697, vielä huono vuosi, ja samallainen 1709, joiden vuotisista jyvähinnoista ei tiedetä; jälkeempäin osottavat edellä kirjoitetut hinnat koska on viljoin koska vaivoin eletty. — *Ohra-tynnyrin* arvion olen saanut tiedoksi seuraavilta vuosilta:

1683 . . .	6 Taalt kup. [6])	1761 . . .	30 Taalt. kup.
1698 . . .	15 » »	1762 . . .	36 » »
1699 . . .	15 » »	1769 . . .	27 » »
1704 . . .	10 » »	1774 . . .	42 à 45 » »
1705 . . .	7 » »	1775 . . .	36 » »
1738 . . .	10 » »	1776 . . .	36 à 39 » »
1749 . . .	16 » » [5])	1777 . . .	$1\frac{2}{3}$ à 2 Riksiä
1750 . . .	14 » » [2])	1779 . . .	$1\frac{1}{2}$ »
1752 . . .	14 » »	1780 . . .	$2\frac{1}{3}$ »
1754 . . .	18 » »	1781 . . .	$2\frac{2}{3}$ »
1756 . . .	5 Plootua	1782 . . .	$2\frac{1}{2}$ »
1757 . . .	30 Taalt. kup.	1783 . . .	$2\frac{2}{3}$ »

1784. . .	2⅔ Riksiä	1796. . .	3 Riksiä
1785. . .	2⅔ »	1797. . .	4 »
1786. . .	2½ »	1798. . .	4½ »
1788. . .	3 »	1852. . .	3 Rupl. 50 kop.
1795. . .	3 »		

Lehmän hinta oli vuonna 1517: 1 à 5 markkaa (= 1 à 5 rupl.) [5]), 1698—1705: 8 à 12 taalteria kuparissa (= 1 rupl. 28 kop. à 1 rupl. 92 kop.), 1722: 15 taalt. kup. ja 1749: 30 taalt. kup.; *härän* hinta 1699—1705: 15 à 25 taalt. kup. [6]); *hevosen* hinta 1468: 4 markkaa (= 5 rupl. 76 kop) [5]), 1697—1699: 10 à 20 taalteria kup. (= 1 rupl. 60 kop. à 3 rupl. 20 kop.) ja 1702—1704: 18 à 30 taalt. kup. Vuonna 1698 arvattiin *villa-leiviskä* 6 taalt. (= 96 kop.) ja *pellava-leiviskä* 2 taalt. (= 32 kop.). *Luodille hopeaa* pantiin, vuosina 1697—1703, arvoksi 2½ taalteria kup. (= 40 kop. [6]). — — V. 1723 myytiin Rantajoen rustholli 800 taalteriin kuparissa [8]) (= 128 rupl.); nyt siitä maksettaisiin kumminkin 20,000 rupl.

Rahan *korko* eli intressi oli muinoin raskaampi kun nyt. Vuonna 1673 laskettiin sitä 8 sadalta [5]); tänedellisinä vuosina on 6 sadalta ollut tavallinen, ja nyt jo vaan 5.

Tavat sekä työnteossa että erinäisissä tiloissa ovat aikain kuluessa vähin-vähin muuttuneet muinoisesta yksitoikkoisuudestansa sutevammiksi, vaikkeivät juur kaikki paremmiksi. Entisaikoina käytetyt työ- ja tarve-kalut, joiden nimiä on kirjoituksissa säilynyt, viittailevat entistä elämän muotoa; mutta 1400-luvulla ovat nämät kirjoitetut munkki-latinaksi, jota on työläs ymmärtää. En ole saanut useammista senaikaisista kaluin nimistä selkoa, kun: *verkot* (recia), *kirves* (securis), *alasin* (incus), kahdellainen *kattila* (caldarium ja caca-

bus), *pata* (olla), *malja* taikka muu astia metallista (amphora) ja *pullo* taikka lekkeri (cathecus)[5]. — 1600-luvulla on kalunkirjoituksissa kaikellaisia muita, paitsi klasi-, posliini- ja kiviastioita, niinkuin: *kirveitä* (piilu-, hako- ja työ-kirveitä), *puraita*, *kairoja*, *sahoja*, *petkeleitä*, *vikahteita*, *haravia*, *sirppejä*, *vannaita*, *ruotimia*, *viuhkoja*, *äkeitä*, *rauta-lapioita*, *vasaroita*, *hohtimia pajan-kaluja*, *rauta-kankia*, *patoja*, *kattiloita*, *paistin-pannuja*, *hahloja*, *kuurnia*, *ammeita*, *tiinuja*, *taikina-kaukaloita*, *tynnyreitä*, *lekkereitä*, *saaveja*, *korvoja*, *pyttyjä*, *kiuluja*, *puulautasia*, *kirnuja*, *karjan-kelloja*, *käsikiviä*, *tahkoja*, *lammas-rautoja*, *seuloja*, *ahraimia*, *arkkuja*, raudoitettuja *matka-vakkoja*, *kaappeja*, *pöytiä*, *tuoleja*, *sänkyjä*, *kynttilän-jalkoja* (raudasta, malmista, messingistä ja vaskesta), *tina-astioita* (pulloja, pikareita ja vateja); oli mar useassa talossa *hopia-pikarikin* (4:n—5:n luodin painoinen). Semmoisia kaluja, joita nyt ei enää tarvita oli *kaski-koukku* (rautainen), *karhu-keihäs* ja *kaali-veitsi*. — *Rukilla* on kehrätty jo sata ajastaikaa, vaikka *kehrävarttakin* keikutettiin vielä nykyisten vanhimpain lapsina ollessa. Vanhanaikainen kehrääjä istui pirtin halko-orsilla, hiersi kehrävartta pitkin reittänsä semmoisella vauhdilla, että se siitä pyöri kappaleen aikaa laskeentuen laattiaa kohden ja samassa punoen kehrääjän hyppysistä lähtevää »lapetta» langaksi; sitten, koska kehrävarsi oli lakkaamaisillansa kieppumasta, veti akka sen ylös, keri tulleen langan sen ympärille ja lähetti taas uutta lanka-mittaa kieroman. Ei tällä kurin paljoa suinkaan jouduttu päivässä eikä hienoa lankaa saatu. — Kangasta luotiin muinoin seinään pistettyin pulkkain päälle, joiden väliä luojan piti lankoinensa juokseman ehtimiseen toisesta toiseen; tästä tavasta on vielä sananparsi: »käy edes-takasin kun kankaan luoja», vaikka jo nykyisten ihmisten ajan *loinpuut* ovat olleet tavalliset. — Ennen »ison-vihan» aikaa näkyy rukiin eloja pidetyiksi isoissa

kaveissa eli *aumoissa*, eikä kiiruhdetuksi niiden tappamista; herneitä kuivattiin jo silloin *routossa*, niinkuin nytkin [4]).

Uotinpäivä oli paavilais-aikana iso-juhla [5]), sillä se oli pitäjän »kirkko-messu»; mutta mistä syystä se niin aikaisin lienee arkiomeksi jäänyt, etteivät vanhimmat ihmiset ole kuulleet edes puhuttavankaan sitä juhlana pidetyksi? Kukaties vetivät »uotin-koukut» pyhän arki-päiväin joukkoon. Toinen uljas juhla oli *Laurinpäivä* 1400-luvulla ja siitä edeskin päin [5]), mutta kuinka kauvan, - sitä en tiedä. *Kekrinpäivästä* ei ole muuta tietoa kun laulu: »ei aina tupia pestä, ei aina Kekriä kestä».

Hyppyjä pidettiin muinoin *laululla* eli »trallituksella», ja häissäkin tultiin tällä hyvin toimeen. Laulaja sai palkaksensa tavallisesti vaatekkaluja: liinaa taikka valmiin paidan, sukat taikka kumminkin polusteet, sen mukaan kun työnsä oli pidempi taikka lyhempi. — Häissä tuli morsiamen antaa samallaisia lahjoja kaikillekkin vieraille, jotka taas puolestansa antoivat hänelle *morsiamen-apua* (rahaa taikka muuta).

Ravinto ei ole aina ollut niin hyvä, kun se nykyisinä aikoina on. *Pettu-leipää* syötiin muinoin useasti, ja siitä saivat pitäjäläiset keltin: *Tyrvään-parkkimahat*, jota Huittisissa ja siitä alaspäin usein kuullaan. *Peränen-leipä* oli varsin tavallinen, niinkuin entinen poikakin, jolta pappi lukusioilla kysyi: »mikä jokapäivänen leipä on?», vastasi: »se on peränen leipä». V. 1699 näkyvät perä-jauhot kalunkirjoituksessa muiden ruoka-aineitten seassa (7 kappaa niitä arvattiin 1½ taalterin hintaan), ja vielä elää ihmisiä, jotka muistavat aikoja, koska enin osa talollisiakin söi perä-sekaista useoina vuosina. — Särpimenä oli vanhaan aikaan *kaalia*, jota tehtiin räätikkään naateista ja höystettiin kaiketi luilla, koska vieläkin koirankuriset kutsuvat laihaa hevosta *kaalin-höystöksi;* kaalia lakattiin syömästä, koska perunoita ruvettiin viljelemään.

Kalja on ollut jokapäiväisenä juotavana jo kumminkin 300 vuotta; mutta olutta pidettiin kanssa vanhaan aikaan, ja ennen kun viina tuli valtaan pantiin sitä enemmän ja väkevämpää, kun nykyisinä aikoina. Niin tarpeelliseksi katsottiin olutta 1600-luvulla, että Pappilassakin piti sitä oleman tynnyrillinen Kirkkoherran muutteessa [2]); eikä ilman sitä ollutkaan mitään »suunavaukseksi» annettavaa.

Tupakkia nautittiin jo v. 1699 [6]), mutta millä muotoa ja kuinka isossa mitassa, en tiedä.

Vaatteita ja kaunistuksia, joita 1400-luvulla pidettiin, on tiedossani ainoastansa: *housut* (hwsür), *hame* (tunica), *viitta* (toga), *lakki* eli jonkinmoinen jotensakin kallis päänpeitto (caputegium), *vaippa* (tapetum), *raiti* (lodix), *sepeli* vai käädytkö (vitta *), jonkinlainen *kaula-koritus* (monile), *ranne-rengas* (fibula ulne) ja *sormus* (annulus) [5]); muista nimistä en ole saanut selkoa, enkä tiedä näidenkään muodosta mitään.

Jo ison-vihan edellä (noin 1699 paikoilla) oli varallisilla miehillä *säämiskä-housut*, joita näihin asti on vielä nähty joillakuilla äijillä; samaan aikaan oli *ihokas* (alus-jakku), jonka nykyisetkin ihmiset muistavat vanhoilla, *jakku* (sininen ja musta — hyvässä tinaiset napit), pitkät *liivit*, lammas-nahkainen *turkki*, karhun- ja ilveksen-nahkainen *lakki*, niinmyös *hattu* ja vartailta kudottu *huippu-lakki*, silkkinen kaulahuivi (parhaissa tiloissa), *villaset sukat* (siniset ja harmaat) ja *saappaat*. — Nais-väjen vaatteet näkyvät olleen yksi-värisiä (niinkuin miestenkin), ison-vihan edellä ja kauvan jälkeenkin, ja pysyneen yhdenmuotoisina kumminkin vuodesta 1697 vuoteen 1738. Tä-

*) Pari nuorta naista mainitaan, jotka kuollessansa sääsivät tämmöisen kaunistuksen ripustettavaksi "autuaan neitseen Hannan" kuvan kaulaan; kummankin ominaiset lunastivat sitten kalun takaisin (8:lla ja 3:lla äyrillä).

män aikaisissä kalunkirjoituksissa mainitaan: *sarsinen hame* (valkoinen ja painettu); *verkainen* eli villainen *hame* (punainen, valkoinen, viheriäinen, sininen ja musta); *puku-nahat*, joita nykyisetkin ihmiset ovat nähneet (lammasnahkainen hame ja miehusta, pidettävä talvella toisten vaatteitten alla); *viisivartinen* eli parkkuminen *hame* (musta); *verkaiset* eli villaiset *tröijyt* (punaiset, siniset, mustat ja ruskeat); *liinaiset tröijyt; vartailla kudotut* villaiset *tröijyt* (siniset); *paita* samallainen kun vieläkin (»ylispuoli» hienompaa kangasta kun »alaspuoli»); *kengät* puukorkoiset (avasuut — ei vanhaan aikaan nilkka-kengistä tiedettykään); *huppu* (liinainen kaula-vaate); *liinanen* (koto-kutoma ja ulkomaalta ostettu); *lakki* eli hattu (korkea liinasta ummeltu pää-vaate, tavallisesti valkoinen, muutamalla musta); *myssy* (»koppa-myssy») naiduilla ja *esiliina;* niinmyös hopeainen *sormus* ja *rinta-solki* eli »priiski». Vanhimmat eukot juttelevat heidän lapsuutensa aikana (v. 1780 paikoilla) jo olleen raitaisia hameita, mutta vaan yksivärisiä tröijyjä, käydyksi melkein aina punaisilla sukilla ja naituin pitäneen koppa-myssyänsä pyhin-arkeimin aamusta ehtoosen; silloin ei vaimoväjellä ollut turkkia eikä minkäänlaista päällysvaatetta. *Liivit* olivat muinen koreampia kun muut vaatteet, vedettiin kokoon rintain päälle tinaisissa maljuissa juoksevalla nuoralla, eikä niiden päällä pidetty tröijyjä muulloin, kun kylmän ollessa. — Vuode-vaatteet olivat vanhaan aikaan (1600-luvulla) samallaisia kun nytkin, kumminkin samannimisiä [6]).

Terveyden tila saamme katsoa seuraavista tauluista, samassa kun kansan hedelmällisyyttäkin ja kuolevaisuutta, sillä nämät määräävät toinen toistansa [2]).

Tyrvään kirkkoherran-läänissä.

Vuonna.	Syntyneitä.	Kuolleita.	Yhdistyjä parkunta.	Vuonna.	Syntyneitä.	Kuolleita.	Yhdistyjä parkunta.
1665 . .	75	22	7	1695 . .	69	63	24
1666 . .	57	27	25	. . . . .	. . .	. . .	. . .
1667 . .	48	26	7	1697 . .	28	848 *)	10
1668 . .	79	19	11	1698 . .	35	32	25
1669 . .	78	44	18	1699 . .	85	19	27
1670 . .	41	54	6	1700 . .	69	28	15
1671 . .	74	52	6	1701 . .	43	30	10
1672 . .	45	56	6	1702 . .	49	31	13
1673 . .	72	52	7	1703 . .	44	25	17
1674 . .	70	35	6	1704 . .	34	62	13
1675 . .	35(?)	80	7	1705 . .	39	22	12
1676 . .	29	88	8	1706 . .	31	38	11
1677 . .	43	50	14	1707 . .	41	25	16
1678 . .	36	47	12	1708 . .	42	20	14
1679 . .	43	27(?)	12	1709 . .	34	32	24
1680 . .	65	31	12	1710 . .	55	43	25
1681 . .	60	37	7	1711 . .	51	53	23
1682 . .	31	31	10	1712 . .	65	30	21
1683 . .	26	(?)	11	1713 . .	74	(?)	15(?)
1684 . .	(?)	(?)	9	1714 . .	21(?)	(?)	1(?)
1685 . .	(?)	(?)	12	. . . . .	. . .	. . .	. . .
1686 . .	(?)	(?)	9	1717 . .	22	45	—
. . . . .	. . .	. . .	. . .	1718 . .	28	13	9
1690 . .	41	71	9	1719 .	29	25	7
. . . . .	. . .	. . .	. . .				

*) Niitä, joista tieto saatiin.

Emäkirkon-läänissä.

Vuonna.	Syntyneitä.	Kuolleita.	Vihjittyjä parikuntia.	Vuonna.	Syntyneitä.	Kuolleita.	Vihjittyjä parikuntia.
1720 . .	38	20	6	1735 . .	77	34	11
1721 . .	38	12	16	1736 . .	52	26	10
1722 . .	63	25	9	1737 . .	61	44	5
1723 . .	30	25	14	1738 . .	48	67	9
1724 . .	50	21	15	1739 . .	65	26	13
1725 . .	35	42	13	1740 . .	56	123	10
1726 . .	42	20	10	1741 . .	59	21	6
1727 . .	47	26	6	1742 . .	28	41	8
1728 . .	48	20	13	1743 . .	42	55	12
1729 . .	70	27	9	1744 . .	59	31	24
1730 . .	39	32	8	1745 . .	56	30	17
1731 . .	56	29	7	1746 . .	57	28	15
1732 . .	54	17	9	1747 . .	58	22	22
1733 . .	53	23	11	1748 . .	58	49	21
1734 . .	65	34	10				

Emäkirkon-läänissä.

Vuonna.	Syntyneitä.				Kuolleita.				Vihjittyjä parikuntia.	Äpärä-lapsia.
	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.		
1749 . .	31	37	68	39	26	30	56	32	14	. .
1750 . .	32	34	66	37	19	24	43	24	12	1
1751 . .	33	40	73	41	14	18	32	18	24	1
1752 . .	39	42	81	44	16	16	32	17	24	2

Emäkirkon-läänissä.

Vuonna.	Syntyneitä.				Kuolleita.				Vihittyjä parikuntia.	Äpärälapsia.
	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.		
1753 . .	44	30	74	39	14	20	34	18	13	. .
1754 . .	33	39	72	37	24	15	39	20	17	3
1755 . .	43	32	75	38	39	44	83	43	14	1
1756 . .	50	25	75	38	15	14	29	15	12	. .
1757 . .	18	22	40	20	17	16	33	17	9	. .
1758 . .	32	28	60	30	23	24	47	23	19	. .
1759 . .	44	44	88	43	15	24	39	19	13	. .
1760 . .	33	39	72	35	13	19	32	15	23	3
1761 . .	45	47	92	44	39	39	78	37	15	3
1762 . .	41	31	72	34	40	45	85	40	17	1
1763 . .	39	30	69	33	23	33	56	27	21	. .
1764 . .	33	31	64	30	22	19	41	20	23	1
1765 . .	47	34	81	38	23	14	37	18	17	. .
1766 . .	41	36	77	36	26	22	48	22	12	4
1767 . .	34	30	64	30	26	32	58	27	12	3
1768 . .	34	31	65	30	19	17	36	17	12	2
1769 . .	27	41	68	32	24	26	50	23	18	1
1770 . .	40	38	78	36	25	25	50	23	} 74	5
1771 . .	32	31	63	29	42	24	66	31		. .
1772 . .	31	28	59	27	21	24	45	21		3
1773 . .	32	32	64	29	20	21	41	19		5
1774 . .	33	32	65	28	15	18	33	14	14	4
1775 . .	33	25	58	25	24	13	37	16	19	1

Tyrvään kirkkoherran-läänissä.

Vuonna.	Syntyneitä.				Kuolleita.				Vihjittyjä parikuntia.	Äpärälapsia.
	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.		
1776 . .	58	56	114	30	28	49	77	20	35(?)	1
1777 . .	75	64	139	36	42	60	102	26	15(?)	4
1778 . .	96	62	158	41	36	30	66	17	35(?)	6
1779 . .	74	72	146	37	39	52	91	23	30(?)	1
1780 . .	67	71	138	34	31	28	59	14	35(?)	2
1781 . .	66	70	136	33	29	35	64	16	20	2
1782 . .	57	73	130	31	36	33	69	17	17	3
1783 . .	74	56	130	31	84	81	165	39	30	8
1784 . .	81	101	182	43	37	33	70	17	29	7
1785 . .	63	70	133	32	46	35	81	19	23	1
1786 . .	65	45	110	26	58	42	100	23	26	3
1787 . .	82	71	153	36	32	46	78	18	34	2
1788 . .	58	65	123	28	54	53	107	25	25	3
1789 . .	47	58	105	24	52	46	98	23	31	2
1790 . .	65	68	133	30	48	49	97	22	40	7
1791 . .	69	72	141	32	45	51	96	22	61	6
1792 . .	93	81	174	40	46	38	84	19	46	11
1793 . .	77	77	154	35	28	33	61	14	44	4
1794 . .	93	82	175	40	56	48	104	24	40	5
1795 . .	89	88	177	40	68	66	134	30	38	3
1796 . .	82	77	159	35	43	40	83	18	30	3
1797 . .	96	81	177	38	55	44	99	28	43	2
1798 . .	98	74	172	37	52	39	91	19	27	4
1799 . .	83	68	151	31	52	50	102	21	22	5
1800 . .	92	80	172	34	55	50	105	21	40	9
1801 . .	93	86	179	35	69	46	115	23	44	10

Tyrvään kirkkoherran-läänissä.

Vuonna.	Syntyneitä.				Kuolleita.				Vihjittyjä parikuntia.	Äpärä-lapsia.
	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.		
1802 . .	106	89	195	37	43	40	83	16	23	9
1803 . .	99	82	181	34	64	42	106	20	44	7
1804 . .	112	92	204	38	83	63	146	27	41	10
1805 . .	106	99	205	37	47	65	112	20	40	6
1806 . .	88	106	194	34	48	40	88	16	40	8
1807 . .	101	91	192	34	92	96	188	34	36	6
1808 . .	73	76	149	27	109	111	220	39	28	7
1809 . .	92	78	170	31	209	235	444	85	44	8
1810 . .	101	103	204	39	79	60	139	26	56	12
1811 . .	88	99	187	35	48	38	86	16	60	14
1812 . .	98	88	186	35	32	37	69	18	43	5
1813 . .	93	82	175	32	79	87	166	31	40	10
1814 . .	89	104	193	36	130	136	266	49	37	4
1815 . .	109	107	216	40	60	75	135	25	46	13
1816 . .	114	88	202	37	105	78	183	33	38	16
1817 . .	112	98	210	37	45	35	80	14	32	15
1818 . .	119	92	211	37	60	57	117	21	40	14
1819 . .	97	87	184	32	49	53	102	18	36	21
1820 . .	107	111	218	37	50	62	112	19	53	15
1821 . .	114	118	232	39	42	44	86	15	63	12
1822 . .	89	95	184	31	45	40	85	14	44	12
1823 . .	109	107	216	35	65	54	119	20	38	11
1824 . .	116	114	230	37	64	61	125	20	61	12
1825 . .	130	107	237	39	47	51	98	16	67	18
1826 . .	102	93	195	30	70	52	122	19	43	13
1827 . .	117	124	241	37	61	48	109	17	52	12

Tyrvään kirkkoherran-läänissä.

Vuonna.	Syntyneitä. m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.	Kuolleita. m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.	Vihittyjä parikuntia.	Äpärä-lapsia.
1828. .	119	144	263	40	69	53	122	18	45	12
1829. .	137	93	230	34	73	71	144	21	46	12
1830. .	133	125	258	38	57	57	114	17	56	20
1831. .	107	105	212	31	53	57	110	16	40	15
1832. .	102	102	204	30	134	119	253	37	36	13
1833. .	119	111	230	33	116	101	217	31	39	8
1834. .	125	121	246	35	52	47	99	14	53	17
1835. .	122	111	233	33	85	73	158	22	48	19
1836. .	108	123	231	32	94	84	178	25	46	23
1837. .	102	102	204	28	102	111	213	30	27	14
1838. .	110	101	211	29	67	75	142	20	49	10
1839. .	133	126	259	35	52	71	123	17	50	33
1840. .	126	114	240	33	68	62	130	18	66	19
1841. .	117	123	240	32	60	73	133	18	52	18
1842. .	156	136	292	38	71	44	115	15	45	34
1843. .	122	125	247	32	81	65	146	19	63	18
1844. .	144	118	262	34	64	76	140	18	54	21
1845. .	125	110	235	30	62	74	136	17	76	20
1846. .	141	105	246	31	85	57	142	18	59	13
1847. .	140	129	269	34	76	66	142	18	68	13
1848. .	153	120	273	34	80	84	164	20	90	27
1849. .	149	173	322	39	106	90	196	24	70	24
1850. .	138	139	277	33	76	94	170	20	67	16
1551. .	151	157	308	37	70	71	141	17	75	30
1852. .	139	151	290	35	165	178	343	41	—	—

Tästä näkyy että nyt kuluneen sadan ajastajan sisällä oli hedelmällisin vuosi 1761 (samallainen kun 1752), ja hedelmättömin 1757. Keskinkertaisella laskulla nähdään syntyneen 1000:sta hengestä vuodessa:

Vuosina	1749—1758	noin	36	lasta,
»	1759—1768	»	35	»
»	1769—1778	»	31	»
»	1779—1788	»	33	»
»	1789—1798	»	35	»
»	1799—1808	»	34	»
»	1809—1818	»	36	»
»	1819—1828	»	36	»
»	1829—1838	»	32	»
»	1839—1848	»	33	»
»	1849—1852	»	36	»

Kovimmat kuollovuodet mainitun ajan sisällä olivat 1809 ja 1814 (joista jo on puhuttu); niitä likinäisin 1755, jona *rupulit* ja *hinku-yskä* olivat kulkutauteina. V. 1762 saattoi myös *rupuli* kuolleitten luvun voitoille; ja samaten v. 1783 yksissä neuvoin *punataudin* kanssa. Vähin kuoltiin vuosina 1774, 1780, 1793, 1817, 1822 ja 1834.

Puheenparren olleen iki-vanhoina aikoina (1400-luvulla) *jotensakin* samallaista, kun nytkin, osottavat muutamat nimet, jotka ovat osaantuneet tulla taivutetuissa muodoissa kirjoituksiin, esim. *equo*, *evosta* (Eko, Evosta); *lousaialdha* (Lousajalta); *Kurien szoo* (Kurjen suo). Kuitenkin on se vähän muuttunut, esimerkiksi semmoiset sanat kun *Kaukoila*, *Keikoi*, *isoi* kuuluvat nyt: Kaukola, Keikko, iso; niinmyös monikon omantosiassa, esim. *hiitehen* (hiite' en, nyt hiitten) [5]) j. n. e. Useoita vanhanaikaisia sanoja, jotka vieläkin pysyvät paikkain niminä, ei ymmärretä enää, esim. *törmä*, *vataja*, *sotka;* sitä vastaan on aikain kuluessa istuuntunut enemmän ja enemmän

kieleen ruotsalaisia sanoja (entisiä ääni-murteita *d* ja *z* on puhuttu edelläpäin).

Tavallisimmat miehennimet 1400-luvulla olivat *Uoti* eli Olli ja *Lauri* eli Lasse; lisinä oli: *Heikki*, *Juha*, *Nikki* eli Niiles (nico), *Martti*, *Esko*, *Jaakko*, *Erkki*, *Pentti*, *Antti*, *Kauppi*, *Pietari* ja *Kanni* jotka kanssa näkyvät jotensakin tavallisiksi; harvemmin kohdellaan *Tuomas*, *Hannus*, *Reko* (gregorius), *Marku*, *Kristi* (cristin), *Matti*, *Paavo*, *Tapani*, *Hemmo* (hemming), *Öysti*, *Hintsa*, *Nuuti*, *Hopee*, *Perttu*, *Inki*, *Mikko*, *Arni*, *Soini* eli *Venni*, *Kaarle*, *Klemä* (clemens), *Simo* (symon), *Kattilus*, *Tipi*, *Klaavu*, *Hikinen* (hykessenpoyka), *Rauni* (Ragvaldus), niin myös Magen, *Köpel* eli Göpil, Gunnarti, Dionisius, Gudmund ja Kööst m. m. Sitten 1500-luvulla mainitaan myös: *Sipi* (Sigfrid), *Mauri*, *Prusi* (Ambrosius), *Yrjä*, *Helga* Israel j. m. — Iki-vanhoja naisennimiä en tiedä näin paljoa, mutta näkyy niitäkin kirjoituksissa muutamia, niinkuin: Valborgh, Ingiborg, Brigitta, Birgitta ja Britha, Margreta, Margeta ja Margitti, Cecilia, Katerina, Kadrin ja Kaarin, Maria ja Maysa, Marta, Cristina ja Kerstin, Cepina, Johanna, *Anna* ja Annika, Malin, Beata, Dorothea, Liisa ja Lisbet [5]).

Sivistyksen tila ei ole muinenkaan ollut kehuttava. Paavilais-aikana näkyy etsityksi sielun autuutta lahjoilla: mikä antoi kirkolle peltoa, mikä niittua mikä muuta, koska kuolema rupesi kourimaan; näillä antimilla saatiin samassa hyvä sia ruumillekkin kirkon alla, ja sitä kunniallisempi mitä arvokkaampi annin oli. — 1600-luvulla suitti olla pitäjässä jonkinlainen seurakunnan suorasta opista erehtyvä lahkokunta, koska Pispa Gezelius antoi (v. 1670) Kirkkoherralle voiman ja käskyn: »tutkia kuinka on laita sen talonpojan, joka on sanonut tultavan autuaaksi lukemisella», ja lähettää sitten selvän tiedon

konsistoriumille. Ei lukemisen taito sentään ollut siihen aikaan yleisessä vallassa, vaikka saivatkin Tyrvääläiset siitä kiitoksia provastin-keräjissä (vuosina 1681 ja 1682); he taisivat sen verran kun nyt kutsutaan »lyhkäseksi-kirjaksi», eli Lutheruksen vähän katekismuksen, aamu- ja ehtoo-rukoukset, ruokaluvut ja huoneentaulun, toisissa provastikunnan pitäjissä ei taittu tätä määrää ja saatiin nuhteita. Sisältä luku oli kaiketi huonolla kannalla, koskei kaikilla seurakunnilla, näillä seuduin, ollut »kirjantaitavaa» lukkariakaan. »Synnin-suruttomuuden ja paljon irstaisuuden» tulleen valtaan, valitettiin v. 1670, niinkuin siitä ruveten ainakin [5]). Kirkontervajoita sakotettiin 5:teen taalteriin ja ne jotka eivät voineet maksaa, saivat rangaistukseksi seisoa »syntisten-siassa» eli pekatourussa (loco peccatorum [2]). Kirkon raha-kirjasta näkyy sakotetuksi Tyrvään kirkoherran-läänissä:

Vuonna	1662,	kirkontervauksesta	1,	salavuoteudesta	9,
»	1668,	»	6,	»	—
»	1670,	»	1,	»	1,
»	1672,	»	3,	»	4,
»	1673,	»	—	»	4,
»	1674,	»	1,	»	8,
»	1677,	»	—	»	2,
»	1678,	»	—	»	1,
»	1679,	»	—	»	2,
»	1680,	»	2,	»	—
»	1682,	»	—	»	2,
»	1683,	»	—	»	1,
»	1686,	»	2,	»	1,
»	1688,	»	—	»	1,
»	1691,	»	1,	»	—

Tästä havaitsemme 6:delta käskyä mainittuina vuosina rikotuksi paljoa enemmän, kun sata ajastaikaa jälkeen päin

(katso syntyneitten lukuja vv. 1665—1690, siv. 176, ja äpärälasten määrää 1700-luvulla, siv. 131). — Tottapa *varkaitakin* ja näpisteliöitä oli vanhaan aikaan, koska 1600-luvulla lukittiin huoneita yhtä ahkerasti kun nytkin, jos ei ahkerammin; oli jo silloin riihen-ovissakin lukkuja [2]). Ja vaikkei viinaa ollut oli sentään juoppoja, joita kirkko-raadissa ja provastin-keräjissä sakotettiin taikka nuhdeltiin, semmenkin koska kirkossa olivat humalassa olleet [5]).

»Iso-viha», se raskas aika, joka osottaiksen rajaksi vanhan ja uuden ajan välillä, teki sivistykselle samoin kuin kulovalkea niitulle: se poltti vihantoa ja poltti samassa sammaleita, jonka jälkeen uusi sivistys rupesi versomaan hijellä, verellä ja kyynelillä kastellussa maassa. Kuitenkin on helposti ymmärrettävä että taipumus varkauteen, joka aina syntyy kurjasta tilasta, ei kadonnut kohta emänsä kanssa: vielä vuonna 1725 piti pitäjäläisten vartioitseman yöt-päivät tihunti aittaa kirkon mäjellä [5]). Loppupuolella nykyisen edellistä vuosisataa oli liikkeellä yhtä laia vill-jumalisuutta, joka saattoi akat kirkossa kyykkyä hyppäämään. *Loveen-lankeevaisia* oli kanssa, ja näitä on kaksi mainittuna kappelin kirjoissa [2]), niinkuin merkillistä tapausta, nimittäin: »v. 1750. Nevon Tiukalta kun»dennella kymmenellä oleva *mies*, joka usein tunsi ensin vai»van ruumissansa ja sitten tuli niin vimmatuksi ettei nähnyt »eikä kuullut mitään ulkonaista, vaan jutteli näkevänsä autuit»ten ja kadotettuin tilan ja puhui niiden kanssa ääneensä; kos»ka tämmöistä oli kestänyt joitakuita hetkiä, rupesi hän taas »toipumaan ja kertoi näköjänsä, mutta tultuansa entisellensä ei »puhunut niistä mitään — mies piti muutoin siveää elämää»; samaten: »v. 1780 Töllilläisen Hongiston vaimo *Piate Mikon»tytär*, joka tunsi ruumiissansa niin raskaan painon, että täy»tyi laskeuansa suullensa maahan kesken työnsä, kuuli sitten »hiljaisen tuulen huminan ja se kävi koko hänen ruumiinsa

»läpitse; nyt tunsi hän sisällisen ilon sydämessänsä kalliimman »Vapahtajansa armosta syntistä kohtaan ja olisi ruvennut kie- »lellänsä kiittämään Vapahtajaansa, mutta kielensä oli kuin kan- »gistunut eli puutunut, ettei saanut sanaakaan suustansa, vaan »sydämessänsä kiitti hän Jumalaa; tässä tilassa oli hän 5 vuo- »rokautta, täydessä ymmärryksessä, söi, joi ja teki askareensa »kuin ennenkin hilpeällä mielellä, sitten kerran, kun heräsi »aamulla unestansa ja alkoi aamu-rukoustansa, havaitsi kielensä »taas olevan entisellänsä ja rupesi Jumalaa ylistämään sanoilla »ja äänellä, jonka jälkeen hän muutamia viikkoja, puhui hil- jaismaisesti».

Pitäjän hallitusta ja hoitoa katsokaamme vielä viimei- seksi. Vanhimpina aikoina, 1400- ja 1500-luvuilla oli tämä paikkakunta *Kokemäjen-lääniä*, jota sittemmin 1600-luvulla kutsuttiin *Porin-lääni*ksi [8]); viimeksi mainitusta vuosisadasta ruveten on tämä lääni ollut yhdessä Turun-läänin kanssa ja maaherra asunut Turussa, paitsi ison-vihan aikana, jona oli erinäinen läänin hallitus Porissa (Laamanni G. F. von Essen haltiana) [5]). — Koko Yli-satakunta oli vanhuuttain yhtenä kih- lakuntana, kutsuttuna toisinansa *Yli-satakunnan-*, toisinansa *Kokemäjen yliseksi-kihlakunnaksi;* sitten 1600-luvulla jakosi tämä kahdeksi ja Tyrvää tuli kuulumaan *Yli-satakunnan alai- seen* osaan, siksi että viimein tasattiin ala 3:ksi kihlakunnaksi. Mitkä olivat paikkakunnan virkamiehiä vanhimpina aikoina en tiedä, vaikka herrasmiesten nimiä nähdään kirjoituksissa, esim. *Maunu Flemming* (d:nus magnus flämınghe), joka kuoli ja uljaasti haudattiin Kallialan kirkkoon v. 1504, d:nus Hen- ricus Rautajärvellä (1480—1490), Ragvaldus Rautajo- essa (1460), d:nus Arundus, d:nus Michael (1517) Rag- valdus de Tyrvä (1470—1490) magister Jacobus Venne ja magister Henricus Cancellarius (1518) [5]); mainio Sotaherra ja jäsen *Kolmen kuninkaan veljeydessä* Bänct

Lydecason (1448—1459) oli kanssa pitäjän maa-tilain omistajia (kumminkin oli Liekosaari hänellä), mutten tiedä sentään asuiko hän täällä, sillä hänellä näkyy olleen omistuksia monessa paikkakunnassa: Turussa, Nousiaisissa [20]) j. m. Jälkeisempinä aikoina oli Kihlakunnan vouteina: *Gustavi Hannunpoika Svarthafra* (1670—1675); *Engelbrecht Stare* (1694—1697, sitten kuuluisa Maanviskaali, kuoli v. 1709); *Jakob Callia* 1697—1713); Venäläisen vallan aikana *Gustavi Godhe* (1719—1721), **Godenhjelm**-suvun esi-isä, jonka siaan Jakob Callia tuli pakosiltansa ja piti toista jaksoa virkaansa pari vuotta (1721—1723); *Juha Forss* (1724—1742); *Juha Sanmark* (nykyisellä vuosisadalla). Nimismiehiä: *Juha Nauliin* (1704), *Tâllpo* (1723—1725), *Henrik Packalin* (1750), *Granander* (nyk. vuosisadan alvussa). — Muinoin pidettiin *laamannin-keräjiä* Tyrväänkylässä, esim. vuosina 1466, jona Kuningas Kaarle (kahdeksas) Knuutinpoika istui tuomarina, 1598 ja 1680. Kihlakunnan Pää-tuomareina olivat muinoin: *Henrik Tavast* (1466); *Jöns Wästgötthe* (1543); *Axell Korck*, Anoilan Herra (1619); *Jakob Aeimelaeus* (1667—1680); *Johan Spofvenhielm* (1696—1701) [5]).

Tyrvään provastikunta oli vanhaan aikaan, ja vielä v. 1542, niin avara, että siihen kuului Lempääläkin, Kangasala ja Orivesi [20]); mutta vuoden 1680 paikoilla oli se jo sama kun nytkin [5]). Kirkkoherran-lääninä oli koko pitäjä vuodesta 1520 vuoteen 1639, jona viimeksi mainittuna Liitsolan kyläkunta erisi Punkalaitumen yhteyteen papillisissa asioissa. Tähän saakka ja vielä jälkeenkin oli vaan yksi ainoa kirkko koko laveassa pitäjässä, nimittäin se, joka vieläkin on emäkirkkona, mutta jo pijan on jäävä vanhan tilalle. Todenmukaista on, että tämä vanha kirkko on rakennettu jo ennen vuotta 1469, koskei seurakunnan tilintekokirjoissa sen jälkeen mainita uuden kirkon tekoa, vaan kerran *parannusta* (v. 1476), eikä ole

ollut mitään semoista maksoakaan, joka antaisi tilan ajatella niin suurta hangetta olleen käsillä. Jokavuotiset ostettavat paavilais-aikana olivat: *pyhy-voide* (crisma), *viina*, *öylätit* (oblata), *pyhänsavun aine* (mirra, thus) ja *vaha* eli vaksi (cera), muutamina vuosina tarvittiin myös *rasvaa* (unguentum) ja *rautaa*. Jos viimeksi nimitettyä ainetta olisi jonakuna aikana ostettu enemmän kun toisina, niin sopisi arvella silloin kirkkoa tehdyksi; mutta sitä on tarvittu vähin-vähin joka vuosi (1485—1517), eikä koskaan enempää yhtähaavaa kun 1:n, 2:n ja 3:n äyrin arvo. — Jumalanpalvelukseksi näkyy siihen aikaan veisatuksi ahkerasti *Taavetin-salmeja* latinan kielellä, erinomattain 119-numeroista, jonka paikka messukirjassa on kovin kulunut peukaloista ja paikattukin. Puhteella silloin oltiin usein kirkossa, ja välisti yö-sydännäkin. 1600-luvulla oli lajillinen aika alkaa kirkon-menoja kello 8 aamulla [5]).

Kappelia ruvettiin hankkimaan v. 1662, koska Pispa Terserus antoi luvan tehtää »kirkko-tupa» sille paikkaa, jossa Kiikan kirkko nyt on [18]). Mutta »kirkkopa» siitä tulikin, ja se oli jo v. 1681 täydessä voimassa: sen alustana oli erinäinen kappelin-seurakunta, siinä käytiin Herranehtoollisella ja pidettiin provastin-keräjiä; kelloa ei kuitenkaan ollut vielä, mutta toimia ja rahoja oli jo sitä varten. Tätä kutsuttiin ensimmältä *Kiikanojan* kappeliksi [5]), muttei kappalainen asunut täällä eikä kukaties kukaan pappi ennen »nälkä-vuosia». *Jauhoparta* (nykyinen kappalaisen virkatalo) oli vielä vuonna 1693 talonpojan hallussa [2]), suitti sitten jäädä kylmille ja annettaa papin taloksi. Vuonna 1697 alkavat Kiikan seurakunnan erityiset tilinteko-kirjat, 1698 syntyneitten ja kuolleitten lujettelot ja 1699 rippi-kirjat. Kiikosten kappeli on varsin uusi.

Sastamalan kirkkoherrana näkyy, v. 1484, Maisteri *Petrus Benedikti*, joka oli Tuomiokapitulin jäsen eli Kanonikus

ja osallinen *Kolmen kuninkaan veljeydessä* [20]). Mutta keitä oli pappeina Kallialan seurakunnalla, ennen vuotta 1520, en tiedä, vaikka kyllä olen nähnyt heidän munkki-latinaista kirjoitustansa kirkon tilinteoissa, hamasta vuodesta 1469. Ei yksikään heistä ole kirjoittanut nimeänsä alle, eikä senkään herran nimeä nävy koskaan, joka tavallisesti kolmansin vuosin on syynännyt nämät kirjoitukset; tilintekiä kutsuu vaan syyniherraa kerran *Herra Abbotiksi*, mulloin: »minun lempiä herrani» *). — Sitten ovat olleet seuraavaiset *kirkkoherrat:*

1. *Jakobus Kuris*, asetettu ensimmäiseksi kirkkoherraksi v. 1520 [2]).
2. D:nus *Matheus* taikka Mathias, jonka »ensimmäisiä» jyväsaatavia lujetellaan v. 1524 [5]).
3. *Martinus*, ennen vuotta 1553, muutti Ulvilaan kirkkoherraksi [18]).
4. *Matthias Canuti*, oli kirkkoherrana jo vuonna 1553, mutta kauvanko sitä ennen, ei tiedetä (lieneekö sama Matti, joka tuli v. 1524, eli N:o 2? — Suitti ollakkin, jos ei Martti ollut ennen, kun vasta jälkeenpäin kirkkoherrana), eli vielä 1561 ja oli *Läänin-provastikin* [18]).
5. *Benedictus Erici*, vuoden 1570 paikoilla 3 ajastaikaa [2]).
6. *Ericus de Kalliala*, talon poika, oli vähän aikaa kirkkoherrana Pentin perästä [2]).
7. *Martinus*, viisas ja oppinut mies, seurasi Erkkiä ja muutettiin sitten täältä Porin kirkkoherraksi ja koulumestariksi [2]) (olikohan vasta nyt se Martti, joka jo edellä on mainittu, N:o 3? vai toinenko tämä oli?).

---

*) post visitacionem domini abocis . . . . post vis. domini mei graciosi.

8. *Casparus Olai*, talon poika Pirkkalasta, oli kirkkoherrana jo v. 1579 [7]) ja vielä 1596, kukaties kauvemmankin [18]); häntä seurasi
9. *Josephus Matthiae*, joka tuli Karkusta ja oli 20 vuotta Tyrvään kirkkoherrana vuosina 1600—1622, ja mitä ennen ja jälkeen [18]).
10. *Josephus Caspari* oli ensin kappalaisena parikymmentä ajastaikaa, vuodestä 1608, asuen omassa talossansa Kallialassa [8]), sitten kirkkoherrana lähes 30 ajastaikaa ja kuoli, v. 1656, 84:n vuoden ijässä [18]).
11. *Abrahamus Josephi Tyrvenius*, edellisen poika, »hurskas ja kelvollinen mies», oli jo vanhan isänsä aikana Varakirkkoherrana, sitten sen kuoltua varsinaisena, ja kuoli 51 vuotisena 1662; hänen leskensä nimi oli Kaisa Mikontytär [2]).
12. *Thomas Bartholdi Rajalenius*, talon poika Huittisten Raijalasta, taitava ja rohkea mies, joka piti kurissa sekä ylhäisiä että alhaisia, manaili saarnastuolista, kielsi ripiltä ja sakotti keräjilläkin tottelemattomia, oli Pispa Gezeliuksen hyvä ystävä [5]), viimeiseltä Läänin-provasti, kuoli v. 1688. Se oli hän joka kirjoitti kirjaan kutka ennen olivat olleet pitäjän kirkkoherroina (sen mukaan kun sai tietoa vanhoista papereista ja ijällisten ihmisten puheista), alkoi syntyneitten, kuolleitten ja vihjittyin lujettelot j. m.; präntin kautta ilmestyi häneltä suomalaisia saarnoja ja rukous-kirja [2]). Sitä vaan ihmettelen, että tämä toimellinen kirkkoherra antoi kirkon-kassan suorittaa kulungit, koska hän oli kauvan käynyt keräjiä hakein Liekosaarta pappilalle; mutteipä siihen aikaan ollut muutoinkaan tapa säästää kirkon varoja, koska Tyrvääläiset (1668) lähettivät Kuninkaalle valituksen, »että koska pispa taikka provasti kulkee katselemassa, niin otetaan

heille kirkon arkusta rahaa kyytihevosten palkaksi ja muuksi» (pispa kulki 5:llä hevosella) [5].

13. *Olaus Samuelis Haartman*, Turusta kotoisin, sai Provastin nimen, kuoli v. 1695; oli nainut edellisensä tyttären Kaisa Rajalenian [18].

14. *Johan Rungius* sai virka-vakuutteen v. 1696, muttei tullut ollenkaan Tyrvääsen, kun oli hänellä muita toimia, joiden kautta pijan sai paremman viran [18].

15. *Johannes Thomae Vegelius*, talon poika Seinäjoen kylästa Ilmolan pitäjässa, oli maan parhaita miehiä: taitava, toimelias, siveä ja kaikin muodoin kunnian ansaitseva; mutta sai kokea monellaisia kovia onnen vaiheita. Jo ennen Tyrvääsen tuloansa oli hän ollut kirkkoherrana Pudasjärvellä; mutta, kun emäntänsä Kristina Lauraeus oli uskon asioissa raskasmielinen eikä antanut miehellensä lepoa, ennen kun sai julkisesti tunnustaa syntinsä kirkossa (niinkuin senaikaiset uudet uskovaiset tahtoivat), niin saivat Vegeliuksen kadehtiat tästä hyvän tilan kannustaa häntä villi-uskosta, jota siihen aikaan pelättiin kuin ruttoa. Nyt antoi pispa ja konsistoriumi Vegeliukselle suoran eron koko papillisesta virasta, mutta Kuningas lievitti tuomiota sen verran, että Vegelius sai toivoa vielä pääsevänsä papiksi [21]. Hän määrättiin asumaan Lohtajan kirkkoherran Cajanuksen luona, siksi että oli tuleva oikiaan mieleen. Tässä koetus-koulussa ei ollut hän kuitenkaan kun vuosi-kauden; sitten pääsi kappalaiseksi Paimioon ja siitä Tyrvään kirkkoherraksi (vuonna 1697), ja *Läänin-provastiksi* (v. 1707) [18]. Taas tuli onnettomia vaiheita: v. 1713 täytyi hänen pajeta vihollista, oleskeli sitten pakolaisena Torniossa ja Lapissa puolen yhdeksättä ajastaikaa. Viimein v. 1722 palasi hän vir kaansa [2]) josta kuoli vuonna 1725.

16. *Andreas Josephi Wirzenius*, joka ensin oli kappalaisena ja sitten, ahkeroittuansa kovimman vihankin aikana hoitaa seurakuntaa, sai kirkkoherran-viran v. 1719, niinkuin jo edellä puhuttu on, jäi taas, koska Vegelius palasi pakoisilta [5]), kappalaiseksi kuolin päiväänsä asti 1730. Hänen emäntänsä olivat: ensin Sofia Vanaeus, sitten Helena Lignipaeus [18]).

17. *Johan Hornborg*, joka tuli Turusta v. 1726. Hänen jutellaan »tulleen tuntemattomana kirkkoon sunnuntai-aamuna, käskeneen soittaa ja määränneen lukkarille virsiä; sitten tulleen oman pitäjän papin, joka jo oli huudettu kirkkoherraksi ja konsistoriumilta vakuutettu, ja kysyneen: mikä mies? — Hornborgin näyttäneen kuninkaallisen vulmahdin». Varmaankin oli tämä »oman pitäjän pappi» se ansiollinen A. Virzenius, joka ennenkin oli ollut kirkkoherrana. Hornborg kuoli *Lääninprovastina*, v. 1754, 72:n vuoden ijässä; hänen ensimmäinen emäntänsä oli Barbro Ek, toinen Margreta Ross [18]).

18. Maisteri *Kristian Welin* tuli Köyliöstä ja eli vuoteen 1771, 63 vuoden ikäiseksi, oli saanut Provastin nimen; emäntä: Maria Hortelius [18]).

19. *Andreas Andreae Wirzenius*, edellisen Antin (N:o 16) poika, tehtiin papiksi 18 vuoden vanhana ja oli kaiken aikansa Tyrväässä (73 vuotta pappina): ensin Armovuoden-saarnaajana, sitten Pitäjän-apulaisena, Kappalaisena ja Kirkkoherrana; sai vanhana Provastin-kunnian ja kuoli 91 vuotisena 1804 [18]). Hän oli ensimmäinen Suomen kieltä kirjoittava morsius kuulutuksissa ja muissa [5]), puhui myös tavallisesti Suomea, eikä rakastanut turhia korituksia minkäänlaisissa menoissa. Ne jotka hänen vielä muistavat sanovat hänen olleen ison-kookkaan, vakaisen ja kunnian-arvoisen miehen, ja usein varoitel-

leen ihmisiä haureutta välttämään. Emännät: 1:nen Ebba Hornborg, 17:n kirkkoherran tytär; 2:nen Katrina Elg; 3:s Kristina Forss, 1:sen emäntänsä veljen leski.

20. *Johan Rosendahl*, synt. Taivassalossa, oli kanssa kaiken aikansa pappina Tyrväässä; kuoli v. 1821, 65 vuoden ijässä. Emännät: 1:nen Kaisa Wirzenius, edellisen tytär, 2:nen Anna Kaisa Telenius [18]).

21. *Johan Magnus Limon* syntyi, eli ja kuoli Tyrväässä, sai viimeis vuosinansa Provastin nimen ja ehti 69: vuoden ikään († 1833). Emäntä Brita Kristina Salovius.

22. *Herman Hellén*, syntynyt Teiskossa v. 1794, tuli Keuruulta v. 1836, oli sitten *Läänin-provasti*, ja muutti v. 1852 Kirkkoherraksi Ulvilaan, jossa elää vielä. Emäntä: Margreta Sofia Sacklinius.

23. Maisteri *Karl Efraim Lilius*, joka tuli tänä vuonna Haminan Katetti-koulusta.

Tiedetyt *kappalaiset* emä-kirkolla ja Kiikassa:

Eschillus Clementis (Esko Klemänpoika), v. 1576 [18]).

Herr *Knut* (Nuutti), v. 1588 [7]).

Laurentius Olai (Lauri Ollinpoika), vuos. 1593—1608.

Josephus Caspari; sitten Kirkkoherra, N:o 10.

Severinus Josephi, vuos. 1628—1638 [18]).

Josephus, v. 1643 [18]).

Abrahamus Fabricius oli ensin pitäjän-apulaisena, josta nousi kappalaiseksi 1658; kuoli 1685 [18]).

Jeremias Roos, joka myös pitäjän-apulaisesta tuli kappalaiseksi, v. 1686, ja kuoli 1695 [18]).

Johannes Anchaerus tuli Pohjan pitäjästä 1697, nai edellisensä lesken (Tuomas Rajaleniuksen tyttären), kuoli 1706 [18]).

Andreas Josephi Wirzenius, joka sitten tuli kirkkoherraksi (N:o 16) ja taas kappalaiseksi.

Andreas Revolin, ensin Pitäjän-apulainen, sitten v. 1731 Kappalainen, kuoli 1745 [18]).

Andreas Andreae Wirzenius, vuos. 1748—1772; sitten Kirkkoh. N:o 19.

Johan Utter, vuos. 1774—1788, tuli Orivedeltä ja meni Längelmäjelle [18]).

Johan Lilius, nykyisen Kirkkoherran isoisä, tuli Alastarosta 1789 ja kuoli 75 vuoden vanhana, 1801 [18]).

Johan Waldstedt tuli Hinnerjoelta 1804, kuoli 85 vuoden ijässä, 1814 [18]).

Maisteri *Karl Magnus Limon*, 21:n Kirkkoherran poika, vuos. 1818—1848; meni Pälkäneelle.

Gustaf Forselius, tuli v. 1848 Wihdin Pyhäjärveltä.

Kiikosissa on vasta ensimmäinen Kappalainen, *Johan von Pfaler*, joka tuli v. 1852. *Pitäjän-apulaiset*, joilla ensimmältä oli nimityksenä »Komminister» sitten »Koadjutor»: *Abr. Fabricius*, 1647; sitten Kappalaisena. *Thomas Liuhander* 1659—† 1670. *Johannes Rajalenius*, 1672—1678. *Jeremias Roos*, sitten Kappalaisena. *Thomas Rajalenius*, 1688—† 1715). *Simon Cannelin*, 1715—1719. *Andreas Revolin*, sitten Kappalaisena. *Andreas Andreae Wirzenius*, 1732—1743, sitten Kappalaisena ja Kirkkoherrana. *Thomas Kriander*, 1743—† 1754. *Johan Sideen*, 1755—† 1768. *Nils Enckell*, 1769—1777. Maisteri *Erik Valliander*, 1778—1786. *Johan Rosendahl;* sitten Kirkkoherrana. *Johan Magnus Limon:* sitten Kirkkoherrana. *Benjamin Wilhelm von Pfaler*, nykyisen Kiikosten Kappalaisen isä, 1824—† 1829. *Henrik Salonius*, vuodesta 1831 tähän saakka.

Prosten J. Saxbergs strid med konsistorium i Wiborg.

(Bidrag till finska kyrkohistorien)

af

M. Akiander.

Mindre än om andra delar af landet har man närmare kännedom om Wiborgs län under den tid af hundrade år, som detta landskap var skildt från det öfriga Finland. Upplysningar om hvarjehanda märkeliga händelser inom denna landsort, hvilka ännu kunna framletas och hvilka bidraga till att sprida något ljus i detta landskaps specialhistoria, skulle för den historiska detaljforskningen vara af synnerlig vigt. Med afseende härå anföres här en tvist, som på sin tid ådrog sig allmän uppmärksamhet och väckte alla rättsinnades deltagande för den tappande parten. Frågan gällde nemligen menige mans öfverdrifna och skefva föreställningar om den onde andens välde i verlden. Men som den man, hvilken åtog sig att föra upplysningens talan, bland andra orsaker, hvilka underhålla och gifva näring åt folktron i nämnde del, kom att utpeka äfven en vers i en finsk psalm och yrka på psalmens uteslutande från psalmboken, fann den andliga myndighet, till hvars skärskådande han hemställde sina tankar, sig befogad, att stämpla sjelfva upphofsmannen till den väckta motion, såsom en irr-

lärig nyhetsmakare och i följd deraf behandla honom såsom den der söker angripa och förvända kyrkans lära. Och om man icke heller kan gilla någondera partens förfarande i de delar, som vittna om brist på lugn besinning, försonlighet och christlig kärlek, är hufvudsaken icke dess mindre förtjent, att såsom ett upplysande drag i vårt lands kyrkohistoria kännas i detalj. Vi vilje fördenskull relevera hela tillgången af den famösa processen, som bland kyrkans män äfven utom Finland väckte både uppseende och ovilja, och dervid noggrannt följa de källor *), hvarur vi inhemtat stridens förlopp och utgång.

Kyrkoherden i Kronoborg, prosten och assessoren i Wiborgs konsistorium *Johan Saxberg* inlemnade den 11 November 1771 ett andragande till konsistorium i Wiborg, deri han förmäler, hurusom han med bekymmer varseblifvit i den honom ombetrodda församling: 1) att en stor del af hans åhörare hyllar den mening om orsaken till åskan, att (absit blasphemia dictis) den Högste förföljde djefvulen, och att, då derpå följde något starkt åskslag, djefvulen vore dödad; hvarföre de vantrogne utropade med glädje: »*Gud ske lof! återigen har en djefvul blifvit dödad; nu kan han ej mer förföra Christna*». Dessa ömkeliga begrepp om de af Skaparen visligt anordnade naturens verkningar hade föranledt honom, att icke allenast i förbigående utan fastmer på fullt allvar vid

*) De första tryckta notiserna om denna strid förekomma i *J. Chr. Grot's* "Acta historico-ecclesiastica oder Gesammelte Nachrichten und Urkunden von der Kirchengeschichte unsrer Zeit." III B. 17 Th. Weimar 1776. Sedermera förskaffade sig *A. W. Hupel* en sakenlig relation om detta mål jemte dertill hörande handlingar och lät trycka dem i "Nordische Miscellaneen". 13 u. 14 Stück. Riga 1787. Sist har förenämnde *Grot* refererat saken, nära öfverensstämmande med sistnämnde skrift, i sina "Bemerkungen über die Religionsfreiheit der Ausländer im Russischen Reiche". III Band. St. Petersburg u. Leipzig 1798. Endast begge sistnämnde skrifter afva i denna berättelse nu blifvit följde.

flere tillfällen förklara för sina åhörare Guds herrliga afsigter med åska och blixt; men, oaktadt hans undervisningar, herrskade förenämnde orimliga föreställningar ännu hos ganska många personer. 2) Lefver en stor del af kringliggande trakters inbyggare i den olyckliga inbillningen, att de flesta sjukdomar, i synnerhet sådana, som äro beledsagade af skälfningar i kroppen, vore menniskorna pålagde af djefvulen. — Orsakerna till att i denna landsort, som redan i 140 år bekänt sig till den evangeliska läran, ännu finnas quar så tydliga spår af hednisk manichäism och afskyvärd vantro, hade man att söka i den ännu alltför mycket allmänna tron på trolldom, och måhända jemväl i några lärares oförsiktighet deri, att de tillskrifva satan förmågan att omedelbart inverka på menniskornas alla onda gerningar, ehuru den Hel. Skrift tillägger honom den närmaste och omedelbara grunden endast vid vissa utomordentliga och onaturliga synder, och härleder de öfriga och vanliga synderna ur det alla menniskor medfödda syndaförderfvet, Matth. 15: 19. En närmare orsak, som styrker och bibehåller den enfaldiga folkhopen i dess vantro om satans makt i atmosferen och menniskokroppen, vore 192:dra psalmen i finska psalmboken, och isynnerhet dess 6:te vers, som lyder: »*Päälleni myös lykkää synnit*, *vaivat*, *tuskat*, *Äkist myös nostaa rakeet*, *sateet*, *puuskat*, *Tuulen ja veden hän myrkyllä täyttää*, *Taudit päällem heittää*». Om nu denna psalm ock af bristande urskiljning i äldre tider influtit i finska psalmboken, kunde man under närvarande mera upplysta tider ej mer med godt samvete tillåta, att en psalm, som styrker den enfaldige hopen i dess grofva vantro, skulle sjungas under den allmänna gudstjensten. Det vore således hög tid, att helt och hållet förbjuda afsjungandet deraf, och ingå författning derom, att densamma vid en ny upplaga af psalmboken blefve från densamma utesluten. Hvilket allt Saxberg

hemställde, enligt sin embetspligt, till konsistorii mogna bepröfvande. Men om han hade att befara, att dessa hans välmenta tankar nu blefve lika ogunstigt upptagne, som hans katechetiska frågor blefvo förkastade, hvilka han, i stället för den oriktiga katechesen af Backman *), för ett år tillbaka författat i korta frågor och svar, lämpade efter de enfaldiges fattningsförmåga, anhöll han, att denna hans hemställan skulle kommuniceras med konsistorii samtlige frånvarande ledamöter, hvarefter konsistorium kunde vid pleni session fatta sitt beslut.

Sedan Saxberg under loppet af halft annat år förgäfves väntat på decision, angående det af honom gjorda förslag, vände han sig under den 31 Maj 1773 till vicepresidenten i justitiekollegium i St. Petersburg von Behmer, med anhållan, att genom hans åtgärd få den anstötliga psalmen afskaffad. Och emedan vicepresidenten ej betraktade denna fråga såsom något rättegångsmål, föredrog han Saxbergs skrifvelse i justitiekollegium och gaf derhos vid handen, att sedan man, såsom bekant är, i hela Tyskland och ännu helt nyligen i Liff- och Estland äfvensom vid tyska församlingarne i St. Petersburg infört nya psalmböcker, i hvilka man, för att väcka och underhålla andakten, utgallrat alla anstötliga ställen, det förefaller besynnerligt, att konsistorium i Wiborg i närmare två års tid lemnat prosten Saxbergs motiverade förslag utan afgörande, isynnerhet som Saxberg anmält, att vantron der på orten är i tilltagande. Med anledning häraf beslöt just. kollegium den 14 Juni 1773 att infordra konsistorii förklaring, hvarföre det icke fästat afseende på prosten Saxbergs välgrundade och efter närvarande upplysta tiders kraf lämpade

*) Härmed torde väl menas den af kyrkoherden i Kajana sedermera i Sotkamo L. H. Backman författade bok: "Yxikertaiset kysymyxet Catechismuxen tutkistelemuxeen tarpeelliset. Turusa 1748, hvaraf sedermera flere upplagor utkommit.

påminnelser samt att derjemte meddela utlåtande om hufvudsaken.

Då anmälte konsistorium, att det i anseende till sakens utomordentliga vigt önskade rådgöra med de skickligaste prestmän å närmaste landsorter och inhemta deras tankar, innan det ville utlåta sig om hufvudfrågan. Härtill biföll just. kollegium den 9 Dec. s. år, och konsistorium, som hade funnit många betänkligheter i saken, antyddes derjemte, att i samråd med konsistorium i Fredrikshamn pröfva saken och deröfver sedan afgifva gemensamt utlåtande.

Detta utlåtande följde den 22 Februari 1774, och begge konsistorierne androgo: 1) att ifrågavarande psalm öfverensstämmer icke allenast med symboliska böckerna utan ock med den Hel. Skrift, och gör ingalunda satan till beherrskare af atmosferen och öfver menniskan, utan beskrifver tvertom dels Guds medelbara beskydd genom goda englar och medelbara straffdomar och pröfningar genom onda englar, så ofta hans visa afsigter tillstädja honom att begagna dem till redskap, dels de fallna englarnes sträfvande att skada oss och de goda englarnes motsatta bemödande att beskydda oss. Sålunda uppmanar denna psalm menniskorna att vörda, älska och prisa Gud. 2) Om nu denna psalm skulle från psalmboken uteslutas, borde många andra psalmer och böner, och i synnerhet morgon- och aftonbönerna, med samma skäl förkastas. 3) Utlemnandet af denna psalm skulle åstadkomma stor oreda, emedan psalmernas nummerföljd derigenom skulle rubbas, hvilket åter hos enfaldigt folk skulle väcka farhågor derom, att man vill ändra och reformera religionen. 4) Vid företagande utgallring vore man icke heller säker om, att lemnas oantastad af konsistorium i *svenska* Finland. — Fördenskull anhöllo begge konsistorierna om den välvilja emot finska församlingarne, att de äfven framdeles finge behålla sina psalmböcker och

katecheser oförändrade och sådane de dem härintill ägt. Men prosten Saxberg borde förehållas dess djerfva tilltag och reformationslust, då han vågat försmäda den af så många konsistorier under svenska regeringen införda och af regeringen sjelf sanktionerade psalmboken genom den tillvitelse, att den innehåller en psalm, *hvarigenom det enfaldiga folket styrkes i dess superstition.* Derhos borde Saxberg åläggas tystnad i saken.

Härå meddelade justitiekollegium den 10 Mars 1774 följande resolution: Med afseende å de oredor, som uteslutandet af denna enda psalm skulle medföra, bifaller justitiekollegium så mycket hellre till den af konsistorierna uttalade åsigt, att ifrågavarande psalm äfven framdeles bibehålles, som man hade att förvänta en ny och helt och hållet omarbetad samt för närvarande tiders behof mera lämpad psalmbok af den komité, som under konungens i Sverige eget praesidium vore bildad af prestmän; om hvilken nya psalmboks införande i *ryska* Finland begge konsistorierna framdeles ägde att till just. kollegii ompröfning afgifva gemensamt betänkande. Justitiekollegium hyser emellertid den tillförsigt till konsistorierna, att de båda sjelfva vaka deröfver och ålägga sina underlydande prestmän att jemväl beflita sig derom, att vantron hos menige man blifver utrotad och att folket genom lätt fattliga förklaringar betages dess irriga begrepp i läran om fallna englar, deras makt och inflytande i naturens verkningar, samt att man, till förebyggande af det vidriga intryck denna psalm hos den enfaldige åstadkommer, kunde undvika dess afsjungande under allmän gudstjenst.

Härmed tycktes den af Saxberg väckta motion vara afgjord. Men utgången visar, att hvad som härintill passerat, endast var början till den egentliga, vidlyftiga process, hvari prosten Saxberg inveckLade sig. Justitiekollegium, som an-

såg Saxbergs andragande hafva skäl för sig, hade i sin slutdom bifallit till hans förslag, att ej sjunga den ifrågavarande psalmen under den offentliga gudstjensten, under hopp om, att en snart utkommande omarbetad psalmbok skulle göra all annan åtgärd af just. kollegium öfverflödig; men å andra sidan ville just. kollegium icke heller lemna konsistoriernas åsigt utan afseende, emedan Saxberg var en under konsistorii lydnad stående embetsman. Men detta bemedlingsförsök, att gifva hvardera parten rätt, misslyckades, af orsak, att förbittringen emellan begge parterne slagit djupa rötter. Konsistorii hätskhet emot Saxberg, som redan förut hade uppblossat, stegrades ytterligare genom det steg Saxberg nu hade tagit, då han lagligen tvungit konsistorium att yttra sig om ett förslag, hvilket konsistorium för sin del hellst hade supprimerat. Saxberg åter greps af förtrytelse emot konsistorium, som genom dess anhållan, att Saxberg måtte åläggas tystnad, sökt gifva Saxbergs förslag en ful sida. Begge parterne skredo sålunda till åtgärder, hvilkas påföljder fingo ett hotande utseende. Den nya vändning saken nu tog var följande:

Konsistorium i Wiborg hade dels derföre, att just. kollegii anmodan, att undvika afsjungandet af den omtvistade psalmen, ej öfverensstämde med konsistorii grundsatser och åsigter i trosläran, dels derföre, att konsistorium ej erhållit någon uttrycklig befallning om meddelande af just.kollegii beslut till allmän kännedom, uraktlåtit, att lemna presterskapet del deraf. Detta anmälte Saxberg hos vicepresidenten Behmer, med tillkännagifvande, att han i en särskild afhandling vederlagt de grunder konsistorierna till försvar för den klandrade psalmen anfört. Af sådan anledning ålades konsistorierna af just.kollegium, att meddela den förut undfångna resolutionen samtliga presterskapet i Wiborgska guvernementet.

Kort derpå sändes böndagstexterna, hvilka konsistorium

i Wiborg i samråd med konsist. i Fredrikshamn för år 1775 utsett, till prosten Saxbergs underskrift. Bland dessa texter voro till ottesångspredikan på fjerde böndagen orden tagna ur 1 Pet. 5: 8, som lyda: »*Varer nyktre och vaker; ty edar fiende, djefvulen, går omkring såsom ett rytande lejon, och söker hvem han uppsluka må*». Detta gaf Saxberg, såsom assessor i konsistorium, anledning att förvägra sin underskrift och att den 29 Oktober 1774 anmäla i just.kollegium, det han vägrat sin underskrift derföre, att just.kollegium under den 10 Mars s. år anbefallt finländska konsistorierna att vaka deröfver, att vantron hos gemene man skulle utrotas. Lika litet som konsistorium hörsammat detta helsosamma påbud genom befallningens kungörande per circulares, lika mycket handlade konsist. nu åter genom nämnde bibelspråks urval till böndagstext emot förenämnde befallning, då det genom nämnda ord uppmanar kapellanerne, som på böndagarne predika i ottesången, att för sina åhörare framställa djefvulen, såsom ett rasande och rytande lejon från afgrunden, hvilket löper omkring och söker uppsluka menniskor, och således gifva styrka åt vantron hos gemene man, hvilken sådant förutan, tyvärr, nog hyser skrockfulla och emot skriften och förnuftet stridande tankar om onda andars makt. Detta val af textord vore så mycket mera obetänksamt, då konsist. nogsamt har sig bekant, att de fleste kapellaner i sina predikningar hålla sig till öfversättningens ordalydelse, utan att utleta uttryckens rätta mening och betydelse ur den Hel. Skrifts grundspråk och efter den sanna bibliska hermeneutikens fordringar ur den Hel. Skrifts talesätt. I följd häraf kunna många anse ordet διαβολος i den föreslagna texten betyda en affallen engel, och icke känna, att samma uttryck betecknar icke allenast den onde anden utan ock en hädare och falsk anklagare bland menniskor, såsom på många ställen i Nya Testamentet: Joh.

6: 70. Ap. Gern. 13: 10. 1 Tim. 3: 6, 7. Upp. 2: 9, 10. Likväl funnes det bibelspråk nog i den Hel. Skrift, hvilka gåfve närmare anledning, att uppmana åhörarne till bot och bättring och till utöfning af praktisk Christendom, och hvilka således vore vida mer lämpliga till textord på böndagar än det föreslagna stället ur Petri epistel, genom hvars oriktiga utläggning gemene mannen endast underhålles i sin vidskepliga och skadliga fruktan för onda andars makt.

Då skref just.kollegium den 17 November 1774 till konsistorium i Wiborg: »Att som dessa textord, efter all sannolikhet, blifvit valda, för att begabba just.kollegii åtgärd af den 10 Mars s. år, bör konsist. bortlemna denna böndagstext och i dess ställe utse någon lämpligare, hellst sådana nog förefinnas i den Hel. Skrift». Och sedan konsist. under den 2 Dec. 1774 förklarat sig, erhöll det till svar af just.kollegium under den 5 i samma månad: »att det så mycket mera måste förblifva vid just.kollegii föregående förordnande, som en ledamot i konsistorium, prosten Saxberg, icke godkänt denna text, och en endas motsägelse i närvarande fall och då en mängd andra skriftenes språk står till buds, är tillräcklig anledning, att välja nya textord». Konsistorium i Wiborg föreslog nu Eph. 6: 18: »*Bedjen alltid i all bön och åkallan i andanom och vaker dertill*», och anhöll, att kollegium ville i embetsväg öfversända denna gjorda ändring till konsistorii i F:hmn bedömmande, emedan det åligger begge konsistorierna att gemensamt föreslå texter och terminer till böndagar. Sedan just.kollegium fullgjort detta d. 18 December, inberättade Fredrikshamns konsistorium d. 10 Januari 1775: att det såge sig nödsakadt, att på det högsta protestera emot bortlemnandet af det föreslagna språket 1 Pet. 5: 8, emedan det enligt sin embetspligt anser ett sådant tilltag kunna leda till menliga följder. Emellertid fastställde just.-kollegium det af

konsistorium i Wiborg substituerade språket Eph. 6: 18, antydde F:hmns konsistorium att lyda, och utfärdade det vanliga böndagsplakatet till guvernementskansliet i Wiborg. Sålunda slutades andra akten i denna ryktbara fejd om diabolus.

Saxbergs energiska protest att underskrifva böndagstexterne hade sålunda vunnit just.kollegii fullkomliga bifall, och i denna fråga gick han ensam segrande ur striden med tvenne konsistorier, hvilka blefvo tvungne att foga sig efter hans åsigt. Såsom förkämpe för folkupplysningen hade han nu vunnit just.kollegium på sin sida och kunde således räkna på beskydd från detta håll. Genom sina upprepade angrepp hade Saxberg redan förut väckt konsistorii ovilja emot sig; nu såg hans ställning i konsistorii ögon ganska hotande ut. Det trodde sig fördenskull böra åsidosätta all skonsamhet, och behandla honom med den hårdhändta stränghet, som han enligt konsistorii tanke förtjente. Genom någon skicklig manöver borde en så väldig motståndare krossas. Men personalen i konsist. ansåg sig vara för fåtalig att draga i strid emot honom; man kallade till secours flere prester från landsbygden, bildade ett konsistorium, bestående af åtta ledamöter och instämde Saxberg till denna domstol med dessa ord: »Eder Högärevördighet antydes, att måndagen den 2 instundande Februari kl. 8 f. m. infinna sig coram protocollo consistorii, för att gifva konsistorio svar och förklaring på några misstänkliga uttryck, rörande vår christna lära, hvilka förekomma i de med konsistorio kommunicerade skrifter. Wiborg d. 31 Januari 1775» o. s. v. — Efter sin ankomst till Wiborg inlemnade Saxberg en skrift till konsistorium, deri han urskuldar sig för sitt personliga uteblifvande, som förvållades af en svulst i armen, hvilket han bestyrkte med ett bifogadt läkarebevis, och förklarade, att emedan inga andra skrifter, honom veterligen, blifvit med konsist. kommunicerade, än dem

han öfverlemnat till just. kollegium, angående finska psalmen N:o 192 och valet af böndagstexter, i hvilka skrifter kollegium ej upptäckt något, som vore stridande emot christna läran, kan det ingalunda tillkomma konsist. att om dessa skrifter anställa någon undersökning, såvida konsistorii ledamöter i de af honom anförda besvär varit hans motparter, hvarföre konsistorium icke heller nu, emot domare-reglornas § 16 mom. 7, i detta ärende kan vara forum competens. Då nu Saxberg sålunda sökte jäfva konsistorium, utverkade det den 2 Februari 1775 hos guvernementskansliet i Wiborg förbud för Saxberg att resa från staden intill dess målet blefve afgjordt, och befallning till honom, att ovillkorligen inställa sig i konsistorium. Häröfver besvärade sig Saxberg hos just. koll. och anhöll om föreskrift till konsistorium, att icke häfva sig till domare i egen sak, utan i händelse det förmenar sig hafva upptäckt misstag i hans skrifter, borde det gifva sådant just. koll. tillkänna och afbida dess domslut, men emellertid förskona honom med vidare angrepp, samt slutligen, att guvernementskansliet skulle anbefallas att upphäfva den stadsarrest man förkunnat honom. Det sistnämnde skedde genom aflåten befallning till guvernementskansliet af den 13 Februari, då just.kollegium jemväl skref till konsistorium: att som de ifrågavarande uttrycken blifvit af prosten Saxberg nyttjade i de skrifter han till just.koll. inlemnat, hade konsist. derigenom förnärmat kollegii auktoritet, att det supponerat kollegium ej sjelf hafva nog insigt att utgrunda, huruvida de stridde emot christna läran, utan trott sin beställsamhet vara för kollegium af nöden. Fördenskull förbjöds konsistorium, vid vite af hundrade rubel, allt egenmäktigt, animöst och despotiskt förfarande mot prosten Saxberg, och ålades, att inom åtta dagar förklara sig öfver detta straffvärda ingrepp i kollegii auktoritet och att derjemte insända alla handlingar och protokoller i detta mål.

Under tiden som prosten Saxberg vände sig till just. koll. med anhållan om upphäfvande af stadsarresten och förrän konsist. inhändigade sistanförde skrifvelse, hade Saxberg blifvit den 5 Februari förständigad att dagen derefter inställa sig i konsistorium. Härpå afgaf Saxberg ytterligare en förklaring skriftligen: att han redan genom sitt föregående dictamen tillkännagifvit, det han ej kan erkänna konsistorium för det rätta forum i detta mål, utan besvärat sig hos just.koll. öfver konsistorii förfarande. Och som guvernementskansliet å nyo anbefallt honom att inställa sig, ville han nu anmäla, att som konsist. både i stämningen och i dess skrifvelse till guvernementskansliet, utan undersökning redan förklarat, att i hans med konsist. kommunicerade skrifter förekomma misstänkliga uttryck emot christna läran, och sålunda redan på förhand dömt honom, vore ingen vidare utredning af saken nödig. Anser konsist. hans uttolkning af 1 Pet. 5: 8 strida emot evangelisk-lutherska religionens grundsanningar, ville han åtnöja sig med konsistorii beslut, och anhöll om del af den fallande domen. I öfrigt betygade han inför Gud den allvetande, att han tror, bekänner och blifver fast intill ändan i den lära, som är fastställd i apostoliska, Athanasii och nicänska trosbekännelsen såsom ock i den oförändrade Augsburgiska confession.

Derpå skref konsist. d. 6 Februari till guvernementskansliet och utverkade derifrån befallning, att prosten Saxberg skulle följande dagen infinna sig i konsistorium, vid äfventyr att i motsatt fall medelst vakten blifva dit afförd. För att undgå detta, infann sig Saxberg personligen och bad konsist. först afgöra hans invändning contra competentiam fori, men erhöll afslag ej mindre derå än sin anhållan om besvärsanvisning. Samma dag på eftermiddagen skulle han åter infinna sig, men uteblef i följd af en förkylning, som han förebar

sig hafva ådragit. Konsistorium uppdrog stadsfiskalen att aktionera honom derföre. Sedan han på förnyad stämning infunnit sig i konsistorium, upplästes för honom sjutton frågor, angående såväl den klandrade finska psalmen som förklaringen af 1 Pet. 5: 8, läran om englarne och några andra omständigheter, hvarefter han uppmanades, att genast besvara frågorna. Häremot dikterade han till protokollet: som saken rör både hans embete och hans ära, kunde han ej förlita sig på sitt minne; fördenskull borde han enligt § 19 i rättegångsordningen vid domkapitlen tillåtas att besvara frågorna skriftligen. — Detta beviljades honom med vilkor, att han dagen derpå skulle infinna sig med sina svar. Frågorna anföras här jemte Saxbergs svar i den ordning de voro uppkastade:

Konsistorii frågor:	*Saxbergs svar:*
1. Erkänner hr prosten de upplästa skrifterna för sina?	Jag har redan förut erkänt de nu upplästa skrifterna vara af mig.
2. Vill prosten återkalla hvad som i dem finnes irrlärigt och anstötligt?	Såsnart jag blir öfvertygad om, att jag farit vilse, är jag dertill så villig som skyldig.
3. Hvem håller prosten för menniskans och den christna lärans hufvudfiende?	Jag håller den onde anden för menniskans och den christna lärans hufvudfiende. Men då jag i förklaringen af bibelspråket 1 Pet. 5: 8 nämnt den christna religionens *nuvarande hufvudfiende*, har jag dermed velat säga, att de till Christendomen oomvände Judarne varit af alla Christendomens dåvarande fiender de förnämste.

4. Hvad förstår prosten med bojor och band, med hvilka de fallna englarne i helfvetet äro bundne?	Jag förstår med mörkrets bojor alla slag af högsta eländet, hvarmed Guds rättfärdighet straffar de fallna englarne i helfvetet och de kraftiga verkningar af Guds allmakt, hvarigenom de, såsom Judas säger i sin epistel, förvaras der till Guds stora domedag.
5. Hvilka hermeneutiska reglor har prosten begagnat vid tolkningen af 1 Pet. 5: 8?	De reglor, som theol. professoren i Leipzig doktor Ernesti uppställt i sina Institutionibus interpretis Novi Testamenti, han som för sin orthodoxi och stora filosofiska lärdom blifvit vald till en af de första utrikes ledamöter af kongl. svenska sällskapet pro fide et Christianismo.
6. Tillkomma benämningarne hädare och förtalare också fallna englar, eller åsyfta de endast onda menniskor?	Benämningarne διαβολος, hädare och förtalare tillkomma såväl fallna englar som onda menniskor. Det måste således efter hermeneutiska reglor hvarje gång ur contexten inhemtas, om hvem det är fråga.
7. Angår aposteln Petri varning i 1 Pet. 5: 8 hela christenheten eller blott kyrkan i hans tid?	Petri varning i 1 Pet. 5: 8 angick närmast dem, till hvilka Petrus skref sitt sändebref, och dernäst hela christenheten; ty all skrift af Gudi utgifven är nyttig till lärdom, till straff, till bättring o. s. v. 2 Tim. 3: 16.
8. Hvad menar prosten om frälsarens frestelse i öknen?	Jag menar, att frestelsen i öknen vederfors Christo af djefvulen eller en fallen engel och att densamma

vid detta tillfälle förvandlat sig till ljusets engel.

9. Kunna de fallna englarne ännu verka något utom' sig och i menniskorna och skada dem till själ och kropp?

Visserligen kunna de fallna englarne verka utom sig och i menniskorna. Om Gud tillstädjer det, kunna de skada menniskan till själ och kropp, ehuru de ej hafva något egentligt välde öfver menniskans kropp, hvilket tillkommer endast Gud, menniskans allsmäktige skapare.

10. Gifves det någon annan källa till verksynder än arfsynden?

Det gifves visst en annan källa till verksynder än arfsynden, nemligen den affallne onde anden, som är hufvudkällan till allt ondt, otro, vantro och andra afskyvärda synder; men deraf följer likväl icke, att den affallne anden har något omedelbart inflytande på alla menniskans synder. Frälsarens ord äro tydliga: *af hjertat utgå onda tankar, mord, hor, skörlefnad, tiufveri, falskt vittne, hädelse.* Matth. 15: 19.

11. Kan prosten bestämma, huru långt Guds afsigter sträcka sig vid tillåtandet af den onde andens verkningar?

Hvarken jag eller någon annan förmår bestämma alla Guds afsigter vid tillåtandet af den onde andens verkningar, om man ock vid några verkningar kan utgrunda Guds afsigter.

12. Är det en Christen, isynnerhet en lärare, tillåtet att tänka, tala

Det är ingalunda tillåtet en Christen, allraminst en lärare, som bör hafva djupare och grundligare insigter,

och skrifva om religionen såsom han behagar? — att tänka, tala och skrifva om religionen efter eget godtfinnande, utan det bör ske i öfverensstämmelse med religionens grundsanningar.

13. Månne bibelöfversättningar kunna förleda till vantro? — Öfversättningarne kunna i och för sig ej förleda någon till vantro, minst den som kan pröfva dem efter grundtexten. Men de kunna dertill missbrukas af den, som ej kan bedömma dem och som tillägger öfversättningarne samma värde som originaltexten.

14. Kunna förklaringarne af tredje, fjerde, sjette och sjunde bönen i Luthers större kateches vara falska och förledande till vantro? — Förklaringarne af tredje, fjerde, sjette och sjunde bönen är hvarken falska eller förledande till vantro.

15. Är psalmen N:o 192 i finska psalmboken falsk och någon orsak till vantro? — Icke hela psalmen N:o 192 i finska psalmboken, utan endast dess sjette vers strider emot Guds ord, ty den tillskrifver den onde anden regn, hagel, stormar, pest och sjukdomar, ehuru Gud i sitt ord tillägger sig sjelf dessa naturens herrliga och välgörande verkningar, såsom hagel ps. 18: 14, regn ps. 147: 8, stormvind ps. 148: 8. Nah. 1: 3, pest Jer. 14: 12; 24: 10, sjukdomar 5 Mos. 28: 27. I så

måtto styrker den finska psalmen en grof vantro. Ty vantron är ingenting annat än den sinnesförfattning hos menniskan, som gör henne benägen att tillskrifva naturens verkningar utomordentliga orsaker.

16. Är det tillåtet en lärare att efter eget behag förklara den Hel. Skrifts språk?

Läraren bör ej förklara den Hel. Skrift efter eget behag, utan efter riktiga hermeneutiska reglor och så att han ej kullkastar vår evangelisk-lutherska läras grundsanningar. Det är t. ex. en af vår läras grundsanningar, att Gud ensam såsom Skapare jemväl är luftens beherrskare; derföre bör ej läraren förklara Eph. 2: 2 så att han kullkastar denna sanning.

17. Tror och bekänner prosten allt, som den oförändrade augsburgiska konfessionen och den evangelisk-lutherska kyrkans andra symboliska böcker innehålla?

Jag tror och bekänner allt, som den oförändrade augsburgiska konfessionen och den evangelisk-lutherska kyrkans symbola innehålla, äfvensom allt, hvad den Hel. Skrift lärer oss, hvarom står i början af concordieboken: Hoc modo luculentum discrimen inter sacras V. et N. Testamenti litteras et omnia aliorum scripta retinetur et sola scriptura judex, norma et regula agnoscitur, ad quam ceu ad Lydium lapidem omnia dogmata exigenda sunt et judicanda, an pia an impia, an vera an falsa sint.

Wiborg d. 9 Febr. 1775.

Ad mandatum
David P. Starck,
Noter. Consist. Wiburg.

Caetera autem symbola, et alia scripta, quorum paulo ante mentionem fecimus, non obtinent auctoritatem judicis, haec enim dignitas solis sacris litteris debetur, sed duntaxat pro religione nostra testimonium dicunt eamque explicant.

Af detta svaromål blir det tydligt, att jag hvarken derigenom, att jag i Petri ord ej funnit någon fallen engel, utan en mensklig hädare, ej heller derigenom, att jag, enligt den finska psalmen ej tror, att djefvulen, utan, enligt det sunda förnuftet och den Hel. Skrift, tvertom tror, att Gud efter sin allmakts visa inrättning åstadkommer de i psalmen omnämnda verkningarne, far vilse om trons grund, eller vill stifta någon ny sekt, och allraminst väcka något oväsende; utan att jag med hjertats sanna öfvertygelse vill lefva och dö i den evangelisk-lutherska läran, och med tillförsigt hoppas blifva salig i densamma genom Jesum Christum och hans dyra förtjenst; hvilken nåd Gud måtte förläna mig och alla Christna genom den Heliga Andes kraftiga verkan.

Wiborg den 10 Febr. 1775.

Joh. Saxberg.

Vare sig nu, antingen att Saxbergs tydliga svar och af uppriktigt hjerta gjorda bekännelse ej förmådde häfva de misstankar konsistorium fattat om hans falska läror, eller ock att konsistorium ville försöka fånga honom i hans ord och förklaringar, alltnog i st. f. att sluta undersökningen, fortsatte konsistorium ännu vidare processen. Saxberg ålades således först att inlemna sin vederläggning af konsistorii förklaringar, angående den finska psalmen N:o 192 *). Saxberg svarade, att han ej kunde efterkomma konsistorii önskan, emedan skriften behöfde omarbetning, och emedan han ej har justitiekollegii tillåtelse, att göra skriften allmänt kunnig. På konsistorii förnyade, sub poena convicti förelagda, uppmaning **) svarade

---

*) Skrifvelsen härom, som lemnar upplysning om de personer, som behandlade detta mål, lydde på tyska språket som följer:

Hochehrwürdiger und Hochgelahrter Herr Probst, Assessor Consistorii.

Ewr. Hochehrwürden werden hiemittelst angewiesen, dessen so genannte Widerlegung der Erklärung des finnischen Liedes sub N:o 192 im finnischen Gesangbuche, worauf derselbe in seiner Erklärung an Ein Kayserl. Erl. Reichs Justice Collegium der Lief- Ehst- und Finnl. Sachen d. d. 6:ten Oct. a. praet. sich bezogen, noch heute dem Consistorio durch Ueberbringern dieses einzuliefern. Göttlicher Obhut empfohlen!

Wiburg, den 10 Febr. 1775.

Magnus Alopæus.

Sam. Alopæus. Joh. P. Strahlmann.
C. J. Melartopæus. Carl Strahlmann.
Andr. Strandmann. Henr. Borenius,
Andr. Corsberg.

David P. Starck.
Notar. Consist. Wiburg.

**) Skrifvelsen härom lydde:

Hochehrwürdiger und Hochgelahrter Herr Probst, Assessor Consistorii.

Nochmals werden Ewr. Hochehrwürden sub poena convicti angesonnen, die gestern verlangte, sogenannte Widerlegung der Erklärung des

Saxberg, att konsistorium ej hade rättighet, att affordra honom denna skrift, alldenstund han blifvit stämd att stånda till svars endast för sådant, som förekommer i de med konsistorium kommunicerade handlingar, till hvilka ifrågavarande skrift ej hörde.

Konsistorii andra begäran var, att Saxberg skulle dagen derpå svara på sjutton nya frågor. Dessa frågor voro dels otydliga dels invecklade och insidiösa, afveko från hufvudsaken och vidrörde motsägelser, som konsistorium trodde sig finna i Saxbergs föregående förklaringar samt angingo mera uttolkningen af vissa bibelspråk än den egentliga läran i symboliska böckerna. De vigtigaste bland frågorna, som i anledning af Saxbergs svar uppkastades, voro följande:

3:dje frågan: Om den onde anden, och icke judiska nationen också under apostlarnes tid varit, liksom nu, de Christnas hufvudfiende? Om aposteln Johannes i Uppenb. 2: 9, 10 kallar judiska nationen djefvul, såsom prosten Saxberg i sin parafras påstår, eller om icke Johannes, liksom Petrus, anser djefvulen för de Christnas hufvudfiende, och Judarne endast för hans medhjelpare och redskap?

4:de frågan: Om nu bojor betyda Guds allmakts kraftiga verkningar, hvarigenom de onda andarne förvaras till den

---

finnischen Liedes sub N:o 192 im finnischen Gesangbuche, sogleich mit Ueberbringern dieses, dem Consistorio einzuhändigen, weil Consistorium das erste Forum ist, wo die in quaestionem gebrachte, die Religion angehende, Lehren untersucht werden müssen, zumahlen Ewr. Hochehrwürden oberwähnte Schrift mehrern vorgelesen, wodurch verschiedene irre gemacht worden sind; Ewr. Hochehrwürden auch willens ist, dieselbe noch allgemein zu machen. Wiburg den 11 Febr. 1775.

Magnus Alopæus m. fl.

David P. Starck,
Notar. Consist.. Wiburg.

stora domedagen, kunna då dessa andar icke mer gå omkring, förföra menniskor och skada dem till kropp och själ?

5:te frågan: Det har icke varit fråga om, hvems hermeneutik prosten Saxberg begagnat, utan hvilka hermeneutiska reglor han följt vid förklaringen af 1 Pet. 5: 8?

6:te frågan: Innehåller den motsägelse, att aposteln Petrus varnar lärarene för den i bojor bundna anden; är denna contradictio vera eller apparens? Strider det emot contexten, att aposteln förmanar lärarene att taga sig till vara för den onde andens stämplingar? Och kan den onde anden ej verka något hos menniskan under ett omåttligt bruk af födoämnen?

7:de frågan: Med förklaringen, att all skrift af Gudi utgifven är nyttig m. m. 2 Tim. 3: 16, är frågan alldeles icke besvarad, hvilket är klart, om man vill besinna, huruvida Petri varning endast är nyttig att efterlefvas, eller huruvida samma varning nödvändigt angår oss lika mycket som de första Christna? Om man bör förstå med orden: vara nykter och vaka endast sådant, som afser kroppen, och icke andan, och om man bör vakta sig endast för kroppsliga, och icke för andliga fiender?

9:de frågan: Hvad förstår herr prosten med den onde andens egentliga makt? Består den icke deri, att han efter sin naturs förmåga kan verka utom sig såväl i andra skapade varelser som ock i menniskan, när Gud sådant tillåter?

10:de frågan: Här är icke fråga om hufvudkällan till det onda eller om arfsynden, utan då arfsynden redan finnes till, blir frågan, om det utom arfsynden, som i Matth. 15: 19 kallas hjerta, ännu finnes någon annan källa, derifrån såväl de otrognas som de trognas verksynder upprinna, och hvilken denna källa är?

11:te frågan: Detta svar är så till vida riktigt, som prosten redan tillstått, att den onde anden kan verka utom sig;

men huru stämmer detta öfverens med hans påstående i brefvet sidd. 1 och 4? Ty då nu djefvulen är kastad i helfvetet och der förvaras med mörkrets olossade bojor, tyckes prosten Saxberg redan hafva bestämt Guds afsigter i afseende å tillåtelsen för den onde andens verkningar, och förnekat desamma, såvida djefvulen nu vore helt och hållet instängd i ett visst rum eller loco circumscripto infernali.

12:te frågan: Som det ej är tillåtet någon Christen att tänka etc. annorlunda än efter den Hel. Skrifts rättesnöre, huru kan då prosten i sitt dictamen säga, att en prest kan, utan allt undantag, förklara den Hel. Skrifts ord såsom han behagar, endast det ej strider emot Augsburgiska confession? Månne icke ett sådant uttryck stör den christna kyrkans säkerhet och öfvertygelse och öppnar port och dörr för alla irrläror?

13:de frågan: Missbruket angår icke blott öfversättningar, utan kan äfven äga rum med grundtexten; och här är icke fråga om, huru en eller annan missbrukar det ena eller andra bibelspråket, vare sig af okunnighet eller för att visa sin fintlighet, eller ock för att bemantla någon för uttolkaren kär lärosats, utan frågan gäller här, om bibelöfversättningen, sådan den nu är, förleder den till vantro och andra irrläror och styrker honom deri, hvilken noga håller sig till öfversättningen, på sätt prosten i sitt bref till hr vicepresidenten sid. 2 uttryckeligen påstår, och om öfversättningen således kan vara farlig i gemene mans händer, som ej kan bedömma den efter grundspråket? Och om prosten med verklig öfvertygelse kan påstå sig vara den man, som vore i stånd att pröfva och bedömma den Hel. Skrift efter grundspråket och alla hermeneutiska reglor, eller om han härutinnan endast förlitar sig på leipziger professoren Joh. Aug. Ernesti's auktoritet, emedan han är en ledamot af kongl. svenska sällskapet pro fide

och Christianismo; och skulle detta vara fallet, hvar skall man slutligen finna den för hvarje sann theolog nödiga visshet, emedan nya skrifter med nya tankar dagligen utkomma, och, ehuru sådana nya tankar ännu icke äro antagna till norm för trosläran i Christenheten, likväl den ena presten blir anhängare af den ena, och den andra presten af den andra utmärkta mannen?

15:te frågan: Emedan den 6:te versen i den omtalte finska psalmen ej innehåller något annat än hvad som står i den tredje, fjerde, sjette och sjunde bönen, huru kan då prosten påstå, att psalmen vore stridande emot Guds ord och foeda superstitione repleta, såsom han uttrycker sig i sitt bref till vicepresidenten?

16:de frågan: Detta svar innehåller ej något afgörande; och som ej någon menniska är så fåkunnig, att hon icke skulle tro, hvad prosten deri säger, måste han närmare förklara sig öfver denna fråga.

Summarisk fråga: Är det icke en skyldighet för en evangelisk-luthersk prest, att, vid uttolkningen af den Hel. Skrifts språk, förklara och lära, icke efter egna lärosatser och hypotheser, utan fastmer efter den för sann erkända, allmänt antagna och i landet fastställda religion? Och som prærogativet, att antaga en lära såsom troslära, endast tillkommer summo imperanti gemensamt med kyrkan, månne det icke är för mycket vågadt af en prest, att vilja påtruga församlingen sina lärosatser och införa samvetstvång?

Dessa nya frågors besvarande fann prosten Saxberg i sitt dåvarande läge vara betänkligt. Enligt egen uppgift hade han genom sina förståndskrafters utomordentliga ansträngning, att förstå dessa invecklade och dunkla frågor, ådragit sig en nervspänning i hufvudet och stod under stabschirurgen Liertz's behandling. Detta anmälte han skriftligen i konsistorium och

utbad sig fjorton dagars anstånd med frågornas besvarande och anförde slutligen: »Mine herrar, Jesu Christi lära är klar och tydlig, hvartill behöfves detta krångel och konseqvensmakeri, för att snärja mig? Tror herrarne, att jag förklarat oriktigt Petri ord och misstagit mig deri, att jag enligt den finska psalmen icke tror, att djefvulen, utan enligt den Hel. Skrift tror, att Gud åstadkommer de i psalmen omnämnda naturens verkningar, o! så må ni tillfredsställa edra hjertans önskningar och dömma mig efter edert godtfinnande! Den gode Gud, hvars sak jag försvarar, då jag med min ringa förmåga, enligt min embetspligt, bekämpar vantrons mörka rike, och en upplyst, hög öfverhet skola nådefullt beskydda mig.» — Sedan några af konsistorii ledamöter öfvertygat sig, att Saxberg verkligen var sjuk, förlängdes det af honom begärda uppskofvet till fyra veckor. I beslutet härom under den 13 Febr. 1775 tillade konsistorium, att som prosten Saxberg i sina första svaromål alldeles icke friat sig från beskyllningen för de i hans ofta nämnda skrifter upptäckta falska läror, hvilka konsistorium genast funnit vara stridande emot våra symboliska böcker och fastställda troslära, utan fastmer ökat konsistorii misstankar, att han vill blifva ståndande i sina irrläror, förbjudes han härmedelst, att offentligen lära och predika från den 13 Februari till den 11 Mars. Och konsistorium åtnöjde sig icke härmed, utan uppdrog fiskalen att aktionera prosten Saxberg för hans motspänstighet mot konsistorium. Saxberg ville besvära sig öfver konsistorii åtgärder, men det blef honom afslaget under förevändning, att besvären nödvändigt förutsätta en dom, men i konsistorii resolution vore ingenting dömdt emot honom, utan tvertom hans anhållan af sann kärlek (sic!) bifallen, på det han i alla delar må kunna handla efter mogen öfverläggning. Saxberg fann likväl, liksom mången annan, förbudet att lära och predika innebära en dom,

och besvärade sig fördenskull hos justitiekollegium. Detta hade den påföljd, att kollegium genom tvenne skrifvelser, den ena af den 20 och den andra af den 23 Febr. samma år upphäfde både den fiskaliska aktionen och konsistorii förbud om tjenstgöring, emedan detta vore en suspension från tjensten, utan att målet derom ens blifvit förberedt eller någon fråga derom ens varit å bane, och anbefallte konsistorium allvarligen, att ovilkorligen insända de behandlade skrifterna och akterna i det skick de befunnos samt att anstå med all vidare åtgärd i denna sak.

Sedan justitiekollegium inhändigat alla akter, beslöt det att öfverlemna dem till dåvarande protestantiska prester i S:t Petersburg: Isaak Hougberg vid svenska församlingen, Joh. Henr. Krogius vid finska församlingen, Johan Bogisl. Lonsert vid S:t Annæ tyska kyrka, Jak. Martin Herold och Martin Luther Wolff, hvardera vid Peterskyrkan samt Joach. Christ. Grot vid Catharinæ församling på Wasiliostrow, med anmodan, att hvar och en af dem skulle afgifva sitt utlåtande om följande frågor:

1. Om prosten Saxberg i sina till justitiekollegium inlemnade skrifter anfört några kätterska lärosatser, som han borde återkalla, oaktadt han i sina förklaringar stödjer sig på dokt. Ernesti's och dokt. Moldenhauers åsigter?

2. Om hans begäran, angående uteslutandet af en finsk psalm, förtjenar sådana straff, som man velat tillskynda honom?

De fleste besvarade begge frågorna nekande och voro ense derom, att Saxberg förnekar hvarken de fallna englarnes tillvaro eller deras förmåga att verka utom sig; att han ej yrkar något kätterskt eller heteorodoxt derigenom, att han bestrider deras inflytande i naturens händelser, och att han således ej förtjenar en hård och ärerörande suspension från tjensten. Härtill lade en af dem: om man inskränker det an-

tagna inflytande de fallna andarne utöfva, der som den Hel. Skrift sjelf lemnar det obestämdt, så är det ej någon irrlärig åsigt. Detta måste bedömmas efter andra grunder. Man nekar då ej deras verksamhet helt och hållet, utan endast i några särskilta fall, och om man deri tager miste, tager man likväl icke miste i sjelfva läran, icke i följderna, som deraf härledas, utan endast i några vissa af läran icke afgjorda bestämningar. Och skulle man ock antaga, att prosten Saxbergs påstående, hvarigenom han bestrider onda andarnes inflytande på naturens verkningar, vore ett misstag, kan detta likväl icke räknas till sådana misstag, som strida emot den Hel. Skrifts tydliga utsago. Vid förklaringen af några bibelställen har prosten Saxberg berömda och orthodoxa uttolkare på sin sida. Flere hafva i sina skrifter ådagalagt, att många bibelspråk, på hvilka man härförinnan stödt några väsentliga religionsläror, icke kunna hafva den betydelse, som man tillagt dem, hvarföre ock sådana bibelställen ej mer borde anföras till bevis för nämnde läror; och likväl har ej någon satt desse lärde mäns renlärighet i fråga. Af sådan orsak kan man ej heller tillstyrka, att prosten Saxberg, om han ock i sina anförda meningar skulle hafva misstagit sig, blefve, då han icke dess mindre är orthodox, ålagd att återkalla sina påståenden. Om man ock bifaller till hufvudlärorna i symboliska böcker, kan man likväl, utan att förlora sitt anseende såsom orthodox, i de för sagde läror anförda bevis, sakna den bevisande kraft man fordom tillerkänt dem, emedan filologins, kritikens och exegetikens nyare upptäckter leda till andra förklaringar. Och hvem vågar påstå, att symboliska böckerna förbjuda theologerna att välja bibliska bevisställen, eller att samma böcker af flerfaldiga efter hermeneutiska reglor gifna förklaringar föreskrifva blott en enda, såsom ensamt riktig? — Endast tvenne pastorer: Krogius och Lonsert för-

klarade prosten Saxbergs lärosatser för heterodoxa och stridande mot den Hel. Skrift, och mente, att konsistorium i Wiborg ej kunnat förfara med honom annorlunda än som skett. Bland de öfriga pastorerne voro några likväl af den tanken, att Saxberg med all sin lofvärda ifver ej gått till väga med nödig försiktighet, då han väckt för mycket uppseende, och föreslogo fördenskull, att begge parterne skulle åläggas tystnad, för att förebygga vidare förargelse, som af saken kunde uppkomma.

Derpå följde justitiekollegii slutdom i saken, dat. den 26 Mars 1775, så lydande: »Da nach dem eingesandten Gutachten der bey Prüfung dieser Sache zugezogenen Herren Geistlichen die mehresten darin übereinkommen, dass in des Probstes Saxberg Eingaben nichts ketzerisches, so eine Retraction, am wenigstens eine Suspension von seinem geistlichen Amte erfordere, befindlich, und dass E. E. Consistorii Verfahren gegen ihn allerdings übereilt, und nicht zu rechtfertigen sey; so werde diese Sache vor diesesmal dahin gerichtet, dass selbige gänzlich niedergeschlagen, und das bisher Geschehene dem guten Zutrauen des Consistorii zu seinem vermeintlichen Amtseifer, worin es gestanden habe möge, zu gut gehalten; der Probst Saxberg aber angewiesen werden solle, mit dergleichen intendirten Neuerungen an sich haltender zu seyn, da es scheine, das die Vorsehung ihn nicht zum Werkzeuge ausersehen habe, dergleichen Neuerungen jetzt mit Effect durchzusetsen, und sich darüber mit seinen Vorgesetzten zu brouilliren, folglich dadurch ein Aergerniss zu veranlassen.»

Det bevis på »sann kärlek», som konsistorium derigenom hade ådagalagt emot Saxberg, att det icke allenast beviljat en sjuk man det begärda uppskofvet med frågornas besvarande, utan ock, emot Saxbergs egen önskan, förlängt tiden

från 2 till 4 veckor, »på det han i alla delar må kunna handla efter mogen öfverläggning,» hvartill konsistorium ytterligare beredde honom nödig besinningstid genom befrielse från tjenstens utöfning, hade justitiekollegium redan förut betraktat såsom ett opus supererogationis, och fördenskull upphäft den påbudna tjenstledigheten. Nu förklarade justitiekollegium konsistorii förfarande med Saxberg vara alltför brådstörtadt och — såsom saknande den »mogna öfverläggning» konsistorium äskade af Saxberg — oförsvarligt. Detta mäktade konsist. ej fördraga. En utväg återstod ännu att försöka en kraftyttring. För att så mycket säkrare vinna ändamålet, uppmanades konsistorium i F:hmn att förena sig om gemensamma besvär i kejserliga ryska senaten i S:t Petersburg. Hvad besvärsskriften i öfrigt må hafva innehållit, känner ej refer. närmare; men ett moment, som anföres af J. Chr. Grot, kan ej med tystnad förbigås. Konsistorium ansåg sig neml. i sina besvär kunna förevita justitiekollegium derföre, att det infordrat presterskapets i S:t Petersburg utlåtande, och derjemte uttrycka sitt förakt för detta presterskap, förklarande, att det bestode af män, hvilka tilläfventyrs ej haft hopp om befordran inom eget fädernesland, och hvilka till sina insigter vore ganska inskränkta, och hvilkas omdöme ej kunde i hufvudsaken vara afgörande, såvida de saknade all kännedom om här i landet gällande lagar.

Sedan justitiekollegii förklaring öfver besvärsskriften blifvit infordrad, befallte senaten den 9 Dec. 1776 justitiekollegium, att antyda begge konsistorierna, att inställa undersökningen emot prosten Saxberg och inkalla och förmana honom, att under ingen förevändning framdeles åvägabringa sådana lärosatser och nyheter, som härintill skett, emedan han i motsatt fall, och om han ytterligare skulle fortfara dermed, efter lagarnes föreskrift, blefve oåterkalleligen skild från em-

betet. Dessutom förklarade senaten för justitie-kollegium sitt missnöje deröfver, att kollegium blandat sig i saken endast med anledning af ett privatbref till vice-presidenten von Behmer, och låtit af Saxbergs besvär uppstå en vidlyftig process, som väckt mycket uppseende och åstadkommit förargelse.

Tvenne officiella berättelser om segern vid Willmanstrand.

Meddelade af

M. Akiander.

Akademikern vid Vetenskaps-Akademin i St. Petersburg statsrådet *Ernst Kunik*, hvilken genom sina trägna forskningar i ryska forntidens häfder och förtjenstfulla arbeten, bland hvilka här endast må nämnas: »Die Berufung der Schwedischen Rodsen durch die Finnen und Slawen», förvärfvat sig ett aktadt namn bland fornforskare, har nyligen offentliggjort tvenne lika intressanta som rara dokumenter, angående segern vid Willmanstrand. Det ena af dessa är den första officiella kungörelse om vunnen seger, som, särskildt tryckt, af ryska regeringen utfärdades den 25 Augusti 1741, och det andra innehåller en utförlig relation om kriget och segern, hvilken först torde hafva utkommit särskildt och derefter influtit i St. Petersburgska Tidningar för den 25 September s. år. Om dessa berättelser upplyser hr Kunik, att de ursprungligen funnits till både på tyska och på ryska språken, ehuru han ej sett mer än två exemplar af den förra på tyska och ett exemplar af den senare på samma språk. Och som de ryska exemplaren äro lika sällsynta som de tyska, har han ansett berättelserna förtjena att göras mera allmänt kända, isynnerhet som

de upplysningar, rörande willmanstrandska kriget, hvilka ur ryska archiver möjligen kunna vinnas, härintill varit okände och således obegagnade af dem, som skrifvit om samma krig. Då vi nu lemna en svensk öfversättning af dessa handlingar, vilje vi nämna, att öfversättningen är gjord efter de af hr Kunik på ryska språket reproducerade dokumenterna, till hvilka han på sådana ställen, der den ryska ordalydelsen antingen är otydlig eller ock afvikande från den tyska texten, ur den sistnämnde fogat upplysande noter *).

1. »*Glad underrättelse, som inlupit från Hans Kejserliga Majestäts armé i Finland den 25 Augusti 1741.*»

»På hvad sätt Sverige under sistlidne Juli månad, utan den ringaste anledning, förklarat ryska riket ett i högsta grad orättmätigt och gudlöst krig, och huru *Hans Kejserliga Majestät* derefter jemväl insett nödvändigheten af att höja vapnet till sitt rikes och sina trogna undersåtares skydd och försvar, derom har allmänheten redan genom ett kungjordt manifest erhållit kännedom.

Gud den allsmäktige har i sjelfva början af detta krig, som Svenskarne orättvist påbörjat, utgjutit sin gudomliga nåd och välsignelse på *Hans Kejserliga Majestäts* vapen och dermed inför hela verlden visat, att Han är de rättvises rätta hägn och en hämnare af orättvisan. I dag på morgonen har man från kommenderande general-fältmarskalken grefve *Lessy* **) erhållit genom hans general-adjutant *Kampenhausen*,

*) Ifrågavarande handlingar finnas tryckte i 2:dra tomen af Ученыя Записки Императорской Академіи Наукъ, under rubrik: Историческіе Матеріалы и Разысканія, pagg. 147—155, och hafva af hr Kunik blifvit oss välvilligt meddelade.

**) Så skrefs då för tiden namnet Lacy efter uttalet. Hr Kuniks anm.

hvilken han hit affärdat, en angenäm och glädjefull underrättelse derom, att han, general-fältmarskalken, som under sistlidne lördag med en armekorps tågade till svenska gränsfästningen Willmanstrand, icke långt från densamma mött en stark fientlig korps, hvilken bestod af kavalleri och infanteri och der innehade en ganska fördelaktig position under skydd af en backe, som var försedd med starkt artilleri och under betäckning af Willmanstrands fästning.

Samma dag om aftonen hade general-fältmarskalken personligen rekognoscerat fienden och terrainen, der fienden hade ordnat sig; och följande dagen, om söndagen på eftermiddagen, sedan general-fältmarskalken anropat Gud om bistånd, hade han attackerat fienden, och efter en hårdnackad strid, som räckte i några timmar och som af fienden fördes med full förtviflan, med Guds nåd, och erkännande den ovanliga tapperhet, som våra trupper i denna affair ådagalade, icke allenast i grund slagit fienden, så att några tusen man af dess här stupade på stället, utan ock strax derefter med storm intagit och besatt sjelfva fästningen Willmanstrand, hvarvid befälhafvaren för dervarande korpsen general *Wrangel* jemte några öfverstar och många andra stab- och öfver-officerare och öfver 2000 soldater, äfvensom hela artilleriet, trossen och allt, hvad fienden hade i denna fästning, blefvo tagne: om hvilket allt general-fältmarskalken grefve *Lessy* ej skall dröja att insända utförlig relation, jemte underrättelse derom, huru många på fiendens äfvensom på vår sida blifvit dödade och sårade: dessa underrätelser skola likaledes publiceras till allmän kännedom.

Af generaler på vår sida har general-major *Yxkull* fallit i drabbningen och general-löjtnanten *Stoffel* och general-majoren *Albrecht* hafva blifvit sårade.

Och som man ej kan tillskrifva någon annan än den all-

gode *Gud* och hans gudomliga nåd den välsignelse, som öfver *Hans Kejserliga Majestäts* rättvisa vapen blifvit nedsänd, tillkommer det oss, att med böjda knän och ödmjukt hjerta derför hembära vår tacksamhet Herre Gud: pris och ära vare Hans heliga namn nu och i evighet.»

---

2. »*General-fältmarskalken Grefve von Lacy's omständliga relation om hvad som förefallit efter hans afresa från S:t Petersburg och under hans närvaro vid den på svenska gränsen opererande armekopsen.*» *)

»Sedan jag den 16 Augusti erhållit *Hans Kejserliga Majestäts* befallning att afresa till den nära Wiborg på gränsen opererande armekorps, jemte instruktion för mig, och derefter gjort mitt afskedsbesök hos *Hennes Kejserliga Höghet* vår allernådigste Storfurstinna och Regentinna och *Hans Kejserliga Höghet* Generalissimus, afreste jag ännu samma dag kl. 5 på efter middagen från S:t Petersburg till Wiborg, dit jag anlände den 18 i denna månad, och der jag till rådplägning med mig tillkallade general *Keith*, som kommenderar förenämnde armekorps.

Den 19 mönstrade jag fästningsverken, dervarande artilleriet och dertill hörande munition. Under samma dag inlupo allahanda underrättelser om fienden, enligt hvilka han ärnade sammandraga 11,000 man vid gränsfästningen Willmanstrand och i allmänhet förstärka sig der i trakten ända till 30,000 man. Och middagstiden hemtades en från Willmanstrand de-

---

*) Vi hafva här upptagit rubriken efter tyskan, som hr Kunik anfört i noten. Ty det tyska ordet *Anwesenheit* är i ryska texten återgifvet med отсутствіе, som betyder *frånvaro*, och rubriken skulle enligt sistnämnde text lyda: *General-fältmarskalken Grefve von Lacy's omständliga relation om hvad som efter hans afresa från S:t Petersburg och under hans frånvaro förefallit vid den på svenska gränsen opererande armekorpsen.*

serterad svensk soldat, genom hvars berättelse upplystes, att ännu för tre dagar sedan, då han deserterade, utom Willebrands infanteri-regimente, som i Willmanstrand stod i gar nison, der ej funnos några andra trupper än sex dragon-kompanier och ett kompani af artilleri-regimentet; men att den dit bestämda armekorps, bestående af sju infanteri-regimenter och något kavalleri, hvars antal han ej kände, dagligen förväntades, och att åtminstone någon del deraf sannolikt redan anländt.

Mot aftonen hemtades åter en desertör, hvilken i allt bekräftade sistanförda berättelse.

Derefter bröt jag på följande dagen, d. v. s. den 20, upp från Wiborg, och efter att först hafva vidtagit alla der nödiga mått och steg och förordnat general-majoren *Schipow* till öfver-kommendant, reste jag till den i Kananoja stående armekorps. Genast efter min ankomst, som var omkring middagstiden, lät jag sammankalla hela generalitetet, som der fanns, till krigskonseille, hvilken hölls i min närvaro, och hvari beslöts, att marschera med en del af denna armekorps oförtöfvadt till fästningen Willmanstrand och dermed attackera den till betäckning der möjligen stående fientliga korps samt att för större lättnad skull ej medtaga något bagage, icke heller proviant för mer än fem dagar. Och sedan dertill nödige anordningar blifvit gjorda, anträdde denna afdelta korps den 21 tidigt om morgonen tåget, och fann vid sin ankomst till Taskula på svenska gränsen, på några ställen något slagtboskap, spanmål och hö hos dervarande bönder, hvilka ej förmodat ett så hastigt infall, och efter 12 versts marsch rastade korpsen 4 timmar och fortsatte derefter tåget sex verst längre fram till byn Sinkola.

Sedan korpsen dagen derpå åter anträdt marschen och tågat tre verst, hade fienden förstört bron öfver en grund

å på sankig mark, hvarföre korpsen gjorde halt och lät genom dit beordradt manskap skyndsammast i stånd sätta bron, hvarhos infanteriet ställdes på hvardera sidan om skogen, så att man under arbetet kunde vara i säkerhet för fientligt anfall.

Under de tre timmar, som dertill användes, visade sig icke någon fiende, utom ett enda parti, bestående af omkring 50 man, hvilka, sedan de varseblifvit våra (trupper), genast drogo sig undan.

Så snart bron blifvit färdig, fortsattes marschen, och öfverste *Resanow* uppdrogs, att med nödigt kommando bibehålla detta intagna ställe, der jag för den ytterst svåra vägens skull fann nödigt att qvarlemna det tyngsta artilleriet och ammunitionen. Omkring en half timme senare visade sig under marschen åter ett fientligt parti, bestående af nära hundra man, hvilket, oaktadt det genast drog sig tillbaka för vårt avantgarde, likväl förföljdes af ett kommando af våra trupper och nödgades lemna en fånge i sticket, af hvars utsago inhemtades, att den till Willmanstrand bestämda armekorps, bestående af 7 infanteri- och fem nyligen från Sverige ankomne dragon-regimenter i dag verkligen förväntades dit.

Omkring kl. 4 på eftermidd. framkom korpsen till den nära Willmanstrand belägna byn, som kallas Armila, derifrån fiendens der ställda förposter genast drogo sig undan.

Så snart lägret var uppslaget, red jag med general *Keith*, beledsagad af ett grenadier kompani, till fästningen, och sedan jag lemnat nämnde konvoj nedanom det framför staden liggande berget, rekognoscerade jag fästningen på så nära håll, att fienden kunnat skjuta på mig med pistol och andra smärre bössor.

Då jag, efter att hafva rekognoscerat alla fästningen omgifvande belägenheter, red tillbaka till lägret, rapporterades kort derpå, att icke allenast de vid staden i led stående utan

ock andra dit tågande trupper varit synliga. Fördenskull befallte jag kavalleriet och en stor del af infanteriet att marschera fram och göra någon rörelse emot fienden, hvilket ock skulle i sjelfva verket hafva lemnat tillfälle till bataille, om den instundande natten och de dälder, hvilka åtskilde oss från fienden, icke skulle lagt hinder i vägen.

Då det sålunda blef mörkt, drogo sig våra tillbaka till sina läger.

Följande dagen om morgonen var fiendens korps, stående under stadens kanoner, synlig; fördenskull kallade jag generalerne och öfverstarne till mig, och, efter en kort rådplägning med de förra, befallte jag alla, att omkring kl. 2 på efterm. vara färdige till bataille. Omkring kl. 10 visade sig ett fientligt rekognosceringsparti emot vår venstra flygel och derefter till höger, men så snart de observerades af våra, retirerade det skyndsamt tillbaka.

Derefter fördelade jag, för den mycket kuperade, ojemna och skoglupna terrainens skull, som låg framför oss, hela den armekorps, som general *Keith* under min ledning kommenderade, i tvenne linier. Den första betäcktes på högra flygeln af sex och på den venstra af tre dragonsquadroner och bestod af 2 grenadier och 4 andra regimenter, neml. ingermanländska, astrachanska, nisowska och narvaska infanteri-regimenter, hvilka alla tillsammans kommenderades af general-löjtnanten *Stoffel*, och general-majorerne *Liewen*, *Fermer* och *Albrecht*.

Men den andra linien, som kommenderades af general-löjtnanten *Bachmetew* och general-majoren *Yxkull*, var sammansatt af dit beordrade nowgorodska, welikolutska, newska, abscheronska och rostowska infanteri-regimenter, och våra tre medhafda sexpundiga kanoner voro ställde emellan begge linierna.

I sådan ordning tågade korpsen, sedan öfverste *Sche-*

remetew med några hundra man blifvit lemnad till betäckning för lägret, omkring kl. 2 på eftermidd. emot fienden, hvilken med anledning deraf, att hela morgonen aflupit stilla, synbarligen ej mer befarade någon attack på den dagen; men så snart han varseblef våra truppers annalkande, ställde han sig oförtöfvadt i slagtordning och ordnade behörigen sitt artilleri på den till höger om staden belägna höga backen, som betäckte hela terrainen, samt intog derjemte alla der befintliga höjder.

Och oaktadt fienden redan derigenom innehade en vida fördelaktigare position och derjemte befann sig under kanonerna af sin på sidan belägna fästning, drogo våra trupper med lika stort mod och tapperhet som god ordning rakt lös på honom öfver kullen och dalen.

Den ytterst svåra terrainen och skogen, genom hvilken kavalleriet, som betäckte flyglarne, ej kunde framtränga, förmådde mig, att sedan närmare en verst blifvit tillryggalagd, beordra kavalleriet att vika från flyglarne åt venster och draga sig åt skogen.

Derefter öppnades bataillen med våra kanoner, som blifvit ställde på en midtemot förenämnde backe liggande kulle, och fiendens leder blefvo derigenom på några ställen mycket förminskade. Deremot var fiendens eld såväl från backen som ock från staden, ehuru häftig, likväl utan synnerlig verkan.

Den första linien, som tågade rakt emot förenämnde backe, slogdes först med fiendens venstra flygel, och då detta skedde, beordrade jag vår andra linie att likaledes framrycka och sluta sig till den första, såvidt terrainen sådant medgåfve, så att denna andra linie sålunda redan bildade den venstra flygeln af hela korpsen.

Så snart fienderne varsnade detta, kommenderade de sin högra flygel från backen ner emot dessa trupper, hvilka jem-

väl attackerades af dem med så stor vildsinthet, att dessa våra trupper i början funno sig nödsakade, att på sätt och vis retirera tillbaka, men som jag, stående vid sidan af rytteriet, befallte dem att angripa och hugga fienden i flanken, blef dess anfall innan kort hemmadt.

Då fiendens högra flygel i dalen var i aktion med vår venstra, lyckades det våra, att få hans stridskorps och derefter hans venstra flygel, hvilka hvardera ville förstärka den högra flygeln nere, fördrifne ner från backen och de öfriga fördelaktiga kullarne.

Derigenom beröfvades fienden sina kanoner, som voro ställda på backen, och derefter, under det han med våra trupper var i fullkomligt fältslag, jemväl den kanoneld från staden, som i hög grad hjelpte honom; hvaremot våra trupper, då de sågo sig redan i lika ställning som fienden, angrepo honom så modigt, att han från alla sidor blef hopträngd och att hans så hårdnackade och långvariga motstånd, som han omkring tre timmars tid gjort, ej kunde frälsa honom från slutlig besegring.

Och då fiendens venstra flygel först och derefter hans stridskorps sålunda blifvit slagne och drifne tillbaka på backen och sedermera åter genast derifrån fördrifne, hade äfven fiendens högre flygel en half timme senare enahanda öde med de förre. Den af våra (trupper) vunna fördel blef öfverallt och så eftertryckligt fullföljd, att hela fientliga korpsen kl. 5 var i grund slagen, förenämnde backe med derå planterade kanoner lyckligt intagen och genom Guds stora nåd en fullkomlig seger vunnen.

För fienden var det så mycket mindre möjligt att rädda sig genom flykten, derföre att de beledsagades af våra regimentskanoners eld till kullarne, dit de flydde, och förföljdes grymt af våra trupper, och derföre att de, utom fästningen,

ej hade något annat ställe för reträtten än endast stora däl-der och vatten, hvari de på några ställen kastade sig. Således föllo de, hvilka icke sålunda dödade sig sjelfve eller flyktade in i fästningen, våra trupper i händerna.

De af vår krigshär, hvilka jagade efter fienden, som retirerade till fästningen, trängde sig efter honom ända till kontreskarpet, dit hela vår högra flygel och en del af infanteriet framryckte och intogo der sin position.

Fördenskull begaf jag mig genast dit och lät vid staden genom en trumslagare fordra fästningens afträdande, sålunda, att om den genast gifver sig, skulle den erhålla anständig kapitulation, men i motsatt fall skulle icke någon skonas. Men emedan fienden, tvertemot all krigssed, i stället för svar derå, ihjälsköt trumslagaren, började våra en förfärlig bestormning och ställde genast de af fienden på förenämnde backe fråntagne kanonerna emot staden, och sköto på densamma såväl från dessa som från egna dit hemtade kanoner med stor framgång, och befrämjade derigenom vårt manskaps-bestormning så lyckligt, att, efter en under en timmes tid fortsatt förfärlig strid, våra med hela styrkan inryckte inom fiendens palisader.

Och ehuru fienden planterade en hvit flagg, då våra redan voro på den betäckta vägen, fortsattes likväl från hans sida skjutandet ur bössor på oss från åtskilliga ställen, och under samma tid sprängdes en mina, ehuru utan all verkan, efter hvilken arglistiga bragd af fienden det ej mer på något sätt var möjligt att hejda våra soldater, som lupo storm.

Emellertid blef porten sprängd genom våra dit förda kanoner, och vår krigshär besteg öfverallt vallen och planterade derå ryska flaggor, och besegrade alla de fiender, hvilka i staden ännu ville försvara sig. Sålunda intogs hela staden emellan kl. 6 och 7.

Derpå befallte jag tvenne regimenter infanteri att under general-majoren *Fermers* befäl marschera till staden och de öfriga trupperna att tåga derifrån ut.

Under denna tid uppsteg ett högt dam från Fredrikshamnska sidan, hvarföre jag förmodade, att fienden sannolikt skulle med en ny korps befinna sig på nära håll, men som detta dam snart försvann, lät jag marschera vår genom Guds nåd segerrika korps tillbaka till lägret, sedan jag dessförinnan affärdat min general-adjutant *Kampenhausen* med min underdåniga rapport om denna af den Högste förlänade seger till *Hans Kejserliga Majestät* och till Deras *Kejserliga Högheter* regerande Storfurstinnan och Generalissimus.

Vid denna aktion och bestormning, som fortfor från kl. 2 till kl. 7 efterm. räknades de af fiendens armekorps, som bestod af 7 regimenter och 1 dragon-regimente, dödades antal till omkring 4000, bland hvilka, enligt fångarnes berättelse, befunno sig öfverste-löjtnanten *Dusie* (*Düriets?*), majorerne *Grönhagen* och *Fieandt* och öfver 50 man öfverofficerare. Och till fånga blefvo tagne general *Wrangel* (som förde befälet öfver denna armekorps), öfverstarne *Bilstein*, *Willebrand* och *Gripenhjelm*, öfverstelöjtnanterne grefve *Wasaborg*, *Brandenburg* och *Aminoff*, af hvilka de tvenne förstnämnde kommenderade i st. f. öfverstar: Major *Salo*.

12 kaptener (af hvilka tvenne dogo af sina sår) och de öfrige, neml. *Åberg*, *Munck*, *Didron*, *Ongman*, *De Pont*, *Hästesko*, *Kraak*, *Nuckhoff*, *Budde* och *Lagerbom* ännu lefva. Regiments-quartermästaren *Gyldnär* (*Hildner?*).

Löjtnanterne *Krook*, *Enehjelm*, grefve *Oxenstjerna*, *Wedeman*, *Thesloff*, *Lindman*.

Fänrikarne *Bolin*, *Kulhjelm*, *Tavaststjerna*, *Holmstedt*, *Schütz*, *Hjerta*, *Bauman*, *Hoff*.

Tvenne regiments-adjutanter.

En regiments-pastor.

Tre regiments-läkare.

62 under-officerare, hvilka till största delen äro af förnäma adelsfamiljer.

1250 korporaler och soldater, utom de 200 man, hvilka under första natten dogo af sina sår, och några hundra fångar af olika stånd, hvilka blefvo tagne i staden.

Dessutom fråntogos fienden 4 standarer och 12 fanor.

Till krigsbyte erhöllos:

1. 4 tolfpundiga, 3 sexpundiga och 5 trepundiga kanoner, och 1 mörsare med stor mängd bomber, kanonkulor, granater och krut.

2. I magasinet omkring 800 tjetvert spanmål och många slags andra i staden hopsamlade viktualier.

3. Militär-kansliet.

4. Krigskassan, hvari likväl efter vår myntberäkning ej funnos mer än 2589 rubel.

5. Omkring 2000 hästar, bland hvilka ett betydligt antal med sadlar, pistoler och öfrigt tillbehör.

5. Nästan alla fiendens vapen, bestående i musköter, pistoler och värjor.

De soldater, som med storm inträngde i staden, erhöllo likaledes en betydlig mängd byte i penningar, gull- och silfvermynt, allahanda silfverkärl, kläder, matvaror och diverse andra saker.

På vår sida blefvo vid denna lyckliga aktion
sårade:

General-löjtnanten *Stoffel*, general-majoren *Albrecht*, öfverstarne *Manstein*, *Lewaschow*.

2 öfverste-löjtnanter.

3 majorer.

17 kaptener.

17 löjtnanter.

13 sekund-löjtnanter eller under-löjtnanter.

15 fänrikar.

1 regiments-adjutant.

19 trumslagare.

1741 korporaler och soldater och 5 musikanter.

Dödade:

General-majoren *Yxkull*, öfverstarne *Lohman* och *Ballmaine*.

1 major.

3 kaptener.

3 löjtnanter.

4 under-löjtnanter.

1 regiments-adjutant.

10 under-officerare.

3 musketerare.

2 flöjtister.

4 trumslagare.

495 korporaler och soldater.

Med afseende å detta ringa antal på vår sida i jemförelse med fiendens förlust, måste man anse denna åt *Hans Kejserliga Majestäts* vapen af Gud förlänade seger för en af de vigtigaste och betydligaste».

Teckning af M. A. Castréns lefnad och verksamhet. *)

Till antalet af de många minnesvärda män, som fäderneslandet inom år 1852 förlorat, hör äfven doktor Matthias Alexander Castrén, professor i Finska språket och litteraturen vid Kejs. Alexanders-universitetet i Helsingfors, — som afled den 7 Maj, efter en långvarig och tärande sjukdom. Vi vilje här meddela en kort öfversigt af hans verksamma lefnad, hvilken medfört stor nytta äfven för den vetenskap, hvarmed vårt Sällskap befattar sig.

Matthias Alexander Castrén föddes den 2 December 1813, uti Tervola kapell af Uleåborgs län, således på en ort, belägen blott 60 verst från polarcirkeln. Hans fader, Christian Castrén, som då var kapellan i Tervola, befordrades år 1821 till kyrkoherde i Rovaniemi (ännu nordligare beläget), der han år 1825 afled, efterlemnande den då elfvaårige Matthias Alexander, jemte sju andra barn, i torftiga omständigheter. Matthias Alexanders ädelsinnade farbror, doktor Matthias Castrén, kyrkoherde i Kemi socken, åtog sig då att vidare handleda och undervisa den fattiga unge brorsonen,

---

*) Ur Вѣстникъ Императорскаго Русскаго Географическаго Общества за 1853 годъ. Книжка II. med åtskilliga tillägg ur andra tillförlitliga källor.

hvilken under hans ledning fattade kärlek till vetenskaperne, särdeles naturalhistorien, farbroderns älsklings-sysselsättning. Emellertid hade den unge gossen i sin hembygds ödemarker tillfälle att stärka kropp och själ till framtida mödor och försakelser samt vande sig att hjelpa sig sjelf. Redan i Uleåborgs skola, dit han kort derpå inkom, tog han sällan sin tillflygt till sin gode farbroders städse för honom öppna välgörenhet, utan började att sjelf förskaffa sig sin bergning — genom att gifva undervisning åt yngre barn. Derjemte studerade han flitigt och deltog sällan i sina kamraters lekar. På samma sätt, men endast med ännu större ansträngningar, nödgades han uppehålla sig äfven vid universitetet i Helsingfors, der han, efter med heder genomgången examen, inskrefs såsom student år 1830. För att vinna en tarflig utkomst, måste han icke sällan använda hela dagar till enskild information samt, för att ersätta en sådan tidsförlust, för fortsättandet af sina egna studier, arbeta äfven om nätterna. I början hade han ärnat blifva prest och, utom de historiska och filosofiska vetenskaperna, studerat äfven Grekiskan, samt förnämligast de Österländska språken, men vände sig sedermera till sitt modersmål Finskan i dess förhållande till andra Tschudiska dialekter, sedan han dertill blifvit upplifvad, såsom han sjelf förtäljt, genom läsningen af ett arbete af Rask, der denne frejdade Danske filolog påpekar den stora nytta, som vore att förvänta af en noggrannare undersökning af alla dessa språk och dialekter.

Uti alla hittills anförda omständigheter, hvilka vi skildra till större delen efter redan tryckte nekrologer *), hade Castréns öde en slående likhet med hans landsmans och före-

---

*) Se Санктпетербургскія Вѣдомости 1852 N:o 106 och samma N:o, med Beilage till N:o 125, af S:t Petersburgische Zeitung.

gångares, akademikern Sjögrens första lefnads-år. I anseende till hans föräldrars fattigdom, var den sistnämndes första vetenskapliga bildning förknippad med alldeles likabeskaffade, om icke ännu större svårigheter. Redan i skolan (i Lovisa) och vid gymnasium (i Borgå), egnade sig Sjögren, utom åt de historiska vetenskaperna och litteratur-historien, hufvudsakligen åt studium af språk, särdeles de gamla klassiska, och sedermera vid universitetet äfven de orientaliska. Samma ryktbare filolog Rask, (hvars arbete vållat omkastningen i Castréns studier), hvilken år 1818, genom Åbo *), gjorde en vetenskaplig resa till Ryssland, Persien och Indien, förmådde genom sitt lifvande exempel den då ännu unge studenten Sjögren att förändra rigtningen af sina älsklingssysselsättningar och väckte hos honom första tanken på, att egna sig åt en dylik resa för Tschudiska språken, som Rask företagit för de Skandinaviska och Germaniska. Om denna sin idé beslöt Sjögren, som allt ännu var en fattig student blott, att skrifva till Rask i S:t Petersburg, der denna resande vistades en lång tid. Rask dröjde ej att svara Sjögren med ett bref, hvari han prisade dennes ypperliga idé och på allt sätt uppmuntrade honom att använda alla möjliga sträfvanden för dess förverkligande, hvilket Sjögren äfven verkställde med all en Finnes energi under en mer än 4-årig ny, ja stundom förtviflad strid mot ödet. Denna strid hade sin naturliga grund deruti, att före Sjögren i Finland ännu ingen med allvar hade tänkt på en sådan vetenskaplig resa. På hans tid funnos också ännu inga medel till dylika företag, då dessa medel existerade redan under Castréns tid. Detta allt oaktadt, tänkte

*) Han qvardröjde någon tid derstädes, för att vidare studera Finska språket, öfver hvars stora vigt han ofta samtalat med dervarande vetenskapsmän, efter hvad Sjögren efteråt hört, ehuru han icke sjelf hade tillfälle att sammanträffa med Rask.

Sjögren, efter att med heder hafva slutat sin kurs vid universitetet, icke uppå någon offentlig tjenst, ehuru han var fördjupad i betydliga skulder och redan 25 år gammal, utan fortfor, för sin bergning, att gifva privat undervisning och beslöt 1820 om våren att resa till S:t Petersburg, för att der hafva tillfälle att bättre och snarare inhemta ryska språket och ryska historien efter originala källor, anseende både det ena och det andra för sig nödvändigt, för att med större framgång kunna utföra den af honom påtänkta resan, derest det lyckades honom, att med tiden erhålla understöd till densammas företagande. Under de osäkra förhoppningarne på ett dylikt understöd, lefde han i S:t Petersburg och dess omgifningar nästan tvenne år, åtnöjande sig med en huslärares inskränkta aflöning, och skref år 1821 på Tyska språket en uppsats om Finska språket och dess litteratur (Über die finnische Sprache und ihre Literatur), med afsigt att i öfversättning införa den i någon rysk journal samt dymedelst i någon mån göra den ryska bildade publiken bekant med detta för densamma nya ämne. Denna uppsats blef presenterad för dåvarande ryska mecenaten, aflidne riks-kanslern grefve N. P. Rumäntzof, som, efter att hafva genomläst densamma i Tyska originalet och erfarit, att dess författare funnes i S:t Petersburg, lät kalla honom till sig och erbjöd sig att låta trycka hans uppsats på sin bekostnad, men afstå hela upplagan, med undantag af ett inskränkt antal exemplar, åt författaren sjelf, såsom uppmuntran till fortsatta arbeten. Dessutom lemnade han Sjögren fri tillgång till sitt rika bibliothek. Sjögren arbetade mycket, genomläste med noggrannhet ryska krönikor och andra äldre och nyare arbeten i Rysslands historie och geografi, gjorde ur dem utdrag för sitt ändamål samt öfversatte tillika till Tyskan åtskillige nya resebeskrifningar, hvarvid han likväl rönte den motgången, att han vid utgifvandet af dessa öfversättningar

blef förekommen af andra i utlandet. År 1823 antog honom grefve Rumäntzof till sin bibliothekarie, och ändteligen uppnådde han samma år ändamålet för sitt långvariga sträfvande. Uppå framställning af dåvarande stats-sekreteraren för finska ärenderna baron (sedermera grefve) Rehbinder, blef han hugnad med ett understöd af Finska statsmedel till en vetenskaplig resa, hvilken han äfven påföljande år 1824 företog *)

Ehuruväl alla dessa omständigheter i en ännu lefvande persons lif icke äro så fremmande för en nekrolog öfver Castrén, som det vid första påseendet torde synas, skulle vi dock icke beslutit oss till en dylik episod, derest icke, såsom vi nedanföre skola se, akademikern Sjögren, i sin ordning hade framdragit den unge Castrén och blifvit hufvuddriffjedern till hans ära och den stora nytta, hans korta lefnad medförde åt vetenskapen. Då, om vintern år 1838, af en gynsam yttre anledning, i Vetenskaps-Akademien uppstod fråga om en vidsträckt vetenskaplig expedition till Vestra Sibirien, uppmanade Akademien sin ledamot Sjögren att åtaga sig den ethnografiska och linguistiska delen af denna expedition. Sjögren beslöt sig emellertid icke dertill, emedan han just jemt hade hunnit återvända från Kaukasien, der han tillbragt en tid för vetenskapliga ändamål, och isynnerhet, för att återvinna den redan sedan år 1831 förlorade synförmågan i högra ögat. Men som det sednare ändamålet ej uppnåddes, vågade Sjögren icke tänka på en ny resa till Sibirien. Då uppdrog honom Akademien, att i sitt ställe föreslå någon annan lämplig till en sådan resa, och Sjögren begaf sig under sommarferierna 1838 enkom för detta ändamål till Finland, der han hade i sigte tvenne vid Alexanders-universitet anställde vetenskaps-

*) Jemför artikeln: *Andrej Michajlowitsch Sjögren*, i Справочный Энциклоп. Словарь (utgifvet af Kray), Tom. XII pagg. 251—254.

män. Men desse kunde antingen icke, eller ville de ej besluta sig till en sådan resa och gåfvo, likasom också andra af de äldre professorerne och Sjögrens egna fordna lärare, anvisning på tvenne unga magistrar, Castrén och Wallin, såsom de ende, för sine kunskaper och andra egenskaper lämplige personer, som kunde komma i fråga härtill. Och i sjelfva verket rättfärdigade begge i framtiden på det mest lysande sätt denna deras lärares för dem obekanta rekommendation. Efter att tillika år 1836 hafva tagit filosofie magistergraden, utförde begge ryktbara resor, ehuru i fullkomligt motsatta rigtningar: Castrén i norden och Wallin i södern, genom Egypten till Arabien, och begge afledo alltför tidigt på ett och samma år, 1852! Under sin vistelse i Helsingfors år 1838, var Sjögren ännu icke i tillfälle att personligen råka de unga vetenskapsmännen, emedan de begge då voro frånvarande: Castrén var nemligen i Lappland, för att på ort och ställe studera Lapparnas språk och mythologi och jemföra dem med Finnarnes.

Återkomne till Helsingfors, skrefvo de begge, Wallin och Castrén, om hösten till Sjögren och förklarade sin benägenhet att deltaga i den föreslagna akademiska expeditionen; och Sjögren var redan då böjd att välja Castrén, icke blott i grund af de upplysningar om dennes sednaste sysselsättningar, han erhållit såväl af andra som äfven af Castrén sjelf, utan företrädesvis också derföre, att han, som af egen erfarenhet kände det svåra i en långvarig resa i norden, ansåg Castrén, såsom barnfödd i den nordligaste delen af Finland, för i fysiskt afseende mer lämplig till expeditionen än Wallin, som var född och hade uppvuxit i södra delen af detta land. Derföre uppstod också emellan Sjögren och Castrén en brefvexling om förberedelserna till resan och om de vilkor, på hvilka Castrén vore villig att företaga densamma.

På frågan om de sistnämnde svarade Castrén, med intagande blygsamhet, att om han, med sina kanhända allför otillräckliga kunskaper, ändå skulle anses lämplig till företaget, han, ehuru visst icke stadd i de bästa omständigheter, likväl alldeles ej hade i sigte några materiella fördelar, och ansåge för otillständigt att sjelf föreskrifva Akademien resevilkoren. Dessutom vore han icke ens i stånd att beräkna kostnaderne för en slik expedition och bad derföre Sjögren härom underhandla med Akademien samt afgöra saken efter sitt godtfinnande. En enda önskan ville han dock ej förtiga, den att, i händelse resan blefve utaf, han finge i några månader förbereda sig dertill i S:t Petersburg med understöd af Akademien. Hela denna projekterade expedition blef för öfrigt då icke utaf, och den påbörjade skriftvexlingen derom med Castrén afstadnade.

År 1839 gjorde Castrén för andra gången en resa till Lappland och utgaf och försvarade vid årets slut sin disputation: »De affinitate declinationum in lingua Fennica, Esthonica et Lapponica», samt blef, till följe deraf, i början af år 1840 utnämnd till docens i Finska och Forn-nordiska språken vid Helsingfors universitet. Om hans resa till Lappland erhöll allmänheten kunskap genom åtskilliga smärre uppsatser i Finska tidningar samt en vidlyftigare i den af professor Grot, till minne af Alexanders-universitetets sekular-fest år 1840 utgifna Calender. Påföljande år utgaf Castrén sin, såväl till innehållet trogna, som till den poetiska formen lyckade, svenska öfversättning af finska national-poemet *Kalevala.* Detta verk emottogs till och med af Svenskarne sjelfva med allmän erkänsla och Finska Litteratur-Sällskapet belönade öfversättaren med ett premium af 500 rub. b:ko ass:r. Dessutom blefvo i den uti Helsingfors af åtskilliga unga vetenskapsmän år 1841 började tidskriften Suomi införde tvenne mindre uppsatser af Castrén, nemligen: »Om betydelsen af ordet *Lapp*» (Häft. II.

pagg. 3—7) samt »Anmärkningar rörande några ljud i Finskan» (dersamm. pagg. 7—16).

Med ett litet understöd af Finska Litteratur-Sällskapet ärnade Castrén samma år 1841, tillsammans med Lönnrot, företaga en ny resa till Lappland, i afsigt att utsträcka densamma jemväl till den Ryska delen af denna provins och, om möjligt vore, längre inom Archangelska guvernementet ända till Samojedernes boningsplatser. Emellertid upplifvades vid samma tid i Vetenskaps-Akademien af akademikern Baer förslaget om en vetenskaplig expedition till Sibirien, i naturhistoriskt afseende, under professoren (sedermera akademikern) Middendorffs ledning. I den för utarbetandet af en ny reseplan nedsatta komité inkallades ånyo äfven Sjögren, som erhöll i uppdrag, att uppsätta för deltagarene i expeditionen instruktion i afseende å insamlandet af ethnografiska och linguistiska upplysningar. Sjögren vidblef enständigt sin förut uttalade mening, att om man tänkte på att vinna någon väsentlig förkofran för de tvenne sistnämnde vetenskaperne, måste man utrusta en särskild expedition, hvilken, i anseende till den fullkomliga olikheten i syftemål och sysselsättningar, vore helt och hållet oberoende af den första, och uppdroges åt någon *verklig filolog*, en eller flere. Riktigheten af denna idé var obestridlig; men för dess utförande erfordrades en tillökning i den allmänna resekostnaden, som redan utgjorde 10,000 rubel silfver. Denna summa beslöt man sig likväl till att öka ännu med 3000 rubel silfver, och hela anslaget lyckades erhålla en frikostig Regerings stadfästelse. Då uppmanade Akademiens historisk-filologiska afdelning ånyo Sjögren att öfvertaga den af honom sjelf projekterade expeditionen, ensam, eller med Castrén till medhjelpare. Afdelningen förklarade, i det sednare fallet, sin benägenhet, att af egna tillgångar förstärka den af Regeringen redan bestämda, men för tvenne resande

otillräckliga summan. — Men, utan att tala om hans försvagade syn, var Sjögren på den tiden just sysselsatt med utgifvandet af sin Ossetinska Grammatik jemte ordbok, och hade redan påbörjat dess tryckning: från andra sidan hade Castrén äfven företagit sin ofvannämnde resa, hvarom Sjögren först då också fick veta. I denna kritiska ställning, bad Sjögren om rådrum, att åtminstone först få sluta sitt påbegynta arbete, så mycket mera, som den nya expeditionen icke var brådskande och ingenting förlorade, utan tvertom vunne genom ett litet uppskof. Castrén hunne emedlertid sluta sin anträdda resa och, hvilket var hufvudsaken, ännu mer mogna i vetenskapligt hänseende, så att han längre fram kunde åtfölja Sjögren till Sibirien, eller, i händelse af behof, uti dennes ställe ensam utföra denna expedition. Härom tillskref Sjögren Castrén i början af år 1842, och detta bref träffade honom lyckligtvis ännu i Enare, derifrån han den 14 Februari svarade, att han gerna emottoge det nya anbudet att resa till Sibirien, ensam eller tillsammans med Sjögren. Med lifligaste tacksamhet — tillade han, — erkände han sin förbindelse till Sjögren, som beredt honom tillfälle att resa till Sibirien och förverkliga sin älsklings-idé. Hvad som vidkomme det åt honom föreslagna understödet af 6,000 rubel banko assignationer, så vore det, säkerligen, om ej frikostigt, dock åtminstone tillräckligt till hans utkomst, och mera begärde han också icke. Ville Alexanders-universitetet genom ett ytterligare understöd befria honom från en mängd skulder, dem han åsamkat sig såväl under sin studii-tid, som genom resor, dem han anställt på egen bekostnad och äfven genom utgifvandet af en öfversättning till Kalevala, så hade han i ekonomiskt afseende intet vidare att önska. I samma bref meddelade han intressanta vetenskapliga iakttagelser i anledning af Sjögrens önskan, att han, utom Lapparnes språk, skulle sysselsätta sig med stu-

derande äfven af deras mythologi, forntidslemningar m. m. Dessa iakttagelser, så korta de än äro, bevisade likväl, att den resande sjelf redan fästat sin uppmärksamhet på nämnde föremål, och redan behörigen förberedt sig till sin resa. Sådan var begynnelsen till den förnyade brefvexlingen mellan honom och akademikern Sjögren, hvilken ifrån den tiden fortsattes utan afbrott ända till Castréns död. Uti denna brefvexling afgaf han kort redogörelse för gången och resultaterna af sin resa, meddelade en mängd högst intressanta upplysningar om de af honom verkställda resorne, samt begärde och erhöll råd angående företagandet af nya.

Utaf detta samma första bref från Castrén synes, att han jemte doktor Lönnrot dittills ströfvat i Finska och Norrska Lappmarkerna *). Från Enare begåfvo de sig till Kola, derifrån till Kem och sedermera sjöledes, öfver Solovetzska klostret **), till Archangelsk, dit de ankommo i slutet af Maj månad, Castrén sjuk, i följd af en under resan ådragen förkylning, och med uttömd kassa, som bestod endast af 10 Norrska riksdaler. Detta allt oaktadt kunde han icke besluta sig till att återvända till Finland, tillsammans med Lönnrot, som återreste dit genom Olonetzska guvernementet, kallad af sin tjenstepligt och utblottad på medel att fortsätta resan vidare. »Att resa med Lönnrot» — skref Castrén, — »vore att slå studium af det Samojediska språket helt och hållet ur hågen. Till detta steg kan jag omöjligen beveka mig, så oförnuftigt det äfven må synas.» — Saken var den, att han i Archangelsk icke blott gjort bekantskap, efter Sjögrens anvisning, med archimandriten Wenjamin, hvilken förut haft

*) Castréns anteckningar om denna resa äro tryckta i Suomi 1842. Häft. IV. pagg. 3—35.

**) Ur detta klosters krönika gjorde Castrén ett utdrag, som är infördt i Suomi för år 1848. Häft. IV. pagg. 191—212.

hufvudledningen af den mission, som varit utsänd, för att omvända Samojederne till Christna läran, och dervid tillika sökt inhemta kännedom af deras språk, utan till och med funnit på elfva Samojeder, som då uppehöllo sig i Archangelsk, der de voro sinnade att qvarstadna ända till påföljande vinter. Castrén, som bekommit en liten penninge-remiss från Helsingfors, hade, uppå Sjögrens inrådan, till och med beslutit att använda den inträffade bästa delen af sommaren till en ny resa till Ryska Lappland, till den s. k. Terska kusten, hvilken lemnats af honom obesökt och hvilken äfven Sjögren sjelf, under sin vistelse i Ryska Lappland å 1826, icke besökt. Oaktadt sitt betänkliga helso-tillstånd och till och med tvertemot sin förra reskamrat doktor Lönnrots råd, begaf sig Castrén, i slutet af Juni månad, sjöledes från Archangelsk, i förhoppning, att inom tvenne dagar uppnå Ponoj; men starka motvindar uppehöllo de resande en hel veckas tid, innan de fingo i sigte Terska kusten, vid hvilken de äfven kastade ankar, vid inträffad stiltje. Då uppstod plötsligt en förfärlig storm, som afslet ankartåget och dref fartyget ut till hafs; då hissade man segel och sökte att med sido-vind uppnå Archangelska kusten, der de, till all lycka, påföljande dag äfven funno en beqväm hamn. Der lågo de qvar en hel vecka, men emellertid förderfvades alla lifsmedel af den starka hettan. I följd häraf insjuknade nästan hela besättningen och likaledes äfven Castrén, som föröfrigt förkylt sig redan under stormen. Emot den tilltagande sjukdomen sökte han skygd i en fiskarkoja på kusten, hvarifrån han, sedan fartyget afseglat, bragtes till närmaste ryska by. Här inträffade innan kort en brytning i hans sjukdom, så att han i Juli månad var i stånd att återvända till Archangelsk, efter att endast hafva fått *se*, men icke undersöka Terska kusten.

För att påskynda sitt tillfrisknande, flyttade han till en

invid Archangelsk belägen by, der han, med tillhjelp af en Samojed, som han medtagit, snart öfvertygade sig om grundlösheten och osäkerheten af de underrättelser om Samojediska språket, som derförinnan under stort misstroende blifvit honom meddelade af archimandriten Wenjamin. Sednare blef likväl denne, i följe af akademikern Sjögrens bemedling, med hvilken samme archimandrit då stod i korrespondens om en af honom författad Samojedisk Grammatik, öppnare mot Castrén, sannolikt äfven derföre, att han sålunda kunde hoppas bättre inse vigten och värdet af de anmärkningar mot sitt arbete, som Sjögren hade gjort om åtskilliga dess brister och fel, hvilka uppstått derigenom, att han ej hade förmått intränga i språkets charakteristiska *egenheter*, betraktande detsamma ensidigt, och följakteligen skeft, *endast* ur den synpunkt, som Grammatikor öfver ryska språket gåfvo honom vid handen. I detta afseende kunde han ej heller undgå att märka, att hans elev, som fortfarande hemtade sin kunskap om Samojediska språket ur en lefvande källa, redan kände detsamma, om ej fullständigare, så likväl grundligare än han sjelf. Också var Castrén sjelf ju längre ju gladare öfver den gång, som hans Samojediska studier hade fått och fortsatte dem med biträde af den infödde Samojed, som han hade hos sig *). Dessutom utarbetade han under sommaren och hann nästan afsluta en vidlyftig uppsats »Om accentens inflytande i Lappska språket». Föröfrigt förestodo honom många ledsamheter och förolämpningar i följd deraf att han, af oerfarenhet, hade ifrån Finland begifvit sig på en lång resa utan alla officiella dokumenter och rekommendationer, endast försedd med ett för hans syftemål otillräckligt pass. Efter erhållen kunskap härom, utverkade Sjögren för honom ett öppet bref af Ministern för

*) Jfr Castréns Nordiska Resor och Forskningar I. p. 149 och 172.

Inrikes Ärenderna, hvarigenom vederbörande anmanades, att lemna Castrén laga handräckning och bistånd vid hans vetenskapliga undersökningar, och Castrén fick det nöjet att försöka på sig kraften af detta dokument redan i Archangelsk. Slutligen lemnade han denna stad, i början af November månad, försedd af Sjögren med för resan nödiga böcker och, hvad som var det väsendtligaste, med ett understöd utaf Finska statsmedel af 1000 rub. silf. till fortsättande af sina forskningar.

Från Archangelsk begaf han sig till Mesenska kretsen, der han först stadnade i byn Semsha, 40 verst norrom kretsstaden Mesen. Men, till all olycka, fanns der äfven en krog, hvilken Samojederne besökte hellre, än Castréns kammare, och derföre reste han 60 verst längre bort, till kyrkobyn Nes, med kyrka för Kaninska Samojederne, men utan krog. Emellertid hade han också der föga framgång och blef nödsakad att tillbringa tre veckor i overksamhet, emedan ingen ville biträda honom vid inhemtandet af Kaninska dialekten, för hvars skull han hitkommit. Ett rykte hade nemligen blifvit utspridt, att han vore en »Niemets», som kommit för att utspionera landet och sålunda befrämja utförandet af ett åsyftadt fiendtligt infall, hvarföre ock de Kaninske Samojederne öfverenskommo att ej undervisa honom i sitt språk och meddela honom falska underrättelser *). Under den vidare färden å Kaninska tundran öfverfölls han med otidigheter af en rasande Rysse **) och sedan på vägen till Pustosersk öfver Timanska tundran af ett förfärligt oväder, irrade nästan ett helt dygn omkring och hade så när frusit ihjäl. Efter att i början af Februari månad år 1843 hafva uppnått Pustosersk, begaf han

---

*) Jfr hans Nordiska Resor och Forskningar I. p. 232.

**) Se dersammastädes p. 235.

sig, efter sju veckors vistelse derstädes i största lugn, till Ustsylmsk, der han var sinnad att jemväl uppehålla sig några veckor, för att ordna sina anteckningar och fortsätta studium af Samojediska språket; men infödingarne der blefvo alldeles upproriska emot honom, hållande honom för en mordbrännare och förgiftare af floder och brunnar I början skrattade han öfver dessa orimligheter, men snart började de omringa honom skocktals på gatan och störa honom på hans små promenader, så att han måste i all hast skynda bort till Ishemsk*). Här var man väl i allmänhet mera förekommande emot honom, churuväl äfven sådana funnos, som trodde, att han fört med sig en oren ande, med hvars utdrifvande ur ett af husen man arbetade en hel natt. I Ishma sysselsatte Castrén sig med stort intresse med att lära sig Syrjänska språket efter den på stället gängse dialekten och började här utkastet till sina »Elementa Grammatices Syrjænæ», hvartill han uppmuntrades särdeles af Sjögren, som önskade hafva af hans hand något nytt arbete att föreläggas Vetenskaps-Akademien, till ett offentligt bevis på hans lämplighet till den föreslagna expeditionen till Sibirien. — Detta arbete slutade Castrén i kyrkobyn Kolva, vid floden Uusa, som kommer från Ural och utfaller i Petschora, ofvanom Ishemsk. Angående Samojediska språket, hvilket han likaledes der fortfarande studerade, skref han under den 8 September: »Ändteligen börjar det omenskligt svåra Samojed-språket att reda sig för mig. I Obdorsk ärnar jag börja att bringa reda i mina anteckningar, samt tänka på en Grammatik i detta språk. Här blir det äfven för mig tillfälle att taga kännedom af Ostjakiskan.»

Efter att hafva nedskrifvit detta och jemte brefvet afsändt till Sjögren förberörde sitt manuskript till Syrjänsk

*) Se hans Nordiska Resor och Forskningar. I. p. 252 ff.

Grammatik, ärnade han inom några dagar företaga sin vidare resa, först på båt uppför Uusa till Ural och sedan, vid vinterns inbrott, med renar längre fram till Obdorsk.

Med stor oro väntade Sjögren förgäfves hela hösten 1843 på Castréns manuskript till Syrjänska Grammatiken, hvilket han den 8 Sept. afsändt från Kolva, — så mycket mer, som i Vetenskaps-Akademien redan en och annan börjat göra anmärkningar öfver det långa uppskofvet med den ethnografiskt-linguistiska expeditionen till Sibirien, förmenande att, derest icke Castrén kunde blifva dertill använd, så kunde och borde någon annan väljas. Ej heller var det underligt, att man tyckte så. Bunden af de understöd, han erhållit från Finland, var Castrén verkligen hittills icke fri att inträda i Akademiens tjenst. Dessutom var han personligen fullkomligt okänd i S:t Petersburg; och hans öfriga egenskaper och förmåga kände i Akademien Sjögren allena, som nu redan var fast besluten att af alla krafter understödja hans kandidatur. Sjögren uppsatte också derföre, under Julhögtiden år 1843, oaktadt Castréns förenämnde manuskript ännu då icke kommit honom tillhanda, förslaget om Castréns anställande vid ifrågavarande expedition på tre års tid, med ett understöd af 1000 rubel om året af den af Regeringen anslagna summa samt honom medgifven rättighet att företaga resan ensam eller välja sig hvilken medhjelpare han behagade. I detta förslag kunde Sjögren, utom sin fullkomliga öfvertygelse, att Castrén i alla afseenden vore lämpligare till expeditionen än hvar och en annan, stödja sig jemväl vid de yttre förhållanden, att hans kandidat, i och med det sista penningeunderstödet från Finland blifvit uttömdt, *nu* vore fri sina förra förbindelser och redan ifrån slutet af Oktober månad uppehöll sig i Obdorsk, följakteligen på gränsen af orten för hans nya verksamhet, hvilken föröfrigt, såsom stående i

det närmaste sammanhang med den af honom hittills verkställda resan, också icke vore annat än dess naturliga fortsättning. Jemte förslaget uppsatte Sjögren äfven en allmän instruktion för den föreslagne forskaren *). Ärendet föredrogs af Sjögren för Akademiens tredje afdelning, vid dess första sammanträde (24 Januari) 1844; alla hans förslag blefvo antagne, och det beslöts, att de skulle föreläggas Presidenten till fastställelse, med begäran om utverkande af öppet bref för Castrén **). Både det ena och det andra meddelades vid sammanträdet den 28 Februari, då Sjögren ändteligen också kunde inlemna manuskriptet till Syrjänska Grammatiken, hvilket erhållits först i början af samma månad ***). En annan, supplementär instruktion för den resande inlemnades till afdelningen af akademikern Köppen den 27 Mars †). Imellertid hade den första allmänna instruktionen, jemte den officiella underrättelsen om Castréns anställande i Akademiens tjenst, i egenskap af resande ethnograf, samt öppet bref af Ministern för Inrikes ärenderna och penningar till resekostnaderne, blifvit redan förut afsände, men återskickade från Tobolsk den 28 Mars, i anseende till Castréns afresa derifrån uti det bedröfligaste helsotillstånd.

Såsom ofvanföre är nämndt, anlände han redan i slutet af Oktober månad 1843 till Obdorsk, sednare än, och icke så lyckligt, som han hade hoppats. Efter att hafva på båt uppför Uusa-floden framträngt ända till Urals fot, måste han der qvarstadna en hel månad, under väntan på den det året ovanligt sentida vintern, boende än i en liten rökstuga, än på då-

*) Instruktionen är införd i Akademiens Bulletin de la Classe des sciences historiques, philologiques et politiques T. I. pagg. 325—332.

**) Se dersammastädes pagg. 335—336.

***) Se dersammastädes pag. 367.

†) Se dersammastädes pagg. 373—384.

liga Syrjänska lägerplatser, hvarefter han med renar reste till Obdorsk, efter att hafva till denna resa användt 15 dygn, i anseende till menföret. »Denna sålunda verkställda resa» — skref han efter sin ankomst till Obdorsk — »var lika långsam och besvärlig, som för mitt vetenskapliga ändamål otillfredsställande, och medförde äfven i ekonomiskt hänseende ingen fördel. Det värrsta är, att mitt bröst, som redan en längre tid varit krassligt, genom det vilda lefnadssättet under hösten, tagit en, såsom jag fruktar, obotlig skada. Af skilda intressen hade såväl presterna i Kolwa som de illparige Syrjänerne narrat mig till denna resa, som en månad sednare verkställd skulle i hvarje hänseende varit mera båtande». Efter att hafva från Sjögren erhållit underrättelse om, att Akademien d. 24 Januari antagit dennes förslag, svarade han den 11 Mars från Beresow, bland annat: »Mitt bröst, som redan sistlidne höst häftigt ansattes, har sedermera ej repat sig, utan fastmer blifvit sämre. Detta förmådde mig att omkring medlet af Februari månad lemna Obdorsk, i hopp att här uti Beresow finna bot för min sjukdom. Tyvärr har det onda ej låtit häfva sig, fastän både bloduttömningar och andra läkemedel blifvit använda. Under sådana förhållanden utgör Akademiens väntade uppdrag för mig lika mycket en källa till glädje som bekymmer. Emedlertid stadnar jag hos Hr Coll. Rådet i en tacksam förbindelse för öfvermåttet af den mig visade välvilja, och såvidt mina krafter tillåta, skall jag försöka att motsvara Hr Coll. Rådets förtroende till mig och min måhända alltför ringa förmåga.»

Att detta icke var blotta fraser, och att han, oaktadt allt sitt lidande, med ifver gripit sig an med uppfyllandet af sitt löfte, kan bland annat följande utdrag ur samma bref bekräfta: »Den härvarande dialekten af Samojediskan har gifvit mig mera arbete, än jag i början anade. Icke såsom vore

den väsendtligen skild ifrån den Bolschesemelska munarten, men jag har här kommit på nya ideer, hvilkas pröfning och beriktigande kostat mig oerhörd möda och tid. Nu vore det min mening att utföra en liten Samojedisk Grammatik på Latin, något vidlyftigare än den Syrjänska; — jag har ock för sådant ändamål gjort mig hvarjehanda utkast öfver svårare saker på Svenska, men med sjelfva hufvud-arbetet har jag för min krassleghets skull ej kunnat påbegynna. Skulle jag återvinna helsan, så hoppas jag intill sommaren få besagde opusculum i ordning. — — I Obdorsk kunde jag ej sysselsätta mig med Ostjakiskan, emedan der för tillfället ej funnos Ostjaker, mäktiga det Ryska språket. Detta var ock ett skäl till min afresa ifrån Obdorsk, och sedan hoppades jag här komma öfver Kasimska Samojeder, hvilka skola ega en alldeles egen, för Obdorska Samojeder nästan obegriplig munart. Kasimska Samojeder fann jag här ej, men för säkerhets skull hade jag från Obdorsk medtagit en Samojed, hvarmed jag ända hitintills sysselsatt mig. Först i dessa dagar har jag gripit mig an med Ostjakiskan, som synes mig vara ett medium emellan de Samojediska och Finska språken.» Mycket oroade honom också den i Akademiens instruktion föreslagna resan till Turuchansk, såväl för hans svaga helsa och de lokala svårigheter, hvilka dermed vore förenade, som äfven derföre, att han befarade, att de officiella handlingarne från Akademien skulle komma honom alltför sent tillhanda. — Sedan han nedskrifvit detta, blef han plötsligt angripen af styng och en olidlig smärta i bröstet, som fortfor hela natten. Påföljande morgon (d. 12 Mars) inställde sig blodspottning. »Jag tillkallade» — skref han i slutet af sitt bref till akademikern Sjögren — »på morgonstunden en här befintelig utmärkt läkare och han gaf mig följande råd och upplysningar: 1) att jag en tid bortåt hvarken kan eller bör sysselsätta mig med nå-

got ansträngande arbete, 2) att mitt bröst äfven i framtiden ej tillåter några större ansträngningar, 3) att jag till en början kunde slå alla planer ur hågen och blott tänka på återställande af min helsa. Allt detta ljuder som en klockringning i min själ, såsom ett skrän, ett virrvarr, som ej tillåter mig att ega en redig tanke eller fatta något fast beslut. Emellertid afgår posten i ögonblicket, kanske kan jag med följande meddela gladare underrättelser.»

Se här hvad, i dess ställe, hans nästa bref, af d. 16 Mars, innehöll: »I dag afkunnade omsider läkaren den dödsdom, hvarpå han vid min sista sjukdoms anstöt för en vecka sedan hade förberedt mig. *Lungsot* är den sjukdom, som tärt och nu med en otrolig glupskhet tär på min lefnadsmärg. Af humanitet och medlidande kallade väl läkaren min sjukdom blott en dispositio tuberculosa, men upplyste mig derjemte, att de hvita gryn, jag alltsedan sista höst upphostat, äro verkliga tuberkler. Så är nu stafven bruten öfver mig i min ungdoms vår, och grafven det mål, hvarefter jag ifrån denna dag bör bestämma mina planer. Jag kan ej dölja för Herr Coll. Rådet, att jag ju gerna ville sluta mina dagar i kretsen af vänner och anförvandter, om jag blott med mina svigtande krafter mäktade så långt. Men om det äfven för mig vore likgiltigt, hvar mina ben multna, så kan jag dock omöjligen medtaga till grafven den förebråelse, att i medvetandet af min sjukdom hafva emottagit Akademiens understöd. Detta vore lindrigast sagdt ett bedrägeri. Derföre skyndar jag nu att för alltid öfvergifva den jord, hvarpå jag uppfört min lefnads alltför snart nedramlande planer. Emellertid vill jag ännu en gång betyga Hr Collegii-Rådet min varma tacksägelse för den värma och nit, hvarmed Hr Coll. Rådet befordrat mina härmed slocknande förhoppningar. — Till bestridande af resekostnaderna nödgas jag nu använda en summa,

som blifvit mig tillsänd från Finland för uppköp af mammuthsknotor». Detta bref åtföljdes äfven af ett läkarebevis, utfärdadt af doktor J. Wakulinskij, angående Castréns sjukdom. Samma läkare skref derjemte särskildt till Sjögren följande: »Frequentis cum D. Castrén conversationis tempore, hæc omnia, quæ nocivum influxum in valetudinem illius exserebant, observare potui. Continui labores, quatuordecim circiter horas nycthemeri spatio permanentes, defectus cibi congrui, consuetudine sacrati, variaque incommoda itinerationibus propria, præsentibus, pristino malo hæmorrhoidali, acquisitoque in climate severo rheumatismo, in causa fuere oppressionis et doloris pectoris, cum illa tussicula, quæ periculo instantis phtiseos tuberculosæ minari videtur».

Afsändandet af sitt bref, jemte beviset, hade Castrén vid sin afresa från Bresow uppdragit åt Wakulinskij, och deraf kom det sig, att detta bref, till all lycka, anlände till Sjögren fyra dygn sednare, än ett annat sednare bref från Castrén, dateradt Tobolsk, den 24 Mars. Deruti skref han: »Under resan hit (till Tobolsk) har mitt sinne så vida lugnat sig, att jag åtminstone slagit dödstankarne ur hågen. Bröstet har dock föga repat sig. Blodspottningen upphörde redan i Beresow, men fortfarande känner jag en odräglig hetta i lungan, åtföljd af styng och ristning genom bröstet och ryggen. Andedrägten är ytterst kort och tung; vid ringa ansträngning erfar jag en nästan krampaktig hopdragning af lungorna, armarna och hela kroppen öfverfallas af darrning, hvarvid en ofrivillig ångest angriper mitt hela väsende. — Gerna skulle jag hafva anförtrott mig åt Wakulinskijs vård, om han ej förklarat min sjukdom obotlig. Väl trodde han, att min närvarande häftiga åkomma är öfvergående, föranledd af öfvermåttliga psychiska ansträngningar, men till förlängande af min lifstråd gåfvos, sade han, endast följande medel: 1) i början

fullkomlig sysslolöshet och i framtiden en högst lindrig ansträngning, 2) ett lenare luftstreck, 3) ett mera gladt och bekymmerfritt lefnadssätt». Utan tvifvel hade läkaren fullkomligt rätt; men kunde väl Castrén, med sin kärlek till vettenskapen och derjemte redan så nära målet för alla sina önskningar, besluta sig till att följa läkarekonstens råd, äfven om han för öfrigt hade haft förmåga dertill? Nej, för hans ädla själ var det omöjligt, såsom synes redan af fortsättningen af samma bref. Han skref deri vidare: »I ganska tydliga ordalag yppade han (Wakulinskij) för mig, att min sjukdom vore lungsot, men en läkares mening är för det första ingen trosartikel, och för det andra hoppas jag dock i hvarje fall med ett ändamålsenligt lefnadssätt kunna utföra en och annan af mina planer. Jag vill derföre ännu icke helt och hållet misströsta om min välfärd, men oundvikligt blir det för mig att afvakta sjukdomens utveckling och möjliga öfvergång samt gå till råds med kunnige och välsinnade läkare. Skulle desse, i likhet med Wakulinskij, förklara mig alldeles ur stånd att uppfylla Akademiens uppdrag, så må saken då förfalla. Men om de hellst i någon mon kunde lindra mina lidanden samt gifva mig några förhoppningar in i framtiden, förklarar jag mig icke blott redo att mottaga Akademiens uppdrag, utan vill till och med bekosta mig en medhjelpare, som i värrsta fall kunde fullfölja mina undersökningar. Emellertid fordrar mitt samvete, att jag i närvarande, hopplösa förhållanden ej antager Akademiens understöd. Må Akademien å sin sida efter inhemtad närmare kännedom om min sjukdom pröfva, om jag numera kan blifva tjenlig till utförande af det mig anförtrodda värf. I hvarje fall nödgas jag oförtöfvadt begifva mig till Finland, dels för mina ekonomiska omständigheter, hvilka nu äro på sitt yttersta, dels för att möjligen der finna bot och hjelp emot min sjukdom. Skulle mina förtviflansfulla utsigter

kunna i någon mon upphjelpas, så ville jag i höst åter anträda resan till Sibirien. Härigenom vore för Akademien ingen ting förloradt, men för mig mycket vunnet. Jag kunde för det första i ro utarbeta min Samojediska Grammatik samt andra saker, som eljest kunna blifva lemnade åt sitt öde, ja genom sjukdomens möjliga framskridande för alltid gå förlorade. För det andra vore det äfven godt, om jag sjelf utvalde mig en reskamrat efter mitt sinne. Sedan hoppas jag ock, att genom detta dröjsmål få tillfälle att göra bekantskap med de Kasimska Samojederna. Jag måste till Hr Coll. Rådets bepröfvande hemställa, om det ej vore af vigt att taga kännedom af deras munart, som säges vara alldeles egendomlig. Jag förmodar af folkets läge, att dess språk möjligen bildar en öfvergång emellan de nordliga Samojeder samt de Narymska Ostjakers, Kaibalers, Matorers, Arintzers, hvilka enligt de språkprof, jag i Сибирскій Вѣстникъ öfverkommit, äro veritabla Samojeder». Derpå följa uppgifter, hvar och när han, i fall hans förslag gillades, kunde finna Kasimska Samojeder och huru han sedan efter den allmänna instruktionen beqvämast skulle kunna fortsätta resan vidare åt öster.

Alla dessa bedröfliga bref från Castrén blefvo uppläste af akademikern Sjögren vid sammanträdet den 24:de April. Efter att hafva afhört dem med allmänt deltagande, beslöt tredje afdelningen af Akademien, enligt Castréns önskan, att afvakta hans tillfrisknande till början af påföljande år*); men vid allmänt sammanträde den 24 Maj tillade Akademien, på Sjögrens föreställning, Castrén halfva Demidofska priset för hans på Latinska språket författade, förut omnämnda Syrjänska Grammatik, samt dessutom 1000 rub. b. a. till dess tryck-

*) Se förut citerade Bulletin de la Classe historico-philologique. Tom II pag. 79.

ning *). Denna Grammatik utkom af trycket ännu samma år i Helsingfors, der den utgafs af författaren sjelf, som dit återvändt den 15 Maj direkte från Tobolsk, genom Permska, Wologodska och Olonetska guvernementerna samt öfver Wiborg. Hans helsa förbättrades redan på vägen, men i synnerhet i Helsingfors, så att han redan innan Juni månad kunde för vinnande af filosofie doktors-graden undergå nödig examen och försvara en afhandling vid universitetet, samt ingifva Vetenskaps-Akademien i S:t Petersburg visshet om den nya resans företagande **). — Sedan sommaren, hvilken han till större delen tillbragt på landet, gått till ända, upphörde han till och med att klaga öfver smärta i bröstet, och mot hösten kände han sig redan temmeligen frisk. En så lycklig förändring i hans tillstånd åstadkommo, utom läkarevård af en god vän, årstiden, hembygdens luft, det stilla och passande lefnadssättet, sammanträffandet med många gamla vänner och andra själsnjutningar, i förening med åtskilliga oväntade materiella fördelar, för hvilka han hade att tacka såväl landsmäns, som fremmande personers varma deltagande i hans öde. Så erhöll han, utom det Demidofska priset (1000 rubel silfver) af Vetenskaps-Akademien, af Alexanders-universitetet ett stipendium af 6700 rubel i assign. och kunde således med så mycket större tillförsigt söka sig någon till kamrat och biträde vid den förestående nya resan. Föröfrigt tillbragte han ej tiden af sitt tillfrisknande i overksamhet till själen, utan började redan om sommaren att bearbeta sin först utkastade uppsats: »Om accentens inflytande i Lappska språket***).

---

*) Se l. c. Allmänna Redogörelsen för 13:de utdelningen af Demidofska priserna, pagg. 2 och 9—10, eller samma redogörelse i särskildt aftryck, pagg. 5—6, 30—35 och 87—92.

**) Se ofvanciterade Bulletin. Tom. II pag. 94.

***) Se ofvanför pag. 248.

Denna uppsats blef sedermera genom Sjögren presenterad för Vetenskaps-Akademien *) samt, uppå föreställning af samma akademiker **), tryckt i Mémoires présentés à l'Académie Impériale des Sciences de S:t Pétersbourg par divers savants. Tome VI pagg. 1—44. Dessutom utgaf han af trycket i Helsingfors, såsom vi redan ofvanföre nämnt, sin Syrjänska Grammatik, sysselsatte sig med utarbetandet af en dylik för Samojediska språket och var till och med sinnad att företaga dess tryckning, hvilket likväl icke blef af, emedan de dertill enkom gjutna nya stilarne befunnos fullkomligt odugliga. »Saken måste uppskjutas till framtiden» — skref han under den 23 November till Sjögren, och tillade profetiskt — »kanske får jag härnäst arbetet in toto utgifvet genom Akademiens och Hr Collegii Rådets benägna försorg. För det närvarande är jag ännu ej så tillfredsställd dermed, att jag ville låta det utgå under Akademiens firma».

Af samma bref synes, att han, i egenskap af docens vid Alexanders-universitetet, då höll föreläsningar öfver Finska språket och för detta ändamål hade utarbetat en ny kurs i Finska Grammatiken. Ännu en uppsats med titel: »Anmärkningar om Savolotscheskaja Tschud, sammanskrefs af honom år 1844 på svenska språket och infördes i tidskriften Suomi för samma år pagg. 1—22, jemte svenska originalet till hans uppsats »Om accentens inflytande i Lappska språket (dersammastädes pagg. 23—86).

Med det inträffade vinterföret hade Castrén ärnat göra en resa till Torneå, men uppgaf sedermera denna plan. »På läkare-råd» — skref han till Sjögren — har jag nödgats slå min Torneå-resa ur hågen, emedan den förestående resan till

*) Se förberörde Bulletin. Tom. II pag. 205.

**) Se l. c. pagg. 287 och 337—339.

Sibirien anses taga alla mina krafter i anspråk. Gerna hade jag velat helsa på mina anförvandter, men i kronans tjenst få de privata intressen maka åt sig. Läkare och icke-läkare hafva väl rådt mig att uppskjuta den Sibiriska resan till sommaren och dessemellan göra en färd till Österbotten — något som äfven vore ganska frestande samt dessutom för min helsa och mina eftersatta arbeten mycket välgörande; men Sibirien ligger mig ändock varmare om hjertat. För öfrigt menar jag, att äfven både Hr Coll. Rådet och Akademien hellst ser, att jag drager mig åstad så fort, som möjligt. För att med vinterföret hinna ända fram till Sibirien, måste jag väl i Februari förfoga mig härifrån».

I sjelfva verket gjorde han också så, och ankom i samma månad till S:t Petersburg, åtföljd af en ung landsman, filosofie-kandidaten Bergstadi, som han utsett åt sig till reskamrat och medhjelpare *). Härifrån begåfvo de sig å väg den 24 Mars.

Vi vilja icke här vidlyftigare skildra denna Castréns nya resa. Den är tillräckligt bekant af en hel serie af hans i högsta grad intressanta rapporter till Vetenskaps-Akademien eller af utdrag ur hans bref till Sjögren och andra landsmän, införde i sagde Bulletin eller i S:t Petersburgische Zeitung, äfvensom i samtida Finska tidningar och tidskrifter. Likväl vilja vi, för dem, som möjligen ännu icke läst dessa rapporter och utdrag, men önska närmare följa resans gång och resultater samt tillika göra närmare bekantskap med dess oförgätliga utförare, angifva förenämnde, här i S:t Pbg utgifne källor. De följa här, i kronologisk ordning: S:t Petersburgische Zeitung für das Jahr 1845, N:ris 213—216, S. 918—920, 923—924, 928 och 931—932 (jemför *Suomi* 1845 pagg.

---

*) Se oftaciterade Bulletin. Tome II pag. 351.

1—9 och Bulletin de la Classe historico-philologique de l'Académie Impériale des Sciences de Saint Pétersbourg. Tome II pagg. 376—380); samma Bulletin, Tome III, pagg. 137—156 eller S:t Petersb. Zeit. N:ris 285—287 och 289, S. 1217—1218, 1221—1222, 1226—1228 och 1235—1236; Bulletin, pagg. 225—244 (jemf. S:t Peterb. Zeit. für das Jahr 1846. N:ris 109—110, S. 435—436 och 441—443); Bulletin, pagg. 198—203 och 289—316 (jemför S:t Petersb. Zeit. N:ris 234—237, S. 941—943, 945—947, 949—951 och 953—955); samma Zeitung, N:o 111, S. 445—446 och Bulletin, pagg. 266—269, eller S:t Petersb. Zeit. N:o 149, S. 599—600; samma Bulletin, Tome IV, pagg. 17—42 (jemför S:t Petersb. Zeit. für das Jahr 1847, N:ris 42—44 och 46, S. 165—166, 169—170, 173—175 och 183—184); Bulletin, Tome III, pagg. 316—320 (jemför S:t Petersb. Zeit. für das Jahr 1846, N:o 238, S. 957—959); Bulletin, Tome IV pagg. 8—16 och 209—231 (jemf. S:t Petersb. Zeit. für das Jahr 1847, N:ris 160—161, S. 663—665 och 667—669); samma Bulletin, pagg. 241—245; S:t Petersb. Zeit. N:o 89, S. 359—360; Bulletin, pagg. 231—236 (jemför S:t Petersb. Zeit. N:o 162, S. 671—672); Bulletin, pagg. 257—261, 236—237 och 261—272; Tome V, pagg. 180—190 och 193—208; Tome IV, pagg. 302—304, 316—317, Tome V, pagg. 218—224, Tome IV, pagg. 317—320 och 345—350; Tome V, pagg. 57—62, 106—112 och 302—320 (jemf. S:t Petersb. Zeit. für das Jahr 1848 N:ris 248—250, S. 1007—1008, 1011—1012 och 1015—1016); samma Bulletin, pagg. 264—272 (jemf. S:t Petersb. Zeit. N:ris 218—219, S. 885—886 och 889—890). — Till kompletterande häraf vilja vi tillägga några anmärkningar i öfverensstämmelse med ändamålet af nekrologen.

Castréns helsa befanns skakad redan i Kasan, der han qvardröjde 2:ne månader, i anseende till vägalagets usla skick

och i väntan på dokumenter från S:t Petersburg i och för vidare resa. Denna tid begagnade han till att granska och korrigera den af honom, redan året förut i Helsingfors, efter anvisningar af en rysk soldat af Tscheremissisk börd från Kasanska guvernementet, utkastade Grammatik för Tscheremissiska språket, hvilken, i dess nya gestalt, men på Latinska språket, och under titeln: *Elementa Grammatices Tscheremissæ*, ännu under loppet af år 1845 utkom af trycket i Kuopio *), men icke sjelfva författaren till nöjes, såsom synes af hans bref till akademikern Sjögren, dateradt Dudinka (vid Jenisejs nedre lopp) den 22 November 1846, i hvilket bref de vigtigaste tryckfel i denna incorrecta upplaga **) äro angifne.

Castréns sjuklighet fortfor också under loppet af hela det första året, han tillbragte i Sibirien, i Ostjakernes boningar, vid Irtisch's och Ob's stränder. Under hela denna tid, ända från hans ankomst till Kasan, led han af periodiska diarrhéer, som fortforo hela veckor å rad och, efter hans tanke, härrörde af hämorrhoider, men egenteligen af den ringa motion, han tog sig under oupphörliga själs-sysselsättningar och vid svårsmält föda. Detta hans skrala helsotillstånd, äfvensom de honom förestående lokala svårigheterne föranledde Sjögren att råda honom styra sin vidare kosa från Surgut uppför Ob floden mot sydost, i stället för att draga sig mot Jenisej i ostlig eller nordostlig riktning, längs floden Wach eller Tas, i öfverensstämmelse med den instruktion, som blifvit honom gifven redan under hans vistelse i Obdorsk ***). Likasom han på vägen till Surgut, längs Ob's bifloder, upp-

*) Se förenämnde Bulletin, Tome II pag. 383 och pagg. V—VI i företalet till sjelfva Grammatiken.

**) Se förenämnde Bulletin, Tome IV pagg. 244—245 och 257—258.

***) Se ofvan p. 251 och Bulletin, Tome III pag. 160.

täckte bland Ostjakerne endast några Samojediska, för öfrigt, små stammar, likaså öfvertygade han sig deremot, under resan uppföre Ob, positivt, att de längs hela dess lopp, inom Tomska guvernementet, ända till floden Tschulym, och till och med ännu 25 verst högre upp boende, hittills så kallade Ostjakerne, alldeles icke äro, hvad de utgifvits för, utan allesamman verkliga Samojeder, med undantag af ett ringa antal af befolkningen kring floden Wasjugan. Denna Castréns upptäckt och den närmare bestämmelse han gifvit af skilnaden emellan förenämnde tvenne folkslag inom Tomska guvernementet, såsom ock i allmänhet, jemte en mera detaljerad klassifikation af hvardera till stammar och dialekter — allt detta är så mycket vigtigare, ju större den hittills allmänt herrskande och jemväl af Klaproth delade förvillelsen var. Ehuruväl den sistnämnde kände tillvaron af äfven andra stammar i de uppgifna trakterna, förblandade han dem emellertid med hvarandra och inveckIade sålunda ännu mera frågorna, då han trodde sig lösa desamma.

I allmänhet medförde just Tomska guvernementet, der vår resande tillbragte hela hösten och vintern, mycket godt åt honom. Der förbättrades nästan helt och hållet äfven hans helsa, så att han år 1846 om våren kunde med nya krafter begifva sig in i Jenisejska guvernementet. Här, sedan han besett Atschinsk, Krasnojarsk och Jenisejsk, i förbindelse med sina föregångna forskningar, utsåg han åt sig till vistelseort ett ödsligt distrikt (volost), beläget 90 verst i vester från sistnämnde stad, efter att hafva i förväg afsändt sin reskamrat Bergstadi till Jenisejske Ostjakerne kring norra delen af Jenisej's nedra lopp. Under sin korta vistelse i detta distrikt, upptäckte han, att de ännu på den af *Posnjäkoff* utgifna karta utsatta byarne *Natsk* och *Pumpokolsk* icke existera, och att de s. k. Natsko-Pumpokolska Ostjakerne, som af Klaproth

blifvit räknade till de Jenisejska, äro Samojeder, som föga särskilja sig från Ketska Samojederne i Tomska guvernementet. Af de ord, Klaproth tillskrifvit deras språk, förstodo de icke ett enda. För att i tid hinna fram till den stora Turuchanska marknaden, hvilken på lång tid besökes af kringboende Samojediska och andra stammar, gaf sig vår resande den 30 Maj å väg från Jenisejsk nedför Jenisej floden, förenade sig åter med sin reskamrat och ankom den 19 Juni till Turuchansk. Här tillbragte de den Turuchanska sommaren ända inpå Augusti månad, hvarunder Castrén ifrigt sysselsatte sig med en noggrann undersökning af åtskilliga Samojediska stammar och dialekter, företrädesvis med den aflägsnaste — den Tasowska. Också här var han åter i tillfälle att upptäcka och rätta några vigtiga misstag af Klaproth vid klassifikationen af de nordliga Samojediska stammarne och dialekterna.

För att anställa en dylik undersökning också om andra Samojediska stammar (den Juratzska och Tawginska), begaf han sig från Turuchansk ännu längre ned, 567 versts väg, ända till kyrkobyn Dudinka, och stadnade under resan tre veckors tid i vinterlägret Plachina och en vecka i det Chantajska. I Plachina måste resanderne bo i en koja, så sparsamt upplyst genom ett litet pappersfönster, att de ofta voro nödsakade att midt på ljusa dagen tända upp ljus, hvars låga oupphörligt fladdrade för vinden, som trängde genom de glesa väggarne. Då man eldade, fylldes kojan med rök; och vid de täta och häftiga regnen strömmade vattnet in genom taket, som föröfrigt kort förut blifvit enkom lagadt, så att de fingo lägga in sina papper och sjelfva söka skygd, likasom om de hade bott under bar himmel. Till alla dessa obehagligheter sällade sig ännu bekymren om den tarfliga födans anskaffande, ty i hela vinterlägret funnos blott tre dylika kojor. Vida

bättre och behagligare var de resandes korta vistelse vid Chantajka. I kyrkobyn Dudinka, som bestod af 6 kojor och ligger 5 verst från Jenisejs mynning, under 69° 40′ nordlig bredd, bodde de i en gammal bod, som blifvit förvandlad till boningsrum genom inrättande af eldstad och insättning af ett litet fönster, sammansatt af små glasbitar och sedermera, på sibiriskt vis, af isskifvor. I denna kammare var temperaturen på golfvet +2—5° R., medan den på det högre upp placerade skrifbordet gick stundom till +26°. — Oaktadt han kände oupphörlig kyla i fötterna, försummade Castrén dock att i tid kläda sig efter Samojediskt bruk, och fick derföre redan i Oktober ett häftigt sjukdomsanfall, som likväl lyckligtvis snart gick öfver. Derefter fortfor han under alla oblida förhållanden att vara frisk och rask, hvartill mycket bidrogo täta promenader i fria luften, dervid han engång var nära att omkomma i snödrifvorna för ett plötsligt uppkommet häftigt yrväder. Från Dudinka gjorde han till och med i November månad en resa ännu längre fram, ända till Tolstojnos, emellan 71 och 72° nordlig bredd, och förfrös på vägen fötter, fingrar och en del af sitt ansigte. Alla fyra, af snödrifvor nästan helt och hållet öfvertäckta, kojor i detta vinterläger voro så usla, att vattnet än rann ned längs väggarne, än förvandlades till rimfrost. Skarpa vindar blåste in genom golfvet och väggspringorna. Under eldningen nattetid plågades han af röken och de kalla ångorna, som inträngde genom dörren. Till all lycka, hade han ej behof af isfönster, hvilka fingo inifrån spikas före med bräder, ty den årstiden hade redan inträdt, då solen icke mera gick upp, och bevisade sin tillvaro endast genom en helt svag rodnad på horisonten vid klar himmel. Emedlertid hade Castréns reskamrat Bergstadi för åtskilliga krämpor, hvilka han icke mera lyckats öfvervinna, qvarstadnat i Dudinka, och begaf sig

derföre till Jenisejsk och Krasnojarsk, samt derifrån hem till Finland, hvarest han också dog den 13 Januari 1850, 29 år gammal.

Äfven Castrén insjuknade allvarsamt i epidemisk katarrh inom Jenisejska Ostjakernes gebit, dit han återvände först i Februari månad 1847 genom Turuchansk, efter att på vägen, innan han uppnådde denna stad, hafva utstått åtskilliga obehagligheter och för andra gången bott ännu 3 veckor i vinterlägret Chantajka vid Jenisejs nedra lopp. Här var hans förra ljusa och trefliga rum nu till den grad fuktigt, att, oaktadt den yttre beläggningen med renhudar, vattnet rann ned för väggarne och mattorna, som voro upphängda kring sängen, fröso fast vid dem så hårdt, att de sedermera måste afslitas styckevis, likasom de upphängda klädesplaggen, som man glömt lägga undan. Man kan föreställa sig, hurudan luften i allmänhet var i ett sådant rum, som dessutom, då det eldades, fylldes af en förfärlig rök! Sjelfva nyårsnatten dref denna rök den stackars resande ur sängen rakt ut i skogen! I och med Castréns ankomst till de Jenisejske Ostjakernas boningar, vida sydligare upp för Jenisej, kunde man hoppas, att hans sysselsättningar med nämnde Ostjaker skulle underlättas genom blidare yttre förhållanden. Men det gick tvertom: i byn Nasimova var han nödsakad att tillbringa tre veckor i ett så kallt boningshus, att vattnet om natten frös till is och thermometern om morgonen vanligen visade 5—7° köld. Väl funnos i byn också andra, bättre qvarter, men de voro alla upptagne af guldletare. Det var således ej underligt, att åtskilliga nya krämpor, som börjat redan under den Turuchanska polar-himmelen, mera utvecklade sig och följde honom icke blott till Jenisejsk (i Mars månad), utan också ännu (i April månad) till Minusinska kretsen. Här tillbragte han sommaren på åtskilliga ställen och med sysselsättningar

af allahanda slag: samlade traditioner och ålderdoms-minnesmärken, uppgräfde grafhögar, kopierade inskrifter, undersökte i ethnografiskt och linguistiskt hänseende åtskilliga tatariska (Katschintzer, Sagajtzer, Kisiltzer) eller tatariserade ostjakiska och isynnerhet samojediska stammar (Kojbaler, Matorer, Ariner, Tubintzer), i det han utredde och nogare bestämde deras ytterst invecklade och tvistiga klassifikation. För detta ändamål beslöt han till och med att öfver Sajanska bergen ridande resa in på Chinesiska området, enkom för att närmare undersöka de i Chinesiska Mongoliet boende Sojoternes eller Sojanernes ursprung, om hvilka redan Pallas och Klaproth trodde, att äfven de vore Samojeder. Detta antager om större delen af dem äfven Castrén, jemte det han upplyser oss i öfrigt om, att de nu äfvenledes blifvit tatariserade, och tala nästan ett och samma språk, som Minusinska Tatarerne.

Den fördelaktiga årstiden, den idkeliga rörelsen under hans många resor och distraherande, mångartade verksamhet återställde för en tid hans helsa, som likväl åter började att vackla, då han, i September månad, begaf sig öfver till Kanska kretsen och der, från Oktober månad, oaflåtligt sysselsatte sig med de s. k. Kamasintzerne. För att råka Karagasserne kring Nischne-udinsk ännu före deras aftåg till de otillgängliga skogarne, arbetade han öfver 2 månader med Kamasintzerne, dag och natt, och upptäckte dervid bland dem (hvilket förut var okändt) qvarlefvor af trenne särskilda folkslag: Tatarer, till en del förryssade, — Samojeder, starkt uppblandade med Tatarer, och redan nästan helt och hållet förryssade afkomlingar af de fordna Kotterne eller Kotowtzerne, förvandter till Jenisejske Ostjakerne. Half-ryska och half-Burätska befunnos deremot vara de Kotowtzer, som han i stället för Assanerne funnit på sidan om stora vägen, som leder till Nishne-udinsk, der han, efter Klaproths anvisningar,

förgäfves sökte dem i en hel veckas tid, och, till följe af sina ströftåg nattetid och under skarp köld, insjuknade i Nishne-udinsk i en förkylnings-feber, som höll honom på sjuksängen öfver en månads tid. Emellertid sysselsatte han sig så mycket han förmådde, så väl med Kotowtzerne, som isynnerhet med Karagasserne, bland hvilka han fann flere Tatarer än Samojeder. Dessutom sökte han att lära sig Mongoliska språket, för att kunna grundligare förklara den blandning, som uppstått genom Buräternes sammanträffande med Samojediska och Ostjakiska stammar. Sålunda befunnos också de af honom på en utflygt från Irkutsk, i Februari månad 1848, besökte, ringtaliga Sojoterne i Tunkinska kretsen redan vara, till lefnadssätt, religionskult och språk, verkliga Buräter, ehuru ännu icke för längesedan, åtminstone den i bergsbygden boende delen af dem talade samma Turkiska dialekt, som Karagasserne. Så mycket mindre finnes hos dem ens något spår till deras ursprungliga Samojediska härkomst.

Med den 24 Mars 1848 skulle tilländagå den termin af tre år, som blifvit bestämd för hans resor i Sibirien; men Vetenskaps-Akademien förlängde, på hans begäran, denna termin ännu på ett halft år, och anslog åt honom af egna medel 500 rubel, i betraktande deraf, att genom hans långvariga vistelse i det särdeles dyra Jenisejska landet, äfvensom genom hans sjukdom och hans fordna reskamrat Bergstadi's resor, vår resandes kassa var till den grad uttömd, att han till och med icke kunde företaga återresan från Sibirien. Sedan han bekommit sina penningar i Irkutsk, begaf han sig, i medlet af Mars månad längre bort, på hinsidan Bajkal-sjön, för att förskaffa sig visshet om tillvaron af 10 Sojotiska stammar på Selenginska steppen, om hvilka han ryktesvis fått höra talas. Till en ringa del, måhända, af Samojediskt ursprung, äro de numera verkliga Bu-

räter. Härmed var hans uppdrag till landet på andra sidan om Bajkal verkställdt; men som i instruktionen jemväl var honom föreskrifvet att fästa uppmärksamhet på grafhögar och andra forntidsminnesmärken, och han hörde, att förberörde trakt var rik på slika fornlemningar, så beslöt han, i hopp om arkeologiska skördar och för att utvidga sina ethnografiska och linguistiska kunskaper, att fortsätta resan ännu längre mot öster och genomströfva denna trakt i åtskilliga riktningar. Sålunda uppnådde han, efter åtskilliga, icke alltid ofarliga äfventyr, öfver Kjachta, Kudarejska, Chorinska och Atschinska stepperne samt bergsryggen Jablonowoj, i slutet af Maj månad, Nertschinsk. Under sina ströftåg i trakterna af denna stad, insjuknade han i frossan och låg i trenne veckors tid sjuk i den ryska byn Kondujevskaja. Sjukdomen återkom på Atschinska Burät-steppen, vid floden Onon, och lemnade honom först i medlet af Juli månad, i byn Tschita vid stora Irkutska vägen. I slutet af samma månad gaf han sig å väg till Werchne-udinsk, men insjuknade åter på vägen. I sistnämnde stad funnos trenne läkare, men utan medikamenter, och derföre var det ingen möjlighet att skaffa honom hjelp; han måste släpa sig fram till Irkutsk. Skälfvande af frossan och med den häftigaste verk i underlifvet, uppnådde han Bajkals södra strand, der han nästan sanslös blef bragt om bord på ångfartyget, som förde honom öfver sjön. De återstående 60 verst måste han åter tillryggalägga på en dålig kärra, under olidliga qval. Jemte frossan led han äfven af diarrhé, hvartill i Irkutsk sällade sig ytterligare äfven skörbjuggs-plåga, så att han i början äfven sjelf hyste föga hopp om tillfrisknande, tills han blef diarrhén qvitt. Sedan han något hemtat sig, ville han afresa, åtminstone till Omsk, såväl för att lifvet der var billigare, som i synnerhet också för att hafva ändamålsenligare sysselsättningar än i Irkutsk. Hans läkare

samtyckte härtill endast med vilkor, att han icke skulle åka på skjutskärra, utan i eget ekipage.

Under resan träffades han af en bedröflig tillstöt, hvilken han sjelf beskrifvit på följande sätt: »Under resan ifrån Irkutsk till Krasnojarsk hamnade jag en sen Augusti-qväll uti byn Balaj, belägen inom Kanska kretsen på ett afstånd af vid pass 80 verst från Krasnojarsk. I denna by beslöt jag att tillbringa natten, icke derföre att jag kände ett behof af hvila, utan af det skäl, att jag nu som bäst väntade ett anfall af frossan, som ännu efter min afresa från Irkutsk fortfor att infinna sig regelmässigt hvarannan dag. Emot all beräkning uteblef paroxysmen denna gång, och jag begaf mig till hvila i det glada hopp, att följande dagen kunna fortsätta min resa ända till Krasnojarsk. Till afböjande af ett fross-anfall under natten begagnade jag före mitt insomnande ett läkemedel, som blifvit mig föreskrifvet af en berömd läkare i Irkutsk. Huru oskyldigt detta läkemedel äfven säges vara, märkte jag likväl tydligt att det hos mig åstadkom hosta och styng i bröstet. Af sådan anledning hade jag redan upphört med bruket af nämnda medel, tills det i Balaj åter föll mig i sinnet att ännu för sista gången taga min tillflykt dertill. Såsom alltid förut öfverfölls jag äfven nu af en olidlig hosta, men denna gång beledsagades den af en blodstörtning, så våldsam, att både jag sjelf och alla tillstädesvarande trodde min sista stund vara kommen. Väl vetande, att i slika sjukdomsfall en artificiell bloduttömning är af nöden påkallad, ansträngde jag mina yttersta krafter för att få en åder öppnad; men det visade sig snart, att min ansträngning ej tjenade till annat än att förvärra blodstörtningen. Jag öfverlemnade derföre mitt öde åt Guds försyn, men mig ovetande afsände byns starschina en rapport om mitt tillstånd till Krasnojarsk och anhöll hos länets guvernör om snar läkare-hjelp. Under nattens lopp inträffade ännu ett nytt och

lika våldsamt anfall af blodhostan. Derpå föll jag i en djup sömn, som fortfor i nära 20 timmar och troligen hade fortfarit ännu längre, om jag ej blifvit uppväckt af några ifrån volosten ankomna rättsbetjenter. De voro fem till antalet och anfördes af en skrifvare, som uppläste för mig en af volosten utfärdad prikas, hvari de fem männerna befullmäktigades att anteckna all min egendom och låta uppskära min aflidna lekamen. För bättre minnes skull blef detta plakat kungjordt för mig trenne särskilta gånger, hvarunder de utskickade med mycken nyfikenhet skärskådade mitt ur och andra lösa effekter. Sedan skrifvarens stämma ändteligen tystnat, togo rättsbetjenterna till orda och förklarade sig genast ärna skrida till verket med bouppteckningen. Dissectionen ville man naturligtvis uppskjuta till min hädanfärd; men skulle denna emot all sannolikhet icke inträffa inom loppet af ett dygn, så ärnade rättsbetjenterna återvända till volosten och lemna åt byns starschina i uppdrag att taga vara på mitt lik. Jag för min del tyckte väl att samma man äfven kunde vårda sig om min öfriga qvarlåtenskap, men rättsbetjenterne ville hellre sjelfva åtaga sig denna möda. Medan denna fråga ännu var under ventilering, infann sig en annan deputation, som troligen var utskickad af det aktningsvärda kyrkorrådet, men utan prikas. I spetsen för denna deputation stod en åldrig man, som med mycken vältalighet utbredde sig öfver menniskans dödlighet och alltings förgänglighet. Denne man sökte med yttersta ihärdighet förmå mig att tillkalla en prest och för honom bikta mina synder. I förbigående lät mig gubben äfven förstå, att den döende vid slika tillfällen plägar ihågkomma kyrkan och dess tjenare med både kor och andra goda ting. Denne talare hade knapt slutat sitt andragande, då man förnam ljudet af en kurir-klocka och skramlet af en tarantas, hvilken stadnade utanför min port. I detsamma inträdde i rummet trenne

män, af hvilka den första presenterade sig såsom läkare, den andra såsom chirurg och den tredje såsom tjenstförrättande Ispravnik. Ledd af sitt embetsmannanit hade Guvernören i Krasnojarsk anbefallt omberörde herrar att resa till Balaj och taga mig i sin omvårdnad. Läkaren, som i närvarande fall utgjorde fac totum, lät genast verkställa en åderlåtning, och föreskref särskilta läkemedel till både ut- och invärtes bruk; men det stod ej i hans förmåga att afböja en för tredje gången förnyad blodstörtning, som öfverföll mig ännu samma dag och just i samma stund, då vanligtvis fross-paroxysmen plägade infinna sig. Nu verkställdes en ny åderlåtning, som hade den lyckliga påföljd, att blodstörtningen innan kort upphörde.» Under loppet af påföljande tvenne dygn blef han transporterad till Krasnojarsk, och der lyckades det för läkarene att genom flera förnyade åderlåtningar förebygga svårare sjukdomsanfall, ehuru för öfrigt blodspottningen icke upphörde fullkomligt och de för någon tid uteblefne fross-paroxysmerne åter inställde sig. Inom tvenne veckor upphörde dock både frossbrytningarne och blodspottningen; endast plågan i bröstet, hvilken man tillskref hämorrhoider, var qvar. Några läkare voro till och med af den mening, att Castréns i Irkutsk med opium botade och för rödsot indicerade sjukdom endast bestått i hämorrhoider, hvilka häftigt dämpade kastat sig upp till bröstet och i förening med frossan, skakningen på dåliga vägar m. m. tjenat till att framkalla blodhostan. »Med denna hämorrhoidal-theori», skref han den 15 November ifrån Krasnojarsk, »må nu förhålla sig huru som hellst; det vissa är, att mitt närvarande tillstånd ger mig anledning till många bekymmer. Framför allt bekymrar mig den långa resa, som snart förestår mig — jag menar resan till Petersburg. I intet fall hoppas jag före våren kunna hinna fram dit.» Emedlertid anlände han öfver Slatoust, der choleran då ännu herrskade, re-

dan mot slutet af December till Ufa, men med styng i bröstet och svåra magplågor, så att han nödgades tillkalla en läkare, hvilken det lyckades att stilla de sistnämnda, men efter utseendet på bekostnad af bröstet, som åter var så eländigt, att han understundom upphostade blodblandad slem. Detta oaktadt begaf han sig dock snart åter å väg och fortsatte resan oafbrutet ända till S:t Petersburg, dit han ankom redan den 25 Januari 1849, alldeles oväntadt och till stor glädje såväl för honom sjelf, som också för alla sina dervarande vänner. Denna glädje och den med allmän aktning och deltagande förenade hjertlighet, hvarmed han omfattades här både af bekanta och obekanta, äfvensom hans vänners omsorger om hans helsa, voro orsaken till att den till och med här redan betydligt förbättrades, så att Castrén före sin afresa till Finland var i stånd att sammanskrifva en allmän redogörelse för sin utförda resa, hvilken också blef förelagd 3:dje Afdelningen af Akademien vid sammanträdet den 21 Februari och införd i Bulletin, Tome VI, pagg. 148—156 *). Vid samma sammanträde beslöt Afdelningen, uppå föreställning af dess ledamot Sjögren, att hos höga vederbörande söka utverka tillstånd att anslå för Castrén, såsom understöd för bearbetningen af hans rikhaltiga materialier, på tre års tid en adjunktslön vid Akademien, med alla de rättigheter och förmåner, som tillkomma en sådan tjenst, samt med tillstånd att under tiden vistas i Helsingfors **).

Man kan föreställa sig, med hvilken hjertlig fröjd Castrén återsåg sin fosterbygd och sina dervarande vänner och bekanta, hvilka redan mera än en gång betviflat hans lifs

*) Denna redogörelse är äfven införd i Svensk öfversättning i Suomi, 1850, pagg. 81—91.

**) Se ofvan citerade Bulletin pagg. 157—158.

räddning och nu med så mycket större förtjusning sågo hans återkomst. Man kan föreställa sig, hvilket välgörande, om ock öfvergående, inflytande allt detta naturligtvis utöfvade på den nya förbättringen af hans förstörda helsa. Och i sjelfva verket fortfor han blott till derpåföljande sommar att beklaga sig öfver svaghet i bröstet, hvartill på våren sällade sig några, för öfrigt snart öfvergående, frossanfall. Derefter kände han sig, under loppet af hela den återstående delen af året, fullkomligt frisk. Emellertid hade Castrén, utom åtskilliga andra arbeten i följd af åtskilliga uppdrag och anledningar, företagit bearbetningen af sina rika materialier, hvarvid han först utarbetade sin Ostjakiska Grammatik *), hvilken också utkom ännu samma år 1849, under titeln: »Versuch einer Ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichniss», såsom 1:sta delen af hans »Nordische Reisen und Forschungen». Den 9 November, på den oförgätliga Porthans födelsedag, höll han för Helsingfors bildade publik ett (sedermera särskilt tryckt) föredrag: »Hvar låg det Finska folkets vagga?»

Vid 3:dje Afdelningen af Vetenskaps-Akademiens sammanträde den 6 Februari 1850 inlemnades på Castréns vägnar, en uppsats af honom om den af Lönnrot utgifna nya upplagan af Kalevala **) och införd under titeln: »Über die neueste Redaction der Kalevala-Runen», i samma Bulletin, pagg. 305—314. Kort derefter ankom han sjelf till S:t Petersburg för att beriktiga åtskilliga, för honom tvifvelaktiga specialiteter i Samojediska språket hos några då, under fastlagen, der vistande Samojeder. Äfven uppdrogs åt Castrén af Vetenskaps-Akademien att, jemte Akademikern Helmersen, granska ett, till täflan om Demidowska priserne,

*) Se ofvan citerade Bulletin, pagg. 319—320.

**) Se Bulletin, Tome VII, pag. 303.

af privat-docenten vid universitetet i Dorpat Schrenk, insändt arbete: »Reise nach dem Nordosten des Europäischen Russlands, durch die Tundren der Samojeden zum arktischen Uralgebirge», och tilldömdes Castrén för hans möda vid denna granskning guldmedaljen af 2:dra klassen *). Sedan han blifvit stadfäst i sin nya befattning vid Vetenskaps-Akademien **), började han att bearbeta sina materialier rörande Samojediska språket, men var nödsakad att lägga detta arbete å sido, sedan vid Alexanders-Universitetet blifvit inrättad en professorsstol för Finska språket och litteraturen, hvilken han med Vetenskaps-Akademiens begifvande ansökte, och försvarade i Oktober månad offentligen den af honom för sådant ändamål utgifne dissertationen: »De Affixis personalibus linguarum Altaicarum.» Samma höst trädde han i äktenskap med en dotter till professor emeritus J. J. Tengström.

Den 14 Mars 1851 hade han den lyckan att emottaga fullmakten på den nya professorstjensten ur Universitetets Höge Kanslers, Hans Kejserliga Höghet Thronföljaren Cæsarewitsch's egna händer, under Dess besök i Helsingfors. I Maj månad började han sina föreläsningar vid universitetet. Med så mycket större ifver företog han under sommarferierne, utarbetningen af sin Samojediska Grammatik, hvilken kan flitigt fortsatte äfven under hösten, så mycket hans professorstjenst medgaf. I allmänhet band densamma honom i ytterlig grad, så att han började allvarsamt tänka på att för någon tid blifva fri densamma. »Skulle min ekonomi det tillåta, — skref han

*) Jemför Девятнадцатое Присужденіе учрежденныхъ П. Н. Демидовымъ наградъ 17 Апрѣля 1850 стр. 20—26 и 36, eller Bulletin, Tome VIII, Supplement pagg. 7—8 och 11. Castréns bedömmande åter är Suomi, in extenso i förstnämnde arbete pagg. 137—157, samt på Svenska i tryckt 1850, pagg. 65—79.

**) Se ofvan citerade Bulletin pag. 64.

i ett enskilt bref af den 5 November »så vore jag frestad att i nästa vår lemna land och rike, för att i Tyskland få i fred och ro utarbeta mitt material. Här är jag så graverad af föreläsningar, konsistorier, fakultets-sammanträden m. m., att det under terminerna ej är möjligt att tänka på någon redaction af de filologiska samlingarna. Men skulle en gång mitt filologiska material vara utarbetadt, så kunde det öfriga redigeras för föreläsningar, hvilket till en del äfven nu redan skett. Jag läser neml. en timme i veckan mythologie, och anställer dervid jemförande betraktelser både öfver Finnarnes och andra beslägtade folkslags religiösa föreställningar. Hvad jag hittills nedskrifvit, är i det närmaste tryckfärdigt, och jag har ärnat låta öfversätta deraf ett och annat för bulletinen. Under loppet af denna termin ärnar jag hinna gudaläran till ända, och i nästa vår vore meningen att få hela mythologien ur händerna.»

Redan om sommaren, men i synnerhet fram på hösten började hans helsa åter att vackla. Detta oaktadt arbetade han flitigt äfven för Vetenskaps-Akademien, och bemödade sig ju längre ju mera om att fortsätta de började arbetena, för att blifva i stånd att insända något fullfärdigt vid utgången af hans temporära adjunktur, den 25 Januari 1852. Kringom denna tid hade han ärnat sjelf resa till S:t Petersburg, såväl för att aflemna sin redogörelse, hvilken han var skyldig Akademien, som också i förhoppning att der, under fastlagen, möjligen åter träffa Samojeder och af dem erhålla bekräftelse på nya specialiteter i de delar af Grammatiken, som han ännu icke hunnit fulländа. Men ödet hade annorlunda bestämt. I stället för den dagligen väntade Castrén kom ändteligen ett bref af den 3 Februari, som började sålunda: »I fjorton dagars tid har jag varit sängliggande sjuk och är ännu i denna stund så eländig, att jag med möda kan hålla mig uppe ett

och annat ögonblick. Min sjukdom har varit åtföljd af de förfärligaste magplågor, hvilka ännu tid efter annan återkomma, ehuru i en lindrigare form. I detta tillstånd är det naturligtvis icke möjligt för mig att anträda den påtänkta resan till Petersburg, så nödvändig denna resa äfven vore både i afseende å mina Samojediska studier och för reglerandet af min blifvande ställning till Akademien.» Emellertid skickade han till 3:dje Afdelningens af Vetenskaps-Akademien sammanträde den 3 Mars, sin redogörelse, hvari han underrättade, att han, utom den redan utgifna Ostjakiska Grammatiken, hade hittills utarbetat i manuskript: 1) *Grammatik öfver Samojediska språken*, på 175 ark, 2) *Ethnografisk Öfversigt af Altaifolken*, på 90 ark, och 3) *Historisk Beskrifning om sin resa*, hvaraf 75 ark vore fullkomligt färdiga till tryck. För dröjsmålet med dessa arbetens afslutande ursäktade han sig med sin professorsbefattning vid Alexanders-universitetet, och erbjöd derjemte till Akademiens fulla disposition sitt hufvudsakligaste och vigtigaste arbete, den Samojediska Grammatiken, så snart den hunne af honom fulländas. Men som Afdelningens önskan var att få utgifva alla hans arbeten med Akademiens medverkan, så beslöt den att föreslå Castrén, att uppdraga åt Afdelningen utgifvandet af berörde arbeten, emot vilkor, att författaren finge 100 exemplar af hvarje särskilt verk, och honom sjelf i öfrigt förbehållet val af språk vid deras utarbetande*). Akademikern Sjögren blef bemyndigad att meddela Castrén detta förslag, hvilket han äfven gjorde, men icke förr än den 20 Mars, emedan Castrén, i ett nytt bref af den 24 Februari, skrifvet af hans hustru och endast underskrifvet af honom sjelf och det med ganska osäker hand, underrättat, att han, kort efter det förra brefvets af den 3 Februari afgång, ånyo

*) Se Bulletin, Tome IX, pag. 288.

insjuknat och nödgats intaga sängen, hvilken han dittills ännu icke hade lemnat. Ett annat, dock med något säkrare hand af honom undertecknadt bref af den 16 Mars innehöll bland annat följande underrättelse: »Åter har jag fått vidkännas ett häftigt anfall af den sjukdom, som först bragte mig på sjukbädden och anses bestå i en ventrikel-kramp, föranledd kanske af någon sårnad i de inre delarna. Sedan några dagar är jag visserligen konvalescent och kan till och med redan röra mig något på min kammare, men krafterna äro uttömda, och faran för recidiv ännu icke aflägsnad. Mina läkare hysa dock numera de bästa förhoppningar om mitt vederfående, men den yttersta försigtighet både i mat och dryck och alla slags göromål är mig ännu för en lång tid föreskrifven. Det onda anses hafva sin grund i de öfverdrifna ansträngningar, hvilka en ung professor alltid har att utstå, isynnerhet om han, såsom fallet varit med mig, ej kan odeladt egna sin tid i och för anfullgörandet af sina embetsgöromål, utan derjemte förehar andra vetenskapliga sysselsättningar.» Med kännedom om hans arbetsifver besvor honom äfven Sjögren, i sitt förenämnde bref af den 20 Mars, att vara ytterst försigtig tills hvarje fara vore förbi, och erhöll derföre icke mer på detta bref något svar. Men till en annan af sina Petersburgska vänner uppdrog Castrén sin hustru att skrifva ännu engång i hans namn, af den 5 April: »Mitt tillstånd har nu under åtta dagars tid varit mångfaldt sämre än någonsin tillförene, i det jag utom mina öfriga krämpor, hvilka betydligen försvårats, ännu på köpet fått en envis, alldagligen återkommande frossfeber till min plågoande. Jag kan numera ej ens för ett ögonblick lemna min sjukbädd — så alldeles uttömda äro mina krafter.» Jemte detta bref sände han ett afdrag af sin i Suomi 1851, pagg. 117—162, införda uppsats: »*Hvad beteckna i Finska Mythologien orden Jumala och Ukko?* Denna upp-

sats i Tysk öfversättning blef sedermera presenterad för 3:de Afdelningen af Vetenskaps-Akademien vid sammanträdet den 28 April *) och tryckt i samma Bulletin, pagg. 30—62. Det var *den sista*, i original af honom fulländade och tryckta uppsats: den 7 Maj afled han i en ålder af 38 år 5 månader och 5 dagar, lemnande efter sig efter ett halftannat års äktenskap, en ung enka och en späd son. Hans dödssjukdom, ulceratio tuberculosa intestinalis, var en följd af de inveterérade tuberkler, han hade i lungorna ända sedan sin första resa år 1843 öfver Norra Ural till Obdorsk, i Sibirien **). Samma grundorsak, som alstrade tuberkler i lungorna, hade nu kastat sig på andra inre delar. För öfrigt minskades hans gruflliga plågor tio dagar före döden, så att man redan gladde sig öfver hans förbättring. Men denna var i sjelfva verket ingenting annat, än en blott af läkemedlen vållad lindring. På dödsdagen började hans krafter plötsligen falla, och den sjuke kände sjelf, att hans lif snart skulle slockna; ty då man på morgonen ordnade om hans säng, anmärkte han, att detta gjordes nu för sista gången. Klockan 1 på dagen kunde han icke mera urskilja föremålen i rummet, eller tala ett ord. Kl. ½ till 4 uppgaf han sin sista suck, så lugnt och stilla, att de kringstående knappast kunde märka det. Hans jordiska hydda öfverlemnades åt stoftet den 12 Maj och hans begrafning var en af de högtidligaste, som blifvit hållne i Helsingfors. Med brustna hjertan buro fränder och närmaste vänner liket ur huset ut på gatan, der alla studenter stodo församlade, sedan de först förskaffat sig tillstånd att bära sin älskade lärare genom hela staden ända fram till gamla kyrkan. Der verkställdes jordfästningen och en af den aflidnes vänner höll ett sär-

*) Se Bulletin Tome X, pag. 47.

**) Se ofvan pag. 251.

skilt liktal. Derefter beledsagades likkistan af alla studenter till grafven, der några för tillfället författade, vackra verser afsjöngos. Under den tid begrafnings-processionen framgick, stodo på alla gator på begge sidor skaror af folk ur alla klasser, som sålunda uttryckte sitt djupa beklagande af sin aktningsvärde landsmans förtidiga bortgång ur lifvet.

Underrättelsen om denna sorgliga tilldragelse väckte stort deltagande äfven i Vetenskaps-Akademien, hvilken bemyndigade sin ledamot Sjögren att besörja om inlösande af den aflidnes manuskripter, i öfverensstämmelse med beslutet af d. 3 Mars *). Men som Sjögren kort derefter företog en vetenskaplig resa till Kurland, och derföre kunde handla endast medelbart i denna sak, uppdrogs åt Akademiens nyssutnämnde adjunkt Schiefner att begifva sig till Helsingfors, för att på stället undersöka Castréns vetenskapliga qvarlåtenskap och om dess utgifvande underhandla med hans sterbhus. I betraktande deraf, att alla Castréns efterlemnade arbeten vore skrifna på det i den lärda verlden mindre kända, svenska språket, samtyckte sterbhuset gerna, att öfverlemna hela det linguistiska materialet till Akademien, för att bearbetas och utgifvas på Tyska språket. Angående allt det öfriga, som bestod af rese-anteckningar och föreläsningar i ethnografi och mythologi, öfverenskoms, att det skulle utgifvas först i Helsingfors i original, hvilket också allaredan till en del skett; men Vetenskaps-Akademien öfvertog omsorgen om en samtidig tysk upplaga deraf, såsom fortsättning till de med Ostjakiska Grammatiken begynta »Nordische Reisen und Forschungen». För denna upplaga erbjöd sig herr Schiefner, att sjelf åtaga sig öfversättningen af det svenska originalet, och förevisade redan vid 3:dje Afdelningens af Akademien sam-

*) Se ofvan citerade Bulletin, pag. 63.

manträde d. 1 September, då öfverläggning härom ägde rum, den af honom verkställde Tyska öfversättning af de 6 första arken af Rese-anteckningarne, som dittills blifvit tryckte, och föreslog tillika, att den af Akademien föranstaltande upplagan finge prydas med den ryktbara författarens, i Helsingfors lithografierade, lyckade porträtt. Alla dessa på förhand öfverenskomna och föreslagna åtgärder gillades af tredje Afdelningen för dess del till fullo *), och till följe häraf blefvo från Helsingfors insände till Akademien icke blott hela det Samojediska linguistiska materialet, hvilket redan förut blifvit till Akademien testamenteradt af Castrén sjelf, utan också alla öfriga, ännu icke slutligen bearbetade materialier af samma slag. Det linguistiska materialet, som blifvit undersökt först af herr Schiefner ensam i Helsingfors, och sedermera af en i S:t Petersburg nedsatt särskild komité, bestående af Akademiens ledamöter Sjögren, Böhtlingk och Schiefner **), utgöres af fem mer eller mindre vidlyftiga afdelningar, med underafdelningar för åtskilliga dialekter, nemligen: 1) Den *Samojediska*, 2) den *Tatariska*, 3) den *Jenisejsk-Ostjakiska*, 4) den *Tungusiska* och 5) den *Burätska* ***). Af sig sjelf förstås, att härifrån äro uteslutne de förut utgifne matierialierne, för Ostjakiskan, Syrjänskan och Tscheremissiskan, äfvensom den egentliga Finskan och Lappskan, hvilka den aflidne samlat redan under sina första resor.

När förenämnde ofanteliga materialier i sinom tid blifvit behörigen i hela deras omfattning af Vetenskaps-Akademien utgifne †), först då skall det till fullo visa sig, hvilken stor

*) Se ofvan citerade Bulletin, p. 192.

**) Se nämnda Bulletin pag. 208 och 299—301.

***) Se nämnda Bulletin, pag. 302.

†) Den Samojediska Grammatiken är redan färdig tryckt.

och oersättlig förlust filologien led genom Castréns förtidiga död, och hvilka vigtiga och oförgätliga förtjenster om densamma han icke destomindre hann inlägga under loppet af sin korta lefnad. Likasom Jermak med en ringa skara Kosacker lade första, stadiga grunden till Sibiriens eröfring åt Ryssland, likaså var det också Castrén förbehållet, att oaktadt en svag och af sjukdom undergräfd fysik, hvarigenom hans död påskyndades, genom ovanliga själs- och förståndskrafter, för alltid eröfra åt vetenskapen såväl vestra, som äfven mellersta delen af Sibirien.

Beslutsamhet, lugn stadga och orubblig fasthet i sträfvandet till ett föresatt mål, med förakt för alla svårigheter och faror, samt derjemte ett upphöjdt och ädelt tänkesätt voro utmärkande drag i M. A. Castréns sannt nationela karaktär. Redan sjelfva hans yttre utvisade ett ädelt allvar, paradt med intagande mildhet. Men synnerligast förtjusande blef han i samqväm med vänner och bekanta, genom sitt alltid glada lynne, sina humoristiska utfall, som icke sällan voro blandade med godmodig satir. Dertill kom ännu, att han talade med samma lätthet, som han skref, jemte det han i högsta grad besatt förmågan att kläda äfven torra ämnen i en lätt, intagande form. Med ett ord — Castrén var i alla afseenden en af de män, öfver hvilkas namn Finland med rätta kan vara stolt. Minnet af honom skall alltid blifva oförgätligt.

Några upplysningar om Finnarnes fordna vidskepliga bruk och trollkonster,

samlade i Norra Österbotten

af

J. W. Murman.

Finnarnes fordna trollkonster och andra vidskepliga bruk hade sin yttersta grund uti deras egendomliga verldsåskådning. De uppfattade icke materien, såsom en betydelselös massa, utan de föreställde sig en i materien inneboende verksam kraft. Derom vittnar bland annat den hos fornfinnarne gällande tron, att man medelst trolldom kunde förmå jernet att hata menniskan, så att hon hvarje gång, hon ville begagna något jernredskap, var i fara att skada sig dermed, och vidare, att man vid botandet af den sveda (vihat eg. hat), som jernet förorsakade, öfverhopade sjelfva jernet med förebråelser, man ansåg det hafva förtjenat. Jemte en sådan personifikation af materiens väsende föreställde man sig ännu en mängd rån (*haltioita* och *väkiä*). De förra anropades merendels, då man ville verka något godt, de sednare deremot åkallades af onda menniskor, som sökte andras ofärd. *Veden väki* ansågs vara så förfärlig, att man icke alltid vågade eller fann det vara rådligt att besvära den med något uppdrag. Elden och jorden hafva ock haft sina *haltiat;* men om deras *väki* visste

nuvarande folket ej mera berätta något. *Maahinen* har sannolikt icke heller blifvit sålunda personifierad, och derföre icke heller någon har likhet med *väki*, utan det betyder numera endast ett sjukdoms utslag, *maanpuhallus*. Det är derföre antingen *maanhaltia* eller jorden sjelf, efter Finnarnes uppfattning af materien, som man egnade någon vördnad. Spår häraf qvarstå ännu i följande bruk: Då man om Julaftonen stöper tenn, tillegnas det första stöpet jorden. Af drycker, som man af andra emottager, blåsas eller hällas några droppar åt *maanhaltia*, och återstoden kastas äfven ut (jfr Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten von Boecler. S:t Petersburg 1854 pag. 126). Detta sker äfven i afsigt, att skydda sig emot trolldom och andras onda önskningar. Enligt det sista uppfattningssättet får detta bruk ett symboliskt utseende, hvilket just är det karaktiserande i nästan alla vidskepliga bruk och trollkonster. Uti många trollkonster anses visserligen den verkande orsaken vara ordets makt; men lika ofta, och nästan oftare, är det brukets och de magiska ceremoniernas symboliska karakter, som, genom att vara en förebild af det som åsyftas eller skulle ske, utöfvar ett stort inflytande på ödet och sålunda blir en verkande orsak äfven utan att vara förenad med ordet.

1. Den som födes om måndagen eller i början af veckan, har lycka i lifvet, hvaremot den som födes om thorsdagen, säges blifva trollkunnig.

2. Om barnet häftigt sparkar eller gråter i moderlifvet, anses det såsom ett säkert tecken, att den nya verldsborgaren blir olycklig.

3. Då barnet tvättas första gången, sätter man uti vattnet tre björkspånor och en silfverbägare; på andra ställen sättes vanligen en vid vigseln begagnad guldring. Det begagnade vattnet kastas om vintern på snödrifvan och om som-

maren på något rent ställe eller ock under golfvet, på det barnet icke måtte få något utslag på kroppen eller dylikt (jfr Der Ehsten abergläubische Gebräuche, pag. 52).

4. Vid barndopet skall jungfrufaddern stå med benen tätt vid hvarandra, på det barnet ej må blifva osnyggt. I samma afsigt kastas äfven den sista återstoden af nafvelsträngen på ett torrt ställe, t. ex. bakom ugnen.

5. Sedan barnet blifvit döpt, kastas dopvattnet på någon vägg, på det barnet må blifva bokkunnigt och förståndigt (jfr Der Ehsten abergläubische Gebräuche, pag. 20). Man tror sig vinna samma ändamål om jungfrufaddern vid hemkomsten sakta stöter barnets hufvud tre gånger emot ugnen.

6. Att fira barnfödsel (tulla varpaisille) samlas ofta grannqvinnorna och andra, och den traktering, som de få, är vanligen ost och bröd. Man vågar icke bortglömma någon; ty man tror, att någon möjligen kunde med sina trollerier göra barnet oroligt. Det säges ock ske sålunda, att man börjar förundra sig öfver barnets lugn: »liika hyvä lapsihan sinulla on.» Den som märker detta först, svarar: »niin ollakkin pitää, katehien miellpahoiksi.» Men följande kraftord anses vara ännu pålitligare:

Kempä katsoo katehen silmin,
Silmin kierin keksineepi,
Silmät verta vuotakohot,
Rasvana rapattakohot,
Eli tippukoot tinana
Tuonne helvetin tulehen,
Pahan vallan valkiahan.
Silmänsä onnen renkaina;
Jos ei oo onnen renkahiksi,
Olkoot taivahan tähtinä;

Jos ei oo taivahan tähiksi,
Olkoot hiien hiestiminä,
Hiien töille esteheksi.

Somliga bruka också, då de vilja beröfva barnet dess ro, lemna vid sin bortgång, dörren på glänt, och önska att barnet skulle skrika. Andra åter göra annorlunda.

7. Har barnet blifvit oroligt och skriker om natten, tömmes (och renas) vaggan. Derpå antändas tre, närmast barken tagna pertor, hvarmed vaggan rökes inifrån, och slutligen föres pertblosset tre gånger omkring vaggan, två gånger med- och en gång motsols, och derunder läsas några besvärjelseord, t. ex.

Mene isäntäsi iltasille,
Ementäsi einehille,
Käskiäsi kämmenpäille,
Kristittyä kiusaamasta,
Kastettua kalvaamasta.

8. En större och riktig trollkonst är följande: man lindar barnet uti ett hästtäcke, hvaruti äfven tre kolstycken och lika många flänkspånor blifvit satte. Hela detta knyte föres tre gånger igenom upp- och nedvända hästrankor; härvid läsas, utom nyare signerier, följande besvärjelseord:

Mene irvi itkettäjä
Tuonne kolkkohon kotiisi,
Lahokannon kainalohon;
Anna itkeä Ilmarisen,
Välhötellä Väinämöisen
Mustan Pohjolan perällä,
Kuulla kuumottamattomalla,
Auringolla nousemattomalla.

Allt detta skall göras utanför porten. Både hästtäcket och rankorna kastas norr åt, med orden: »paruta tuolla, äläkä

lastani.» Efter en stund kan man dock taga i förvar, det man lemnat utanför porten.

9. Om barnet börjar darra med hufvudet, så skall det »malas till helsa» på följande sätt: Tre qvinnor, som alla hafva samma namn, begifva sig till någon handqvarn. Barnet sättes på öfversta qvarnstenen, uti hvars midt modrens förlofningsring sättes väl invecklad uti en lärftslapp, att den icke måtte blifva skadad. Sedan sätter sig en af qvinnorna under qvarnkupan, den andra börjar mala och den tredje springer omkring qvarnhuset tre gånger, en gång med- och två gånger motsols och frågar alltid då hon kommer till dörren: »Mitäs siellä jauhetaan?» »Kiekka päätä terveeksi,» svarar den som sitter under qvarnkupan.

10. Man anser sig icke någonsin böra klippa barnets naglar eller hår, innan det börjat tala.

11. Då mjölktänderna lossna, bör man alltid kasta dem bakom ugnen under det man säger: »Ota lukki luuhammas, anna minulle lylynen hammas, jota ei rauta eikä ruoste haoskaa.»

12. Nyfikenheten, att på förhand få veta huru ens tillkommande följeslagare eller följeslagarinna ser ut, har funnit mångahanda medel till dess utforskande; bland de bästa är följande. Man äter om aftonen så mycket salt, att man är törstig om natten, och innan man går till hvila, sätter man på tån, närmast till lilltån, en vid vigseln begagnad ring. Den som då i drömmen hemtar dricka, är just den af ödet bestämda.

13. Har någon ungmö dålig lycka i kärlek, så kunde man bland annat försöka att förbättra den med följande ord:

Nouse nokka, käy kärki
Tämän lapsen lantehille,
Tämän tyttären perille,

Että jo tänä kesänä,
Jos ei sinä ilmoisna ikänä
Yljät yltyisi sinuhun,
Michet kaikki mielistyisi.

I en mindre god mening är det som sista orden lyda:

Että jo tänä kesänä,
Jos ei sinä ilmoisna ikänä
Pojat piirtäs piikuuttasi,

— — — — — — — —

14. Talmännen bruka ofta, för att med bättre framgång kunna fullgöra sitt uppdrag, sätta uti strumpan, under venstra hälen, ett silfvermynt, som de sedan skänka åt den utvalda tärnan.

15. Då bruden skall flytta hemifrån till brudgummens hem, gömmer modren uti hennes knyte allt möjligt smått, såsom: ull, hampa, ost- och brödbitar, gamla piphufvuden och dylikt. Denna samling skall vara rikedomens och öfverflödets symbol.

16. Vid ankomsten till brudgummens hus försummar hon icke gerna att omfamna köksklinkan, på det att hon skulle finna desto större nöje i sina hushållsbestyr och icke besväras af hemlängtan. Äfven på sina utarbeten på aflägsna ställen, som räcka längre tid, bruka qvinnorna smeka sina grytkrokar innan de lägga första gången eld under grytan; detta sker också derföre att de intet måtte få ledsamt.

17. På bröllopsdagen anse sig ovänner och afvundsmän bäst kunna med sina trollerier skada det nya parets framtida sämja och trefnad. Några tro bland annat att, om man kastar en såstång öfver bröllopsstugan, så är ändamålet vunnet.

18. Den utaf makarne, som den förstfödde mest liknar, dör först; några åter säga att den dör först, som om bröllopsnatten somnar först.

19. Om någon, som fallit i en svårare sjukdom och förns ut i den fria luften, kastar sin blick först åt himmelen, så dör den sjuke.

20. När den sjuke dör, lägger man en bok på bröstet, och låter den ligga der så länge liket förvaras hemma.

21. Halmen, som varit under den döda, brännes och derunder iakttages, hvartåt röken först vänder sig; ty derifrån tror man sig få höra första dödsbudet. (Esterna spå i aska. Se Der Ehsten abergl. Gebräuche, Weisen etc. pag. 67.)

22. Om den dödes ögon icke fullkomligt slutit sig, tror man den vänta ännu någon efter sig.

23. Den döde föres till kyrkan med en gammal vallackhäst, eller ock med ett sto, om den döde är af qvinnokönet. — Och tre en-åriga telningar trädas tre gånger igenom rankorna, såsom vanligt två gånger med- och en gång motsols, och kastas efter den döde; far man åter med båten till kyrkan, så trädes telningarna genom årtullen och kastas efter den döde.

24. Om den döde har varit värd eller värdinna i huset, kastas tre stycken ribbor eller takved efter liket, för att afhålla den dödes ande från onödiga besök.

25. Vid likets transporterande iakttages, att det icke sker genom gårdar, om också vägen skulle gå igenom dem; ej heller är det vanligt att ifrån fönstret betrakta några likprocessioner, utan hellre kommer man ut, om man vill se något.

26. Man tror att *kirkon väki* alltid uppehåller sig i närheten af de döda; men någongång gör den också små utflygter, isynnerhet till närmast liggande gårdar, för att låta sina lefvande grannar ana om något ovanligt dödsbud. Dessa gäster, som igenkännas af den starka underjordiska liklukt,

som hastigt sprider sig kring rummet, visas ut med några vänliga ord. Annars håller sig *kirkon väki* på begrafningsplatser och endast en del, neml. de onda, röra sig på de trollkunnigas befallning, eller besöka någongång, om de äro alltför oroliga, sitt förra hem. De lyckligare hålla sig vid sina grafvar.

27. Man försäkrar att alla arbeten och företag bättre skulle lyckas, om man alltid började dem närmare mot nyet än nedanet. Till de vigtigare arbeten, hvarvid detta isynnerhet vore att iakttagas, hör all sysselsättning med väfnader, fiskredskap, fårklippning, castrering o. s. v. Om måndagen är det icke alldeles nyttigt att börja med arbetet. (Jfr Der Ehsten abergl. Gebräuche, Weisen etc. pag. 25.)

28. Nya kläder tager man första gången på sig helst om morgonen. Man spottar först uti dem och säger: »vaate rikki minä terveeksi.»

29. De märkligaste dagarne i året äro: Midsommardagen, Georgsdagen, Henriksdagen, Mariedagen, Fastlagstisdagen och Påsken. Natten emot midsommardagen brukar man icke sofva, att man icke måtte blifva sömnaktig; man kan heldre vandra ut för att söka vatten, som blifvit qvar på jordfasta stenar, och dricka det, så får man icke så lätt hostan. Natten emot, liksom på sjelfva Georgsdagen får man icke åstadkomma något slags buller; ty man tror, att åskan derföre går häftigare om sommaren. I Haukipudas var det ändock fordom vanligt att man natten emot Georgsdagen (Jyryyönä), blåste i näfvertutar och bränvinspipor; ty man mente att vargarna skulle om sommarn hålla sig mera på afstånd. — Henriksdagen säges fordom hafva blifvit firad; numera har den ingen annan betydelse, än såsom »talven seljän katka katkaisia.» — Påsknatten brukar man vaka igenom, ehuru det numera icke så alldeles iakttages; emedan man nu hvarken ser sådana i

luften flygande troll eller järtecken, som de gamla visste tala om. — Natten emot Mariedagen (Korsmessa? Walborgsdagen?) lagar man fogelbon, och den som om morgonen hinner söndra dem, hittar fogelbon om sommaren. — Fastlagstisdagen firas öfverallt i Finland, man skurrar backe, åker med hästar o. s. v. I Norra Österbotten har allt detta icke någon djupare betydelse än nöjen i allmänhet. Men deremot lägger man sig tidigt för att korna måtte bättre om sommarn komma hem.

30. Då boskapen om sommarn första gången släppes ut, förfares på följande sätt. Man tager en torf och lägger derpå tre tjärade stickor, som man låter helt långsamt brinna. Öfver dem föres nu alla kor, och ett tjärkors sättes på korsryggen. Den som leder kon, läser ännu härtill några passande kraftord; men det är ej allmänt brukligt.

31. Vill man redan om vintern sörja för boskapens trefnad, så vandrar man natten emot påsken med en bok under armen och en jernstör i handen tre gånger omkring sin gård, dock så att jernstören ristar marken. På detta sätt fås nu en gräns, öfver hvilken intet ondt kan inkomma. Under denna förrättning läses utom andra välsignelser, följande ord: »Jumala siunaa karjaamme, niinkuin kaksi kultaista kerää. Jesuksen varjo-vartiat varjelkoot, ett'ei he suistuisi sulaan, eikä vaipuis, varvikkohon.» På samma sätt kan man, om man så vill, äfven vandra omkring sina betesmarker.

32 *a*. Att vargen icke måtte vidröra boskapen, skär man tre spånor koppar från sina skyddspengar (varjelus rahoista) *) och ännu litet från ett gammalt öre, uti ett vattämbar. Häraf ger man nu litet åt sin boskap, orh bestryker dermed alla kor och läser följande:

---

*) Anm. De här omnämnda skyddspenningarne äro tre, under skilda regenter präglade kopparslantar, som en gång varit i kyrkhåfven.

Uhmo Ilmolan sokio
Päin sinä päivään katso,
Käännä toinen pohjasehen.
Kuin sä kuulet karjan kellon,
Niimpä nurmelle nukaha.
Öllervoinen, hallervoinen,
Kätke kyntes karvohisti,
Hampaat ikenihisti,
Kuin sä kuljet karjan maita,
Kiertelet kellon remuja.
Kun sinä kullan kellon kuulet,
Tuki kuonosi kulohon.
Ett'et kuule kullan kelloa,
Juokse poijes joutusasti,
Vilkkahasti vilpottele,
Viron maalle vilkottele.

32 *b.* Der man har att frukta mera för björnar än vargar, läses följande:

Metsän neiti, metsän äiti
Poijes karjasi kokoa,
Vie villa myttysesti
Yhdeksän lukun tako,
Lukku puolen kymmenettä.
Jos et sitä tee, niin otan kultaisen kurikan,
Jolla päästi rikki lyön,
Leuka luusti murennan.
Jos ei tuosta kyllin liene,
Niin otan hopiaisen kurikan,
Jolla päästi rikki lyön,
Leuka luusti murennan.
Jos ei tuosta kyllin liene,
Niin otan rautaisen kurikan,

Jolla pääsi rikki lyön,
Leuka luusi murennan.
Jos ei tuosta kyllin liene,
Palnan paunan pihlajaisen,
Toisen tuomesta supistan,
Läpi pään, läpi nokan,
Läpi kielen keskimmäisen.
Kätke kyntes karvohisi,
Hampahat ikenihisi,
Niinkuin jänes karvoihinsa,
Kesä lammas liemihinsä.

Slutligen för man skyddspenningarne tre gånger omkring sig och säger: »Suojelusta, varjelusta, kaikille hyvä sovinto.»

33. För att öka mjölken hos kor, fyller man en liten påse med salt, uppsöker en källa och vid dess yttersta brädd uppskäras tre bågformiga torfvar och saltpåsen trädes igenom dessa torfbågar tre gånger under det man läser, såsom följer:

Tuo maito siman alta,
Piimää pitäjältä,
Katchien kainalosta,
Pahan suovan sormen päästä,
Tuolta Jortanin joesta,
Pyhän virran pyörtehestä,
Heiluvasta hettehestä,
Tuorehista turppahasta,
Vihannosta mättähästa.

34. Då det ofta händer att korna öfver natten blifvit i skogen, har man ock velat afhjelpa denna olägenhet med trollkonster; emedan man tror att kon icke sjelf vill vara i skogen öfver natten, utan endast då den är förtrollad. Den som drifver korna till skogen, vänder med en spade så många spår hemåt, som kon tager vid tre steg. Derefter slås eld i

tre fnöskbitar och sättes under spåren. Nu tager man nio steg framåt och korsar tre af dem med en spade, tre med en skära och tre med en lia, under det man läser:

Kultanen! tuo maitosi kotia,
Kyläisistä kynnyksistä,
Kylän akkojen kiroista,
Miehen mustan murtehista,
Vaimon kiukusta kirosta.
Sini hilkku, naapa lakki,
Kummun ukko kulta parta,
Metsän kultainen kuningas,
Sala-kaarron kaunis vaimo,
Heitä, heitä helmastasi
Toivolla totisen Luojan,
Minun karjani kotia.

35. Emot boskapsmaran fastspikas i taket en så kallad »päivän kintas» (Solens vante) som göres af tråd.

36. Om hästen blir hastigt sjuk så tager man en klafvidja, vrider den åt motsatt håll och sätter omkring hästens lif. Derpå tages ifrån svansen litet blod på en brödbit, som söndersmulas och sättes ibland bränvin, hvaruti man redan blandat en liten bit af svalbo. Alltsammans omröres och derunder läses följande ord; det sålunda beredda läkemedlet ges in åt hästen.

Tulkaa tuulesta tuulen haltiat
Maasta maan haltiat,
Veestä veen haltiat,
Yli puitten, alati tähtien.
Maan ja manuen henget,
Jolt'ette minua kuule,
Kun ma olen kutsumassa,
Niin sä hiisi hirtetähän,
Paha henki paistetahan,

Alta nuurumattomaksi,
Keskeä kivuttomaksi,
Päältä aivan terveheksi.

37. Om hästen skyggar på vägen, gör man tre kors på vägen framför hästen, svänger sig tre gånger omkring på venstra hälen och säger: »Aina tietä kulkialle, moata matkon tekiälle.» Derefter spottar man under sin venstra arm och fortsätter resan.

38. För att få hästen att hålla sig på betesmarken, uppsöker man en jordfast sten och låter hästen stadna bredvid den. Derpå, sedan man fört hästen tre gånger omkring stenen, såsom vanligt två gånger med- och en gång motsols, skär man en liten bit af hvarje hof och uppskär fyra små torfvar från det stället, der hästens fötter lemnade första spåren. Hofbitarne sättas nu under torfvar, som vändas åt motsatt håll, så att spåren blifva hemåt. Nu tager man litet blod från hästen på en brödbit, som man gifver åt den att ätas, och äfven sättes litet deraf emellan en sticka, som gräfves i jorden bredvid stenen. Slutligen gör man eld bredvid stenen och värmer björnister, hvarmed man bestryker hästen. Nu vänder man hästen om, slår med tömmarna på ryggen och låter gå.

39. För att skydda sin boskap emot de afundsjukas hexerier säger man: »Ei mun omaani saa pystyä sytysen ihmisen nuoli, ei hiiden voimat, eikä koiran hampaat, enämpi kuin siihen kiveen, joka oli Kristuksen haudan päällä.» Eller också uppläser man de redan under N:o 6 förekommande ord, som äro af äldre ursprung.

40. Lyckan och olyckan anses vara ofta på förhand bestämd af ödet; ty om t. ex. den första, som en resande möter på sin väg, är en qvinna, så har man dålig lycka. Likaså, om man hör skator, är någon motgång nära för han-

den. I nordligaste delen af Österbotten tycktes hackspettet vara olyckans förkunnare (jfr Der Ehsten abergl. Gebräuche Weisen, etc. pag. 71).

41. På resor och äfven annars iakttager man att qvinnorna icke få stiga öfver fimmelstängerna; ty lyckan tål ej sådant.

42. Då man skär sina naglar, hvilket aldrig bör ske om söndagen, om man vill behålla dem friska, bör man icke fälla ner stora nagelbitar; ty den onde skall använda dem till knätimmer, då han gör åt sig båtar (jfr Der Ehsten abergl. Gebräuche, Weisen etc. pag. 139).

43. Då man låter klippa sitt hår, så skall qvinnans hår ovilkorligen kastas i elden, eller såsom det heter: »miehen tukka tuuleen, vaimon tukka valkiahan;» ty om ett slags insekter, s. k. »hapsinkatkiaiset» (timmerman?), få tag i qvinnans hårstrån, så får hon hufvudvärk.

44. Den spetsiga ändan af veden skall först läggas på elden (jfr Der Ehsten abergl. Gebrauche etc. pag. 35), och med barksidan uppåt, om det ock finnes näfver eller annat lätt brännbart ämne på den sidan, på det man icke skulle behöfva ligga på ryggen i helvetet, om olyckan fogade att man komme dit.

45. Att dricka ut den sista droppan ifrån ölkannan, kallar man att »juoda pohjan pojiksensa» (jfr Der Ehsten abergl. Gebräuche etc. pag. 30. »Kes pohja joob, saab poea»).

46. Man får aldrig äta mjöl ifrån qvarnkupan, om man icke vill bli storätare.

47. När man slipar yxor, lior eller andra eggjern, gör man tre kors på egget med slipstenen, på det jernet ej må tillfoga någon skada, då man begagnar det. Af samma skäl är man ock skonsam mot grodors lif.

48. Man får aldrig omröra mjolk med eggjern, ej heller får man lemna knifven hvarken i eller på brödet. Det förra sker, för att korna icke må börja mjölka blod, det sednare vet man icke hvarföre det så skall vara.

49. Vid foglarnes ankomsttid om våren får man aldrig gå ut, utan att hafva ätit något (jfr Der Ehsten abergl. Gebräuche etc. pag 85).

50. Det är ej tillåtet att blåsa i nyckelhålet; ty säger man: »Hullu putkeen puhuu, mieletön avaimen reikään (jfr Der Ehsten abergl. Gebräuche etc. pag. 56). Man tror kanhända att vargen skall tycka om en sådan musik, likasom man tror att den tycker om sälgpipans ljud.

51. För att erfara när det är förmånligare att så korn, sticker man tre björkqvistar uti en myrstack, iakttager om myrorna först uppstiga på den första, andra eller tredje qvisten; ty den qvist, på hvilken man först ser dem, är det rätta året.

52. Då man sår, tager man det nedersta bandet från en tvättbunke och träder sädesmåttet tre gånger igenom bandet. Några påstå, att sjelfva såningsmannen skall träda sig igenom detsamma två gånger uppifrån och en gång nerifrån. Slutligen ritar man en femhörning (viisi soppinen) i något hörn af åkern. Sådana femhörningar brukas ofta på understa bottnet af trädkärl.

53. Man tror sig kunna uppegga ormen på hvilket djur som helst med följande ord: »Sinä maasta noussut, nouseppas pahan tekohon niinkuin luontoni tahtoo, minun mieleni tekeepi, hänelle paljoksi pahaksi.»

54. Björn och andra rofdjur uppeggas på husdjur sålunda, att man tager en gammal sexstyfversslant, som en gång varit i kyrkhåfven, och sedan man satt den under en tall, ställer man sig tre gånger på hufvudet och läser der-

vid följande ord: »Sinä maasta noussut, taitava pahan teossa, nouseppas pahan tekohon. Niinkuin luontoni tahtoo minun mieleni tekeepi, sille tulkohon pahaksi. Siittä voitees nouhkoot!» Vill man åter stilla dem, tager man åter bort slanten och iakttager den försigtigheten, att icke se bakom sig, då man kommer tillbaka.

55. Vill man att någon skall få håll och stygn, sätter man gadden af en bålgeting uti dens kläder, som man vill sålunda skada; äfven brukar man sätta den under tröskeln, men detta anses icke hafva samma verkan. Orden lyda: »Nouseppas hiiden voima pistämään. Detta slags håll och stygn botas dermed, att man tager bort gadden.

56. Att uppväcka storm behöfves endast att man börjar plocka ett spofskinn och kastar fjädrarna i luften. Allt detta bör ske under hvisslande.

57. Att med trolldom krossa fjedern på en annans bössa, sker sålunda, att man kastar en bålgetingsgadd öfver sin axel och säger: noin raikkaasti vieterisi poikki.»

58. Bössan förtrollas bäst derigenom, att då man hör en annan skjuta i skogen, säger:

»Kivi konttin, Luoji mettään,
Keitos pataan, vaan älä yli kiehuta.»

Eller också kan man säga: Käärme pyssyysti, sikalisko siteeksi (suuteeksi), eller: Piru pyssyys kuin löyhästi pallio. — Sålunda förtrollade bössor botas på många sätt, t. ex. sålunda att man för bössan tre gånger mellan sina knän. Eller att man gör eld på en jordfast sten af tjärved, en- och granris och röker sin bössa öfver elden, så att lågan får slå in i pipan. — Andra göra på ett annat sätt.

59. Att skydda sig emot trolldom och isynnerhet emot sådana, som förorsakat oroliga drömmar, brukar man föra ett

pretbloss tre gånger omkring sig, två gånger med- och en gång motsols och läser följande ord.

Jesus kilpi, Maria miekka,
Seiso Jesus seinänäni,
Asu aitana takana,
Ettei pysty noidan nuolet,
Eikä tietäjän teräkset.
Itse noita nuolihinsa,
Tekiä teräksihinsä·
Jos se on tehty tietäjiltä,
Pantu paajen soutajilta,
Tekiänsä tienohille,
Paniansa parmahille,
Käskiänsä kämmenpäille,
Lukiansa luiden päälle.

Mot trolldom i allmänhet läses följande ord:

1. Mitä kirvat kinkussasi,
Olkoon osakses omaksi,
Kaikki kaula villoiksesi,
Suustas ulos, sieramistasi sisään,
Keukkohisi kiertykööt,
Maksohisi maatukoot,
Ettet pääse kuuna päänä,
Selviä sinä ilnoisna ikänä.

Eller:

2. Kaadu noita nuolihisi,
Tekiä teräksihisi,
Oma veres viertäköhön,
Niin et sinä ilmoisna ikänä
Pääse päivän paistamalla,
Kuun kullan kuumottamalla,
Syämmeesi syttykööt,

Keuhkohisi kiertykööt,
Maksohisi maatukoot.

60. För att kunna bota en sjukdom är det nödvändigt att känna dess natur, orsaker, uppkomst och ursprung. Sjukdomens natur och de orsaker, som föranledt den, söker man utforska ifrån bränvinet. I Tavastland såg jag, att man tog tre kopparslantar och skar en liten spån ifrån hvar och en. Dessa sattes uti bränvinet och omrördes med en knif, som hade mazurskaft. Nu gaf man akt på huru dessa kopparspånor satte sig, för att af deras ställning kunna erfara om sjukdomen var pålaggd af Gud eller skickad af de afundsjuka. Några åter begagna endast bränvin utan några tillsatser och utgrunda allt som de vilja veta af bubblornas rörelse och ställning. En beryktad källupptäckare i Rovaniemi läser följande ord öfver bränvinet, och derefter tror han sig se der några svaga skuggor, och med ledning af dem fäller han sina utslag.

1:o. Besvärjelseord öfver jernet; ty vid bränvinets distillering har möjligen en jerngryta blifvit begagnad.

Oh sinuas rauta raukka,
Etpä silloin suuri ollut,
Kuin sinä maitona makasit,
Nuoren neitosen nisissä,
Kasvannaisen kainalossa,
Etkä silloin suuri ollut,
Koska heilut lähtehissä,
Hettehissä hellyttelit.

2:o. Nämnes kopparns ursprung; ty bränvinet brännes vanligen i dertill inrättade kopparpannor.

Vaski sie vuoresta valunut,
Siunauksellas vuotavalla
Meille toen valmistelet.

3:o. Äfven åt trädet egnas några ord; emedan alla förberedelser till bränningen sker i trädkärl.

Puu puhdas Jumalan luoma
Mäntynä mäellä kasonnut,
Sie oot tehty tynnyriksi
Siunaustas antamaan,
Meille vuotos kantamaan.

Efter hvarje stycke blåses tre gånger uti bränvinet och säges:

Niin sinä ja minä
Tahomme tietää totuuen
Mitä ikänänsä sinussa on

61. Sedan man nu vet sjukdomens beskaffenhet och de orsaker, som föranledt densamma, företages den egentliga kuren. Svårare sjukdomars botande företages på vissa dertill egnade ställen, såsom vid *forssar*, *källor*, *jordfasta stenar*. I forssar tvättas de sjuka från topp till tå och dervid läses några besvärjelser öfver sjukdomen. Källorna anses vara nästan tjenligare till detta ändamål; och man tager alltid, der det ske kan, det vatten som begagnas till kuren ifrån källor. Sådana ställen der man haft åtminstone tre gånger eld äro icke heller otjenliga; oftare söker man dock dertill jordfasta stenar. Några besöka äfven begrafningsplatsen än för att hämta visdom eller framkalla *väkiä*, än för att drifva dem tillbaka. Hittar man trollpåsar, uti hvilka mull eller benbitar finnas, så föras de till kyrkogården. Just då man kastar dem ifrån sig, säger man:

»Makaa siellä johon on pappi maahan pannut
Musta takki tallannunna.»

Då man kommer tillbaka, bör den allmänna regeln iakttagas, att man icke ser bakom sig; ty man tror att man lätt kan få *väkiä* på sig.

Hela kroppens sjukdomar kureras i badstugan, *och bad* qvasten, som då begagnas, bör vara gjord af tallqvistar, björk- och allöf; och under allt detta läses allehanda troll-formler. Trolldrycker och smörjelser beredas helst i mazurkoppar och omröras med en knif, hvilket också är bättre om den har mazurskaft. Derunder läser man sjukdomens ursprungs-ord, besvärjelser och andra läxor, som dertill anses vara nödiga. Af trolldrycken tar man in tre gånger efter hvarandra och derpå bestryker det sjuka stället med den och sist läser man ännu några trollord.

62. Alla sjukdomar, som äro förenade med dragande värk, utan några yttre kännetecken, kallas med ett gemensamt namn *Kalma.* Man har otaliga medel att bota denna sjukdom, t. ex. följande. Man uppskär från jorden tre torfvar, så att hvar och en af dem bildar en båge, den sjuke afkläder sig och kryper under dem. Här läsas några besvärjelser och välsignelser.

63. Brännsår botas sålunda, att man tager en kolbit och för den tre gånger omkring skadan, två gånger med- och en gång motsols och läser t. ex. följande ord:

Mettiäinen ilman lintu,
Lennä ydeksän meren taka,
Meren puolen hymmenettä,
Tuo sieltä kylmät veet,
Jähytteet hyhmän sekaiset,
Näille kuumille sioille
Paikoille palanchille.
Maria Jesuksen äiti
Tule tulen tuppeheksi,
Valkiata vaivuttamaan.

64. När man kommer att umgås mycket med elden, så brukar man på förband läsa besvärjelser, t, ex.:

Tuli nuorin tyttäristä,
Vesi vanhin veljeksistä,
Älä polta poikastasi,
Turmele tekemätäsi.
Teen tulen tekottomaksi,
Valkian väettömäksi.
Seiso tuli hiilten päällä
Niin kuin Kristus ristin päällä.
Tänne vettä tuotakohon,
Julki Jortanin joesta,
Pyhän virran pyörtehestä,
Joss' on Kristus ristittynä,
Vallan voima kastettuna.
Tuli nuori nukkukohon,
Vesi vanhin valvokohon,

65. Om man skadar sig med något eggjern, biter man i jernet tre gånger, spottar på såret och säger:

Neitsy Maria emonen,
Hyvä äiti armollinen,
Keitä rauta kielelläsi,
Suullasi teräs sulaa
Ettei maito maahan juokse,
Puna peltohon putoa.
Pane sulku rauan päälle,
Veren tielle telkkimeksi.
Juhannes Jumalan pappi
Vuoen voidetta keitti
Kattilalla pienosella,
Yhen sormen mentävällä
Peukalon mahuttavalla,
Jolla hiipi Herran haavat
Pilatuksen piinatessa,

Pahan vallan vaivatessa.
Joka tekee terveheksi,
Keskiä kivuttomaksi,
Päältä nuuremmattomaksi.

Slutligen för man jernet tre gånger omkring sig, två gånger med- och en gång motsols.

66. Skadar man sig med träd, så förfar man på samma sätt och läser följande ord:

Puu puhdas Jumalan luona,
Leppä lemmeksen tekemä,
Vesa Jesuksen vetämä,
Maan ja taivahan tekiän,
Ilman kannen kattajoitten,
Älä särje ihmisen ihoa.
Jos sinä olen pahan tehnyt,
Tule työsi tuntemahan,
Pahasi parantamaan,
Kipus poijes ottamaan,
Hako-puu jos pahan tekeepi,
Lehti puu lepyttäköhön.
Tyvi-puu jos pahan tekeepi,
Latva-puulla mainitahan,
Latva jos pahan tekeepi
Tyvi-puulla puoskitahan.
Pitäköön puu kipunsa
Varpu itte vaivansa.

67. Om vattnet slipper i ett friskt sår och det börjar bulna, tager man tre stenar ifrån vattnet och vidrör det sjuka stället med dem och säger:

Vesi vitta-vaaran poika,
Vuoen vuoressa maannut,
Kauan kalliossa levännyt

Joen Jortanin sivulla,
Eevan, Aatamin eessä,
Ota pois viimat vihaiset
Ett'en sanoisi emolles
Valittaisi vanhoillesi.

Stenarna kastas sedan åter i vattnet.

68. Bölder och dylikt botas med det, att man värmer en nyckel och trycker med pipan på det sjuka stället och läser några passande signeriord.

69. Halsinflammation botas sålunda, att ändorna af hårstrån närmast örat knytas fast under hakan med orden:

Poijes kumma kulkusta,
Lempo leukojen sisältä
Kielen juurta järsimästä.

70. Ett slags utslag, som kallas *maahinen*, botas på följande sätt. Man skär tre torfbitar, så stora som slantar, med hvilka man sedan vidrör stället och läser dertill hörande ord. Bättre anses det dock vara, att man skär dessa torfstycken genom en guldring eller omkring en slant. Och sedan man begagnat dem, trycker man dem åter fast i jorden med venstra fotens häl. De här nödvändiga orden lyda sålunda:

Maa sinä, maa minä,
Jesus äiti kumpaisenkin.
Tässä sinä hiisi hirtetähän,
Paha henki paistetahan.
Poijes vihat vimmaukset,
Pahat maahan paetkoon.

Eller ock:

Maa henki hyvä henki,
Haltia maan matalan,
Pyhä penkereen pitäjä,

Sulaa pois vihasti,
Puhalteesti poista poijes,
Vajota veteen vihasti,
Niinkun kiven laineesehen,
Aaltohon rauta asehen.

71. Ormens bett botas antingen sålunda, att ett litet stycke af ett häggträd värmes och stället dermed vidröres under det man läser dertill behöfliga ord, eller också läsas orden öfver vatten, som man tagit ifrån ett sådant ställe, der strömmen går bäst, eller ock tager man sådant vatten, som man låtit tre gånger gå igenom badstugsugnen, och läser följande ord:

Kyllä sun synkkä syntys tieän,
Pahan liivan liikutuksen,
Mustan korvan kalliolla
Lepäsi kolme p--lettä,
Kuola valui konnan suusta,
Kino ilkiän kiasta,
Rautaiselle kalliolle,
Vuorelle teräksiselle.
Siittä käärmeen kaasi,
Mato musta maasi.
Häjyt häjyista tulevat,
Konnat konnan karvaisia.
Mene tuonne kunne käsken,
Vasten varvikon mäkiä
Siell' on sulle vuoe tehty
Vesi suorsan sulimista.

72. Sådana sjukdomar, som antingen genom smitta eller genom de trollkunniga, angripit någon, botas sålunda, att följande ord läsas öfver vatten, som man låter den sjuke smaka tre gånger och hvarmed man sedan bestryker den sjuka.

Tuonne puuskat puhallukset,
Myrkyt, taudit tappavaiset,
Puun juuren puntereelle,
Maan alle mantereelle,
Kuun kuulumattomihin,
Päivän näkemattomihin,
Pimeys eteen, valkeus taka.
Älä niin kasva kuin Aava-saksa,
Kuiva jouhen kaltaiseksi.
Älä niin kasva kuin Särki-Vaara',
Kuiva langan vertaiseksi.

73. För att med framgång kunna med trolleri bota någon sjukdom, måste man bli riktigt invigd uti sin konst. Derföre tager man en gryta, uti hvilken man ännu aldrig kokat någonting, ställer den öfver elden och kokar deri vatten med alved tre dygn, så att man slutligen blir sömnig och då kan man i drömmen få se hiisi och höra hans visdom.

74. Om man icke känner sig tillräckligt inspirerad, då man skall göra någon svårare trollkonst, så läser man först dessa ord:

Nouse luontoni lovesta,
Haltioni haavan takaa,
Pölkyn pyörivän nenähän.
Tule tunto Jumalasta,
Oppi miehestä hyvästä.

Eller:

Nouse luontoni lovesta,
Haltioni haavan alta,
Maitona makaamasta,
Leppänä levähtämästä,
Haapana havisemasta.
Liiku liha minussa,

Halu miehen hartioissa.
Silloin kuin hätä toleepi,
Ennen päivän nuosemista,
Auringon laskeamista.

75. Den som vill meddela sin kunskap i trolldom åt en annan, utan att likväl sjelf vilja förlora den kraft, som han besitter, jemte kunskapen om allt detta, må föra sin lärjunge under ett träd, som är lika gammalt som lärjungen. Eller också må man fatta ringfingret på lärjungens venstra hand och med sin högra fot trycka på hans venstra. Slutligen bör anmärkas, att den, som riktigt vill bota med trolldom, icke sjelf bör bestämma sin lön; utan må heldre tacksamt emottaga det som åt honom erbjudes.



RÄTTELSE

Pag. 286, rad. 3, *står:* någon har likhet *läs:* har någon likhet



Rättelser till 13:de Årgången af Suomi

Sid.	rad.		står:	läs:
302	15 uppifr.		och modus adjektivus I af aktivum	och modus substantivus III—V samt modus adjektivus I af aktivum
—	17	„	några former af genitivs pluralis	några former af infinitivus singularis och genitivus pluralis.
—	—	„	*assaisit*	*ossaisit*
304	3	„	*murta*	*murtaa*
—	4	„	*ontun*	*ontuu*
—	5	„	*tointtun*	*tointtuu*
—	6	„	*kittun*	*kittuu*
—	8	„	*kurkkun*	*kurkkuu*
—	15	„	*hasukkaamm*	*hosukkaamm*
307	14	„	i Vestfinskan alltid *ten*	i Vestfinskan alltid *ten* (nemligen hos sådana stammar som här kunna komma i fråga).
—	16	„	modus adjektivus II	modus substantivus II
09	5	„		exemplet *yö* utgår.
310	21	„	*taitaa, taittan, huittan*	*taitaa laittaa huuttaa*
311	19	„	*aisin* för *alisin*	*oisin* för *olisin*
312	12	„	diminutiva adjektiver	diminutiver och intensiva adjektiver
—	21	„	diminutiver	diminutiver och intensiva adjektiver
131	3,11,25	„	essivus	inessivus
317	4 nedifr.		hårdnat till *s*	hårdnat till *s*
318	1			tillägg *ö*



Pitäjä.
Pimäsjärvi
Wataja
Isojärvi
Wesilahden
Suonojärvi
Ojajärvi
Wahtolampi
Haarajärvi
Rekujärvi
Ekojärvi
Saarijärvi
Rutasjärvi
Kivijärvi
Pitkäjärvi
Kiimajärvi
Kuovanen
Murtojärvi
Pitäjä.
Lailujärvi
Harsunkorpi
Saarnahuone
Sammaljoki
Latvajärvi
Sammakkajärvi
Aukkajärvi
Satonoja
Kestilä
Liitsola
Wiljoniemi
Urjalan Pitäjä.

Pitäjä

Pimäsjärvi

Wataja

Isojärvi

Wesilahden Pitäjä

Suonojärvi

Wahtolampi

Ojajärvi

Haarajärvi

Rekujärvi

Ekojärvi

ikylä

ylä

sila

Saarijärvi

Rutasjärvi

Kivijärvi

Pitkäjärvi

Kiimajärvi

Kuovanen

Murtojärvi

iainen

ajärvi

Lailujärvi

Harsunkorpi

Saarnahuone

Sammaljoki

Latvajärvi

isto

Sammakkajärvi

Aukkajärvi

Satonoja

Kestilä

Liitsola

Wiljoniemi

Urjalan Pitäjä

itumen

ä.

Date Due

